

Soproni Szemle

2008. Első szám

Hatvankettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,

Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Irméné titkár,

Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János

Hárs József, Jankó Ferenc, Józán Tibor, Kubinszky Mihály,

Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10./a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2008-ra egy évre 1800 Ft, egyes szám ára 450 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csak kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

| 2008. első szám

| hatvankettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

ÉPÍTÉS ÉS ROMBOLÁS

GRYNAEUS ANDRÁS – SARKADI MÁRTON: Újabb középkori jellegű tetőszerkezetek Nyugat-Magyarországon	3
HÁRS JÓZSEF: A Sopronban kétszáz éve pusztított hármas tűzvész	30
IFJ. SARKADY SÁNDOR: Légítamadások Sopron ellen (1944. december 6, 18, 19.)	47
KUBINSZKY MIHÁLY: A Soproni Városszépítő Egyesület húsz éve (1987–2007)	53

MŰHELY

LÓVEI PÁL: Storno fecit. Az id. Storno Ferenc halálának 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékkiállítás megnyitóbeszéde	67
BALÁZS KÁROLY: A Schlaraffia Sempronia lovagai. A soproni schlaraffok (egyáltalán nem titkos) története	72
GÖMÖRI JÁNOS: A Scarbantia Társaság tevékenysége (2002–2007) és a Scarbantia Emlék-érem kitüntetettjei 2007-ben	83
JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2007. évi tevékenységéről	93
ANDRÁSSY PÉTER: A SVSzE ifjúsági pályázatának eredményei és díjnyertes munkája (Horváth Vivien: A belvárosi házrengeteg üde foltja: A Szent Orsolya zárdakertje)	95

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZILÁGYI MAGDOLNA: Borostyánkő út. Időutazás egy római kereskedelmi úton. Multimedia CD-ROM. Sopron, Scarbantia Társaság.	101
KELEMEN ISTVÁN: Virágh Zsolt: Magyar Kastélylexikon. Győr-Moson-Sopron megye. Budapest, 2007.	103
FEDELES TAMÁS: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. (1244–1398). Szerk. Dreska Gábor. Győr, 2007.	105
SCHULLER BALÁZS: "Soproni srác" a képben. Erwin A. Schmidl – Ritter László: The Hungarian Revolution 1956. Wellingborough, 2006.	107
* * *	
HERNITZ FERENC: Hozzászólás egy megjegyzéshez	110
A Soproni Városszépítő Egyesület közelménye	111

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 év
terjedelemben

TANULMÁNYOK

CSISZÁR ATTILA: Halotti szokások Kapuváron és Gartán a 20. század első felében	360
DOMONKOS OTTÓ: Halotti arcképek Sopronban.....	344
GODA KÁROLY: A városi igazgatás szerkezete Sopronban a középkor végén	255
HORVÁTH LÁSZLÓ: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724-1800) 1. rész	142
HORVÁTH LÁSZLÓ: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724-1800) 2. rész	272
HORVÁTH LÁSZLÓ: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724-1800) 3. rész	377
KELEMEN ISTVÁN: Temetéssel kapcsolatos rendelkezések a Sopron vármegyei jobbágyvég-rendeletekben a 18. század elejétől 1848-ig	355
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: A városbíró ítéletet hirdetett és pálcát tört. Meggyilkolt újszülöttek és gyermekgyilkos leányanyák Hans Giviczer soproni krónikájában	335
KOVÁCS PÉTER: Interfectus a latronibus intrusis. Megjegyzések egy scarbantiai libertus halálához	324
LOVASNÉ SZABÓ ÁGNES: Kópháza utolsó bábája	374
NÉMETH ILDIKÓ – PATYI GÁBOR: Sopron iskolaváros? Gondolatok a Sopron Monográfia számára készítendő iskolatörténeti áttekintés kapcsán	3
H. NÉMETH ISTVÁN: Az állam szolgálói vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére	125
PATYI GÁBOR: Soproni hallgatók a bécsi egyetemeken és főiskolákon a századfordulón (1890–1918)	62
F. ROMHÁNYI BEATRIX: Pálos kolostorok Sopron környékén	246
SÁGI ÉVA: A soproni Szent Orsolya Iskola története	23
VARGA JÓZSEFNÉ: 18–19. századi rábaközi családnevek tanúsága a migrációs folyamatokról. A népmozgások a családnevek tükrében	158
VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN: Volt egyszer egy tanítóképző. Részletek a soproni evangélikus, majd állami intézet utolsó éveinek történetéből	40

MŰHELY

BARANYI JUDIT: I–XV. Országos Érembiennále, Sopron, 1977–2005. Áttekintő összegzés	181
FÉNYES GABRIELLA: Az orsolyiták zárdájának, templomának és iskolájának építéstörténete	81
HÁMORI GÁBOR: Egy nevezetes soproni utca: a Kossuth utca	393
HERNITZ FERENC: Telefon a légmentes szolgáltatásban (1944/45)	91
KIS PÉTER: A Niczky család levéltárának középkori oklevelei. Beszámoló egy okmánytár munkálatairól	298
KOVÁCS PÉTER: Scarbantia az ókori forrásokban	289
KUBINSZKY MIHÁLY: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2006. évi működéséről.	198
MOLNÁR LÁSZLÓ: A Nádasdy huszárok soproni emlékművének története	189

NEMES ANDRÁS: Beszámoló a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat soproni vándorgyűléséről (2006. június 8–11.)	194
TÖLLI BALÁZS: A Soproni Evangélikus Líceum 450 éves jubileumára	323

SOPRONI ARCOK

CSISZÁR ATTILA: Pájer Imre (1949–2007)	313
HEGEDŰS ELEMÉR: A Mária Terézia-rend soproni lovagjai	403
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Melchior Mollay praceptor et musicus (1690–1691). Tisztelgés Mollay Károly halálának 10. évfordulóján	200
LANGER ÁGNES: Dr. Meiszner Ernő (1876–1930) életútja	102
NAGY ALPÁR: Lomoschitz Pál tanár úr emlékére	202
TÓTH IMRE: A „politikai narkózis” rabságában. Östör József közéleti pályája	95
VARGA IMRÉNÉ: Emlékezés Tirnitz Józsefre	123
VINKLER BÁLINT: Fél évszázad a város szolgálatában. Ünnepi interjú Kovács József László 75. születésnapjára	305
WALLNER ÁKOS: Németh Sámuel (1877–1975)	411

SOPRONI KÖNYVESPOLC

BÉL MÁTYÁS: Sopron vármegye leírása II–III. Sopron, 2006. (ism. Gyulai Éva)	207
Források Pécs történetéből 1–2. Pécs, 2006. (ism. Tóth Imre)	214
GODA KÁROLY: Házi Jenő – Németh János: Gerichtsbuch (1423–1531) Sopron, 2005.	421
HORVÁTH RICHÁRD: Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525) Győr, 2005. (ism. Piti Ferenc)	315
IFJ. SARKADY SÁNDOR: A soproni MEFESZ az 1956-os forradalomban. Sopron, 2006. (ism. Csekő Ernő)	114
ILLYÉS BENJAMIN: Soproni diákok voltunk... Sopron, 2006. (ism. Bartha Dénes)	117
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Két kézikönyv a Batthyány család múltjáról. Szerk. Nagy Zoltán és Zsámbéky Mónika. Szombathely–Körmend, 2006.	428
KÖBLÖS JÓZSEF (SZERK.): A pápai református kollégium diákjai (1585–1861) Pápa, 2006. (ism. Dominkovits Péter)	107
KRISCH ANDRÁS: A soproni németek kitelepítése – 1946. Sopron, 2006. (ism. Tóth Ágnes)	111
MADAS EDIT (SZERK.): Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron Budapest, 2006. (ism. Rozsondai Marianne)	316
MÁRTA FATA -GYULA KURCZ - ANTON SCHINDLING: Peregrinatio Hungarica, Stuttgart, 2006 (ism. Patyi Gábor)	109
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája a 2005. évre	217
SARUSI KISS BÉLA: Mollay Károly – Goda Károly: Gedenkbuch (1496–1543) Sopron, 2006. ..	424
SZENDE KATALIN: Rendhagyó könyvismertetés, születésnap háttérrel. Kubinszky Mihály: Az ion fejezet (Budapest, HAP Galéria, 2006)	243
VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA: történeti személynevek a Rábaközéből (1690–1895) Győr, 2006. (ism. Kiss Jenő)	205
VARGA LÁSZLÓ: Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum történetének egy százada 1681–1781. Sopron, 2007.	420
Olvasói levelek, hozzászólások (Hárs József, Szőke László)	237
Közlemények	119

MITTEILUNGEN

CSISZÁR, ATTILA: Brauchtum zum Tod in Kapuvár und Garta in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts	360
DOMONKOS, OTTÓ: Porträts von Toten in Ödenburg	344
GODA, KÁROLY: Die Struktur der Stadtverwaltung in Ödenburg am Ende des Mittelalters	255
HORVÁTH, LÁSZLÓ: Klagbriefe aus dem Gebiet der Kapuvärer und Fertőszentmiklóser Herrschaft (1724–1800): 1. Teil.	142
HORVÁTH, LÁSZLÓ: Klagbriefe aus dem Gebiet der Kapuvärer und Fertőszentmiklóser Herrschaft (1724–1800). 2. Teil.	272
HORVÁTH, LÁSZLÓ: Klagbriefe aus der Kapuvärer und Fertőszentmiklóser Herrschaft (1724–1800). 3. Teil.	377
KELEMEN, ISTVÁN: Regelungen zum Begräbnis in den Testamenten von Leibeigenen aus dem Ödenburger Komitat (Beginn des 18. Jahrhunderts bis 1848)	355
KOVÁCS, JÓZSEF LÁSZLÓ: „Der Stadtrichter verkündete seinen Urteil und brach den Stab.“ Ermordete Neugeborene und zu Mörderinnen gewordene Mütter in der Ödenburger Chornik des Hans Giviczer	335
KOVÁCS, PÉTER: Interfectus a latronibus intrusis. Anmerkungen zum Tod eines Libertiners aus Scabantia	324
LOVAS-SZABÓ, ÁGNES: Die letzte Hebamme von Kópháza	374
NÉMETH, ILDIKÓ – PATYI, GÁBOR: Ödenburg als Schulstadt? Gedanken zur Übersicht der Ödenburger Schulgeschichte für die zukünftige Ödenburg-Monographie	3
H. NÉMETH, ISTVÁN: Bedienstete des Staates oder Vertreter der Stadt? Die Auswirkungen der zentralisierten Städtepolitik auf die Umstrukturierung der Ödenburger politischen Elite	125
PATYI, GÁBOR: Ödenburger Studenten an Wiener Universitäten und Hochschulen um die Jahrhundertwende (1890-1918)	62
F. ROMHÁNYI, BEATRIX: Paulinerklöster in der Umgebung von Ödenburg.....	246
SÁGI, ÉVA: Die Geschichte der Schule des Ursulinen-Ordens in Ödenburg.....	23
VARGA-HORVÁTH, MÁRIA: Migrationsprozesse des 18.–19. Jahrhunderts im Spiegel der Familiennamen aus dem Gebiet Rábaköz (Raabau)	158
VARSÁNYI, PÉTER ISTVÁN: Es war einmal ein Pädagogisches Seminar. Aus der Geschichte der letzten Jahren des evangelischen, später staatlichen Institutes	40

KLEINE MITTEILUNGEN

BARANYI, JUDIT: Die Geschichte der Ödenburger Medaillenbiennale 1977–2005.	181
FÉNYES, GABRIELLA: Baugeschichte des Ursulinenklosters, der Kirche und Schule	81
HÁMORI, GÁBOR: Eine bekannte Ödenburger Strasse: die Kossuth Strasse	393
HERNITZ, FERENC: Das Telefon im Dienst des Luftschutzes	91
KIS, PÉTER: Die mittelalterlichen Urkunden des Niczky-Archivs. Bericht über die Arbeiten an einem Urkundenbuch.....	298
KOVÁCS, PÉTER: Scabantia in den antiken Quellen	289
KUBINSZKY, MIHÁLY: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines 2006.....	198
MOLNÁR, LÁSZLÓ: Die Geschichte des Ödenburger Denkmals der Nádasdy-Husaren	189

NEMES, ANDRÁS: Bericht über die Wandertagung der Ungarischen Archäologischen und Kunsthistorischen Gesellschaft in Ödenburg.....	194
TÖLLI, BALÁZS: Zum 450. Jubiläum des Ödenburger Evangelischen Lyzeums	323

ÖDENBURGER PORTRÄTS

CSISZÁR, ATTILA: Imre Pájer (1949–2007)	313
HEGEDŰS, ELEMÉR: Die Ödenburger Ritter des Maria-Theresia-Ordens	403
KOVÁCS, JÓZSEF LÁSZLÓ: Melichor Mollay praeceptor et musicus (1690–1691). Zum 10. Todestag von Karl Mollay.....	200
LANGER, ÁGNES: Der Lebenslauf von Ernő Meiszner (1876–1930)	102
NAGY, ALPÁR: Gedenken an Pál Lomoschitz	202
TÓTH, IMRE: Politischer Lebenslauf von József Östör	95
VARGA, GYÖNGYI: Gedenken an József Tirnitz	123
VINKLER, BÁLINT: Ein halbes Jahrhundert im Dienst der Stadt. Ein Interview zum 75. Geburtstag von József László Kovács	305
WALLNER, ÁKOS: Sámuel Németh (1877–1975)	411

BÜCHERSCHAU

BARTHA, DÉNES: Benjamin Illyés: Wir waren Ödenburger Studenten... Sopron, 2006.	117
CSEKŐ, ERNŐ: Sándor Sarkady jun.: Der Ödenburger Studentenverein MEFESZ in der 1956er Revolution. Sopron, 2006.	114
DOMINKOVITS, PÉTER: József Köbölös, Red.: Die Studenten des reformierten Kollegiums in Pápa (1585-1861) Pápa, 2006.	107
GODA, KÁROLY: Jenő Házi – János Németh: Gerichtsbuch (1423–1531) Sopron, 2005.	421
GYULAI, ÉVA: Matthias Bél: Die Beschreibung des Komitates Ödenburg II–III. Sopron, 2006	207
KISS, JENŐ: Mária Varga-Horváth: Historische Personennamen aus Rábaköz (Raabau). Győr, 2006	205
KOVÁCS, JÓZSEF LÁSZLÓ: Zoltán Nagy, Red.: Die Jahrhunderte der Batthyánys. Ein Ausstellungskatalog und ein Sammelband. Szombathely – Körmend, 2006.	428
PATYI, GÁBOR: Márta Fata – Gyula Kurcz – Anton Schindling: Peregrinatio Hungarica. Stuttgart, 2006.	109
PITI, FERENC: Richárd Horváth: Urkunden der Komitatsbehörde des Komitats Győr (1318-1525) Győr, 2005.	315
ROZSONDAI, MARIANNE: Edit Madas Red.: Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron. Budapest, 2006.	316
SARUSI KISS, BÉLA: Károly Mollay – Károly Goda: Gedenkbuch (1496–1543) Sopron, 2006.	424
SZENDE, KATALIN: Eine Rezension als Geburtstagsgruß. Mihály Kubinszky: Das ionische Kapitell (Budapest, HAP Galéria, 2006)	243
TÓTH, ÁGNES: András Krisch: Die Vertreibung der Ödenburger Deutschen – 1946. Sop- ron, 2006.	111
TÓTH, IMRE: Quellen zur Geschichte von Pécs (Fünfkirchen) 1–2. Pécs, 2006	214
VARGA, LÁSZLÓ: Sámuel Németh: Ein Jahrhundert aus der Geschichte des Ödenburger Evangelischen Lyzeums 1681–1781. Sopron, 2007.	420
ZÁDOR-MASTALÉR, MÁRTA: Ödenburger Bibliographie für das Jahr 2005.	217
Briefe von unseren Lesern	237
Mitteilungen der Redaktion	119

ÉPÍTÉS ÉS ROMBOLÁS

GRYNAEUS ANDRÁS —
SARKADI MÁRTON

Újabb középkori jellegű tető-
szerkezetek Nyugat-Magyarországon¹

Leírás, típusok és analógiák

Hazánk mai területén igen csekély számú középkori tetőszerkezet maradt fenn. A mostoha helyzet paradox eredményeként tudományos megbecsülésük nemhogy magasabb polcon helyezkedne el, mint az emlékekben gazdagabb országokban, hanem a legalapvetőbb rendszerezés és adatgyűjtés sem nevezhető teljesnek. Átfogó kép megalkotásának reményét szinte szertefoszlatta, hogy az összefüggések áttekintéséhez és a fejlődési irányok meghatározásához nem áll rendelkezésre elegendő támpont.² A hazai művészettörténeti iskola műszaki vonatkozásoktól való tartózkodása is szerepet játszhat a téma feldolgozatlanágában, és a mérnöki kutatás számára való teljes átengedésében. Utóbbi téren Vándor András, Pomozi István és Fátrai György munkássága hozott eredményeket az utóbbi évtizedekben.³

A szerkezetítípusok szempontjából számunkra legfontosabb analógiákat szolgáltató német nyelvterületen az első – alapvető következtetései tekintetében máig érvényes – általános összefoglalás Friedrich Ostendorf 1908-ban publikált munkája volt,⁴ amelyet egy sor, különböző területet és időszakot felölelő topografikus munka, illetve egyes emlékeket feldolgozó monográfia követett. Ennek ellenére Günther Binding 1991-ben kiadott művében a kutatási helyzet területenként különböző állására hivatkozva a német nyelvterület teljes körű áttekintését lehetetlennek tartotta.⁵

¹ Cikkünknek a soproni Szentlélek-templomra vonatkozó része a Művészettörténeti Értesítő 2007. évi 56. kötetében A soproni Szentlélek-templom tetőszerkezete címmel megjelent írás átdolgozott, bővített változata. A jelen tanulmányban a Leírás, típusok és analógiák c. rész Sarkadi Márton, a Dendrokronológiai elemzés c. rész Grynaeus András munkája.

² A faépítéssel kapcsolatos, legszélesebb történeti áttekintéssel megírt mű Balogh Ilona több, mint hetven évvel ezelőtt született munkája: Balogh Ilona: Magyar fatornyok. Bp., 1935. A szerző a téma feldolgozatlanágának egyik indokát abban látta, hogy a művészettörténet és a néprajz határában mozgó tárgytól mindkét terület idegenkedik. Uo. 13–14. Balogh Ilona óta a helyzet talán csak annyit változott, hogy a mérnöki szerkezet-történeti kutatás területén több eredmény született. A probléma gyökerét ott kereshetjük, hogy szerencsés arányokat fenntartó szintézisre eddig nem került sor.

³ Vándor András: 16–19. századi ácsolt tetőszerkezetek Magyarországon, Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990), X. Bp., 1996, 77–102.; Pomozi István: Gótikus tetőszerkezetek. Volumul Simpozionului de Șarpante Istorică, Kolozsvár, 1999, 74–81.; Fátrai György: Történeti fatetők szerkezet- és működéselemzése, Magyar Építőipar, 2001/9.; Fátrai György: Történeti fatetők szerkezet-komplexitása, Magyar Építőipar, 2003/3, 108–117.; Fátrai György: Gótikus jellegű ácskötések elemzése, példái, Magyar Építőipar, 2003/3, 259–266.

⁴ Friedrich Ostendorf: Die Geschichte des Dachwerks, Lipsce–Berlin, 1908.

⁵ Günther Binding: Das Dachwerk auf Kirchen im deutschen Sprachraum vom Mittelalter bis zum 18. Jahrhundert, München, Deutscher Kunstverlag, 1991.

Sopron, Szentlélek-templom

A soproni Szentlélek-templom (1. ábra) tetőszerkezete eddig nem szerepelt semmiféle publikációban, annak ellenére, hogy az 1950-es években műemléki helyreállítás is folyt az épületen, és ekkor felmérési rajzsorozat is készült róla.⁶ Rápillantva a szerkezet keresztmetszetére, könnyen eldönthető, hogy középkori szerkezetípussal van dolgunk, és csupán egy pillanatra lehet félrevezető, hogy újabb szerkezeti megoldásokat is látunk a 18. századi boltozatok magasra nyúló záradékanak környezetében.⁷ A feltevést végül a Grynaeus András régész által végzett dendrokronológiai vizsgálat igazolta, így – első ízben magyarországi tetőszerkezet esetében – bizonyosak lehetünk a datálás kérdésében.

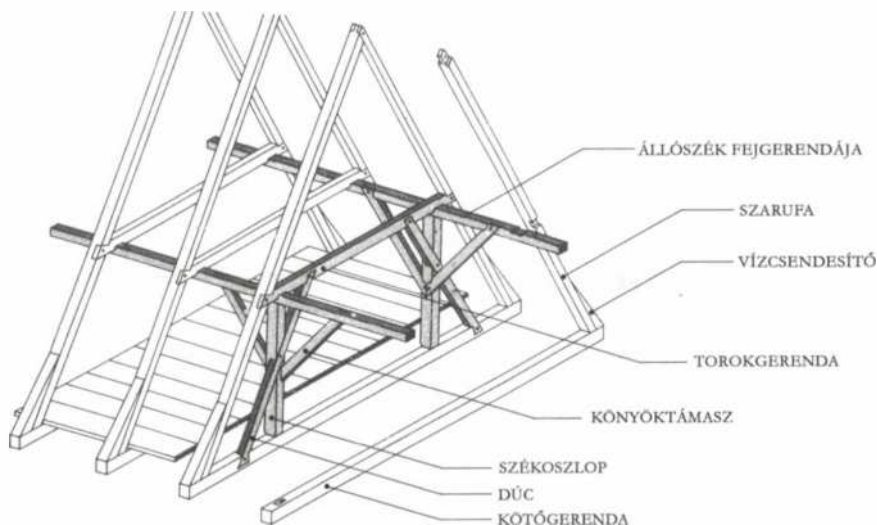

1. ábra Sopron, a Szentlélek-templom a 20. század elején (KÖH Fotótár, 10286)

⁶ Az 1950-es években készített felmérési rajzok a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtárában találhatóak, leltári számuk 6493.

⁷ A jelen cikk megírását is lehetővé tevő kisebb kutatást a templom folyamatban levő felújításának előkészítéseként végeztem. Köszönetet szeretnék mondani a munka lebonyolításában őszinte segítséget nyújtó Horváth István plébános úrnak és Veöreös András kollégámnak. Köszönettel tartozom továbbá a tetőszerkezet megerősítését tervező Varga László mérnök úrnak a statikai kérdésekben való konzultációért, valamint Nemes Andrásnak tanácsaiért. A templom tetőszerkezetének helyreállítása 2007 folyamán – Varga László terveinek, valamint a kivitelezés irányításában való aktív közreműködésének köszönhetően az eredeti maradványok legteljesebb körű megtartásával – elkészült.

A templomhájó feletti tetőszerkezet egy építési periódus eredményeként jött létre. Eredeti struktúrájának minden eleme és jellegzetessége felismerhető, annak el- lenére, hogy egy részét a 18. századi felújítás során jelentősen átalakították, több javít- ás nyomát is magán viseli, és az eredeti szentélyzáródás feletti része hiányzik. Anyaga vörösfenyő, ami a Kárpát-medence középkori tetőszerkezetei között unikális, ugyanis általában tölgyfából készültek a templomok tetőszerkezetei.⁸ A szentély fe- letti szakasz jóval későbbi, szerkezetileg teljesen független egység, amely a szentély 18. századi átépítését követően alakult ki.

2. ábra Középkori jellegű kétállósékes tetőszerkezet vázlata (Günther Binding 1991. nyomán)

A húsz szaruállásból álló tetőszerkezet a német terminológia szerint a kétállósékes, két torokgerendás típusba tartozik.⁹ A típus jellegzetességeit a 2. ábra szemlélteti.

⁸ A faanyag meghatározásának forrása: Varga Ferenc: A soproni Szentlélek-templom tetőszerkezetének faanyagvédelmi szakvéleménye. Sopron, Szentlélekről és Szent Mihályról elnevezett plébánia levéltára, kézirat, 2004. A templomok tetőszerkezetei még olyan vidékeken, például a Székelyföldön is tölgyfából készültek, ahol fenyőfa bőségesen rendelkezésre állt. Az Alpok környezetében viszont gyakran mondható a fenyőfajtákból készült középkori tetőszerkezet.

⁹ A középkori szerkezet típusok meghatározására a magyar szaknyelvben nem alakultak ki olyan pontos megkülönböztetést lehetővé tevő kifejezések, mint a németben. Példa erre, hogy a középkori és az újkori típusú szerkezetekben, eltérő statikai szerepük hangsúlyozása érdekében, németül még a szarufát is különbözőképpen nevezik meg (Rofe, Sparren). Talán éppen ezért, az újkori szerkezetekben is előforduló elemek, szerkezeti megoldások megnevezésének a középkoriakra történő alkalmazásától való ódzkodás is megfigyelhető. A székállás elnevezést a magyar terminológia újkori szerkezetekre vonatkoztatja, a középkoriakra a nem minden szempontból jellemző, de főként a szerkezet statikai működésének lényeges vonásait sem tükröző hosszrács kifejezést szokás

Az állások a hosszfalakra helyezett sárgerendán nyugvó kötőgerendákra épültek. Minden második ún. üres szaruállás, amelyet csupán két torokgerenda és ereszközeli dúc erősít (3. ábra). Az erősebb állások között két típust különböztethetünk meg: az egyikben a torokgerendákon kívül szarufákkal párhuzamos dúcokat állítottak (4. ábra), a másikat a tetőszékhez tartozó oszlopok, dúcok, könyökfák egészítik ki (5. ábra).¹⁰ Nyugaton, az oromfal környezetében az állások rendszere kissé következtelen, keletebbre A-B-C-B-A^{var.}-B-C-B-A stb. ritmusban váltakoznak.¹¹ Az állások tengelytávolsága 70 és 83 cm között változik. A nyugat felől számított huszadik állás kötőgerendáján az eredeti poligonális szentélyzáródást fedő, kontyolt tetőfelületek fiókgerendáinak csatlakozási nyomai látszanak (6. ábra).

Érdeemes megemlékeznünk az állások azonosítására szolgáló jelölésekről is. A saját számozásunk szerinti huszadik, tehát a középkori rész kelet felől számított legelső egész állása viseli az egyes jelet, amelyet a lapolási oldalon az elemek szélén elhelyezett, háromszög alakú bemetszéssel jelöltek. A következő állások sorban mindig egygyel nagyobb számú bemetszést kaptak, egészen hétig. Ezután V, Y, X következik, majd ismét egyes jön, amelyet az elemek lapjára vésett rovás jelöl. Ezt követően ismét hétig szaporodik a rovások száma, majd – kissé következtelenül – VI, I és IX olvasható. Az egy-egy álláshoz tartozó elemeket egységesen jelölték, a zsinórállás két oldala között nem tettek különbséget. Minden esetben jelölték a szarufákat, az ereszközeli és a szarufával párhuzamos támaszokat. A székállások dúcain, könyökfáin és a torokgerendákon nem minden esetben találunk jelölést, és ezt nem írhatjuk mindig a – többé-kevésbé jól felismerhető – elemcserék rovására. A hosszirányú elemeken csak egy-egy jelet sikerült felfedezni. Valószínűleg nem is volt több, hiszen az elem helyét már egyetlen jel is egyértelműen meghatározta. Nem észlelhető jelölés egyetlen kötőgerendán sem, noha ennek az elemnek az azonosítása a szerkezet összeállításakor éppoly fontos volt, mint a többié.

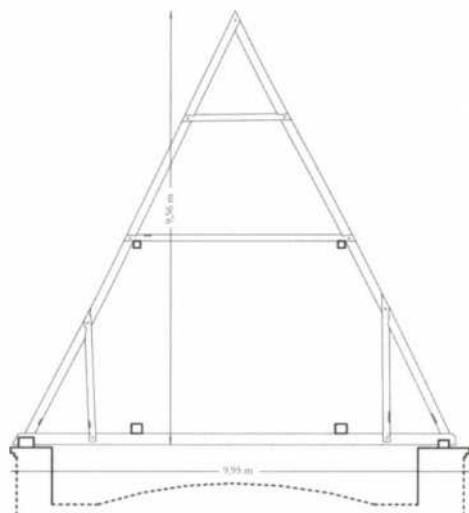
Szerkezeti érdekesség, és a datálással összefüggésben is vizsgálat alá vehető a székoszlopok alatt és felett elhelyezett, hosszirányú talp- és fejgerendáknak az oromfallal való kapcsolata. A négy gerenda közül hármat befogtak a falazatba. Ez a szituáció leginkább úgy alakulhatott ki, ha a tetőszerkezet az oromfalnál korábban épült. A falazat sajnos nem tartalmaz semmiféle olyan jellegzetességet, amely a datálás kérdésében segítségünkre lehetne. Égés, pusztulás nyomai nem látszanak a padlástérben, és a falkoronát záró, egyszerű tagozatú párkány is jó állapotban van.

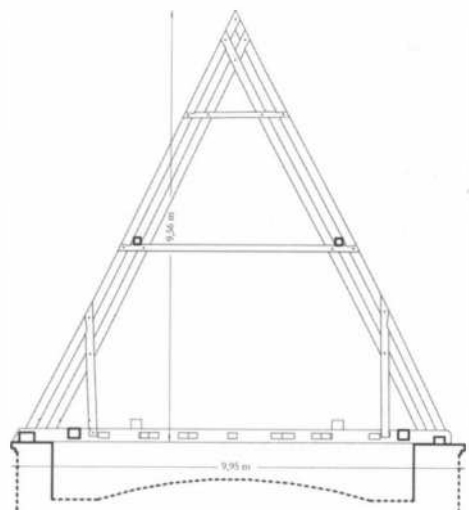
alkalmazni. A tárgyunk szempontjából érdekes típusra németül a kifejezőbb, és a szerkezet jellegzetességeit jobban kiemelő állószék elnevezést alkalmazzák (például: Kehlbalkendachwerke mit stehendem Stuhl), ezért – elismerve statikai működésének az újkori szerkezetektől való különbségét – a továbbiakban erre a típusra én is ezt a megnevezést használom. (A középkori és újkori állószék, valamint a függesztőműves rendszerek működése bővebb kifejtést igénylő téma, amire jelen keretek között nincsen lehetőség.)

¹⁰ A székoszlopot tartalmazó állások között csekély, de rendszeresen váltakozó eltérés mutatható ki a dúcok rendszerében, ezért ezeket egymás variációinak tekintve, „A”, illetve „A^{var.}” jelzés különbözteti meg.

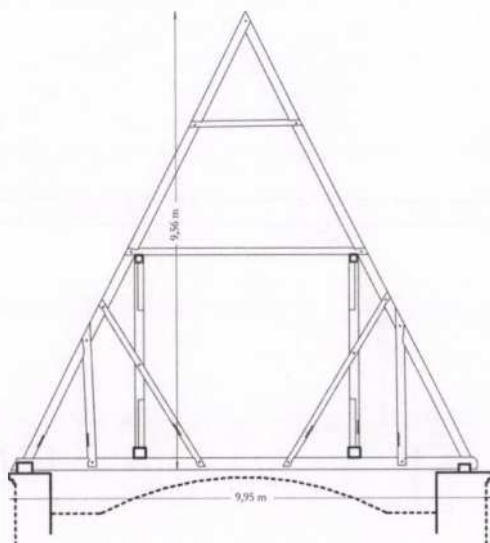
¹¹ „B” az üres szaruállást, „C” a szarufával párhuzamos dúccal ellátott erősebb állást jelöli.

3. ábra A Szentlélek-templom tetőszerkezetének metszete a nyugat felől számított 17. szaruállásnál. Az üres, „B”-vel jelzett állások egyike. (felmérés: Sarkadi Márton, 2005.)

4. ábra A Szentlélek-templom tetőszerkezetének metszete a nyugat felől számított 20. szaruállásnál. A szarufával párhuzamos dúccal erősített, „C”-vel jelzett állások egyike. A kötőgerendán az egykori szentélyzáródás fiókgerendái számára kialakított fészkek.

5. ábra A Szentlélek-templom tetőszerkezetének metszete a nyugat felől számított 14. szaruállásnál. A székoszlopot tartalmazó, „A”-val jelzett állások egyike.

6. ábra A Szentlélek-templom padlástérének nézete kelet felől. Előtérben a 20. szaruállás, kötőgerendáján az egykori poligonális szentélyzáródás tetőszerkezetének csatlakozási nyomai (fotó: Ágh András, 2005.).

A tetőszerkezetet a barokk boltozatok építése idején jelentősen átalakították. A hajó középső boltozatának záródéka ugyanis meghaladja a kötőgerendák szintjét, ezért a nyugat felől számított 9-től a 13. állásig a kötőgerendák középső részét kivágták, eresz közeli részeit kiváltották, azaz fiókgerendás-fiókváltós rendszerűvé alakították ezen a részen a szerkezetet (7. ábra).¹²

7. ábra A Szentlélek-templom tetőszerkezetének középső, 18. században átalakított része. Az eredeti székoszlop helyére ferde oszlop került, a hajdani dúcok és könyökfák fészke jól látszik. Ezen a szakaszon eltávolították a székállás talpgerendáját is, és fiókgerendás-fiókváltós rendszert alakítottak ki (fotó: Ágh András, 2005.).

¹² A fiókgerendás-fiókváltós szerkezeti rendszert már a középkorban is alkalmazták, fennmaradt példái is vannak. A Szentlélek-templom esetében azonban mindenképpen átalakításról van szó, ezt félreismertetetlenül mutatják a kiváltott szerkezeti elemek eredeti kapcsolódási pontjai.

A templom falainak vizsgálata szintén hozzájárul néhány adalékkal az építéstörténethez. A déli homlokzaton, azon a helyen, ahol az eredeti szentélyzáródás sarkát sejt-hetjük, nem áll támpillér, csupán sarokarmírozás látszik. A padlástérben az északi és a déli oldalon is kivehető a poligonális záródás falainak visszabontott csonkja (8. ábra).

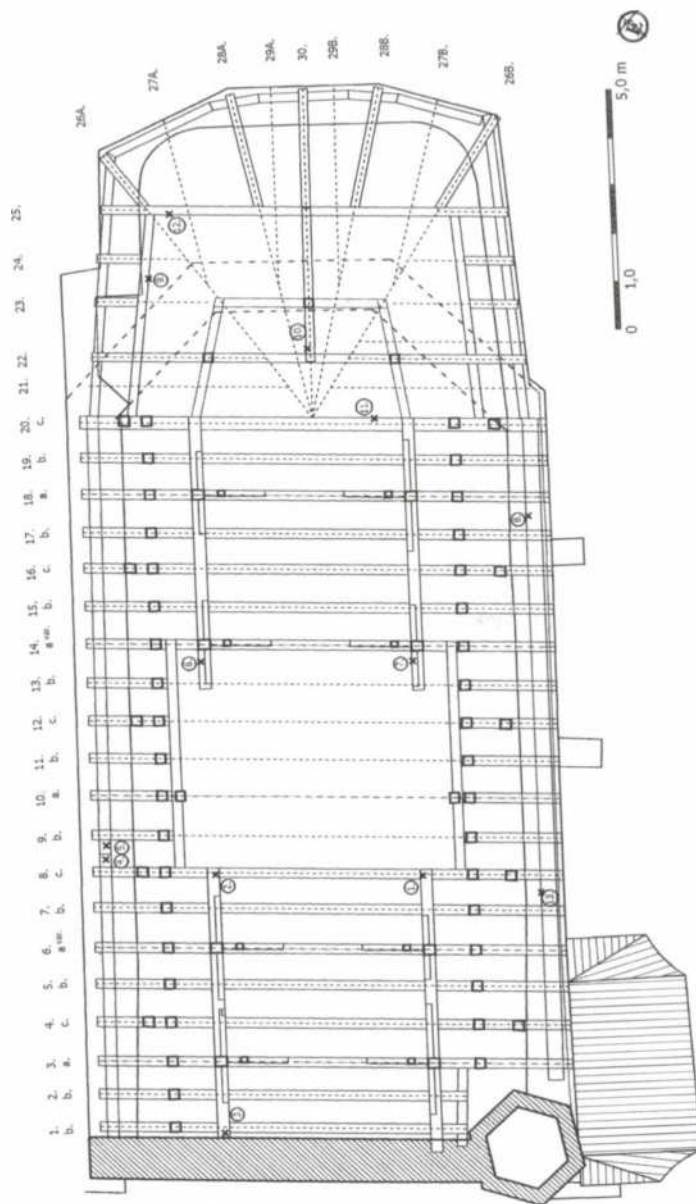

8. ábra A szentély északi fala. Balra az eredeti poligonális szentélyzáradék visszabontott csonkja, jobbra a barokk szentélyzáradék falazata. Középen a barokk átépítés előtti időből származó, vakolt, egykor homlokzatként megjelenő falmaradvány (fotó: Ágh András, 2005.).

A padlástér felől vizsgálva a falakat, korábbi boltozatnak semmilyen nyoma nem tapasztalható, noha a barokk boltozat válla meglehetősen mélyen helyezkedik el. Fafödémhez tartozó gerendafészkeket nem látunk, a kötőgerendák alján deszkázat rögzítésének nem találjuk nyomát, és a padlástérbe eső hajófalakon sincsen vakolatnyom, ami összességében amellet szól, hogy az eredetileg nyilván boltozott épület átmenetileg sem volt fafödémmel fedve. Az egykori boltozattal összefüggésbe hozható egyetlen maradvány a barokk szentélyfalban másodlagosan felhasznált, rézsűbe metszett homorlattal alakított profilú bordatöredék, amely a tetőszerkezet felújítását kísérő megfigyelések során került elő.¹³ A gótikus periódusról tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az épület mintegy 3,6 m-rel rövidebb volt, a hajóval egyező szélességű szentélye a nyolcszög három oldalával zárult, a szentély sarkait nem erősítették támpillérek. A forrásokban előtűnő kápolna kifejezés tehát teljesen indokoltnak tűnik (9. ábra). A hajó – délinél jelentősen vastagabb – északi fala mentén nem álltak támpillérek, ami a kápolnához közvetlenül csatlakozó (plébánia-?) épület elhelyezkedésével magyarázható. Ezzel összefüggésben értékelhető az a falmaradvány, amelyet a mai szentély északi oldala foglal magába. A hajófal meghosszabbításában álló, a barokk szentélyzáródásnál korábbi falmaradványt a padlástér felől is vakolat borítja.

¹³ A padlásteret borító törmelék és a barokk szentélyzáródás falainak átvizsgálását Nemes András és kollégája, Gabrieli Gabriella végezte. A bordatöredék alapján valószínűsíthető, hogy a gótikus boltozat pusztulása a barokk átalakítás idejére esik. Ebből a szempontból fontos eredmények várhatók a szentélyfalak felújítása során folytatható megfigyelésektől.

9. ábra A Szentlélek-templom padlásteri alaprajza. Szaggatott vonal mutatja az eredeti szentélyzáródás vonalát. A dendrokronológiai vizsgálat számára vett minták helyét körbe írt számok jelzik (felmérés: Sarkadi Márton, 2005.).

Tanúsága szerint tehát ebben az időben a kápolna északi oldalához már olyan, emeletes épület csatlakozott, amely meghaladta annak hosszúságát. A források szerint könyvtárát is befogadó plébániaház nyilván nem volt szerény méretű épület.¹⁴ A kápolna és a plébánia épületének viszonyáról, valamint a kápolna alapításának kérdéséről az okleveles adatok és az orgonakarzat felirata segítségével Házi Jenő és Mollay Károly megállapította, hogy a plébánia az 1360-as, 1370-es években költözött erre a telekre, a később alapított kápolna építése pedig Turnhofer Tamáshoz köthető, és a 14–15. század fordulója előtti években folyt.¹⁵ A 15. és 18. század között egy jelentősebb építkezésről van még tudomásunk: Vitnyédi Ferenc plébános idejében, 1665-ben a szegényebb sorú katolikus gyermekek számára kisiskolát építettek.¹⁶ A padlástérben megfigyelhető falmaradvány akár az iskolaépület részlete is lehet, amennyiben az a korábbi épülethez csatlakozott, vagy annak átalakításával jött létre.

A Szentlélek-templom tetőszerkezetének típusa német nyelvterületen igen elterjedtnek mondható. A szerkezet magvát képező torokgerendás konstrukció első ismert példái a 12. század közepétől maradtak fenn.¹⁷ A torokgerendák szerepe a szemben levő szarufák egymáshoz való kitámasztása, azaz vízszintes nyomás felvétele. Segítségükkel a tetőzet saját súlyából eredő függőleges teher jelentős mértékben a szarufák irányába eső (rúdirányú) nyomássá alakul, ami sokkal kedvezőbb a merőleges irányú teherből származó hajlításnál.¹⁸ Féloldalas terhelésnél, ami főképpen a szélnyomásból adódik, a terheléssel átellenes oldalon levő szaruzat kihasználását biztosítják. A szerkezet további előnye, hogy csekély vízszintes erő lép fel a szarufák alsó támaszkodási pontjánál. A működési modell előnyei tehát meredek hajlásszögnél jelentkeznek. A formai megjelenés így összhangban áll a szerkezeti működéssel, alakulásuk nyilván egymással való kölcsönhatásban történt.

Nagyobb fesztávú épületek lefedésénél a torokgerendák illetve a szarufák szabad hosszának növekedése újabb szerkezeti elemek közbeiktatását tette szükségessé, amelyek révén kombinált szerkezet típusok jöttek létre. Ilyen típus keletkezett ferdén, keresztben elhelyezett gerendák beiktatásával, amelyek szerepe a szarufa két torokgerenda közötti szakaszon való megtámasztása, a teher falkorona közelébe való leveze-

¹⁴ A plébánia könyvtár céljára szolgáló helyiségét (librey) először 1476-ban említik. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 27–28.; Csatkai Endre: Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban. SSz. 2 (1938), 3. sz. 135.

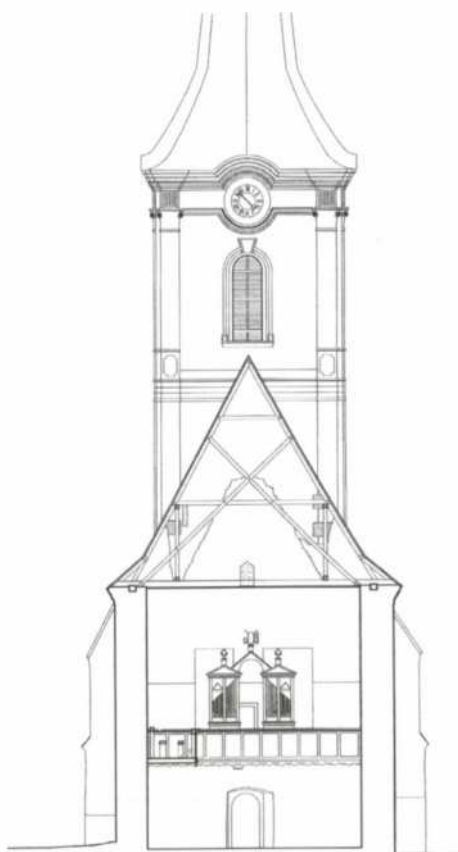
¹⁵ A Sopron és környéke műemlékei című könyv vitája, Házi Jenő hozzászólása, Művészettörténeti Értesítő 1954, 188.; Mollay Károly: Középkori háztörténet és várostörténet. I. rész. Bevezetés. SSz. 43 (1989), 18–40, itt: 21. Az orgonakarzaton ma nem található a felirat, minden látszó felületet takar a barokk festés. Kisebb vakolathibáknál megállapítható, hogy a barokk réteg alatt megvan a középkori vakolat. A felirat talán az orgona által takart helyen rejtőzhet, és csak annak alaposabb megbontásakor látható.

¹⁶ Mészáros István: Népközpontok Nyugat-Magyarországon a XVII. században. SSz. 30 (1976), 306–328.; Bán János: Sopron újkori egyháztörténete, Győregyházmegye múltjából, IV. szám, 2. rész. Sopron, 1939, 205.

¹⁷ Binding i. m. (5. jz.) 17. és 32.

¹⁸ A román kori, alacsony hajlású tetőszerkezetekben a szarufák terhét közel függőleges dúcok segítségével az erőse méretezett kötőgerendákra vezették. Ez a megoldás roppant mértékű hajlító igénybevételt rótt a kötőgerendákra. Az eresz közelében elhelyezett, közel függőleges támasz, talán e rendszer reminiscenciája, megmaradt a gótikus szerkezetekben is. A torokgerendás, illetve azzal kombinált szerkezetek megjelenésével – valószínűleg összhangban az áthidalandó távolság növekedésével – a kötőgerenda mentesült az öt legrosszabb helyen, a fesztáv közepe táján igénybe vevő hajlító teherrel. Később kialakultak a függesztőműves rendszerek, ahol esetenként a kötőgerenda saját súlyából eredő függőleges terhet is a szarufákon, illetve dúcokon keresztül levezetett rúdirányú nyomássá alakították.

tése, valamint a keresztirányú merevség növelése és többnyire az alsó, leghosszabb torokgerenda szabad hosszának csökkentése (10. ábra).¹⁹

10. ábra Homoródkarácsonyfalva, unitárius templom keresztmetszete. Kétállószerűes, két torokgerendás, keresztdícs szerkezet (felmérés: Sarkadi Márton, 1998.).

¹⁹ A homoródkarácsonyfalvi (Crăciunel) unitárius templom hajója feletti kétállószerűes tetőszerkezetben keresztdícsot is találunk. Datálása tárgyában (is) eredmények várhatók Lángi Józseftől és Mihály Ferencről a templom közelmúltban zajlott falkutatásával összefüggésben. Rendkívül érdekes kérdés, hogy a sok tekintetben archaikus erdélyi építőgyakorlat vajon milyen intervallumban alkalmazta a középkori jellegű szerkezeteket. Az éppen indulóban levő erdélyi dendrokronológiai vizsgálatok segítségével remélhetőleg nemsokára konkrét válaszokat lehet adni. A típus egyik monumentális nyugat-európai példája a freiburgi dóm tetőzete, amely a 13. század közepén és a 14. század elején, különböző szakaszokban keletkezett, de lényegében azonos alapkonstrukciójú részekből áll. V.ö.: Jürgen Vogeley: *Gotische Dachkonstruktion über dem Langhaus des Freiburger Münsters*. Karlsruhe, 1981. A szerkezeti megoldás hosszú életét mutatja, hogy 16–18. századi rajzokon: Philibert de L'Orme: *Nouvelles inventions pour bien bastir et à petits fraix*, Párizs, 1561; Johann Jacob Schübler: *Sciagraphia artis tignariae...*, Nürnberg, 1736; és megépült példákon (Ottoheuren, apátsági templom, 1753–55, Hans-Joachim Sachse: *Dachwerks- und Gewölbekonstruktionen der Abteikirche zu Ottoheuren*. *Deutsche Kunst- und Denkmalpflege* 22, 1964, (1.), 20–31.) is megjelenik.

Igen elterjedté vált az a típus is, amelybe a soproni szerkezet tartozik. A kétállószerű szerkezeteknél oszlopokból, vízszintes fej- és talpgerendákból, valamint dúcokból alkotott konstrukció illeszkedik a tetőszerkezetbe. A német szakirodalom egységesen elfogadja azt a nézetet, amely szerint a kétállószerű szerkezet típusa a civil építészetben alakult ki, és később terjedt el templomok lefedésénél.²⁰ Elsősorban kereskedőházak számára kifejlődött megoldásról van szó, ahol a torokgerendákra fektetett pallófödémeket raktározásra használták. A torokgerendák és a szarufák közötti fecskéfarkas lapolás ugyanis elsősorban rúdirányú nyomás, illetve húzás felvételére alkalmas, a tárolásból eredő függőleges terheléssel szembeni ellenállása csekély, ezért vált szükségessé a torokgerendák tetőszékekkel való alátámasztása. A többnyire az alsó torokgerenda alatt elhelyezett tetőszékek egyidejűleg a hosszirányú állékonyságot is biztosították, amely a hasznos teher miatt szintén megnövekedett fontosságú volt.

Templomoknál a kétállószerű típus biztosan meghatározott első példái nem korábbiak a 14. század közepénél.²¹ Zavarja a pontos korhatározást, hogy több esetben előfordul az állószerű utólagos megerősítésként való beépítése.²² A szerkezet típusa a 15. század folyamán általánosan mondható, számtalan példája maradt fenn. Sajnos az irodalom az első példák megjelenése iránt erősebben érdeklődik, mint egy szerkezet típus utolsó előfordulása, továbbélése iránt, ezért a számunkra nagyon lényeges kései példákra kevés utalást találunk. Günther Binding néhány 16. századi példát említ, sajnos alapos ismertetés, a részletmegoldásokban esetleg már jelentkező eltérések tárgyalása nélkül.²³ A kiviteli részletek, például a fakötések vizsgálata pedig a datálás szempontjából is érdekes lehet, ugyanis általánosan elterjedt nézet szerint nyugaton a fecskéfarkas lapolást idővel kiszorította a csapolás. Ezzel szemben Erdélyben bizonyosan újkori templomokban is találkozunk olyan tetőszerkezetekkel, amelyeknél a struktúra és a fakötések egyaránt középkori jellegzetességeket mutatnak.²⁴

Az állószerű szerkezet típus Kárpát-medencében való egykori széleskörű elterjedtségét igazolja az Erdélyben fennmaradt nagyszámú példa.²⁵ Különösen kedvelték ezt a megoldást a szász erődtemplomoknál, ahol gyakran védelmi szinttel kombinálták a tetőszerkezetet. Érdemes kiemelni közülük a nagykapusi és a nagybaromlaci evangélikus templomok hosszháza feletti monumentális tetőzetet (11. ábra).²⁶

²⁰ Binding i. m. (5. jz.) 18. és 129.

²¹ Colmar, Szent Katalin-templom szentélye, felszentelése 1371; Neckarbischofsheim, Totenkapelle, 1364, dendrokronológiai datálás; Schwäbisch Gmünd 1341; stb.

²² A Kárpát-medencében kétállószerű szerkezettel történő utólagos megerősítésre a maroszentimrei (Sinitmbru) templom publikálatlan tetőzete szolgált példát. Az eredeti tetőszerkezet valószínűleg a templom 15. századi átépítésének idejéből származik. A Műemlékek Országos Bizottságának iktatókönyve szerint 1904-ben Möller István vezetésével állagmegóvási munkálatokat végeztek. A helyi hagyománnyal ellentétben, úgy tűnik, ekkor nem cserélték ki az egész tetőszerkezetet, csupán megerősítették.

²³ Binding i. m. (5. jz.) 133.

²⁴ Kisbácon (Bărbăntii Mici), református templom; Homoródcsanak (Sănpaul), unitárius templom; stb.

²⁵ Néhány, általam ismert kétállószerű, középkori jellegű szerkezet: a morgondai (Mergeln, Merghindeal) evangélikus templom főhajója feletti tetőszerkezet keleti része; a homoródkarácsonyfalvi unitárius templom hajója; a muzsnai (Meschen, Moșna) evangélikus templom szentélye; a nagysinkai (Großschen, Cincu) evangélikus templom szentélye feletti tetőszerkezet; a nagyszabeni ferences kolostor tetőszerkezte. Ide sorolhatjuk a székelydályai (Daia) templom tetőszerkezetét is, ahol két szinten ismételték az állószerű konstrukciót. A székelydályai tetőszerkezetet az Utilitas Kft publikálta (A történeti fedélszerkezetek meghatározása és csoportosítása. Műemlékvédelmi szakmérnöki képzés, Kolozsvár, egyetemi jegyzet.). A többi szerkezet eddig közölten. A nagyszabeni ferences kolostor tetőszerkezetére Veöreös András hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök.

²⁶ Nagykapus (Grosskopisch, Copsa Mare), Nagybaromlak (Wurmloch, Valea Viilor).

11. ábra Nagykapus (Grosskopisch, Copșa Mare), főhajó feletti tetőszerkezet
(fotó: Sarkadi Márton, 2006.).

Mindkettő két torokgerendás, kétállószerű szerkezet, székoszlopot is tartalmazó állásaik keresztmetszete szinte egyezik. Sajnos egyik templom esetében sincs biztos támpontunk a datáláshoz. Tekintettel arra, hogy mindkét szerkezet szerves egységet alkot az alatta elhelyezkedő védelmi szinttel, korukat a szász templomok erődí-

tésének idejére tehetjük, ami a tetőszerkezet-típus alkalmazásának fő intervallumán is belül esik.

Kisebb épületeknél gyakori, hogy az oszlopokból, dúcokból képzett hosszmerevítő rendszert a középtengelybe állítják. Az így létrejövő konstrukció lehet egyállószerű szerkezet is, de gyakoribb az a típus, amelynél a hosszmerevítő rendszert a szarufákra, vagy keresztirányú dúcokra függesztik, mentesítve a függőleges teherrel a kötőgerendát.²⁷ Ilyen megoldással találkozunk a marosszentimrei tetőszerkezet esetében, ahol a szarufával párhuzamos dúcok látják el a függesztőmű szerepét (12. ábra). Formailag ezek a dúcok hasonlóak a soproni Szentlélek-templom tetőzetében lévőkhöz – alapvető különbséget jelent azonban, hogy azoknak függesztő szerepük nincsen. Említésre érdemes továbbá, hogy a Szentlélek-templom tetőszerkezetében való alkalmazásuk módja meglehetősen ritka, ugyanis nem székoszlopokat is tartalmazó szaruállásban fordulnak elő, hanem önálló erősebb állást alkotnak.

A nagyobb szerkezetekben az állószerű rendszer gyakran kiegészül a középtengelybe állított, függesztett merevítéssel. Gyakori az állószerű egymás felett, több szinten való ismétlése is. A hosszanti merevítőrendszerek számát a szükségnek megfelelően, főként az épület méretéhez igazodva választották meg, azonban ez nem abszolút érvényű szabály, amire példa, hogy a nagykapusi templom hosszházát nem meghaladó szélességű szentélye felett az állószerű rendszer mellett középső helyzetű oszlopból és a tető egész magasságát átfogó dúcokból álló, függesztett hosszmerevítést találunk.²⁸

Magyarország mai területén kisebb, egyállószerű, illetve függesztett középső hosszmerevítéssel ellátott tetőszerkezet több is ismert,²⁹ a nagyobb, bonyolultabb rendszerekre a miskolc-avasi, illetve a nyírbátori református templomok tetőszerkezete szolgált példát.³⁰ Kétállószerű, a Szentlélek-temploméhoz hasonló, épségben fennmaradt tetőszerkezetet azonban csupán szintén Sopronból, a Szentlélek-templomtól mindössze néhány utcányi távolságban fekvő Halász utca 1. számú házból ismertünk (13. ábra). Az épületet kutató Dávid Ferenc szerint az első, 1485-88 közé eső építési periódusban keletkezett a középkori tetőszerkezetet őrző épületrész.³¹ Ebben a tetőszerkezetben is megtaláljuk a gerincig felnyúló, szarufával párhuzamos dúcot tartalmazó állást.³² A szerkezet kiosztásának ritmusában is van hasonlóság: a székoszlo-

²⁷ Függesztett középső hosszmerevítéssel ellátott tetőszerkezet fedt a vérdi (Werd, Vörd) evangélikus templom hajójának nyugati részét, továbbá a szászvárfalvi (Eibesdorf, Ighisu Nou) evangélikus templom hajóját. A vérdi és a szászvárfalvi tetőszerkezetéről Hermann Fabini fotót közölt. (Hermann Fabini: Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen, 1–2, Nagyszeben, 1999. 2. kötet, 67. és 365.)

²⁸ Függesztett középső hosszmerevítéssel kiegészített, kétállószerű, középkori jellegű tetőszerkezetet találunk még a beszercei és a nagysinkai evangélikus templomok szentélye felett. Utóbbi a nagykapusival szinte teljesen egyező rendszerű. Valószínűleg ilyen szerkezet fedte a muzsnai templom hosszházát is, ma csupán a középső hosszmerevítés őrizi középkori formáját. A beszercei templom tetőszerkezetét az Utilitas Kft publikálta (A történeti fedélszerkezetek meghatározása és csoportosítása. Műemlékvédelmi szakmérnöki képzés, Kolozsvár, egyetemi jegyzet.), a többi szerkezet közöletlen.

²⁹ Egyállószerű rendszerű a tarpai református templom tetőszerkezete, függesztett középső hosszmerevítéssel ellátott szerkezet például a piricei református templom szentélyének tetőzete. Az emlékeket Vándor András publikálta: Vándor i. m. (3. jz.).

³⁰ A nyírbátori és miskolc-avasi templom tetőszerkezetének ismertetését lásd: Pomozi i. m. (3. jz.).

³¹ Dávid Ferenc: Halász u. 1. Beszámoló a kutatás eddigi eredményeiről, KÖH Tervtár, 36344.; vö. Mollay Károly: Középkori háztörténet és várostörténet. III. rész, SSz. 43 (1989), 205–224, itt: 207.

³² A különbség mindössze annyi, hogy a szarufával párhuzamos dúcok fent nem keresztezik egymást, hanem a felső torokgerendával való csatlakozásnál érnek véget.

pot, kötőgerendát, szarufával párhuzamos dúcot tartalmazó szaruállást mindig üres szaruállás, ereszközeli dúccal erősített, kötőgerendás állás, majd újabb üres állás követi. Kapcsolatot jelent a két soproni tetőszerkezet között az is, hogy a jelek szerint mindkettő átvészelt az 1676. évi tűzvészt, amely Sopron nagy részét a lángok marta-lékává tette. A források szerint a Szent János és a Szent Mihály-templom menekült meg.³³ Mindkettő a Szentlélek-templom, illetve a Halász utca közelében fekszik. Elképzelhető tehát, hogy a belvároson kívül fekvő domboldalt kevésbé érintette a vész.

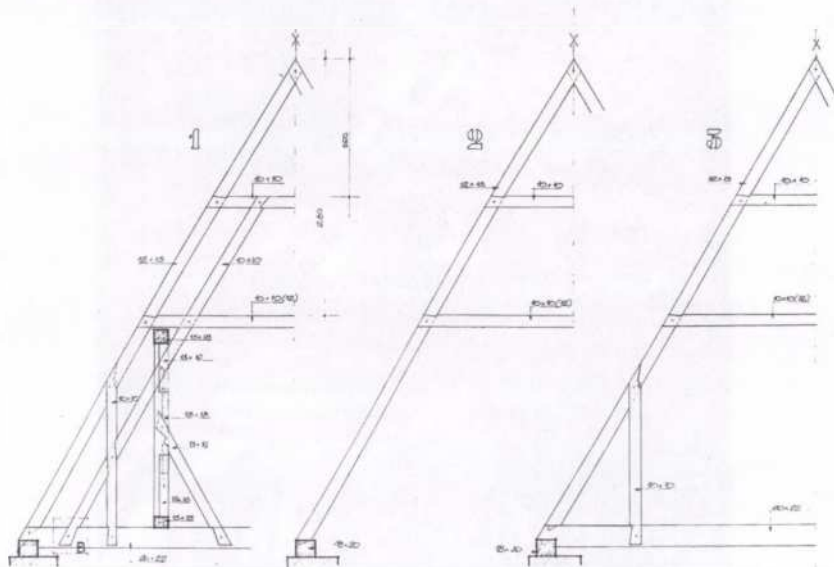

12. ábra Marosszentimre, református templom hajója feletti tetőszerkezet (fotó: Sarkadi Márton, 2006.).

³³ Csatkai Endre: Sopron és környéke műemlékei. Magyarország műemléki topográfiája II. kötet, Győr-Sopron megye műemlékei I. rész, szerk. Dercsényi Dezső. Bp., 1956. 130.

Sopronhorpács, római katolikus templom

A sopronhorpácsi római katolikus templomról egészen a közelmúltig nem volt ismert, hogy hasonló, kétállószerűes tetőszerkezet fedte. Sajnálatos módon éppen az épület 1950-es, 1960-as években zajlott műemléki felújítása során bontották el szaruzatát, és a tetőidomot is megváltoztatva, meglehetősen hitvány szerkezettel pótolták. A templom közelgő felújítási munkáit megelőző vizsgálatok során Veöreös András, a KÖH területi felügyelője figyelt fel arra, hogy a tölgyfa kötőgerendák és a velük koherens módon egy szerkezetet alkotó állószerűek nem az 1950-es években zajlott helyreállítás idején készültek (14. ábra).

13. ábra Sopron, Halász u. 1. számú ház tetőszerkezetének jellemző keresztmetszetei (KÖH Tervtár 14488, Horler Miklós felmérése, 1972.).

A KÖH Tervtárában őrzött vázlatos felmérési rajzokból alaposabban megismerhetjük a felújítás előtti tetőzet jellegzetességeit (15. ábra).³⁴ A ma látható maradványok jól azonosíthatók a rajzokon ábrázolt szerkezetek részleteivel, és az 1950-es években végzett beavatkozások is pontosan követhetők a rajzok és a mai állapot egybevetése során. A rajzok a szerkezetet a maitól kissé eltérő idomúnak és alapvetően épnek mutatják, csak egyes részletek utalnak kisebb jelentőségű, utólagos átalakításra.³⁵ A szentély és a hajó felett hasonló struktúrájú, de egymástól független kialakí-

³⁴ Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Tervtár, 6178, 6180.

³⁵ A középtengelyben gerincig felnyúló, szertetlenül elhelyezkedő oszlopot látunk, a kötőgerendák alatt – szintén a középtengelyben – a boltozatra támaszkodó mestergerendát. A felmérés idején már csak a székoszlopos állásokban volt torokgerenda, azonban a székállás fejezgerendájába rótt fészkek ma is egyértelműen bizonyítják, hogy eredetileg minden állásban megvoltak.

tású, kétállósékes, (valószínűleg) egy torokgerendás, ereszközeli dűcokkal merevített konstrukció volt. Az állószékek oszlopai alatt talpgerenda helyezkedik el, de hosszirányban csak a fejgerendák és oszlopok közötti könyökfák merevítik a szerkezetet. Az oszlopokat keresztirányban dűcok támasztották. A hajót tizenkét, a szentélyt kilenc állásból alkotott rész fedte, amelyek az egységes gerincmagasság miatt szervesen, háromszög alakú metszésekkel illeszkedtek egymáshoz. A hajóban 1,0 m körüli az állások tengelytávolsága, a szentélyben valamivel nagyobb, 1,15 m körül mozog.

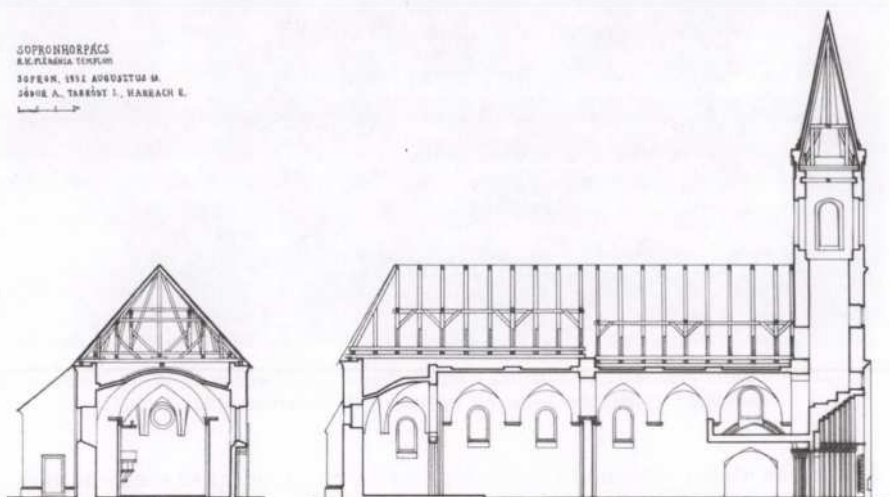
14. ábra A sopronhorpácsi templom hajója feletti tetőszerkezet. Előtérben az 1950-es években egy szakasszal nyugatabbra helyezett székoszlop (fotó: Sarkadi Márton, 2007.).

A felújítás idején a szarufákat, a torokgerendákat, valamint az ereszközeli dűcokat eltávolították, a kötőgerendákra talpszelemt, a hosszmerevítés fejgerendáira derékszelemeneket helyeztek. Az új szarufákat szintén torokgerendával biztosították. A hajó keleti székoszlop-párját egy állással nyugatabbra helyezték, és a tetőt kontyolták. A felhasznált fenyő faanyag – a kor szűkös lehetőségeiről árulkodva – rendkívül silány, kis keresztmetszetű. Sajnos sok helyen a kéregtől sem tisztították meg, ami utóbb fertőzések forrása lett. Faszindely helyett, műpalával héjalták újra a tetőt.

A maradványok alapos szemrevételezése további adatokat is szolgáltat. Annak dacára, hogy a hajó és a szentély feletti tetőszerkezet alapvetően hasonló jellegű, számos eltérés is megfigyelhető. Az állószékek oszlopaikat mindkét tetőszakaszban a gerinc felé eső oldalon elhelyezett rövid dűcok támasztották, azonban a szentély felett a kötőgerendákon nem képeztek ki fészket a dűc csapja számára, azt az oszlophoz és a kötő-

gerendához egyaránt kovácsoltvas szeg rögzítette. A hajó felett a kötőgerendákon mindenütt megtaláljuk a dúcok számára kialakított fészkeket. Ennél is fontosabb különbség, hogy a szentély tetőszerkezetének maradványán sehol nem találunk ácsjeleket, a hajóén viszont jól rekonstruálható rendszerű jelölések maradtak fenn, amelyek rováskból állnak, és az állások számának meghatározásán túl, a jobb és bal oldalra kerülő elemek megkülönböztetésére is alkalmasak. Kisebb-nagyobb különbségek az ácskötések kialakításában is jelentkeznek.

A két tetőrész egymástól független szerkezeti kialakításának oka tehát nem csupán az épületrészek eltérő méretében keresendő. Keletkezésük során műhelybeli különbséget mindenképpen valószínűsíthetünk, de időbeli eltérést sem zárhatunk ki. A hajó feletti tetőszerkezet keletkezési idejére vonatkozóan *terminus ante quem*-ként értelmezhető a toronyhoz való viszonya. A talp- és fejgerendák ugyanis csonkán érnek véget, szemmel láthatóan a torony építésekor részben elbontották a tetőzet nyugati részét. A szentély hajlásszöge 57, a hajóé 47 fok. Kérdés, hogy eredeti fedési anyaga is zsindely volt-e, mint az 1950-es éveket megelőzően. A vas kapcsolóelemek kiterjedt használata és az alacsony hajlásszög együttesen kései keltezését tesznek valószínűvé, annak ellenére, hogy a szerkezet – jellege szerint – a középkori típusba sorolható.

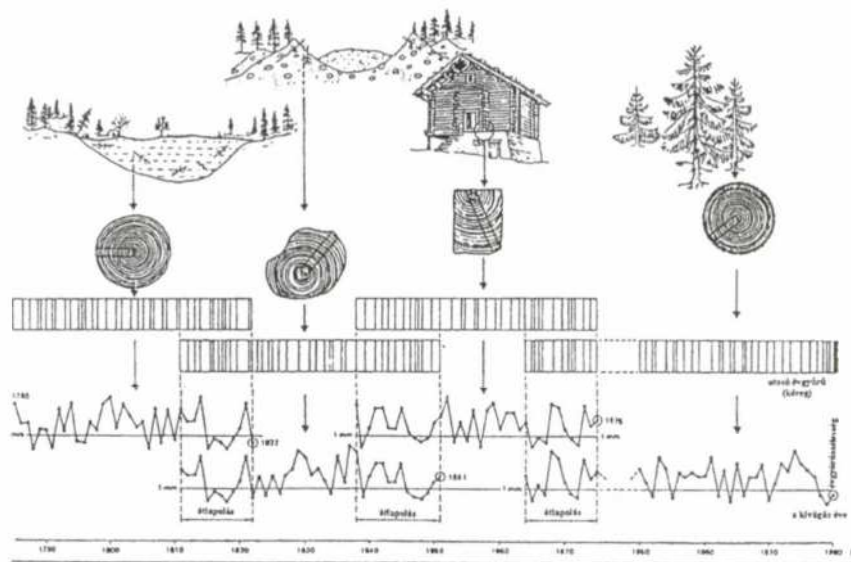

15. ábra A sopronhorpácsi templom hossz- és keresztmetszete az 1950-es évek elején (KÖH Tervtár 6178, 6180).

Dendrokronológiai elemzés

A dendrokronológia a régészet és építészettörténet egyik sajátos segédtudománya, amely a famaradványok kormeghatározását végzi nagy, kedvező esetben negyedév pontosságú eredményt adva. Ehhez a fák évgyűrűinek vastagságát használják fel, mely minden fafajra, területre és évre jellemző. A módszer, ún. "átlapoló" technikája révén

olyan évgűrűvastagság-sort („végtelen fát”), kronológiai adatsort és görbét állíthatunk össze, amely egy adott fajra és területre érvényes, és messze visszanyúlik a múltba (16. ábra³⁶).

16. ábra A dendrokronológia módszerének szematikusan ábrázolása (Schweingruber, 1983 nyomán).

A fák növekedési sajátosságát kihasználva, régészeti ásatásokon vagy a műemléki kutatások során előkerülő famaradványok a bennük megőrződött évgűrűik segítségével keltezhetők: az ismeretlen korú maradvány évgűrűvastagságainak lemérése után meg kell keresnünk a „végtelen fánkon” azt a szakaszt, ahol megegyezik a két adatsor, így megkapjuk az egyes évgűrűkhöz tartozó évszámokat, és keltezhetővé válik a maradvány.

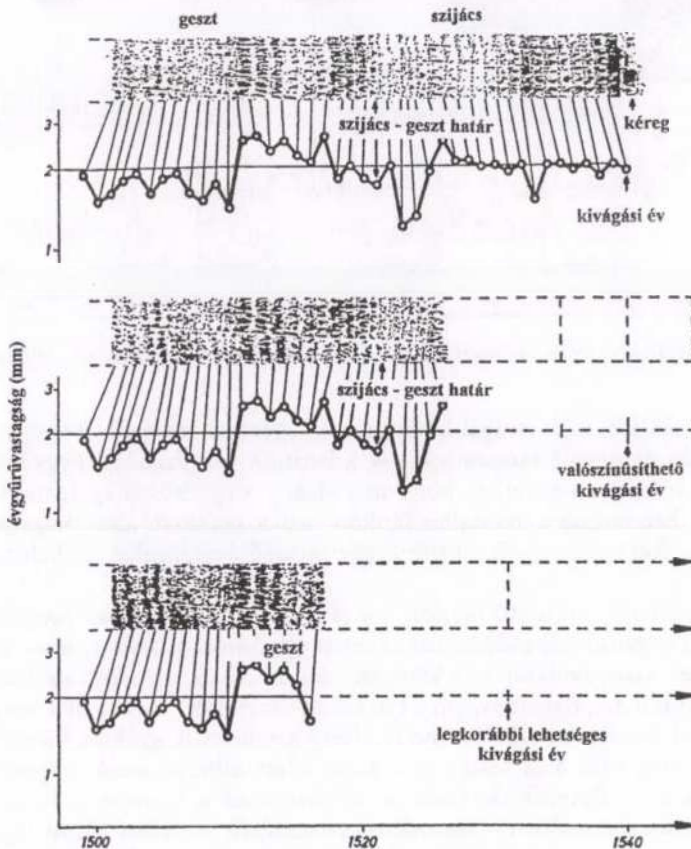
Ezzel az eljárással – érthető módon – a fában, famaradványban megtalált, megfigyelt legutolsó évgűrű képződési évét lehet meghatározni. Ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani ennek viszonyulását a fa kivágási időpontjához, az adott, és általunk utol-sónak, legkülsőnek megfigyelt évgűrű fán belüli „szerepét” is meg kell vizsgálnunk.

A fa testének három jól elkülöníthető, eltérő szerkezetű, gyakran különböző színű része van. A kéreg védi a fa testét és a kéreg alatt elhelyezkedő szaporító sejteket (kambium), és a fa életműködésében is meghatározó a szerepe: a hozzá szorosan illeszkedő hánccsban áramlik a – koronában szintetizált – vízben oldott tápanyag a fa minden sejtjéhez. A kéreg alatti szíjács alkotja a fa törzsének élő részét: benne áramlik a fa koronája felé a felszívott víz a benne oldott ásványi anyagokkal együtt, illetve

³⁶ Az ábra forrása: Schweingruber, Fritz Hans: Der Jahrring, Standort, Methodik, Zeit und Klima in der Dendrochronologie. Bern – Stuttgart, 1983, 85.

ebben raktározza el a fa ősszel a keményítőt. A fa legbelső része, a geszt már nem vesz részt a fa életműködésében, „csupán” tartja, szilárdítja a fát, az itt felhalmozott anyagok révén.

A datálás szemszögéből mindez azért fontos, mert a szijács „vastagsága”, azaz a hozzá tartozó évgűrök száma, faj-, és területspecifikusan állandó: a szaporító sejtek (kambium) minden évben új évgűrűt hoznak létre, de közben a szijács legbelső évgűrűje elgesztesedik, pórusai feltöltődnek a geszt anyagával. Így miközben a fa vastagodik, a szijács, évgűrűszámát folyamatosan megtartva, egyre kijebb vándorol. Ha ismerjük az adott fafajra és területre jellemző szijácsévgűrű-számot, akkor a kéreg hiánya esetén is viszonylag pontosan (egy-két éves hibahatárral) megmondható a fa kivágásának, vagy legkorábbi szóba jöhető kivágásának időpontja (17. ábra).³⁷

17. ábra A szijács szerepe a dendrokronológiai keltezésben (Eckstein – Bedal, 1973/74 nyomán).

³⁷ Az ábra forrása: Dieter Eckstein – Konrad Bedal: Dendrochronologie und Gefügeforschung. Ethnologica Europea VII/2, 1973–74, 228.

A tetőszerkezetek gerendáinak vizsgálata során minden esetben megállapítottuk, hogy a minták megőriztek-e kéreg, vagy a szijács maradványát. Ez a keltezés pontossága miatt volt lényeges. Ugyanis ha találunk kérget egy maradványon, akkor – az előbb elmondottak alapján – biztosan állítható, hogy a felhasznált fát a kéreg alatti első, azaz a fatörzs legkülső évgyűrűje által meghatározott esztendőben (vagy az azt követő télen) vágták ki. Ennek hiányában, de szijácshoz tartozó évgyűrűk birtokában, néhány éves pontossággal állapítható meg a kivágás időpontja.

Az elemzésekhez felhasznált mintákat mindkét helyszínen speciális, Pressler-féle, magyar nevéen koronás fúróval vettük. Minden kiválasztott gerendából egy mintát vettünk, törekedve arra, hogy a fatörzs közepét is elérjük. Ez a legtöbb esetben sikerült is (18. ábra).

Sopron, Szentlélek-templom

A Szentlélek-templom gerendái – amint ezt a korábbi szakértői vizsgálat megállapította – vörösfenyőből (*Larix sibirica* L.) készültek.³⁸ E fafaj, bár színes geszttel rendelkezik, de a szijácsa igen keskeny, és mivel fenyőféle, a szijács-geszt határ felismerése is roppant nehéz. Így csak abban az esetben tudtunk volna évre pontos keltezést adni, ha a gerendákon találunk kéregmaradványt, de ezt egyetlen esetben sem sikerült megfigyelniünk. Így a keltezés során a legkorábbi szóba jöhető kivágási időpont meghatározására nyílt lehetőség.

Minden kiválasztott gerendából egy mintát vettünk, törekedve arra, hogy a fatörzs közepét is elérjük. A mintavétel közben észleltük, hogy több minta darabokra töredeznek szét. Ez azt jelzi, hogy a gerendák belsejében repedések vannak. Ezt azért fontos kiemelni, mert ebből arra következtethetünk, hogy a felhasznált gerendákat nem szárították huzamosabb ideig, hanem relatíve „nyersen” beépítették, és a későbbi, terhelt helyükön száradtak ki fokozatosan, ami a keletkező feszültségeket levezető belső repedéseket eredményezte.

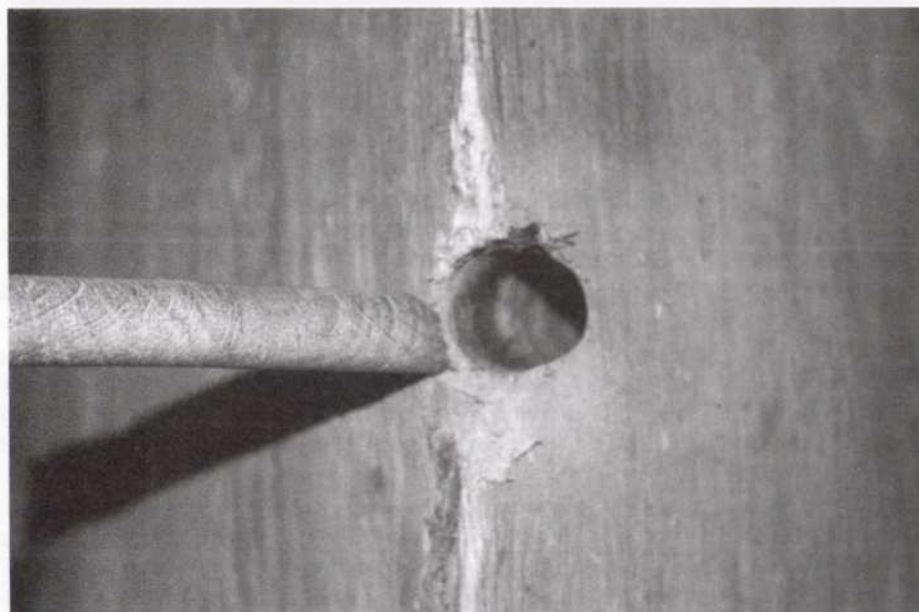
A megvizsgált gerendákra – elhelyezkedésüktől függetlenül – jellemző volt, hogy relatíve fiatal – 100 évnél fiatalabb – fákból készítették őket, és a fák jó életkörülmények között növekedtek, szép, széles évgyűrűket képezve, így a vastagabb gerendák is kevés évgyűrűt tartalmaztak. A mintavétel során 13 helyen vettünk mintát a tetőszerkezetből. Ezek elhelyezkedése az alaprajzon látható (9. ábra). A dendrokronológiai vizsgálat során minden egyes minta évgyűrűvastagságát lemértük. A minták egy részének évgyűrűszerkezete egymással jól összehasonlíthatónak bizonyult, és évgyűrűvastagságaik hasonlóak voltak. E minták (1, 7, 9, 10, 11, 12. minta) adatai egyesítésével elkészítettünk egy 72 év adatát tartalmazó adatsort, amely a tetőszerkezet anyagát reprezentálja. A többi minta ezzel történő összehasonlításából két lényeges következtetést vonhattunk le: volt két minta, a 4. és a 13., amelynek évgyűrűi biztosan nem ebben a 72 évben képződtek. A többi, rossz állapotú minta (3, 5, 6, 8.) egykorú az előbb említett, jó megtartású mintákkal.

Jelen ismereteink szerint a vörösfenyő nem őshonos Magyarországon. Másik fontos jellemzője – a legtöbb fenyőféléhez hasonlóan – hogy relatíve kis területen növe-

³⁸ Varga i. m. (8. jz.).

kedik egységesen. Ezért az összesített adataink keltezéséhez a külföldi kollégák segítségét kértük. Első lépésként a logikusnak tűnő, Bécs környéki kronológiákkal történő összehasonlítást kértük az *Universität für Bodenkultur Wien* munkatársaitól.³⁹ Legnagyobb meglepetésünkre ezek a vizsgálatok eredménytelenek voltak, azaz a fák élőhelye nem Sopron tág környéke és az Alpokalja illetve a Duna-völgy volt, hanem távolabbi helyről szállították őket ide!

Ezt követően egész Európára kiterjesztettük az összehasonlítást, amely végül eredményesnek bizonyult: Kiderült, hogy az adatsorunk legfiatalabb évgyűrűje 1494-ben képződött – Tirolban.⁴⁰ Azaz a tetőszerkezet anyagának zömét, a gerendák külső képét figyelembe véve, 1494 után néhány évvel vágták ki Tirol területén, és innen szállították a felhasználás helyére.

18. ábra Fúrással vett minta (fotó: Grynaeus András, 2008).

A két eltérő korú gerenda vizsgálata során kiderült, hogy a 4. minta anyaga szintén Tirolból származik, viszont lényegesen korábbi, mert a legfiatalabb évgyűrűje 1263-ban keletkezett. Ha figyelembe vesszük, hogy a minta külső évgyűrűi valószínűleg hiányoznak, akkor is azt kell mondanunk, hogy a gerenda vagy egy korábbi épületből származik, és másodlagosan használták fel, vagy a soproni épület egy korábbi építési periódusához kapcsolódik. Semmi sem utal azonban arra, hogy átalakították volna az épületet, és az ismert építészeti részletei a 14. század végi datálásnál lényegesen korábbi keletkezést nem tesznek lehetővé. Ráadásul a templom alapításáról, és a telek

³⁹ Ezúton is köszönöm Michael Grabner segítségét!

⁴⁰ A keltezésért a ljubljanai egyetemen dolgozó Katarina Čufarnak tartozom köszönettel.

birtokviszonyairól is konkrét adatok ismertek. Ez természetesen nem zárja ki azt – a nem túl valószínű – lehetőséget, hogy egy másik soproni épületben használták először ezt a gerendát. Ez esetben a tiroli területről történő favásárlást nem egy adott időpontra jellemző esetként kell értelmeznünk, hanem tartós gyakorlatként. Kérdés, hogy erre vonatkozó adatok fellelhetők-e más forrásokban.

Vagy – és talán ez a valószínűbb – a „friss” áru közé Tirolba beraktak egy (néhány?) bontott darabot is. Ha így a fakereskedő „korrektségét” kérdőjelezzük meg, akkor azt is valószínűsíteniünk kell, hogy a fákat (részben) megfaragva szállították ide, mert különben feltűnő lett volna a rönkök között a megmunkált gerenda. De nem lehet kizárni a legális üzlet lehetőségét sem, azaz szándékosan és/vagy tudatosan új és használt gerendákat vegyesen vásároltak a beszerzéskor. Ez esetben a „miért”-re is választ kellene adnunk.

Sopronhorpács, római katolikus templom

A sopronhorpácsi tetőszerkezet első sajátossága a felhasznált faanyagban rejlett: megállapíthattuk, hogy a tetőszerkezet mindegyik elemzett, eredetinek tűnő gerendáját tölgyfából készítették. A felhasznált faanyag pontos fajáját a kocsányos tölgygel (*Quercus robur L.*) azonosíthattuk. Ez a tölgyféle nedvességkedvelő, így folyó közeli vagy mocsaras élőhelyről származik.

A templom szentélyében egyetlen olyan gerendát sem találtunk, amely szijácshoz tartozó évgyűrűket is tartalmazott volna. Az egykori ácsok gondosan eltávolították ezeket a kártevők megtelepedésének kedvező részeket a felhasznált fatörzsekről. Ezzel szemben a hajó feletti tetőrészen több olyan gerendát is találtunk, amelyről nem, vagy nem teljesen vágta le a szijácst. Sőt, a második mintavétel során találtunk egy olyan gerendát (a hajó diadalív előtti utolsó tetőgerendája), amelyen egy foltban a fának a kérge is rajta volt (19. ábra).

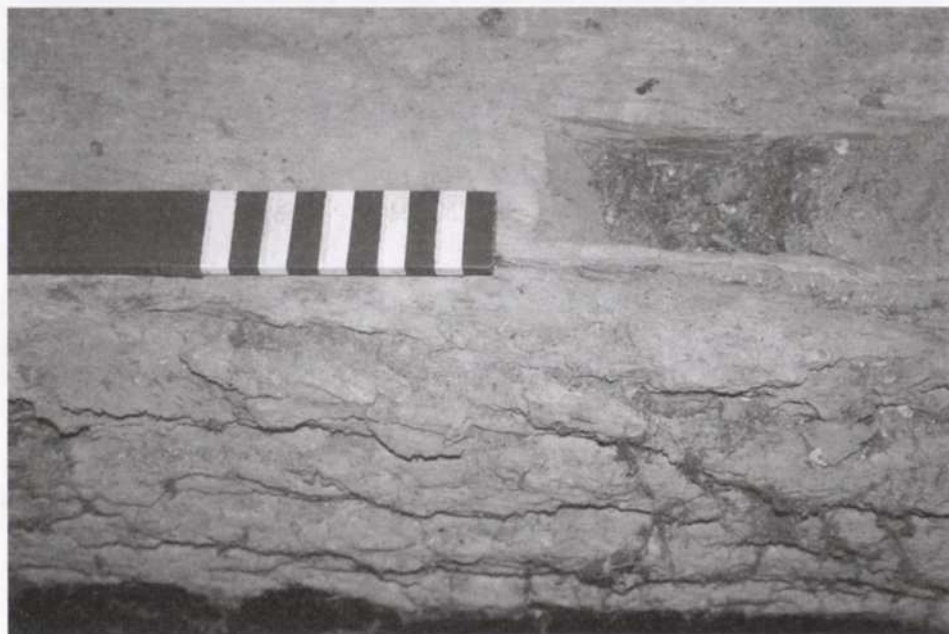
A megvizsgált gerendákra – elhelyezkedésüktől függetlenül – jellemző volt, hogy relatíve fiatal – 80 évkörűli – fából készítették őket. A fák jó életkörülmények között növekedtek, szép, széles évgyűrűket képezve, így a vastagabb gerendák is kevés évgyűrűt tartalmaztak. A felhasznált fák életkora alacsonyabb az erdészeti gyakorlatban ma ideálisnak tartott 90–120 éves vágáskornál. Az „idő előtti” kivágás okát nem tudjuk meghatározni.

A mintavétel során az első alkalommal 9, a második vizsgálat során újabb 6 mintát vettünk a tetőszerkezetből.

Az elemzés során első lépésként a hajó gerendáit és a szentély gerendáit külön-külön hasonlítottuk össze. (A két nagyon rövid minta - 6. és 8. minta - adatait nem tudtuk érdemben felhasználni.)

Az összehasonlítás sajátossága volt, hogy a szentélyből származó minták adatai egymással jól összehasonlíthatók voltak, évgyűrűszerkezetük hasonlított egymásra. Ez jelzi, hogy ezek a fák nemcsak egyidősek voltak, hanem azonos állományból származtak, eredetileg egymás közelében növekedtek. Ugyanez nem mondható el a hajó faanyagáról. Ezen minták adatai nem nagyon egyeztek meg egymással, ami nagyobb területről való származást takar. E vizsgálatok eredményeként két adatsorra jutottunk: az egyik adatsor a hajó gerendáiban megőrzött évgyűrűket reprezentálja, és 4

minta (1., 4., 25. és 26. minta) adatai alapján 99 évgyűrűt tartalmaz. A szentély adatsora 5 minta (2., 3., 21., 22., és 23. minta) adataiból készült el, és 88 évgyűrűvastagság- adatot tartalmaz. A gerendák egymáshoz viszonyított korát a 20. ábra szemlélteti.⁴¹ A többi minta nem volt egyértelműen beilleszthető az adatsorainkba.

19. ábra Sopronhorpács, templomhajó keletről számított első kötőgerendájának részlete kéregmaradvánnyal (fotó: Grynaeus András, 2008.).

Apró eltéréseket figyelhettünk meg a hajó és a szentély faanyaga között: a hajó feletti tetőrész anyaga, túl az egymással való csekély összehasonlíthatóságon, észrevehetően gyengébb minőségű faanyagból is készült. A kiképezés gondossága is más: a hajóban van „ottfelejtett” szijács, kéreg, míg a szentélyben ezek hiányoznak. A hajóban találunk mesterjegyeket a gerendákon míg, a szentélyben nem... Mi lehet ennek az oka? Műhely vagy mesterbeli eltérés, esetleg érdemi időbeli különbség? Elképzelhető az is, - és talán ez a legvalószínűbb - hogy csupán a faanyag beszerzésében volt érdemi eltérés: a szentély készítésekor egy adott erdőből, erre a célra vágták ki a fákat, míg a hajó építésekor a „piacról” vásárolták az anyagot, ahol sokféle élőhelyről származó, közel azonos időpontban kivágott fát tudtak beszerezni.

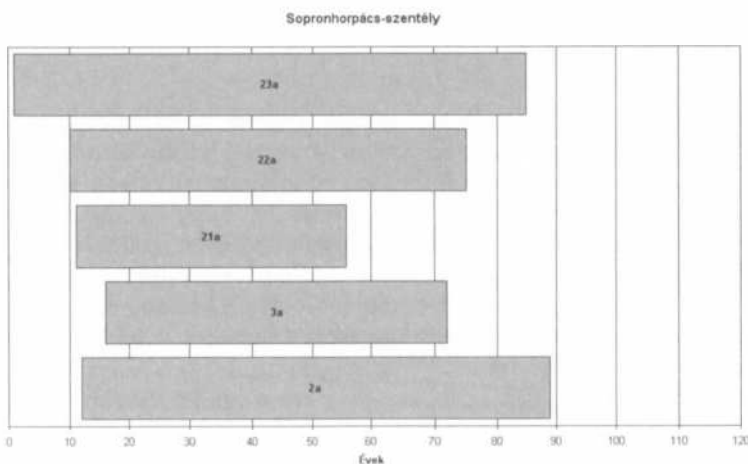
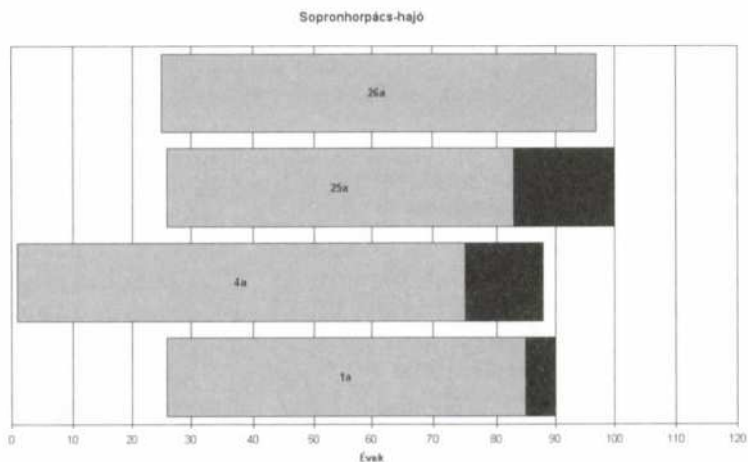
A dendrokronológiai elemzés következő lépéseként a szentély és a hajó adatsorát vetettük össze egymással és az abszolút keltezéssel rendelkező kronológiákkal. A két

⁴¹ Az ábrán a sötétebb szín a szijácshoz tartozó évgyűrűket jelöli.

épületrész adatsora nem bizonyult egyértelműen összevethetőnek. Két megoldás lehetséges:

A hajó 99., legfiatalabb és kéreggel záródó évgyűrűje megegyezik a szentély 86. évgyűrűjével. Mivel a szentélyben nem találtunk szijácshoz tartozó évgyűrűt, ez esetben azt mondhatjuk, hogy a szentély faanyagát minimum 14 évvel (az adatsorból fennmaradó 2 esztendő + a szijács minimális évgyűrűszáma, azaz 12) később vágták ki, azaz az épület két részét nem azonos időben, hanem bő 10 év különbséggel fedték be a mai tetőszerkezettel.

20. ábra Sopronhorpács, a gerendák relatív időrendje.

A másik esetben a szentély adatsorának utolsó, 88. évgyűrűje ugyanabban az évben képződött, mint a hajó adatsorának 89. éve. A hajó fáinak kivágása, a kéregmaradványos minta miatt biztosan 10 évvel később következett be ennél. Ez a dátum két esztendővel kevesebb, mint a szentély fáinak legkorábbi kivágási időpontja (utolsó évgyűrű + a szijács minimális évgyűrűszáma, azaz 12 év). Tehát, ebben az esetben a két épületrész faanyaga lényegében egyidős, a kb. 2 éves időkülönbség magyarázható azzal, hogy a hajó fáit piacról vették, ahol korábban kivágott tárolt fát tudtak vásárolni, míg a szentély anyagát erre a célra termelték ki.

Az abszolút datálás sajnos nem hozott megnyugtató és egyértelmű kelteztést. (Ha nem egy zárt élőhelyről, ráadásul két eltérő éghajlati, növényföldrajzi adottságokkal rendelkező terület határvidékéről származnak a mintákat biztosító fák, akkor az eltérő életkörülmények miatt évgyűrűszerkezetük nem, vagy csak csekély mértékben hasonlít egymásra.)

Ha a hajó és a szentély egyidejűségét tekintjük elfogadhatónak, akkor a Kárpát-medence közepére kidolgozott kronológiával keltezni lehet az adatsorunkat. Így az utolsó megtalált évgyűrű, amely nagyjából megfelel az összes fa kivágási időpontjának és az építkezés vélhető dátumának, az 1708. esztendőben képződött. Azaz a favágás ennek az évnek a végén, vagy a következő, 1709. esztendő első hónapjaiban történt.

Ha a szentély és a hajó készítésének időbeni különbségét fogadjuk el, akkor az utolsó évgyűrű a Kárpát-medence közepére kidolgozott kronológia alapján 1677. a Bécsi-medencére érvényes adatok alapján 1698. Ez alapján a Kárpát-medencei adatok kelteztését elfogadva a hajó anyagát 1675-ben, míg a szentély anyagát pedig legkorábban 1689-ben vágták ki. Ha a Bécsi-medence adatait tartom meghatározónak, akkor a hajó anyagát 1696-ben vágták ki, a szentély anyagát pedig legkorábban 1710-ben. Sajnos a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyik területről származnak a fák, és így melyik kronológiai adatsorral kell összehasonlítani a sopronhorpácsi adatokat.

Összefoglalás

Az építéstörténeti adatok és a szerkezet jellege alapján a Szentlélek-templom tetőszerkezetének 15. század első felére, de akár a 14. század végére történő datálása sem lenne lehetetlen, ami, összevetve a falkorona ép állapotával és más jelenségekkel, megengedhetővé tenné akár azt a feltételezést is, hogy az épület eredeti tetőszerkezetével állunk szemben. A dendrokronológiai vizsgálat eredménye szerint azonban a ma álló tetőszerkezet több évtizeddel a kápolna építésének befejezése után készült.⁴² Nehéz elhinni, hogy ilyen hosszú időbe telt volna a szerény méretű építkezés lezárása, ezért arra kell gondolnunk, hogy az eredeti tetőzetet – eddig ismeretlen okból – rövid időn belül újjal váltották fel.⁴³ Lényeges tanulsága a magyarországi és erdélyi tetőszerkezetek vizsgálatának az is, hogy – nem meglepő módon – a német

⁴² A tetőszerkezet és az oromfal kapcsolatából következően az újjáépítés bizonyos mértékben a falazott részekre is ki kellett, hogy terjedjen.

⁴³ A dendrokronológiai vizsgálat eredményének egyik meglepő vonatkozása a tiroli eredet kimutatása, amellyel kapcsolatban feltétlenül magyarázatra szorul, milyen módon oldhatták meg a szállítást, és az hogyan lehetett gazdaságosabb a közelebb fekvő kitermelőhelyekről történő beszerzésnél.

nyelvtérületen szokványos szerkezettypusok gazdag választékának Kárpát-medencei elterjedtségét igazolják.

A sopronhorpácsi minták dendrokronológiai vizsgálatának eredménye egyértelművé válik a történeti adatokkal való összevetés során.⁴⁴ Az 1660 körül katolikus kézbe visszavett, rossz állapotú templom 1697-ben még tető nélkül áll. Újjáépítése 1713-14-ben kezdődik, a tető hamarosan elkészül. Négy évvel később a munkálatok első szakasza nyilván lezárul, ugyanis oltár készíttetéséről értesülünk. 1733-ban szépen fedett, torony nélküli épületnek írják le. Az 1730-as évek végén folytatódik a helyreállítás, ami 1747-ben zárul. Ekkorra elkészül a hajót és a szentélyt fedő boltozat, megépül a torony.

A dendrokronológiai vizsgálat alapján lehetségesnek tartható változatok közül a legvalószínűbbnek a faanyag 1708-ban történt kivágása látszik. Az épületfa szárítása ugyan régebben sem volt általánosnak nevezhető, és elképzelhető lenne a munkák előtti télen való vágás is, de a néhány éves eltérés könnyen indokolható az építkezés kezdetének kisebb eltolódásával.

Az 1740-es évekből fennmaradt írásos forrásokból kiderül, hogy a felújítás sok nehézség közepette, szűkös anyagi forrásokból zajlott. Valószínűleg így lehetett ez a munkák kezdetekor is, ami érthetővé teszi, hogy a szentély és a hajó anyagának beszerzése nem egy forrásból történt, és a munkát más ácsok végezték, hasonlóan az utóbb végzett boltozáshoz, ami szintén két fázisban történt. Nyilván az anyagi alapok hiányosságának tudható be az is, hogy a torony emelésére mintegy három évtizeddel a tető építése után került sor.

A tető két fázisban, eltérő műhely által történt készítése más szempontból is vizsgálat alá veendő jelenség. Egyrészt, arról tanúskodik, hogy a középkori jellegű szerkezet alkalmazása nem véletlenszerű, egyedi eset, hanem – talán főként templomok fedésekor – a gyakorlatban még nagyon is élő megoldás volt. A soproni Szentlélek-templom hasonló jellegű, bár sokkal finomabban strukturált tetőszerkezetét mintegy két évszázad választja el a sopronhorpácsitól. A szakirodalom szerint a nyugati országok területén már a 16. század folyamán idejélműlttá váló szerkezettypus hazai hosszú időn át való alkalmazása eddig is valószínűsíthető volt a nagyszámú, természettudományos vizsgálattal egyelőre nem datált erdélyi példa alapján, de bizonyosságot e tekintetben elsőként a sopronhorpácsi példa jelent.

⁴⁴ A történeti adatok összefoglaló közlése: Bazsó Gábor: Sopronhorpács, plébániatemplom. in: *Lapidarium Hungaricum*, Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 3, Győr-Moson-Sopron megye I. 18–19.

Ernst Marbach 1883. július 19-én ünnepi vezércikket jelentetett meg az *Oedenburger Zeitung*ban a soproni Tűzoltó Egyletről.² Bár a cikk az alább bemutatott tragédia-sorozat első napjának pontosan a 75. évfordulóján látott napvilágot, a szerző egy sort sem szentelt annak, hogy 1808-ban, egy hét leforgása alatt a külvárosnak legalább 344 háza vált a lángok martalékává.³ A történeteket később is alig-alig hozták szóba – bizonyára az 1809. évi francia megszállás törölte ki a kollektív emlékezetből, a többi tűzvésszel együtt, amelyek a Belvárost ért 1676. évi csapás után kisebb-nagyobb károkat téve látogatták meg Sopront. Az 1808. évinél hatalmasabb pusztulás azonban sem ezek között, sem később, a bombázásokig nem fordult elő.

A tűzvésről az általam ismert krónikák különböző mértékben és hitelességgel adtak hírt. A legmegbízhatóbban és a legrészletesebben Fiedler János Richárd kereskedő (1733–1818) számol be az eseményekről, úgy is mint szemtanú, úgy is mint a *Pressburger Zeitung* tudósítója, aki 1808. július 28-án keletkezett augusztus 2-án megjelent beszámolóját.⁴ Összeállítás a Soproni Szemle 1943. évfolyamának mellékleteként nyomtatásban is olvasható. A Hazai és Külföldi Tudósítások ismeretlentől közölt gyors hírt július 27-én, részletes beszámolót augusztus 10-én, és helyreigazítást augusztus 27-én, hogy ugyanis gróf Széchényi Ferenc palotájának berendezésében mégsem esett kár. Michel János sekrestyés (1791–1857) néhány héttel a tragédiák után költözött a városba, krónikáírásra azonban csak évtizedekkel később adta a fejét, akkor is nagyjából a pozsonyi újságtudósítást másolta be. Ugyanezt tette a legszebb megjelenésű fóliás megalkotója, Geiger Márton kosárfonó (1807–1870) is. Fabricius András (1770–1847), a védekezés tevőleges részvevője, csak 1844-ben szánta rá magát, hogy emlékeit papírra vesse, de akkor már egy hónapot tévedett. Ifjabb Petz Dániel posztónyíró (1771–1844), aki alighanem a károsultak közé tartozott, alig szentelt figyelmet az eseményeknek. Szemtanú volt a városi dobos, Hannaweck József, aki gyermekeit kifejezetten csak ezekre a tragédiákra emlékeztette.⁵ Gamauf Teofil önéletírásában, Kis János levelezésében és visszaemlékezéseiben tért ki a témára. A csornai premonstreiek szerzetes-történetírója, Drinóczy György E(vangelista) János (1787–1858) kéziratban maradt hatalmas munkájába – összefoglalója kiegészítésével –, hosszú latin verseteket másolt, amelynek szerzője alighanem szemtanú lehetett. A túlnyomóan protestáns város pusztulását a bibliai Sodoma és Gomorrha sorsával állította párhuzamba.⁶ Bruckner Gottlieb (1818–1894) életkoránál fogva sem tudott újat hozzátenni az előbbiekhöz. Csatkai Endre az 1920–1930-as években megjelentetett cikkeiben főként Geigert használta forrás-

¹ A Szülőföldünk 2007. évi pályázatára beadott díjnyertes pályamunka rövidített változata.

² Ernst Marbach: Hoch dem ungarischen Feuerwehr-Verbande und seinem Präsidenten. *Oedenburger Zeitung* 1883. július 19., 1–2.

³ Nem számítva bele a sajnos csak igen ritkán kimutatott melléképületeket és a megelőzőként lerontott 39 házat.

⁴ *Pressburger Zeitung*, 1808. 60. szám. A névtelen beszámoló szerzősége a krónikával való egyszerű összehasonlítással könnyen megállapítható.

⁵ Hannaweck József 1830-ban, 93 éves korában hunyt el. A visszaemlékezéseit tartalmazó, eddig ismeretlen füzetet Dr. Németh Ildikó főlevéltáros találta meg. (Hannaweckről, Geigerről és Drinóczyról egy későbbi közleményben szeretnék beszámolni.)

⁶ Böngészet Sopron Megye ismérétehez Drinóczy György csornai kanonok által 1830–1847., 38–39. SL XII. 2. (A Sopronban kinyomtatott vers egyetlen ismert példánya az Országos Széchényi Könyvtár állományában van, de értesülésem szerint jelenleg nem találják.)

ként (ezt bizonyítja többek között, hogy a krónikások közül csak ő és Geiger írt 452 leégett házról). A továbbiakban leginkább a bőven megmaradt hivatalos iratokra támaszkodom.⁷

Az események

Már több hete szárazságtól és kánikulától aszalódott a természet, amikor július 19-én, egy keddi nap legmelegebb órájában, fél egykor riadóztatták először a várost. Másodjára 22-én, pénteken, körülbelül ugyanabban az időben, s harmadikként 24-én, vasárnap hajnali fél ötkor.

Az első veszedelem másnapján elkészült nyomozati jegyzőkönyv⁸ szerint, a város gyanútlan békességben élte hétköznapi életét. A tímármester elsétált a Festő köz mellől az Ikvahídra, hogy Schäffer úrral, a lakatossal eszmét cseréljen; mások is csatlakoztak hozzájuk. A borbélysegéd leállt néhány szóra, hogy aztán tovább ballagon városházi kuncsaftjához borotválásra. Egy Újteleki utcai asszony és fia az utolsó nyugodt percekben arra vitte a mosott holmit rokonának, a Halász utcába. A lakatos segédje az ebédől lépett ki az udvarra, s felnézett a tetőre. Cimborája is, aki a látványtól kirohant a házból, s fellármázta a környéket.⁹

A legnagyobb hőségben ugyanis megjelentek a lángok Schäffer János lakatosmester házának tetőszeke alatt (a tömbben volt a városi sörház is). A Balfi utca és Halász utca sarkára valószínűleg a Szentlélek-templom mögül, a városplébánia pajtájáról érkeztek, de a lakatosnál, a padlásra aznap reggel összetömörített széna is bőven adott tápot a tűz továbbterjedésére. A feltámadó szél azután elvégezte a többi. A pozsonyi újság közleménye szerint délután félig ötig tomboltak a lángok. Leégett akkor 204 lakóház: a Jégverem egyik háza, a Végfordulatban 8, a Halász utcában 12, a Szeder utcában 3, a Balfi utcában (beleértve a Szigetköz 2 házát is) 67 ház. Az Ikvahídtól délre, vagyis a Kocsma szeren (a mai Várkerületen), az akkor Ezüst utcának nevezett Ötvös utcában, a Kis-Pócsi és a Pócsi utcában, valamint a Hosszú soron, kelet felől a domonkosok templomáig további 113 épület károsodott,¹⁰ köztük majorkok, vendégfogadók, részben városi tulajdonban (1. kép).¹¹

Azt gondolhatnánk, hogy a második vész az elsőből maradt zsarátnokok újraeledéséből keletkezett, de nem. A hely is más, az ok is más. A mai Hátulsó utca 5. sz. ház kapuja boltívének zárókövén a K betű a Kager családot idézi. A kiterjedt família egyik buzgó háziasszonya, Kager Józsefné, ebédre készülve, véletlenül forró zsírt öntött a tűzhelyre.¹² Rémmült kiáltását két gyerek (12 és 10 évesek) és egy ruhát teregető cseléd hallotta ugyan, de a nyomozók nem adtak hitelt nekik a tisztas polgárokkal szemben. Pedig erősen valószínű, hogy a keletkező tűzgömb okozta a veszedelmet, amikor a kéményen át a faszindelyes tetőre hullott. A továbbterjedésnek a Hátulsó utcában, az Ógabona téren és az Újteleki utcában a vigyázatlanul felhalmozott gyúlékony anyagok (széna, tűzifa, több

⁷ A közvetlenül az eseményekről szóló, túlnyomó részben német, kisebb részben latin, s alig-alig magyar iratok több mint 900 oldalt tesznek ki, s a SL XVI. 29. A., B., és C. csomóban találhatók.

⁸ SL XVI. 29. A.

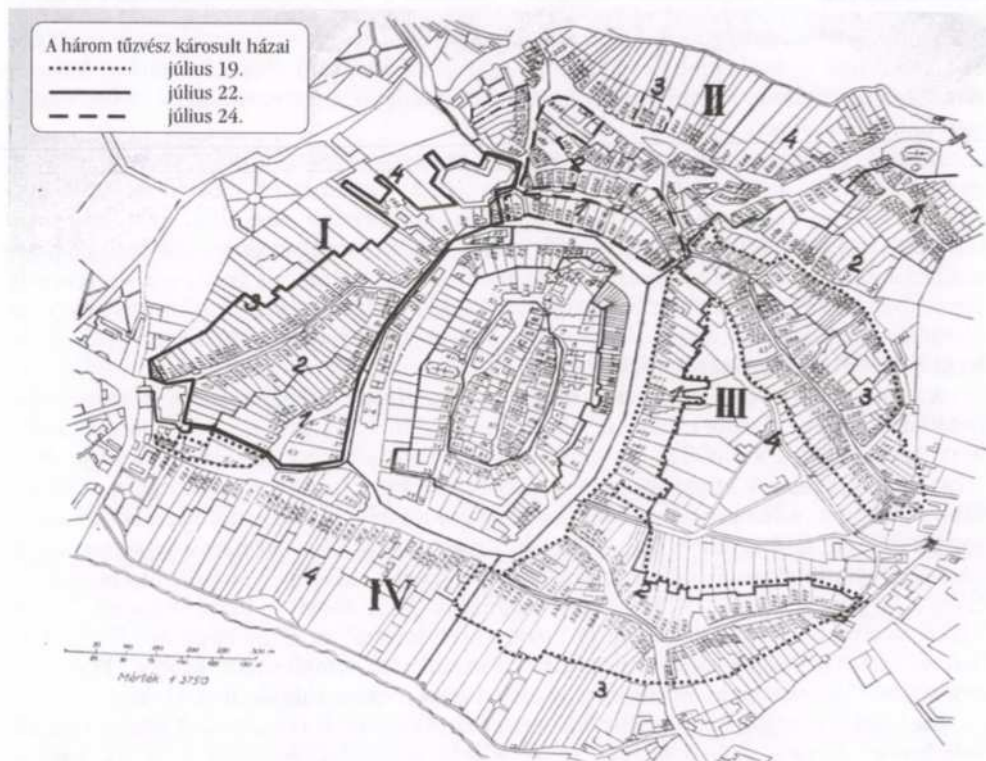
⁹ Az adott napok hangulatára vonatkozó utalások a hivatalos jegyzőkönyvekből és krónikákból olvashatók ki.

¹⁰ Ez utóbbi terület a mai Pócsi utca, Magyar utca és Mórlic Zsigmond utca, az 1938-ban, a Mátyás király utca megnyitására lebontott Tschurl-házig.

¹¹ A tűz keletkezésének helye az 1820-as évektől teljesen megváltozott. Magát az Ikva hídját is szélesítették, az azt szegélyező házak és a napóráz ház is jórészt újabb építésűek.

¹² Ilyen eset a tragédiák után, augusztus 28-án is előfordult egy várkerületi lakásban, délelőtt 10 és 11 között, ebédkészítés közben, de ott a háziasszony lélekjelenléte megelőzte a bajt. SL XVII. 961.

helyen brennbergi szén) adtak tápot.¹³ Ezen a napon az áldozatul esett 95 épület között volt Pejacsévich gróf palotája (a mai Petőfi tér 6.), a súlyosan károsult ezredes-kvartélyház és a lovassági kaszárnya is.¹⁴

1. kép. A három tűzvész károsult házai (Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században c. könyvének térképe alapján, amely az 1784. évi házszámozást mutatja)

Hannaweck, a város dobosa, erről a második tűzről így ír: „Pénteken, amikor július 22-én délután fél kettőkor tűz tört ki a Kager-házban, az első fertályban a Festetics-ház mellett, akkor belekapott a Pejacsévich grófi házba. Ebben a házban hátul, a Hátulsó utca felé sok szoba égett ki, boltzatok omlottak össze és 95 öl nagylózsai¹⁵ tűzifa 48 óráig lánggal égett, addig, amíg a boltzat rá nem szakadt. Ebből a házból harapódtak el a lángok a Hátulsó utcán, a régi Gabonavásártéren¹⁶, sőt az egész Újteleki utcán, a muskétások lakásán, az Esterházy hercegi kert kerti házán, az Újteleki kapun kívül.

¹³ Szinte minden házban volt példa a könnyelmű tárolásra a tűzvészek utáni (aug. 6. és 10.) vizsgálat során a tüztől megkímélt belső Várkerületen. SL XVI. 29. A. J. m.

¹⁴ A német szövegekben Casserne, az olasz casa d'arme kifejezésből. A két épület a mai Lackner Kristóf utca indulásánál állt.

¹⁵ A Losing nevű falu magyarul legvalószínűbben Nagylózs (lehet még a Vas megyei Lócs és Lovászd is). Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár. 2. kiad. Baja, 1998.

¹⁶ Ógabona tér.

Ötnegyed óra alatt elemésztették a tűz lángjai a háztetőket a Kő-kapuig. Kund¹⁷ tímármester úr és Schwerdner [sic] József úr házeit lerombolták, így oltották el a tüzet.”

Kageréknak nem volt könnyű dolguk, hogy tisztára mossák magukat. A legidősebb Kager József (a vigyázatlan háziasszony férje) egy ajtó betömésével akarta elfojtani a lángokat. Ahelyett, hogy tűzilármát csapott volna, el akarta leplezni az eseményt, ami pedig büntetendő cselekménynek számított. Csakhogy szegény ott fulladt meg a vészben – a hátramaradottak talán ezért nem akarták őt okolni a tragédiáért. Ennek a második tűznek az okozóját az ifjabb Kager Mátyás felesége, Anna Mária egy idegen férfiban vélte felfedezni. Az illető a tűz előtt járt a házában, és alamizsnát követelt. Mivel „[...] nem tudott mit adni neki, ezért sűrű zúgolódás közepette távozott.” A nyomozást vezető tanácsnokok felhívták az asszony figyelmét arra, hogy már több gyanúsított is van a városháza fogdájában, nézze már meg őket, hátha felismeri valamelyikükben a gyújtogatással vádolható férfit, ám a szembesítés eredményének nem maradt jegyzőkönyvi nyoma.

A harmadik vész a Szentlélek utcában tört ki, hajnalok hajnalán. A mai 5. sz. lakóház keleti szomszédjának tetőzetét védekezésül még az első tragédia idején rontották le. Thirring Sámuelnek, a mai Várkerület 37. sz. ház tulajdonosának arrafelé kotnyeleskedő fia a Szentlélek utca 5. sz. házban lakó Weber Mátyás szabómestert vádolta gyújtogatással. Neki talán nem hittek volna, de két felnőttnek, Hohenecker Pál szatócsnak és Hirnschrott rézkovácsmesternek is valami ilyesmi volt a véleménye, ezért a szabót vizsgálati fogságra vetették. Lehet, hogy terhelő körülménynek számított, hogy sem a gyanúsított, sem a ház másik lakója nem aludt otthon aznap éjjel. Kérdés azonban, hogy ha ők voltak a tettesek, miért éppen a saját lakásuk fölött lobbantották lángra a faszervezeteket? Fura bosszú a másik ház tetejének lerontásáért. Ez a tűz elpusztította a mai Kisvárkerületet, az Ikvahíd páratlan oldalát, a Szentlélek és Rózsa utcát, valamint a Szélmalom utcát a Víg paraszt vendégfogadóig.

A lakosság nem sokat tanult az előzményekből. Egy példa rá: „Alulírottak megvizsgáltuk, miért volt puszkapor Stauffer Ferenc helybeli polgári kádármester [Jégverem 4.] kályhájában, és a következő jelentést adjuk róla. A harmadik tűznél, amely ez év július 24-én tört ki, Stauffer Ferencnek két fa doboz [Bichsen = pikszis] durva puszkapora volt, amelyet favágáskor a nagy fatörzsek hasítására szokott használni. Azon fáradozott, hogy a tűzveszélytől megmentse és elejét vegye egy még nagyobb szerencsétlenségnek, ezért a kályhába vetette vagy ő maga, vagy az emberei. Az egyik körülbelül negyedrésznyire volt megtöltve. Ettől a perctől kezdve senkinek eszébe sem jutott, hogy a puszkapor még mindig a kályhában található. Ez azonban 1808. augusztus 10-én este 9 és 10 között meggyulladt és a kályha a hátsó szobában tökéletesen szétrobbant, jöllehet maga a mester otthon sem volt. Felesége azonban a lányával az asztalnál ült. A fertálymester, Narziss Jakab, kivette a kályhából a másik pikszist, amelyet szintén átvittünk a városházára. A kigyulladás oka teljesen ismeretlen. Mivel a szemben álló kályhának a hamuját a tűzhelyben őrizték, egyedül ezért gondoljuk, hogy ebbe izzó paraszat dobtak, amelytől a puszkapor begyulladt. Az egész szobában nem lehetett tüzet látni. Amiről jelen beszámolót az Érdemes Tanács számára kötelességszerűen teljesítjük.”¹⁸

Miért volt fontos megállapítani a tettest? A tűz előidézője nyilván felelős a károkozásért, de mindenképpen őt terheli a tűzoltás egész költsége. Számos korábbi ki-

¹⁷ Kundt János Gottlieb tímár háza Várkerület 2. (1784: 151.), Schwerdner József pálinkaégetőé a 4. sz. (1784: 152.).

¹⁸ SL XXIV. 276. 1808. aug. 12., 1784: 257., 1810: 318.sz.

sebb ügyben, nagy szigorral, így jártak el. Ezúttal azonban, a legátlászóbb kifogásokat is elfogadva, nem jutottak semmire sem.

Az első esetben a szénahordók és -tömörítők könnyedén utasították vissza a feltételezést, hogy talán dohányoztak munka közben. Vezetőjük vallomása szerint ő maga nem dohányos, különben is valamennyien meztelenre vetkőzve dolgoztak, olyan nagy volt a hőség. Hová tették volna a pipát? A második esetben az özvegy letagadta, hogy egyáltalán használta volna a tűzhelyet. A gyerekeknek adott tejet, aztán a sógoraszszonnyal beszélgetve döbbsentek rá hirtelenében, hogy ég a ház. Odaveszett szerencsétlen férjéről egy szó sem esett vallomásában!

A vasárnap hajnali tűz első füstjét először esőfelhőnek, majd ködnek, lángját pedig lámpának véelve többen is látták, a hivatalosak pedig – a hajnali őrjáraton egy tanácsnok és az őrparancsnok – pékségből eredeztették volna. Egy kőműveslegény jutott el a legmesszebbre: töpörtyút eszegetve arra lett figyelmes, hogy két muskétás (vagyis városi gárdisták, akik szabad idejükben szénahordást vállaltak) tűzcsiholó szerszámot csereberél. Másodjára már visszakozott: hajnalok hajnalán munkába igyekezett, nem figyelte meg sem az eszközt, sem az embereket. Fel nem ismerné őket, ha szembesítenék velük. – „Hát így történt” – sóhajtott Laitner Ferenc, a vizsgálatot vezető városkapitány, s arra figyelt azon túl, hogy miként lehetne minél nagyobb kölcsönt kapni az államtól – legalábbis a városi tulajdon kárának enyhítésére.

Hogyan volt lehetséges ekkora szerencsétlenség ilyen rövid időn belül? Ami épen maradt, annak a megmentése óriási erőfeszítést igényelt. A szélsodorta lángok szeszélyén kívül, a várható útjukban álló fedélszékek gyors lebontása vezethetett csak eredményre. Ezt a hivatalos jelentések és a krónikák leírásai egybehangzóan állítják. Elképzelhető, hogy az öt nagy réz tűzifecskendő vízsugarai mit segíthettek, mikor rövid időn belül tizenegy helyen lángoltak házak...

A tűzoltás

Az oltás módjáról az újságok és krónikák néhány megjegyzése, több jegyzőkönyv és egyéb hivatalos irat, illetve az 1811-ben megjelentetett tűzrendészeti szabályzat tájékoztat. Az utóbbit ugyan az események után fektették írásba, de megfogalmazását már jóval korábban kezdték el, tehát a benne található leírások jó része a nagy tűzben alkalmazott jó módszerek paragrafusokba foglalása, illetve a hiányosságok kritikája.

A tűzriadó a szabályzat 46. §-a szerint a következő módon történt: „A toronyőrök közül éjjel-nappal mindig kettőnek a várostoronyban kell lennie. Hogy a szolgálatban levő tanújelét adja éberségének, minden negyedórán, mégpedig nappal, az eddigi szokás szerint, fújjon trombitába. Éjszaka azonban a szokásos kiáltással¹⁹ jelezze, minden alkalommal két egymással szemben lévő ablakon, hogy az egész várost látva nem vesz-e észre hevesen kitartó füstöt, sűrűn feltámadó szikrát, vagy feltörő lángokat. Ha valahol csak sűrű, szokatlan füstöt lát, még ne kongassa meg a harangot, nehogy téves riadóval könnyen káros riadalmat okozzon a lakosság körében, hanem erről tájékoztassa a városházi őrt a szócső segítségével. Az észlelt veszély irányát és helyét világosan nevezze meg, hogy az [őr] ezáltal a szükséges intézkedések megtétele végett

¹⁹ Gyerekkoromban Baján, a ferences templom tornyából éjszakánként minden órában elkiáltotta magát az őr: „Látlak!” Hogy aztán a besurránó tolvajok elszaladtak-e tőle, nem tudom. A tüzet is figyelte.

mindjárt jelenthesse a városkapitánynak, és hogy ezért a szolgálatban álló káplár a jelzett és tűzzel gyanúsított helyre kimenjen vizsgálandni. Ha azonban a toronyőr kitörő tűzszikrákat lát, vagy lángokat, és pedig a Belvárosban, úgy azonnal háromszor egymás után, ha a Külvárosban, akkor kétszer egymás után, ha pedig a városfalakon kívül álló házakban van tűz, akkor csak egyszer kongassa meg a tűzharangot és ismétlje meg ezt. Az ütések különbözősége által egyúttal mindenkinek jelzi az irányt is. Az itt meghatározott ütések felszökkenő lángok és növekvő veszély esetén sűrűbben ismétlődnek, a tűz lelohadása esetén azonban nagyobb szünetekkel követik egymást. És ez így folytatódik, amíg a tüzet el nem oltják. Az ütésekkel egy időben a másik toronyőr a kitört tűz irányában nappal a nagy zászlót, éjjel egy világító laternát tesz ki. Ha egy tűz közben ugyanakkor egy másik tűz tör ki, úgy a toronyőr azt hasonló jelek kitűzésével, aztán a harang felváltva való megütésével és a szócsóvel jelzi."

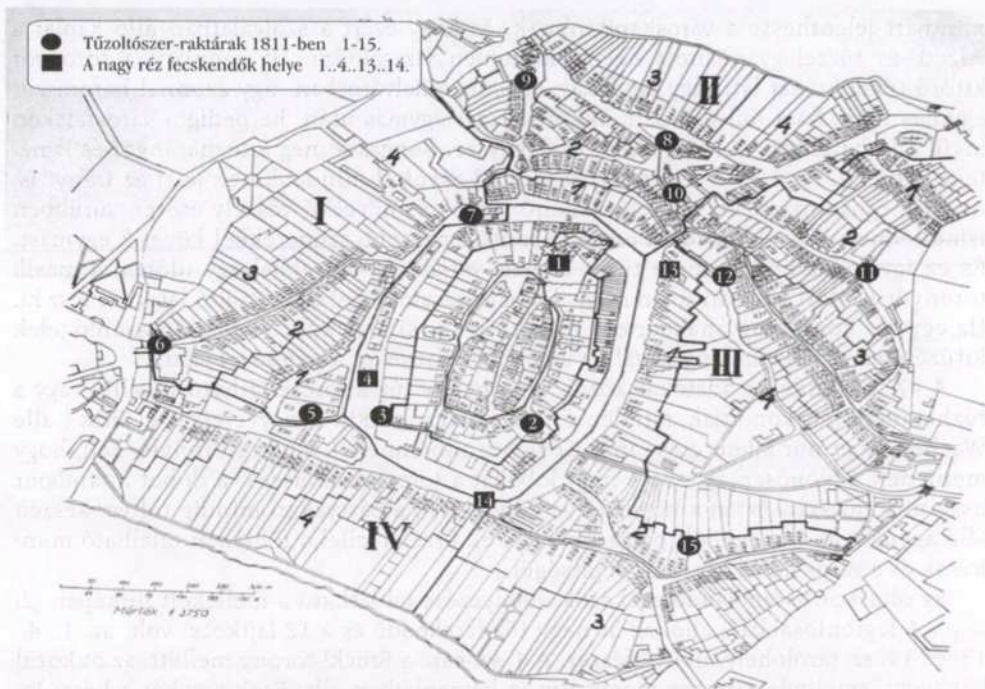
A 47. § is érdekes adatokat közöl: „Amint egy tűz kitörése láthatóvá válik, vagy a tűzharangot megkondítják, minden ór, de csak azok, akik a fegyvereiket elsütik („alle Wachen, aber nur allein diese ihre Gewehre abbrennen“), a várostoronyba kell, hogy menjenek. Különösen éjszaka a nagydobokat a toronyőrök üssék, a dobót a tambour üsse utca hosszat. Aztán a növekvő veszély esetén a bástyákon mindig töltve, készen álló ágyúkat az arra rendelt polgárok sűtik el. Ezzel a jellel a földeken található munkások és a város falvai hivatnak segítséggül...”

Az oltáskor használandó eszközök elhelyezése jól látható a mellékelt térképen (2. kép). A legfontosabbak, ahol az öt nagy tűzifecskendő és a 12 lajtkocsi volt, az. 1., 4., 13. és 14. sz. tárolóhely, illetve fészter. A 4. sz.-ban, a Brückl-torony mellett, az öt közül két nagy, emeltyűs sárgaréz monstrum is készenlétben állt. Ezek egyikét a bécsi Joseph Schaur mester készítette (3. kép), a többit ő hozta rendbe, még 1790-ben. Számos eszköz (kisebb, kézi és nagyobb, de azért hordozható tűzifecskendő, bőr- és szalmavödör, létra és csáklya) megrongálódott, elégett (például a létrák és csáklyák a Pejacevich palotánál). Némelyik városi tulajdonú, de magánházakban tárolt eszközről viszont a leltározáskor derült ki, hogy a nagy izgalomban, amikor pedig „égetően” szükség lett volna rájuk, senkinek sem kerültek a keze ügyébe. Az 1808. július 10-i számbavételkor meglévő 289 kézi fecskendőből a hármastűzvész után mindössze 129 maradt, közülük is csupán 32 épen. A 246 bőrvödörből alig 132-t találtak, az 52 szalmavödörből 46-ot; szíjgyártó és esztergályos látott neki a kijavításuknak. A hiányzó létrafokoknak pedig se szeri, se száma nem volt.²⁰

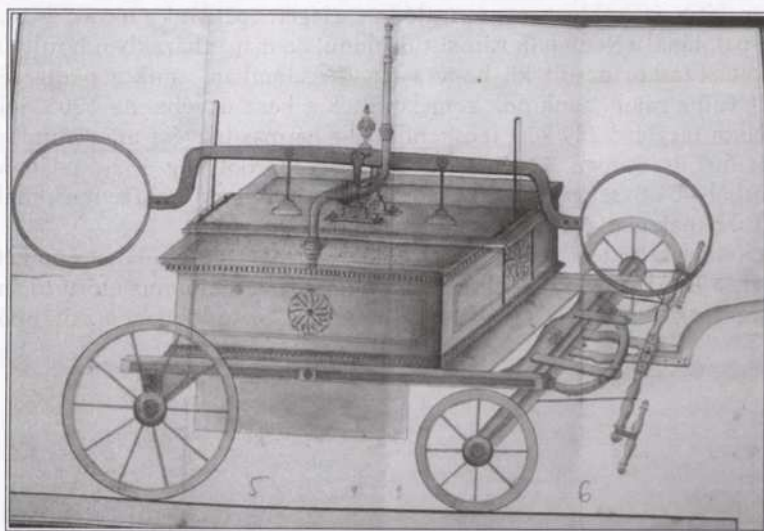
Az eszközöket egészítette ki a víztározók hálózata, beleértve a kutakat és a két tavat.

Ez utóbbiak: a Brückl-torony melletti és a domonkosok temploma előtti tó, amely a hajdani vizesárok illetve halastavak maradványaként biztosította a víz utánpótlását.

²⁰ 1797. febr. 23., 1808. júl. 10. és aug. 6. az összeírások kezdő dátumai. Az első SL XXV. 121.

2. kép. A tüzoltószertárházak 1811-ben (Az 1. képnél hivatkozott Thirring-térkép felhasználásával)

3. kép. Joseph Schauer bécsi mester terve a nagy réz fecskendőről 1790-ben

Az 54 § jelzi, mennyire fontosnak érezték ezt: „Miótán itt olyan patak nincs, amelyben folyton elegendő víz folyna, emiatt mindenegyes kútra nagy figyelemmel kell lenni. Ezért minden háztulajdonos a közjó érdekében arra van kötelezve, hogy házi kútját állandóan használható állapotban tartsa és minden hibáját azonnal javíttassa ki. A Külvárosban azonban az illetékes fertálymesterek, a Belvárosban pedig a városi őrség parancsnoka felelős azért, hogy a fertály kútjait és a nyilvános kutakat hetente szemlélje meg, és gondoskodjon arról, hogy mindig jó lánccal, vödörrel és felhúzó szerkezettel legyenek ellátva és használható állapotban legyenek...”.

A tűz oltása elsősorban a városi gárdisták dolga volt, hozzájuk szaladtak a város-házára, ha valahol meggyulladt az ágy, vagy lángra kapott a kályha mellé „stószolt” tűzifa. A nagyobb vész leküzdése már megkívánta a szervezett alá- és fölérendeltségben élő céhek beavatkozását. A fertálymesterek irányításával gyakorolták feladatukat a nyugalmasabb időkben. Ennek a beosztásnak a gyenge pontja, amikor élesben kellett cselekedni, hogy mindenki félszemmél arra figyelt, hogy míg valahol odébb védekezik, mi történik a saját otthonával. A királynak szóló hivatalos jelentésekben csak annyit jegyeztek meg, hogy az odasietett emberek keze munkájával igyekeztek gátat szabni a tűz tovább terjedésének. A krónikákban találunk utalást arra, hogy bizony sokan otthagyták a védekezést, hogy saját holmijukat mentse. A szemtanúként és alaposága révén hiteles krónikáíró, Fiedler János Richárd írja: „Az [...] elhatalmasodott veszély minden lakost a legnagyobb zavarba ejtette. Sokan, akiknek oltaniok kellett volna, elsiettek a tűztől, hogy amennyire lehetséges, mentse házaikat és biztonságba helyezze legszükségesebb holmijukat.” Mindenképpen jól jött a katonaság segítsége.

A feladat nemcsak oltásból állt. Ácsok és kőművesek emeltek torlaszokat, s rontottak le fedélszékeket. A Tűzrendészeti Szabályzat 70. §-a intézkedik erről: „Kímélet nélkül végre kell hajtani a tető lebontását, mint a legjobb és legbiztonságosabb eszköz arra, hogy a lángok terjedését megállítsák, ha tovaterjedésüket másként nem lehet könnyen megakadályozni. Mégis a lerontás csak a jelenlevő tanácsnok rendelkezésére történhet meg. Ezzel a lerontással senki sem helyezkedhet szembe. Ha valaki mégis megkísérli, hogy szembeszálljon, akkor a bontás erőszakkal lesz foganatosítva és az ellenállót a legszigorúbb büntetés sújtja. Ezért azokat a házakat, amelyek lerombolása a lángok tovaterjedését megakadályozta, a kegyes adományok és egyéb támogatás szétosztásakor, más tényleg leégettéket megelőzve, különös figyelemben részesítik.”

Biztosítani kellett az oltásban részt vevők útvonalát víztől a tűzig, mert bizony sok lábatlankodó gyűlt össze a színhelyeken. Még 1811-ben is erős kritikával illették a bámészködőket: „Miótán ismételten nemtetszéssel figyeltük, hogy a korábban volt tűzvészekkor a szőlőművesek nagyobbrészt csak mint kénytelen nézők voltak jelen, és semmire sem becsülve a polgárság védelmét és lakását, bármiféle segítség nyújtásával adósak maradtak, ezért erre a fertálymester úr és a jobbágyatya ismételten emlékeztetni fogja őket. Ugyanakkor komolyan megparancsolják nekik, hogy minden szőlőműves vagy vizes sajtárral, fejszével vagy csákánnyal jelenjen meg a tűznél, a kocsiján víztartállyal vagy vizeshordóval, különben testi fenyítéstől tarthat. És a legszorgalmasabbakat alkalmazni fogják a tetők lerontásánál, ha pedig az a követelmény, ak-

kor a fecskendőknél a nyomórúd húzásánál. Hogy azonban a szőlőművesek biztosan megjelenjenek, a jobbágyatyák meg lesznek bízva, hogy a jelenlévőket számba vegyék, és a távollévőket, megbüntetésük céljából, a tanácsnál feljelentsék.” – írják a Tűzrendészeti szabályzat 71. §-ában.

Ennek a lehetőségére már egy 1801. július 11-i irat tanúsága szerint gondoltak.²¹ Radeckzy őbesternek címezve közlik: „[...] kötelességünk tájékoztatni, hogy tűzvész esetén sok mihaszna, tétlen és hátráltató néző szokott előfordulni az ifjúságból, küldönc, és köznép, akik távoltartására a helybeli városi őrség nem lenne elégséges, mert ezeket részben az oltásra, részben a felügyeletre és az ingóságok mentésére és adott esetben az ilyen alkalommal megsérült személyekhez kell szétosztani.”

Már akkor ehhez kérnek adott esetre erősítést a helyben levő katonaságtól. A hármass tűzvészben ezt meg is kapták. A magisztrátus írásba foglalta elismerését: „Bizonyítvány. Sopron szabad királyi város alulírott polgármestere és tanácsa ezennel bizonyítja, hogy a helyben kitört háromszoros tűzben, közelebről 1808. július 19-én, 22-én és 24-én az itt fekvő katonaság nemcsak hogy nem vétkes, hanem hogy inkább az Albert herceg ezrednek hozzánk, illetve a környékre bekvártélyozott egész legénysége ide sietett, és erejét végsőkig megfeszítve mindent megtett, hogy megállást parancsoljon a tűznek, és hogy elejét vegye a még nagyobb szerencsétlenségnek. Kiállított Sopronban, a Tanács ülésén, 1808. július 29-én.”²²

A szép írásmű nem önkéntes elhatározásból született. Aznap kaptak ugyanis dörgelemes levelet a helyben állomásozó Albert herceg vértess ezred parancsnokságtól: „[...] eddig sem az ezredesnek, sem a törzs tagjainak és az ezred és a hadbírótság levéltárának ideiglenes szállást nem biztosítottak, amelyre úgy gondolhattuk, annál is inkább számíthatunk, lévén hogy csupán a katonaság nyolc vészterhes napon át tartó egyértelmű, hatalmas erőfeszítésével sikerült a várost megmenteni a teljes leégéstől. Minden értelmes embernek meg kell látnia, mihelyt a kaszárnyához közelít, hogy a kaszárnya lakói nappal az életükkel játszanak, éjszakánként a szabadban alszanak. Ámde éppúgy muszáj megbotránkozni azon a ridegségen, amellyel a katonaságot kezelik, amikor látja, hogy a Tisztelt Városi Tanács mily kevéssé jár a kedvében és a szükség legnagyobb fokán teljesített segítséget nem viszonzozza.” A rossz viszony egyéb idézetekkel is igazolható. Más kérdés, hogy kinek (mennyire) volt igaza.

Pozsonyból a Neugebauer-ezredtől gyalogmenetben jöttek katonák segíteni. Nem önzetlenül: benyújtották érte a számlát. A város ezen felül még a 4. sz. (Deutschmeister) házi-ezred Bécsújhelyen állomásozó zászlóaljától kért és kapott segítséget. Erről Michel János krónikájában olvashatunk: „A helybeli Magisztrátus sürgető kérelmére végre lejött Bécsújhelyről egy zászlóaljnyi gyalogság a Deutschmeister-ezredből, hogy segítséget nyújtson, mintha még nem ért volna véget a szerencsétlenség és jajgatás. Itt maradtak néhány napig, és mivel hál'istennek ezután semmi sem történt, megint visszatértek, ahonnan jöttek.”²³

²¹ SL V. 4292. A címzett a híres hadvezér, Joseph von Radeckzy gróf, akkor az itáliai hadseregben szolgált.

²² SL XVI. 29 A J. u. 60–61.

²³ SL XV/3/1., 468–469.

Fiedler még bővebben ír erről: „Néhány előkelő tábornok úr, mint az Albert főherceg vasas ezred törzskara, amely itt a városban található, a kaszárnyabeli legénységgel együtt megfeszített erővel dolgozott; a közeli helységekben elszállásolt legénységből is jöttek rövid időn belül, s szabályos tábort vertek a Neuhoft²⁴ mellett, az Újteleki kapun kívül. Sőt mi több: Bécsújhelyből is érkezett le néhány[!] gyalogos, akik ott voltak bekvártélyozva, hogy munkát végezzenek, illetve őrséget álljanak. Eközben éjjel-nappal járőröztek körös-körül mind a lovasok lovukon, mind a gyalogosok gyalogszerrel. El lehet gondolni, milyen félelmetesnek látszott és valóban félnivaló is volt.”²⁵

A károk

Kétségtelen, hogy akkora volt a kár, hogy azt azokon behajtani, akik maguk is károsultak lettek, aligha tudták volna. A királynak címzett jelentésekben a város vezetői megígérték, hogy kimutatást küldenek a várost és a lakosságot ért veszteségekről. Augusztus 20-án elkészült az utcák szerinti felsorolás, utcákon belül házszámától házszámig jelzett csoportokban. Négy nappal később tűzvészekre bontott kárjegyzéket is összeállítottak utcák és házszámok szerint. A csoportokhoz átlagos kárösszegeket adtak meg.

Az első tűzvész károsodott házai összesen: 204 ház. Az első tűzvész teljes kára (a városi épületek nélkül): 1.413.570 fl, házankénti átlag 6929 fl.

A második tűzvész károsodott házai összesen: 95 ház. A második tűzvész teljes kára (a városi épületek nélkül): 612.846 fl, házankénti átlag 7384 fl.

A harmadik tűzvész károsodott házai összesen: 45 ház. A harmadik tűzvész teljes kára (a városi épületek nélkül): 155.405 fl, házankénti átlag 3453 fl.

A három tűzvész károsodott házai összesen: 344 ház. A három tűzvész teljes kára (városi épületek nélkül): 2.181.821 fl, házankénti átlag 6343 fl.

A városnak, polgárainak és lakóinak teljes kára az augusztus 12-i jelentés szerint 2.340.662 forint 30 krajcár, ebből csak a városé 148.711 forint. Hiába a pontosságot sugalló krajcár, a két kimutatásban hibák találhatók. Az augusztus 20-i Summariumban a 409–417. sz. házak kétszer szerepelnek, a tűzvészenkénti kimutatásban a darabszámmal vannak bajok; továbbá azzal is, hogy az első tűzvészhez számítják a Hosszú sor Újteleki kapuhoz közel eső végét (ma Rákóczi utca), holott ez – távol a domonkosoktól – minden bizonnyal a második tűzvészhez tartozik.

Sajnos, a két elkészült összeállítás alapját képező helyszíni részletes felvétel nem maradt fenn. Hogy milyen lehetett, azt egy 1806-beli (13 házat elemesztő) kópházi tűz iratai alapján feltételezhetjük. Viertl Gergely leégett két szoba-konyhás, két kamrával rendelkező háza 120 forintot ért, a két istálló, egy fészter, egy csűr és egy juhakol pedig 170 forintot. A felszerelés, a termény és az állatok értéke viszont 1723 forint 30 krajcárt tett ki. A károsult segélyként a városbeli gyűjtésből 45 forint 14 krajcárt kapott. A szántóföldön és szőlőben is dolgozó jobbágycsalád vesztesége arányaiban

²⁴ A mai Erzsébet-kert. 1763 óta nyilvános kert. Lásd Hárs József: *Mesélő utcák Sopronban*. 2. kiad. Sopron, 2006.

²⁵ Fiedler *Kis Krónikája* Ev. levéltár 2151. VI. 78. Megjelent a SSz. 1943. évi 1. számában. Az idézett szöveg: 13.

összevethető a Sopron külvárosában lakók túlnyomó részének vesztésével, és az esetleges segély mértéke is hasonló volt.

Adataimat – a károsodott házak fenti két hivatalos összegzéséből kiindulva – Thirring Gusztáv két könyvének és Házi Jenő munkájának segítségével, az 1807/1808-ra és a következő évre megszerkesztett Vermögensbuchra alapoztam.²⁶

Elsősorban a Vermögensbuch²⁷ adataira támaszkodva következik, hogy az első tűzvész 204 károsodott házában 117 háztulajdonos, 207 házrésztulajdonos és 338 bérlakó²⁸ lakott, együttvéve 662 érintett család. A második tűzvész 95 károsodott házában 52 háztulajdonos, 118 házrésztulajdonos és 108 bérlakó lakott, együttvéve 278 érintett család. A harmadik tűzvész 45 károsodott házában 30 háztulajdonos, 49 házrésztulajdonos és 77 bérlakó lakott, együttvéve 156 érintett család. A három tűzvész 344 károsodott házában 199 háztulajdonos, 374 házrésztulajdonos és 523 bérlakó lakott,²⁹ együttvéve 1096 család. A város az első nap károsult házaiból hétnek volt tulajdonosa, egynek résztulajdonosa, a második nap károsult házaiból négynek volt tulajdonosa. A harmadik napon leégették között nem volt városi tulajdon. A védekezésül lerombolt tetőszerű 39 ház tulajdon-viszonyairól és lakóiról nincs kimutatás, csak annyi megjegyzés egy levélben, hogy bizonyára kártérítést kérnek.

A soproni hármastűzben érintett 1096 családból 336-ról tudjuk, hogy iparos volt (beleértve a kirurgusokat és gyógyszerészeket is). A városi előkelőknek 15 palotája sérült meg, vagy égett le. A második tűzvészben egy ügyvéd és egy postamester is károsodott, valamint egy egyházi és 17 katona. Az ő családjaik és a foglalkozás megjelölése nélküli családok együttes száma 760. A foglalkozásukat meg nem jelöltek nagy része feltehetően a mezőgazdaságból élt – valahogy úgy, ahogy Viertl Kópházán.

Hogy végül ténylegesen hány embert érintett a tűzvész, azt csak igen vázlatosan lehet megbecsülni. Thirring a négy fertályból álló Külváros lakosainak számát 1784/85-re 10078-ban állapítja meg (595 házban). Az első tűzvész a III. és IV. fertályban pusztított. A 299 házban 4920-an laktak. A 204 károsodott ház az állomány 68,2%-a (3356 lakó). A második tűzvész az I. fertályban pusztított. A 99 házban 1763-an laktak. A 95 károsodott ház az állomány 96%-a (1693 lakó). A harmadik tűzvész a II. fertályt érintette. A 146 házban 2428-an laktak. A 45 károsodott ház az állomány 30,8%-a (748 lakó). Ez összesen 5797 lakót jelentene. Ez a legkevesebb, hiszen az adatok felvétele, azaz 1785 óta a házak és a lakók száma is nőtt 1808-ig, nem beszélve az idézett szerzők különböző szempontjairól.

A halottak számáról nincsenek pontos adatok. A hivatalos szám összesen 14, ez megegyezik a katolikus és az evangélikus halotti anyakönyvekből megállapítható számmal; azzal a megjegyzéssel, hogy lehettek olyanok, akik csak néhány nap múlva

²⁶ Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939.; Uő: Sopron házai és háztulajdonosai 1734–1939-ig. Sopron, 1941.; Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Bp., 1982. Az itt felsorolt adatok csak tájékoztató jellegűek, egy következő részletes feldolgozásban lehetne azokat annyira-amennyire pontosítani.

²⁷ SL IV. A. 1008.

²⁸ Némelyikük után a „ledig” vagy a „Witwe” meghatározás jelzi, hogy egyedül van, máskor az „Erben”, hogy ismeretlen számú örököst sejtethünk ott.

²⁹ Nem számoltam hozzá a városi tulajdont és résztulajdont. Hiányzik az am Pflaster háza (?) és a bérlakók számából a 117. és a 118. házban lakók száma, mert nincsenek megadva.

távoztak ez élők sorából, s olyanok is, akik a városvezetők látóköréből kiesve, ismeretlenül és felismerhetetlenségig megéve pusztultak el. Ilyesmire találunk célzásokat a krónikákban, mint ahogy arra is, hogy néhányuk vesztét az okozta, hogy visszamentek a holmijukért, de már nem tudtak kimenekülni.

A károk enyhítése

Biztosító ekkor még nem volt, állami vagy önkormányzati rendelkezések pedig nem írtak elő valamilyen pontosan megszabott központi támogatást. Maradt a jótékonysági segély, illetve az adomány, gyűjtés útján, vagy egyénenként³⁰ ajánlottak fel a hír hallatán, esetleg levélbeli kérésre. Mindegyik megoldásra akad példa.³¹

A megye megmozdult: „Nemes Tanács! Jótékonysági segélyként elszámolva a város szűkölködőinek, azon lakosoknak, akik a gyászos tűzvésztől egészen elszegényedtek, kiosztásra küldök ötven cipó kenyeret, három mérő kenyérlisztet és három mérő finomlisztet.³² Maradok kegyelmükbe ajánlva Mihályi városában 1808. július 31. Ugyanannak a Nemes Tanácsnak lekötelezett szolgálja Barthodeiszky Mihály.” — írja latin levelében az alispán. A város élélmzési biztosi hivatala elsején és másodikán a küldeményt a névszerint meg nem jelölt károsultak között szétosztotta, s az adományt megköszönte.

A magisztrátus augusztus 9-én, illetve 11-én osztott ki segélyt a helyben összegyűjtött pénzből és az addig beérkezett adományokból a kárvallottaknak. „A Sopron szab. kir. város szerencsétlenül járt lakosai számára összegyűlt pénz behozatott, először a megrendezett gyűjtéssel helyben a belvárosban 1993 fl 23 kr, helyben a Várkerületen³³ 836 fl 27 kr, helyben a második fertályban 881 fl 4 kr, helyben a harmadik fertályban 69 fl 2 kr, helyben a negyedik fertályban 268 fl 39½ kr, azoktól a kereskedőktől és utcai árusoktól, akik helyben, a Krisztus színeváltozása napján³⁴ rendezett vásáron voltak 75 fl, összesen: 4123 fl 35 ½ kr.” Ehhez még hozzáadtak hét tétel önkéntes adományt. Így kaptak 6679 forint 24 krajcár szétesztható összeget. A sajnós csak neveket tartalmazó lista szerint 21 súlyosan kárvallott egyenként 170, összesen 3570 forintot kapott, a kevésbé súlyos károsultak első osztálya fejenként 100 (összesen 1300) forintot, második osztálya fejenként 50 (összesen 1300) forintot, harmadik osztálya fejenként 20 (összesen 440) forintot vett fel és ismert el aláírásával.

A maradék 19 forint 24 krajcárt végül a Balfi u. 14. sz. ház (1784: 435., 1810: 498.) résztulajdonosának, Hacky Dániel asztalosmesternek juttatták augusztus 11-én, mondván, hogy szegény ember és házrészéből csak a falak maradtak meg, azokat is le kell bontani. Megjegyzendő, hogy ugyanott résztulajdonos volt a fertálymester. Ráadásul az asztalos a várostól megbízást kapott 8 ablakok szárnyakkal, egy felülvilágító

³⁰ A Tűzrendészeti Szabályzat is foglalkozik vele, lásd a 98. §-t. A Szabályzat a Soproni Múzeumban található: SM. A. 73.205.4.

³¹ Az 1808. augusztus 9-i akta száma: SL XVI. 29. A J m. m. Ugyanazon szám alatt az adományozók listája 1808. október 15-i dátummal.

³² Fiedler i. m. szerint (16–17.) 1 cipó (3,92 kg) 42 krajcár, 1 pozsonyi mérő 62,496 liter. 1 mérő kenyérliszt 10–11 forint. Ez összesen kb. 35 forint a kenyerek, 6 x 12 = 72 forint a liszt ára.

³³ A falakhoz tapadó üzletsoron, a mai páros oldalon.

³⁴ Augusztus 6.

és egy ajtó készítésére a sörház részére, amelyek szeptember 2-án már csak arra vártak az újjáépült műhelyében, hogy Schäffer lakatosmester ellássa azokat a szükséges vasalatokkal. (Egy ablak elkészítése egy mesterembernek 14 órai munkát jelent.) Tehát augusztus 11-étől szeptember 2-ig nem csak az épület felhúzója, de a vállalt munka elkészítése is lezajlott.

Megindító levél kíséretében küldött 1808. augusztus 19-én két boroszlói borkereskedő, soproni megbízottján keresztül, 1000 forintot a károsultaknak. Nagy szó, hiszen idegen csapatok megszállását nyögték éppen.³⁵

Igaz, kissé későn, de gyakorlatiasan közelített a gondokhoz a judenburgi gyógyszerész 1808. szeptember 27-én: „Tisztelt Magisztrátus! Alulírottak, mint aki maga is volt tűzkárosult, dolgozott néhány hétig egy ügyes ács Felső-Karintiából sok segéddel, akiknek a száma most 16-ra szaporodott. Mivel ez a mester azt reméli, hogy négy héten belül minden itt elvállalt munkájával végezni fog, hajlandó egész személyzetével oda utazni. Ennélfogva méltóztassék postafordultával a hírt megosztani velem, hogy a nevezett mester az embereivel oda utazhat-e és naponta mennyi útiköltséget kaphatnak ő és emberei. Ha a Tisztelt Magisztrátus egyelőre nem igényli ezt a mestert és embereit, úgy a mester rászánja magát arra is, hogy télen fejezi be a hátra maradt munkákat, és aztán így térne vissza hazájába.

Utóirat. Mivel nem tudom, hány patikus van ott, s hogyan fogadnának egy ilyen írást, szívesen ajánlanám kollégáimnak ezt a szorgalmas csapatot mesterükkel együtt, mert ismerem a szükségét és nyomorúságot és szeretnék segíteni más és sok szerencsétlenül járton. Maradok tisztelettel Johann Baumgartner gyógyszerész és mindkét cs. k. kaszárnának felügyelője.”³⁶ A tanács válasza szerint az ajánlott brigád jöhet, de csak saját kockázatára, hiszen igen sokan érkeztek már a közeli és távolabbi környékről munkásemberek.

Nincs adat a később befolyt adományok sorsáról, pedig ezek között volt a pozsonyiak igen hálásan megköszönt 4428 forint 52 krajcáros gyűjtése is, az október 15-i újabb kimutatás szerint. A pozsonyiaknak hangsúlyozottan kinyilvánított köszönet azért is érthető, mert 1000 forintnál többet sehonnan és senkitől sem nyugtázhattak. Sajátságos megoldásként a Bécsbe, illetve Pozsonyba adományügyben kiküldött tanácsnokok költségeit a befolyt adományokból vonták le.³⁷

Sopron örökös főispánjának, Esterházy II. Miklós hercegnek csak augusztus 8-án számolnak be a történetekről.³⁸ Nincs utalás arra nézve, hogy kaptak-e valamiféle támogatást a főrendtől.

A lelki trauma

Michel János írja: „Amikor Sopron szegény jó lakosai már a legnagyobb kétségbeesésben leledzettek, és még mindenféle cédulákat is találtak, hogy vasárnapig az egész vá-

³⁵ SL XVI. 29. A. J. p. p.

³⁶ A levél: SL XVI. 29. A. J. c. c. c. c. c., a város válasza: 2597. Sen. 1. 861, 808. XVI. 29. A. J. d. d. d. d. d.

³⁷ Goldner Mihály 1808. aug. 21-én bécsi útfjáról (85 fl), Wagner Ferenc Xavér szept. 4-én pozsonyi útfjáról számolt el (59 fl 30 kr), Pátzill József pedig 1808. szept. 29-én (26 fl 29 kr) számolt el útiköltséget. SL XVI. 29. A. J. 222–225.

³⁸ SL XVI. 29. A. J. c. c.

ros lángokba borul, mindenki céltalanul járkált, sápadtan és összetörten. Senkinek sem volt kedve kimenni a földekre dolgozni, még kevésbé a házakban maradni, ha ugyan nem égtek le. Így félelemből, hogy életüket veszítik övéikkel együtt egy hirtelen jött [újabb] tűzben, mindenki az utcákon ténfergett és a leégett házakban aludt.” (468–469. o.)

Kis János szuperintendens még hozzáteszi: „Mely nagy volt légyen a rémulés, tsak az tudhatja, aki látta s egyszersmind azokat a balgatag mende-mondákat is hallotta, mellyel az említett időközben szélyelszárnyaltak, amillyen p. o. az volt, hogy Napoleon plénuma minden magyarországi nevezetesebb városokat a végre kiküldött gyujtogatók által egészen elégettetni [fogja].”³⁹

A következő jelentés tanúságtétel arról, hogy még a tragédiák utáni hetekben is mennyire rossz volt a lakosság idegállapota. Hiszen amit kifogásoltak, évekre visszamenőleg megszokott kellett, hogy legyen. De a még mindig nagy szárazság és a feltámadó szél visszaidézte az emberekben a borzalmakat:

„Miután alulírottoknak a lenti évben és napon este 7 órakor jelezték, hogy az Újteleki kapunál a lenvászón-fehéritőn tüzet szítanak, s ez a városra nézve várhatóan veszélyes, mivel éppen erősen fúj a szél, azon nyomban a helyszínen termett. És ott, különösen Löwné Teréznel úgy találta, hogy a kénezésre a fehérítő-állványra helyezett lenvászón egy ott található kalyibában van. Csatlakozott a riasztott Hosszú sori lakók véleményéhez, hogy ott jókora tűz lehetett volna. Éspedig azért, mert a mondott kalyiba ugyanúgy, mint a többi lenvászón-fehéritő kalyibák, egészen fából van és gyúlékony anyaggal, mint tűzifával és textilanyaggal van körülvéve, s a szél sebessége a város irányában erős volt. Valóban annál is inkább tűzveszélyessé válhatott volna, mert a környező szántóföldeken és kertekben sok könnyen meggyulladó termény van. A tartós esőtlen időjárás, a rendkívüli szárazság, a tűz várható azonnali elterjedése és összekapcsolódása önmagában, anélkül, hogy a tárgyakat közvetlenül érintené, veszélyt idézhetett volna elő.”⁴⁰

A félelem a vezetőségben is élt: „Közlemény a dobos részére és a külső városkapukra. Ezennel közhírré tétetik: hogy miután a földek terményét oda, ahol a tűz volt, beszállítani igen veszélyes, további rendelkezésig senki se vágjon neki annak, hogy a terményeket a leégett házakba szállítsa. Sokkal inkább azzal foglalkozzon mindenki, hogy a terményt a szántóföldön gyűjtse össze, hogy azt ott lehessen kicsépelni.”⁴¹

Egy következő hallani- és olvasnivaló: „Közlemény a Bécsi kapuhoz és a dobosnak a tűzvéssel kapcsolatban. Ezennel közhírré tétetik mindenkinek, akit illet: aki a tűzifáját kivitte a Bécsi kapu elé, és ott felhalmozta, hogy biztonságban legyen, a fennálló tűzveszély miatt, amely kiterjedhet a városra, elkobzás terhe alatt három napon belül kisebb mennyiségekben megint a házába viheti. Ha azonban ez nagyobb

³⁹ Idézi Csatkai Endre: Évszázados harc a vörös kakas ellen Sopronban III. Új Sopronvármegye 1941. július 19.

⁴⁰ SL XXIV. 284. 1808. szeptember 10. Laitner városkapitány. Az itt leírt fehéritési módról lásd Endrei Walter: A textilipar története. Budapest, 1974. 21.

⁴¹ SL XVI. 29. A. J. p.

mennyiségből áll, a várostól messze vitesse el és ott rakassa föl. Sopron, 1807. augusztus 3-án." [Nyilván az 1808-as évszám lenne a helyes.]⁴²

Nagyobb nyomaték kedvéért a megyegyűlés se maradhat tétlen:

„Kivonyás Az 1808dik esztendőben Sz. Jakab Havának 25dik napján⁴³ ezen T. N. Sopron Vármegyének tartatott Kiss-Gyülésének Jegyzőkönyvéből 2szor⁴⁴ Minthogy a Tüzi-Veszedelem alkalmatosságával tapasztaltatott, hogy több Házokban a szükségesen fellül számossabban öszve rakott Épületre, és tüzre való fa az Égés tovább való terjedésének gátolását nem tsak nehezétette, sött több Helyeken lehetetlenné tette; arra nézve a N[eme]s Városnak meg hagyatik, hogy azonnal egy Deputatiót rendeljen, aki Házrul Házra járván, okos meg bírálása szerint, a Lakosoknak mindennapi szükségek; s környüállásaikhoz mérsékelvén, a szükségesen fellül való mint Épületre, mint pedig Tüzre való fát részszert a N[eme]s Városnak fa depositoriumjába, részerint pedig más a Városon Kívül lévő alkalmatos Helyekre hordattatassa. Ki adatott Felső Büki Nagy Péter a T. N. Sopron Vármegye hites all Jegyzője által Ne[me]s Sz. Kir Sopron Városának.”⁴⁵

Az óvatosság továbbra sem árt: „Közlemény a kémények és a tűzoltóeszközök szemrevétele ügyében a dobos részére, hogy továbbítsa az Előkapuba, a Balfi, a Lénárd, a Pócsi és az Újteleki kapuhoz. Miheztartás végett ezennel kihirdettetik: bárki, aki mielőtt a leégett házakban a tetőszéket felállítaná és a házat befedné, büntetés terhe mellett vizsgálta meg a kéményeket tapasztalt kőművessel, hozassa biztonságos állapotba és jól vakoltassa be, hogy jövőendő tüzi veszedelem ellen védve legyen. És éppen úgy minden leégett házban az esetleg még ott található tűzoltó szerszámokat keresse meg és készítse elő avégett, hogy az ilyeneket onnan elszállítani és megőrzési helyükre összehordani lehessen. Sopron, 1808. július 30.”⁴⁶

Az újjáépítés

Az újjáépítésről szólva, induljunk ki az eddig közölt adatokból. Hívjuk segítségül Thirring Gusztáv könyveit annak megállapítására, hogy a 344 károsodott ház és a védekezésül lerontott további 39 épület helyreállítása mekkora munkáslétszámot, időráfordítást és költséget követelt meg. Az újjáépítés általános kezdeteként augusztus 22-t számíthatjuk, amikor az illetékes legfelsőbb hatóság elengedte az Ausztriából hozandó épületfára kirótt vámot. A munka egyes helyeken, például az Arany Szarvasban, még 1810-ben is tartott.⁴⁷

⁴² SL XVI. 29. A J. □.

⁴³ Július 25-én.

⁴⁴ A jegyzőkönyvből csak a várost érdeklő 2. pontot másolták le, s küldték el a magisztrátusnak.

⁴⁵ SL XVI. 29. A J. r.

⁴⁶ Exped. Die 30. Julii 1808. SL. XVI. 29. A J f.

⁴⁷ SL XVI. 29. B 1809. júl. 17. A bécsi városi ácsmesterrel, Oeferlrel tárgyalnak a városi Wirtshaus Goldene Hirsch helyreállításáról. A tetőszéket egy hónapon belül kellett befejezni (74. old.), de még 1810-ben is építenek a fogadón (106.). Viszont 1809. okt. 27-én már Dachzielgről (tetőcserép égetett agyagból) van számla (80.)!

A minimális napszám: „Közlemény. Minden városkapura és a dobosnak. Mindenki tudomására ezennel közhírré tétetik, hogy senki se merészeljen az itt meghatározott-nál magasabb bért fizetni, mint

kőműves- és ácslegénynek naponta, óra-meghatározás nélkül	1 forint 30 krajcár
minden túlóráért	6 krajcár
a pallérnak naponta	1 forint 36 krajcár
az adogatónak, éspedig	
a. a férfiaknak	42 krajcár
b. a nőknek	39 krajcár
A kőművesek melletti malterkeverőknek, nemtől függetlenül	45 krajcár
Az adogatónak minden túlóráért	3 krajcár

Ennek a rendelkezésnek a megszegője, éspedig az építésvezető minden túllépés esetén 32 forint pénzbüntetéssel, a kőműves és az ács megfelelő mértékű testi fenytéssel sújtandó, haladéktalanul. Sopron, a tanácsülésben, 1808. augusztus 2-án.”⁴⁸

A magisztrátus azon fáradozott, hogy a kárvallottak a közeli osztrák épületfa-piacokon minél kedvezőbb áron vásárolhassanak. Ezt azzal sikerült elérni, hogy elengedték a harmincadvámot. A helybeli téglagyártók pedig kötelesek voltak bizonyos mennyiségű terméket biztosítani. Azonban nem csak anyagra volt szükség, hanem élelmiszerre is.

„Jelentenünk kell: a helybeli és a környező helységekbeli malmok gabonaörlését gyakorlatilag lehetetlenné teszi ennek a nyárnak a rendkívüli szárazsága és a víz tökéletes hiánya. Sütőiparosok [pistoires], molnárok [molitores] és mások, akik kenyér eladásához örölnék [pinsentes], állami kenyérre szorulnak. Az előbb említett sütőiparosok és molnárok, attól függően, hogy mennyit kapnak a közösből, növelik, vagy csökkentik az őrlés hatékonyságát. Ezt a városkapitány határozza meg. Ami azt illeti, eddig egyetlen a maga nemében, hogy a gabona őrlésével előállítandó lisztre most már igényt tart az itteni népességhez csatlakozott 1000 idegenbeli munkás is.”⁴⁹ (Az utóbbi adat alighanem felkerékítve értendő.)

Thirring Gusztáv könyvének adatait felhasználva megközelítőleg kiszámolható a károsodott házak alapterülete.⁵⁰ Ezek a mennyiségek – a városi épületeket és a lerontott 39 házat⁵¹ nem számítva – az 1. tűzvész 204 házán 38328 □öl, a 2. tűzvész 95 házán 20.458 □öl, a 3. tűzvész 45 házán 7694 □öl, összesen 66480 □öl (vagyis 239328 m²). A bontásokon és a falak felépítése utáni helyreállításukon október végéig, ha Fiedler közlésére hagyatkozunk, legalább 880-an dolgoztak. Ami a faszervezeteket illeti, körülbelül 60 napig tartott a munka, a vasárnapokat nem számítva. Feltételezhetjük, hogy túlnyomó részben ún. pórfödémeket alkalmaztak (fagerendákra szegezett egyrétegű deszkapallót), erre kötőgerendás, talpszelemenes fedélszéket állítottak, s a lécezés után faszindellyel fedték a nyeregtetőt. A Balfi utca 14. számú házat figyelembe véve 3 ácsnak és 6 segédmunkásnak 14 nap kellett 662 m² alapterületű födém

⁴⁸ Exped. Die 4a Aug. 1808. SL XVI. 29. A J.

⁴⁹ SL XVI. 29. A J. c.c.c.c. 207–208.

⁵⁰ Sajnos a területhez általában hozzászámítja az udvart is.

⁵¹ Nem tudjuk, hogy melyik tűzvészhez hány ilyen számítható a 39-ből, és melyek azok.

és a rá állított tetőzet elkészítéséhez. Száz ilyen brigád 66.200 m² területtel végezhetett két hét alatt, tehát a kerek 240.000 m² területtel valamivel több, mint 50 nap alatt.⁵² Sajnos pontosabb eredményekre nem juthatunk, de így is lehet valami elképzelésünk arról, hogy mekkora munka folyt a tűzvészek után.

A város vezetősége általános szabályként fogalmazta meg a tűzrendészeti szabályzatban: „A már eddig is érvényben lévő, nagyon is szükséges rendelet az olyannyira tűzveszélyes szalma- és nádtetők teljes eltiltására ismét megerősítették. Mégpedig úgy, hogy ennek a megismételt rendeletnek a kihirdetésétől számított egy éven belül többé nem tűrhető meg semmiféle szalma- vagy nádtető, legyen az lakás, istálló föltött, még a disznó- és baromfiólakat, csúrt vagy bármi más épületet sem kivéve, ennek a városnak a környékén sem. Mert aki a polgárjogban részesül, vagy vidékről a városba költözik és életmódját javítani akarja, kötelezzük, hogy polgári szokások és életmód szerint éljen és polgár módjára építse házát. Azokra, akik ezt a rendelkezést áthágják, azon kívül, hogy az előírás ellenére elkészített szalma, vagy nádtető le lesz rombolva, megfelelő büntetés vár.”⁵³

Érdekes, hogy a sikerrel kipróbált éghetetlen, ún. habán tető nem terjedt el.⁵⁴ Az agyagcserép azonban továbbra sem volt olcsón beszerezhető.

Sopron vezetősége a királynak szóló jelentésében már az első tűzvész másnapján megemlítette, hogy a helyreállításokra legalább százezer forintos kölcsönre lenne szüksége. Az összeget az újabb tragédiák után a kétszeresére emelték. Hogy a siker biztosabb legyen, szóvá tették: régtől tartozik nekik a katonaság és a nemesi felkelés (1778-tól növekedett az összeg 1806-ig közel 100000 forintra). A kedvező választ a Bécs város katonai parancsnokságán 1808. október 27-én keltezett 11494. sz. iratból tudhatták meg Sopronban.

A lakosság további magatartásáról Fiedler krónikájában érdekes megállapításokat olvashatunk: „.... Annak ellenére, hogy az 1808. július 19., 22. és 24. napján bekövetkezett tűzvészek szörnyűk voltak, amelyek sokakat fájdalmasan sújtottak, bizony némelyek egész vagyonukat elveszítették, s most minden szükséglet ára soha nem halott magasságokba emelkedett, mégis a divat, az elbizakodottság és költségek oly nagy, hogy aligha emelkedhet följebb. Mindenekelőtt nem tud az ember különbséget tenni a fehérnemek között, hogy nemes, vagy nagypolgár, vagy kézműves felesége lenne.”⁵⁵ A továbbiakban leírja az öltözködést, a „flancot”. Divat a színházba járás, élénk a kávéházi élet. De az istenházába csak ritkán mennek el.

Végül Kis János visszaemlékezéseiből idézek: „Két első esztendőben két nagy szerencsétlenség által látogatott meg Sopron városa. Az 1808-dik év július hónapjában egy hét alatt három nagy tüzi veszély házainak csak nem felét megemésztette; az 1809-dikben pedig a győzedelmes francia hadi sereg által sáskák módjára elborította. Mind a két csapás nagy ijedséget okozott s a lakosok mind a kettő által nem csekély kárt vallottak. De a következmények még sem lettek sem a városra, sem reám nézve oly igen gyászosak, mint az első rémülés jósoltathatta.”⁵⁶

⁵² Möller Károly: Építési zsebkönyv. Budapest, 1938. 2. kötetének adataiból.

⁵³ Az 1811. évi tűzrendészeti szabályzat 3. §

⁵⁴ Domonkos Ottó: A soproni habán ház (Habaner Haus), mint bizonyággyeg. SSz. 58 (2004), 396–402. A találmány máshol sem aratott nagy sikert.

⁵⁵ Fiedler krónikája i. m., 20.

⁵⁶ Kis János superintendens emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. 2. kiad. Bp., 1890, 256–257.

1944. december 6. A város első bombázása

A Soproni Szemle hasábjain több tanulmány és cikk foglalkozott a várost ért légítámadásokkal. A jelen rövid tanulmányban újabb és eddig nem publikált amerikai források és általunk felkutatott légifelvételek segítségével mutatjuk be a várost ért első, második és harmadik légítámadást.¹

¹ AFHRA (The Albert F. Simpson Historical Research Center at Maxwell Alabama) 6493-as mikrofilm tekercs. „Sopron Marshalling Yard, Hungary.” Külön köszönetet mondok Anne M. O'Connor asszonynak (AFHRA), Adorján Attila, Winkler Dávid és Krisch András uraknak, valamint Mohos Nándor kutatóknak önzetlen segítségükért.

1944. december 6., 11 óra 23 perc
 A 378 ledobott bombából 121 becsapódás kiértékelhető (450th BG)²

1944. december 6., 11 óra 48 perc
 224 db ledobott bombából 78 becsapódás kiértékelhető (449th BG)³

Az amerikai 15. légihadsereg B-24-es bombázói közül 73 repülőgép 1944. december 6-án 736 db 245 kg-os nem késleltetett rombolóbombát dobott a városra.⁴ Ezen a napon a város vasúti pályaudvarait első alkalommal érte légitámadás. A 450-esek két

² AFHRA 6516-os mikrofilm tekercs, 395. kocka, Adorján Attila reprodukciója.

³ AFHRA A6516-os tekercs 394-es mikrofilm kocka. Adorján Attila reprodukciója. A képen a Várkerületet és a Lővér szállót ért pusztulás is jól megfigyelhető.

⁴ Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: Légiháború Magyarország felett. Bp., 1992. II. 306.

százada az elsődlegesen kijelölt vasúti célpontokat rombolta, három századuk a célponttól távolabb szórta le bombaterhét, egy századuk támadása teljesen eredménytelen volt.⁵ Az utánuk támadó 449-esek katasztrofális szőnyegbombázása a számukra elsődlegesen kijelölt célpontban (Déli pályaudvar) alig okozott kárt. A Szombathelyt támadó 98-as bombázó csoportból kivált 6 gép azonban jól koncentrált támadást hajtott végre a GySEV-pályaudvar ellen.⁶

176. bevetés TITKOS

1944. december 6.

	A-1	(N) Hartman		A-2	(N) Ross
	Allen	(B) Molnar		<u>Stuart</u>	(B) Ryde
	<u>McKee</u>	(MN) Berfield		17	
	20	(RO) Palosko	<u>Williams</u>		<u>Kilpatrick</u>
<u>Hovell</u>		<u>Wobboldt</u>	11		16*
12	<u>Mahoney</u>			<u>Trunbull</u>	
	5		<u>Sampson</u>	53	<u>Fiordaliso</u>
<u>Young</u>		<u>Bridges</u>	56*		54
9*	<u>AcKerly</u>	1		<u>Neville</u>	
	10			47	
	B-1	(N) Blanck		B-2	(N)Klayman
	<u>Bosworth</u>	(B) Pilcher		<u>DeFoe</u>	(B) Kingery
		(MN) Taylor			
<u>Biles</u>			<u>Stout</u>		<u>Feldman</u>
55*	<u>Hancock</u>		65*		26
	42		<u>Hochheldel</u>		
<u>Blair</u>		<u>Grover</u>		73	<u>Carley</u>
52		51*	<u>Hoffman</u>		63*
			64		
	C-1	(N) Roper		C-2	(N) Romeo
	<u>Willding</u>	(B) Marath		<u>Ross</u>	(B) Holer
	71	(RO) Rosch		33	
<u>Farrington</u>		<u>Ode</u>	<u>Grubbs</u>		<u>Fabian</u>
61		76	34		38
	<u>Cornwall</u>			<u>Waller</u>	
	74			35*	
<u>Marrone</u>		<u>Dalrymple</u>	<u>Hagery</u>		<u>Kettering</u>
62		77*	31		25

A 449-es bombázó csoport harci alakzata Sopron támadásakor⁷

⁵ AFHRA 450th BG A.P.O 520 Mission Analysis, Sopron, 6 December. A támadó századok bombázó tisztjei: Maushart, Eisenberg, Cobena, Gawne, Enoch és Fish hadnagyok voltak.

⁶ Hárs József: Ötven éve történt (Sopron első bombázása) SSz. 48 (1994), 398–399. Itt jegyezzük meg, hogy a 98-asok felvétele csak a bombák kioldását örökölte meg. AFHRA 6516-os tekercs 396-os kocka.

⁷ AFHRA 2212-es mikrofilmkocka. Az aláhúzott nevek a gépek parancsnokai. N= navigátor, B=bombázótiszt, RO=rádióoszt, MN=radarkezelő. A csillaggal jelzett bombázón kamera rögzítette az eseményeket. Dölt betűvel szedve a bázisára korábban visszatért két B-24-es.

Az amerikai kiértékelők jól látták, hogy további rombolásokra lesz szükség, ha a vasúti utánpótlást meg akarják bénítani Sopronban.

1944. december 17-én a 304-es bombázó hadosztály egységei megkapták kijelölt célpontjukat. Mind a négy ezred feladata az oświęcimmi (auschwitz) olajfinomító elleni támadás volt. A parancs értelmében egymás után szálltak fel támaszpontjaikról a gépek. Az egyre rosszabbra forduló időjárás miatt csak két egység, a 454-es és a 459-es támadta meg az elsődlegesen kijelölt finomítókat, a 456-os a tartalék célpontot, Graz vasúti pályaudvarát, a 455-ösök pedig Sopront bombázták azon a ködös, nyirkos téli napon.

1944. december 18. Sopron második bombázása

A 455-ös ezred 36 B-24-es Liberatora reggel 7 óra 21 perckor kezdte meg felszállását támaszpontjáról, az olaszországi Cherignolából. Két gép korai visszatérését jelentették. Az egyik propeller- a másik motorhibára hivatkozott. Ezenkívül egy gép 10 db bombát vetett 44.10 észak 16.30 kelet ponton, egy másik gép 10 bombával hamarosan visszatért bázisára. Egy újabb gép pedig 46.04 észak és 15.25 keletnél szabadult meg bombaterhétől. Az alkalmi és nem elsődleges célpont fölé 31 bombázó érkezett, és a támadó egység 288 db 500 fontos nem késleltetett rombolóbombát zúdított „Sopron nyugati pályaudvarra”, ahogy a hivatalos jelentésben olvashatjuk. A támadást a 455-ösök 11 óra 20 perckor nyitották meg, 21500 és 23500 láb közötti magasságból.⁸ A felhőfedettség azonban 10/10-es, azaz teljesen zárt felhőzet volt a támadás perceiben.⁹ A dokumentumokból arra is fény derül, hogy aznap elsőnek Sopront a 454-es ezred kötelékéből kivált két gép támadta meg 11 óra 17 perckor. Két bombázó 22500 lábról vizuális módszerrel összesen 20 db 500 fontos rombolóbombát vetett a vasúti pályaudvarra. Majd felzárkóztak a három perccel később támadó 455-ösök mellé.¹⁰ Aznap tehát Sopront 33 bombázó, kizárólag B-24-es Liberator támadta, összesen 308 db bombát dobva a csak tartaléknak kijelölt célpontra. 455-ös ezred jelentéséből kiolvasható, hogy a támadást nem tudták sem megfigyelni, sem kiértékelni. Így nem tudták megfigyelni a bombabecsapódásokat sem. A támadást az ún. Pathfinder-radar segítségével hajtották végre.¹¹ A 454-esek két bombázója ugyanezt jelentette támadásukról. A visszatérő 454-es egység füstöt figyelt meg Sopronnál.

A 455-ösök vezérgép pilótája és bombázó tisztje a hivatalos jelentés szerint Fogler és Dreeson hadnagyok voltak.¹² A támadáshoz a gépek az ún. „Target Chart No 12-32-NA” előírt bevetési céltérképet használták. A jelentésben továbbá szerepel a felvonulási és támadási alakzat és a bombázó gépek megadott gyári száma is.¹³

⁸ AFHRA A6493-as tekercs, 883. kocka.

⁹ Uo. szám nélküli kocka.

¹⁰ AFHRA A6493-as tekercs, a 884-es mikrofilm kocka.

¹¹ AFHRA Uo. 883-as és 886-os kockák.

¹² Mission Summary 180 operations for 18 December 1944, 1 lap.

¹³ AFHRA uo. a 486-os, a 950-es és a 863-as mikrofilm kockák.

1944. december 19. A harmadik légitámadás Sopron ellen

Az amerikai légierő az napi harci feladata olaj- és kommunikációs célpontok szétrombolása volt Németország területén. December 18-án a 15. légi hadsereg 5. légi hadosztályának B-17-es bombázói elsődleges célpontul a Bleckhammertől északra lévő olajfinomítók támadására kaptak parancsot. Az 55. hadosztály gépei pedig ugyanott a déli olajfinomítók lebombázását kapták feladatul december 19-ére.¹⁴ A negyedikként számba jöhető alternatív célpontnak Sopron vasúti pályaudvarai olvashatók mindkét hadosztály bevetési parancsában.¹⁵ Az időjárási és látási viszonyok miatt a támadás a következőképpen alakult: A 2nd bombázó ezred támadásra felszállt 36 gépe közül csak 16 bombázta Bleckhammer északi olajfinomítóit, hat gép bombáit a déli finomítóra zúdította, hat másik bombázó a második alternatívaként kijelölt Moravská Ostrava olajfinomítóit támadta meg, 6 gép pedig negyedik alternatívaként megpróbálta lerombolni a soproni pályaudvart.¹⁶ Összességében ez volt a 2nd bombázó ezred 335. bevetése.

A december 18-i illetve 19-i támadásoknál használt céltérkép egy részlete¹⁷

¹⁴ AFHRA A6493-as tekeres 1198-as kockája.

¹⁵ Uo. 1199-es kocka.

¹⁶ Uo. 1293-as kocka és az egység alakulatkönyve.

¹⁷ Uo. a tekeres 971-es mikrofilm kockája.

Sopront 23100 láb magasból támadták, a hat gép közül végül egy vetett 8 db 500 fontos rombolóbombát 14 óra 30 másodperckor a városra vagy környékére.¹⁸ A dokumentumokból még azt is megtudhatjuk, hogy ennél a gépnél a Mickey radart Gosselin hadnagy kezelte, a bombázótiszt pedig Teed hadnagy volt.¹⁹ A 463rd bombázó egység 150. bevetésének két tartalék célpontja Bécs és Sopron pályaudvarai lettek. A Bécsre támadó egységből kiváló 18 db B-17-es repülőerőd 22500 láb magasból, az első és második század 6-6 gépe 13 óra 4 perckor, a harmadik század 6 bombázója 13 óra 6 perckor 122 db 500 fontos rombolóbombát zúdított a kijelölt célpontra.²⁰

Az 55. hadosztály 460-as bombázó ezred egyik gépe (egy B-24-es bombázó) elszakt a kötelékétől, amely Maribort támadta. A támadási lap legalján a következőket olvassuk: „8 db bombát dobott Sopron városára, Magyarország.”²¹

A ránk maradt magyar források tanúsága szerint azonban sem a december 18-i, sem a december 19-i bombatámadások nem érték el céljukat.²² Sopronon keresztül továbbra is özönlött az utánpótlás a frontra. Az 1945. február 21-i és március 4-i légitámadást Hárs József ismertette e folyóirat hasábjain 1995-ben.²³ Elmondhatjuk azonban, hogy a téma még ma sem lezárt. Az újabb és újabb dokumentumok (légifelvételek) és speciális bevetési jelentések tovább árnyalhatják az ismert képet, és hitelesebben rávilágíthatnak „Sopron könnyes-véres dátumaira”.

---

¹⁸ Uo. 1334-1335-ös kockák.

¹⁹ Uo. 1335-ös kocka.

²⁰ Uo. az 1438-1439-es kockát vö. Koronázó kárfigyelők 22. lap A bombatámadás a város külterületeit érte (Sopronkőhida, Tómalom környéke, téglagyárak).

²¹ Uo. 55th Bomb Wing 19 December, Maribor, South M/Y 2. lap.

²² SL IVB 1428.2 A városi tűzoltóság napi működési naplójának bejegyzései SH december 19. 3. lap, SH dec. 20. 1 lap.

²³ Hárs József: Ellenséges légi tevékenység Sopron felett. SSz. 49 (1995), 327–338.

1985-ben Bognár Dezső, a Soproni Városszépítő Egyesület (SVSZÉ) elnöke és Hargitai Nándor alelnök felkerestek az egyetem Építészeti Tanszékén és felkértek, vállaljam el az Egyesület építési bizottságának megüresedett vezetői posztját. A megtisztelő felkérésnek örömmel tettem eleget, s így léptem elő az Egyesület egyszerű tagságából az elnökségbe. 1987-ben Bognár Dezső egészségi állapotára való tekintettel visszalépett, és a város vezetése engem jelölt az Egyesület elnöki tisztjére. A tagság június 11-én a Kaszinóban tartott közgyűlésen ezt meg is szavazta. A választás bizonyára azért esett rám, mert az említett bizottság sikeresen tiltakozott a Frankenburg úti csomópontban tervezett közúti felüljáró építése ellen. Noha a munkák már el is kezdődtek, Sopron műszaki értelmisége egyöntetűen bizottságunk álláspontját támogatta, s így a város akkori vezetése is belátta, hogy aluljáró építése célszerűbb, nem költségesebb és főleg a városképben előnyösebb.

Szabó Jenő a Soproni Szemlében megírta az Soproni Városszépítő Egyesület történetét 1984-ig, ennek folytatásaként kíván írásom annak a húsz évnek történetéről beszámolni, amíg az elnökséget betöltöttem. Szabó Jenő írásától eltérően első személyben fogalmazok, mert írásom alapját saját feljegyzéseim képezik, személyes emlékeimmel kiegészítve. Mégis hangsúlyoznom kell, hogy ezzel nem a saját munkámat kívánom megörökíteni, sokkal inkább munkatársaimét, akik között a 20 év alatt mindig csak *primus inter pares* igyekeztem maradni. Ennek legfőbb bizonyítéka – és talán eredménye – az a baráti kapcsolat és szinte családi légkör volt, amelyben szeretett városunk javára igyekeztünk együtt tevékenykedni. Beszámolómban nem kívánok adatokra összpontosítani, ezeket a tárgyalta időszak második felében évi jelentések formájában a Soproni Szemlében közzétettem. Most összesítő képet szeretnék rajzolni. Ebből remélhetően kiviláglik az is, hogy az Egyesület ezekben az évtizedekben is megőrizte függetlenségét a politikai élettől, főként a pártpolitikától. Bár hatósági jogkör hiányában sok esetben nem tudtuk tagságunk javaslatainak érvényt szerezni, és több jogos sérelmet sem tudtunk orvosolni, mégis sikerült néhány maradandó alkotással a várost valóban szépíteni valamint a mai nemzedék figyelmét városunk múltjának jeles eseményeire és személyeire irányítani.

Az évek során az elnökség összetétele természetesen többször változott, szinte évről-évre. 1987-ben Hargitai Nándor és dr. Ráczné dr. Schneider Ildikó alelnökök mellett Krisch Róbert gazdasági vezetőt, dr. Mezősi István jogtanácsost és Hárs Józsefet, aki kulturális kérdésekkel foglalkozott, megkértem munkájuk folytatására, míg a titkári teendők ellátására Schey Andrászt kértem fel. Dr. Ráczné, Krisch Róbert és Hárs József 2007-ig látták el ezeket a feladatokat. Hargitai Nándor és dr. Mezősi István sajnos nemsokára elhaláloztak, így 1988-ban új alelnöknek dr. Metzl Jánost, jogtanácsosnak pedig dr. Gimesi Szabolcsot kértük fel. Miután 1994-ben dr. Gimesit polgármesternek választották, az ő helyét dr. Pongrácz Péter foglalta el. Elnökségi tagságukat a soron következő közgyűlések jóváhagyták. A megnövekedett teendők miatt 1988-

ban Langer Györgyöt az elnökség jegyzőjének, később dr. Bartha Dénest alelnöknek szavazta meg a közgyűlés. Dr. Metzl János halálát követően 2003-ban az ő helyébe Wallner Ákos lépett alelnökként. 2006-ban dr. Barkó Pétert kértük fel a jogtanácsosi munkák ellátására. A közgyűlések megválasztották az ellenőrzőbizottságot is, ezt a feladatot éveken át Kánitsné Horváth Mária és Molnár Ákos látták el. Az ifjúsági, a környezetvédelmi feladatokra, a mecénásokkal való kapcsolattartásra és az építési bizottságok élére további elnökségi tagokat kértünk fel.

1. kép. A vashegyi Gloriett (1989)

1987-ben első teendőnk volt a SVSZÉ új alapszabályát megszerkeszteni és jóváhagyatni, ezt néhány év múlva a máig érvényes, dr. Pongrácz Péter által szerkesztett alapszabály váltotta fel.

Röviddel azt követően jelentős takarítási munkát végeztünk a Nándor-magaslat erdejének a Zerge úthoz csatlakozó részén. Itt évtizedes szemét halmozódott fel, háztartási hulladék-hegy éktelenkedett. Ezt egyesületünk elszállította és kihelyezett táblákon kérte a lakosságot, hogy többé itt ne rakjon le senki szemetet. Örvedetes, hogy ezt nagyjából megfogadták. Ugyancsak ez időben, Major Sándor erdésznek köszönhetően, aki az Erdőgazdaságban dolgozott és lelkes segítőnk volt, mintegy száz erdei pihenőpadot hoztunk rendbe, s mindegyiken elhelyeztük az Egyesület alumíniumból öntött emblémáját. A sülyesztett csavar dacára mára alig maradt belőlük.

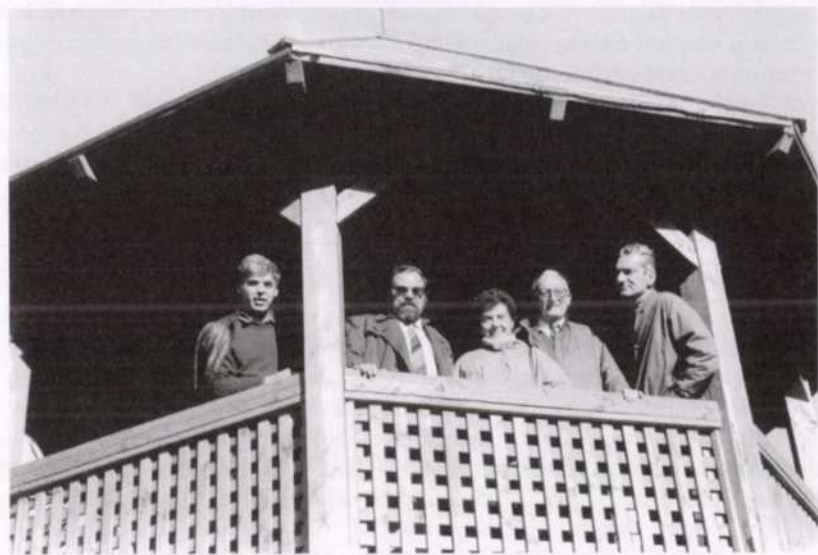
Limberger Gyula tagunk, a soproni iskolák diákjai segítségével éveken át lankadatlanul végezte a sopronbánfalvi hósi temető sírjainak, útjainak fenntartását, gondozását. Ezt a munkát kisebb összegekkel támogattuk.

A város kertjeinek és elsősorban a Lővernek a jellegét kívántuk megőrizni azzal, hogy szelídgesztenye-csemetéket vásároltunk és kert-tulajdonosoknak 2-2 tövet ajándékoztunk, azzal a feltétellel, hogy azt kertjeikben elültetik. Szépítési igyekeztünk – a szó szoros értelmében – a várost is: a Széchenyi téri Széchenyi-szobor elrozsdásodott kis díszrácsos kerítését ujjaépítettük és a Mária szobron állagvédelmi munkákat végeztettünk.

Nemsokára sikerült az első, a város környékét jelentősen szépítő objektumot megvalósítanunk: Felépítettük és 1989. november 10-én átadtuk a vashegyi Gloriettet. Az ácsolt kilátótorony helyén még az első világháború előtt állt egy hasonló, de kisebb „esőbeálló”, melyről mindössze egy régi fénykép és a térképeken feltüntetett megjelölés maradt és nyújtott támpontot a rekonstrukcióhoz. Az új Gloriett terveit Fekete Zoltán építész készítette el, az építési költségek legnagyobb részét a szombathelyi Erdőrendezőseg biztosította, a kivitelezést a TÁEG Hegyvidéki Erdészete végezte. Később a károsodásokat is kijavította, mert sajnálatos módon háromszor is megromgáltak és felgyújtották. Szerencsére mindmáig áll.

Kérésünkre Sopron Megyei Jogú Város 1996. március 26-i közgyűlésén dr. Gimesi Szabolcs polgármester ünnepélyesen visszaadta a Károlymagaslati kilátótoronyt Egyesületünknek. A kilátótoronyt 1935-ben a város támogatásával a SVSZE építtette, de a pártállam idején az idegenforgalmi vállalat tulajdonába került. A visszajuttatást a kérvényezésünk idején hivatalban levő Fejes Zoltán polgármester is támogatta. A toronyt, helyzetének megfelelően, használatra és kezelésre a Tanulmányi Erdőgazdaságnak adtuk át. Viszonzásként a TÁEG évente jelentős anyagi támogatást biztosít Egyesületünknek és vállalta a torony karbantartási munkáit is. Egyesületünk tagjai díjmentesen látogathatják a toronyt. A kilátás javítására távcsövet is beszereztünk. A kilátótoronyban Andrassy Péter elnökségi tagunk értékes kiállításokat rendezett, amelyek Kitaibel Pál, Gombocz Endre, Kárpáti Zoltán és Csapody István soproni kötődésű botanikusok tudományos tevékenységéről tájékoztatják a látogatókat és emlékeztetnek a torony tervezőjére, dr. Winkler Oszkár építész-professzorra. Egyesületünk a rendszerváltás után megszüntetett határsávban az Erdőgazdaság területén megvásárolt a határőrségtől egy magas-figyelő állást a Bükkös-árokban, ahonnan szép kilátás nyílik a soproni erdőség egészére, valamint a délen húzódó tájra. A kilátótoronyhoz az Erdőgazdaság jelzett sétaút kiépítését ígéri és addig is, amíg a torony felújításra szoruló felépítménye el nem készül, az acélváz védőmázolását 2004-ben elvégezte. A Felső-Lőverhez kapcsolódó Vashegy kőfejtőjének pereme felett, az említett Gloriett közeliében védőkorláttal ellátott panoráma kilátóteraszt alakítottunk ki. Az Erdőgazdasággal e három létesítmény ügyében dr. Bartha Dénes alelnökünk tartotta a kapcsolatot. Egyesületünk a város által 2006-ben felépített sörházdombi kilátótorony tervezéséhez nyújtott segítséget.

Egy évszázada immár, hogy a városszépítés egyik alapvető munkája a fásítás volt, ezt a hagyományt követte Egyesületünk akkor, amikor a Csengery utca folytatásaként kiépített útszakaszt az egykori Selyemgyártól a Győri úti vasúti hídig új fákkal látta el. Ennek megszervezése dr. Ráczné dr. Schneider Ildikó érdemé.

2. kép. A vashegyi Gloriett avatása, 1989. november. Balról jobbra:
Tóth József (TÁÉG), Schey András, dr. Metzl Jánosné és dr. Metzl János, Langer György.

3. kép. Soproni Horváth József festőművész mellszobra.
Kutas László szobrászművész alkotása (1992).

Egyesületünk a tárgyalat két évtizedben saját erőből két mellszobrot állított és tíz emléktáblát helyezett el, hogy a város mai lakosait korábban érdemeket szerzett személyek tevékenységére, illetve jeles eseményekre emlékeztesse. Ezen kívül anyagi támogatást nyújtottunk több emléktáblához, melyeket a függeléként közölt táblázatban soroltunk fel. Elődeink a várost ékesítő emlékek, így időjelző állomás, órák, emlékművek létesítése tekintetében nálunk kedvezőbb helyzetben voltak, főleg a tagság sorában levő tehetősebb polgárok anyagi támogatása révén. Manapság az emléktábla bizonyult leginkább annak a műfajnak, amelynek költségeit biztosítani tudtuk, úgy, hogy egyik esetben sem kellett igénybe vennünk a táblával kitüntetettek élő leszármazottainak anyagi támogatását.

Egyesületünk kezdeményezésének és kitartó fáradozásának eredménye a Várkerületen a város által épített díszkút. Ez a legnagyobb emlékmű, mely a második világháború óta eltelt több mint hat évtized alatt Sopronban létesült. A szép kompozíció, a kőből faragott medence felett három allegorikus alakkal, Soltra E. Tamás szobrászművész, tanár nagybecsű alkotása. Az emlékmű jellegű díszkutat övező pihenőterasz és az ehhez kapcsolódó térrendezés Fekete Szilárd építész munkáját dicséri. A díszkút az ezredfordulóhoz kötődik. Egyesületünk részéről Langer György elnökségi tagunk volt az, aki következetesen és fáradhatatlanul szorgalmazta felállítását. Egyesületünk a hely meghatározásában és az alkotó művész kiválasztásában is közreműködött. A költségek fedezetét, mely messze meghaladta anyagi lehetőségeinket, Sopron városa biztosította, az állam hathatós támogatásával. Ezért az avató beszédben köszönetünket fejeztem ki Szájer József országgyűlési képviselőnek és Walter Dezső polgármesternek.

A Bécsi dombi amfiteátrum tövében rekonstruált római emlékoszlop és az egykori városkapuk megjelölésére szolgáló táblák költségeihez ugyancsak hozzájárultunk. A sopronbánfalvi egykori Pálos templom előcsarnokában anyagi támogatásunkkal sikerült egy barokk szobrot felállítani.

Igyekeztünk karbantartani és felújítani az Egyesület régebben állított emlékeit is. 1989-ben a Nándor-magaslaton álló obeliszket, mely Braun Nándor alapítónkra emlékeztet, kijavíttattuk. Braun evangélikus temetőben levő sírkövét és sírját dr. Bartha Dénes alelnökünk vezetésével az egyetemi hallgatók megtisztították. A daloshegyi emléktáblát, amely a régi dalkörre emlékeztet, a TÁEG-gal közösen állítottuk helyre. A Lőver körúti Heimler emlékmű feliratát és a Printz pihenő emléktáblájának szövegeit újrafestettük. A felújított Muck emlékmű avatásán Bartha Dénes professzor beszédet is mondott. Egyesületünk ismételten felújította a Deák téri időjelző állomást, ezt legutóbb 2005-ben a Kereskedelmi Kamara támogatta, amiért az avatáson Langer György mondott nevünkben köszönetet. A város a közúti csomópontok építése alkalmával szépen rekonstruáltatta az elődeink által létesített Kossuth utcai órát. Köszönettel tartozunk Vajda Géza építésznek, aki a kertje előtt álló koronázó-dombi emlékünket 2002-ben felújította. Krisch Aladár kezdeményezésére 2006. évben a balfi országút mentén álló, a város tulajdonában levő pihenőkereszt állagvédelmi munkáit a várossal közösen elvégeztettük.

Langer György elnökségi tagunk javaslatára és a megvalósítást segítő munkájával 2006-ban új számlappal láttuk el a Balfi utca 1–3. számú többemeletes ház párkányán levő napórát, amely városképileg is jelentős, mert az Ikvahídon átpillantva a Várkerületről is látható. Az elrozsdásodott óralapra a város közgyűlésének engedélyével a város címerét is megfestettük.

4. kép. Az egykori soproni közúti villamos vasútra emlékeztető tábla a pályaudvar falán. Sz. Egyed Emma szobrászművész alkotása (2000).

5. kép. A Hűség-díszkút a Várkerületen. Szobrászművész: Soltra E. Tamás, térrendező: Fekete Szilárd építész, kőfaragómunka: Faragó János (2003).

Jelentős eredménye volt az elmúlt húsz évnek az, hogy sikerült a Szent Mihály templom tornyának kivilágítását megvalósítanunk: 2001. április 28-án kigyúltak a fényszórók. A magasztos pillanatban a templom előtti lépcsőkön Rédly Elemér városplébános és dr. Gimesi Szabolcs polgármester is velünk ünnepelt. A munkák megvalósításáért sokakat illet köszönet, ki kell emelnem közülük Németh Lajost és villamossági vállalkozását, Bérczes Zsolt mecénásunkat, a Katolikus Konventet, valamint Kerekes Attila, Gálos Ernő és Víg Péter tagtársainkat.

Rosenstingel Antal elnökségi tagunk javaslatára 1992 óta minden évben egy jól sikerült építkezést emléktáblával tüntettünk ki. Szeptember 29-én Sopron védőszentje, Szent Mihály ünnepén, a város őszi rendezvényén az alkotás építetőjének, építésztervezőjének és kivitelezőjének oklevelet adtunk át és az épületre helyezhető emléktáblát adományoztunk. A kitüntetést először Wälder József városi főmérnök nevéhez kötöttük, a tábla a kitüntető felirattal alumíniumból készült. Miután Sopron városa 1998-ban Wälder-díjat alapított, az összetévesztés elkerülésére ettől a névtől a továbbiakban eltekintettünk, majd 2002-ben a kitüntetést városunk nagy építésének nevéhez kötöttük és Winkler Oszkáról neveztük el. Ettől kezdve arcképe is megjelent az Sz. Egyed Emma szobrászművész által alkotott új bronz emléktáblákon. A kitüntetett épületeket a cikk végén található táblázat sorolja fel. A kiválasztás pártatlansága érdekében bevezettük a pályázatos jelentkezést. A javaslatok alapján a kitüntetendő alkotást az elnökség választja ki, a munkába a városi főépítést is bevonva.

Egyesületünk az Erdészeti Múzeummal karöltve, amiért dr. Ráczné alelnökünket illeti köszönet, több kiállítást is rendezett. Az első – 1992-ben – Metzl János és Bartha Dénes alelnökök munkája, Diebold Károly soproni fotóművész életművét ismertette, a következő, 1994-ben, az akkor 125 éves SVSZE-t mutatta be. A harmadikat, 1999-ben, Grászli Bernadett művészettörténész rendezte Schiller János soproni építőmester életművéről, majd 2000-ben Scharmar János és fia, Schärmár Károly soproni építészek alkotásait tártuk a közönség elé, a rájuk emlékeztető Frankenburg úti emléktábla avatásával egyidejűleg.

Miután Fejes Zoltán polgármester 1992-ben a város hathatós támogatásáról biztosította a győri püspökséget a Jereván lakótelepnek nevezett városrészbe szánt új templom építéséhez. Egyesületünk is részt vállalt ebben a nemes kezdeményezésben. A meghívásos tervpályázat hat építésének egyikét mi jelöltük meg és finanszíroztuk. Választásunk helyesnek bizonyult, mert Fejérdy Péter nyerte el társával a zsűri elismerését és ezzel a tervezési megbízást. Így az általunk javasolt pályázó tervei alapján 1997-re felépült a Szent Imre templom, a kortárs magyar templomépítészet egyik szép alkotása.

Langer Ágnes tagtársunk javaslatára sikerült 1999-ben a Szent Imre téren felújítanunk két nagyméretű városi lámpát, pályázaton nyert pénzből. Egyesületünk kisebb-nagyobb összegekkel támogatta soproni intézmények virágültetéseit; Horváth Sándor tagtársunk Egyesületünk nevében is nagy buzgalommal végezte a dísznövények ültetését. Ifjúságunk ismereteit városunk történetéről és élővilágáról Andrassy Péter elnökségi tagunk igyekezett fáradhatatlanul elmélyíteni, munkáját segítő könyveket és kisebb jutalmakat adományoztunk a diákoknak. Minden évben kisebb ajándékokkal támogattuk a hagyományos soproni „diapozitívparádét”, amely Hárs Olivér vezetésével működik, és a vizuális kultúra fejlesztését szolgálja. 2006-ban pályázatot ír-

tunk ki az 1956. évi forradalom helybeli eseményeit dokumentáló írárok elkészítésére, és a díjazott munkákat átadtuk a Soproni Szemle szerkesztőségének.

Új utcák nyitása alkalmából a város mindenkor kikérte a mi javaslatunkat is a név-választásban. Az utcanévvel megörökítésre méltó soproni kötődésű személyek, események és körülmények száma túl sok ahhoz, hogy a város minden arra érdemes javaslatot figyelembe tudjon venni. Ki kell emelnünk, hogy a mi javaslatunkra kapta nevét a Csatkai Endre utca, amely eredetileg Képezde utca volt, majd néhány évtizedig a Múzeum utca nevet viselte. A képezdét a háború lerombolta, ma a múzeum központja másutt található, a tudós Csatkai Endre nevét így méltón örökítettük meg egykori működésének helyén. Kezdeményeztük a Domonkos utca és a Flandorffer Ignác utca neveinek visszaállítását, ebből a második azzal a módosítással sikerült, hogy az egykori Gyár utca (melynek neve a Flandorffer Ignác által alapított gázgyárra utalt) kapta 2006-ban a Flandorffer utca nevet.

6. kép. Deák Ferenc mellszobra. Kutas László szobrászművész alkotása (2003).

Az utcanév-táblák készítése és elhelyezése a város feladata, a házak számtáblájáról a ház tulajdonosának kell gondoskodnia. Ezen a téren sajnos nincs egységes minta a városban. Ezen kívánt egyesületünk segíteni azzal, hogy Oszvald Ferenc elnökségi tagunk fáradozása nyomán a Rózsa utca, az Ösvény utca, a Szélmalom utca és a Hajnal tér házait Kálmán Imre keramikus művész által készített házsámtáblákkal ajándékozta meg.

Egyesületünk szerény helytörténeti gyűjtemény létrehozását is kezdeményezte. Ehhez megvásároltuk Flandorffer Ignác alapítónk festett arcképét, néhány helytörté-

neti antikvár kiadványt és az elhunyt Finta Béla tagunk fénykép-hagyatékából a Sopron városról készült felvételeket. Reméljük, hogy a gyűjtemény gyarapodni fog.

Sopron város közigazgatási munkáját egyesületünk a különféle bizottságokban való aktív részvétellel segítette. A Városfejlesztési Bizottság munkájában magam is résztvettem, majd később ebben a városi bizottságban Boros László elnökségi tagunk, a Környezetvédelmi Bizottságban pedig Molnár Ákos képviselte Egyesületünket.

Két alapítványunk közül az elsővel a Soproni Szemlét igyekeztünk erősíteni. A lapot 1937-ben akkori elnökünk, Heimler Károly indította útjára, megjelenése a háborút követően egy évtizedig megszakadt. Amikor újra megjelenhetett, a város vette oltalmába. 1994-ben a kiadást ismét Egyesületünk vette kezébe, a folyóirat megjelenését természetesen a város állandó és hathatós anyagi támogatása biztosítja. Mégis célszerűnek mutatkozott 1994-ben alapítványi formában rendezni a szerkesztés, kiadás, terjesztés kérdéseit. A kuratórium élén a 2003. év végéig dr. Ádám Antal, az MTA rendes tagja állt, azóta dr. Bartha Dénes professzor vezeti. Egyesületünk azzal nyújt támogatást a lapnak, hogy tagjainak – magasabb tagsági díj ellenében – kedvezményesen, mintegy illetménylapként biztosítja az előfizetést. Az elmúlt húsz év alatt a periodika főszerkesztője először dr. Mollay Károly professzor volt, tőle 1997-ben vette át ezt a feladatot dr. Turbuly Éva, a Soproni Levélár igazgatója. 1997-ben bekövetkezett haláláig Mollay Károly mint a szerkesztőség elnöke még részt vett a munkában. 1998 óta dr. Szende Katalin felelős szerkesztőként áll az operatív szerkesztőség élén, mellette tanácskozási joggal szerkesztőbizottság alakult. Szende Katalin nevéhez fűződik a lap hatvan évfolyamának CD-re vitele, és ezzel az értékes anyag új formában való közzététele. Ő rendezte 2005-ben a folyóirat újraindításának 50. évfordulója alkalmából a visszatekintő-értékelő konferenciát is. Nem sorolhatom fel e helyütt a lap sok lelkes munkatársát, neveik megjelennek az egyes számok felzetén illetve tartalomjegyzékében. Valamennyiüket köszönet illeti.

Másik alapítványunkat, az Alpokalja Idegenforgalmi Alapítványt, a minket mindig támogató Sopron város ajánlásának, illetve kérésének eleget téve hoztuk létre, ez: a város „imázsát” hivatott korszerűsíteni, kiterjeszteni. Néhány évig, amíg Víg Péter állt kuratóriumának élén, eredményesen működött. Sajnos a város ennek az alapítványunknak a feladatát 2004-ben más szervezetnek szánta. Ismételt kísérleteink a kuratórium átalakítására nem vezettek eredményre. Ezért 2006. novemberben az elnökség az alapítvány felszámolását kérte, azzal az indokkal, hogy működése immár – sajnos – eredménytelen. A kuratóriumba általunk delegált tagoknak több éves munkájukért ezúton is köszönetünket fejezem ki.

Egyesületünk különféle tisztségviselői és támogatói közül e húsz év alatt több jeles személy is távozott az élők sorából. Részt vettünk a korábbi elnök Bognár Dezső, majd néhány évvel később az alelnök Hargitai Nándor temetésén. A magányosan elhunyt Stagl Máriát, aki éveken át minden anyagi javát az egyesületre költötte, szinte csak Egyesületünk elnöksége kísérte utolsó útjára a Szent Mihály temetőben. Ugyancsak elvesztettük jeles alelnökünket, dr. Metzl Jánost (2003) és a meghatározó egyéniségű jeles építészünket, Solt Herbertet (1999) is. Kegyelettel kell megemlékeznünk Káspár Terézia jótevőnkéről, akinek segítsége tette lehetővé jó néhány felsorolt alkotás megvalósítását. Eltávozott Szentistványi Aladárné ("Heccike néni") is (2006), aki éveket végzte a titkársági teendőket. Áldás emlékükre.

7. kép. A Balfi utcai felújított napóra (2006).

A tagság létszáma az 1980-as évek végén mintegy 1200 fő volt. Ennek nagy hányadát a korábban toborzott ún. „szocialista brigádok” tették ki, az ő részvételük az egyesületi életben csak névleges volt. Az Egyesület tagjainak létszáma a rendszerváltást követően mintegy 500 főre csökkent, e körül állapodott meg és mozog a mai napig. A taglétszám növelésére Wallner Ákos alelnökünk érdemleges erőfeszítéseket tett. Sajnos sok régi tag elfárad, még sajnálatosabb, hogy sokan eltávoznak. A közel 140 éves egyesületünk fennmaradásának egyik legfontosabb feltétele, hogy az ifjabb nemzedék érdeklődését felkeltsük a város értékeinek ápolása, az egészséges lokálpatriotizmus iránt. Ez feladata kell legyen az Egyesület 2007-ben megválasztott új elnökségének is.

Az Egyesület dísztaggá választotta előbb Bognár Dezsőt, majd Kutas László szobrászművészt, Krisch Róbert és Langer György elnökségi tagokat, valamint személyemet is. Egyesületünk javaslatára Sopron Megyei Jogú Város közgyűlése és polgármestere kitüntetésben részesítette Hárs József, Krisch Róbert és Limberger Gyula tagjainkat.

A magam részéről megragadom e visszatekintés alkalmát arra, hogy megköszönjem mindazok segítségét, akik a város iránti szeretetük okán Egyesületünk munkájában részt vettek, akár Sopronban élnek, akár távolabb tőlünk. Különösen köszönöm az elnökségi tagok munkáját, akik valamennyien mindennemű ellenszolgáltatás nélkül szolgálták a város lakosainak jó ügyét. Külön meg kell emlékezni az adminisztratív teendőket ellátó dr. Tuskó Lászlóné Zsóka és Nagy Ferencné Bori mindenkor nagy segítséget nyújtó munkájáról. Ismételten meg kell köszönnöm mecénásaink anyagi támogatását, köztük kiemelve Bérczes Zsolt, Jámbor László, Józán Tibor, ifj. Krisch Róbert, Németh Árpád, Németh Lajos, Walter Dezső és Vendel Miklós nevét. Külön köszönet illeti azokat a városi vezetőket, akik a húsz év alatt munkánkat támogatták, a tanácselnököket, majd a polgármestereket. A városi vezetők közül külön meg kell emlékezni Kovács László és Hanzséros Ágnes segítségéről is. Névtelenek maradnak az adófizetők, akik évente adójuk 1%-ával segítik, hogy városunk szebb legyen és méltóan emlékezhessek meg dicső múltjáról.

Ez a húsz év, amelyet áttekintettünk, eseményekben gazdag volt. A város nem is változott olyan sokat, mint a világ. Európa térképét ismét átrajzolták, a pártállam korlátait a globalizáció uralma váltotta fel. Egy olyan szervezetnek, mint amilyen a mi Városszépítő Egyesületünk, egyik sem kedvez, mert fenntartásában egyik sem igazán érdekelt. Egyik sem adott ennek a szervezetnek intézkedési hatáskört. Sajnálatos, hogy az aktív várospolitikához az egyesületi tagságban rejlő szellemi erőt nem használták ki, s a különböző szervezetekben adott tanácsaink, szakértő véleményeink is csak ritkán találtak megértésre és visszhangra – így kerülhetett sor megengedhetetlen bontásokra, emeletréépítésekre, a Deák tér átalakítására, a Löver beépítésére és más nem kívánatos fejleményekre. Örömdetes és szép kivétel a Soproni Szemle megjelenítésének támogatása, amiért ezúton is köszönetünket fejezem ki Sopron városának.

A lakosságnak sajnos nem egészen egy százalékát köszönhetjük tagjaink sorában, a tőlük befolyó tagdíj igen kevés, ezért elsősorban a város mindenkori vezetőinek jóindulatára szorultunk, továbbá néhány lelkes adakozó-mecénás támogatását élveztük. Ezért is kellett a beszámoló visszatekintésben többször hangsúlyoznom, hogy kinek a

segítsége, önzetlen áldozatkészsége vagy anyagi támogatása tette az egyes munkák megvalósítását lehetővé. Megváltozott az emberek mentalitása is ebben a húsz évben, az anyagi előrejutásért folytatott küzdelemben kevesebb idejük és lehetőségük maradt arra, hogy környezetük történelmére is figyeljenek, és a várost önzetlenül szépítsék. A még élő lokálpatriotizmus, amelyben a hely szelleme, a *genius loci* megmutatkozik, mégis ad reményt a jövőre nézve. Reméljük, hogy a társadalmi összefogás tovább fog folytatódni, és hogy eljön az idő, amikor tagjainak anyagi lehetősége nemcsak nagyobb objektumok megálmodását, hanem megvalósítását is lehetővé teszi.

8. kép. A Balfi úti Pihenőkereszt az állagvédelmi munkák elkészülte után (2006).

I. Függelék: a Soproni Városszépítő Egyesület védnökségével megvalósult emlékművek, emléktáblák

1. Dukai Takách Judit (Berzsenyi Dániel múzsája) emléktáblája (Várkerület 63.)
Avatása: 1990. április 7.
Szobrászművész: Lesenyei Márta
Avatóbeszéd: Patthy Anna
2. Soproni Horváth József rajztanár és festőművész mellszobra (Várkerület, Festőköz)
Avatása: 1992. június 5.
Szobrászművész: Kutas László
Avatóbeszéd: Andrásfalvi Bertalan

3. Házi Jenő főlevéltáros emléktáblája (Házi Jenő utca 2.)
 Avatása: 1993. október 14.
 Szobrászművész: Sz. Egyed Emma
 Avatóbeszéd: Kosáry Domokos
4. Kónya Lajos író emléktáblája (Simmelweis utca 2.)
 Visszaállítás új épületen a régi helyre: 1994. június 26.
 Avatóbeszéd: Sarkady Sándor
5. Flandorffer Ignác a SVSZE alapítója, borkereskedő, emléktáblája (Táncsics utca 12.)
 Avatása: 1994. október 20.
 Szobrászművész: Soltra E. Tamás
 Avatóbeszéd: Kubinszky Mihály
6. Storno Ferenc emléktábla (Bécsi út 25.)
 Avatása: 1997. február 21.
 Szobrászművész: Sz. Egyed Emma
 Avatóbeszéd: Gimesi Szabolcs
7. Wälder József városi főmérnök emléktáblája (Városháza falán)
 Avatása: 1998. június 21.
 Szobrászművész: Sz. Egyed Emma
 Avatóbeszéd: Kubinszky Mihály
8. 100 éve indult Sopronban a közúti villamos – emléktábla a Pályaudvar falán, az egykori végállomáson
 Avatása: 2000. április 29.
 Szobrászművész: Sz. Egyed Emma
 Avatóbeszéd: Lovas Gyula
9. Scharmar János és Schármár Károly építészek emléktáblája (Frankenburg út 8.)
 Avatása: 2000. június 25.
 Szobrászművész: Soltra E. Tamás
 Avatóbeszéd: Csíkszentmihályi Péter
10. Zettl Gusztáv műgyűjtő emléktáblája (Balfi utca 11.)
 Avatása: 2002. július 6.
 Szobrászművész: Kutas László
 Avatóbeszéd: Gimesi Szabolcs és Kubinszky Mihály
11. Hűségkút (Várkerület)
 Avatása: 2003. június 20.
 Szobrászművész: Soltra E. Tamás
 Avatóbeszéd: Kiss Péter és Kubinszky Mihály
12. Deák Ferenc mellszobra (Deák téri közpark)
 Avatása: 2003. december 18.
 Szobrászművész: Kutas László
 Avatóbeszéd: Walter Dezső és Kubinszky Mihály
13. Diebold Károly fotóművész emléktáblája (Móricz Zsigmond utca 2.)
 Avatása: 2006. február 11.
 Szobrászművész: Sz. Egyed Emma
 Avatóbeszéd: Faragó Sándor és Varga Ferencné

14. Ágoston Ernő rajztanár emléktáblája (a Kaszinó épületének bejáratánál)
Avatása: 2006. június 6.
Szobrászművész: Kutas László
Avatóbeszéd: Walter Dezső, Giczy János és Kubinszky Mihály

Anyagilag támogattuk Nikolics Károly gyógyszerész emléktábláját a Fő téri Patika-múzeum falán, a Friedrich Károly jeles soproni idegenvezető emléktábláját a Színház utcai szülőházán és Németh Alajos főtisztelendő, hittanár emléktábláját az Orsolya téri gimnázium falán. Kicseréltük a Széchenyi palota kapualjában levő emléktáblát, hogy annak szövege korrekt legyen.

II. Függelék: az évenként kitüntetett és emléktáblával megjelölt épületek

1. 1992. Evangélikus vendéghotthon (Zerge út), építész: Ráskai Péter.
2. 1993. Alsólőveri posta lakóház és -hivatal épülete (Kaboldi út 4.), építész: Vajda Géza (A2 iroda).
3. 1994. Magyar Külkereskedelmi Bank épület műemléki rekonstrukciója (Várkerület 16.), építész: Ráskai Péter.
4. 1995. Többlakásos ház (Hungarhotels és Pannon-Med, Torna utca 8.), építész: Winkler Gábor.
5. 1996. Zsilka Pál családi háza (Szegfű utca 6.), építész: Tegzes Ottó.
6. 1997. Szent Imre r. katolikus plébánia-templom (Révai Miklós út), építészek: Balázs Mihály és Fejérdy Péter.
7. 1998. Műemléki ház („Saxonia”) rekonstrukció, fogorvosi rendelővel (Ógabonater 14.), építészek: Ráskai Ferenc és Ráskai Péter (Comfort Kft., Győr).
8. 1999. Hubertusz étterem és panzió (Bécsi domb, Hubertusz út 1.), építész: Fekete Szilárd (A2 iroda).
9. 2000. Nemzeti Hírközlési Felügyelet háza, volt Stauffer villa átépítése (Kossuth Lajos utca 26.), építész: Viszlai József.
10. 2001. Hirschler üvegyár (Ipar körút 24.), építész: Vajda Géza (A2 iroda).
11. 2002. Családi lőver-ház (Kertekalja 8.), építész: Supka Kovács Tamás.
12. 2003. 35 lakásos társasház. Interestate Rt. (Kossuth Lajos utca 2.), vezető tervező: Sebes Péter (Stílus+P Kft.).
13. 2004. Városi Zeneiskola (Szélmalom utca 17.) építész: Fekete Mária, Józsa Dávid és Józsa Ágota.
14. 2005. Városi irodaépület (Verő József út 1.), építész: Scardelli György (KÖZTI).
15. 2006. Fúzi-panzió lakóháza (Deákkúti út 10.), építész: Mentés Gábor és Horváth Ágnes.

MŰHELY

LÓVEI PÁL

Storno fecit.

Az id. Storno Ferenc halálának 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékkiállítás megnyitóbeszéde
2007. április 13.¹

Negyedikes gimnazistaként látogattam először Sopronba, tanulmányi kiránduláson. Addigra már sok helyen jártam osztálytársaimmal, bejártuk az országos kék túrának is közel felét – amely akkor még Sümegnél kezdődött csak, nem pedig a nyugati határszélen. A természeti látnivalók mellett sok műemléket is megnéztünk, elsősorban a középkori templomok és a várromok érdekelték a társaságot, de voltunk az akkor még sokkal kevésbé ismert Hollókőn is. Sopronban a középkori városmagon kívül egy biztos pont volt előzetes programunkban: a sokat hallott és képeslapokról visszaköszönő Storno-ház, amelynek lényegéről azonban alig tudtunk valamit. Kedves, de szigorú idősebb hölgyek fogadtak bennünket, és máig emlékezetes maradt a meghatározó benyomás: egy sötét és zsúfolt, különleges, de igencsak idegen világgal került szembe a budapesti Angyalföld és Újlipótváros határáról érkezett osztály. A magyar műemlékvédelem egyik aranykorának, az 1960-as éveknek, a 70-es évek elejének helyreállításain valamennyire már iskolázott szemünk a rációt, a nemes egyszerűséget kereste volna itt is. Azt, amivel például a fehérre vakolt, frissen feltárt középkori falképekkel mérsékeltén ékes nógrádsápi kis katolikus templomnál, a korszerű vasbeton tömörszerű formáival és héjszerkezeteivel értelmezett visegrádi Salamon-toronynál vagy diósgyőri várnál találkoztunk korábbi túráink során, és amely kirándulásunk előző állomásait, például a szombathelyi Iseum és a kőszegi vár bemutatását is jellemezte. A Storno-házban ehelyett szinte feketévé öregedett falak, sötét bútorokkal telezsúfolt szobák, a minden szögletet és legkisebb felületet is elborító díszítés, ornamentika, idegen tárgyak tömege várt bennünket, látszólag minden logikus rendszer híján.

¹ A kiállítás 2007. április 13. és június 3. között volt látható a soproni Lábasházban, ennek megnyitásán hangzott el az itt közölt beszéd. Ezután 2008. április 3-tól május 19-ig Budapesten, a KÖH Örökség Galériában (Táncsics M. u. 1.) „A stilisztikus rajzoló – id. Storno Ferenc műemlékfelmérései és stilszerű restaurálásai” címmel mutat be válogatást Kiss Melinda és Grászlí Bernadett. 2008 őszén Szlovákiában, a Slovenská Národná Galéria zólyomi kiállítóhelyén tekinthető meg az anyag, amely ott elsősorban a Stornocsalád felvidéki restaurálásait fogja feldolgozni. A sorozatba illeszkedik még két kiállítás: tavaly Horvátországban, Nasice Városi Múzeumában volt poszterkiállítás: „Id. Storno Ferenc építész, festő és restaurátor kapcsolata a Pejacevich családdal” címmel, ugyanez Sopronban is látható lesz a VI. Soproni Horvát Napok keretén belül a Liszt Ferenc Kulturális és Konferencia Központban, 2008. június 27-én. Ez utóbbi kiállításhoz kétnyelvű vezető is megjelenik majd. (A szerkesztő megjegyzése Kiss Melinda szíves közlése alapján.)

Olyan értékkel találkozunk, amelyet nem tanultunk meg még értékelni. Abban az időben a historizmus már és még hiányzott a – ma így szokás mondani – művészettörténeti kánonból. A történeti festészet főműveit még csak-csak ismertük, az ötvenes években egyfajta példaképnek is kikiáltották némelyik képviselőjét, de ezek is sötétek voltak és furcsa pátozzsal telítettek. Az építészeti historizmust azonban még a műemlékvédelem néhány évvel később megismert nagy öregjei sem tartották sokra, Gerő László egyenesen viszolygott tőle, és a műemléki topográfia két máig utolsó kötete, Szabolcs megye emlékanyagának Entz Géza szerkesztette, 1986–87-ben megjelent feldolgozása sem az újabb feltárások, műemléki kutatások, friss ismeretek miatt vált túlhaladottá, hanem éppen a historizmus jelentős vidéki emlékeinek és ezek településtörténeti összefüggéseinek teljes semmibevétele okán. Hiába nőttünk fel az európai historizmus területileg alighanem legkiterjedtebb, minőségében is egyedülállóan magas színvonalú együttesében, a magyar főváros pesti oldalának helyenként a körvasútig érő városmagjában, ha annak cikornyás épületdíszeiről legfeljebb mint a kapitalista lakbérzsora gipszből hazudott hamisításaiént hallhattunk-olvashattunk.

A Storno-jelenség megítélésében, szemléletmódban az alapvető változást Dávid Ferenc értő kalauzolása hozta – műemlékes beavatásom részeként – a 70-es évek végén, a 80-as évek elején. Általa még röviddel halála előtt megismerhettem Storno Gábort, láttam a Rejpál-ház helyreállításának utolsó fázisait, és tudtam a gyűjtemény átköltöztetésének erőfeszítéseiről. Mellbevágó volt első találkozásom a Bécsi úti műterem egyedülálló gazdagságával, és a tökéletesség különleges érzete töltött el a Szent János-templom késő gótikus boltozatának és a boltcikkelyekbe illesztett Storno-féle Jesse-fája falképnek a szemlélése közben. Ahogy aztán előrehaladtak a Storno-ház műemléki-restaurálási munkálatai, gimnazista látogatásom sötét emlékei is kiszíneződtek, a falakon felragyogtak a historizmus telített bíborai, barnái, kékjei és zöldjei, hogy kiemeljék az eléjük függesztett, megtisztított táblák és képek részletgazdagságát. A Szent Mihály-templom toronysisakjának kőszobrászati helyreállítása a gótikus formában magasan képzett tudósaként állította elénk idősebb Storno Ferencet – ehhez magyarázattal és gyakorlati bemutatóval Szakál Ernő szolgált –, a toronyalj gótizáló kifestésének restaurátori vizsgálata pedig a sok évszázados hagyományt gondosan feltáró és azt az utókorra továbbörökítő műemlékvédő szemlélet képviselőjeként jelenítette meg a 19. századi restaurátort. Ennek a műemlékvédő szemléletnek természetesen továbbra is jól láttuk a határait – az egyébként nem egyszer gondosan dokumentált barokk templomi berendezések mai pozitív értékelésének hiányát azonban történelmietlen lenne számon kérni Stornón, hiszen szemléletmódja természetes módon gyökerezett saját korának felfogásában, az európai és a magyarországi műemlékvédelem kezdeti évtizedeinek purizmusában, a stílus tisztaság igényében.

Id. Storno Ferenc műemlékeket dokumentáló tevékenységének némely bizonyítéka szakmai körökben korábban is ismert volt – a soproni Szent Jakab-kápolna falfriskáinak lemásolásával például egy az utóbbi években Európa-szerte hirtelen divatosá vált téma, a „memoria-kutatás” hazai előfutárává vált, míg a vajdahunyadi festett cí-

mersorozat akvarellmásolata egy a vár építéstörténetében fontos tanúszerpet játszó, a Kárpát-medencében típusában is egyedülálló, mára azonban elpusztult falkép emléket őriz. A soproni feliratokat a Csatkai-féle műemléki topográfia „népszerűsítette” már az ötvenes években, a vajdahunyadi festményt pedig Möller István máig alapvető, monografikus tanulmánya reprodukálta 1913-ban. A dokumentumok valódi gazdagsága azonban csak fokozatosan tárulkozik fel a hagyaték művészettörténeti tudományos számbavétele, rendezése, leltározása során és következtében. Ez a munka semmiképpen nem egyemberes feladat. Hosszú évek áldozatos erőfeszítéseivel az első eredményeket Askercz Éva és Nemes András érte el. Múzeumi aprómunkájuk néhány alapvető tanulmány és a tíz évvel ezelőtt éppen itt, a Lábasházban id. Storno Ferenc soproni műemléki munkáit bemutató tárlat segítségével a szakmai és a városi közönség előtt is ismertté válhatott.

A jelenlegi, id. Storno Ferenc halálának századik évfordulóját köszöntő kiállítás természetesen ugyancsak tartalmaz soproni vonatkozású anyagot, rendezői azonban jócskán kiléptek a helytörténeti vonatkozások büvköréből: az életmű egészének vázlatát kapja a látogató. A vázlat nem azt jelenti, hogy a befektetett feldolgozó munka még csak az elején tart, sokkal inkább azt, hogy csupán a Soproni Múzeumban rendelkezésre álló hatalmas anyag is elegendő lenne többször ekkora, hasonlóan magas színvonalú alkotásokat elélni táró kiállításához. A rendelkezésre álló hely most ennyinek a bemutatását tette lehetővé. A kiállításon olvasható azonban – a leltározás, anyagrendezés, aprólékos meghatározó munka impozáns bizonyítékeként – a Storno Ferenc működésének helyszíneit felsoroló, hosszú jegyzék a hozzá kapcsolódó térképpel; akár ez, akár a tárlat egyes részei további tematikus kiállítások, kisebb-nagyobb „mélyfúrások” lehetőségeit hordozzák magukban.

Aligha meglepő, hogy a munkák többsége a Sopron tágabb környezetét alkotó Nyugat-Magyarország, valamint Ausztria északkeleti, alsó-ausztriai vidékeihez kapcsolódik. Sopron, Moson, Vas, Győr vármegyék helységeinek templomait, kolostorait, útszéli emlékeit felmérési rajzok, kutatási dokumentációk, helyreállítási tervek, új falképek és üvegablakok vázlatai és kiviteli tervei képviselik a hagyatékban. Stornót azonban a munkásságára hamar felfigyelő szaktudomány műemlékek egész sorának felmérésével bízta meg távolabbi területeken is: előbb 1861-ben Zala megye számos települését járta be Paúr Ivánnal, majd a Magyar Tudományos Akadémia Archaeológiai Bizottsága 1864-ben a Pozsega megyei Orachoviczába, 1869-ben pedig Erdélybe küldte, míg 1878–79-ben Rómer Flóris választotta társául Bihar megye bejárásához. A Sopronban és környékén végzett építészeti, belsőépítészeti, falfestészeti munkái nyomán hívták meg több helyre is a Felvidéken: 1872-ben a lőcsei Szent Jakab-templom falfestményeinek restaurálására, később a szepesváraljai Zápolya-kápolna, a túrócszentmártoni plébániatemplom és falfestményei helyreállítására találták méltónak, de dolgozott Nyitrán és Jánosiban is. Besztercebányán a Borbála-kápolna műemléki munkálataival a tevékenységét az akadémiai bizottság és a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága tagjaként egyaránt jól ismerő, tudós püspök, Ipolyi Arnold bízta meg. Felvidéki tevékenységének koronáját a garamszentbenedeki bencés

apátsági templom és a körmöcbányai Szent Katalin-templom máig meghatározó stílszerű restaurálása jelentette az 1880-as években.

Az életmű eddig lényegében ismeretlen elemeit tárják elénk a kiállításon bemutatott és a jegyzékben felsorolt, a világi építészet emlékeihez készített tervek, így a Pejacsevich család megbízásából a szlavóniai nasicei és a Zala megyei zalabéri kastélyok, valamint a család soproni lakóháza átalakítási tervei. Zalka János győri püspök nyaralójának terve nem a középkori formakincs Stornótól eddigi ismereteink alapján joggal elvárt használatát mutatja, a neoreneszánsz stílus megjelenése munkásságában 1868-ban az újabb divatok iránti fogékonyságának és a feladatokhoz való korszerű alkalmazkodásának a jele. A munkásság sokoldalúságát reprezentálják az irodalmi művekhez készített illusztrációk műlapjai, valamint a dísz tárgyakhoz, liturgikus eszközökhöz, a főúri élet környezetének művészkellékeihez készített tervezetek is.

A kiállításon bemutatott, változatos anyag jól mutatja, hogy a Storno-gyűjtemény és a Storno-hagyaték lényegében maradéktalan megőrzésével milyen fontos tettet hajtott végre elsősorban maga a Storno család, hiszen egy sok évtizeden át ízlésében, ráadásul politikai felfogásában is ellenséges környezetben sikerült egyben tartani mindezt; másodsorban az ehhez háttérrel nyújtó város közössége; harmadsorban pedig a kulturális kormányzat, a megye és a város, amelyek közös gazdasági erőfeszítése tette lehetővé az 1980-as években a hagyaték megvásárlását és megóvását.

A Storno-jelenség hatása igen sokrétű. A tudományos dokumentációk műemlékvédelmi hasznosíthatósága mellett nyilvánvaló a turisztikai vonzereje, amely még a korszak, a stílus tagadásának idején, az éppen aktuális divat ellenében is érvényesülni tudott. Ma Zádor Anna és Komárik Dénes művészettörténeti, építészettörténeti munkássága és iskolateremtő tevékenysége nyomán élénknek mondható hazai historizmus-kutatás (legjelentősebb Sopronnal foglalkozó képviselői Kubinszky Mihály és Winkler Gábor), a nyolcvanas évektől egyre erősödő városvédő mozgalom, a lassan eszmélő műemlékvédelem a megóvandónak ítélt stílusirányzatok és épülettípusok egyre táguló köreivel sokkal szilárdabb háttérrel jelent már az értékörzéshez. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a Storno-ház és gyűjteménye, a sajnos még ma is kevésbé ismert, így igencsak népszerűsítendő és minél előbb helyreállítandó Storno-műterem, a város középkori műemlékeinek – a Szent Mihály- és Szent János-templomoknak, a Szent Jakab-kápolnának, a kőkereszteknek – máig meghatározó, Storno-féle restaurálása a historizmus olyan különleges együttesét alkotja, amely egész Európában párját ritkítja. Változatossága, különlegessége, sajátos légköre mellett a hozzá kapcsolódó családtörténet példamutatása, a hagyomány ereje, az ismertségből adódó példakép-szerep segíthet a historizmus további népszerűsítésében is. Erre valójában ma is óriási szükség van. Ha a stílus olyan főműveit, mint a Parlament, az Operaház, a Bazilika épületét már az őket megillető gondossággal kezeli is az ország, a budapesti historizáló városmag pusztítása éppenséggel egyre intenzívebb. A világörökség rangjára emelt Andrássy út mellékutcaiban is eltűnhetnek háromnégyemeletes lakóházak, minden a környezeténél valamivel alacsonyabb épületet a bontás vagy emeletráépítés fenyeget a fővárosban és vidéki városainkban egyaránt.

egész háztömbök és városnegyedek hagyományos beépítési rendszere, telekosztása tűnik el egyik évről a másikra. Itt Sopronban is az Alsó-Lőver villasorán mementóként meredezik a meggondolatlan turisztikai fejlesztésnek áldozatul esett Proszwimmer-villa jellegzetes saroktoronyának maradványa. A barokk Nepomuki Szent János-kápolna közvetlen környezetében pedig tábla hirdeti büszkén, hogy néhány visszaapplikált faragott fa díszítés felhasználásától eltekintve átértelmezett másolatként épül újjá egy másik tipikus nyaralóépület. Ismét aggódnunk kell amiatt is, hogy helyén maradhat-e a pannonhalmi apátsági templom monumentális, Storno-tervezte szószéke. A kiállításon főhelyen álló tervrajzán szépen kalligrafálva olvasható a művész szignója – a tárlat címéül választott „Storno fecit”, vagyis „Storno készítette”. A középkori donátorok és művészek jelölésére utaló megfogalmazás pontosan mutatja Storno felfogását: a középkor félig építész, félig művész, félig kézműves mesterei utódjának tartotta magát – a pannonhalmi rajzon egyenesen középkori viseletben álló staffázsfiguraként tartja a léptékül szolgáló pálcát.

A „Storno fecit”-kiállításról nyugodtan elmondható, hogy a gyönyörködtetésen, tanításon, nemes szórakoztatáson túlmenően missziót teljesít. Rendezői, Grászli Bernadett és Kiss Melinda – az előbbi a témát doktoranduszként évek óta intenzíven kutató művészettörténész (ő állította össze az életmű állomásait tartalmazó, említett jegyzéket is), az utóbbi a Soproni Múzeum ugyancsak művészettörténész munkatársa – egy különleges személyiség életművének első összefoglaló bemutatását tárják most elénk. Kérem, fogadják azzal az örömmel és megbecsüléssel, amely a bemutatott személyiségnek, a munkáját továbbvivő és emlékét megőrző családnak, az egykori tevékenység gazdagságának és minőségének, valamint a hagyatéket feldolgozó kutatói generációknak kijár!

Bevezetés

A schlaraff lovagok nemes és bohóságában is dicső rendjéről számtalan kisebb-nagyobb publikáció látott napvilágot a schlaraff idők, jelesen az utóbbi másfélszáz év folyamán, mindenek előtt a rend (*Allschlaraffia*) által sorozatban megjelentetett ún. „Uhu”-kiadványok és évkönyvek (*Stammrollen*),¹ továbbá a profán világ számára írt sajtócikkek formájában. Különleges kitüntetések, rendjelek a numizmaták figyelmét is korán felkeltették.² Mindezen források révén aránylag sokat tudunk róluk – de, úgy tűnik, mégsem eleget. Nem azért, mintha lovagjaink bármikor is titkolódtak, vagy akár rejtőzködtek volna. Ez nem volt szokásuk, jóllehet gyakran hozták őket gyanúba a szabadkőművességgel, illetve szabadkőműves „praktikákkal”.

Rendről és lovagokról írunk, jóllehet e jókedvű asztaltársaság mindenhol egyesületként működött. Kik voltak akkor hát eme lovagok, mi célt szolgáltak összejöveteleik? A kérdést hadd válaszolják meg saját maguk: „A társaság, mely magát „Schlaraffia Sempronia”-nak nevezi, a művészet és humor ápolását tűzte ki céljául, melyen a férfibarátság élesztésével munkálkodik; a társaság székhelye Sopron, pecsétje egy fülesbagoly képét mutatja '*In arte voluptas – Sempronia*' körirattal.”³

Ami a humort, illetve a humorérzékletet illeti, e téren a lovagokat igazán nem érthette gáncs, hiszen egész szertartásrendjük, címeik, bohókás lovagi öltözetük, a korabeli rang- és címkórság kifigurázása mind-mind erről tanúskodott. Ezek a kedves, bohó fiúk ugyanakkor művészek is voltak: a polgári életforma játékos kedvű művészei. Egy szóval: ők voltak a schlaraffia, az *ordo ludens* lovagjai.

A hazai schlaraffokról a legtöbb forrás a soproni egyesülettel kapcsolatban áll rendelkezésünkre, a többiekéről csupán elszórt és meglehetősen hézagos ismereteink vannak mivel a schlaraff dokumentumok, emlékek java része nálunk majd' mindenhol megsemmisült, elkallódott. A Soproni Levéltár aránylag jelentős anyaggal rendel-

¹ Allschlaraffische Stammrolle Anno Uhui 70/71. Verlag der Allschlaraffischen Veröffentlichungen, Carl Ziegenhirt, Leipzig, é. n. [1929/1930]; Allschlaraffische Stammrolle Anno Uhui 72/73. Leipzig, é. n. [1931/1932]; Allschlaraffische Stammrolle Anno Uhui 76/77. Leipzig, é. n. [1935/1936]; Schlaraffen-Spiegel und Ceremoniale a. U. 74. Nach den Beschlüssen des XII. Concils zu Maria Aqueusis am 2. bis 4. des Herbstmonds a. U. 74. Herausgegeben von Verbands „Allschlaraffia”. H. n., é. n. [Praha, 1933].

² Auer Miklós: Schlaraffia – egy különös egyesület. In: Az Érem 1975/1. sz. 33–36.; Pallos Lajos: Relikviák a bohém társaságokból. Emlékezés a Schlaraffia magyarországi egyesületeire. Aranyérmek, ezüstkoszorúk. In: Művészkultúra és művelődés Magyarországon a 19. században. Bp., 1995, 214–220.; Kisvölcssey Frigyes: A Schlaraffia Társaság jelvényeiről. In: Az Érem 1991/1. sz. 14–17.

³ A „Schlaraffia Sempronia”-társaság megállapodásai, 1. pont. Alapszabály tervezet. Kézirat, 3 lap, Sopron, 1903. márc. 3. Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (GYMSM SL) IV.1435 (régí fondszám XV.40.) Megszűnt Egyesületek Okmánytára 1919–1949. II. sorozat 11. tétel.

kezik, a Soproni Múzeum schlaraff vonatkozású gyűjteménye pedig kiemelkedően gazdagnak mondható.⁴

A Sempronia első krónikása *Ritter Guttenberg der Bosniak* (profán, vagyis világi nevén Romwalter Alfréd nyomdatulajdonos) volt,⁵ az egyesület részletes történetét pedig az egyesület fennállásának ötvenéves évfordulójára *Ratatata von Fanfaria* lovag, a Burg kancellárja (alias Christophée Ottó takarékpénztári igazgató) állította össze.⁶ Listájában 410 soproni schlaraff szerepel, időrendi sorrendben a lovagi, majd polgári nevek illetve a foglalkozás feltüntetésével, ezt a jelen tanulmány szerzője további források segítségével 426-ra egészítette ki.⁷

A múltnak, természetesen beleértve a schlaraffok múltját is, mélységes mély a kútja – majdhogynem kimeríthetetlen. Mi csupán egy keveset, mondjuk úgy, hogy egy schlaraff áldomásra valót, egy *Oho*-kehelynyit tudtunk belőle most meríteni...

Néhány szó az Uhuversumról

Az őschlaraff, vagyis a prágai anya-egyesület (*Allmutter Praga*) helyi bohémek társaságaként, elsősorban az ottani német színház tagjaiból alakult meg 1859. október 10-én. Névválasztásuk nem volt véletlen: a német népmesék világában *Schlaraffia* az a csodálatos ország, ahol palacsintából készültek a házak, kolbászból fonták a kerítést, sült csirkék és kacsák repkednek szerteséjjel, csak arra várva, hogy valaki kedvet kapjon hozzájuk. Ezt a mesés földet, ezt az Eldorádót azonban hatalmas kásahegy veszi körül, és csak az juthat be ide, aki keresztülrágja magát rajta.

1859 az *Anno Uhui I*, a schlaraff időszámítás kezdete. Schlaraffiával egy új, egy jobb világ született. A schlaraff lovagok ezt elsősorban társas vacsorával összekötött találkozóik – *Sippungjaik* – alkalmával éltek meg. Ezen összejövetelek nyelve a német volt és maradt, ami persze nem zárta ki, hogy más nemzetiségű – németül nem túl jól, vagy éppen törve beszélő – is felvegyenek tagjaik sorába. Ezt bizonyítja dr. Hruby Ede soproni főorvos, vagyis *Der die das Fragliche lovag* példája is. A német „munkanyelven” kívül a schlaraffok egymás közti hivatalos érintkezéseikben általánosan használták az un. „*schlaraff-lateint*” (magyarul a slatint), amely aránylag gazdag szókincssel – mintegy 5–600 idiómával – rendelkezett. Ez a thesaurus felölelte nem csupán a ceremónia (titulusok, megszólítások, üdvözlések stb.), de a schlaraff tevékenységek minden más fontosabb területét is.

Jóllehet a schlaraffia hölgyeket nem engedett be sorai közé, évente egyszer nyílt napot tartottak a hölgyek számára (*Burgfrausippung*), és ilyenkor bármely kíváncsi

⁴ Több tucat schlaraff emlék található itt: sisakok (sapkák), jelvények, tartományi címerek, és más relikviák.

⁵ *Chronik der Sempronia geschrieben von Ritter Guttenberg*. Kézirat, lelőhelye ismeretlen.

⁶ *Schlaraffia Sempronia 50 Jahrungen*. Verfasst von Erbkantler Fürst Ratatata von Fanfaria [Christophée Ottó] Sopron, é. n. [1929]. A tagnévsort időrendi sorrendben, a lovagi, majd polgári nevek, illetve a foglalkozás feltüntetésével közli. Ezt egészítettük ki levéltári és más forrásokból nyert adatokkal.

⁷ A teljes névsor közlésére terjedelmi okokból e helyütt nincs lehetőség. A tanulmány bővebb változata, amely tartalmazza névsort betűrendben, ill. foglalkozás szerinti bontásban, a Soproni Levéltárban található.

hölgy – még *horribile dictu!* a *Burgschrek* (anyós) is – szabad belépést nyert a lovagvárba. Sőt, akadt olyan *Reych* (azaz birodalom, vagy inkább tartomány – vagyis egyesület), amelyik kitüntetést is fundált hölgyei számára.

Az *uhu*, a fülesbagoly, Minerva szent madara a schlaraffok címer, sőt, mondhatni totemállata volt. Az *Uhuversumban* minden az uhuval (1. *Anno Uhu!*) kezdődött; az *uhu* a schlaraff üdvözlés is. A köszönés fogadását *Aha* kiáltás jelentette. Pohárköszöntőnél, koccintáskor az *Ehe* (ejtsd: ehé!) járta. Általános üdvözlésként, köszöntésként és búcsúzáskor, sőt tetszésnyilvánításkor a *Lulu* volt a megfelelő forma.

Az *Oho*, a schlaraff serleg, amely a *Sippungok* („hörpölések”, heti rendszeres találkozó) elmaradhatatlan kellékeként szerepelt. A schlaraff *Reych*-ek (országok, tartományok – tulajdonképpen városokként szerveződő egyesületek) világába nem volt könnyű a belépés. A jelöltnek előbb apródként (*Knappe*) kellett – szó szerint – szolgálnia, ezt követően lett belőle ifiúr, illetve jelölt. (*Junker*). Ahhoz azonban, hogy lovag (*Ritter*) váljék belőle, a megfelelő próbaidő elteltével még lovagi próbát is kellett tennie; mégpedig valamilyen előadóművészi teljesítmény formájában. A jelen lévők titkos szavazással döntöttek a felvételen – már egyetlen fekete golyó az urnában is elutasítást jelentett.

A próbát sikeresen kiálló *Junkert* ott helyben lovaggá ütötték, melynek során schlaraff nevet is kapott. Az avatáskor adományozott lovagi név beszélő, sőt, bátran állíthatjuk, egyenesen kibeszélő-név volt, és az illető foglalkozására vagy/és valamilyen – néha nem éppen legkedvezőbb – tulajdonságára utalt. Közülük Szabó Jenő az utókor okulására nem egyet fel is oldott.⁸ Listája tizennyolc lovag nevé tartalmazza, többek között a következőket: a gyűjtőszenvédélyéről közismert ifj. Stornó Ferenc *Ritter Alterstümmler*-ként szerepelt, Görgey Róbert nyugdíjas katonatiszt, egyúttal a város első éjszakai szórakozóhelyének, a Maximnak a tulajdonosa *Bar-bar der Maximierte* nevet kapta. *Basalt von Potschy d’Or*-nak, vagyis Hild Lipót kőfaragónak a Pócsi (Magyar) Kapu előtt volt a telepe. Szép Ernő banktisztviselő társaságban (nem csupán lovagi társaságban) ellenállhatatlan kényszert érzett a verselésre, ezért aztán a *Dichterarius* nevet kapta.⁹ A schlaraff lovnak egyébként semmi beleszólása nem lehetett a névadásba – nevéé élete végéig, az *Alhallába* történő „átlovaglásáig” büszkén viselte.

A tagságát ideiglenesen felfüggesztő lovagot „bebalzsamozták”, amikor viszont visszatért a lovagvárba, „kibalzsamozták”. De az is előfordult, hogy valaki – lovagi rangját elvesztvén, amikor újra felvételre jelentkezett, apródként kellett kezdenie. Ez történt például *Skaramutz der Mimenstarter* lovaggal, alias Dorn Frigyes színigazgatóval az 1880-as években. A *Fahrende*, vagyis kóbor lovagok valamilyik tartományhoz tartoztak, de miután foglalkozásuknál fogva az év nagy részében úton, illetve távol voltak, nem tudtak rendszeresen részt venni a hörpöléseken. Ilyen kóbor lovag volt például a pécsi vállalatigazgató, *Flammberg der Erzgeborene lovag*, alias Siebenfreund

⁸ Szabó Jenő: *Ritter Schubert* elindult az *Alhallába*. Klafszyk Henrik halálára. In: *Soproni Szemle* 45 (1991), 275–278.

⁹ Hoffmann Ottó szíves szóbeli közlése.

Nándor, a Budapestia tagja.¹⁰ Minden lovagnak jogában állt a heti hörpölésekre egy-egy profán vendéget is meghívni: az ilyen vendég „zarándok” (*Pilger*) néven szerepelt, aki világi ruházata fölött viselte a zarándokköpenyt és persze a zarándokföveget.

Schlaraff ordo, 1893.

Az egyes *Reychek* életében fontos szerepet betöltő lovagok az *Ehrenritter* (tisztelésbeli- vagy díszlovag) megtisztelő címet kaptak. *Ehrenritter* lehetett bármely erre érdemes – saját vagy más tartományhoz tartozó – lovag. *Ratata von Fanfaria* lovag (Christophée Ottó) például a húszas évek második felében a Budapestia *Ehrenrittereként* szerepelt, a harmincas években viszont a Budapestia lovagja, *Zoltán von Hanssachsen*, világi nevén és foglalkozására nézve Szende Ferenc, az operaház énekese, aki kamaraénekesként Sopronban is gyakran fellépett, tisztelésbeli lovagi címet nyert a Semproniánál. A „tisztelésbeli” cím mint a lovagi *epitheton ornans*ok része is használatba kerülhetett. Redlich Vilmos budapesti kereskedő, az 1920–30-as évek egyik igen aktív lovagja például a *Fürst der Narren* mellett a *Tschokerl der Närling*, *Ehrenhofnarr der h. Sempronia*, *Ehrenurvieh der h. Juvavia* (Bolondok hercege; Lükedzsoké, A nemes Sempronia tisztelésbeli udvari bolondja, A nemes Juvavia [Salzburg] dísz-ösökre) megtisztelő címeket is viselte.¹¹

¹⁰ Allschlaraffische Stammrolle, a. U. 70/71, 159. Személyére nézve bővebben ld. Hágen József: A Schlaraffia. Ritter Flammberg der Erzborene (Siebenfreund Nándor a Schlaraffia pécsi lovagja). In: Pécsi Dénár. A baranyai éremgyűjtők híradója. Melléklet. 3. szám. 2003. május 18.

¹¹ Allschlaraffische Stammrolle a. U. 70/71, 158. Címeinek teljes felsorolása meghaladná dolgozatunk kereteit.

Az *Ehrenscharaffia*, vagyis a dísz-, vagy tiszteletbeli schlaraffság intézménye egyidős magával a renddel, sőt ünnepeket is rendeztek a soron levő, általában valamilyen jubileum alkalmából meg-, illetve kiválasztott dísz-schlaraffok, vagyis híres művészek, zeneszerzők és más nevezetes személyiségek emlékére. A lista meglehetősen hosszú, ezért csak néhány példát említünk: *Adolar* (Weber), *Don Juan* (Mozart), *Faust* (Goethe), *Florestan* (Beethoven) *Funcke* (Schiller) *Torquato* (Liszt).

Minden tartomány saját címert, zászlót és színeket használt. A Reych színeit ruházatokon, felszerelésükön is használták. Sopron színe kék-sárga volt. A fegyverzet fontos részét alkotta, ugyanakkor elengedhetetlen kellékként szerepelt a sisak (*Helm*), amely ugyan eredetileg a frígiai sipka mintájára készült, az idők folyamán azonban – az Osztrák–Magyar Monarchia területén legalábbis – egyre inkább hasonlatossá vált a bolondsipkához.¹² Talán nem egészen véletlenül. A sisakon kaptak helyet a párbajok során elnyert jelvények, de ide kerültek a különböző kisebb kitüntetések és a szomszéd várakba tett látogatásokkor kapott emlékjelvények is, amelyek az idősebb, sokat látott lovagok sisakját akár teljesen el is boríthatták. Egyszerű hörpöléseken a lovagok általában csak sisakot viseltek, vértet (*Harnisch*) nem. Különleges alkalmakkor azonban teljes fegyverzetben és lovagi díszben jelentek meg. A vért tulajdonképpen köpeny, vagy inkább talár volt, amelyhez széles vállszalag is járult; mindkettőt érdemrendek és kitüntetések borították.

A felszereléshez tartozott a lovagi kard (*Schwert*), amely fából (lehetőleg keményfából) készült. A kardra támaszkodva vívták a lovagok szellemi párbajaikat (*Geistige Zweikämpfe*), amelyek során – a párbajszabályok értelmében – mindkét fél szabadon választhatta meg saját fegyverét, szavalat, ének–zene képzőművészet vagy más művészeti ág formájában. A küzdelem a kihívott által választott témában általában első vérre (poénra) ment, súlyosabb kimenetelű esetben – erről a párbajbírák döntöttek – a vesztes felet hordágyon vitték ki a helyszínről. A kihívott félnek ugyanakkor jogában állt – indiszpozícióra hivatkozva – nem felvenni a kesztyűt; ez nem csorbította lovagi becsületét, csupán pénztárcáját, mivel ilyenkor büntetést (*Pön*) fizetett a kincstár javára.

Minden schlaraff *Reych* teljes önállósággal intézte dolgait, elismervén természetesen az *Allmutter Praga* mindenkori elsőbbségét. A tartományt egy – közvetlenül a lovagok által választott – négy tisztségviselőből (*Vieledeln*) álló vezetőség (*Vorstand*) irányította, nevezetesen három főschlaraff (*Oberschlaraffe*), a kül-, a bel- és a művészeti ügyek felelősei, valamint negyedikként a kancellárius (*Kantzler*). A hörpöléseken az egyébként Őurasága (*Herrlichkeit*) címet viselő négy nemes tisztségviselő felváltva elnökölt, vagyis foglalt helyet az Uhu-trónon. Ötévenként került sor a rend életében a legrangosabb, legfontosabb eseménynek számító Konzíliumokra (*Concil*

¹² „Die erste Helm war die Schellenmütze, die schon im Jahre 1861 vom Ritter Wendelin von Höllenstein aus Frankfurt am Main mitgebracht wurde und noch heute in der Praga verwendet sind.“ [...] „In Österreich-Ungarn ist hauptsächlich eine leichte Schellenmütze mit angenähten hangenden Ohren im Gebrauch, im allgemeinen wird einer Harlekinform mit Helmgitter und Uhuflügeln der Vorzug gegeben.“ In: O. R. Zwilling: *Schlaraffia. Der Weltbund Allschlaraffia, seine Geschichte, Verfassung, Einrichtungen, Bräuche, Wesen und Zweck. Fünfte Auflage.* Leipzig, Verlag von Carl Ziegenhirt 1925. 51.

oder Hauptversammlung), amelyen minden Reych és Colonia egy-egy szavazati joggal bíró *legátussal*, illetve erejének, nagyságának megfelelő számú küldöttséggel képviselte magát. A tagok befizetéseit (egyszeri belépési és éves tagdíj), valamint az adományokat a Kincstárnok kezelte, számon tartva a jótékonyági célokra (művészek ösztöndíjaira, támogatására és hasonlókra) fordított nem csekély kiadásokat is.

Soproni schlaraffok 1890 körül

A *schlaraffia* aranykora a századfordulótól az első világháborúig terjedő évekre tehető. Jóllehet a világháború alatt – *inter arma silent musae* – alig hallunk róluk, a húszas évek közepére újraéledtek a tartományok szerte az egész *Uhuversumban*. 1925-ben az *Uhuversum* 226 tartományt és kolóniát számlált, összesen több mint 12.000 taggal.¹³ A *Reychek* fele, pontosan 112 egyesület működött Németországban, 29 Ausztriában, 34 Csehszlovákiában, 4 Svájcban (vagyis összesen 179, kb. kétharmada a hagyományosan németnyelvű területeken), 23 az egykori Osztrák–Magyar Monarchia más részein (10 %), 21 Amerikában és Ázsiában, és 5 más országokban.¹⁴ A

¹³ Uo. 26.

¹⁴ Allschlaraffische Stammrolle a. U. 109/110 der Landesverbände. Schweiz, Austria, Deutschland, Helvetica, Nordamerika, Lateinamerika. Hg. Verband Allschlaraffia. Bern, a. U. 109 [1968].

II. világháborús emberveszteségek, majd az azt követő kitelepítések, népmozgások következtében a vasfüggöny mögötti országokban levő tartományok pótolhatatlan veszteségeket szenvedtek. Ahol viszont a tagság, ha csökkent létszámban is, de a helyén maradt, illetve túlélte a háborús időket, hamarosan betiltás várt rájuk. Németországban, Ausztriában, Svájcban és a tengerentúlon viszont mindmáig működnek, sőt virágoznak.

A Schlaraffia Sempronia rövid története

A Sempronia történetét egy legenda elosztatásával kell kezdenünk, miszerint Sopronban alakult volna meg az első magyarországi schlaraff egyesület. Ez nem így van. A nagykanizsai tartomány ugyanis az Uhu 16. évében (1875) alakult meg, és közel nyolc év után szűnt meg. Ez azonban semmivel sem kisebbítheti az *Allmutter Praga* után kilencedik tartományként létrehozott Sempronia dicsőségét. Az alakuló ülésen, a Széchenyi-téri Kroyherr kávéházban 1878 *Windmond*, vagyis az 1878. november 30/31-re virradó éjjelen 23-an jelentek meg: húsz leendő schlaraff és három megfigyelő:

Cassio Theo	Ritter Techtl Mechtl der Unwiderstehliche	prágai operetténekes
Gr. Széchenyi Béla	Ritter Machthart der Brumbär	földbirtokos
Dr. Cavallar Vilmos	Ritter Paljevac der Samaritaner	orvos
Tóth István	Ritter Hamadryas der Weisspinsel	festőművész
Wallner János Sándor	Ritter Bitte sehr in Es-dur	tanár
Dr. Démy Lajos	Ritter Acidum der Kaltblütige	orvos
Jungmann. Jaroslav	Ritter Skopicek der bömische Mozart	színházi karmester
Schmidtler Richárd	Ritter Säusler van der Platten	operaénekes
Lamborg Ottó	Ritter Heh der Mostschädl	operaénekes
Romwalter Alfréd	Junker Alfred I	nyomdász
Waldhauser Ferenc	Junker Franz II	városi állatorvos
Laska Gyula	Junker Julius III	színész
Kroyherr Kristóf	Junker Christof IV	kávéháztulajdonos
Rauld Edmund	Junker Mundi V	színész
Breuer Móric	Knappe	újságíró
Dohrs	Knappe	színész
Bauer Leó	Knappe	színész
Marx	Knappe	színész
Wrchowsky Gyula	Knappe	bankpénztáros
Strasser Ignác	Knappe	színész
Dobrovits Sándor	megfigyelő	takarékpénztári könyvelő
Büttl	megfigyelő	a „Liederkranz” karnagya
Flandorffer János Nepomuk	megfigyelő	kereskedő ¹⁵

A kávéház tulajdonosa, Kroyherr Kristóf egyébként az ülés jegyzőkönyvében IV. számú *Junker*-ként szerepelt, majd nem sokkal későbbi beavatásakor a hangzatos *Mocca die Kellerassel* nevet nyerte el. A Sempronia *Burgjai* időrendi sorrendben az alábbiak szerint követték egymást:

¹⁵ 50 Jahrunge i. m. (6. jz.), 2–3.

Elnevezés	Helyszín	Időtartam
Moccaburg	Kroyherr kávéház a Széchenyi téren	1878–1897. január 3.
Börsenburg	Tőzsdecarnok	1879. január 4–?
Casinoburg	egy szoba a Tőzsde mellett	1881–?
Rosenburg	Fehér Rózsa szálló	?
Ibyburg	Iby panzió, Várkerület	1882–?
Bärenburg	Marzinger panzió (későbbi nevén Grosszner-panzió)	1883
Bärenburg am Rappenstein	Floigl kávéház (Várkerület)	1884
Bärenburg am hohen Rappenstein	Kaszinó, I. emeleti díszterem	1888–1946

A Kaszinó dísztermét gr. Széchenyi Béla vette 1878-ban örökbérletbe, majd bocsátotta a lovagtársak rendelkezésére.¹⁶ Az I. világháború második évében az épületben katonakórházat rendeztek be, a hatóságok természetesen a Burgot is igénybe vették. A schlaraffok csupán 1916. február 8-án költözhetek vissza.

Jóllehet a soproni schlaraffok elvileg egyesületet alkottak, a gyakorlatban mégis inkább zártkörű klubként működtek, amint azt a millennium évében a városi tanács megkeresésére hivatalosan is közölték. A hivatal sürgetésére néhány évvel később végre elkészült alapszabályuk is, melynek első pontja így szól: „a társaság, mely magát *Schlaraffia Semproniának* nevezi, a művészet és humor ápolását tűzte ki céljául, melyen a férfibarátság ápolásával munkálkodik.”¹⁷

A lovagok *Sippung*aikat kedd esténként 8 órai kezdettel tartották. A főschlaraff ilyenkor a már említett Uhu-trónon, vagyis egy emelvényen álló, baldachinnal ellátott támlás börszéken foglalt helyet. Két oldalán alabárdos lovagok álltak őrt. Feje fölött Minerva szent madara, egy kiterjesztett szárnyú fülesbagoly szimbolizálta hatalmát. Az első tisztikar a következő lovagokból állt: Sempronia tartomány trónját *Machthart der Brumbär* (gr. Széchenyi Béla) foglalhatta el, két társa *Techtl Mechtl der Unwiderstehliche* (Cassio Theo prágai operetténekes), valamint *Paljevac der Samaritaner* (Dr. Cavallar Vilmos) lettek, míg kacelláriussá *Skopicek der bömische Mozart* lovagot (Jaroslav Jungmann színházi karmestert) választották. Kincstárnok *Hamadryas der Weisspinsel* (Tóth István festőművész), marsall *Acidum der Kaltblütige* (dr. Démy Lajos orvos), jelöltmester *Bitte sehr in Es-dur lovag* (Wallner János Sándor tanár). Nem sokkal később ceremóniamesterük is lett *Ritter Säusler von der Platten* (Schmidtler Richárd operaénekes) személyében.

A taglétszám (*Sassenanzachtl*) a kezdeti időkben 20–30 között változott, később 40–50 főre duzzadt. Az egyesület fénykorát a századfordulótól az első világháborúig terjedő években élte. A háború alatt, majd különösen az azt követő zavaros időkben az egyesületi élet pangott: lovagokat sem avattak, sőt összejövetelekre is ritkán került sor. Az 1921-es népszavazás után az élet, beleértve a schlaraff lovagi életet is, csupán a húszas évek közepe táján térhetett vissza megszokott medrébe.¹⁸ A Bärenburg ekkori-

¹⁶ Szabó Jenő i. m. (8. jz.), 276.

¹⁷ A „Schlaraffia Sempronia”-társaság megállapodásai. Sopron, 1903. márc. 1. GYMSM SL IV.1435 (régj. fondszám XV.40.) Megszűnt Egyesületek Okmánytára 1919–1949. II. sorozat 11. tétel.

¹⁸ Berecz Dezső: A soproni színészet vergődése a két világháború között. SSz. 35 (1981), 161–171.

ban megint jókedvű hörpölésektől visszhangzott – igaz, nem sokáig, csupán a harmincas évek elejéig, amikor újabb, ezúttal végzetesnek bizonyuló gondok jelentkeztek. Minderről a későbbiekben szólunk.

A lovagok a város társadalmi-kulturális életében

Sopron 1828-ban az általános fejlettségi mutatókat tekintve országosan a harmadik helyen állt, ahonnan azonban – mindenekelőtt az iparfejlesztés elmaradása miatt – 1910-re visszacsúszott a tizenötödik helyre.¹⁹ A kulturális, művészeti élet területén egyáltalán nem vesztett ilyen mértékben pozíciót, sőt továbbra is az elsők között tudhatta magát a kultúra és a művészetek terén, s ez elsősorban polgárai kultúra- és értékteremtő – és persze megtartó – erejének volt köszönhető.²⁰ Jellemző adat, hogy a városban az újkorban, a 20. század közepéig terjedő nyolc évtized alatt Környei Attila kutatásai szerint 649 egyesület működött, s ezek közül 117 volt kulturális, tudományos vagy sportegyesület.²¹

A többszörös egyesületi tagság a polgárság körében természetes és elfogadott jelenség volt. Roth Gusztáv Adolfot (*Koch-i-noor das Weckerle*) pékmester, a Roth-féle kifli gyártója például többek között kerékpározott, turistáskodott, továbbá elsőrendű tornásznak és kiváló amatőr fényképésznek bizonyult, s persze mindezek kapcsán vagy fél tucat egyesület tagjaként szerepelt. Bella Lajos (1850–1937) (*Cserepes vom Burgstall*) reáliskolai történelemtanár, amatőr régész, aki a Várhegyen Európa egyik legnagyobb, a Hallstatt-kultúrához tartozó települését és temetőjét tárta fel, a Városszépítő Egyesület, a Soproni Irodalmi és Művelődési Társaság, valamint a Sopronmegyei Régészeti Társulat tagja is volt.²²

A Soproni Képzőművészeti Kör vezetősége majdhogynem testületileg lépett be a Schlaraffiába. Steiner Rezső (*Hitzian der Langobarte*), ifj. Storno Ferenc (*Ritter Alterthümler*), Tóth István (*Hamadryas der Weisspinsel*), Weinberger Adolf (*Dolly mit Pinsel und Flinte*) és maga a Kör alapítója és első elnöke, Zettl Gusztáv (*Wisch der Gestreiche*) egyaránt schlaraff lovagok voltak.²³ Blaschek Vilmos megyei főszolgabíró (*Artig der Paragraphenknecht*) és Cavallar Vilmos (*Paljevac der Samaritaner*) egyaránt a Zeneegyesület alelnökeként működtek. Dr. Kossow-Geronnay Jenő városi jegyző (*Papageno der Symphonische*) az új néven újjáalakult Zeneegyesület, a Zenekedvelők Egyesületének lett első elnöke. Kárpáti Sándor (1872–1939) az evangélikus

¹⁹ Beluszky Pál rangsorolása szerint. Beluszky Pál: A polgárosodás törékeny váza – városhálózatunk a századfordulón I. rész. In: Tér és Társadalom 1990/3–4. sz., 16.

²⁰ 1890-ben a soproni értelmiség 775 főt számlált. Közülük 179-en köztisztviselőként, 167-en a kereskedelemben, 187-en az oktatás területén dolgoztak, míg 185 főt az egyházak (mindenek előtt az evangélikus egyház) alkalmazott. V. ö. D. Szakács Anita: Kerekedők, igazgatók, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmáról a 19. század második felében. SSz. 58 (2004), 123–141., itt: 127. és Horváth Zoltán: Sopron vállalkozó polgárainak jelentősége a város gazdasági és társadalmi életében az 1858., 1886., 1911. évi adózás alapján. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk. V. Fodor Zsuzsanna. Veszprém, 1995, 64–67.

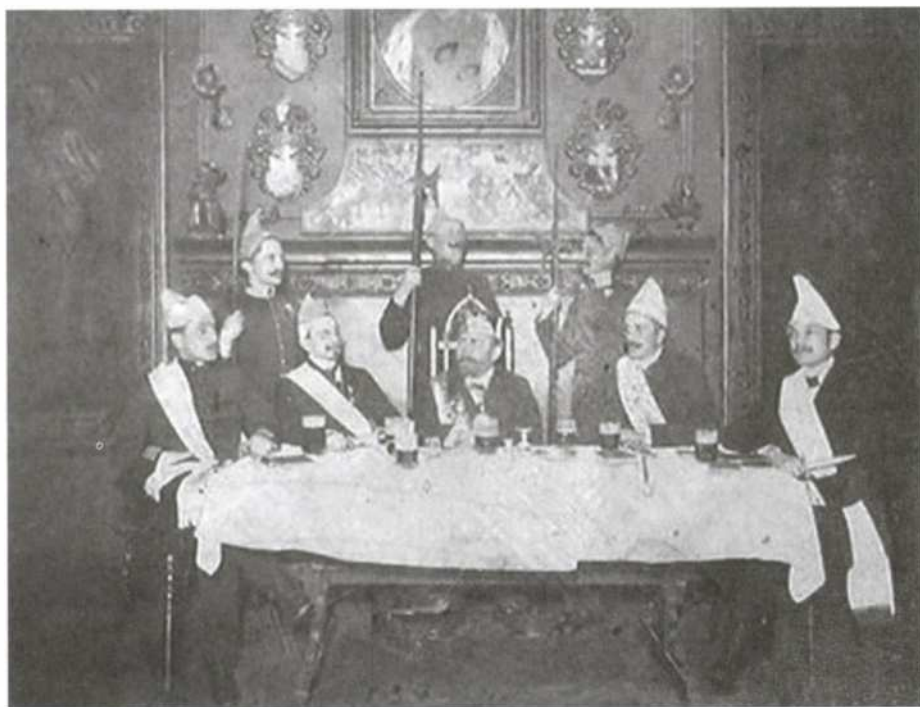
²¹ Környei Attila: A soproni társadalmi egyesületek kutatása. SSz. 47 (1993), 378–384., itt: 380.

²² Németh Ildikó: Az „iskolaváros” Sopron tanárai a 19. sz. második felében. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Konferencia Sopron sz. kir. város 725. évéről. Sopron 2002, 171–185., itt: 183.

²³ Csatkai Endre: A soproni képzőművészet és zenei művelődés története 1848–1948. Sopron 1962., 16., 18., 22.

tanítóképző tanára, zeneszerző, karvezető 1905-ben került Sopronba;²⁴ nem sokkal később már lovaggá avatták. Természetesen a Zenekedvelők Egyesületébe, továbbá a városszépítőkhöz is belépett.

A „legismertebb soproni lovag” megtisztelő címre minden bizonnyal a sásonyi (Winden, Burgenland) születésű *Schubertl ich schnitt es gern*, világi nevén Klafsky Henrik (1893–1990)²⁵ pályázhatna. A soproni Hitelbank főtisztviselője, a Liederkranz Dalegylet karnagya 1916-ban lépett be az egyesületbe. A legszebben dekorált schlaraff lovagok közé tartozott, többek között birtokába került az Allschlaraffia legnagyobb kiüntetése, a „*Lorbeerblatt zum Grosskristall des Grossursippenordens*” (nem hivatalos fordításban: a Nagy Őshörpölési Érdemrend Babérággal Ékesített Nagykristálya). Ezt tagságának hetvenéves évfordulójára kapta 1986-ban – a világon elsőnek és ez idáig egyetlenként. Zwinz Károly (1884–1968), vagyis *Ritter Fackeltanz der Opernbass* Klafszky jó barátja és kollégája volt a Hitelbanknál, másrészt brácsás Klafszky vonósnégyesében.²⁶ Egyébként Zwinznek köszönhető, hogy a Tanácsköztársaság alatt a terveknek megfelelően nem csináltak Népkaszinót a Burgból.

Schlaraff-udvartartás az Uhu-trónnal. 1890 k.

²⁴ Hárs József: Kárpáti Sándor életútja. SSz. 44 (1990), 173–190.

²⁵ Szabó Jenő i. m. (8. jz.), 275–278.

²⁶ Klafszky Henrik: Néhány adat a soproni zenei művelődés történetéhez. SSz. 17 (1963), 78–79.

A schlaraffok, mint említettük, sohasem akartak különösebben rejtőzködni; ez egyébként a nem egészen 30 000 lakosú városban már csak az említett összefonódások miatt sem lett volna lehetséges. Ugyanakkor az is igaz, hogy a lovagok nem rajongtak a nyilvánosságért. Jól tudták viszont, hogy hasznukra válik, ha saját érdekükben időnként megmutatják magukat, annál is inkább, mert időnként felmerült ellenük a szabadművesség, illetve a velük való kapcsolattartás vádja. Ilyen kapcsolat elsősorban személyi szinten, a közös tagok révén létezett, hiszen a Széchenyi páholy főmestere nem volt más, mint *Kali der Kahle* lovag, alias dr. Leszner Rudolf orvos, és persze több más schlaraff is tagja volt a páholynak, az ismertebbek közül például ifj. Stornó Ferenc.²⁷

A schlaraffok azonban nem zárkóztak el a 'profán világgal' tartott kapcsolatok elől, többször is a nyilvánosság elé léptek; többek között jótékony célú fellépések, rendezvények keretében. Az első ilyen alkalomra nem sokkal a megalakulást követően, 1881. december 16-án került sor, amikor az egyesület zenészei a városi zenekar tagjaival együtt a Lohengrin egyik fináléját mutatták be.²⁸ Ezt követte az egyesület tíz éves fennállása alkalmából tartott nagy hangverseny, amelyet a tiszteletbeli lovagi nevén *Torquato*-ként ismert zeneszerző, Liszt Ferenc felállítandó emlékműve javára rendeztek.²⁹

A lovagvilág alkonya

A harmincas évek közepére a Sempronia elhúzódó, ezúttal végzetesnek bizonyuló válságba került. Több lovag elköltözött a városból, még többen kiléptek, és a megmaradtak egy része is távol maradt az összejövetelektől. Új tagok pedig nem jelentkeztek. Az egyesület még néhány évig csendben haldoklott, aztán 1939. április 25-én megkondult fölötte a léleklarang. Az önfelosztatást kimondó közgyűlésen a jelenlévő tagság szomorúan vette tudomásul a pénztáros jelentését, miszerint „az egyesület vagyon felett nem rendelkezik, a berendezési tárgyak értékesítéséből befolyó összegből a hátralékos helyiségbért fizeti ki”.³⁰ A Belügyminisztérium két évvel később törölte a Schlaraffia Semproniát az egyesületi nyilvántartásból.³¹ Ezzel a soproni lovagok hat évtizedes fennállása hivatalosan is véget ért.

²⁷ Berényi adatai szerint 1911-től. V. ö.: Berényi Zsuzsa: Stornó Ferenc és a szabadművesség. SSz. 47 (1993), 141–149, itt: 141.

²⁸ Csatai i. m. (23. jz.), 50.

²⁹ Különböző városi intrikák és belviszályok következtében az emlékművet csak jóval később sikerült felavatni, mégpedig első sorban a schlaraffok és a „Liederkrantz” (Dalkoszorú) férfikar gyűjtése és elkötelezett tevékenysége nyomán. Tegyük azért hozzá: a kórus tagságának jó része persze egyben schlaraff lovag is volt. Csatai erről a következőket írja: „Liszt Ferenc halála után 10 nappal határozta el a város egy Liszt-szobor felállítását, bizottságot is létesített, amely tétlen maradt évekig, ámbar a Dalfüzér énekkar és a Schlaraffia egyesület elég szép összegeket ajánlott fel.” Csatai i. m. (23. jz.) 17. A két említett egyesület végül is Tilgner Viktortól rendelte meg a köztéri szobrot 2.000 Forintért, amelyet 1893. szeptemberében avattak fel. Eredetileg a Színházterén (Petőfi tér) állt, ahonnan később a Deák térre helyezték át.

³⁰ „Jegyzőkönyv készült a Soproni Schlaraffia Egyesület-nek, Sopronban, 1939. évi április hó 25-én tartott közgyűléséről.” 2 gépelt oldal. GYMSM SL IV.1435 (rég. fonszám XV.40.) Megszűnt Egyesületek Okmánytára 1919–1949. II. sorozat 11. tétel.

³¹ 249.651/1941 VII. a. iii. szám, 1941. március 12. Bejegyzés a jegyzőkönyv végén. Uo.

Az 1991. decemberében alapított Scarbantia Társaság (a továbbiakban: Társaság) tevékenységéről eddig három alkalommal számoltunk be a Soproni Szemle hasábjain.¹ Az utóbbi években elsősorban előadások szervezésével népszerűsítettük az antik kultúrát, a régészeti műemlékvédelmet. Alkalmanként más civil szervezettel, önkormányzati intézménnyel összefogva szerveztünk közművelődési programot, tudományos tanácskozást, rendeztünk kiállítást, állítottunk fel információs táblákat, vagy jelentettünk meg kiadványokat. 2007-ben megalapítottuk a Scarbantia Emlékérmét, amelyet a Régészeti Park létrehozásában jelentős érdemeket szerzett személyeknek, vagy szervezeteknek adományozunk Sopron Város Polgármesterének támogató hozzájárulásával.

1. ábra: Dr. Fodor Tamás polgármester átnyújtja a Scarbantia Emlékérmét
Dr. Nováki Gyula régésznek (2007).

¹ 1992–93. évi jelentés: SSz. 48 (1994), 68–72.; 1994–96. évi jelentés: SSz. 51 (1997), 58–64.; 1997–2001. évi jelentés: SSz. 56 (2002), 382–389.

1. A Scarbantia Emlékérem első kitüntetettjei

Az elsőként kitüntetett *Dr. Nováki Gyula* régész a múzeum- és műemlék-barátok népes közönsége előtt vette át az Emlékérm² 2007. február 15-én, amikor egyúttal ünnepélyes keretek között emlékeztünk meg a „Soproni Történelmi és Művészeti Egylet” alapítása 140. évfordulójáról³ Scarbantia fórumán, az Új u. 1. épületben berendezett Fórum Múzeumban.

Dr. Fodor Tamás polgármesteri köszöntője előtt *Stöckertné Lampert Tünde* zeneiskolai tanárnő fuvolaszólója hangzott el a Soproni Múzeummal (a továbbiakban SM) közösen rendezett ünnepségen. *Dr. Tóth Imre*, a SM igazgatója röviden ismertette az 1867-ben alapított Egylet történetét. A város elismerő oklevelét és a Scarbantia Emlékérm² *Dr. Nováki Gyula* régésznek *Dr. Fodor Tamás* polgármester adta át (1. ábra), miután Gömöri János régész laudációjában ismertette a kitüntetett tudományos kutató rövid szakmai életrajzát:

„Nováki Gyula 1926. július 6-án született Sopronban. Iskoláit Szombathelyen, Zalaegerszegen és Sopronban végezte. 1945-ben először a Soproni Vasöntödében kezdte a munkát, majd 1947 januárjától az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Régészeti Tanszék hallgatója lett, ahol őskor- és középkor-szakon végzett. Szakdolgozatában Fejér megye őskori földvárait dolgozta fel. 1950 szeptemberétől 1951 márciusáig a nyíregyházi múzeumban dolgozott; 1951. március 15-től 1964-ig a soproni Liszt Ferenc Múzeum régésze volt. 1963-ban védte meg doktori disszertációját, amelyben szintén a földvárakkal foglalkozott. Az 1960-as évek elején, a Fő téri Fabricius-házban, a gyűjtemény mai helyén kialakította a szakszerű raktári rendet, megalapozta a soproni régészeti gyűjtemény korszerű nyilvántartását, megrendezte az első állandó régészeti kiállítást.

Fő kutatási területe ebben az időszakban a földvárkutatás illetve a vaskohászat-régészeti lelőhelyek feltárása volt. Úttörő jelentőségű munkája „Az Árpád-kori Magyarország vaskohászatáról” szóló könyv (1968) régészeti részének megírása. Ezekben a témákban az egész ország területén végzett feltárásokat. Mindezek mellett szülővárosa, Sopron és környéke veszélyeztetett régészeti emlékeit mentette, és gondosan dokumentálta az őskortól a kora-újkorig minden korszak leleteit. Az ötvenes évek közepén a Soproni Szemlében több dolgozatban összegezte a soproni régészeti kutatások addigi eredményeit, illetve további feladatait. E dolgozatai évtizedekre meghatározták a körzet régészeti kutatásának fő irányait. Különösen jelentősek az ún. égetett sáncok témakörében magyar és német nyelven írott tanulmányai, amelyekkel a tudományos eredményeken túlmenően ösztönzője volt a soproni városfalak 1958-ban elkezdett tervszerű feltárásainak és a nagylélegzetű műemlékes helyreállítási munkák megindításának.

1965 és 1986 között a Magyar Mezőgazdasági Múzeum munkatársa volt Budapesten. Nyugdíjba vonulása után még nagyobb lendülettel folytatta és folytatja a földvárak felmérését és szaktanácsokkal látja el az ifjabb várkutatókat, akik joggal tekintik meste-

² A Scarbantia Emlékérm² Szabadosné Egyed Emma szobrászművész tervezte és öntette ki 10 példányban. Az első sorozat öntészeti költségét részben az adófizetők 2001. évi személyi jövedelemadójának 1%-ából, részben az APS keretéből fizették ki. Így az érmeke valóban a régészetet, a műemlékvédelmet, az antik kultúrát becsülő, Sopront szerető polgárok közös adományai, amelyeket a Társaság közgyűlése és az APS kuratóriuma ítélt oda.

³ Domonkos Ottó: Száz éves a Soproni Múzeum. SSz. 21 (1967), 123–154.

rüknek. 80. születésnapján igen szép kivitelű és tartalmas tanulmánykötettel tisztelték meg, és köszönték meg várkutató munkatársai az évek során tőle kapott baráti, szakmai segítséget.⁴ A Castrum Bene Egyesület kiadásában megjelent kötetben olvashatók műveinek bibliográfiai adatai is. Könyvei főleg egyes magyarországi körzetek várairól jelentek és jelennek meg. Mintegy 180 tudományos közleményének zömét is a várkérdések tisztázásának szentelte. Szíve gyakran vissza-visszahúzza szülővárosa múltjának kutatásához: Az utóbbi években tisztázta a Sopron környéki földvárak időrendjét és építési technikáját,⁵ és ismételt meg foglalkozott az őskori földvárakkal is.⁶

2. ábra: A „Szürke Falka” kelta hagyományörzők a 3. várhelyi Kelta Ünnepen a kelta stílusban felépített erdei pihenőház előtt.

⁴ „Gondolják, látják a várnak nagy voltát...”. Tanulmányok Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Bp., 2006.

⁵ Kuruckori erőd Sopronbámfalva felett. In: Tanulmányok Csatskai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila és Szende Katalin. Sopron, 1996. 135–148.

⁶ Őskori földvárak Sopron mellett, SSz. 51 (1997), 118–134.; Bella Lajos földvárkutatói. In: Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére. Szerk. Szende Katalin és Kücsán József. Sopron, 1998, 141–154.

1957-ben felállította a várhelyi halomsírok első régész kutatója, Bella Lajos emlékművét. Ezt rövidesen követte, szintén az ő szervezésében, a Bécsi dombi kelta temető mellett a Paur Iván-emlékmű létrehozása. A város közelében és a városban található régészeti lelőhelyek ezekkel az emlékművekkel a turisztikai térképekre is felkerülhettek, alapját adva a később kialakított és még tovább fejlesztendő, mozaikszerű régészeti parknak. 1975–76-ban a Patek Erzsébet vezette ásátások után már egy halomsír rekonstruálására is sor kerülhetett a Bella-emlékmű közelében. 2006-ban és 2007-ben a Várhelyen ugyanitt alakíthatja ki a Tanulmányi Erdőgazdaság Zrt. (a továbbiakban: TAEG) a történeti emlékparkot – az APS (Archaeologiai Park Scarbantia) Alapítvány szakmai közreműködésével.

Amikor a Soproni Történelmi és Művészeti Egylet alapításának 140. évfordulóján, Scarbantia 1900 éves főtornán, első alkalommal adományozza a Scarbantia Társaság közgyűlése és az APS kuratóriuma a Scarbantia Emlékérmét, tudjuk, az a kutató veheti kezébe a bronzplakettet, aki tudományos munkásságán túlmenően a várhelyi régészeti park első objektumát, a Bella-emlékművet emeltette."

Az érem és az oklevél átnyújtása után a Templom utcai emléktáblánál koszorút helyezt el Sopron Város polgármestere és a Soproni Múzeum igazgatója.

2007. június 16-án a Soproni Erdők Natúrpark Társaságunk közreműködésével szervezte meg a 3. Kelta Ünnepet a Várhelyen. *Abdai Géza* alpolgármester a rendezvény megnyitóján – kelta hagyományörzők pajzsdöngetése közben (2. ábra) – adta át a Scarbantia Emlékérmét *Dr. Jámber Lászlónak*, a TAEG vezérigazgatójának.

A bronzplakettel és az oklevél átadásával a Scarbantia Társaság és a Régészeti Park Alapítvány köszönetét fejezte ki a régészeti műemlékvédők nevében a Tanulmányi Erdőgazdaságnak és a Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítványnak, hogy évtizedek óta óvják a soproni erdőkben található őskori sáncokat, sírhalmokat, római kori úttöltéseket. Az APS szakembereivel együttműködve 2007-ben négy új ismeretterjesztő táblát helyeztek el a várhelyi őskori objektumok közelében. A TAEG Zrt. segítségével rendezhettük a Kr. e. 7. századi várhelyi földvár főbejárata melletti nagy régészeti kutatószelvény helyét, amely 30 éve fákkal, bokrokkal benöve, nyitott sebként mélyedt az őskori sáncba, nehezítve a védmű áttekinthetőségét.

2007-ben új formában⁷ állította helyre a TAEG a 131. számú, Kr. e. 7. századi halomsírt (3. ábra), amelynek rekonstruálásához az eredeti vaskori edények hiteles másolatait is elkészíttette. A Bella Lajos-emlékmű közelében egy erdei pihenőházat építettek fel „kelta” stílusban, őskori építési technikával, fából. Ezzel tovább gazdagították a vaskori lelőhely kulturális turisztikai kínálatát.

A Kelta Ünnepek előkészítésében is aktívan rész vesz a TAEG Zrt. A 2007. évi egész napos rendezvényen több mint ezer látogató élvezhette a változatos műsort, a „Szürke Falka” kelta hagyományörzők harci bemutatóját, a kelta mesemondót, íjászokat, a szakmai idegenvezetést a halomsíroknál és a földvárban. A rendezvényen részt vettek az alsó-ausztriai, schwarzenbachi kelta földvárat ápoló egyesület tagjai is a falu polgármesterének vezetésével.

⁷ Gömöri János: Két új régészeti kiállítás Sopronban és a helyreállított várostorony. SSz. 28 (1974), 372–379. beszámol a Patek Erzsébet (MTA Régészeti Intézet) által feltárt halomsír első rekonstrukciójáról, amely szintén a Tanulmányi Erdőgazdaság (Mollay Jánosné) segítségével valósulhatott meg.

3. ábra: A soproni Várhelyen 2007-ben rekonstruált 131. számú korai vaskori halomszék. Patek Erzsébet ásata 1973-ban.

2. A Borostyánkő-út projekt

Az Európai Kulturális Utak programhoz csatlakozva, elsősorban a „Borostyánkő-út projekt” keretében népszerűsítettük Sopron és környezete római kori műemlékeit és a Scarbantia Régészeti Parkot (APS).⁸ Sopronban még csak csírázó kezdeményei jelentkeznek az aquincumi, a gorsiumi és a savariai római kori ünnepekhez hasonló rendezvényeknek. A 2007. év két helyi eseménye után azonban látható, hogy a közönség igényli a kulturáltan szórakoztató ismeretterjesztést, a családi programként tervezhető „cselekvő történelemtanulást”, régi korok életképszerű felelevenítését. A

⁸ A parkot APS = Archaeological Park Scarbantia, „Archäologischer Park Scarbantia”, „Archaeological Park Scarbantia” néven vezethetünk be a távolisági kulturális turizmusba. w3.sopron.hu/scarbantia. A parkot bemutató előadások: 2002. április 11. Gömöri János: „A Scarbantia Régészeti Park a pannóniai régészeti parkok sorában”; Uő: „Scarbantia-Sopron-Ödenburg”, a régészeti park bemutatása Sopronkertés (Baumgarten) (2003. márc. 16); Uő: „Római kori emlékhelyek a Borostyánkő út mentén” – előadás a szombathelyi Művészetek Házában (2006. jan. 26.); Uő: „Die Stadtbefestigungen von Scarbantia-Ödenburg-Sopron”. (A X-a Conferința Internațională „Castrum Bene”, „Orașul și fortificațiile”. Die 10. Internationale Konferenz „Castrum Bene”. „Stadt und Befestigungen”. Sibiu, 12–15 aprilie 2007.; U.a.: „A Scarbantia Régészeti Park, Sopron”. (Régészeti parkok Magyarországon. Kísérleti és környezeti régészet, múzeumpedagógiai lehetőségek a régészeti parkokban. Tudományos konferencia és bemutató-napok. 2007. május 24–26. Budaörs. A rendezvényről szerkesztett kiadványban megjelenik az APS rövid leírása is.

hazai és külföldi előadások elsősorban a „Borostyánkő út projekt”⁹ keretében hangzottak el. Hasonlóképpen részt vettünk az „Európai Vaskultúra Útja” nemzetközi, hazai és soproni rendezvényeinek munkáiban.¹⁰ A kulturális idegenforgalomban a technikátörténeti emlékek, például a régiókban fellelhető kelta- és korai középkori vaskohászat látható régészeti maradványai is vonzerőt képviselnek. A mozaikszerű APS a római kori műemlékek mellett a vaskori¹¹ emlékeket is magában foglalja.

3. Tudományos előadások

Az antik kultúra témaköreiben a római kor jeles hazai és külföldi kutatói, illetve ősrégészettel foglalkozó szakemberek értékes tudományos előadásokat tartották. Ezek sorában hangzott el 2002. április 18-án *Günther E. Thüry* (Rottenburg, Németország): „A római kori higiénia és orvoslás c. vetített képes előadása. 2003. november 21-én *Dr. Tóth István*, egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem): „A pannóniai római sírkövek és a várhelyi urnák ábrázolásának kapcsolatai. (Adatok a pannóniai vallástörténet őskori előzményeihez)” c. vetített képes előadását az aktív hallgatóság érdeklődő kérdései követték; 2005. január 20-án *Pásztor Emília*: „Csillagok és csillagistenek” c. előadását kísérte figyelemmel a hallgatóság. Scarbantia római kori amphitheátrumához jó analógiákat mutatott be 2005. december 8-án *Dr. Borhy László*, régész, egyetemi docens, aki „A brigetiói amfiteátrumokról” tartott előadást. A scarbantiai fürdőromok értelmezéséhez 2003. április 10-én *Fedeles Tamás és Tóth István Zsolt*: „Római fürdő és középkori prépostság feltárása Zültichben” c. előadása szolgáltatott adatokat. A római műemlékek prezentációja szempontjából érdekes volt *Szentgáli Ádám*: „A múltbalátó készülék. Bepillantás Sopron múltjába a kronoszkóppal”¹² c. vetített képes előadása 2006. január 5-én.

Több érdekes helytörténeti vonatkozású előadás is elhangzott: 2002-ben például *Dávidházy István*: „A régi Sopron vízrajza. Vázlatos történeti áttekintés” (január 24.) és *Dr. Kubinszky Mihály*: „Gondolatok Sopron építészeti arculatáról” (február 27.) című előadásai. *Horváth József* a Központi Bányászati Múzeumban mutatta be „A Borostyán csodálatos világa” c. vándorkiállítást a Scarbantia Társaság tagjainak (október 24.).

⁹ 2002. április 3-án az Euregio West/Nyugat-Pannonia (WESPA) „Turizmus, kultúra, közös kulturális örökség” munkacsoportjának szombathelyi ülésén *Gömöri János* beszámolót tartott az Európai kultúrutak, a Borostyánkő út témájában. Az Vas megyei munkacsoport (WESPA) és a SM támogatásával 2007-ben adhattuk ki a „Borostyánkő út / Bernsteinstrasse / Amber Road” c. multimédiás CD-t, amelyet 2007. nov. 6-án mutattunk be a bécsi Városházán, majd a november 8-án a soproni megyeháza dísztermében a Közgyűteményi napon. A CD-ROM-ról ld. Szilágyi Magdolna ismertetését a SSz. jelen számában (*A Szerk.*).

¹⁰ Társaságunk több esetben (2002. február 28., 2006. jan. 14.) helyi szervezője volt az „Európai vastörténeti út. (Eisenstrasse)” nemzetközi bizottsága soproni értekezletének, melynek elnöke, Dr. Gerhard Sperl leobeni professzor. 2002. április 23-án az „Európai Vaskultúra Útja” magyarországi állomásai c. turisztikai marketing kiállítás és szimpózium volt Sopronban. Előadások hangzottak el az ipartörténeti műemlékek szerepéről a kulturális turizmusban.

¹¹ 2002. október 19–13. között a vaskorral foglalkozó nemzetközi régészeti konferenciát rendezett Sopronban az MTA Régészeti Intézete és az Universität Wien, Institut für Ur- und Frühgeschichte. A helyi programok szervezésben közreműködött a SM és Társaságunk.; A konferencián több soproni vonatkozású előadás hangzott el. Vö.: Jerem, E., Schönfelder, M., Wieland, G. (Hrsg.): Nord-Süd, Ost-West Kontakte während der Eisenzeit in Europa. Akten der Internationale Tagungen der AG Eisenzeit in Hamburg und Sopron (sajtó alatt).

¹² Kisalföld 2006. jan. 5.

Iváncsics Jenő geológus: „A Sopron környéki táj kialakulása geológiai megközelítésben” c. előadása 2003. szeptember 25-én sok érdeklődőt vonzott. *Soproni Géza*: „A régi és az új Berlin. Egy tanulmányút tapasztalatai különös tekintettel a múzeumokra” c. előadását 2004. szeptember 23-án hallhattuk. 2006. március 23-án *Gömöri János*: „Kőkori 'vénuuszok' és bronzkori harcosok Nagycenkről” c. ásatási beszámolója hangzott el; július 20-án *Varga Gábor* erdőmérnök: „A Deák tér múltja és jelene” című vetített képes előadását hallgathattuk meg. Október 12-én *Gömöri János*: „A soproni mélygarázsok helyén 2005–2006-ban végzett régészeti ásatások eredményei” című vetített képes előadását a Sopron TV felvette, majd később közvetítette.

4. ábra: A 907. évi pozsonyi csata évfordulóján tartott előadás és koszorúzás után a harkai „Kurszán kende” lovasjász hagyományörzők tisztelegnek a győztes csata emléke előtt.

Évfordulóhoz kapcsolódott 2005. december 1-én *Dominkovits Péter* főlevéltáros: „Sopron a Kuruc korban (Az 1705. decemberi ostrom és levéltári forrásai)” című előadása, illetve 2006. szept. 21-én *Goda Károly* történész: „Sopron Kapisztrán Szent János korában” (Emlékezés az 1456. évi nándorfehérvári győzelem 550. évfordulójára) c. vetítettképes előadása. 2007. szeptember 20-án hangzott el *Veszprémy László* ezredes, hadtörténész: „A sorsfordító győzelem. A pozsonyi csata, 907”. c. előadása¹³ Társaságunk és a SM¹⁴ szervezésében. 907. júliusában Gyermek Lajos német király se-rege, az egyesült bajor haderő, Luitpold örgróf vezetésével a Pannóniában 900 után berendezkedő magyar törzsszövetség ellen támadt. A Pozsony melletti magyar győzelem a honfoglalást lezáró győztes csatának tekinthető. Az előadáshoz kapcsolódva *Dr. Czani Csaba*, a harkai „Kurszán Kende hagyományörző lovascsapat” kapitánya röviden tájékoztatót a honfoglalás korában használt fegyverekről és a harcművészeti hagyományokat ápoló csapat tevékenységéről. A résztvevők kezükbe vehették a 10. századi szablyák, íjak, nyílvevesszők, tegeztek, lándzsák és fokosok hiteles másolatait. Végül Sopron önkormányzata és társaságunk egy „907”-es évszámot ábrázoló koszorú elhelyezésével tisztelgett az Országzászló előtt (4. ábra).

4. Tanulmányi kirándulások

A régészeti műemlékeket tanulmányi kirándulások révén igyekeztünk megismerni, ezért gyalogos-, illetve kerékpáros túrákat és autóbuzsós kirándulásokat szerveztünk. 2003. május 4-én kerékpártúrát tettünk Burgenlandba a Castanea Egyesülettel közösen. Doborjánban (Raiding), Liszt Ferenc szülőfalujában részt vettünk a „Római Borostyánkő út” és a „Liszt Ferenc” túraútvonalak ünnepélyes átadásán. 2004. június 6-án a Soproni Képzőművészeti Társasággal a petronelli szabadtéri múzeumba a carnuntumi római ünnepek megtekintésére utaztunk ki, *Gömöri János* vezetésével.¹⁵ 2006. április 8-án a bánfalvi túra keretében a Sánchegyen kelta- és kuruc-kori kiserőd földsáncának megtekintésére került sor. A kuruc-kori sáncok történetét a helyszínen *Krisch András* főlevéltáros, Társaságunk kurátora ismertette. A környék természeti kincseit *Hárs Olivér* (Castanea Egyesület) mutatta be. 2007. szeptember 22-én tanulmányi kirándulást szerveztünk Hainburgba a pozsonyi csatáról rendezett kiállítás megtekintésére. A tárlat Alsó-Ausztria 9–10. századi történetét a korabeli krónikák és a régészeti leletek segítségével mutatta be, elsősorban a frank–bajor, az avar–szláv, majd a bajor–magyar kapcsolatok tükrében.

5. Poszter-kiállítások

A hazai és ausztriai múzeumokkal közösen bemutatott poszter-kiállítások közül ki kell emelnünk a 2004. február 23-án a Lábasházban megnyílt „Medicina Pannonica.

¹³ Veszprémy László: Egy ütközet és forrásai. *Historia XXIX* (2007), 5–6. szám, 42–44.; Uő: Eine wechselfolle Rezeptionsgeschichte. Die Pressburger Schlacht aus Sicht der Ungarn. – in: Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. Hrsg. R. Zehetmayer. St. Pölten 2007, 99–102.

¹⁴ A nyugati határvidék újkori helyzetéről Dr. Tóth Imre múzeumigazgató mondott rövid bevezetést.

¹⁵ A Carnuntum Régészeti Park (Archäologischer Park Carnuntum) igazgatója, Dr. Markus Wachter szívességéből megtekinttük a Museum Carnuntinum kiállításait, a hainburgi középkori várat és a kelta magaslati telepet (Braunsberg) is.

Higiénia és orvoslás a római kori Pannóniában” c. időszaki kiállítást. A Carnuntum Régészeti Parktól,¹⁶ a budapesti Aquincumi Múzeumból, a szombathelyi Savaria Múzeumból és a kismartoni Burgenländisches Landesmuseum-tól kölcsönzött leletanyagot kiegészítettük a soproni római kori orvostörténeti anyaggal. A tárlatot¹⁷ a SM munkatársaival rendeztük be. A kiállítás alatt Társaságunk „Egészségügyi félórák” címmel hetente ismeretterjesztő előadásokat szervezett.

2006. október 18-án *Prof. Manfred Welan*, az UNESCO bécsi munkacsoportjának elnöke nyitotta meg egy nemzetközi konferencia alkalmából a Soproni Múzeum vendég-kiállítását a Stadtarchäologie Wien kiállítótermében. Az 56 nagyméretű, színes poszteren Sopron és környéke legjelentősebb régészeti emlékeit és a legfrissebb ásatási eredményeket mutattuk be. A bevezető előadást *Gömöri János*, a kiállítás rendezője tartotta. Az „Évezredek a Borostyánkő út mentén, különös tekintettel Sopronra és környékére” c. kiállítás tábláin német, angol és magyar nyelvű feliratok nyújtottak információt. A vándorkiállítás a rendező munkái mellett *Gabrieli Gabriella* régészeti és *Nemes András* műemléki kutatásait is bemutatta. Paur Iván és Bella Lajos soproni vaskori ásatásairól *Jerem Erzsébet* állított össze négy táblát.

6. Kiadványok

2002-ben a városi jog elnyerésének 725. évfordulójára Társaságunk kiadta az Árpád-kori soproni várról szóló könyvet.¹⁸ 2004-ben a *Medicina Pannonica* c. kiállítás többoldalas színes prospektusát adtuk ki. 2005-ben az „Erdő és fa régészete és néprajza” c. konferencia rezümé füzetének kiadását és a „Scarbantia-Sopron régészeti naptára 2006” c. színes kiadvány megjelentetését támogattuk. Utóbbiban a SM Régészeti Gyűjteménye legszebb leleteinek fotói láthatók a szükséges információkkal ellátva. 2006-ban a Soproni Szemle különlenyomataként jelentettük meg a *Scarbantia Füzetek* 1. számát.¹⁹

7. Tudományos konferenciák

Társaságunk és az MTA VEAB Soproni Tudós Társasága (továbbiakban: STT) támogatta a VEAB Iparrégészeti és Archeometriai-, valamint Kézművesipar-történeti munkabizottságai által szervezett „Az erdő és fa régészete és néprajza” c. országos tudományos konferencia megrendezését 2005. május 9–10. között.²⁰ Az interdiszciplináris konferencián húsz előadás hangzott el a soproni Erdészeti Múzeumban.

2006. november 3–4. A II. Scarbantia Tanácskozást az Erdészeti Múzeum Templom utcai előadótermében rendezte Társaságunk a SM az STT támogatásával. A Tudományos nap megnyitót *Verő József akadémikus*, az STT elnöke tartotta; *Domonkos Ottó* ny. múzeumigazgató tájékoztatót a Sopron Monográfia tervezett kötetéről; *Gömöri*

¹⁶ Az INTERREG támogatásával 2002. március 23. és november 11. között az Archäologischer Park Carnuntumban (Petronell, Alsó-Ausztria) *MEDICINA CARNUNTINA* címmel állt a kiállítás, amelyet ott Günther E. Thüry rendezésben mutattak be.

¹⁷ A soproni *Medicina Pannonica* kiállításról beszámolt az Ókor. Folyóirat az antik kultúráról 2003/2–3. száma is.

¹⁸ *Gömöri János*: *Castrum Suprun*. Sopron vára és környéke az Árpád-korban. Sopron 2002.

¹⁹ *Gömöri János* – *Karl Kaus*: *Panem et circenses*. A scarbantiai amfiteátrum és közönsége. *SSz.* 59 (2005), 138–163.

²⁰ Az erdő és fa régészete és néprajza, kézművesipar-történeti megközelítésben. *Archaeology and Ethnography of Forest and Wood*, in *Approximation of Handicraft History* (Szerk.: *Gömöri János*), Sopron 2007, 424. p.

János: A Scarbantia monográfia-kötet tervét mutatta be. További előadások: *Kovács Péter* egyetemi docens: Scarbantia a történeti és epigráfiai forrásokban; *Póczy Klára* (BTM): Scarbantia a későrómai városok sorában; *Gömöri János* (SM): Scarbantia úthálózata és a fórum középületei, az amphitheatrum. A római kézművesség emlékei, műhelyek, szerszámok. A városfalprogram három évtizede; *Szabó Ádám* (MNM): A fórum környéki feliratok; *Fényes Gabriella* (BTM): Scarbantia városi fürdője a Szt. Orsolya Iskola pincéjében; *Gabrieli Gabriella* (SM): Scarbantiai szentélyek, kultuszok. Temetők. Villák Scarbantia territóriumán; *Torbágyi Melinda* (MNM): Scarbantia pénzforgalmáról; *Tomka Péter*: Scarbantia környete a népvándorlás korában. *Varga Tamás* múzeumigazgató bemutatta az Erdészeti Múzeumot.²¹

8. A Scarbantia Régészeti Park gazdagítása

2006-ban Sopron önkormányzatának támogatásával négy információs táblát helyeztünk el az APS Városház utcai romterületénél. 2007-ben a Fő téri római út és a Fórum Múzeum új információs tábláit készítettük el és helyeztük ki. 2007-ben a Várhelyen a TAEG Zrt. Társaságunkkal konzultálva elkészítette a 131. számú, Hallstatt kori halomsír új rekonstrukcióját, egy kelta stílusú erdei faházat, visszarendezte a régi ásatások kutatóórkait, valamint felállította az általunk szerkesztett négy táblát.

2007. augusztus 10-én egész napos Scarbantia-túrán vett részt a burgenlandi „Római Borostyánkőút-fenntartó Egyesület” vezetősége. Az egyesület elnöke, *Hans Artner* egyben a Burgenlandi Turisztikai Hivatal vezetője, a delegáció többi tagja gimnáziumi tanár és levéltáros volt. A Nyugat-Pannon térség kulturális turisztikai kínálatának színésítése céljából közös projektek²² kidolgozását kezdtük el.

9. Szervezeti keretek

2007. március 23-án a Társaság közgyűlése vezetőségválasztást tartott. Társelnökök: Gömöri János ügyvezető és Fábiánkovits Ferenc. Titkár: Soproni Géza. Questor: Kocsi János. Kurátor: Krisch András. Az Ellenőrző Bizottság elnöke: Sógor János.

Társaságunk munkájához 2006-ig a Győr-Moson-Sopron megyei Múzeumi Igazgatóság Soproni Múzeuma biztosította az infrastrukturális hátteret. 2007-től Sopron önkormányzata bocsátott rendelkezésünkre egy helyiséget az Új u. 4. szám alatt, a Soproni Városszépítő Egyesület irodája mellett. Itt kapott helyet az APS Alapítvány is, amelynek létrejöttét kezdeményeztük, és amelynek fejlesztése egyik legfontosabb célkitűzésünk.

Előírt kötelezettségünknek is eleget teszünk, amikor közöljük, hogy 2002-ben az adófizetők személyi jövedelemadójának 1%-a 23 930 Ft. volt. 2003-ban 72 242 Ft-ot,

²¹ Sopron önkormányzatának közművelődési alapjából a 2006. évi II. Scarbantia Tanácskozás kiadásainak fedezésére 30 000 Ft céltámogatásban részesültünk. Az Idegenforgalmi és Kulturális Bizottság pályázati keretéből 20 000 Ft támogatást kapott Társaságunk az információs táblák felállítására.

²² 2006. május 12. Társaságunk ügyvezető elnöke meghívásra részt vett a „Verein für Erhaltung zur römischen Bernsteinstrasse” Sopronnyéken (Neckenmarkt) tartott közgyűlésén, ahol elhangzott az ausztriai Borostyánkő út projekt menedzserének előadása: Dipl. Ing. Richard Resch: „Die Bernsteinstraße Burgenland – Baustein des Europäischen Kulturprojektes (European Amber road), INTERREG III B Projekt „R.O.M.E.”

2004-ben 67 738 Ft-ot, 2006-ban 62 541 Ft-ot, 2007-ben 26 352 Ft-ot ajánlottak fel a soproni régészeti műemlékeket becsülő polgárok a Scarbantia Társaságnak.

A fenti összegekből a konferenciák kiadásait, a nyomdai költségek egy részét, a Scarbantia Emlékérmek és dobozok elkészítését, a meghívott előadók tiszteletdíjait, az információs táblák elkészítését és a postai költségeket fizettük ki, valamint a szakmai küldöttségek fogadását fedeztük. Társaságunk megköszöni a régészeti- és műemlék-pártolóknak, hogy munkánkat támogatják. Reméljük, hogy érdeklődésükkel és támogatásukkal a továbbiakban is elősegítik a Scarbantia Társaság céljainak megvalósítását, városunk és környezete vaskori, római kori és középkori régészeti műemlékeinek tudományos feldolgozását és széles körben való megismertetését.²³

JÓZAN TIBOR | Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2007. évi tevékenységéről

A korábbi vezetőség mandátumának lejártá, valamint Dr. Kubinszky Mihály örökös tiszteletbeli elnökünk visszavonulása miatt 2007. január 15. napján új vezetőséget választott a tagság. Az új vezetőség, elődei munkáját folytatva több szervezeti változtatást hajtott végre, ezek:

- megalakította, illetve megújította az Egyesület Szakbizottságait, az Építészeti, a Várostörténeti, az Ifjúsági, a Természeti Környezetkultúra és Idegenforgalmi, a Kommunikációs és a Mecénási Szakbizottságot;
- az Egyesület által 1996-ban alapított és időközben működésképtelenné vált Alpokalja Idegenforgalmi Alapítvány kuratóriumát megújította, melynek új vezetője Taschner Tamás lett;
- a változó körülmények miatt az Egyesületet közhasznú szervezetté alakította át, melynek új alapszabályát a 2007. november 7-én tartott rendkívüli közgyűlés elfogadta, a közhasznúság bírói bejegyzése folyamatban van;
- Az Egyesület 2008. évtől internetes honlapot fog működtetni, ezen az Egyesület története, működése, tagsága, vezetősége belépési lehetőségek nyomon követhetők.

A szervezeti átalakítások mellett az Egyesület folytatta hagyományos, a város szépítése, örökségének megőrzése, kiemelkedő személyiségeire való megemlékezése érdekében végzett munkáját. Részt vettünk a Kitaibel Pál születésének 250. évfordulójához kapcsolódó megemlékezéseken (Sopron, Vácrátót, Budapest). A soproni emléktábla koszorúzásánál Dr. Józán Tibor elnök és Andrassy Péter szakbizottsági elnök beszédet tartott. Koszorút helyeztünk el 2007. február 10-én

²³ Adószámunk: 18525498-1-08

Mikoviny Sámuel emléktáblájánál, valamint 2007. február 24-én Dr. Csapodi István halálának 5. évfordulóján felavatott emléktáblájánál. A Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítvánnyal, a Castanea Egyesülettel és a Sopron Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalával közösen szerveztük a Virágos Sopronért rendezvény-sorozatot, amelyen Horváth Sándor tagtársunk aktív szervezésében az év folyamán 11 rendezvény volt.

Az első rendezvényt 2007. február 26-án Dr. Józán Tibor elnök nyitotta meg. A rendezvény sorozatban voltak szakelőadások, növénybemutatók, növényvásárok, különböző helyszíni bemutatók (pl. Sopron Város erdei, NyME botanikus kertje, városi parkok). Különösen nagy sikere volt a Széchenyi tér épületeit és növényeit, valamint a Szent Orsolya Katolikus Általános Iskola és Gimnázium függőkertjét és csillagvizsgáló tornyát bemutató előadásoknak. A sorozat záró eseménye 2007. december 10-én volt egy Adventi - Karácsonyi műsorral egybekötve. Bizottságaink részvételével további tanulmányi kirándulások szervezésébe kapcsolódtunk be (Szarhalmi erdő, Rax-Alpen, Fraknó).

A Kulturális Örökség Napja (szeptember 15.) alkalmából a Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítvánnyal és két soproni egyházi iskolával közösen a soproni Károly-magaslati Kilátónál tartott rendezvényen megemlékeztünk Dr. Winkler Oszkár és Dr. Gombocz Endre munkásságáról. A rendezvény alatt, melynek főszerzője Andrassy Péter szakbizottsági elnök volt, közel 250 fő tekintette meg az ott lévő kiállításokat.

Ebben az évben nem írtuk ki a már hagyományoknak tekinthető „Winkler Oszkár emléktábla” pályázatunkat az előző évben elért legszebb építési teljesítményért. Helyette a 100 éve született névadó, Dr. Winkler Oszkár Ybl-díjas építész emlékére helyeztünk el a Frankenburg u. 8. számú, általa tervezett épületen emléktáblát. Az emléktábla avatásán Dr. Józán Tibor elnök, Boros László szakbizottsági elnök és Dr. Kubinszky Mihály örökös tiszteletbeli elnök mondott méltató beszédet. Az év folyamán beléptünk az Országos Város- és Faluvédő Egyesületbe, amelynek országosan már több mint 400 település a tagja.

Ifjúsági Bizottságunk, más egyesületekkel közösen részt vett „Városunk egy épített, vagy természeti értékeinek bemutatása” című írásos ifjúsági pályázat kiírásában, értékelésében, eredményhirdetésében. Ugyancsak részt vettünk a 450 éves Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium jubileumi ünnepségének előkészítésében, valamint Gombocz Endre: A magyar botanika története című munkájának facsimile kiadásának előkészítésében, bemutatásában. Egyesületünk küldötte állandó résztvevője a Város Fejlesztési Bizottság üléseinek, ahol véleményünket képviseli.

Egyesületünk köszönetet mond minden támogatójának az 1 %-os adó felajánlással és a mecénási kiemelt támogatással, a munkákat segítőknek egyaránt. Ezúton is kérjük, hogy a közelgő adóbevallás 1 %-os felajánlásánál ne feledkezzenek meg egyesületünkről. Adószámunk: 19884581-1-08.

A Soproni Városszépítő Egyesület, a Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítvány, a Perkovátz Háza Baráti Köre – együttműködve más civil szervezetekkel – 2007. március 10-én az alábbi három témakörben pályázatot írt ki a soproni általános és középiskolák tanulói számára:

1. Mit tennék a városszépítő egyesület elnökeként Sopron és közvetlen környéke épített és természeti kincseinek megőrzéséért?
2. Városunk egy építészeti, vagy természeti értékének bemutatása, védelmének feladata.
3. Sopronban, vagy annak közvetlen környezetében előforduló, számomra legkedvesebb védett növény, illetve állat bemutatása és védelme, egyéni megfigyelés alapján.

A megadott határidőre kilenc dolgozat érkezett. A Soproni Városszépítő Egyesület Peéry Rezső Ifjúsági Szakbizottsága a kiírásnak megfelelő hét dicséretes pályamunkát értékelve, az alábbi döntést hozta:

Megosztott első díjat nyert *Horváth Vivien* 12. osztályos tanuló „A belvárosi házrengeteg üde foltja. A Szent Orsolya zárdakertje”; *Varga Dóra* 12. osztályos tanuló „Séta a soproni Egyetemi Botanikus Kertben” és *Hillebrand Barbara* 11. osztályos tanuló „A Szent Orsolya Katolikus Iskola és Kollégium épített értékeinek bemutatása” c. pályamunkájával. Mindhárman a soproni Szent Orsolya Római Katolikus Általános Iskola Gimnázium és Kollégium növendékei.

Megosztott második díjat nyert *Bókon András* 8. osztályos tanuló (Szent Orsolya Ált. Iskola) „Egy csepp világörökség”; *Salamon Péter* 10. osztályos tanuló (NYME Roth Gyula Gyakorló Szakközépiskola és Kollégium) „Élő kövület Sopronban”; *Bókon Violetta Mária* 12. osztályos tanuló (Szent Orsolya Gimnázium) „Két ország egy világöröksége” és *Szeniczai Patrik* 9. osztályos tanuló (Szent Orsolya Gimnázium) „A Soproni Erzsébet Kórház parkja” c. pályamunkájával.

A kiíró szervezetek mellett a díjazáshoz könyvajándékokkal hozzájárultak: Sopron Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala; a Fertő-táj Világörökség Egyesület, valamint Sass László könyvkiadó. Az alábbiakban közreadjuk a bírálók által legjobbnak ítélt pályamunkát.

Horváth Vivien: A belvárosi házrengeteg üde foltja. A Szent Orsolya zárdakertje

Az iskola története

A Merici Szent Angéla által 1535-ben alapított Szent Orsolya-rend tagjai a 18. század derekán telepedtek le Sopron várfalakkal körülvett Belvárosában, az egykori Sópiac keleti oldalán. Vállalt feladatuk a leányifjúság nevelése és a beteg, elesett emberek ápolása volt. Soproni letelepedésük előtt már hat magyarországi városban tartottak fenn iskolákat. A soproni alapító, egy bécsi jótevő asszony, özv. Niggelné Gangl Mária volt, akinek alapítói szándékát Mária Terézia hagyta jóvá 1746. július 8-án.

1747. május 16-án Győrből érkezett M. Stadler Ignácia fejedelemsasszony és három nővér. Feladatuk templom és iskola létrehozása volt. Hamarosan fel is épült első kápolnájuk és zárdájuk. Az 1850-es években határozták el, hogy a barokk épületegyüttes helyén nagyobb méretű templomot, zárdát és iskolát emelnek. A tervek elkészítésével a tehetséges, fiatal soproni építész, Handler Nándort bízták meg. Az Orsolya téri épületegyüttes különösen fontos szerepet játszik hazai historikus építészetünkben, hiszen a kevésbé pontos gótikus elemeket ezen a templomépületen pontosabb, „szigorúbb” megformálás váltotta fel. Joggal lehetünk büszkéek, hogy ebben az elsők közé tartozott az akkori Közép-Európában. A monumentális épületegyüttes igényes neogótikus architektúrájával az egész tér hangulatát meghatározta.

Az iskola tantermei kis méretű belső udvarok köre szerveződtek. A kétemeletes, hatalmas épület udvari homlokzatai az egykori várfalra néztek. Itt épült fel 1908-ban a csillagvizsgáló tornya Schármár Károly soproni építész tervei szerint. Az iskolaépület belső tereit 1954-ben Winkler Oszkár tervei alapján modernizálták. Az épület megújítása során derült ki, hogy az iskola helyén korábban a római közfürdő nagyméretű együttese állt. A fürdő a Kr. u. I–II. században épült és a IV. században is működött még. Vizét Scarbantia aquaeductusa vezette a mai Bánfalva területéről a városba. A hatalmas közfürdő megmaradt részeit feltárták. Egy másik feltárás során derült fény a római kori déli kapu maradványaira az iskolaépület udvarán.

A folyamatosan bővülő, gyarapodó Rend és iskola új épületvásárlásokat, átépítéseket, építkezéseket tett szükségessé (Packhoffer-, Peregrin-, Vághy-, Wenzel-, Frieze-Fels-, Horváth-ház). Az iskolát a várfal külső oldalán korábban felépült városi palotával (Széchenyi tér 21. – Várkerület 116. szám) árkádos folyosóval kapcsolták össze. A hatalmas saroképület mai formáját 1857-ben kapta. 1948-ban a zárdát lefalazták az iskolától, a nővérek megélhetését az egykori tanítványok segítették. 1950. június 18-án éjszaka Vácra szállították a nővéreket, ahonnan szeptember 8-án szabadultak. Az ún. Orsolya téri Általános Iskola az államosítás után koedukálttá vált. 1982-ben a Petőfi téri iskola hozzácsatolásával Belvárosi Általános Iskola néven működött, majd 1991. július 1-jén az iskolát és a Horváth-házat, amely középiskolai fiúkollégiumként működött, a városi önkormányzat újra a Szent Orsolya Rend használatába, majd egy év múlva tulajdonába adta vissza. A két épület a köztük lévő átjárás helyreállításával vált egységes egészként kezelhetővé és használhatóvá.

Az iskola udvarai napjainkban

Iskolánk egy apácakerttel és egy kétszintes udvarral is büszkélkedhet. A kétszintes udvar egyik része a várfal és az iskolaépület között található 8 méter magasan feltöltött függőkert, amely a régi időkben hangulatos kis park volt, medencével és a nővérek által nevelt növényekkel. Ez a terület ma már teljes mértékben a diákok igényeit szolgálja ki. A vízmedencét felváltotta a testnevelés órákon használatos távolugró gödör, amelyben délutánonként a napközisek előszeretettel építenek homokvárakat és egyéb homokcsodákat. A szünetekben itt az ember kellemesen feltöltődhet és kikapcsolódhat. A lányok elbeszélgetnek egymással a padokon, vagy érdeklődve figyelik, ahogyan a fiúk fociznak a lebetonozott alsó udvaron.

A másik, csaknem 500 négyzetméteres zöldövezet a zárdakert. Ide sajnos csak kevés diáknak van lehetősége kijutni, ugyanis ez az apácák féltve őrzött kincse. Itt korábban főként a megélhetésükhöz szükséges növényeket (zöldség, gyümölcs) termesztettek. A háború előtti időkben a nővéreknek ezen kívül még volt egy nagyobb földterületük is a városban, ahol földet művelhettek is szőlőt termesztettek. Ez a Lehár Ferenc utca végén található Apácakert, amely mai is őrzi nevét. Ez az államosítások után a föld kikerült a zárda tulajdonából, csak a zárda és az iskola közti kertben gazdálkodhattak. Azonban ez a kert mára már elvesztette eredeti funkcióját: a már idősödő nővérek erejük fogytán már csak kedvtelésből művelik (szamócat, diót és fügét „termesztenek”), és többnyire a biológia oktatását szolgálja. A biológia fakultációt választott diákok itt sajátíthatják el a növényhatározás tudományát, amelyre a kert sokszínű és értékes növényvilága kiválóan alkalmas. Az alsóbb évfolyamok szorgalmasabb diákjai örömmel segítenek az őszi betakarításnál és a kert rendbetartásában a nővéreknek (levélsöprés, gyomlálás, padok tisztítása, festése).

Séta a zárdakertben

A Cifra-folyosó ajtaján kilépve az ember egy teljesen más, a zajos tantermektől nyugodtabb világba cseppen. A festői szépségű kertben a pihenőpadok és sétautak között örökzöld és lombhullató fák, cserjék díszlenek. A keskeny, dimbes-dombos utak különböző kisebb részekre osztják fel az udvart.

Az ajtón kilépő bal oldalán egy, az I. Világháború korából származó hatalmas diófa áll. A fa alatt gazdagon elszaporodott a mérgező termésű növény, a Waldstein-pimpó, amely a gyakorlatlan szemek számára könnyen összetéveszthető az erdőkben ugyancsak gyakran megtalálható erdei szamóccával, mivel két növény levele és termése nagyon hasonló. Fontos megkülönböztető jegy az apró, piros gyümölcs állása: míg a szamóca a föld felé lóg szárán, addig a Waldstein-pimpó felfelé néz.

Az iskola napsütötte déli falánál látható a melegebb éghajlatot kedvelő füge, ami különösen jól érzi itt magát. Nem véletlenül állhatott a növény jelenlegi helyén korábban egy üvegház. A kert déli oldalán szintén az I. Világháború idején ültetett kislevelű hárs áll. Ez a fa jelentős mértékben meghatározza a kert képét. Kb. 20-25 m magas, viszonylag igénytelen, szárazság- és árnyéktűrő, de lassú növekedésű hársfaj.

Leveleinek fonákján az érzugokban vöröses színű szőrpamacsokat találunk. Virágzata június közepe táján gyűjthető a teljes virágzás idején. Ez szolgáltatja a legfinomabb hársmézet és a legjobb tea-alapanyagot. A hárs közvetlen közelében egy kisebb virágos kert fekszik krizantémokkal, különféle bokrokkal (pl. mogyoró, orgona, hóbogyó, aranyág) és az újonnan felújított pihenőpadokkal. E területtől pár lépésnyire terül el egy rózsáliget, a tavasszal döngicsélő méhek egyik kedvenc helye.

A növényekkel gazdagon benőtt várfal romjai mentén húzódik egy keskenyebb kertrész. Ennek elején fekszik a korábban szántóföldi növényeknek helyt adó, ma már befűvesített parcella, közepén egy magányosan álló cseresznye csemetével. Hát-rébb, a korábbi veteményes helyén egy dús növényzettel tarkított angolkert található. Itt számos egynyári és évelő növény, ciklámen, margaréta, harangvirág, nefelejcs, árnyékliliom, gyöngyvirág, mályva- és pünkösdirózsa és más faj él. Ezenkívül eper, egres, sárgabarack is terem itt. Itt található még az 1930-as évek körül ültetett négy tiszafa, egy kisebb lombos erdő és itt állt a kert legöregebb fája, a Millenniumra ültetett 100 éves hegyi juhar, amelyet már kivágtak. Majdnem 15 méter magas volt és törzsátmérője elérte a 60 cm-t. Hatalmas termetére az itt maradt fél méter magas tönkje emlékeztet. 1970 és 1978 között jelentősebb telepítést hajtottak végre, melynek során öt nyugati tuját, három oregoni hamisciprust, három lucfenyőt, egy nyírfát, két ezüstfenyőt és egy virginiai borókát ültettek. 1980-ból újabb négy lucfenyő és egy keleti tuja származik.

1992-ben a kert teljes egészét felújították. Kivágták az elburjánzott cserjéket, gyomokat. Szintén ültettek újabb fákat: luc-, jegenye- és erdei fenyő, majd bükk, nyári orgona és kocsánytalan tölgy is került a kertbe. A várom mentén áll két vadgesztenye, melyek telepítési kora szintén az I. Világháború körüli időkre tehető.

Magának a várfalnak is megvan a saját növényvilága. Olyan növényeknek ad termőhelyet, mint a borostyán, az aranyos fodorka és annak rokona a kövi fodorka, az oroszlánszáj és a kövirózsa, sőt még a különböző tuják magvaiból kihajtott facsemeték is élnek rajta.

A csodálatos zárdakert elbűvölő érintetlenségének hátránya is van. Nemcsak a be-telepített növények érzik itt jól magukat, hanem a különféle gyomnövények is. Többek között elszaporodott a falgym (főként a mediterrán területeken terjed), a betyárkóró és a nagy csalán. Mint minden kertben, itt is pusztítanak az élősködő állatok. A vadgesztenyék levelén az aknázómoly szaporodott el. Hernyója tehető felelőssé a leveleken található foltokért és a levél elszáradásáért. E különös életmódú állat nem kívülről eszi a lombot, hanem „belerágja” magát a levél belsejébe. Ott aztán úgy rágja ki a levél középső, asszimiláló szöveteit, hogy közben a levél színén és fonákján levő bőrszövetet érintetlenül hagyja. A hernyó egész életét a levél belsejében tölti. Ötször vedlik, majd bábbá alakul át. Az aknában megbúvó báb nyugalmi állapotban van, nem táplálkozik, nem változtatja a helyét, sőt még a légzése is nyugalmi állapotban van. Az állat egyszer csak kibújik és kifejlődik belőle a molylepke. A molylepke rövid, néhány napos élete során már egyáltalán nem táplálkozik, egyetlen célja a szaporodás.

Gyakori vendégek a házi verebek, a fekete rigók és a Széchenyi-tér galambjai is. Évek óta vörös vércsék is költenek az iskola védett zugaiban és tizedelik a kertek, udvarok madárállományát. Iskolánk 2002-ben elnyerte a Madárbarát kert címet.

2007 nyarán az iskola nagyobb méretű tatarozáson esett át. Reméljük, hogy a felújítás továbbra is folytatódik majd, és külön hangsúlyt fektetnek az Orsolya- és a Széchenyi-téri két épületet összekötő folyosóra, hogy a történelmi múltú apácakert előtérbe kerülhessen. Érdemes lenne a diákok számára elérhetőbbé tenni a kertet. Veteményes kert létrehozása segíthetné a tanulást és a diákokkal közös fenntartása, gondozása nagy élmény lehetne minden korosztály számára. A kis alapterület ellenére további természetes életközösségeinkre jellemző növények betelepítésével színesedhetne a kert. Mindannyiunk örömét szolgálná, ha a cifrafolyosó tejüveg-ablakait lecserélnék és az egyik épületből a másikba igyekezve a kert pihentető látványában gyönyörködhetnénk.

Függelék: Az Apácakertben megtalálható növényfajok

Fajnév	Latin elnevezés	Család	Általános leírás
aranyos fodorka	<i>Asplenium trichomanes</i>	Fodorkafélék	Haraszt
bánáti bazsarózsa	<i>Paeonia officinalis</i>	Bazsarózsafélék	Kétszikű, évelő
baracklevelű harangvirág	<i>Campanula persicifolia</i>	Harangvirágfélék	Kétszikű, évelő
betyárkóró	<i>Erigeron canadensis</i>	Fészkesvirágzatúak	Kétszikű
bókoló aranyfa	<i>Forsythia suspensa</i>	Olajfafélék	Kétszikű cserje
borostyán	<i>Hedera helix</i>	Aráliafélék	Kétszikű, futónövény
ciklámen	<i>Cyclamen purpurascens</i>	Kankalinfélék	Kétszikű, egylaki évelő növény
cseresznye	<i>Cerasus avium</i>	Rózsafélék	Kétszikű fa
dió	<i>Juglans regia</i>	Diófafélék	Kétszikű fa
egres	<i>Ribes uva-crispa</i>	Ribiszkefélék	Kétszikű cserje
erdei ibolya	<i>Viola sylvestris</i>	Ibolyafélék	Kétszikű, lágyszárú, évelő
erdei pajzsika	<i>Dryopteris filix-mas</i>	Pajzsikafélék	Haraszt
erdei szamóca	<i>Fragaria vesca</i>	Rózsafélék	Kétszikű, lágyszárú, évelő
erdeifenyő	<i>Pinus silvestris</i>	Fenyőfélék	Nyitvatermő, egylaki fa
ezüstfenyő	<i>Picea pungens</i>	Fenyőfélék	Nyitvatermő, egylaki fa
fagyal	<i>Ligustrum vulgare</i>	Olajfafélék	Kétszikű cserje
falgyom	<i>Parietaria erecta</i>	Csalánfélék	Kétszikű évelő növény
füge	<i>Ficus carica</i>	Ördögfügefélék	Kétszikű bokor vagy kistermetű fa.
gyöngyvirág	<i>Convallaria majalis</i>	Liliomfélék	Egyszikű, lágyszárú, mérgező
hóbogyó	<i>Symphoricarpos rivularis</i>	Loncfélék	Kétszikű cserje
kajszibarack	<i>Prunus armeniaca</i>	Rózsafélék	Kétszikű fa
kaukázusi nefelejcs	<i>Brunnera macrophylla</i>	Érdeslevelűek	Kétszikű, évelő
kerti mályvarózsa	<i>Alcea rosea</i>	Mályvafélék	Kétszikű évelő növény
kerti oroszlánszáj	<i>Antirrhinum majus</i>	Tátogatófélék	Kétszikű, lágyszárú
kis télizöld	<i>Vinca minor</i>	Meténgfélék	Kétszikű, fasszárú, örökzöld
kislevelű hárs	<i>Tilia cordata</i>	Hársfélék	Kétszikű fa
kövi fodorka	<i>Asplenium ruta-muraria</i>	Fodorkafélék	Haraszt

közönséges lucfenyő	<i>Picea abies</i>	Fenyőfélék	Nyitvatermő tülevelű fa.
közönséges madárbirs	<i>Cotoneaster horisonthalis</i>	Rózsafélék	Kétszikű cserje
közönséges mahónia	<i>Mahonia aquifolium</i>	Borbolyafélék	Kétszikű cserje
közönséges nyír	<i>Betula pendula</i>	Nyírfafélék	Kétszikű fa.
közönséges orgona	<i>Syringa vulgaris</i>	Olajfafélék	Kétszikű cserje
közönséges vadszőlő	<i>Parthenocissus inserta</i>	Szőlőfélék	Kétszikű futó növény
krizantém	<i>Chrysanthemum</i>	Fészekvirágzatúak	Kétszikű évelő növény
lándzsalevelű árnyékliliom	<i>Nerium oleander</i>	Liliomfélék	Egyszikű, lágyszárú, mérgező
margaréta (margitvirág)	<i>Chrysanthemum</i>	Fészekvirágzatúak	Kétszikű évelő növény
medvehagyma	<i>Allium ursinum</i>	Liliomfélék	Egyszikű, lágyszárú
mogyoró	<i>Coryllus avellana</i>	Nyírfafélék	Kétszikű, cserje
nagy csalán	<i>Urtica dioica</i>	Csalánfélék	Kétszikű, kétlaki, évelő
nyugati tuja	<i>Juniperus occidentalis</i>	Ciprusfélék	Nyitvatermő örökzöld
oregoni hamisciprus	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i>	Ciprusfélék	Nyitvatermő örökzöld
páfrányfenyő	<i>Ginkgo biloba</i>	Páfrányfenyőfélék	Nyitvatermő lombhullató
rezgő nyár	<i>Populus tremula</i>	Fűzfélék	Kétszikű, kétlaki fa
rózsás kövirózsa	<i>Sempervivum marmoreum</i>	Varjúhájfélék	Kétszikű, évelő
tearózsa	<i>Rosa odorata</i>	Rózsafélék	Kétszikű cserje
tiszafa	<i>Taxus baccata</i>	Tiszafafélék	Nyitvatermő bokor, kistermetű fa
vadgesztenye	<i>Aesculus hippocastanum</i>	Vadgesztenyefélék	Kétszikű fa
vérbükk	<i>Fagus sylvatica</i>	Bükkfafélék	Kétszikű fa
waldstein-pimpó	<i>Atropurpurea Waldsteinia geoides</i>	Rózsafélék	Kétszikű, évelő

Felhasznált irodalom

- Fényes Gabriella: Az orsolyiták zárdájának, templomának és iskolájának építéstörténete SSz. 61 (2007), 81-90.
- Sági Éva: A soproni Szent Orsolya Iskola története. SSz. 61 (2007), 23-39.
- Czencz Kornélia–Szabolcs János: Az aknázómoly. Élet és tudomány (1999.) május 7.
- A Szent Orsolya Iskola Jubileumi Évkönyve, Szerk. Horváth József. Sopron, 1997.
- Borostyán. Környezetvédelmi lap a soproni és Sopron környéki családok részére, 1999/2. szám.
- Simon Tibor – Seregélyes Tibor : Növényismeret, a hazai növényvilág kis határozója. Budapest, 2004.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZILÁGYI MAGDOLNA

Borostyánkő út. Időutazás egy római kereskedelmi úton.

Multimedia CD-ROM.

Sopron, Scarbantia Társaság, 2007.

Az Adriát a Keleti-tengerrel összekötő, bronzkori előzményekkel rendelkező Borostyánkő út kétségkívül a római kor egyik legjelentősebb kereskedelmi útvonala volt. A római kori Itália, Noricum, Pannonia, és a Dunától északra fekvő Barbaricum területén húzódó nagy kereskedelmi út ma több közép-európai ország területét érinti, így kutatása leginkább nemzetközi összefogás keretében valósítható meg. Ezt remekül példázza az 1994 és 1996 között, a Közép-európai Kezdeményezés országainak régészeti intézményei által szervezett konferenciasorozat. A Borostyánkő úttal foglalkozó rendezvénysorozat negyedik szimóziuma a soproni Scarbantia Társaság szervezésében 1995-ben került megrendezésre. A Sopronban elhangzó régészeti előadásokból született *Borostyánkő út tájai és emlékei* (szerk. Gömöri János, Sopron: Scarbantia Társaság, 1999) kötet után, most egy kulturturisztikai CD-ROM megjelenését üdvözölhetjük ebben a témában, *Borostyánkő út. Időutazás egy római kereskedelmi úton* címmel.

A projektet vezető Gömöri János, valamint Maurizio Buora (Udine), Karl Kaus (Eisenstadt), Irena Lazar (Celje), Jan Rajtár (Nitra), Marina Šegvić (Zagreb), Jaroslav Tejral (Brno), Jerzy Wielowiejski (Warsawa) és kutatócsoportjaik közreműködésével létrejött CD-ROM elsősorban a Borostyánkő út és a mellette fekvő városok történetét igyekszik szakszerű, mégis teljességgel élvezhető módon bemutatni. A felhasználó örömmel fedezheti fel, hogy a program a címben megjelölt területnél és korszaknál lényegesen több információt tartalmaz. Az egykori Borostyánkő út mentén található lelőhelyeken túl bemutat számos további, római importból származó borostyánkő leletekkel rendelkező, dalmáciai és pannoniai települést is (mindösszesen 48! lelőhelyet). A vizsgált időszak sem csupán a római kort öleli fel. Kitekint az egyes római kori települések esetleges őskori előzményeire, és röviden ismerteti azok középkori és újkori jelentőségét is.

A CD-ROM, mely azzal a nem titkolt szándékkal készült, hogy elősegítse a kultúr-turizmust az egykori Borostyánkő út mentén, igen széles közönség érdeklődésére tarthat számot. Ezt a könnyen kezelhető felhasználói felületen, a leírások lényegre törő, közérthető stílusán valamint a hozzájuk kapcsolódó gazdag képanyagon túl az garantálja, hogy a program a városokat két, tartalmilag és szerkezetileg is jól elkülönülő részben igyekszik bemutatni. (Ezek elérhetőek a főmenüből a *Turizmus* illetve a *Borostyán utak* feliratra kattintva, de válthatunk a két rész között az egyes városok leírásánál az *Tour* illetve az *Archeo* gombok segítségével is.) A római kori települések romjain emelkedő városokat ismertető turisztikai rész elsősorban azon régészeti-történelmi érdeklődésű „laikus” felhasználók számára készült, akik személyesen szeret-

nének ezekre a helyekre ellátogatni. A római kori települések történetét, helyrajzát ismertető régészeti rész pedig igyekszik a szakmai közönség tudományos igényeit is kielégíteni.

A turisztikai részben a kirándulni vágyók tájékozódhatnak a városok megközelíthetőségével, közigazgatási szerepével és kultúrtörténeti jelentőségével kapcsolatban, továbbá rövid áttekintést kaphatnak a város történelmi fejlődéséről kezdetektől napjainkig. Hasznos, gyakorlati tanácsokat találnak itt arra vonatkozólag is, melyek azok az épületek, műemlékek, múzeumok, látogatható régészeti lelőhelyek és parkok, amelyeket feltétlenül érdemes felkeresniük, ha a városban járnak. A legtöbb esetben szerepel a leírásban ezek megközelíthetősége és nyitvatartási ideje is. A régészeti látnivalók mellett olykor helyet kapnak a felsorolásban a turisztikai szempontból szintén jelentős természetvédelmi területek, arborétumok, parkok, valamint a nevezetesebb kulturális rendezvények, fesztiválok is.

A régészeti részben tájékozódhatunk a Borostyánkő út nyomvonalán található városok és egyéb borostyánkővet importáló települések kialakulásáról, római kori történetéről, helyrajzáról, kora középkori utóéletéről, valamint a borostyánkő kereskedelemhez fűződő szerepükről. A leírások a turisztikai részhez viszonyítva részletesebbek, képanyaguk gazdagabb. Lényeges eltérést jelentenek a másik részhez képest a szövegben szereplő hivatkozások, amelyekre kattintva a felhasználó megtekintheti a tárgyalt lelőhelyek, épületek, régészeti leletek fotóit, elolvashatja a római császárok rövid életrajzát, és a legfontosabb fogalmak meghatározását. További fontos kiegészítése ennek a résznek, hogy itt megtaláljuk a szerző régészek nevét és tájékozódhatunk a legfontosabb szakirodalomról (bár egy kissé részletesebb, több tételt tartalmazó irodalom szakmai szempontból talán még hasznosabb lett volna).

A program a városokat ismertető lényegi részeken kívül két érdekes kiegészítést tartalmaz. Az első egy rövid leírást ad a borostyánkő kialakulásáról. A második egy feleletválasztós kvíz, amely segítségével a programot böngésző figyelmes felhasználók és a játékosabb kedvű szakemberek egyaránt tesztelhetik emlékező tehetségüket, tudásukat.

A program valamennyi része magyar, angol és német nyelven egyaránt olvasható, elősegítve ezzel is, hogy a nemzetközi kutatási eredmények széles körben hozzáférhetőek legyenek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a városok bemutatása sajnos nem minden esetben egyezik meg a három nyelven (pl. Tour: Aquileia, Salla, Szombathely, Jantar; Archo: Elbląg, Wrocław). Az egyes városokat bemutató szövegrészek sem egységes elvek alapján készültek, igen nagy eltéréseket mutatnak tartalmukban, felépítésükben és terjedelmükben egyaránt. Jelentős különbségeket fedezhetünk fel továbbá a mellékelt térképek, fotók, és rajzok forrása és minősége tekintetében is. Néhol hiányoznak a térképek, más esetben viszont a Tabula Peutinegrianától a turisztikai várostérképeken át az autósatlaszokig a térképek igen széles skálájából válogattak a szerzők.

Az egyes kutatók eltérő koncepciójából adódó egyenetlenségek ellenére a CD-ROM egyaránt hasznos, szükséges, és kellemes kikapcsolódást nyújtó kiadvány. Egy példadátó nemzetközi összefogás szellemi terméke, amely kitűzött szándékán, a kultúr-turizmus fellendítésén túl, remélhetőleg méginkább felhívja a figyelmet a nemzetközi tudományos kezdeményezések fontosságára a római és középkori útkutatás terén egyaránt.

2007 decemberében jelent meg a Magyar Kastélylexikon-sorozat legújabb kötete, a sorozatszerző Virágh Zsolt Győr-Moson-Sopron megyei kastélyokat és kúriákat bemutató munkája.

A megye területén döntően főnemesi nagybirtokok szerveződtek, ennek következtében a többi megyéhez viszonyítva meglehetősen magas a kastélyok száma és aránya: a rezidenciák 23%-a kastély (másutt kb. 10%). A megyebeli kúriák számát növelte, hogy a megye területén több köznemesi község helyezkedett el, ahol az ott birtokos köznemesi famíliák felépítették a maguk kúriáit. A megyében összesen 227 nemesi rezidenciát tart számon a szerző, amelyek közül 52 a kastély, 175 pedig a kúria. Ezekből az épületekből napjainkban 137 létezik, 90-et pedig – főleg 1945 után – lebontottak. Műemléki védelem alatt közülük 26 áll. A legtöbb nemesi kúria (11) egykor Bőnyben volt, de sok bel- és külterületi épület állt Farádon, Rajkán, Répceszemerén, Szilsárkányban és Magyarkeresztúron is. A legtöbb kastéllyal és kúriával az Esterházyak hercegi és grófi ága rendelkezett (31), őket a Széchenyiek követték (18), majd pedig a Habsburgok főhercegi ága és a gróf Nádasdy család (9-9). Rajtuk kívül meg kell még említeni mint megyebeli birtokos családot az Almásy, a Batthyány, a Cziráky, a Csáky, a Dőry, a Draskovich, a Felsőbüki Nagy, a Festetics, a Héderváry, a Kanizsai, a Kisfaludy, a Pálffy, a Perényi, a Szapáry, a Viczay és a Zichy famíliát.

A szerző a terminológia egyértelművé tétele végett öt kritérium alapján (az alapterület, az építető társadalmi státusza, az épület tipológiája, művészeti értéke és gazdasági központként betöltött szerepe) határolja el egymástól a kastélyt és a kúriát. A kötet végén elhelyezett mutatóban a népnyelvi elnevezések és a tényleges épülettípus kerül összevetésre. A lexikon első, legterjedelmesebb részét a megye ma is fennálló kastélyainak és kúriáinak ismertetése teszi ki. A következő szerkezeti egység a már nem létező, azóta lebontott rezidenciákat veszi sorra. A kastélylexikon szócikkei egységes felépítésűek. Bemutatják az adott település földrajzi elhelyezkedését, rövid birtoklástörténetét, jogállásában bekövetkezett változásokat, majd fontosabb turisztikai látnivalóit, nevezetességeit. A kastélyokkal/kúriákkal foglalkozó rész az épület megnevezésével veszi kezdetét, majd lehetőség szerint feltüntetésre kerülnek azok a családok, akik az idők folyamán valamilyen jogcímen (tulajdonjog és egyéb használati jogcím) a rezidencia birtokosai voltak. Rögzítésre kerül a műemléki védettség ténye és a közterület megjelölésével az épület elhelyezkedése. A műemlékileg védett, valamint a műemléki védelemre méltó, de még nem védett rezidenciákat a szerző hangsúlyozottabban szerepelteti. Az Olvasó megismerheti az építető család történetének legfontosabb mozzanatait, az épület birtoklás- és építéstörténetét, nyomon követheti az átalakítások és a kibővítések okozta változásokat, alapinformációkat találhat az épületeket övező parkról. A rezidencia művészettörténeti leírását külön szövegdoboz tar-

talmazza, amely egyebek között magában foglalja az épület alaprajzának és beosztásának leírását is.

Érdekes korabeli történetek, anekdoták olvashatók a híres tulajdonosokról és illusztris vendégeikről. Az eszterházi kastélyban vendégeskedő Mária Terézia 1773-ban saját kezűleg indította el a tiszteletére rendezett tűzijátékot. A sopronhorpácsi kastélyban Ferenc József, Liszt Ferenc és II. Vilmos császár is megfordult. Olvashatunk a hédervári kastély tornyainak legendájáról, a fertődi kastélykertben lévő Bagatelle nevének anekdotába illő eredetéről, a fertőszéplaki kastélyból a hagyomány szerint kiinduló alagutakról és a kapuvári várhoz kapcsolódó Hany Istók-legendáról.

A szerző ismerteti a kastélyok és kúriák 1945 utáni – a legtöbb esetben elszomorító, hányatott – sorsát. Így például az Esterházyak fertődi kastélyának történelmi értékű berendezésének jelentős részét a német hadsereg elszállította, az épületekben a szovjet hadsereg katonai kórházat rendezett be, amelynek felszámolásakor további értékeket vittek magukkal. A nagycenki kastélyt és parkját háborús károk érték, a szovjetek a könyvár teljes állományát elégették, a környékbeliek pedig kifosztották az épületet. A Széchényi familia másik rezidenciáját, a sopronhorpácsit sem kerülte el a történelem vihara. Az épületbe először szovjet katonák költöztek, akik a könyvek nagy részét tüzre vetették, de a környék lakói is sok értéket elvittek. A második világháborút követő államosítások után a legtöbb épületben közintézmény (községháza, könyvtár, óvoda, iskola, szociális otthon, egészségügyi intézmény, stb.) és hatóság kapott helyett, némelyeket községházként hasznosították, egyeseket pedig a helyi tsz vett igénybe.

Az 1945 utáni műemléki helyreállítások menete és eredménye mellett az Olvasó megtudhatja, hogy napjainkban milyen formában hasznosítják az épületeket. Kastélyszállóként üzemel például a hédervári Héderváry-kastély, a mosonmagyaróvári Habsburg-kastély, a nagycenki Széchényi-kastély, az ötvevényi Földváry-kastély és a röjtökmuzsaji Verseghi Nagy-kastély. Múzeum vagy kiállítóhely működik a fertődi Esterházy-kastélyban, a fertőrákosi és a szanyi püspöki kastélyban, a győr-ménfőcsanakai Bezerédi-kúriában, a Kapuvár-öntésmajori Esterházy-kúriában és a nagycenki Széchényi-kastélyban.

A kötetnek külön értéke, hogy gazdagon illusztrált fényképekkel, amelyek egyrészt a mai állapotot mutatják be (színes légi és földi fotók), másrészt pedig az archív felvételek (köztük jelentős számú publikálatlan kép) révén a korabeli állapotot örökítik meg.

A művészettörténész és jogász végzettségű szerző több diszciplína módszertanát alkalmazta, így tudományos munkája egyaránt kiterjed a műemléki, a (hely)történeti, a művészettörténeti, az építészettörténeti és a családtörténeti szempontú megközelítésre. A leírtakat szakmailag aprólékos helyszíni és levéltári-könyvtári kutatómunka támasztja alá. Az írott források mellett a szerző helytörténeteseket keresett fel és kutatómunkája során helybeli adatközlőket is megkérdezett. A könyv mellékletei és mutatói között az alapvető irodalomra (táblázatos formában), az adatszolgáltatók személyére és a válogatott irodalomra vonatkozó információk kaptak helyet, de megtalál-

ható közöttük a kastély- és kúriatulajdonos családokról készült összeállítás és a személynévmutató is.

Engedtessek meg, hogy a rendkívül széleskörű, precíz bibliográfiával kapcsolatosan néhány apróbb észrevételt tegyünk. Nem szerepel a művek között Csatkai Endre Sopron környékének műemlékeiről 1932 és 1937 között írott háromkötetes munkája, mely a második világháború előtti állapotokat mutatja be. A 366. oldalon a Csatkai névvel fémjelzett műemléki topográfiakötet pontos címe: *Sopron és környéke műemlékei*. A szerző az 1953. évi kiadásra hivatkozik, de 1956-ban napvilágot látott a javított és bővített 2. kiadás is. Talán érdemes lett volna a lexikon végén – akár csak fonszinten is – a felhasznált levéltári forrásokat is feltüntetni.

A kötetről összességében elmondható, hogy sokoldalúan hasznosítható, haszonnal forgathatják a szakemberek, kutatók, településük történetét oktató pedagógusok, helyismereti tanulmányaik során a diákok és nem utolsósorban a megyébe látogató turisták. A helyreállítási munkák során a tervezőknek különösen a régi fényképek bizonyulnak majd hasznosnak. A lexikkal a megyei helytörténetírás (is) jól használható, szakmailag megalapozott, igényes kivitelű kézikönyvvel gazdagodott, mely a megye mai területén elsőként kísérli meg számba venni és alapkutatási jelleggel feldolgozni valamennyi egykori kastélyt és kúriát – ideértve a már lebontottakat (!) is.

FEDELES TAMÁS

A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. (1244–1398). Szerk. Dreska Gábor.
Győr, 2007.

Újabb értékes kötet látott napvilágot a Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványaként 2007 őszén, ugyanis a Források, feldolgozások 6. köteteként a pannonhalmi Benedek-rendi apátság által a 14. század végéig kibocsátott hiteleshelyi oklevelek kritikai kiadását vehetik kézbe a medievisták, s a korszak története iránt érdeklődők. A kötet anyagát Dreska Gábor, az ELTE oktatója készítette elő kiadásra, aki közel egy évtizede foglalkozik Pannonhalmi közhitelű oklevéladásával; ebben a témakörben számos mérvadó tanulmányt publikált e munkát megelőzően is.

A Szent Márton hegyen 996-ban létesült apátság a 13. század első felében kapcsolódott be a közhitelű oklevéladásba, s ezáltal a speciálisan magyar hiteleshelyi intézményhálózat meghatározó tagjává vált. Jelen kötet egy nagyobb vállalkozás első darabja, amely a monostor hiteleshelyi oklevéladásának 1244-es kezdetétől 1398-ig bezárólag közli a közhitelű okleveleket. A közreadó által három kötetesre tervezett sorozat célja ugyanis nem kevesebb, minthogy valamennyi középkori pannonhalmi hiteleshelyi diplomát közreadja. Az okleveles anyag mennyisége, illetőleg a kiadás

módja mindenképpen indokoltá teszi egy kisebb sorozat megjelentetését, hiszen a 301 kiadványt tartalmazó első kötet terjedelme magában is közel 400 oldalt tesz ki.

A kiadás módja mindenképpen üdvözlendő, hiszen napjainkban elsősorban regeszták formájában kerül kiadásra a középkori okleveles anyag. Természetesen nem vitatva el az oklevelek tartalmi kivonatos közzétételének létjogosultságát, mégis teljes mértékben egyetértek Dreska Gáborral az anyag közreadási formája tekintetében. Ugyanis egy közhitelű oklevéladást végző intézmény tevékenységének, illetőleg az általa kibocsátott oklevelek teljességre törekvő elemzésének *conditio sine qua non*-ja egy az adott intézmény valamennyi hiteleshelyi kiadványát teljes terjedelmében magában foglaló corpus létrehozása. Teljes joggal utal Dreska többek közt az oklevelek formulás részeire, amelyek elemzése alapvető fontosságú a hiteleshelyi működés vizsgálata során, ám ezen részek – a műfaji sajátosságból adódóan – nem szerepelnek a regeszta-kiadványokban. E mellett sok esetben számos *terminus technicus* sem található meg az egyes kivonatokban. Ugyancsak örövendetesnek tartom, hogy az eredetiben, átírásban, illetve tartalmi átírásban fennmaradt diplomák mellett valamennyi említésből ismert oklevél – mint pl. az ügyvédvalló levelek – is szerepel az oklevéltárban. Szintén a kiadó teljességet célzó törekvését mutatja, hogy azon okleveleket is felvette a kötetbe, melyek már korábban publikálásra kerültek.

A munka előszavában (7–15. o.) a szerző részletesen bemutatja célkitűzését, tekintetbe véve a korábbi hiteleshelyi oklevélkiadásokat is, s ugyancsak részletesen olvashatunk a szövegközlés módszereiről. Az irodalom- és rövidítésjegyzéket követően (16–18. o.) kezdődik az oklevéltár (21–334. o.), amely a következő módon közli a szövegeket: Minden kiadvány előtt a keltezését követő rövid tartalmi kivonat kapott helyet, majd az oklevél állagára vonatkozó megjegyzéseket, ill. a külföldre olvasható információkat követi a jelzet, a korábbi kiadások és/vagy regeszták könyvészeti adatai, sőt esetenként az egyes kiadványok reprodukciójának lelőhelye is. Ezt követően olvashatjuk a diploma teljes szövegét. Jelentősen megkönnyíti a felhasználást az oldalak bal margóján elhelyezett, a sorok számozását ötösével feltüntető skála. Az adott kiadvány szövegének jobb megértését segítő legfontosabb megjegyzések, kiegészítések és javítások a lábjegyzetekben kerültek elhelyezésére.

Az oklevéltár első függelékében (335–352. o.) kapott helyet azon 13 kiadvány – többségükben hatósági megkeresések –, melyek szorosan kapcsolódnak a konvent közhitelű oklevéladásához. Szintén jelentősen segíti a kutatók munkáját a második függelék (353–358. o.), hiszen ebben valamennyi oklevelet felsorolta a szerző, melyek nem pannonhalmi kiadványok, ám az oklevéltárban szerepelnek. A kötetet helynévmutató (359–364. o.) és német nyelvű tartalmi összefoglaló (369–370. o.) zárja.

A mind tartalmi, mindpedig formai szempontból igényes kötetet bátran ajánlom az érdeklődők figyelmébe, s egyúttal bízom abban, hogy a nem túl távoli jövőben a tervezett sorozat további kötetei is napvilágot látnak.

Sajnálatos módon történelmünk idegen – és azon belül is elsősorban angol – nyelvű publikálásában meglehetősen lemaradásban vagyunk a környező országok szakembereivel szemben, ezért örvendetes minden minőségi tartalommal megjelenő kiadvány, nem is beszélve arról, ha az soproni vonatkozásokat is tartalmaz. Ugyanakkor még örvendetesebb lenne, ha ilyen megjelenésekre nem csak a nagy évfordulók – mint a vizsgált könyv témájául szolgáló 1956-os magyar forradalom jubileuma – kapcsán kerülne sor. A fent említett lemaradásunkat egy érzékletes példával jellemezném: pécsi középkorász kollégámtól hallottam, hogy jelenkori horvát szerzők kénytelenek bizonyos résztémákban még ma is Hóman Bálintnak az 1940-es években német nyelven megjelent írásaira támaszkodni, mert hasonlót nem találnak a kortárs magyar szerzőktől – idegen nyelven.

Vizsgálatunk tárgya profi munka. Már-már azt mondhatnánk, futószalagról került le, hiszen az 1968-ban létrejött és kizárólag hadtörténelemmel, haditechnikával, katonai viselettörténettel foglalkozó brit Osprey kiadó mára 1500 kiadványt tudhat maga mögött, s az 1984-ben elindult *Elit* sorozat – melyhez ez a könyvecske is tartozik – is a 157-es sorszámánál tart.¹ A mennyiség senkit se tévesszen meg! Ezek a kiadványok világszerte elismertek, s keresettek, másként nem is működhetne kiadójuk (melynek eladási számairól nem is álmodhatna magyar kiadó). A különböző alsorozatok különböző igényeket szolgálnak ki, az *Elit* széria kifejezetten egy-egy hadi eseménnyel foglalkozik, a legújabb kutatási eredmények felhasználásával röviden áttekinti azt, majd a lehető legszélesebb forrásalapon bemutatja az ott alkalmazott taktikákat, eszközöket és felszereléseket. Teszi mindezt a modern ember vizuális igényeit teljes mértékben kiszolgáló fotókkal (a tárgyalt kötetben még a nehezen megszerezhető Erich Lessing-fotográfiákból is látható néhány), színes ábrákkal és művészi kivitelű színes táblákkal.

A profi cég profi szerzőgárdát is igényel. Jelen esetben egy osztrák – Erwin A. Schmidl (az osztrák Nemzetvédelmi Akadémia Stratégiai Kutatások Intézetének munkatársa, több korszakkal foglalkozó mű szerzője)² – és egy magyar – Ritter László (az MTA TTI munkatársa) történést kértek fel a mű megírására, akik nyilvánvalóan ott-honosan mozogtak mind a témában, mind hazájuk közgyűjteményeiben. A köszönetnyilvánításból kiderül, hogy Ritter László az összes hazai közintézményt felkereste, amely a témába vágó anyaggal rendelkezik, sőt neves hazai (Rainer M. János, Murber Ibolya³) és külföldi szakértőkkel is lektoráltatta a kéziratot. Az illusztrátor személyében viszont hajthatatlannak bizonyult az angol szerkesztőség, hiába ajánlott a Hadtör-

¹ Forrás: <http://www.ospreypublishing.com/content1.php/cid=75>

² Lásd pl.: Erwin A. Schmidl (Szerk.): *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*. Böhlau, Wien, 2003.

³ Murber Ibolya: *Flucht in den Westen 1956: Ungarnflüchtlinge in Österreich (Vorarlberg) und Liechtenstein*. Rheticus-Gesellschaft, Feldkirch, 2002.; Fónagy Zoltán – Murber Ibolya: *Die Ungarische Revolution und Österreich 1956*. Czernin Verlag, Wien, 2006.

téneti Múzeum egy remek magyar grafikust, amazok mégis egy britet választottak. A vitathatatlanul tehetséges Peter Dennisnek akkor támadtak problémái, mikor ismert korabeli fényképekre épülő grafikáit újra és újra visszaküldte a magyar múzeum, mivel a magyar közegben idegen színeket használt a ruháknál.

A fentiek alapján a kötet tényanyagára összességében nehéz kritikai megjegyzést tenni, ezért előbb röviden a kötet szerkezetét vázolom. A magyar történelmet nem ismerőket egy rövid, a kezdetektől 1945-ig nagy ugrásokkal haladó általános bevezető igazítja el, majd ez a sztálinista fordulat, illetve a magyar 50-es évek részletesebb jellemzésével folytatódik. A jól áttekinthető térképekből itt találkozhatunk az elsővel, mely az 1956-ban „fontos” szerepet játszott városok kerültek feltüntetésre. Az idézőjel indokolt, mert míg Sopron, Győr és Mosonmagyaróvár feltüntetésének örülünk, addig a jóval tragikusabb események színhelyeül szolgáló Salgótarján hiányát fájlatjuk, igaz erről a településről nem esik a szövegben sem említés.

A forradalom eseményeit kronologikusan tekinti át, elsősorban – a harcok súlypontja miatt – Budapestre koncentrál, de érintőlegesen a vidék forradalmáról is említést tesz. Mindvégig kitűnő minőségű és jól megválasztott fényképek kísérik a szöveget, amelyekhez részletes, a forrást korrektül feltüntetető képaláírás járul. A forradalmi események végén kitér a magyar-szuezi események kapcsolatára, illetve a menekültkérdésre és az osztrák segítségre. Utóbbi különösen hasznos, mert a magyar összefoglalókban nem szerepel ilyen súllyal Ausztria, s nem olvashatunk az ittenihez hasonló érdekességekről. A kádári konszolidáció kezdeteinek áttekintését rövid és velős összefoglaló követi, amely a „gulyáskommunizmus”, illetve a rendszerváltás lényegét taglalja, nem feledkezve meg az 1989. augusztus 19-i sopronpusztai határnyitás – képen és szövegben való – megemlézéséről sem.

A kötet második fele a szemben álló felek bemutatására hivatott. Áttekinti a forradalommal szemben rendkívül megosztottá váló Néphadsereg, illetve a Vörös Hadseereg résztvevő csapatainak szervezetét és tagolódását (a megértést táblázatok segítik), fegyverzetét, egyenruházatát (a honvédek esetében a ruházat „magyarítását”), továbbá a forradalom alatti viselkedését és harcmódorát. A felkelőkről szintén alapos áttekintést ad és rámutat a forradalmár csoportok vegyes összetételére. Érzékletesen mutatja be az 1956-ra „lerongyolódott” budapestiek harcossá váló átvedlését, végül röviden megismerhetjük, miként hasznosította a fiatalság a szovjet háborús filmekből szerzett partizán ismereteit az orosz harckocsikkal szembeni küzdelemben.

A második rész szövegét 8 színes tábla (27 rekonstrukcióval) egészíti ki, melyeken korabeli fotók alapján megrajzolt, jellemző karakterek (neves Corvin köziek, Maléter, a fotózás ellen tiltakozó és pisztolyáért nyúló orosz tiszst stb.) egymás mellé helyezéseivel, életszerű jelenetek elevenednek meg, bemutatva így a felkelők, a Néphadsereg, a karhatalmi erők és a szovjetek ruházatát, illetve fegyverzetét. Számunkra az utolsó tábla a legérdekesebb. Az osztrák határ című kép egy osztrák katonát és egy csendőrt ábrázol, aki éppen átvesz egy Mossin-Nagant puskát – a leírás szerint – „egy magyar egyetemista[tól], aki] *Sopronból*” menekült. A középmagas termetű fiú bőrkabátot, karján nemzetiszínű karszalagot, bricsesz nadrágot, hosszú szárú zoknit és bakancsot visel. Fején középsikolás tányérsapka látható, melyet a 63. oldalon található szöveg tradicionális egyetemista diáksapkaként ír le. („*In Sopron, western Hungary, students of the Agricultural College [kihagyva a bányász kart] fought alongside their teachers*”).

before eventually crossing into Austria. This figure wears a black student cap of traditional design, with a bright green band, piping, and oak sprig motif on the crown.") Nyilvánvalóan itt egy erdészhallgatóról van szó, akit – a sapkát leszámítva – hitelesen ábrázoltak, sőt akár még egy ilyen sapkát is viselhetett, ha a Sopronban 1950. október 1-én megnyílt Erdészeti Technikumban végzett korábban. Ugyanis ennek az iskolának a tanulói hordták ezt a világos zöld szalaggal övezett, a tányéron cserfalommal díszített (valószínűleg) fekete diáksapkát, amiről sajnos keveset sikerült kiderítenem. Sem az Erdészeti Múzeum, sem a Soproni Múzeum nem őriz ilyen relikviát (egykori diákoknál biztosan fellelhető, örvendetes lenne, ha még időben kerülne belőle valamely közgyűjteménybe is). Ha eredeti múzeumi példányról nem is tudok fényképet közölni, de – ifj. Sarkady Sándor jóvoltából – egy korabeli felvételen meg tudom mutatni az 50-es évek Magyarországon még kötelezően viselt iskolai sapkák eme különleges fajtáját (1. kép).

1. kép: Technikumi diáklányok Sopron belvárosában, az 1950-es években (ifj. Sarkady Sándor engedélyével)

Visszatérve a könyvre, úgy gondolom, hogy minden ilyen megjelenés hasznára válik mind tágan, mind szűken értelmezett hazánk ismertségének, s egyúttal a békésebb „soproni srác” is rövid időre reflektorfénybe kerülhetett, nem csak harcospesti „konkurensé”.

A „Telefon a légtalomban szolgálatában (1944/45)” című cikk (SSz. 61 (2007), 91–94) írásakor levéltári anyagot és saját átélt tapasztalataimat használtam fel. Idegen irodalmat nem vettem igénybe. A SSz. 2007. évi 2. számában Hárs József helytörténész a cikkkel kapcsolatban elmarasztaló megjegyzést tett annak okán, hogy a cikkemben nem hivatkoztam a Szemlében már megjelent előzményekre. Utólag is elnézését kérem, de én a légtalomban egy új, eddig be nem mutatott részével foglalkoztam. A légtalomban három önálló távbeszélő hálózata volt, az első az országhatár mentén felállított honvédségi légtérfigyelő szolgálat, a második Sopronban a Petőfi téri Légtalomban Parancsnokság hírrendszere, és a harmadik a Posta szükségközpontja.

A kritikák két pontjára ezúton szeretnék válaszolni és az azokban kifejtett nézeteket megcáfolni. Nem téves azon állításom, hogy a Petőfi téri központ távbeszélő hálózata csak 1941. december 6-án épült ki. Az igazolást Hárs József maga adja meg a SSz. 48 (1994). évfolyamában, a 392. oldalon, a 69. lábjegyzetben. E tényről igazolja a telefonvonalakról készült tervrajz és kimutatás is. Ezen kívül még több irattal is bizonyított a helyes keltezés.

Hárs József szerint: „Felmerül Hernitz írásában az a téves nézet, hogy az állomáson kívül a Várkerület is célpont lett volna”. Én a bombázás tényét írtam le, azt hogy légitámadás érte a GYSEV pályaudvart és a Várkerületet. Az amerikaiak fontos ipari objektumok és az utolsó időben a vasúti csomópontok ellen indítottak támadást. Ezzel tisztában vagyok, ezért nem tartom helyénvalónak azon megjegyzést, „hogy ha a szerző maguknak az amerikaiaknak nem hisz, akkor legalább fogadja el Tóth Sándor vasúttörténész megállapításait.” (Egyébként a célpont bombázása gyakorta együtt járt az emberi életek és polgári javak pusztításával, ez történt 1944. december 6-án is.)

A cikk írásakor igyekeztem a címhez igazodva, rövid ismertetést adni a légtalomban használatos távbeszélő rendszerekről. Nem volt célom a részletekbe való elmélyülés, és úgy hiszem, helyesen jártam el. 1938 és 1945 között a telefonhálózat folyamatos változásokon ment át. A legjellemzőbb állapotot ismertettem.

Hernitz Ferenc távközlési nyugdíjas

A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye

Az adófizetők adójuk 1 %-ából Egyesületünknek 2007-ben 67.539 Ft-ot juttattak. Az összeggel ebben az évben a Sopron tulajdonában lévő, a Balfi út mentén álló 15. századi Pihenőkereszt – amelynek korábban már volt egy állagmegóvása – teljes felújításához járultunk hozzá.

A juttatásért egyesületünk ezúton is köszönetet mond.

Sopron, 2007. november 7.

Dr. Józán Tibor
elnök

MUNKATÁRSAINK

- Andrássy Péter** középiskolai tanár, 9400 Sopron, Juharfa u. 18.
Balázs Károly történelemtanár, 1149 Budapest, Nagy Lajos király út 212–214.
Fedele Tamás történész, Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék, 7627 Pécs, Rókus u. 2.
Gömöri János régész, a Scarbantia Társaság elnöke, Sopron, Új. u. 4.
Grynaeus András régész, Magyar Dendrokronológiai Laboratórium, 1021 Budapest, Széher út 76/a
Hárs József helytörténész, 9400 Sopron, Deák tér 21–23.
Józán Tibor, a Soproni Városszépítő Egyesület elnöke, 9400 Sopron, Új u. 4.
Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.
Lővei Pál művészettörténész, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 1014 Budapest, Táncsics M. u. 1.
Sarkadi Márton építésmérnök, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 1014 Budapest, Táncsics M. u. 1.
ifj. Sarkady Sándor könyvtárigazgató, NyME Könyvtára, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.
Schuller Balázs muzeológus, Központi Bányászati Múzeum, 9400 Sopron, Templom u. 2.
Szilágyi Magdolna PhD hallgató, Közép-Európai Egyetem Középkortörténeti Tanszék, 1051 Budapest, Nádor u.9.

A 2007/4. szám Munkatársaink rovatában **Hegedűs Elemér** neve mellé téves címzés került, helyesen honvéd alezredes. Az érintett szíves elnézését kérjük!

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

BAU UND ZERSTÖRUNG

GRYNAEUS, ANDRÁS – SARKADI, MÁRTON: Neu entdeckte mittelalterliche Dachkonstruktionen in Westungarn	3
HÁRS, JÓZSEF: Der dreimalige Brand in Ödenburg vor 200 Jahren	30
SARKADY, SÁNDOR JR.: Luftangriffe gegen Ödenburg (6., 18. und 19. Dezember 1944)	47
KUBINSZKY, MIHÁLY: Zwanzig Jahre aus der Geschichte des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines (1987–2007)	53

KLEINERE MITTEILUNGEN

LŐVEI, PÁL: Storno fecit. Eröffnungsrede zur Gedenkausstellung anlässlich des hundertsten Todestages von Franz Storno sen.	67
BALÁZS, KÁROLY: Ritter der Schlaraffia Sempronia. Die (gar nicht geheime) Geschichte der Ödenburger Schlaraffen.	72
GÖMÖRI, JÁNOS: Die Tätigkeit der Scarbantia Gesellschaft (2002–2007) und die Preisträger der Erinnerungsmedaille Scarbantia 2007	83
JÓZAN, TIBOR: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines 2007	93
ANDRÁSSY, PÉTER: Die Ergebnisse des Jugend-Preisausschreibens des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines und die preisgekrönte Arbeit (Horváth, Vivien: Ein frischer Flack der Innenstadt: der Klostergarten der Ursuliner)	95

BÜCHERSCHAU

SZILÁGYI, MAGDOLNA: Die Bernsteinstraße. Zeitreise auf einem römischen Handelsweg. Multimedia CD-ROM. Sopron, Scarbantia Társaság, 2007.	101
KELEMEN, ISTVÁN: Zsolt Virágh: Ungarisches Schlosslexikon. Komitat Győr-Moson-Sopron. Budapest, 2007.	103
FEDELES, TAMÁS: Urkundenbuch des Konvents von Pannonhalma als glaubwürdiger Ort (locus credibilis) I. (1244–1398). Red. Gábor Dreska. Győr, 2007.	105
SCHULLER, BALÁZS: Erwin A. Schmidl – László Ritter: The Hungarian Revolution 1956. Wellingborough, 2006.	107

***

HERNITZ, FERENC: Antwort zu einer Anmerkung	110
Mitteilung des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines	111

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, szövegfile-ban lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeteket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIFF file-okat kérünk, legalább 300 dpi felbontásban.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím, Kiad. száma, Köt. száma, Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve, Kiad. száma, Köt. száma, Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe, Kiad. száma, Köt. száma, Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe, Szerk.: Neve, Kiad. száma, Köt. száma, Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz. [=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., uő., uő., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 3000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Egyesületünk a tárgyalat két évtizedben saját erőből két mellszobrot állított és tíz emléktáblát helyezett el, hogy a város mai lakosait korábban érdemeket szerzett személyek tevékenységére, illetve jeles eseményekre emlékeztesse. Ezen kívül anyagi támogatást nyújtottunk több emléktáblához. Elődeink a várost ékesítő emlékek, így időjelző állomás, órák, emlékművek létesítése tekintetében nálunk kedvezőbb helyzetben voltak, főleg a tagság sorában levő tehetősebb polgárok anyagi támogatása révén. Manapság az emléktábla bizonyult leginkább annak a műfajnak, amelynek költségeit biztosítani tudtuk, úgy, hogy egyik esetben sem kellett igénybe vennünk a táblával kitüntetettek élő leszármazottainak anyagi támogatását.

Egyesületünk kezdeményezésének és kitartó fáradozásának eredménye a Várkerületen a város által épített díszkút. Ez a legnagyobb emlékmű, mely a második világháború óta eltelt több mint hat évtized alatt Sopronban létesült. A szép kompozíció, a kőből faragott medence felett három allegorikus alakkal. Soltra E. Tamás szobrászművész, tanár nagybecsű alkotása. Az emlékmű jellegű díszkutat övező pihenőterasz és az ehhez kapcsolódó térrendezés Fekete Szilárd építész munkáját dicséri. A díszkút az ezredfordulóhoz kötődik. Egyesületünk részéről Langer György elnökségi tagunk volt az, aki következetesen és fáradhatatlanul szorgalmazta felállítását. Egyesületünk a hely meghatározásában és az alkotó művész kiválasztásában is közreműködött. A költségek fedezetét, mely messze meghaladta anyagi lehetőségeinket, Sopron városa biztosította, az állam hathatós támogatásával. Ezért az avató beszédben köszönetünket fejeztem ki Szájer József országgyűlési képviselőnek és Walter Dezső polgármesternek.

Kubinszky Mihály: A Soproni Városszépítő Egyesület
húsz éve (1987–2007)

Soproni Szemle

2008. Második szám

Hatvankettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatóink:

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Irméné titkár,
Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szaboles, Gömüri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Józán Tibor, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HFLP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2008-ra egy évre 1800 Ft, egyes szám ára 450 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók. A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.
HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

| 2008. második szám

| hatvankettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

SOPRON ÉS TÉRSÉGE – SOPRON ÉS POLGÁRAI TANULMÁNYOK TIRNITZ JÓZSEF EMLÉKÉRE

CSÓKA GÁSPÁR OSB – Tirnitz József búcsúztatása (részlet)	115
Tabula Bonae Memoriae	116
BÁCSKAI VERA: Elkülönülés és közeledés: a nyugat-dunántúli városi elitek átalakulása a 18–19. században	117
BARISKA ISTVÁN: Egy elfelejtett Treskovitz-levél 1528-ból.....	122
CSEKŐ ERNŐ: Ötvenes évekbeli hangulat- és információs jelentések a Soproni Levéltár- ban	129
DOMINKOVITS PÉTER: Adatok Sopron város 16. századi országrendiségének kutatásához (1526–1538)	134
DOMONKOS OTTÓ: Védő és bajelhárító tárgyak, amulettok 17. századi soproni hagyatéki leltárakban	137
GODA KÁROLY: Jakob Joachim és kora: egy középkori portré körvonalai.....	143
KISS MÁRIA: A szombathelyi domonkos plébánia	147
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Barátom, Tirnitz József emlékére.....	151
KRISCH ANDRÁS: Soproni határbiztosok jelentései az 1809-es francia háborúban.....	154
KÜCSÁN JÓZSEF: Soproni „gazdapolgárok” a 19. század elején	158
NÉMETH ILDIKÓ: Thoman (Hans) Türck soproni disznópásztor boszorkánypere, 1596	170
PRICKLER, HARALD: Der Ödenburger Bierbraumeister Samuel Wilcky († 1709)	173
SCHLAG, GERALD: Das Testament der Anna Maria Fürstin Eggenberg (1609–1680) und Ödenburg/Sopron	178
SEEDOCH, JOHANN: Die im Jahre 1857 zur Ödenburger Handels- und Gewerbekammer wahlberechtigten Handels- und Gewerbetreibenden der Königlichen Freistadt Ödenburg/Sopron	185
D. SZAKÁCS ANITA: A soproni ispotály 16. század végi heti étrendje	192
TILCSIK GYÖRGY: Adatok a magyar diplomácia 1849 későnyarán tett utolsó erőfeszítéseéhez. Teleki László 1849. augusztus 16-án, Párizsban kelt levele Gottlieb August Wimmerhez.....	194
TOBLER, FELIX: Die fürstliche Linie der Esterházy als Obergespane und Erbobergespane des Komitates Ödenburg/Sopron	207
TURBULY ÉVA: Adatok a Tirnitz József irányítása alatt működő Soproni Levéltár történe- téhez (1957–1961)	211
VARGA IMRÉNÉ: Szentgyörgyi (Amming) Kálmánra emlékezve	216
ZIMÁNYI VERA: Emlékezés Tirnitz Józsefre	218

SOPRON ÉS TÉRSÉGE – SOPRON ÉS POLGÁRAI TANULMÁNYOK TIRNITZ JÓZSEF EMLÉKÉRE

Tirnitz József
(Sopron, 1926. március 11. – 2007. április 7.)

„Köszönjük hűségét, kitartását hivatali munkájában, levéltárosi szolgálatában. 40 éven át készségesen segítette a kutatók százait a város és környéke múltjának jobb megismerésében. Nyugdíjasan is szívesen segített fiatalabb szaktársainak, mert az igazság megismerése az örök Igazsághoz is közelebb visz bennünket, a város szeretete pedig megóv mindnyájunkat a gyökértelenség érzésétől.”

(Részlet Csóka Gáspár OSB, 2007. április 13-án mondott búcsúztatójából)

TABULA BONAE MEMORIAE

Askercz Éva (Sopron – Budapest)	Kokas Károly (Szeged)
Bana József (Győr)	Kubinszky Mihály (Sopron)
Csizmadia Lászlóné (Sopron)	Molnár László (Sopron)
Csóka Gáspár OSB (Győr)	Molnár Lászlóné (Sopron)
Erdösi Istvánné (Harka)	Monok István (Szeged – Budapest)
Égető Melinda (Budapest)	Nagy Tamásné (Sopron)
Feiszt György (Szombathely)	Néma Sándor (Győr)
Frank, Norbert (Mattersburg)	Németh Ferenc (Sopron)
Gecsenyi Lajos (Budapest)	H. Németh István (Budapest)
Gerendofné Kékes-Szabó Viktória (Sopron)	Ötvös Péter (Szeged)
Gimesi Szabolcs (Sopron)	Pápai László (Sopron)
Gömöri János (Sopron)	Polán Miklósné (Sopron)
Gürtler, Wolfgang (Eisenstadt – Wien)	Polgár Tamás (Kaposvár)
Hárs József (Sopron)	Sarkady Sándor (Sopron)
Horváth Zoltán (Sopron)	Szende Katalin (Budapest)
Katona Csaba (Budapest)	Tóth Györgyné (Sopron-Balf)
Keveházi Katalin (Szeged)	Tóth Imre (Sopron)
Kiss Jánosné (Sopron)	Varga Szilvia (Sopron)
	Winkler Gábor (Győr – Sopron)

A Soproni Szemle szerkesztősége, a Soproni Levéltár munkatársai, valamint Tirnitz József barátai és tisztelői e számmal emlékeznek a 2007. április 7-én elhunyt tudós főlevéltárosra. Tirnitz József felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtott a hazai és külföldi kutatóknak a Sopron városával és a történeti Sopron megyével kapcsolatos levéltári anyagok kutatásához, amelynek eredményei részben e folyóirat hasábjain láttak napvilágot. Így illendőnek tartjuk, hogy az emléke előtt tisztelgő tanulmányok és visszaemlékezések csokra is itt jelenjen meg.

A vizsgált korszakban Dunántúl városhálózatát 6 (majd 8) szabad királyi és mintegy 200 mezőváros alkotta: közülük csak egy tucat töltött be egy-egy nagyobb régió gazdasági, állami és egyházigazgatási, valamint kulturális központjaként valódi városi szerepkört. További 10-12 sorolható jelentős piacközponti szerepkörük révén a fontosabb kereskedelmi csomópontok közé.

A Dunántúl a kisvárosok világa volt. E minősítés alapjául nem annyira csekély népességszámuk szolgál, hiszen akadt közöttük tízezernél népesebb város, mint Győr, Pécs, Sopron és Székesfehérvár. Inkább az őstermelés továbbélése, helyenként növekvő jelentősége, az ipari termelés céhes, kézműves kereteinek megmerevedése és egyre inkább helyi jelentőségűvé válása utasítja többségüket európai léptékben a kisvárosok körébe. Ebből következik, hogy a városi vezetőréteg „elit” megjelölése nem felel meg a szociológia elit fogalmának: helyi elitről, a városi társadalmi hierarchia csúcspozícióit betöltő csoportról van szó, amelynek tagjai (kevés kivételtől eltekintve) makroszinten nem felelnének meg az elit kritériumainak.

A városi elit meghatározó tényezőinek a vagyon, hatalom (mármint a városvezetésben elfoglalt pozíció) illetve a nemesi rendi állás tekinthetők. A polgári oldalon a 18. század végéig vagyon és hatalom nagyjából egybeesett: a magisztrátus tagjai, illetve a városvezetés főbb hivatalnokai többnyire a vagyonos polgárok közül kerültek ki, vagy gazdag polgárcsaládok tanult fiai voltak. A hatalmi pozíció tekintetében alárendelt szerepet játszó külső tanácsba, illetve választópolgárságba (Ehrsame Bürgerschaft, electa communitas) túlnyomórészt a középrétegek képviselői kerültek. Mivel a század első felében a városok piaci kapcsolataiban és gazdasági fellendülésében a kézművesipar vezető szerepet játszott, a városvezetést is a vagyonos kézműves-mesterek uralták. Az akkor még főleg a helyi lakosság igényeit kielégítő, kevésbé vagyonos kiskereskedőknek csak egy-egy képviselője jutott a városvezetésbe, többnyire a külső tanácsba. A polgári elit legfőbb törekvése a privilégiumok sértetlenségének biztosítása volt, ami a városi autonómia megőrzése szempontjából a földesúrral, illetve a szabad királyi városok esetében a kormányhatóságokkal szembeni fellépésben pozitívumnak bizonyult, a város gazdasági fellendülése szempontjából – például a céhszabályzatok merev alkalmazása esetén – rendkívül károsan hatott.

Bár a városban élő nemesek mindegyike rendi állása révén magasabb rendűnek érezte magát a polgároknál, jelentős részük, a rendszerint kevésbé jövedelmező mes-

* E munka az alábbi tanulmány magyar nyelvű változata: Separation und Annäherung, Transformationen der städtischen Eliten in Westungarn im 18. und 19. Jahrhundert. In: Führungsschichten im pannonischen Raum im 18. und 19. Jahrhundert. Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 2005 in Bad Radkersburg, Juli 2005. Hg. von Gerhard Pferschy – Peter Wiesflecker. Graz, 2007, 133–139.

terségeket űző, vagy őstermeléssel foglalkozó kismemesek sem tevékenységük, sem vagyonuk vagy életmódjuk alapján nem különböztek a városi középrétegektől. Legfeljebb a túlnyomórészt a szabad királyi városokban és megyeszékhelyeken nagyobb számban élő birtokos nemesség (többségüket megyei tisztségük kötötte huzamosan a városhoz) sorolható a városi elithez.

Felmerülhet a kérdés, hogy a városban élő nemesség vajon a városi társadalom szerves részének tekinthető-e, vagy csupán történelmi konstrukcióról van-e szó. Úgy vélem, hogy rendi különállásuk ellenére a város részének tekintették magukat, ezt bizonyítja, hogy az egész korszakban a belső tanács tagjainak nagy része közülük került ki. Nemcsak a jogi képzettséget, szakszerű ügyintézészt igénylő posztokat töltötték be, de sok esetben a legerősebb döntéshozói csoportot ők alkották. A nemes tanácsstagok egy része a birtokos nemesek tanult fiaiból került ki, más részük nemesített polgár volt. A polgári érdekekkel való azonosulásukat bizonyítja, hogy a város ügyeiben eljárva, néha nemes városlakó társaikkal is szembekerülve, a városi érdekeket képviselték, mint például Szombathelyen. Rokoni és egyéb kapcsolataik révén közbenjárásuk a megyénél, de sok esetben a kormányzésekénél is jóval hatékonyabbnak bizonyult, mint a polgári tanácsnokoké. Társadalmi betagozódásuk tényét támasztja alá az is, hogy egyre több nemes (sőt főnemes is) kérte felvételét a polgárok közé, nemcsak a jelentősebb királyi városokban, de olyan kis népességű püspöki mezővárosban is, mint Szombathely.

A várospolitikai területén a nemesség és a polgárság érdekközösségét erősítették a városi élet kellemeinek, kényelmének növelésére irányuló törekvések, a város csinosítását célzó intézkedések is. Nem egy esetben éppen a megyei urak sürgetik az utcák kövezését, tisztítását, s a polgárokkal együtt szorgalmazzák színtársulatok meghívását, mert egyre többen töltik a téli szezont a városban, amely érdekesebb eseményeket, szórakozási (és bevásárlási) lehetőséget nyújtott számukra, mint falusi kúriáik. A nemesség tartósabb jelenléte a városokban nemcsak az igényesebb fogyasztóközöniséget növeli, de építkezéseik, életformájuk, szórakozási szokásaik mintául szolgálnak a város vagyonosabb polgárai számára is.

Mindezek ellenére a városi elit két csoportja, a nemesek és polgárok közötti érintkezés inkább hivatali, politikai, mint társadalmi jellegű volt. Társasági életük feltehetően elkülönült, érintkezésük többnyire a városi ünnepeken, körmenetekben, tisztújítási közgyűléseken való közös (de elkülönült) részvételükre korlátozódott. Házassági kapcsolatok többnyire csak a nemesített polgárok és a birtokos nemesek között jöttek létre. Az egyes elitcsoportok között etnikai különbségek (magyar nemesség és – Győr kivételével – túlnyomóan német polgári felső réteg), és a vallási különbségek is határvonalakat húztak.

A 18. század végétől figyelhető meg módosulás a városi elitek összetételében és a különböző elitcsoportok egymás közötti viszonyában. Az átalakulás a 19. század első felében, a társadalmi hierarchiának a gazdasági változások hatására történt átrendeződése és nem utolsósorban a reformkor (Vormärz) politikai indíttatásainak

hatására öltött pregnáns formát. E korszakot a politikai elitől elkülönülő, főleg nagykereskedőkből és vállalkozókból álló gazdasági és vagyoni elit kialakulása, a képzettség presztízisének felértékelődése, a tisztviselők és értelmiségiek sorainak polgári és plebejus származásúakkal való feltöltődése, az úgynevezett „művelt közönség, művelt polgári réteg” még elég diffúz kategóriájának megjelenése, a nemesség és a művelt polgári felső réteg közötti közeledés jellemzi.

A városigazgatás összetételében e társadalmi változások csak lassan, késedelmesen tükröződtek, mivel mind a belső, mind a külső tanács vagy az Ehrsame Bürgerschaft tagjai életük fogytáig töltötték be e tisztet, a tisztújításkor csak a megüresedett helyeket töltötték be. Ennek ellenére a belső tanácsból mindinkább eltűnnek a kézművesek, helyüket szakértelemmel rendelkező, képzett tisztviselők foglalják el, nemcsak a királyi városokban, de kisebb mértékben a jelentősebb mezővárosokban is. Pápán például 1848-ban egy kereskedőt és egy gyárost is beválasztottak a belső tanácsba, 1849-ben pedig a városi tisztikar 15 ismert foglalkozású tagja között 10 ügyvéd, 1 kereskedő és 1 építész található, a kézművesek száma mindössze 3 volt. A tanácsstagok mindinkább fizetett hivatalnokokká váltak, anyagi helyzetüket és presztízisüket nem annyira javadalmazásuk, mint a család vagyona, tekintélye és saját képzettségük alapozta meg. Az Ehrsame Bürgerschaftban a kézművesipar gazdasági szerepvizsgálata következtében csökkent a mesterek dominanciája, a megüresedett helyeket növekvő számban kereskedők, hivatalnokok és értelmiségi foglalkozásúak töltötték be. Győrött 1831-ben a választópolgárság 35%-át tették ki a kézművesek, 1846-ban ez az arány 28%-ra csökkent: a testületnek több mint a fele kereskedőkből és vendéglátókból állt. Székesfehérváron nemcsak nemes, de két arisztokrata tagja is volt a testületnek. A kézművesek nagyobb arányban csak a hanyatló, vagy városi szerepkörüket elvesztett települések vezetésében maradtak meg (például Kőszegen, Kismartonban, Ruszton). Ezekben, más városoktól eltérően, a gazdálkodók is jelentős szerephez jutottak a városvezetésben.

Ha korábban a vagyonos polgárok szinte kivétel nélkül a városvezetésbe kerülve igyekeztek gazdasági pozícióikat és befolyásukat megerősíteni, a 19. századi nagykereskedők és vállalkozók egy része nem is pályázott ilyen babérokra. Egy részük – elsősorban a zsidó nagykereskedők – számára ez a lehetőség meg sem adatott, más részük felismerte, hogy újszerű, vállalkozói tevékenységük feltételeinek megteremtését a városvezetés inkább fékezi, mint elősegíti. Több támogatást remélhetett a liberális nemesség helyi és országos képviselőitől, ezért támogatta azok reformelképzeléseit, gazdasági vállalkozásait. A soproni születésű, nagykereskedői pályáját Pesten kezdő, majd szülővárosába visszatért Tschurl Eduard 1844-től egyik kezdeményezője, majd vezetője volt a Sopron–bécújhelyi vasút építésére alakult társaságnak, és e minőségében szoros kapcsolatba került gróf Széchenyi Istvánnal. Győrött a Thoma János kereskedő által alapított Gőzmalom Részvénytársaság zömmel kereskedőkből álló igazgatóságában részt vett a liberális nemesség két képviselője, gróf Zichy Ottó és Lukács Sándor is. Ugyanitt a gabonakereskedő társaságoknak is számos városi nemes

volt tagja (köztük az említett Zichy Ottó). Azaz a polgári és nemesi elitek között ekkor már nemcsak a hivatali, hanem a gazdasági tevékenység is kapcsolatot teremtett, a vállalkozó szellemű nagykereskedők egy része elszakadt a városvezetői politikai rétegtől, újabb elitcsoportot alkotva, amely azonban kapcsolatban volt mindkét régi elitcsoporttal.

A 19. században felértékelődött a képzettség, a szellemi, az értelmiségi munka presztízse. Képviselői, mint az egész országban, a Dunántúlon is elsősorban a jelentősebb városokban, elsősorban a megyeszékhelyeken, az iskolavárosokban tömörültek nagyobb számban. Itt volt a legnagyobb az igény ügyvédekre, orvosokra, tanárookra és jobb képzettségű tanítókra. A nagyobb népesség több papot és lelkészt igényelt, különösen a püspöki székhelyeken volt jelentős a számuk. Az értelmiséghez tartoztak még a nagyrészt megyei szolgálatban álló mérnökök is, a honoráciorok számát szaporították az uradalmi alkalmazásban álló tisztviselők. Elsősorban ennek az értelmiségnek, hozzájuk számítva a főiskolák és a gimnázium felsőbb osztályainak tanulóit is, szellemi igényei ösztönözték a városok kulturális életének fellendülését. E helyeken alapítottak nyomdákat, nyitottak könyvkereskedéseket, ők voltak a kölcsönkönyvtárak legfontosabb tagjai, a reformkorban gombamód szaporodó olvasó-egyletek, majd egyéb egyesületek fő kezdeményezői. Rendi állásukat tekintve heterogén csoportot alkottak, nemesek mellett növekvő számban találhatóak közöttük a polgárság, kisebb mértékben jobbágyok fiai is. Összekapcsolta őket műveltség-eszményük, tudásvágyuk, információ-igényük, s nem utolsósorban az a körülmény, hogy rendi állásuktól függetlenül alkalmazottak, fizetésből élők voltak. Ez a vegyes összetételű értelmiség mind nemesi tagjai mind műveltségük révén befogadást nyert a városi nemesség részéről, de otthonosak voltak a jobb, „műveltebb” polgári körökben is, így közvetítő szerepet tölthettek be a két elitcsoport között. Presztízsük növekedését tanúsítja az a tény is, hogy a kaszinók, már amelyek nem zárták ki kategorikusan a zsidókat, közülük elsősorban a diplomásokat, az orvosokat vették fel.

A reformkorban a társasági élet területén is közeledtek egymáshoz a városi elitek. Egybeolvadásról persze nincsen szó: nemcsak a házassági kapcsolatok maradnak ritkák, az érintkezés is a nyilvánosság és félnyilvánosság keretében marad. A nemesség vacsoráira, házi estélyeire ritkán hivatalosak a polgári elit tagjai, és az utóbbiak is saját körükből fogadják vendégeiket, egymás közt tartják házimulatságaikat. Az érintkezés, „vegyülés” fő színhelye az egyesületi élet, a jótékonyági, vagy farsangi bál.

A liberális reformer nemesség nemcsak gazdasági szempontból tulajdonított nagy fontosságot a városok fejlődésének, hanem azért is, mert ezeket tartotta a műveltséget és tudást előmozdító civilizációs központoknak. E küldetésük teljesítéséhez, valamint az érdekegyesítés politikai célkitűzése megvalósításához elengedhetetlennek érezte a túlnyomórészt németajkú városi polgárság magyarosítását. Ez az oka annak, hogy az 1840-es évek publicisztikájában olyan nagy súlyt kapnak a társas élet, a kultúra és művelődés, azaz a városok civilizatórikus szerepének kérdései. A folyóiratok – pozitív, vagy elrettentő példaként – gyakorta értékelik a dunántúli városok

társas- és egyesületi életét is. Sopront például a nemesség és a vagyonos polgárság egymástól és a város középrétegeitől való elzárkózása miatt ostromozták. Pozitív példaként említették viszont Szombathelyet, ahol „... a jobb gondolkozású nemesi családok örömmel fogadják társasköreikben a műveltebb polgári rendbélieket”.

A nemesi és polgári elitek közeledése azonban nem volt akadálytalan folyamat. Szinte minden jelentősebb dunántúli városban megalakultak a nemességet és a művelt, jómódú polgárokat egyesíteni hivatott kaszinók. A polgárságot többnyire a vagyonos kereskedők és a diplomások: orvosok, ügyvédek képviselték, példa erre a soproni kaszinó. A nemes felbuzdulást követően a legtöbb helyen a nemesek és polgárok hamarosan feszélyezőnek érezték az együttlétet, ezért sorra alakultak meg a külön polgári kaszinók. Így például Szombathelyen alig négy évvel a kaszinó megalakulása után 1837-ben újabb olvasótársaságot alakítottak, alapító tagjai közül tíz jómódú kézműves volt, három kereskedő és két városi tisztviselő mellett. A tisztviselők és értelmiségiek másutt is mindkét kaszinó társas életében részt vettek. Az alapszabályok ugyan hangsúlyozták, hogy a tagfelvételt rendi, vallási különbségek nem befolyásolhatják, a zsidó elit tagjai előtt azonban túlnyomó többségük zárva maradt. Sajátos módon a ritka kivételek a nemesi kaszinók közül kerültek ki, a Dunántúlon példa erre a pápai kaszinó, vagy az 1837-ben alapított nagykanizsai olvasótársaság, amelynek vezetőségébe is bevettek zsidókat. Kevésbé feszélyezett, kötetlenebb érintkezést tettek lehetővé a szaporodó, és egyre elegánsabb külsőt öltő kávéházak.

Az elitek közeledése szempontjából eredményesebbek voltak a kulturális, tudományos, a színházépítési vagy színpártoló egyletek, vagy az olvasótársaságok. Közös volt részvételük a jótékonyági, és városszépítő, csinosító egyletekben, amelyek befolyást gyakoroltak a városi szociálpolitikára, illetve városrendezési, fejlesztési tervekre. Míg a 18. században a várost érintő döntések mind felülről, a magisztrátustól eredtek, a 19. században az egyesületek révén, az elitek civil kezdeményezésekkel tudták erőteljesebben befolyásolni a tanácsi döntéseket.

A Treskovitz levél forrása

Elfeledett levélről szólunk és nem ismeretlenről. Azért van ez így, mert Chernel Kálmán, a város historikusa 1878-ban már közölte Wolfgang Treskovitz (Treskovics) levelét.¹ Feltűnő, hogy a szerző úgy tárta olvasói elé ezt a felettébb érdekes írást, hogy tartalmával közönségét egy kicsit magára hagyta. Azt hisszük, tudjuk, hogy mi volt ennek az oka. Chernel ezt a levelet az ún. kőszegi ostromnaplóban találta,² mely forrás valójában oklevelek másolatát tartalmazó könyv. Az 1532. évi ostrommal pedig csak néhány oldala foglalkozik. Nem is ezt a címet viseli, hanem azt, amire készült: „*Abschriften der Kö[niglichen] Kay[serlichen] Statt Günsz allten Freyhaytn*”, azaz „*Kőszeg királyi, császári város régi kiváltságleveleinek másolatai*”. Hogy miért kapta ezt a titulust, erről még lesz szó.

A levél rövidített szövege

A kötet valóban Kőszeg 1532. évi török ostroma rövid törtérijával kezdődik, amelyet Pangratz Swankler, Kőszeg korabeli jegyzője állított össze és írt le 1533-ban. Chernel ebben a környezetben találta Treskovitz levelét, a könyvnek abban a részében, amelyet a város török napjairól írt. A török ostrom történetének terebélyes fája azonban hatalmas árnyékot vetett erre a kötetre (is), ezért a többnyire a kőszegi közép- és korai újkori oklevelek másolatait és fordításait tartalmazó forrás ostromnaplóként híresült el, nem pedig akként, amely célból született. Így történhetett az is, hogy Chernel sem bontotta ki az írás tartalmát. Treskovitz írása így nem ismeretlen, hanem elfeledett levél lett. Ezúttal azonban a levél utolsó részét nem közöljük, mert az az oklevelek regesztázásának technikai részére vonatkozik, így külön tanulmányban szeretnénk vele foglalkozni. De következzen a levélrészlet:

„Wolfgangus Morauus Treskouites, Incola oppidi Guns Pancraccio Swankler ex Augusta Vindelicoru[m] eiusdem oppidi Guns p[ri]ncipuo iuratoq[ue] Consuli Compatrio suo charissimo S[alutem] D[icit].

Coegit me tandem Pancraci prudens circumspectio tua, ut antiquus ego antiquoru[m] superiorumq[ue] Hungari[ae] regu[m] ac proceru[m] quorundam antiquas ac pene antiquatas litteras olim Ciuitati datas renovarem, inq[ue] libellum lectu promciores redigere[m].

¹ Chernel Kálmán: Kőszeg sz[abad] kir[ályi] város története. Szombathely, 1877–1878. 2. köt. 30–31.

² Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fiókleveletára (= VaML KFL), Titkos Levéltár (= Tk. Lvt.) 179. sz. Abschriften der Rö[mischen] Khay[serlichen] M[ai]es[t]ats Statt Güns allten Freyhaytn [Abschriften oder Tagebuch von Jahre 1535]. (továbbiakban: Abschriften). A kötet másodlagos címe, tudniillik „*Másolatok vagy az 1535-ös napló*” természetesen később került a kötetre. Továbbá megtévesztő, mert 1535-ös naplóról ír, noha többek között az 1532. évi török ostrom krónikáját tartalmazza. Igaz, az 1535. évi nyugat-európai gyűjtés dokumentuma is benne van, amely gyűjtőút valóban az ostrom alatt elszenvedett károk enyhítésére szolgált.

Neque vero tamen contentus esse voluisti, Vt eas, qu[a]e scripti erant sermone utcuq[ue] Latino, nisi et in nostram illas linguam Germanica[m] versas e regione excriderem; quippe probe callideq[ue] perpendens, plures ex eisdem literis et lectu pariter et intellectu obscuras esse, possetq[ue] aliquando contingere, vt uel cauto eciam ac erudito lectori causato rubore imponant.

Idq[ue] qu[o]d olim iam contigisse audiuius. Nam dum semel generosus Comes Henrichus, Joannis Comitis de Hardekh pater (in cu[iu]s dicione tunc ciuitas erat) semet huc presentem contulisset, ciues consilio adunito persuasi, libertate eoru[m] antiqua se per illu[m] seruari supplicarunt; at qui dum libertatum ipsoru[m] instrumenta sibi exhiberi postulasset. Allat[a]e sunt coram eo litter[a]e antiqua[e] p[er] quendam eo tempore Scolasticu[m] perlegend[a]e, at qui explicatas intuitus obmutuit, non tantu[m] intelligere, sed nec legere eas ualens, propter qu[o]d a Comite p[re]fato seuerius increpatus ingenti uultu rubore perfusus abiuit [...]. Vale Pancraci vir prudentissime et me dominis meis ciuibus commenda. Ex tugurio nostro Decima Februarii Anno domini Millesimo quingentesimo vigesimo octavo”.³

Anélkül a pár sor nélkül, amelyet itt most nem közlünk, a mi történetünk azért kerek marad. Talán mondanunk sem kell, hogy a levélnek van város-, igazgatás- és levéltár-történeti vonatkozása, nem szólván az archontológiai vonatkozásairól. Az olykor hevenyészett latinsággal fogalmazott levél írója az a Wolfgangus Moravus Treskovitz, aki „*compatriño suo charissimo*”, azaz legkedvesebb földjének nevezi Kőszeg 1528. évi jegyzőjét, Pangratz Swanklert. Ez a kitétel egy kicsit megtévesztő lehet. Swankler ugyanis az intuláció szerint augsburgi származású. Treskovitz magát ugyan kőszegi lakosnak tartja („*incola oppidi Guns*”), ám Swankler augsburgi származását talán éppen azért hangsúlyozta, mert benne a közöset akarta kiemelni.

Mi mit mond az első mondat? „*Pangratz, a te okos megfontoltságod végre valahára arra készítetted engem, hogy Magyarország egykori régi királyainak és főméltóságainak, valamint előkelőinek egykor a városnak adott régről maradt szabadalom-leveleit felfrisítsem, és a könnyebb olvasásra kötetecskébe szerkeszsem.*”

Ezt erősíti az a körülmény is, hogy Kőszeg a 16. században lényegében német nyelvterületről hívott szakembereket a jegyzői teendők ellátására. Pangratz Swankler 1527 és 1551 között látta el ezt a feladatot, Paul Dauchner 1559–1584 között vezette a városi adminisztrációt. S ha humanista „*Moravus*” neve alapján lehet hinni Treskovitz morva származásának, úgy ő is Augsburgon keresztül érkezett Kőszegre, ahol aztán Swanklerrel jegyzővel találkozott,⁴ és vannak utalások arra, hogy Treskovitz Sopronban is működött.

³ Abschriften. Wolfgangus Moravus Treskovites [Wolfgang Moravus Treskovitz] levele Pangratz Swanklernek. H. n. 1528. februar 10. 38–39.

⁴ Bariska István: Die Archivbasis der frühneuhochdeutschen Lexikographie in einer westungarischen Kleinstadt – Kőszeg / Güns. In: Beiträge zur historischen Lexikographie. Vorträge und Aufsätze zur mittelhochdeutschen und frühhochdeutschen Lexikographie. Budapest Beiträge zur Germanistik. Heft 15. Bp., 1986. 123–127.

A Treskovitz-fordítás történeti hátere

A levél történetéhez persze el kell mesélni az előzményeket. Sokszor hangoztatott, ezért ismert tény, hogy Kőszeg városa és uradalma számos nyugat-magyarországi társával együtt a 15. században Habsburg-zálogra került.⁵ Várható volt, hogy ez következményekkel jár Kőszeg jogállására is. A „Kőszeg királyi, császári város” fent idézett titulusa nem volt hivatalos megjelölés, amiként az sem, hogy 1533–1535 között „*römisch-kaiserliche Majestätsstatt*”, 1638-ban pedig „*kaiserliche Freistadt*”, azaz „római császári felségváros” ill. „szabad császári város” címen adresszálták.⁶ Ez utóbbi, 1638. évi változat sem állja ki a hivatalosság próbáját, hiszen ez a formula is csak a magyarországi „*königliche Freistadt*” mintájára készült.⁷ Ilyen „szabad császári város” kategóriát azonban sem a magyar, sem az osztrák magánjog nem ismer.

Nem is csoda, hogy a Habsburg zálogra került Kőszeg státusza olyannyira bizonytalan lett, hiszen elvesztette korábbi magánjogi pozícióját, új státusba pedig különböző okok miatt még nem integrálódott. I. Ferdinánd 1529-ben utasítást adott arra, hogy a bécsi kancellárián külön kezeljék Kőszeg azon okleveleit, amelyeket a magyar és az osztrák (német) uralkodóktól kaptak.⁸ Ez azt jelentette, hogy gondok voltak azon kiváltságok folytonosságának elismerésével, amelyek ott lapultak a város titkos levéltáránakládájában.

A város 1524-ben már megérezhette a kettős megítélés bizonytalanságát. Ekkor ugyanis meghívást kapott az alsó-ausztriai tartományi gyűlésre, ám azt nyomban visszavonták.⁹ A magyar zálogváros nem kerülhetett be az alsó-ausztriai hierarchiába. Érthető, hiszen Kőszeg közjogi helyzete nem változott, ugyanis továbbra is a Magyar Korona része volt. A város tehát olyan helyzetbe került, amelyben tisztázni kellett a jogi helyzetét. Magánjogilag Habsburg-zálogvárosnak, közjogilag azonban magyarországi városnak volt tekinthető. Pangrazt Swankler azonban végiggondolta ezt a kettőséget.

Jól döntött, amikor 1527-ben megbízta barátját azzal, hogy fordítsa le Kőszeg régi, latin nyelvű okleveleit németre. Swankler persze tudott latinul, mint ahogy az Alsó-ausztriai Kormányshéken is tudtak. Ahhoz, hogy megerősíthessék a város középkori privilégiumait, el kellett juttatni a szövegeket Bécsbe. Az eredeti oklevelek felviteléről szó sem lehetett, a német változatok viszont kitűnő alapot nyújtottak a tájékoztatásra. A legdöntőbb érv az volt, hogy Kőszeg meg akart szabadulni az uradalom gyámkodásától. Erre viszont csak a középkori jogok továbbélése esetén nyílt lehetősége. I. Ferdinánd végül belement ebbe, de csak az ostrom után. Ezt igazolja az 1533-ban Kőszegnek adott oklevele is.¹⁰ Persze, még hosszú út vezetett a város 1572. évi önállósulásához, a bécsi udvar azonban nem tudott volna eme beható tájékoztatás

⁵ August Ernst: Zur Frage der von Ungarn an Österreich verpfändeten Herrschaften. In: Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 1957, 387–412.

⁶ Abschriften. 1.

⁷ Bariska István: Sopron a községi források tükrében a 14–17. században. SSz. 52 (1998), 11.

⁸ VaML KFL Acta Miscellanea. Innsbruck, 1529. febr. 18.

⁹ VaML KFL Tk. Lev. Pótsorozat I/XXXIII. Bécs, 1524. okt. 29.

¹⁰ VaML KFL Tk. Lev. 55. sz. Bécs, 1533. máj. 28.

nélkül dönteni. Végül is az a megoldás született, hogy Jurisics Miklós 1537-ben éppoly jogok gyakorlására kapott felhatalmazást, mint 1407-ben Garai Miklós.¹¹

Jurisics azonban alsó-ausztriai nemes volt, neki is meg kellett küzdeni az alsó-ausztriai rendekkel a város jogosítványai érdekében. Ezzel azonban nagyjából elhárultak az akadályok az elől, hogy I. Ferdinánd jelentősen kibővítse a város kiváltságait. De csak nagyjából. Az alsó-ausztriai rendek idegeit különösen az borzolta, hogy I. Ferdinánd úgy garantálta a város magyarországi okleveleinek folytonosságát, hogy közben engedményeket tett a tartományi rendek kárára. Példának okáért felmentette Kőszeget a „Landsteuer”, a tartományi adó alól, noha a tartományi rendekkel ebben az ügyben nem egyeztetett. Ugyanakkor szabad kereskedelmet biztosított a városnak ugyanezen örökös tartományokon területén.¹² Treskovitz és Swankler összefogását tehát teljes siker kísérte, de az engedmények elszabadították Kőszeg és tartományok közt a kereskedelmi és vámháborút. Magyarország „régí királyainak és főméltóságainak, valamint előkelőnek egykor a városnak adott, régről maradt szabadalmait” tehát sikerült átmenteni, hovatovább a tartományokra is érvényesíteni. De ennek az ára már jól ismert. Az alsó-ausztriai rendek indoklása is ésszerű volt, hiszen 1529-ben, majd 1532-ben ugyanannyit szenvedtek a töröktől, mint Nyugat-Magyarország. Kőszeg külön jutalmazása az alsó-ausztriai rendek kárára az ő érvelésükben tehát nem volt indokolt. Jó lenne itt a fonalat továbbgombolyítani, de most itt megálljt kell a billentyűknek parancsolni, mert ezúttal nem erről van szó, hanem a levél mibenlétéről.

Érdekes tanulság a 13. századból

Nehéz meglepetés nélkül olvasni a következő sorokat: *„De csak akkor akartál elégedett lenni, – folytatta Treskovitz a Swanklernek írt levelet –, ha azokat az írásokat, amelyek latin nyelvűek voltak, egyenesen a mi német nyelvünkre lefordítva jegyzem be, hiszen jól és okosan megvizsgálva látszik, hogy ezek között a levelek között sok van, amelyeket olvasni és megérteni is egyként homályos, és megtörténhet valamikor, hogy még okos és értelmes olvasóknak szégyenkezést okoznak.”*

Tiszta beszéd. A 16. század írástudója, a latinul tudó Treskovitz bevallotta, hogy sok olyan oklevelet talált a kőszegiek között, amelyet elolvasni és megérteni is nehéz volt, azaz mind paleográfiai, mind pedig tartalmi szempontból megizzasztották. Azt gondolta, hogy ezzel azok is így lehetnek, akik felkészültek voltak. Ez a vallomás arra utal, hogy feltételezte, ezzel a problémával állnának szemben a bécsi kancellárián is.

Nos, tudjuk, hogy a 16. században sem volt általános az írni- és olvasnitudás. A 13. századi Kőszegen még kevésbé. Hovatovább még az ebben leginkább felkészült egyháziak között is zavart okozhatott az oklevelek értelmezése. Erre mesél el Treskovitz egy olyan történetet, amely a Kőszeget birtokló Henrik bánnal történt: *„Hallottuk, hogy ez egyszer már meg is történt. Midőn ugyanis a méltóságos Henrik gróf, Hardegg grófjának Jánosnak az apja (akinek uralma alatt a város ekkor állt) ott megjelent, akkor a polgárok egyhangú elhatározással arra kérték, hogy őket régi szabadságukban tartsa*

¹¹ VaML KFL Tk. Lev. 59. sz. Bécs, 1537. okt. 26.

¹² VaML KFL Tk. Lvt. 54. sz. Bécs, 1533. máj. 7., valamint 60. sz. Bécs, 1545. márc. 21.

meg. Mikor azonban ő azt kívánta, hogy mutassák meg neki a szabadságaikról szóló irataikat, s a régi okleveleket elé hozták, hogy egy bizonyos akkori scolasticus azokat felolvassa, ahogyrájuk tekintett, elhallgatott, mert azokat nem hogy megérteni, de még csak elolvasni nem volt képes, ami miatt az a fent említett gróftól keményen lefordva, igen piros arccal távozott.”

Még mielőtt ennek a felettébb érdekes történetnek a végére járnánk, idéznünk kell a kőszegi városlapító oklevélre vonatkozó kutatások egyik felvetését. A következőkben idézett meggondolás Károly Róbert kiváltságlevelére alapozva azt mondja, hogy azoknak a kiváltságoknak a többsége, amelyeket az Anjou uralkodó ekkor Kőszegnek biztosított, egy Kőszegi Miklós tárnokmester idején (1308–1314) kiadott oklevélen alapulnak.¹³

Ismeretes, hogy Károly Róbert 1328. június 3-án Kőszeget királyi városi rangra emelte.¹⁴ Ebben az oklevélben a kőszegi polgárok és hospesek azt kérték, hogy ugyanazon *libertasok* adassanak nekik, mint „*amelyekkel a civitas-t hajdan Henrik bán és fia János nádor építette, alapította avagy emelte*”.¹⁵ A fent érintett tanulmány szerzője szerint ezeket a kiváltságokat Kőszegi Henrik (1244–1274) életében nem foglalták írásba. A szabadságok gyakorlása tehát a nádor „szóbeli engedélyezésén, azaz szóbeliségen” alapultak. Ezek tehát a „*kőszegiekek számára féltve őrzött*” olyan „*íratlan törvényt*” képeztek, amilyenre Európában máshol is volt példa. Ezt a korábbi szóbeliséget váltotta fel Kőszegi Iván (1266–1306) unokájának, Kőszegi Miklós tárnokmesternek az írásbelisége még 1314 előtt. Másként fogalmazva, mondja a tanulmány, vele kezdődött a kőszegi kiváltságok írásba foglalása, és Károly Róbert 1328. évi privilégiumának megalapozása.

Treskovitz 1528-ban keletkezett levele azonban éppen ezt cáfolja meg. A kőszegi latin okleveleket németre fordító Treskovitz még ismerte azt a történetet, miszerint Henrik gróf is írásba foglaltatta a városnak nyújtott szabadságokat. Ezek megerősítésére készült, amikor a fent leírt botrány történt. Ennek a történetnek a hitelességét könnyen kétségbe lehetne vonni, hiszen csak az emlékezet őrizte meg. Vagy ha le is volt írva, Treskovitz arra már nem utalt, hogy honnan, milyen forrásból merített.

A leírt forrásokhoz mereven ragaszkodók szokták elkövetni azt a hibát, hogy csak leírtaknak adjanak hitelt. Van abban valami ellentmondás, hogy az „*íratlan törvény*” („*lex non scripta*”) létezését elfogadjuk, ha arra későbbi „*írott törvény*” („*lex scripta*”) hivatkozik. Ha azonban ugyanarra több száz éves emlékezet utal, máris a história szemétkosarába kívánjuk. Mi ezt a hibát nem követjük el, hiszen tudunk Henrik gróf udvartartásáról, tudunk a korabeli kőszegi írásbeliségről. Hogy mást ne mondjunk, jó példa erre a Kőszegi család 1279. évi birtokosztozkodási oklevele is.¹⁶

Roppant érdekes, hogy a szövegben Henrik gróf fiát, Kőszegi Jánost (Ivánt) „*Hardekh grófjának*” nevezik. Soha sehol nem lehet olvasni ezt a változatot. Treskovitz értesülésének hitelességét igazolja ez is. Ugyanis olyan értelmezési közeget helyezte ezzel Iván személyét, amelyet csak a Kőszegi család és Přzemysl II. Ot-

¹³ Ladányi Erzsébet: Kőszeg 1328. évi királyi kiváltságlevelé értelmezéséhez. In: Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Szerk.: Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia – Vizi László Tamás, Székesfehérvár, 2004. (továbbiakban: Ladányi 2004.), 258–264.

¹⁴ Magyar Országos Levéltár. Dl. 3654. Károly Róbert kiváltságlevelé Kőszegnek. H. n. 1328. jún. 3.

¹⁵ A fordítás eme változatát Gerics József és Ladányi Erzsébet készítette. Ladányi 2004. 258.

¹⁶ VaML KFL Tk. Lvt. Póts. II. 1. sz. A Kőszegi család 1279. évi birtokosztozkodási oklevelének 1328. évi átirása.

tokár (1253–1278) közti kapcsolatban oldható fel. Köztudott, hogy II. Ottokár 1251-ben lett Ausztria hercege, tíz évvel később IV. Béla pedig a Babenberg-örökségért folyó harcban stájer hercegségről is lemondott a javára. 1268-ban azonban mindkét szomszédos hercegség nemességével szembekerült. Ennélfogva uralmát csak az egyház és a városok segítségével tudta stabilizálni. Ebben a folyamatban épült ki többek között Leoben, Bruck an der Mur és Marchegg városa is.¹⁷ Ezek a városok az ún. várváros-típust (Burgstadt) képviselték. Tudjuk, hogy Kőszeg városát a Kőszegi család, nevezetesen II. Henrik és fia Iván 1266–1274 között alapította.¹⁸ Mint láttuk, erre Károly Róbert 1328. évi oklevele is utalt. Arra azonban nem, hogy a Kőszegi grófok ekkor ezt a szomszédban megismert várváros-típust vették át. IV. Béla halála után a Kőszegi család is II. Ottokárhoz menekült, átadva neki Dobra, Szalónak, Borostyánkő, Kőszeg, Szentvid, Kertes és Roj várát.¹⁹

II. Ottokár erre a Brno mellett fekvő Hlava várát, valamint az Laa, Neuenburg, Stockerau, Geizin és Stein várát adományozta a családnak.²⁰ A Treskovitz-féle levélből azonban kiderült, hogy Hardegg várát is. Az ausztriai Hardegg vára fontos erődítmény volt, hiszen közvetlen a morva határon állt, ahol a Thaya mentén Fraitól Hardegen keresztül a Laaig külön védelmi rendszert részét képezte.²¹ A magyar világi hierarchia nem ismerte ekkor a grófi cím fogalmát, amellyel II. Ottokár Kőszegi II. Henrik fiát, Ivánt is felruházta. Ez a magyarázata annak, Treskovitz levele Ivánt Hardegg grófjának titulálta. Innen tudható, hogy Kőszegi Iván II. Ottokár cseh-osztrák-stájer uralkodótól nemcsak várakat, jövedelmeket, hanem grófi rangot is kapott. Erre utalt Treskovitz a „*Hardegg grófja*” kitételben.

Információinak forrásokon kellett nyugodnia, hiszen ilyesmit még a kollektív emlékezet sem őrzött meg több mint kétszáz esztendőn keresztül. Az számunkra most közzömbös, hogy az odarendelt írástudó, a „*scolasticus*” nem tudott az oklevelekkel mit kezdeni. A lényeg az, hogy ez a 13. századi történet inkább arról árulkodik, hogy már II. Henrik írásba foglalta a kőszegiek szabadságait. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy Kőszeg történetében volt még arra eset, hogy a „*Hardegg gróf*” újra felmerült. Meg kell jegyezni, hogy ekkor is felvett névként fordult elő. Tudjuk, hogy az 1491. évi pozsonyi békeszerződés értelmében Siegmund és Heinrich Prüschenk kapta Kőszeget zálogba.²² 1500-ban azonban már csak egyedül Heinrich Prüschenk volt a kedvezményezett. Amikor I. Miksa császár és Heinrich Prüschenk között újrafogalmazták a zálogszerződést, akkor az életben maradt Prüschenk testvérét már „*Hainrichenn Graue zu Herdeckh*”, azaz „*Hardegg grófja Heinrich*” vezették rá a császári szerződésre.²³ Ez csupán érdekes egybeesés, anélkül, hogy bármi ok-okozati kapcsolat lenne a két adat között.

¹⁷ Holl Imre: A középkori Kőszeg város. In: Történelmi és Művészeti Antológia. Kőszeg, 2000. 14–21.

¹⁸ Zsoldos Attila: Kőszeg 675 éve királyi város. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. (2004) 1. sz. 9.

¹⁹ Wolfgang Meyer: Der Burgbau zur Zeit der Herrn von (Güssing) Güns im heutigen Burgenland. In: Die Güssinger. Die Herren von Güns/Güssing. Schlaininger Gespräche 1986/87. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 79.), 209–230.

²⁰ Horváth Mihály: Magyarország történelme. Pest, 1871. 2. köt. 88.

²¹ Wilhelm Hauser: Hardegg. In: Donauländer und Burgenland. Handbuch der historischen Stätten Österreich. Stuttgart, 1970. 1. Band. 308.

²² Bariska István: A Szent Koronáért elzálogosított Nyugat-Magyarország. 1447–1647. (Archivum Comitatus Castriferrei; 2.) Szombathely, 2007. 43–45.

Kőszeg közjogi helyzetének elismerése

A források tanúsága szerint végre elkészült az oklevelek német fordítása. 1533. február 2-án Pangratz Swankler jegyző a következőket vezette be a libellumba: „*Am Anndern tag Februari Anno D[om]ni 1533 sein 24 Original brieff abgeschrieben vnd an bemelten tag zu Wien in der osterreichischen Canzlei glaubwirdig collacioniert die abschriftten Rö[mischer] K[öniglicher] M[aiestät]t zugeschickt worden, welche XXIII original brief aller abschriftten in disem libel begriffen vnnnd jeder brief ad margines der latein mit der Zal 1., 2. 3 etc. verzaichent worden Vmb das man soll wissen, welche brieff zu confirmyern geschickt sein an hoff. Pang[ratz] Swankler*”.²⁴

Nos, ez a levél igazolja, hogy mi is volt I. Ferdinánd 1533. május 28-án kelt levelének közvetlen előzménye. Ebben Swankler azt írta, hogy 1533. február 2-án 24 eredeti oklevelet lemásoltak és „*a másolatokat hitelesen egybevetve a Római Királyi Felségnek az osztrák kancelláriára még aznap Bécsbe küldték*”. Swankler hozzátette még, hogy valamennyi másolat 24 eredeti oklevélét ebbe a könyvecskébe foglalták, oly módon, hogy a latin oklevelek szélén 1., 2., 3. stb. számmal jelölték meg, hogy tudni lehessen, hogy mely okleveleket küldték Bécsbe, hogy ott azokat megerősítsék.

Valóban, az „*Abschriften*” kötet mind a latin eredeti, mind a németre fordított változat szövegét tartalmazza. Az oklevelekhez jegyzék is készült, de ez nem azonos a Bécsbe küldött oklevelek jegyzékével. Swankler ugyanis 1528-ban átvette Treskovitztól a lefordított okleveleket. Arról ő maga készített regesztát. Ez is olvasható az „*Abschriften*” kötetben. Ez a regeszta azonban 44 oklevelet tartalmaz.²⁵ A különbség onnan adódik, hogy 1533-ban csak a „*magyar uralkodók, főméltóságok és előkelők*” okleveleit küldték meg Bécsbe, hogy megtörténjen a megerősítés. Azaz 1533-ban hús olyan oklevele volt a városnak, amelynek kiadója nem a magyar királyok és előkelőségek voltak. Volt köztük olyan, amelyeket Habsburg uralkodók, alsó-ausztriai közjegyző vagy például maga a város adott ki. Ennek a vizsgálata azonban messze vezetne.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezúttal nem Kőszeg középkori okleveleinek vizsgálatára voltunk kíváncsiak, noha a közeljövő terveiben az is szerepel. Az egyik kérdés az volt, hogy létezett-e Kőszegen a 13. században írásbeliség. A másik pedig az, hogy sikerült-e Kőszegnek Béccsel elfogadtatni azt, hogy a magyar királyok okleveleinek tartalma a Habsburg zálogperiódus alatt is érvényben maradjon. Mindkét kérdésre igenlő választ tudunk adni. De a második ügyben hangsúlyoznunk kell, hogy a magyarországi oklevelek folytonossága is azt igazolta: a város záloghelyzete ideiglenes volt, közjogi szempontból a Magyar Koronához tartozását pedig I. Ferdinánd ezzel az 1533. évi gesztussal ismerte el.

²³ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv Wien. Alte Hofkammerarchiv. Niederösterreichische Gedenkbücher. Nr. 2. b. Fol. 3. 1500. H. h. n. nélkül

²⁴ VaML KFL. Tk. Lvt. 179. sz. Abschriften. 46. p.

²⁵ VaML KFL Tk. Lvt. 179. sz. Abschriften. 40–45. p.

Az elmúlt években meg-megújulóan napvilágra jutó ügynökügyek kapcsán gyakran kerültek szóba a következő fogalmak: információs jelentések, hangulatjelentések. Az alábbiakban a Soproni Levéltárban fellelhető ilyen jellegű iratokról kívánok írni, előrebocsátva, hogy azoknak semmi köze a korabeli államvédelmi hatóságok tevékenységéhez. A Soproni Levéltár az utóbb említett szervektől iratanyagokat nem őriz, és mivel a pártarchívumot sem ez az intézmény kezeli, a levéltárban fellelhető információs és hangulatjelentések – nagyobb számban – csak a tanácsi vonalon maradtak fenn.¹ Miután ezen iratok a tanácsi igazgatás termékei is egyben, nem kell hosszabban részleteznem, hogy közel sem olyan „kényes természetű” adatokat tartalmazó iratokról van szó, mint a fentebb említett titkosszolgálati ügyek esetében.

A Soproni Levéltárban fellelhető információs- és hangulatjelentések számbevétele során figyelmünket az 1950-es évek tanácsi iratanyagára kell fókuszálnunk. Mivel Sopron megye és Győr-Moson megye 1950-ben történt egyesítése utáni időszakról a Soproni Levéltár megyei közigazgatási szintű iratanyagot nem őriz, a községekből a járásokon keresztül a megye felé tett jelentéseket járási szinten érdemes megvizsgálni: itt nemcsak a járási összesítő jelentéseket találhatjuk meg, ha nem a járás településeiről felküldött jelentéseket is. A jelentések készítése – magasabb szinten kiértékelésük, összegzésük is – a végrehajtó bizottságok (VB) elnökeinek hatásköre és feladata volt. Ennek megfelelően a járásoknál is a VB elnöki iratokat kell átnéznünk, amelyek a VB titkárságok iratanyagánál találhatók.² Az iratanyag-feltárás során ennek értelmében a történeti Sopron megye három, az 1950-es évekből levéltárunkban őrzött járásának, a csornai, kapuvári, illetve a soproni járások VB titkárságainak iratanyagát, valamint a járási jogú város, Sopron VB Titkárságának iratait néztem át. Az így szerzett tapasztalataimat kívánom a következőkben tömören összefoglalni.

Feltétlenül érdemes a jelentéseket két csoportba bontva tárgyalni, elsőként a meghatározott időben kért jelentésekről, azt követően az állandósított, heti rendszerességgel tett jelentésekről ejtve szót.

Meghatározott időszakban kért jelentések

Az e körbe sorolt hangulatjelentések egy-egy, kiemelt fontosságúnak ítélt, illetve nagyobb volumenű, vagy épp különleges szervezést igénylő intézkedés-sorozat lebonyolítása során keletkeztek. A korban megszokottá vált, hogy ilyen esetekben az „akció” idejére jelentőszolgálatot hoztak létre. Így jelentőszolgálatot szerveztek többek közt

¹ A megyei pártarchívumot a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára őrzi.

² A végrehajtó bizottságok mellé szervezett, az elnök közvetlen irányítása alatt álló titkárságok feladata kiterjedt a tanács és a VB működésének koordinálásán, ellenőrzésén túl a járás területén lévő községi tanácsok informálására, működésének ellenőrzésére, személyzeti, fegyelmi ügyeinek intézésére. ld. A magyar állam szervei. A tanácsigazgatás szervei 1950–1970. Főszerk.: Müller Veronika, Budapest, 1988. 208–210, 213–214.

1950 őszén, a telepítésekkel is összefüggő birtokrendezés,³ vagy épp az „egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről” szóló törvényerejű rendelet végrehajtása során, 1952 februárjában. Az utóbbi esetben megközelítőleg egy havi időtartamra szervezték meg a szolgálatot, melyet a hírhető vált „K” vonalon kellett bonyolítani.⁴ Ezen jelentésekben a tömeghangulat alakulására vonatkozó kitételeket nem találunk, nem úgy mint az alább említésre kerülő kétfajta jelentésben.

Az 1950. évi tanácsválasztással kapcsolatos hangulatjelentések

A megyei tanács apparátusa 1950. október 11-i leiratában a tanácsválasztások megrendezésével kapcsolatban kétnaponként teendő hangulatjelentési kötelezettséget rendelt el.⁵ A szocialista berendezkedésnek megfelelő új típusú községi szervek, a tanácsok megalakulásának lefojtott körülményeit, korabeli politikai környezetét jelzi, hogy a bekért jelentések öt pontja közül három a kulákokra összpontosított:

1. A kulákok folytatnak-e ellenagitációt, próbálják-e a választókat a szavazásról lebeszélteni,
2. igyekeznek-e a jelölteket lebeszélteni, vagy rágalalmazni, lejáratni,
3. milyen intézkedés tétetett a kulák agitáció leszerelésére?

További két pont általánosságban érdeklődik a választást kísérő hangulatra vonatkozóan. Sajnos, a tanácsválasztásokról készített jelentések történeti felhasználhatóságát csökkenti, hogy tapasztalatom szerint ezekből csak a kapuvári járásra és annak községeire vonatkozóan maradtak fenn példányok, és az sem nagy számban.

A békekölcsönjegyzésekkel kapcsolatban készült jelentések

Szintén külön jelentőszolgálatot hoztak létre a nagy szervezési előkészületekkel lebonyolított békekölcsönzések idejére. Ezekre sorrendben 1951 áprilisában, 1951 szeptemberében-októberében, 1952 szeptemberében-októberében, és egy évvel később ugyancsak szeptemberben-októberben került sor. Érdekes, hogy a Rákosi-korszak legrepresszívebb éveiben, az adóterhek, begyűjtések, kulákküldözés mellett sokak számára egyszerűen csak „további sarcként” kezelt I. békekölcsönjegyzés során született jelentések még igen korlátozottan foglalkoznak a tömeghangulat, illetve a jegyzés fogadtatásának kérdéseivel. A szinte naponkénti rendszerességgel küldött jelentésekben a jegyzések számszaki adatai mellett csak az „*ellenséges megnyilvánulás volt-e*” kérdőpont erejéig foglalkoztak ezzel?⁶

A lakosság reakciójára vonatkozóan már jóval bőségesebbek a II. békekölcsönjegyzéskor készült, „*Hangulatjelentés*”-nek nevezett, járásilag kiértékelt, községenként részletezett jelentések. Ezek a tömeghangulatra és az ellenséges agitációra vonatkozó kérdések mellett külön-külön kitérnek a kulákok, illetve a „dolgozó parasztok” magatartására is.⁷ A tömeghangulat milyenségére adott válaszok, amint itt, úgy a III.

³ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL), Soproni Járási Tanács VB Titkárság iratai (Soproni Titk.), elnöki bizalmas ir. (eln.biz.) 8/1950. és 124/1950.

⁴ SL, Kapuvári Járási Tanács VB Titkárság iratai (Kapuvári Titk.), eln.biz. 156/1952.

⁵ SL, Kapuvári Titk., eln.biz. 36/1950.

⁶ SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 47/1951.; Ugyanakkor a soproni járásra vonatkozóan egy járási jelentés, községenként részletezve tartalmazza a papok hangulatát, megszondázott véleményét. SL Soproni Titk., eln.biz. 39/1951.

⁷ SL, Kapuvári Titk., eln.biz. 102/1951.

békekölcsönjegyzésnél is legtöbbször egyszavasak, mint például: *nyugodt, nyomott, tartózkodó, jó, rossz, passzív, közömbös, javult, kielégítő, siránkozás*, és hasonlók.⁸ Azért akad példa ennél bővebbre is: Szilsárcány 1952. szeptember 28-i jelentése szerint a hangulat *„nyomott, nehéz, panasz az egész falu, nincsen pénz, nem bírják az adót megfizetni, nincs vetőmag, mert nincs pénzük”,* de azért *„ellenséges megnyilvánulást nem lehet észlelni”*.⁹

A községekből, majd a járásokból felküldött jelentések információtartalmával többször voltak elégedetlenek a felsőbb szervek részéről. A megyei tanács VB elnökének nevében Szigethy Attila 1951. szeptember 28-i leiratában a következőképp emelt kifogásokat:¹⁰ *„Fel kell hívni azonban magára a jelentésre is a figyelmet. A téti járás jelentése egyenlő volt a semmivel, azt nem lehetett elfogadni. Milyen képet tár fel az ilyen jelentés a járás területéről: 'Semmi akadály nincs, adminisztrációs nehézség nincs, a hangulat jó?'”*¹¹ Bár jóval terjedelmesebb volt például a Csornai Járási Tanács VB elnökhelyettes, Dombó Mártonné 1953. október 7-i hangulatjelentése a IV. békekölcsönjegyzésről, nem valószínű, hogy a megyei tanácson az örömeiket lelték benne: *„A hangulat most már a dolgozóparasztság között teljesen közömbös, egy-két község kivételével. A dolgozó parasztnak most már mindegy, hogy odamegy a jegyzésgyűjtő vagy sem, mert jegyezni nem jegyez. Nem lévén más indok, most már arra hivatkoznak, hogy csak azért jegyezzen, hogy a többiek kinevessék, mint a múlt évben.”*¹²

A békekölcsönzésekkel kapcsolatos jelentések járásonkénti előfordulását az alábbi táblázatban foglaltam össze:

	Csornai járás	Kapuvári járás	Soproni járás
1. kölcsönjegyzés	--	naponként járási, és községek is ¹³	töredék ¹⁴
2. kölcsönjegyzés	--	naponként járási, és községek is ¹⁵	töredék ¹⁶
3. kölcsönjegyzés	naponként járási, és községek is ¹⁷	hiányos ¹⁸	naponkénti járási, és községek is ¹⁹
4. kölcsönjegyzés	naponként járási, és községek is ²⁰	--	naponként járási, és községek is ²¹

⁸ SL, Soproni Titk., eln. biz. 103./1952.

⁹ SL, Csornai Járási Tanács VB Titkárság iratai (Csornai Titk.), szigorúan bizalmas ir. (szig. biz.) 50-5/1952.

¹⁰ Az 1956-os forradalom legjelentősebb vidéki mártír vezetője, Szigethy Attila, a megyei VB elnökhelyettesi funkciót 1950 és 1954 novembere közt töltötte be. Szalai Attila: Szigethy Attila élete és munkássága. In: Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei Győr-Sopron megyében. Szerk.: Néma Sándor, Győr 2006. 26–28.

¹¹ SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 102/1951.

¹² SL, Csornai Titk., szigorúan titkos ir. (szig. titk.) 0039/1953.

¹³ SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 47/1951.

¹⁴ SL, Soproni Titk., eln. biz. 39/1951.

¹⁵ SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 102/1951.

¹⁶ SL, Soproni Titk., eln. biz. 113/1951.

¹⁷ SL, Csornai Titk., szig. biz. 50-5/1952.

¹⁸ SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 141/1952.

¹⁹ SL, Soproni Titk., eln. biz. 101., 103., 115/1952.

²⁰ SL, Csornai Titk., szig. titk. 0039/1953.

Állandósított, heti rendszerességgel kért jelentések

Kereskedelmi hangulatjelentések

A kötött gazdálkodásra való átmenet, illetve a hidegháborús készülődés folyamánként jelentkező ellátási problémák, áruhiány kezelésére a Belkereskedelmi Minisztérium rendeletének megfelelően a megyei tanács 1951. január 10-én rendelte el kereskedelmi hangulatjelentések hetenkénti megtételét. A községeknek a forgalom alakulása, a hiánycikkek köre, majd január végétől a földműves szövetkezetek forgalomnövekedése, az áruszállítási problémák, valamint a nagykereskedelmi vállalatok elleni panaszok mellett jelentésükben a közellátással kapcsolatos tömeghangulatra is ki kellett térniük. Ennek kapcsán beszámolási kötelezettség állott fenn a közellátás kapcsán elterjedt rémhírekről, illetve a vásárlási lázat kiváltó árucikkekről. A sok érdekes adattal, adalékkal szolgáló jelentések ugyan érdemben csak a kapuvári járásra maradtak fenn, de ott legalább ezek a községek nagyszámában állnak rendelkezésünkre, 1951. január közepétől folyamatosan egészen március végéig.²²

Információs jelentések

A Soproni Levéltárban legnagyobb terjedelemben a hetenként tett információs jelentések maradtak fenn, amelyek a Megyei Tanács VB elnöke, Markó Gyula 1954. május 13-án kelt rendeletével kerültek bevezetésre. Ennek elsődleges célját a rendelet a helyi tanácsoktól nyert, „a tömegek hangulatáról, a kormányintézkedésekhez való viszonyáról, általában a tanácsoknak a lakosságot érintő időszakos munkájáról” szóló tájékoztatásban jelölte meg.²³ A hetenként teendő információs jelentések bevezetésének előzményeként feltétlenül érdemes megemlíteni azt a változást, amely 1954 tavaszán a helyi tanácsok havonkénti jelentési kötelezettségét negyedévre változtatta.²⁴

Szemben a tanácsi havi jelentésekkel – amelyek kapcsán a megyei tanács VB részéről felrótták, hogy azok lényegében csak az apparátus munkájáról számolnak be szakterületenkénti részletességgel²⁵ –, a hetenkénti információs jelentések politikai jellegű információkkal szolgáltak, illetve a kormányprogram végrehajtásáról adtak tájékoztatást. Az utóbbi képezte a jelentés második részét, míg a tanács, végrehajtó bizottság és az állandó bizottságok működését firtató kérdések mellett a tömeghangulatra vonatkozó pontok a következők voltak:

- a tömeghangulat, a lakosságot foglalkoztató főbb kérdések
- a leggyakrabban lakossági panaszok
- ellenséges tevékenység, rémhírterjesztés.

A fennmaradt községi információs jelentések első körben tett átnézése alapján megkockáztatható azon kijelentés, hogy az első év igen informatív, sokszor terjedelmes jelentéseit a következő, 1955-ös évben már a rövidegre fogott jelentések váltják fel, amelyeken általában a rutin is tetten érhető. A jelentések kezdeti informatív jellegé-

²¹ SL, Soproni Titk., szig. titk. 73/1953.

²² SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 2/1951.III.

²³ SL, Csornai Titk., szig. titk. 007/1954.

²⁴ SL, Kapuvári Titk., általános ir. (ált.) 104-24/1956.

²⁵ Ez főképp 1953 februárjától volt így, mikortól ezek a II. világháború előtti jelentésekre emlékeztető közigazgatási szakszerűséggel készültek, ugyanakkor a tömegek hangulatáról, igaz korlátozottabb formában, továbbra is tudósítottak. Így a politikai jellegű témák közül pl. elmaradt a káderhelyzet, vagy pl. az „ellenség elleni harc” tárgyalása. SL, Kapuvári Titk., ált. 104-9/1954.

ben minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a Megyei Tanács VB elnökhelyettese, Szigethy Attila ez esetben is ambíciózusan járt el. 1954. május 21-i leiratában, melyben kiértékelte a hozzája beérkező első járási jelentéseket, egyenkénti példákkal érzékeltette, a továbbiakban mit vár el: „*Jó és használható jelentést küldött a soproni, kapuvári és a győri járás. Ezek a jelentések sok olyan adatot tartalmaztak, mely rávilágított az illető járás lakosságának hangulatára, magatartására. (...) A kapuvári járás is konkrétan megjelölte a panaszokat. A jelentéséből pl. kitűnt, hogy a mihályi szövetkezeti bolt részére szállított kapák és villák selejtesek voltak.*” Az ellenséges tevékenységről való tájékoztatást értékelve, következőképpen kifogásolta a magyaróvári jelentést: „*A magyaróvári járás ellenben így jelent: 'Ellenséges tevékenység; kuláktámadás, régebben átadott területek visszakövetelése. Megtett intézkedés: kulákkövetelés elutasítása.' Ez a jelentés általánosságokban mozog és nem ad semmi tájékoztatást.*”²⁶ Míg az 1954. július eleji jelentések a Svájcban rendezett labdarúgó-világbajnokság keltette hangulatról is részletesen beszámoltak, az 1955. években már inkább a nemzetközi politika helyben érzékelhető visszhangjai kaptak helyet. A soproni járásból fennmaradt utolsó, június 30-ai járási jelentésekhez beérkező községi jelentések pedig a tsz-szervezéssel kapcsolatos idegenkedésről, félelmekről, nyomott hangulatról számolnak be. Az egyre formálisabbá váló jelentéseket Markó Gyula megyei VB elnök 1955. november 18-ai rendeletével szüntette be.²⁷

Információs jelentések csak két járásból maradtak fenn, a kapuváriból egyáltalán nem. A tanulmányban tárgyalt többi jelentéstípushoz hasonlóan nem maradt fenn jelentés Sopron városról sem. A jelentések csornai és soproni járásra vonatkozó előfordulási gyakoriságát a következő táblázatban foglaltam össze:

év	Csornai járás	Soproni járás
1954	töredék (május végi, június elejei, illetve július 20-ai – járási és községi is) ²⁸	első járási jelentés: máj 20-ai, a 3. jelentéstől már nagyszámú községi jelentés is; folyamatos a 29. jelentésig (dec. közepe); 32. heti – 1955. január elején ²⁹
1955	január 6-tól november 16-ig folyamatos (járási és községi is, 2 dobozban) ³⁰	első jelentés – január 10.; június 30-ig folyamatos (járási és községi is) ³¹

Az eddig ismertetteken kívül további, a hangulatjelentés kategóriájába sorolható jelentéseket már nem találtam a tanácsi iratanyagban. Ez nyilván annak is köszönhető, hogy az ötvenes évek közepétől jóval kisebb mennyiségben őriz a levéltár VB elnöki iratokat, ugyanakkor ez vélhetően a diktatúra oldódásának, Rákosi – Gerő szárny bukásának, illetve az 1956-os forradalom leverését követő fokozatosan kibontakozó politikai korrekció eredményének is betudható.

²⁶ SL, Csornai Titk., szig. titk. 007/1954.

²⁷ SL, Soproni Titk., szig. titk. 002/1955.

²⁸ SL, Csornai Titk., szig. titk. 007/1954.

²⁹ SL, Soproni Titk., szig. titk. 0014/1954.

³⁰ SL, Csornai Járási Tanács VB, elnöki ir., információs jelentések

³¹ SL, Soproni Titk., szig. titk. 002/1955.

A szabad királyi, illetve királyi szabad városok Mohács előtti országrendiségének eddigi vizsgálata is kiemelte:¹ 1526 előtt a városoknak a Magyar Királyság rendi politikájában vitt szerepe, súlya elsősorban krízishelyzetekben nőtt meg, mely tendencia az 1526 utáni forrásokban a korábnál karakteresebben jelenik meg.² A városok késő középkori, kora újkori politikai szerepének és országrendiségének egy-egyben történő vizsgálatára vonatkozóan ugyanakkor napjainkig kevés esettanulmánnyal rendelkezünk; Kassa (ma: Košice, Sz) és a felső-magyarországi városszövetség feldolgozottsága kivételes mintát ad a hazai kora újkori kutatásban.³ Általánosan igaz: a Mohács utáni speciális uralmi viszonyok, a két legitim uralkodó, Szapolyai János és I. Ferdinánd országot megosztó, polgárháborút okozó királyságának periódusa a város-történetírás kevésbé tanulmányozott rövid időszaka; és ennek csak egyik oka lehet az általánosan ismert forráshiány. Pedig a szabad királyi városoknak a hatalmi harcokban és a rendi politikában betöltött jelentősége gazdasági és katonai szerepükre, geopolitikai jelentőségükre figyelemmel, szinte közvetlenül Mohács után megnőtt. E városok a pártállás-változtatásokkal, konfliktusokkal teli politikai élet aktív részeseivé váltak, amit pl. már 1526 őszéről jól illusztrál a már említett Kassa esete: Szapolyai János (még erdélyi vajdaként) Tokajban tartott részgyűlésén a kassai városszövetség is képviseltette magát.⁴

A városok országrendiségé, az ún. negyedik renddé válása I. Ferdinánd 1541. évi országgyűlésétől kezdve már viszonylag jól ismert, bár további esettanulmányok elkészítése fölöttébb kívánatos lenne.⁵ E feldolgozás szükségessége, az 1553-ban falai között országgyűlésnek helyet adó, kitűnő forrásadottságú Sopron, a Habsburg hatalom egyik legbiztosabb korai „bástyája” esetében fölöttébb indokolt lenne, miképpen a város 16. századi geopolitikai szerepének vizsgálata is.⁶ Az alábbi kis dolgozat e téma fon-

¹ Kubinyi András: A városok az országos politikában különös tekintettel Sopronra. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változása. Szerk.: Turbuló Éva. Sopron, 2002. 29–53., Uő.: Rendelkeztek-e országrendiséggel a magyar királyi szabad városok a középkorban? In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2003. 55–70. (a továbbiakban: Kubinyi 2003), Uő.: Középkori országgyűléseink és a városok. Századok. 141 (2007) 2. 471–492 (a továbbiakban: Kubinyi 2007).

² Kubinyi 2007, 475.

³ H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség.) I. kötet. Budapest, 2004, 175–177., 181–192.

⁴ Az időszak legújabb áttekintése, a korábbi irodalom részletes ismertetésével: Pálffy Géza: Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Bp., 2008. 43–56. (a továbbiakban: Pálffy 2008.) Ezúton szeretném Pálffy Gézának szívességét, disszertációja felhasználását, és tanácsait megköszönni!

⁵ A Habsburg uralkodók 1526–1608 közötti országgyűléseinek kronológiájára, és e kérdéskör összegzésére: Pálffy 2008. 258–259., 263.

⁶ Az országgyűlési meghívó és királyi mandatumokat ld.: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL): Sopron Város Levéltára (=SVL), Neoregstrata Acta, Fasc. I. No. 33–38. A város Habsburg politikában betöltött jelentőségére újabban: Kenyeres István: Pacsa János plébános osztrák fogsága (Adalékok Habsburg Mária királyné helytartóságához.) SSz. 60 (2006) 146–165 és Szende Katalin: Habsburg királyné és a nyugat-magyarországi városok. SSz. 60 (2006), 133–145. A Szapolyaival folytatandó tárgyalásokban Sopron szerepére adatot hoz: Mollay Károly – Goda Károly: Gedenkbuch/Feljegyzési könyv 1492–1543. Sopron, 2006. (a továbbiakban: Mollay – Goda 2006.) Nr. 357.

tosságára, kutatások folytatásának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet Sopron város 1526–1538 közötti országrendiségének egy-két dokumentuma felemlítésével.

Már előre hangsúlyozni szükséges: a János király által összehívott országgyűlések meghívói Sopron város levéltárában nem maradtak fenn, míg Mária királyné és I. Ferdinánd regálisai folyamatos sorozatot alkotnak. Mária királyné által 1526. október 9-re, Komáromba hívott össze országgyűlést (*generalem conventum*), majd azt december 1-jére halasztva Pozsonyba tette át (*dietam*); végül is ez utóbbi hó 15-én nyitotta meg. A diétán a berendezkedő Habsburg hatalom egyik kiemelt központja, Sopron város követői is megjelentek, sőt azok a város borkereskedelmi kiváltságainak védelme érdekében kiküldöktől utasítást is kaptak.⁷ 1527 augusztusában I. Ferdinánd választott magyar király a Budára. Kisasszony napra (szeptember 8.) összehívott országgyűlésre (*generalis conventus*) Sopron várost nem csak meghívta, de határozottan jelezte: a makacsság vagy érdektelenség miatt távolmaradókat lázadóknak fogja tekinteni.⁸

Bécs 1529. évi sikertelen oszmán ostromát követően, az állam elhúzódó válságának egyik mélypontján – melynek talán legismertebb periódusa Ludovicus Gritti konfliktusokkal teli kormányzósága Szapolyai oldalán –, az 1531–1532. években a legfontosabb események sorába tartoztak az ún. király nélküli részországgyűlések. 1531. március: Bélavár (Somogy vm.), 1531. november: Zákány (Somogy vm.), 1532. január: Kenese (Veszprém vm.), 1532. március: Berhida (régiesen Berenhida, Veszprém vm.). Az ország rendjeinek egy része pártállásra való tekintet nélkül, az uralkodók távollétében megtartott részországgyűlések alkalmával az ország megmentése érdekében a polgárháborús viszonyok felszámolására és a két király közötti erőviszonyok tisztázására törekedett, ami talán legjobban a kenesei és berhidai gyűlések törekvéseiben körvonalazódott.⁹ Sopron városa Bélavárról megkapta a veszprémi gyűlésre a meghívót; tartalmát Szent György napján ismertették.¹⁰ A város I. Ferdinándtól kért tanácsot, aki a rendeket általában tiltotta a veszprémi megjelenéstől: a bécsi haditanácsosok és biztosok („Krigs Rat und Comissarii zu Wienn”) pedig Sopron számára külön is küldtek egy eltiltást.¹¹

Jelenlegi ismereteink szerint az 1532. januári kenesei részországgyűlés meghívóit nem küldték szét, azokat a két uralkodó hívei között enyingi Török Bálint és Nádasdy Tamás terjesztette.¹² A Ferdinánd számára kedvezőnek ítélt kenesei gyűlésen – amelyen olyan főrendek, illetve prominens politikai szereplők, mint a Habsburg-hű Batthyány Ferenc horvát-szlavón bán, Szalay János pozsonyi főispán, vagy a pártjukat gyakran váltó enyingi Török Bálint és laki Bakics Pál is részt vettek – Sopron vármegye

⁷ A meghívókat és az utasítást közli: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/7. Oklevelek, levelek és iratok 1521-től 1531-ig. Sopron. 1929. (a továbbiakban: Házi I/7. 1929) Nr. 162., 213–214., Nr. 176., 226–227., Nr. 179., 230–231., Barta Gábor: A Sztambulba vezető út (1526–1528). Bp., 1983. 36–37., 70. Sopron 1520–1530-as évekbeli geopolitikai helyére: Kenyeres 2006, 146–165.

⁸ SL: SVLT, Diplomatikai Levéltára (=Dl.) 2833., Házi I/6. Nr. 203., 258., a pozsonyi: MOE I. Nr. II., 149.

⁹ Az 1531–1532 során megtartott bélavári, veszprémi, székesfehérvári, zákányi és berhidai gyűlések története, iratai: MOE I. 311–428., Barta Gábor: Ludovicus Gritti magyar kormányzósága (1531–1534). Történelmi Szemle 14 (1971), 289–317., Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. [Budapest], 2000. (Magyar Századok) 98., Pálffy 2008. 49–55. Többön személyesen is megjelent, de ura (I. Ferdinánd) szempontjából veszélyesnek tartotta ezt Szalaházy Tamás kancellár. Fazekas István: Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja. Történelmi Szemle 49 (2007), 19–34., küll. 24.

¹⁰ SL: SVLT: Dl. 2963., Házi I/6. 1929. Nr. 322., a 406. Bártfa város meghívója: MOE I. 369–372.

¹¹ I. Ferdinánd általános tiltása (1531. ápr. 27.), illetve az ugyanekkor Sopronhoz írott tiltás közlése: MOE I. Nr. V., 373–375., Nr. VI., 375–376. A bécsi haditanácsosokra Pálffy 2008. 75–76.

¹² MOE I. 329.

nemessége is képviseltette magát. E király nélküli részgyűlésen az utóbb (1537-ben) a vármegye alispáni hivatalát viselt Ládonyi Miklós, illetve Kisfaludy Miklós jelentek meg.¹³ A város követei viszont nem vettek részt e részgyűlésen, a következő, berhidai gyűlésre a meghívót a vármegye szolgabírái adták át. A kenesei diéta kedvező jelei ellenére a berhidai gyűlés eredménytelenül oszlott fel. E király nélküli részországgyűlések sorából egy, a berhidai gyűlésre szóló meghívó maradt fenn Sopron város levéltárában, kiemelendő ugyanakkor, hogy a Jagelló és Habsburg családból származó uralkodók regalis-aitól elkülönítve. Szövege nem eredetiben, hanem a grazi származású Jakob Auer nótárius vezette városi kancellária egykorú átíratában ismert.¹⁴ Ez a szöveg csupán kis mértékben tér el a kutatás által már eddig is jó ideje ismert, Pozsony vármegye rendjeinek címzett meghívóétól.¹⁵

A kenesei és a berhidai részországgyűlésekre szóló meghívók kitűnően illusztrálják: az ország, a térség főrendjei és rendjei a városokat még a király nélküli gyűlések időszakában is következetesen a magyar országrendiség részének tartották, azokat e sorsdöntőnek szánt rendezvényekre meghívták, elvárták.

E periódus lezárulását követően I. Ferdinánd 1535. évi meghívójában kijelentette, az országgyűlésre a királyság minden rendjét meghívta, és elrendelte, hogy erre a város megfelelő utasítással követeket küldjön („vniuersosque Regni nostri ordines ei Diete interesse iussimus quapropter vobis quoque mandamus, vt ad diem ac locum prescriptum certos ex vobis cum sufficienti mandato citra omnem excusationem mittere debeatis”).¹⁶ A soproni követek jelenlétéről nem csak a bárjai követek naplója tanúskodik,¹⁷ hanem a városi számadáskönyv is utalást tesz erre.¹⁸ Ferdinánd 1536. és 1538. évi országgyűlési meghívóiban „fideles regnicolas nostros”-ként invitált a tanácskozársra (1536: „consilio”, 1538: „communi consilio”), a küldendő követek számára pedig a tárgyaláshoz teljes körű felhatalmazást írt elő („cum plena facultate tractandi ea”).¹⁹ Míg a számadáskönyv 1536-ban nem rögzíti a Pozsonyba küldött követek nevét, illetve utazási költségüket, napidíjukat, addig az ismert, hogy 1538. évi országgyűlésen az 1534–1530 között folyamatosan belső tanácsosként tevékenykedő Veit Ölpeck, és az 1531-től a belső tanács tagjává választott, 1534–1537 között városbírói tisztet viselt Hans Reiß képviseltek a várost („...gen an den landtag...”).²⁰

Ez utóbbi két, immáron megnevesített képviselő esete jelzi; mind a szabad királyi város politikai szerepének, mind a helyi politikai elit mozgásterének, kapcsolatrendszereinek vizsgálata szempontjából meghatározó jelentőségű lenne a diétai követek kora újkori archontológiájának összeállítása.

¹³ A megjelentek jegyzéke: MOE I. 349–350., Ládonyira: SL: SVLT, Lad. XVIII. et S. Fasc. I. Num. 12.

¹⁴ A tárgyidőszak városi nótáriusainak legutóbbi adatolása: Mollay – Goda 2006. 27–28.

¹⁵ MOE I. Nr. XXIV., 418–419.

¹⁶ Kubinyi 2003, 67. (szöveget közli a 67. sz. lábjegyzetben), Kubinyi 2007, 475. A Sopronhoz intézett meghívó jelzet nélküli közlése: MOE I. Nr. V., 534–535., eredeti: SL: SVLT, Lad. X. et K. Fasc. I. Num. 7.

¹⁷ MOE I. 504. (2. sz. lábjegyzet).

¹⁸ SL: SVLT, Sopron Város Kamarai Hivatalának iratai, Kammeramtsrechnungen, (=KAR) 2. k., 66.

¹⁹ SL: SVLT, Lad. X. et K. Fasc. I. Num. 8–9.

²⁰ SL: SVLT, KAR, 3. k., passim, uo. KAR 5. k. 101. Ölpeck és Reiß pályáivére, a tárgyidőszak városi tisztségviselőire: Tirnitz József: Sopron sz. kir. város tisztségviselői 1525–1554. In: Tirnitz József – Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554. Sopron, 1996. [82–92.]

A Soproni Múzeum 1970-es években indított programja, amely a városi polgárság életmódjának kutatását tűzte ki célul, saját tárgyi anyaga mellett erősen támaszkodott a Soproni Levéltár dokumentumaira. Ezek elsősorban hagyatéki leltárak voltak, melyeket Tirnitz József gépelt átírataiban vizsgálhattunk.¹ A megmutakozó rendkívüli gazdagság, amely az anyagi kultúra emlékein túl az általános művelődéstörténeti emlékekre is kiterjedt, nem egy jelentősebb vállalkozást indított el. Többek között e forrásanyagra támaszkodott a Fabricius-ház 17–18. századi polgárlakás-rekonstrukciója is, amelyet a belvárosi lakások 2-3-4 szobás egységeit reprezentáló 15-15 darab leltár házbereendezésre vonatkozó adatainak elemzésével Askercz Éva művészettörténész végzett el nagy alaposággal.² Nagy hasznára válna a további kutatásnak, ha ezt a páratlan értékű forrásanyagot egyszer közölni tudnánk.

Jómagam Tirnitz József leltármásolatait lapozgatva nem tudtam ellenállni a csábításnak, hogy a népszokások, néphit tárgyi emlékeit ne keressem bennük. Feltűnt, hogy az ötvösmunkákat, díszes kupákat, boroskelyheket, az evőeszközöket külön csoportban vették leltárba, ezek között tűnt a szemembe többször is az „eingefasten Wolffzeen” tétel, ami ezüstbe foglalt farkasfogát jelent. E tárgycsoportban sorolták fel a zsinórra fűzött amuletteket, a búcsújáráshelyek érmeit, pénzeit is, melyek viselőjük egészséget védő, bajt elhárító emléktárgyai voltak. Úgy véljük, fontos darabjai lehetnek az örökségnek, ha felvették a leltárakba ezeket a pénzértékben csekély tárgyakat.

A Soproni Múzeum gyógyszerészeti gyűjteményében láthatók olyan ezüstbe foglalt kövek, valamint egy úgynevezett „frászsapka” a védőszentek metszetes képeivel (1. kép), melyek jórészt 18. századi gyógyító, védő tárgyak voltak. Ugyanitt szerepel egy skapuláré selyemzacskóban, amelyet több betegség védőszentjének metszetével díszítettek. A 17. századból azonban alig van megőrzött emlékünknél, noha e hagyatéki leltárak viszonylag nagy számukról tudósítanak. A népszokások, néphit, népi gyógyítás magyar és osztrák néprajzi irodalmában a „pogány” talizmánok, vallásos amulettek és védőszentekhez szóló imák számtalan formáját ismertetik.³ Ezekből kitűnik, hogy elsősorban a falusi, népi gyógyító eljárások, a füvek, főzetek, eszközök, ásványok, ba-

¹ A Soproni Múzeum az ún. B-téma (tudományos kutatások céltámogatása) keret terhére bízta meg Tirnitz Józsefet a 17. századi hagyatéki leltárak lehető teljes és hiánytalan sorozatainak másolásával. Tizenöt év alatt gyarapodott az anyag, végül is 460 leltár 3500 gépelt oldalnyi terjedelművé, a szükséges jegyzetekkel együtt. A másolatok a Soproni Múzeum Helytörténeti Adattárában külön gyűjteményként kerültek leltárba: HTA 2486-2007. szám alatt.

² Askercz Éva: Polgári otthonok a XVII–XVIII. századi Sopronban. Arrabona, 18 (1976), 89–142.; Uő: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) SSz. 53 (1999), 372–380.

³ Györfly István – Viski Károly: A magyarság néprajza. 1933–1937. II. 418–442.; Szendrey Zsigmond: A varázslócselkeképek személye, ideje. Ethnographia 48 (1937), 13–27.; Uő: A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban. uo. 154–166.; Maár Margit: Népi orvoslás Sopronban és környékén. SSz. 10. (1956), 193–201, 289–301.; Néprajzi Lexikon 1–5. Budapest 1977–1982.; Magyar Néprajz IV. Életmód. Bp., 1997. VII. Népszokások, néphit, népi vallásosság. Bp. 1990.; Mollay Károly: Hausarznei und Essigbüchlein von Hans Seyfriedt. Sopron, 1995.; Oswald A. Erich – Richard Beitl: Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Leipzig, é. n. (1930 k.) Körners Taschenausgabe. Band 127–128. Klaus Beitl: Volks Glaube. Zeugnisse religiöser Volkskunst. Salzburg – Wien, 1978.

bonás, mágiás eljárásai érdekelték a kutatókat. Ennek eszközeiből a múzeumok gyűjteményei sok becses emléket őriznek. Ugyanakkor a városi polgárság vonatkozó tárgyai hiányoznak az emlékanyagból. Ezért is értékesek a 17. századi soproni hagyatéki leltárak alább ismertetett adatai.

1. kép. Frász elleni sapka. Vászorra nyomott bécsi Mária-kegykép. 18. század.
Soproni Múzeum, Ht.2003.105.1. Alap: 16 x 16 cm. M: 12.5 cm.

A hagyatéki leltárakból választottam ki egy dossziét az 1628–1635 közötti időből. Ezekben a belvárosi háztulajdonosok mellett a külvárosiak is szerepelnek, a Hosszú sor („Lange Zeil”), az Ógabona tér („Kornmarkt”), a Várkerület északi része („Schmidgasse”), a Balfi utca („Schlippergasse”), a Rózsa utca („Rosengasse”). A kiválasztott dossziében 134 leltár sorakozik 808 oldalnyi terjedelemben. Közülük 27 leltárban (20 %) találtunk adatokat témánkra vonatkozóan. A továbbiakban idézünk a leltárakból, megadva a hagyakozó nevét, lakását, a felvétel időpontját, valamint a leltármásolat oldalszámát is. A szemelvények bemutatása után térünk rá a tárgyak ismertetésére.

1. 1628. 07. 06. Hieronim Faut, Neugasse

5. p. Eingefasten Wolffzeen

Ein helefanten Zann

Item eingefasten Krotenstein, Corallen und andresz, wigt 1 March 14 1/2 loth

2. 1629. 05. 07. Georg Pruner Leutnant, Beckengasse

6. p. 24 grosz- und khleine Betten Pfening

Item Zwäy Beschlächt zu wolfs Zennen

3. 1629. 08. 14. *Johann Ribstein*

11. p. 5 Silberen vergulde schau Pfening mit öhrl
Mehr ein Silberner schau Pfening mit öhrl
1 Nader Kopf in Silber eingefast
12. p. 1 wolffs Zaan in Silber gefast mit 2 schellel wigt 1 loth
Ein Kindter betten mit 20 stuckh schau Pfening, sambt andern Eingefasten Cristaln,
wolffs Zeen und andern, wigt zusambt den Corallen 15 loth
13. p. Mehr ein andere Kinderbethen mit 31 stuckhen in Silbern Knöpffen Pfening und
andern in Silber eingefasten sachen, wigt mit sambt den Corallen 11 loth 1 quintl
... dem khleinen Sohn Hännszl gehörig:
2 vergulde schau Pfening, 1 mit einem öhrl
1 Silberner schaupfening
Item ein haidnischer Pfening mit einem Öhrl
1 Kleiner Silberer schaupfening
... dem eltern Sohnn Hannsz Geörgen gehörig:
9 Silberne grosz- und khleine schaw pfening, mit und ohne Öhrl.

4. 1629. 09. 11. *Vigelib Valentin Cantor*

2. p. Ein Kinderbetten mit 18 Silbernen Pfening, mit Silber eingefast, sambt Etlich Corallen.
5. p. 1 grosz und kleine Petten Pfening 1 Wolffs Zann mit Silber eingefast.

5. 1629. 09. 14. *Hanns Paumgarten özvegye, Rosengasse*

7. p. Ein wolffs Zaan.

6. 1630. 04. 10. *Gellenmayr (bécsi kereskedő)*

10. p. Item Schaupfening 16 stuck, wigen 14 lath"
12. p. 1 Silberner Ring fürs Zantwehe

7. 1631. 02. 27. *Georg Fleug özvegye*

6. p. 6 silberne und 11 grosz und kleine rote Corallen ein in silber eingefasten Wolfszann
Item ein Schrockstein in roder Kopff ein kleines Zändel als in silber Einfast.
7. p. gelber augstein in silber eingefast 2 augstein

8. 1631. 01. 13. *Nagy János és felesége, Sanct Georgen gasse*

16. p. 6 stuck grosz und kleine schaupfening mit öhrl, darunter 2 verguldene, wigen 15 loth.
17. p. ein silberner bittenknopf,
ein wolffzaan in silber eingefast.
Item ein eingefaste elendt Cla.
ein eingefastes schreckstainl.

9. 1631. 03. 05. *Melchior Coreszen özvegye, Agnes*

8. p. in einem gestendel Terre sigillata 1 Elendt Klaan

10. 1631. 03. 13. *Martin Pfandler*

2. p. ein wolffszann in silber eingefast

11. 1631. 04. 05. *Salamon Ehlinger özvegye*

1. p. ein silber schaupfening mit Petri und Paul bildnisz

12. 1631. 06. 17. *Georg Auer özvegye, Susanna*
3. p. 1 Bluetstein mit zerbrochenen eingefasten Silber
13. 1631. 07. 24. *Jacob és Dorothea Sparman*
3. p. 1 Kinder betten mit 16 Pfening, und silbern und Roten Coralen
Betten wigt 10 loth, 7 tl. 4.sz.
14. 1632. 05. 23. *Dietrich és Magdalena Christoph*
12 Bettenpfening
15. 1632. 06. 15. *Georg Nägel*
2. p. In einem runden roten geständel ein Petel mit roten Corallen, daran 7 und Mitere
silbere schaupfening
Mehr in einen grünen geständel ein beten mit roten Corallen.
3 mit silber Eingefaste augstein.
Item 4 kleine silberne schaupfening sambt einen verguldeten Silber bitten Knöpfl.
16. 1633. 03. 05. *Georg Leidl, Schmidtgasse*
2. p. Ein Kinderbeten mit 17 grosz und kleinen beten pfeningen
17. 1633. 04. 11. *Hannsz Treisz, Drey Heusern*
4. p. Ein kinderbethen: daran 8 Reichstaller mit Öhrl
Item ein silberner schaupfening
ein schreckstainl in silber gefast.
18. 1633. 04. 19., *Urban Käter, Sanct Michael gasse*
3. p. Ein Betten daran 28 Pfeningen.
19. 1633. 05. 23., *Hanns Fliedler, Lange Zeil*
3. p. Drei Marzeler und ein viertheil taller
20. 1633. 05. 31., *Johan Bernhard Adler*
3. p. Ein grosz Silberner Schaupfening
ein Pisenknopf in formb herz
21. 1634. 02. 07., *Benedict Fleischhacker özvegye, bécsi kereskedő*
4. p. Ein Jungfrau in und aus verguldt 13 loth.
22. 1634. 02. 18., *Lorenz Woltelin özvegye, Hauptplatz*
9. p. 1 Chreuzl mit gesundstain von Silber
4 Augstein
1 wolffs Zann, und 5 Rote Coralen samt einer Elendt Cla.
23. 1634. 03. 04., *Wolfgang Artner özvegye, Becken Gasse*
5. p. Ein silber verguldter schaupfening, drauf Gemeiner Statt Oedenburg Bildtnus
Ein Marzeller, Item ein doppelter Marceller.
24. 1634. 05. 08., *Adam Nigerino, Cantor*
5. p. Ein Betten mit grosz und kleinen Pfeningen wigt 15 lot.
6. p. Ein Krüegl von Terre sigilatta, mit Silber beschlagen.

25. 1634. 09. 30., Michael Khern, Kornmark

6. p. Zween (ein) volff (und ein biber) Zann mit silber gefast.
Item ein Ringl und 8 kleine pfening mit ohrl wigen 3 lot 1 quintl
An einer schnur ein grosser Pfening so Herr Hannsz Schwarz der elter selig der Judit verehrt, neben aill andern Pfeningen, sambt einen wolffszandt
Elendt Klau und Cristall in silber eingefast wigen 9 loth.
Ein einfacher marzel mit öhrl
Ein gefaster wolffs Zann.

26. 1635. 03. 05., Bernhardt Seipel, Staintor

7. p. Ain wolffs Zant mit silber beschlagen
Ain Silberner Pfening des unsern Frauen Maria bildnus.

27. 1635. 08. 30., Daniel Glenzman

4. p. Ein Silberner pfening darauf Christi tauf.
Ein silber verguldter pfening darauf Herrn D. Lackner seelig wappen.
Ein Kinderbeten mit 42 Coralln
Item ein gefasten Perlmutter, Krotenstein und 3 pfening.
An einen bündel ein Aingehörn, adlerstein, elendglau und schreckstain.

Kétségtelennek tartjuk, hogy a bemutatott példák nagyobb része az osztrák, bajor néphit gyógyító és bajelhárító szokásaival rokon, sőt közös töről származik. Középkori emlétsükkel soproni végrendeletekben találkozhatunk, amint ezt a Sopron, Pozsony és Eperjes vonatkozásában megismerhettük.⁴ A 17. századi városi polgárok körében általános elterjedt lehetett ezek gyógyító erejében való hit, amint azt a 17. századi hagyatéki leltárakban megfigyelhettük. Az egészséget védő tárgyak, amulettek, már a nők várandós állapotában, majd kisgyermekkorban, betegség esetén fejtették ki feltételezett hatásukat. Ezek az életet kísérő óvó tárgyak egészültek ki a búcsújáró helyeken beszerzett kegytárgyakkal. Az átnézett leltárak tarka képet mutatnak, kristályok, korallok, állati talizmánok, szentek érmei, láncrea fűzve, vagy kis zacskóban kerültek feljegyzésre.

A „Beten”, „Kinderbeten” elnevezés voltaképpen e tárgyak fűzésére vonatkozott. A német-osztrák *Wörterbuch der deutschen Volkskunde* meghatározása szerint: „Amulette verschiedener Art und Kraft werden auch zu ganzen Halsketten vereinigt, die man in Bayern und Österreich „Beten” nennt. Bezieht sich der gewünschte Schutz vornehmlich auf leibliche Krankheiten, so spricht man von Fraisbeten.” Ide kapcsolódik a rengeteg *Schaugeld*, *Schaumünze*, melyeket gyakran füllel (mit Öhrl) láttak el, hogy a nyakba való zsinórra lehessen fűzni. Az *Adelung-szótár* szerint: „Geld, welches nicht Ausgeben im Handel und Wandel, sondern zur Schau, d. i. zum Ansehen, zum Denkmahl einer merkwürdigen Begebenheit geschlagen worden, dergleichen die Medaillen sind. Einzelne Stücken solches Schaugeldes werden Schaumüntzen, ehedem auch Schaugroschen und schaupfeninge genannt...”.⁵

Ilyen például Sopronban az 1634-ben Wolfgang Artner leltárában „Ein silber verguldter schaupfening, darauf Gemeiner Statt Ödenburg Bildtnus”, ez valószínűleg az 1625-ös koronázásra vert ismert emlékérem. Vélhetően ritkasága révén került 1635-ben Daniel

⁴ Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004. 142–143.

⁵ „Geld, Schaugeld, Schaumünze” szócikk, in: J.Ch.Adelung: Grammatisch-kritisches Wörterbuch. Wien, 1808. 3. 1386.

Glenzman leltárába a néhai Lackner Kristóf címerével díszített ezüst Pfenning aranyozott változata. „Ein silber verguldter pfening darauf Herrn D. Lackner seelig wappen.”

Az emlékpénzek között találunk egy Péter és Pál apostolt ábrázoló érmét, egy Jézus keresztelése jelenetűt, és természetesen a Mária-kultusz emlékérméit. Ezek feltehetően valamelyik búcsújáró helyről származtak. „Ain Silberner Pfening des unser Frauen Maria bildnus.” (1635) Az egyszerű kis érmekeket, Pfenningeket gyakran háromlevelű lóhere formára forrasztották össze, talán ezeket fedi a „Cla”, „Glau”, „Klee” megnevezés. Az arany, ezüst tárgyak között előfordult egy ezüst gyűrű kisgyermek fogzási fájdalma ellen, „Silberner Ring fürs Zantwehe”. A mai napig élő hagyomány, hogy a fogzó csecsemővel ezüst kanalat kell „rágcsáltatni”.

Számos ásvány, kristályok, féldrágakövek korallak kerültek az amulettek közé, többnyire ezüstbe foglalva. Ezek feloldása a már hivatkozott Wörterbuch alapján: *Adlerstein* (Aetit): saskő, Klapperstein – koraszülés ellen; *Augstein*: Böser Blick – rontás ellen; *Blutstein* (Hematit) – orrvérzés, nők erős vérzése ellen; *Kropfstein* – nehéz szülés, nehéz légzés ellen; *Kristal* (hegyikristály) – varázsszerek, védelmet nyújt; *Krottenstein* (békakő) – véd a mérgek, betegségek ellen; *Schrockenstein* (malachit szívfórmában); *Terra sigillata* – pestis, láz ellen véd. A *Gesundheitsstein* „...in gemeinen Leben, aus Marcasit [vasszulfid] oder festen Kiefen geschliffene Steine, welche man zur erhaltung der Gesundheit an sich trägt.” A *terra sigillata* nem tévesztendő össze a római kori edényekkel, Németország egyes részein készítették pecsételt díszű kőcserep-edényeket, amelyek a hiedelem szerint védhettek a mérgek, lázak, pestis ellen. A cseh szakirodalom a morvaországi Lošticeben készült, hólyagos felületű edényekkel is összefüggésbe hozza a kifejezést, és kiemeli, hogy az edényeket a hólyagos felszíne miatt bőrbetegségek (szifilisz?) ellen használták.⁶

Számos hiedelem fűződik az állatok különféle testrészeinek varázserejéhez, a Wörterbuch címszavai szerint: *Biber*, *Biberzahn* (hódfog) – nehéz szülés, impotencia ellen; *Elefant*, *Helefantbein* – elűzi a mérget és a kígyót; *Meerschnecker* (tengericsiga) Schnecke – frász ellen; *Naderkopf* (kígyófej) – véd veszedelem és boszorkányság ellen; *Wolf*, *Wolfzahn* – erő, egészség, védelem. A békakő, kígyófej, kígyónyelv, a tengeri csiga, elefántcsont, hódfog, pézsmafog és az igen gyakran előforduló farkasfog, mind ezüstbe foglalva került a nyakláncra, zsinórra, vagy tarsolyba. A vizsgált 27 leltárban 13 farkasfog került elő. Ezek mágikus erővel bírtak a néphit szerint, birtoklásukkal védelmet adtak viselőjüknek. Vidékünkön az erdő, a Fertő és a Hanság nádasai kiváló élőhelyei voltak a farkasoknak. A farkast elejtő vadásznak „trófeaként” is szolgált az állat szemfoga, melyet ezüst foglalásban zsinóron viselhetett magán, de bajvédő, óvó szerepe is ismeretes.

Jellemzőnek tarthatjuk, hogy a város egyik leggazdagabb családjának, a Fő téri Johannes Tölzl özvegyének, Gürtner Orsolyának, Lackner Kristóf első feleségének a leltárban is találkozunk a farkasfoggal és a kígyónyelvvvel, ezüstbe foglalva.⁷ Ez is mutatja, a többi fent ismertetett adattal együtt, hogy a bajelhárító tárgyakba vetett hit nemtől, társadalmi állástól és felekezeti hovatartozástól függetlenül a városi lakosság minden rétegénél megtalálható volt.

⁶ Vladimír Nekuda – Květa Reichertová: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno, 1968, 155.

⁷ Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai. Sopron, 2007, 77.

A jelen rövid írás egy 15. század végi vezető soproni polgár, Jakob Joachim élettörténetével és városban betöltött szerepével foglalkozik. Ennek vizsgálatához elengedhetetlen a város korabeli belpolitikai viszonyainak, vagy legalábbis a polgárság életét meghatározó eseményeknek az ismerete. A számtalan ponton még alapkutatásokat nélkülöző összképben feltétlenül nagy szerepet játszottak Mátyás király osztrák háborúi, amelyek az 1480-as években az egész polgárság elé számos nehézséget állítottak. Az események nem csupán komoly anyagi terheket róttak a városra,¹ hanem kiszolgáltatott helyzetbe hozták a polgárközséget a szomszédban háborúzó királyt képviselő szolgálattelőkkel szemben: az uralkodói hatalom intenzíven érezte hatását mind a polgárság adóterheiben, mind a város közéletében.

A már több szempontból bemutatott, a század utolsó évtizedeinek mindkét uralkodóját szolgáló, mégis leginkább saját üzleti érdekeire tekintettel lévő Alföldy Bálint királyi harmincados élettörténete és soproni tevékenysége az utóbbi jelenségek egyik jellegzetes példája.² Szolgálati jutalmaként, továbbá saját vételeivel igen komoly soproni ingatlanulajdonra tett szert úgy, hogy mindvégig a városi szempontból külső hatalom képviselőjeként lépett fel.³ A harmincadosi tevékenységéből kifolyólag számos fegyveres alkalmazottal rendelkező nemesúr az ingatlanaival járó polgári kötelezettségeknek szinte semmilyen szempontból nem tett eleget, városi tisztséget pedig sosem töltött be.

Az irányító polgárság, többek között Jakob Joachim vezetőtársa, Cristoph Herb személyes szinten is igyekezett kezelni a kérdést, azaz megpróbálta megvalósítani Alföldy „városi szocializációját”, ami azonban sikertelennek bizonyult. Az arrogáns harmincados jelenléte sok tekintetben kihatott a község és a közéleti elit mozgásterére, korlátozta a városi élet autonómiáját. A fenti állapotokban az 1490-es évek közepére – többek között Alföldy halálának köszönhetően – következett be komolyabb változás, míg ugyanekkor a várost közvetlenül irányító csoport személyi összetételében is lassú átalakulás vette kezdetét.

A királyi harmincados örököseitől számos házat szereztek meg a vezetők részben a saját maguk, részben a város tulajdonába, és ezzel egyidejűleg Alföldy egykori nagyhatalmú támogatója, Nagylucei Fülöp Orbán győri püspök soproni ingatlanai is ismét a polgárság kezébe kerültek. Utóbbiak között volt a Várostoronytól számított harmadik, emeletes Fő téri sarokház is, amelyet a magisztrátus a vétel után tataroztatott, majd az 1490-es évek második felétől városházaként használt, és a számára kitüntetett jelentő-

¹ Ezzel kapcsolatban ld. Kubinyi András: Városeinak háborús terhei Mátyás alatt. In: Dominkovits Péter – Turbuly Éva (szerk.): Házi Jenő emlékkönyv. Sopron, 1993, (a továbbiakban: Házi Emlékkönyv), 155–167.

² Szende Katalin: Egy győri úr Sopronban: Alföldy Bálint királyi harmincados (†1493). In: Fons (Forráskutatás és Történeti Segédudományok) 9. (2002), 1–3. szám, (a továbbiakban: Szende: Alföldy), 29–59.

³ Az 1490-es évek elején már nem csak királyi harmincados, hanem a soproni sókamara vezetője, sőt 1492-ben a városra kivetett rendkívüli adó behajtója is ő volt. Királyi kegyből vagy vásárlás útján, sőt erőszak alkalmazásával övé lett két belvárosi ház, egy külvárosi ház, a Kovácsok utcájában található alsó fürdőház, és igen nagy kiterjedésű termőterület Sopron környékén (sáfránykertek, szántók, szőlők, rétek, gyümölcsösök, külvárosi major stb.), ld. Szende: Alföldy, 44–47.

ségű eseménynek egy rendkívüli telekkönyvi bejegyzést szentelt.⁴ A városi tér számos kitüntetett pontjának visszaszerzése mellett a hatalomgyakorlásban ekkor több, belső központosításra utaló esemény következett be. 1493-ban például elkezdtek vezetni a *Priesterbuchot*, azaz a Papi könyvet, amellyel a soproni és a város fennhatósága alá tartozó jobbágyfalvakban található templomokhoz és kápolnákhöz kapcsolódó harminckét kegyes alapítvány pénzügyleteinek ellenőrzését helyezte az addigiaknál szilárdabb alapokra a városi tanács. Az 1490-es évek elején felfektetett *Gedenkbuch* (Feljegyzési könyv) szintén a központosító adminisztráció egyik eszközeként szolgált. Az itt rögzített ügyek szerterágzó jellege jól mutatja, hogy a város tanácsa és az egyes tisztségek viselőinek hivatali működése, és ennek írásos adminisztrációja egyre jobban kiterjedt mind a közelet, mind a polgárok magánjogi ügyeinek területére.⁵

Hasonló változásra utal a tagjait tekintve a városi vezető réteget tömörítő, Szent Györgyről elnevezett, ún. Nagy Testvérület szerepének átalakulása is. Már 1481-től látható a papok által kiállított ígéretlevelekben (reverzálisok), hogy a javadalmasok a tanácsurakat és a testvérület tagjait nevezték meg kegyúrnak. A testvérület fennmaradt szabályzatai között 1495-ben szerepelt az a rendelkezés, miszerint minden városi tanácsosnak be kellett lépni közéjük, sőt a városi magisztrátustól javadalmat élvező papoknak úgyszintén.⁶ Így a Szent György Testvérület egyszerre lett a mindenkori világi hatalmat gyakorló közeleti vezető elitnek a papságot ellenőrző csoportosulása, és a város polgársága által megválasztott régi és új tanácsurakat kötelezően tömörítő társulat. A fennmaradt szabályok a városi életre gyakorolt befolyás mellett a belső szervezettségre is fényt vetnek: előírták többek között a testvérek rendszeres összejöveteleit, valamint büntetés terhe mellett tagsági díj lefizetését.⁷

Az említett jelenségek egyrészt a város autonómiájának megerősödésére, másrészt a vezetés részéről a polgárság irányában bekövetkező hatalomkoncentrációra engednek következtetni. A soproni iratanyagban igazolhatóan az 1470-es évek végétől feltűnő Jakob Joachim többszörös tanácsúr, és emellett befolyásos városbíró és polgármester azon két nemzedéket is átfogó városvezetői csoport tagja volt, amely a fenti reformok megvalósítójaként tűnik fel a forrásokban. Joachim életének és városi szerepének eddig leginkább megvilágított pontja Niklas Haberleiter végrendeletének végrehajtásához, illetve jelentős tekintélyét alátámasztó több éves gyámogondnoki tevékenységéhez kapcsolódik, amit az eddigi elemzések már kimerítően feltártak.⁸ Érdemes kiemelni tehát, hogy már a 15. század utolsó negyedének elején tekintélyes polgárnak számított, akit több vég-

⁴ Mollay Károly: A három középkori városháza. SSz. 31 (1977), 243–244.

⁵ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. II. rész, 6. kötet. Sopron, 1943, II–IV. A továbbiakban: Házi II/6. és a sorozat többi kötetére is hasonló módon hivatkozom. A *Priesterbuch* és a *Gedenkbuch*: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára (a továbbiakban: SL; SVLt), *Priesterbuch*, Dl. 3799. /Lad. XLIX. cs. ZZ No. 105/ (továbbiakban *Priesterbuch*); illetve Mollay Károly: *Gedenkbuch / Feljegyzési könyv (1492–1543)*. Sopron város történeti forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A sorozat, 3. kötet – Reihe A, Band 3, Sopron, 2006. (a továbbiakban: *Gedenkbuch*). A városi könyvek idézése esetén vagy az oldalszámokra, vagy a bejegyzések számára (ebben az esetben szerepel rövidítésként: „sz.”) hivatkozom.

⁶ Házi II./5. IV. és Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939 (a továbbiakban: Házi: Egyháztörténet), 287–290.

⁷ Házi II./5. 35–39.

⁸ Az életére vonatkozóan a későbbiek kivül ld. Mollay Károly: Többnyelvűség a középkori Sopronban. II. A latin nyelv 1451–1549. SSz. 22 (1968), 47–48.; Mollay Károly: Háztörténet és városi történet. Harmadik rész. SSz. 43 (1989), 207, 215.; a Haberleiter-családdal kapcsolódóan ld. Mollay Károly: Soproni élet a 15. század második felében (A Haberleiter-család története). II. rész. SSz. 5 (1941), 153–172.

rendeletre hívtak tanúnak.⁹ Az 1480-as, majd 1490-es évek tanácsában szinte állandóan jelen lévő Joachim közvetlenül Cristoph Herb után került a polgármesteri székbe 1491-ben, ám az előző évtized közepén már volt városbíró, amikor a kamarási tisztséget is betöltötte, melyről elszámolás maradt fenn. Hasonló volt a helyzet 1493-ban is, amikor polgármesteri feladatai mellett viselte az említett tiszte.¹⁰

Gazdasági tevékenységét alapvetően a város kereskedelmi életében betöltött szerepe határozta meg. Jakob Joachim édesapjától, a többszörös polgármester Hanstól két kalmárbolt bérletét örökölte, ami helyzetét kivételessé tette, hiszen a város kiskereskedői általában csak eggyel rendelkeztek.¹¹ A harmincadvámot feltüntető jegyzékekben az ő neve is gyakran szerepelt. Az egyik jegyzék csak a soproniakra kivetett harmincadot tünteti fel, és 1483-ban illetve 1486-ban neki mint kiküldött tanácsosnak kellett azt ellenőriznie. Ez alapján leginkább a behozatalban vett részt: 1483 áprilisában például több tízes csomagban árult kést, novemberben pedig egy bála posztót hozott be. Az importon kívül intenzíven foglalkozott bortermeléssel is: 1490-ben például egy több mint 500 literes hordót mindössze két nap alatt mért ki.¹²

A források alapján több ingatlan-ügyletben is érdekelt volt. 1481-ben eladott egy házat a külvárosban, a következő évben pedig a Számkivetettek Testvérületétől vásárolt egy Mészárosok utcai ingatlant Michael Stadel mellett,¹³ így amikor 1483-ban utóbbi eladta itteni házat, ő és Kaspar Kramer szerepeltek a szomszédaiként. Joachim még 1486-ban is feltűnik ezen a telken.¹⁴ 1491-ben értesülünk Werbell (Barbara) nevű lányáról, illetve két fiáról, akik ebben az évben elhunytak. 1492-ben a Kolostor utcában szerepelt, amikor is rövid időre, többek között, az ő javára is telekkönyvezték a Kovácsok utcájában található alsó fürdőházat. 1492 januárjában, amikor nevére került két árusbódé, a Fő téri, mai Gambrinus-ház telkének tulajdonosaként említik a források, ahol az adójegyzékek tanúsága szerint már több éve lakott.¹⁵

1485-ben értesülünk mással együtt birtokolt malmáról, majd 1492-ben további malom-és szántószerezéséről. Az 1490-es évek első felében igen jelentős szőlőterületet, illetve több szántót vásárolt.¹⁶ 1493-ban zöldségeskertjéről, míg két év múlva az első negyedben, az

⁹ Tanúskodásairól: Házi II./1. 128, 214, 226.

¹⁰ A fentiekről ld. Gedenkbuch 40 sz. és 41. sz. Az 1480-as és 1490-es években szinte minden évben a belső tanács tagjaként szerepelt, míg az 1480-as évek közepén városbíró, a következő évtized elején pedig kétszer polgármester is volt. Minderről ld. Mollay Károly: Első telekkönyv / Erstes Grundbuch (1480–1553). Sopron város történeti forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A sorozat, 1. kötet – Reihe A, Band 1., Sopron, 1993, (a továbbiakban: Grundbuch), 16. sz. (1481/1482), 38. sz. (1482/1483), 59. sz. (1483/1484), 162. sz., 164. sz. (1493/1494), 168. sz., 175. sz. (1494/1495); Gedenkbuch 42. sz. (1493/1494), és Házi I./5. 404. (1481/1482), I./6. 28. (1484/1485), II./1. 239. (1493/1494), II./2. 184. (1496/1497), II./4. 395. (1487/1488), 409. (1488/1489), II./5. 11. (1489/1490) 25, 46. (1495/1496), 63. (1494/1495), míg városbíróságára (1485/1486), és polgármesterségeire (1491/1492, 1492/1493) ld. Grundbuch XXXIX. Hans Joachimról ld. a 20. lábjegyzetet.

¹¹ Mollay Károly: A soproniak harmincadvámja 1383–1542. In: Házi Emlékkönyv (a továbbiakban: Mollay: Harmincadvám), 140.

¹² Kereskedelmi tevékenységére ld. Mollay: Harmincadvám 135–150., míg borkimérésére: Mollay Károly: Sopron vármege vázlatos története. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956, 64.

¹³ Első házvételre: Grundbuch 16. sz. és Mollay Károly: A Számkivetettek Testvérülete a középkorban. SSz. 43 (1989), 337., illetve Házi: Egyháztörténet 304.

¹⁴ Telekkönyvi említéseiről: Grundbuch 59. sz. és 96. sz.

¹⁵ Gedenkbuch 36. sz. és Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája (1379–1536). III. rész. In: SSz. 49 (1995), 195., Gedenkbuch 58. sz., Mollay Károly: Kereskedők, kalmárok, árosok. Moritz Pál kalmár (1511–1530). In: SSz. 45 (1991), 2., míg gyermekeiről: Házi II./4. 386, 391. Az adójegyzékeket ld. a 18. lábjegyzetben.

¹⁶ Ingatlanszerzéseiről: Grundbuch 137. sz., 142. sz., 150. sz., 162. sz., 165. sz., 168. sz. és 175. sz.

Ógabonatérnél található halfiaztatójáról adnak hírt a források.¹⁷ A városi adójegyzékekben belvárosi viszonylatban is magas összegekkel szerepelt: 1488-ban tíz forintot, a következő évben tizenöt forintot, 1490-ben huszonötöt vetettek ki rá, majd az 1490-es évek közepén, mint tanácsúr adójának csak a felét kellett kifizetnie, amely összeg ekkor nyolc forint volt.¹⁸ A közvetlenül Cristoph Herb halála után a polgármesterséget megszerző Joachim tehát vagyons polgárként több évtizeden keresztül töltött be vezető szerepet. Ennek ellenére a város gazdasági életében leginkább kiskereskedőként vett részt: érdemes kiemelni az apjától megörökölt két kalmárbolt-bérlet jelentőségét, továbbá, hogy az árubehozatal mellett intenzíven foglalkozott borkereskedelemmel is.

1499 tavaszán, Joachim halálának feltételezhető évében egy, a felívelő pályájának is emléket állító esemény került megörökítésre a soproni polgárság ingatlan-adásvételi felvállalásait rögzítő városi *Grundbuch*-ban. A bejegyzés szerint öt neves polgár, többek között a polgármester (Michael Schöttel), egy tanácsos (Jakob Riemer) és Jakob Joachim még másodmagával tulajdonba vett három szőlőskertet, egy szántót és egy kőből készült malmot egy korábbi nemesi tulajdonostól.¹⁹ A fenti polgárok szinte mindegyike többgenerációs vezetőként a közéleti változások véghez viteléből is kivette a részét. Michael Schöttel esetében például apja, Kaspar már 1463-ban szerepelt a városi tanácsban, míg ő maga jóval a reformok és az adásvétel után, még 1508-ban is vezető pozícióban ült. Jakob Riemer már az 1480-as évek közepe óta végzett szinte folyamatosan tanácsosi feladatokat, míg Jakob Joachim atyja, Hans már 1461-ben jelen volt az irányító polgárok testületében, ahol fia az 1490-es évek elején és közepén részt vett a polgárközség számára meghatározó újítások kivitelezésében.²⁰

Az egyéni és a közösségi célok tehát vezető polgárok több nemzedékét forrasztották egybe. A városi önkormányzat megerősítése így szorosan összefüggött a városvezető polgárok személyes érdekeivel. A polgárközség életét a központosítás irányába elmozdító reformok sikere és későbbi további kiteljesítésük mégis visszaigazolta az 1490-es évek döntéshozóit: az egyén, a csoport és a polgárközség java egyaránt érvényesülhetett. A változásokban részt vállaló Jakob Joachim azon kevés vezető polgárok egyike volt, akik átérték a hetvenes és nyolcvanas évek megpróbáltatásait, és még részt tudtak venni a reformévtized erőfeszítéseiben és sikereiben is.

¹⁷ Fent említett ingatlanairól és továbbiakról is ld. Grundbuch 212. sz., Gedenkbuch 36. sz. és Mollay Károly: Egy évtized soproni külkereskedelmének társadalomtörténeti háttere (1483–1489). SSz. 49 (1995), 308.

¹⁸ A rá kivetett adóról ld. Házi II./4. 395, 409. és II./5. 11, 22, 25, 46, 63, 64, 75.

¹⁹ Grundbuch 212. sz.

²⁰ Michael Schöttel apjára ld. például Házi I./5. 107, 110. (1463/1464) és 365. (1477/1478), míg vele kapcsolatban többek között: SL: SVL, Bürgerbüchl und Ächtbüchl, Dl. 3830, 59., Priesterbuch 5., Gedenkbuch 252. sz. (1492/1493), míg 1507/1508-ra: Házi II./2. 185. Hans Joachimmal kapcsolatban ld. tanácsos: Házi I./5. 35. (1461/1462), polgármester: I./5. 39, 53. (1462/1463), I./5. 71, 105, 107, 110. (1463/1464), I./5. 34, 121, 126, 144, 154. (1464/1465), I./5. 197, 212, 217. (1465/1466), tanácsos: I./5. 250. (1466/1467), I./5. 270–271. (1467/1468), polgármester: I./5. 273. (1468/1469), városbíró: I./5. 293–294. (1470/1471), tanácsos: I./5. 300, 302. (1471/1472), polgármester: I./5. 314. (1472/1473), tanácsos: I./5. 318, 320. (1473/1474), I./5. 331. (1474/1475). Fiáról bővebben ld. a 10. lábjegyzet.

Jakob Riemerre ld. tanácsos: Házi Jenő – Németh János: Gerichtsbuch / Bírósági könyv (1423–1531). Sopron város történeti forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A sorozat, 2. kötet – Reihe A, Band 2, Sopron, 2005, 443. sz. (1485/1486), városbíró: Grundbuch XXXIX. (1489/1490), tanácsos: Grundbuch 133. sz. (1491/1492), Gedenkbuch 2, 36, 252. sz., Priesterbuch 5. (1492/1493), Grundbuch 176. sz., Házi II./5. 63. (1495/1496), Grundbuch I. sz., Házi II./2. 184., II./5. 38–39. (1496/1497), polgármester: Grundbuch XXXIX. (1497/1498), tanácsos: Grundbuch 212. sz., Házi II./1. 255. (1498/1499), Grundbuch 233. sz., Házi II./1. 270. (1500/1501).

A Szombathelyen 1638-ban letelepedett domonkos rend tagjai egy mezőgazdasági jellegű, de gyarapodó lélekszámú, kézművesiparral rendelkező mezőváros pasztorációs munkájában vállaltak részt. Nagy buzgósággal kezdték meg munkájukat. Házról-házra járva keresték fel a környék lakóit, hogy az istentiszteleteken való részvételre buzdítsák őket. Templomuk egész nap nyitva állt a hívek előtt. A 18. századtól német nyelvű misét és prédikációt is tartottak akkor, amikor a plébániatemplomban és a ferenceseknél is csak magyar nyelvű liturgia volt.¹

Zárdájukat II. József rendelkezése következtében 1788 végén el kellett hagyniuk, ahová csak két év múlva térhettek vissza. A rendház nyugalma a 19. század elején – 1805-ben, majd 1809-ben – megzavarta, hogy katonai kórház céljára igénybe vették. Osztrák, illetve francia sebesülteket ápoltak falai között.² 1849-ben tifusz- és kolerabeteg katonákat gyógyítottak a zárdában, az ő ellátásukról, élelmezésükről a domonkos rend gondoskodott.³

A domonkosok nem csak Szombathely területén végeztek lelkipásztori munkát. Kisegítőként az egyházmegye számos plébániáján megfordultak, helyettesítették a beteg, távollévő plébánost. Szükség esetén vezették a haláleset következtében megüresedett plébániákat, amíg a püspök által kinevezett új lelkipásztor nem foglalta el a helyét.

Mint prédikátor-rend tagjai, a Szombathelyi, Veszprémi, Esztergomi Egyházmegye területén missziókat tartottak. A páterek a katonák lelki gondozásával is foglalkoztak, a rendtagok közül többen katonalelkészként tevékenykedtek. Közel háromszáz évig segítettek a domonkos rend tagjai a katolikus lakosság páztorlásában.

A 20. század első évtizedeiben a szombathelyi lakosság létszáma erősen megnőtt. Az egy plébánia már oly módon sem tudta a lakosságot kellőképpen ellátni, hogy a ferences és domonkos rend sokban besegített a hívek ellátásában. Mikes János püspök a város területét több plébániára osztotta fel. Az új plébániák felállításához a székeskáptalan és a főplébánia plébánosának a beleegyezését kérte. A káptalan 1929. január 30-án tartott ülésén tárgyalta meg a püspök azon átiratát, amelyben hozzájárulásukat kérte az új plébániák felállításához. Igenlő válaszukban kifejtették, hogy a nagyszámú lakosság lelki igényeinek kielégítését egyetlen plébánia keretében eredményesen nem lehet megoldani.⁴

Az egyházmegye főpásztora az 1930. január 1-jével megszervezett négy római katolikus plébánia végleges területi beosztását körlevélben is tudatta a papsággal és a hívekkel. A Szent Mártonról elnevezett Szent Domonkos-rendi plébánia határait északon, keleten és délen a város határa; nyugatról a Honvéd úttól és a Király utcától keletre eső utcák alkották. Zanat község is az új plébániához tartozott.⁵ A püspök az új

¹ Kiss Mária: A domonkos rend tevékenysége a felosztásig. Tanítvány, 4. (1998) 3. 82. (továbbiakban: Kiss 1998.)

² Szalay János: A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek lelkipásztori működése 1638–1938. Szombathely, 1938. (továbbiakban: Szalay 1938.), 164.

³ Szalay 1938, 164.

⁴ Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Levéltára, Káptalani ülések jegyzőkönyve, 1929. január 30.

⁵ Szombathelyi Püspöki Levéltár (=SzPL), Körlevelek, 1931. I. Nr. 112.

plébániák területén lévő iskolák hitoktatói állásait is átadta a rendnek, amennyiben az erre a célra megfelelő emberekkel rendelkezett.

A domonkosok a gyermekek hitoktatását is vállalták. A 19. század elején a rendtagok Szombathely elemi iskolájában rendszeres tanítóként oktattak. A 20. század első éveiben a Szent Márton utcai elemi iskolában szintén mint hitoktatók működtek. A plébánia felállításától rendszeres hitoktatói munkát végeztek a plébánia területén lévő elemi iskolákban, oktatták a MÁV műhely tanoncait, és hitoktatói tevékenységet folytattak a Szent Domonkos-rendi Nővérek polgári iskolájában.⁶ Mikes János püspök 1929 januárjában a domonkos rend tartományfőnökét tájékoztatta tervéről és véleményét kérte a rend plébániai munkájáról. Töffler Angelicus domonkos provinciális pater Badalik Bertalant javasolta a plébánia vezetésére, amivel Mikes püspök egyetértett.⁷ A Szent Márton plébánia 1930. január 1-jével megkezdte munkáját; szervezésére a Szent Domonkos-rend Szombathelyre küldte a rendkívül tehetséges Badalik Bertalant (1890–1965), aki a fővárosból, Budapestről modern lelkipásztori módszereket hozott magával.⁸

Badalik páter jó alkut kötött Szombathely városával; eladta a rend tulajdonát képező hatalmas területű temetőt, és az így szerzett pénzen jelentős fejlesztéseket tudott megvalósítani.⁹ Elsősorban a rend a templom bővítését határozta el. A templom megnagyobbítását azzal indokolta, hogy az alig ezer ember befogadására alkalmas, így a 8-9000 főt meghaladó plébánia igényeit nem tudja kielégíteni. E helyzet azért is kényszerítő volt, mert a domonkosok környékéről a hívek nem járhattak be a messze fekvő, tágas székesegyházba. A templom bővítésének tervét Wälder Gyula műegyetemi tanár készítette el: nyugati irányban egy kereszthajóval megtoldották, a főhomlokzatot a korábbival azonos formában helyreállították, de 11 méterrel előbbre hozták.¹⁰ A kultúrház tervezésére is Wälder kapott megbízást. Az építési engedély kérését a plébános azzal indokolta, hogy kulturális, illetve szociális ház nélkül nem lehet korszerű lelkipásztori munkát végezni. Enélkül az új plébánia nem szolgálhat hazafias, társadalmi, kulturális és szociális célt, amit attól mindenki elvár. Az építési költségeinek előteremtése nagy feladat elé állította a szombathelyi rendházat. P. Badalik a püspök engedélyét kérte, hogy a plébánia filiájának, a zanati templomnak a pénzéből 5000 pengőt a szombathelyi rendi templom költségeinek fedezésére költessen.¹¹

Az első év plébániai munkájáról a rendi krónika írója így számol be: „Új és gyönyörű teret nyújt az intenzív lelkipásztorkodásra a vállalt plébánia.” E krónika be-

⁶ Szalay 1938, 158.

⁷ SzPL, Acta Cancellariae (Act. Canc.) 1929. Nr. 181., 1930. Nr. 416.

⁸ P. Badalik Bertalan 1890-ben Hódmezővásárhelyen született. Középiskoláit szülővárosában és Szombathelyen, a premontrei gimnáziumban végezte. 1908-ban a domonkos rendbe lépett. A teológiát Grazban végezte. 1914-ben pappá szentelték, Budapesten működött. 1929-ben került Szombathelyre, ahol 1934-ig volt plébános. 1934–1938 között a domonkos rend tartományfőnöke. 1938-ban ő lett a visszaállított ősi magyar rendtartomány főnöke. Missziós körúton járt Amerikában, a kivándorolt magyaroknál. 1949. június 10-én XII. Pius pápa veszprémi püspöké nevezte ki. 1951-ben internálták, 1964-ben költözhetett Budapestre. 1965. október 10-én halt meg.

⁹ Kiss 1998, 85.

¹⁰ Vas Megyei Levéltár (=VaML), Szombathely város polgármesterének iratai 5263-2/III/1950.

¹¹ SzPL, Acta Canc. 1930. Nr. 2622.

számolt a rendház átalakításáról is, amely így tágas könyvtárszobát nyert, illetve egy plébánia irodával és várószobával bővült. Az elkészült kultúrház mintegy a templom előcsarnokául szolgált. Beosztásában, terjedelmében kulturális céljainak megfelelt; otthont nyertek benne a hitbuzgalmi és karitatív egyesületek.¹² A krónika tudósított arról is, hogy a domonkos nővérek polgári iskolájában az igazgatói teendők ellátása é a hitoktatás állandó elfoglaltságot jelentett. P. Badaliknak sok munkát adott a város szegényügyi bizottságában betöltött tisztsége is.¹³

P. Badalik kitűnően megszervezte a plébániai munkát. Utcánként műsoros délutánokra hívta meg híveit, akik között ingyenes belépőjegyeket osztottak szét. Zene, ének vetítettképes előadás szerepelt a programban, amely közé beépítette a legszükségesebb hitbéli mondanivalókat. Ez volt az első lépés a plébánia híveinek megismerésére, a velük történő közvetlen kapcsolatteremtésre.

A templom kedveltsége hamar megmutatkozott, szépítése, felszerelésének bővítése a harmincas években folytatódott. Új szobrokat emeltek, visszaállították az öröklámpát. A régi szenteltvíztartóból keresztút készült, új szenteltvíztartót vásároltak. A dominikánus templom a város helyőrségi templomául is szolgált, ünnepi miséken katonazenekar emelte az istentisztelet fényét. Minthogy a plébánia területén található a vasútállomás, az átutazók részére kísérleti jelleggel májustól októberig szentmisét mondtak. A modern pasztoráció számos lehetőségét megpróbálták. A hívők tájékoztatására készült a Plébániai Tudósító. P. Badalik nagy fontosságot tulajdonított a médiáknak; aktuális kérdésekre rávilágító cikkek sorozata jelent meg domonkos szerzők tollából, maga P. Badalik rendszeresen tartott előadásokat a rádióban is.¹⁴

A domonkos rend tagjai kitűnő képzésben részesültek, a rend nagy figyelmet fordított az igehirdetésre, szentbeszédtek tartására, a missziós munkára, mindezzel összefüggésben jó szónokok képzésére. Így a domonkosokat szívesen hívták missziók, lelkigyakorlatok tartására. A szombathelyi plébánián a hívek számára 1930-tól gondosan megszervezték a nagybőjti lelkigyakorlatokat. Nőknek és férfiaknak külön tartottak szentbeszédtek. A domonkosok lelkigyakorlatán évente részt vettek a szövőgyár, a MÁV műhely munkásai, valamint a MÁV műhely tanoncai és az iskolás gyermekek.¹⁵

A plébánia létesítése új alapokra helyezte a karitás munkát. P. Badalik a családoktól azok anyagi helyzetét is feltűntető kartotékokat vezetett. A plébános nem csak az egyházközség szociális kérdéseit igyekezett megoldani, hanem Szombathely szegényügyét is ő szervezte meg. A városi szegényügyi bizottság elnöki tisztségét töltötte be. A város polgármesterével közösen a szegényügy tanulmányozására több más városba látogatott el. P. Badalik Bertalan karitatív munkájáért 1933-ban miniszteri dicséző elismerést kapott.¹⁶

¹² VaML, A szombathelyi Domonkos Férfiszervezet iratai, Cronica conventus Sabariensis (továbbiakban: Cronica), 1930. nov. 1., 7. p.

¹³ VaML, Cronica, 1930. november 10. p.

¹⁴ SzPL, Acta Canc. 1930. Nr. 1279., Kiss 1998, 85.

¹⁵ Kiss 1998, 86.

¹⁶ VaML, Cronica, 1930, 40. p.

A plébánia alapításával a hitbuzgalmi céllal alakult egyesületek is megújultak: a Jézus Legszentebb Nevének Társulata, a Szentháromság Egyesület, az Élő Rózsafüzér Egyesület, a Credo Férfi Egyesület, a Szombathelyi Confraternitas Sanctissime Rosariae, és a Margit Kör. Badalik Bertalan működési ideje alatt az egész városban felvirágozott a Credo-élet. 1933-ig a domonkos plébánia fogta össze a város Credo-tagjait, 1934 januárjától a tagok számának növekedése miatt a tagság plébániánként szerveződött.¹⁷ P. Badalik az állástalan diplomások részére megszervezte az ifjú Credo-t. A szombathelyi Credo egyesületnek, és a város katolikus társadalmának nagy ünnepe volt a III. Országos Credo Kongresszus.

A templomi szertartások ünnepélyességét, fényét, a liturgikus ruhák szépsége is elősegítette. A ruhák gazdagságáról a templom leltárai szólnak. A nemes anyagokból készült, művészi hímzéssel díszített miseruhák az iparművészet remekeiként ismeretek. Főrangú személyek, polgárok adományai gazdagították a liturgikus ruhák számát. A paraszti hívek, kézművesek is hozzájárultak a gyűjteményhez; a templomnak 60 miseruhája, 4 vecsernye-palástja volt. A templom kincsei között ott található azok a kelyhek is, melyeket 1895-ben még Hidasy Kornél püspök, 1930-as években pedig Boda János kanonok vásárolt ezen egyház részére.¹⁸

A szombathelyi domonkosok templomában az istentiszteleteket a zene- és énekarok szereplései tették ünnepélyesebbé. Több zenekar működéséről tudunk, így a „Pacsirták” 1900 és 1930 között, a „Nagyasszonyunk” énekkar 1919–1929 során működött, 1926-ban alakult a Credo férfikar. 1929-től P. Badalik házfőnök átszervezte a templom zenei életét. A női kart a templom férfi énekesével vegyes karrá vonta össze, az együttest új tagokkal frissítette. Rendszeresen ő maga vezényelt.

A rendház adott otthont a noviciátusnak. A kolostor, amelyet 1933 decemberében konventté nyilvánított a dominikánus egyetemes főnök, nem kerülte el a világháborúkkal járó megpróbáltatásokat, miképpen nem kerülte el a plébánia közössége sem. Lakói közül mindkét világháború áldozatokat követelt, temploma is megszenvedte a világgégek borzalmait. Az első világháború ércszüksége a toronysisak borítását és a harangokat követelte. A második világháborúban is „bevonultak” a templom harangjai. A várost ért bombatámadások következtében a templom tetőzete megsérült, színes üveglakái megsemmisültek. A templom körül több mint 100 bomba hullott, de az épület csodálatos módon nagy kárt nem szenvedett.

A háború okozta károkat maradéktalanul még helyre sem állították, a háború okozta sebek fájdalma még élt az emberek lelkében, mikor az egyházközséget újabb megpróbáltatás érte. 1950. július 11-én a rendház lakóit kényszertartózkodási helyre szállították. Ezzel ért véget a domonkosok több évszázados lelkipásztori munkája Szombathelyen. A plébánia vezetését egyházmegyes papok vették át, akik hűségesen őrizték a domonkos hagyományokat.

¹⁷ Böle Kornél: A háromszáz éves szombathelyi zárdánk. Budapest, 1938, 22., Kiss 1998, 87.

¹⁸ Kiss 1998, 82.

Tirnitz Jóskára emlékezem. Ehhez címet találni nehezebb, mint a rövid, tisztelgő emlékezést megfogalmazni, mégis megpróbálom, hiszen mindketten a jó nevű soproni Szent Asztrik Bencés Gimnáziumba jártunk, keresztnévünk is azonos, de még a diáknevünk is az volt: iskolatársaink mindkettőnket Gömbinek hívtak. A „vulgó keresztapa” iskolánk tornatanára, „a tornamuki”-nak nevezett, diáknyelven Muki bácsi, Kis Gyula volt. Ő így keresztelte el testnevelésben kevésbé jeleskedő diákjait. Jóskával igazán az 1950-es években lettünk jó barátok. Diákkorunk egyetlen közös évében, 1943/1944-ben csak nagyot köszönhettem az érettségi előtt álló „Tirnitz úrnak”; akkor ugyanis én rövid nadrágos elsős kisdíák, ún. „mujkó” voltam, míg a felső osztályosokat „uraknak” illet hívnunk.

Kezdő kutatóként 1953-tól naponta találkoztam a Soproni Levéltárban Tirnitz Jóskával, aki minden kezdőnek szíves útmutatást adott. Mindnyájunk szerény és kedves útbaigazítója volt, segített mindenkinek, aki kutatni lépte át a Levéltár szép régi remekművű ajtaját. A kéziratolvasás, a paleográfia alapjait már korábban megtanultam Mollay Károly és Hajdú Helga professzoraimtól, de ettől az időtől fogva meg kellett ismernem a leggazdagabb hazai levéltár, a soproni archívum gyűjteményének használatát is. Az első tanácsa így hangzott: „Ismerkedj meg az „Oertel-elenchus” használatával! Ebben a vaskos iratjegyzékben mindent megtalálsz, amit keresel! Mindig pontosan írd ki a jelzeteket: add meg a ladulát, (fő témakör) a fasciculust, (a csomó) és a numerust!” Ez az eligazítás nagyon is szükséges volt. Jóska ezután türelmesen ellátott a Lackner család (Litera Lackneriana), a soproni evangélikus egyház irataival, a levéltárban összegyűlt ún. régi levelezéssel. Leggyakrabban ugyanis ezeket a levéltári egységeket forgattam. A kutatás során részben latin írásokkal is találkoztam, de tanáraink latin tanítására támaszkodva ezekkel is megbirkóztam. Míg Jóska latin tanára a tudós dr. Hein Tádé volt, az enyém dr. Pálos Ferenc.

Azért be kell vallanom, a különböző kézírással leírt iratok megfejtése később is némi gondot jelentett. A munkanapja kezdetén, a Lackner utcai raktárba induló Jóska szívesen összeolvasott velem egy-egy iratot. Ha túl nehéz volt e szöveg megfejtése, akkor javasolta: „Gyere, menjünk be Házi főlevéltáros úrhoz! Ő biztosan tud megoldást!” Jenő bácsi a kutató szoba mellett, az első raktárhelyiség ablakánál, az asztalnál ült, és szívesen adott útbaigazítást: 1955-től, a Faut-krónika kéziratának „megfejtésétől” pedig már személyesen is ismertük egymást.

Amikor beszélgettünk Jóskával, néha évvődve ugrattam: „Hallod-e Jóska! Igazán összeállíthatnátok a kutatók számára egy rövid tartalmi összefoglalást a fontosabb ladulákról!” „Van is nekünk erre időnk!” – mondta békésen mosolyogva. Lassan megtanultam, milyen nehéz munkát látnak el ők ketten a levéltári raktárban, a „Lacknerban” a másik levéltárossal, Radó Jóskával, „Beppóval”. Aztán később mégis csak sor került egyfajta összefoglalásra Jóska életében; kiváló segédlet született 1996-

ban, ez a Szakács Anitával összeállított „Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554” című kötet.

Egyszer korszakomhoz, a XVII–XVIII. századhoz kértem illusztrációs anyagot Jóskától. Ő Gantner Antal „Dunántúli Tároगतó”-ját adta a kezembe az alkalmi újság képes mellékletével együtt. Hadd emlékeztessenem az olvasót, Gantner a hajdani soproni Kaszinó ruhatárosa, tudós amatőr, igazi soproni kuriózum volt, akinek évente egyszer jelent meg ez az alkalmi újságja, melyben az I. évfolyam 1. számát a II. évfolyam 2. száma követi. „Jóska, hol a többi szám?” – ugrattam a barátomat. „Az nem lehet, hogy egy újság egy évben egyetlen számmal jelenjen meg!” „Hát, ha Te jobban tudod, akkor így biztosan igaz!” – mondta megszokott humorával, türelmével. A „Tároगतó” képes mellékleteit ennek ellenére haszonnal forgathattam...

1955 után a Levéltárban már az osztrák kutatók megjelenését is megtapasztalhattam. Jóska a burgenlandi kutatókat is készségesen eligazította. Ekkoriban születtek meg nagyobb számban a szomszédos Ausztriához csatolt burgenlandi községek monográfiái. A helytörténeti munkák összeállítására sokszor csak amatőr kutatók vállalkoztak, akik Jóska személyében jó segítségre találtak. Ő a hajdani jobbágyfalvak iratanyagát is jól ismerte. Ekkor jöttem rá, hogy vannak olyan tudóssá vált helytörténészek, akik lassan többet tudnak a falujukról, mint egy-egy, a szakmáját elfeledő és a kutatásban leállt diplomás!

Ma is haszonnal forgathatjuk a kutatás alapvető segédletét, a Soproni Állami Levéltár 1967-ben megjelent, Vörös Károllyal közösen jegyzett fondjegyzékét, amely jelentős részben Jóska szellemi teljesítménye. Annak idején örömmel újságotla el, hogy milyen szép feladatot kapott. „Igazán küldhetnél majd egy példányt belőle” – ugrattam. „Ha jól viselkedsz, kaphatsz egyet.” – válaszolta. A megjelenést követően a kiadvány még Ráckevére, akkori lakásunkra érkezett meg. Azóta hálásan, haszonnal forgatom e kézikönyvszerű kalauzt.

Az 1980-as években Monok István vezetésével megindult a magyarországi hagyatéki- és vagyonleltárak könyv- és olvasmánytörténeti szempontú feltárása. Javaslatom alapján a soproni könyvjegyzékek levéltári kutatásába Jóskát is bekapcsolta a sorozatot szerkesztő szegedi professzor, Keserű Bálint, és a kutatást vezető Monok István. A sokszerzős munka címe: „Könyvtörténeti Füzetek II. Magángyűjtemények Nyugat-Magyarországon 1555–1721”; összeállítói: Bariska István, Kovács József László és Ötvös Péter mellett Tirnitz József (Szeged, 1982). Itt és most e közös munkának a címével szeretném kiegészíteni Tirnitz Józsefnek a Soproni Szemle 2006. évi 1. számában olvasható bibliográfiáját. A felkutatott könyvjegyzékek kötetben is megjelentek „Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721” címen (Szeged, 1994). Tirnitz József segítségét e kötet német nyelvű előszava is kiemeli, hisz az ő alapos tudása nélkül aligha sikerült volna e tekintélyes, csaknem 600 oldalas forráskiadást összeállítani.

A már idézett bibliográfia alapján is megállapítható, hogy barátunk nagy értékű segédletekkel szolgálta a kutatást. Nem kevésbé fontos azonban az a néhány – hosz-

szabb-rövidebb – alapos tanulmánya, melyet a soproni külvárosi német polgárról írt. Máiig is tán legnagyobb jelentőségű tanulmánya 1971-ben Bónis György és Degré Alajos felkérésére „Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711” címmel íródott, a napjainkra már emblematikussá vált „Tanulmányok a magyar helyi önkormányzatok múltjából” című kötetben. Hasonlóképpen kiemelendő a külvárosi német polgárokról írott, 2003-ban, a Bariska István 60. születésnapjára megjelent tanulmánykötetben megjelent „A soproni 'Wirtschaftsbürger' – 'gazdapolgár'” című tanulmánya is. 1977-ben Pécssett találkoztunk Jóskával, ahol a Veszprémi és Pécsi Akadémiai Bizottság ülésén – amelyen Tompos Ernő is előadott – „Sopron város kulturális fejlődése a 18–19. század fordulóján” címmel tartott felejthetetlen előadást.

Pontos iratközlés és tárgyszerűség jellemző Tirnitz József két ún. munkásmozgalmi kötetére, az 1982-ben megjelent „Sopron és vidékének munkásmozgalma (1925–1928)” című tanulmányra, és a még 1970-ben kiadott „Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében” című dokumentumkötetre. A 230 oldalas iratanyag soproni részét döntően ő gyűjtötte össze.

Jóskával utoljára 2005-ben találkoztunk a Várkerületen. Dobner Nándorról akartam őt faggatni, akkor éppen az „Emblematisches Traubenschiessen” füzet kiadásán dolgoztam. Jóska kissé fáradtan, szomorúan válaszolt: „Tudod, betegségem óta sokat feledtem.” „Jóska, ez kizárt!” – válaszoltam. „Mi lehet az, amit Te nem tudsz a régi Sopronról?” „Pedig így igaz”, – mondta Jóska. Ezzel a mondattal váltam el tőle: „Gyógyulj meg, majd megkereslek.”

Örültem, amikor 80 éves korában, a Soproni Szemlében olvastam Turbuly Éva velem folytatott beszélgetését, különös öröm volt az, midőn a „*Mit kutattak akkoriban a magyar kutatók?*” kérdésre válaszolva rám is a „hivatásos” kutatók között emlékezett. Azonnal küldtem egy rövid levelet Jóskának, de választ már nem írhatott rá.

E néhány emlék felidézésével a soproni helytörténet elhivatott kutatójára, a jó barátokra emlékezem. Mindig Jóskára emlékezem, ha kézbe veszem valamelyik munkáját, rá emlékeztet egy-egy segédlete, tanulmánya.

A Magyar Királyság, a Habsburg Birodalom részeként 1792-től szinte folyamatosan hadban állta a Francia Köztársasággal, majd Császársággal. Ezek a harcok I. Ferenc birodalmának sorozatos verségét eredményezték. Az 1805-ös francia háború még alig érintette Pozsony térségében Magyarország területét, négy évvel később az 1809-es 5. koalíciós háború során immáron Magyarország is hadszíntérré vált. Ausztria 1809 áprilisában üzent hadat Franciaországnak. A kezdeti sikerek után április 23-án a Károly főherceg vezette főserég vereséget szenvedett és megkezdte visszavonulását a Duna bal partján Morvamező irányába, nyitva hagyva a Bécs és Magyarország felé vezető utat.¹

József nádor leiratát a határok védelméről a Sopron vármegyei közgyűlés az egyre aggasztóbb hadi helyzet miatt május 13-án tárgyalta. A háború szerencsétlen alakulása miatt előre lehetett látni, hogy sokan fognak Ausztriából Magyarországra, és ezen belül Sopron vármegyébe menekülni, és közöttük olyan személyek is lehetnek, akik a közbiztonságra veszélyesek. Ezért úgy rendelkeztek, hogy minden útra a vármegye katonáit vagy megbízható jobbágyokat kell állítani, akik útlevél nélkül senkit nem engedhetnek az országba, a gyanús személyeket pedig a vármegye tisztjeihez, vagyis a biztosokhoz vezetik. Az országba vezető jelentősebb utak mellé ugyanis commissariusokat, vagyis határbiztosokat állítottak, akikre az említett „őrállók” felügyelete is tartozott. Feladatként kapták a kémek kiszűrését, az ártalmas proklamációk terjesztésének megakadályozását és megsemmisítését. A rendszer fölé szolgabírókat helyeztek a megye, őket az őrállók ellenőrzésére, a biztosok segítségére kötelezték. Az esetlegesen elszéledt vagy dezertált ellenséges vagy saját katonákat le kellett fegyverezniük, majd a fegyverekkel együtt a legközelebbi katonai parancsnokhoz küldeni. Fontos feladatuk közé tartozott az ellenség mozgásáról érdemleges információk beszerzése, így megbízható embereket küldtek osztrák területre. A jelentéseket minden esetben a megyeszékhelyre, a nádor utasítására megalakított Permanens Deputatiónak (Állandó Bizottmány) juttatták el, amelynek feladata többek között a bel- és külbátorság fenntartása, megszállás idején pedig a francia követelések hatékony és rugalmas teljesítése volt. E gremiumtól a fontosabb információkat akár a nádornak is tovább küldhették.

A biztosok állomáshelyei (legalábbis a jegyzőkönyv bejegyzése szerint) és nevei a következők voltak: Lajtszentmiklós (Neudörf): Illéssy Ferenc, Kabold (Kobersdorf): Tarnóczy József, Vulkapordány (Wulkaprodersdorf): Regner János, Lanszér (Landsee):

¹ Az 1809-es év magyarországi eseményeit részletesen és komplexen tárgyalja: Veress D. Csaba: Napóleon hadai Magyarországon 1809. Bp., 1987.; Az 1809-es hadjáratot mutatja be: Welden, Ludwig: Der Krieg von 1809 zwischen Oesterreich und Frankreich. Wien, 1872. Az 1809-es év újabb hadtörténeti összefoglalóját adja: Ódor Imre: Magyarország és a francia háborúk. In: Nagy képes Millenniumi hadtörténet. Rubicon–Aquila-könyvek. Bp., 2000, 255–265. A megszállás megyei történetével foglalkozik: Vigh Kálmán: Sopron vármegye a francia háborúban. In: A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Történelmi Tanulmányok 2. Szombathely 1991, 77–86. Az 1805-ös francia háború Sopron megyei határfigyelő rendszerére közöl adatokat Vigh Kálmán: Sopron vármegye francia megszállása 1809-ben. In: A Napóleon háborúk és a magyar nemesség. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 2. Veszprém 1992, 67–77. Sopron megszállására lásd: Krisch András: Sopron a francia megszállás alatt, 1809-ben. In: Soproni Szemle 56. (2002), 91–112.

Bácsmezei Antal, Rozália: Schätzel Mihály, Lajtaújfalu (Neufeld): Artner Lajos, Vimpác (Wimpassing): Tóth Antal, Lajtapordány (Leithaprodersdorf): Alitisz István. Némi változás a nevekben bekövetkezhetett, mert néhányuktól egyetlen jelentést sem ismerünk, míg például az e jegyzékben nem szereplő Ritter Teofil vagy Rusa János is biztosként írta alá jelentéseit. A megye „felsővidékén” szolgálatot teljesítőket Dallos György, az „alsó vidékieket” pedig Kultsár Ferenc és Sággy Gergely szolgabírók segítették.²

Bár a megye csak május 13-án tárgyalta a határvédelem kérdését, a jelentések valójában már 11-étől datálódhatnak (az első szerzője az egyik „legszorgalmasabb” biztos, Tóth Antal). A május 29-ig, vagyis a megsejtes kezdetéig terjedő időszakban a térség teljesen ki volt szolgáltatva a francia hadseregnek, ugyanis Sopronból már május 11-én elvonult a helyőrség. Ez a pár hét a térség bizonytalan időszakai közé tartozó átmeneti periódus volt, amikor a megye magára maradt, és csak abban bízhatott, hogy az ellenség nem lép az ország területére. A térség „stratégiai” fontosságát mutatja, hogy Kőszeg is küldött ide megbízottakat, két lovas polgárt (Roscher Györgyöt és Trattner Jánost), akik a Sopronba érkező jelentéseket azonnal továbbították.³

A ránk maradt több száz jelentés segítségével egy pár hetes időszak képe rajzolódik ki. A kor információ-áramlásának tükrében a biztosoktól származó jelentések különösen fontosak, hiszen sokszor csak nende-mondák, szóbeszéd alapján terjedtek a hírek, ők pedig igyekeztek megbízható forrást beszerezni. A biztosok főhadiszállásukat a határ magyar oldalán verték fel. Érdeklődési körükbe többnyire a határ menti alsó-ausztriai települések estek, különösen Bécsújhely (Wiener Neustadt) térsége, ahol a franciák május végén csapatösszevonásokat hajtottak végre Magyarországra lerohanására és természetesen nem hagyták figyelmen kívül a Bécs környéki eseményeket sem, de a birodalom fővárosának távolsága és a harcok miatt innen csupán közvetett információkat szerezhettek. Munkájukra mindenképpen az alaposság a jellemző, naponta akár több jelentést is megírtak, sok esetben a napot és az órát is feltüntették. A bizonytalan értesüléseiket minden esetben igyekeztek megerősíteni. A háborús körülmények nehezítették az információszerezést, mivel ilyenkor az emberek is többen tartózkodnak otthon, vigyázva értékeikre.

A határbiztosok jelentései nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a vármegye információkat szerezzen be a franciák szokásairól, mozgásáról. A jól kiépített rendszernek és sokszor a véletlennek, vagy kitartásuknak köszönhetően a térség minden jelentős eseményéről tudomást szereztek, és ezeket továbbították. Tevékenységük ugyanakkor nem befolyásolhatta, és végképp nem akadályozhatta meg a franciák betörését az országba. Munkájuk során felhasználtak néhány, ma már megmosolyogtató eszközt is, így kémeik paraszti álruhát öltettek, illetve jelentéseik nagy részét azért írták magyarul, hogy esetlegesen az ellenség kezébe kerülve nehezebben lehessen megérteni.⁴

Az időszak történéseit a jelentések alapján is a következőképpen szakaszolhatjuk: Május 11-től a franciák az osztrák határ-menti településeken egyre nagyobb számban jelentek meg, különösen igaz ez Bécsújhelyre, ahol már 12-én 2000 katona fogadására

² IV.A. I.a. Sopron Vármegye Nemesi Kögyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. 1809. május 13-i ülés.

³ Krisch András: Kőszeg az 1809-es francia hadjáratban. In: Francia emlékek. Szombathely 2005, 75.

⁴ Krisch András: Az 1809-es francia megszállás levéltári iratanyaga a Soproni Levéltárban. In: Kögyűjteményi Tudományos Napok I. Sopron. Szerk. Ekler Péter. Bp., 2005, 60.

tettek a franciák előkészületeket. A biztosok több információval rendelkeztek már túlordali rekvirálásokról, a beszállásolt franciák fejadagjairól, az esetleges kisebb rablásokról. Nem kellett sokat várni és megjelentek a határ magyar oldalán az első francia járőrök, akik több helyen őrzőpostákat hoztak létre. Különösen fontos településnek tartotta többek között az ellenség Szarvköt (Hornstein), ahol május 15-től kezdve szinte folyamatosan állomásoztak kisebb létszámú francia lovas csapatok. Ez természetesen azonnal konfliktust is okozott, mert a teljes ellátással sem elégedtek meg, hanem folyamatosan újabb követelésekkel léptek fel. Az egyik éjszaka a tisztartót verték fel, mert tűzifát követeltek. Az eset a következő éjszaka is megismétlődött, Kultsár Ferenc szolgabíró jelentése szerint a békességet már csak az ő személye tartja fenn, különben a falu népe már rég meglincselte volna a katonákat.⁵

Május 17-én Eötvös Ferenc alispán egy francia nyelvű levelet fogalmazott meg, amit valószínűleg minden biztosnak, illetve az érintett községek vezetőségének eljuttattak. Ebben felhívták a franciák figyelmét, hogy Magyarország területére léptek, és amennyiben zsarolással, vagy erőszakosan próbálnának naturáliákhoz jutni, akkor azt a felettes parancsnokoknak jelenteni fogják, minthogy az ilyen cselekedetek tilosak a francia hadseregben. Persze kérdéses, hogy egy ilyen utasítással bármit is el lehetett érni.⁶

A biztosok jelentéseiből szerzett tudomást a megye Bécs május 13-i elestéről is, sőt azt is tudni vélték, hogy másnap estig fegyverszünetet hirdettek, mert sok francia halott fekszik a külvárosokban. Az osztrák főváros elestét erősítette meg Voratsek Antal, a császári-királyi hadsereg újonca is, aki a városból civil ruhában menekült el. Két nappal később pedig már részletek is ismertté váltak, vagyis a védők a dunai hidakon vonultak ki a városból, amiket ezt követően leromboltak. A visszamaradt helyőrség tagjai vagy fogságba estek, vagy civil ruhát szereztek.⁷

A biztosok külön figyelmet fordítottak egy május 15-i kismartoni (Eisenstadt) incidensre. Ennek során kilenc francia huszár érkezett a városba, Colbert tábornok parancsát továbbítva, amely szerint, ha Ausztriából érkeznek franciák erőszakos rekvirálási céllal, akkor azokat fogják le és küldjék őket Bécsújhelyre, ahol a számonkérés nem fog elmaradni. A csapat a parancs teljesítéséről a városi tanácstól igazolást kért, ami viszont sokáig húzódtott. Mivel a településen ezen a napon országos vásárt tartottak, a nem túl barátságos tömeg egyre csak gyűlt, míg a franciák jobban látták, ha sietve távoznak. Eközben azonban az egyik szélén vágatató elütött két helyi polgárt, mire a katonát a tömegeből lerántották a lóról, kardját a kezéből kicsavarva nyakára suhintották. A katona megsebesült, a következmények pedig kiszámíthatatlanok voltak, ezért a város azonnal egy bizottságot küldött Bécsújhelyre. A városnak végül is pénzbüntetést kellett fizetnie, míg a bűnösöket botütésre ítélték, amit a bécsújhelyi rendőrség hajtott végre.⁸

Május 20-a körül a franciák nemcsak Alsó-Ausztriából vonultak el, hanem Sopron megye nyugati részén felállított posztjaikat is felszámolták, és Bécs irányába távoztak.

⁵ SL. IV.A. 37. Sopron Vármegye Állandó Választmányának iratai. (Állandó Választmány i.) 1.cs.

⁶ SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2.cs.

⁷ SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 1.cs.

⁸ SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 1.cs. Az esetet részletesen tárgyalja Jakob Wittman, nagymartoni jegyző krónikája is. A krónika francia megszállással kapcsolatos részeit közreadja Krisch András: Jakob Wittman nagymartoni jegyző krónikája. In: Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények 2. (2004), 205–221.

Ezzel megkezdődött a felvonulás az asperni csatához. A biztosoknak már 21-én reggel pontos információik voltak az előző esti francia átkelési kísérletről, sőt azt is tudta Tóth Antal utazók beszámolóiból, hogy Károly főherceg 14 francia hidat lövetett szét. Ignaz von Bauer küraszír saját élményei alapján mondta el, hogy a csata előtt a franciák szinte teljesen kivonultak Bécsből és maga Napóleon irányítja a csapatokat, főhadiszállását Kaiser Ebersdorfban verte fel. Az ágyúzás már 20-án megkezdődött és úgy vélte, hogy az ellenség súlyos veszteséget szenvedett. Az asperni csatáról, amely a határtól mintegy 60 km-re zajlott le, fél napos késéssel szerezték be információikat a biztosok, különösen pontosan jegyezték fel az ágyúdörgések intenzitását.⁹

Május 25-26-tól a jelentések ismét a határ mentén sokasodó ellenséges csapatokról tudósítottak. Bécsújhelyről már 25-től fogva ismét rendszeresen jártak át Lajtaszentmiklósrá ételért-italért, illetve takarmányért. Ezekben a napokban Kelet-Ausztriában súlyos élelmiszerhiány lépett fel, az árak folyamatosan emelkedtek, ezért az ekkor még a megszállás előtt álló, de hamarosan hasonló gondokkal küzdő Magyarországról szállítottak gabonát ausztriai pékeknek. Egyre több ausztriai lakos is Magyarországon keresett menedéket pogyászával.¹⁰ Illéssy Ferenc biztos szerint két francia tiszt jelent meg a bécsújhelyi magisztrátuson és 40000 katona ellátására tetettek előkészületet. „Szemeimmel látom, melly seregesen tódulnak a franciák Újhely vidékére.”¹¹

A biztosok feladata is egyre veszélyesebbé vált, mivel a franciák rájuk nem hallgatnak, az ellenséges posztok már rég a Magyarország belsejében voltak, így a leveleiket is könnyen elfoghatták, a biztosokat pedig könnyen kémeknek nézhették. A Permans Deputatio a commissariusok biztonsága érdekében úgy rendelkezett, hogy az állomásukat mindig vonják a francia előőrsökhöz képest beljebb, azt elhagyni azonban csak végveszély esetén szabad.¹²

Május 27-én Dallos György jelentésében egy franciát idézett, nem túl sok jót ígérve. A tiszt szerint Pozsony környékén ellenük inszurgenseket is bevetettek, ezért Magyarországot sem fogják kímélni. Ennek ellentmondó Tóth biztos jelentése. Egy francia huszártiszt beszélgetett a wampersdorfi bíróval és kijelentette, hogy Magyarországra mint barátok jönnek, nem mint ellenségek, (ez egybecseng a Napóleon Bécsben kiadott proklamációjában megfogalmazottakkal) mert az ország semleges, a fegyvert leteszik és tudomása szerint a Sopron környékén állomásozó nemesi felkelők is már visszavonultak.¹³

Ma már tudjuk, hogy Dallosnak lett igaza. Május 29-én a vármegyházán a Deputaciónál egy francia kapitány jelentette, hogy Sopronba 3000 gyalogos és 1000 lovas fog bejönni, de Harkának és Kópházának is 3-3000 katona ellátásával kell számolnia.¹⁴ Ezzel a határbiztosok megbízásai, eddigi feladatai feleslegessé váltak, a térség egyik leghosszabb megszállása megkezdődött.

⁹ SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2. cs.

¹⁰ SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2. cs.

¹¹ SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2. cs., t.i.: Bécsújhely.

¹² SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2. cs.

¹³ SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2. cs.

¹⁴ SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 3. cs.

Tirnitz József egyik utolsó megjelent munkájában a speciálisan soproninak számító „gazdapolgár” fogalom kialakulásának előzményeit, idejét, s a városi adminisztrációban, illetve a köznyelvben való lassú meggyökeresedését tisztázta, amihez több évtizedes kutatásainak több forráscsoportból származó anyagát idézte.¹ Eme források közül én az általa is felhasznált adóösszeírások és Házi Jenő polgárjegyzékének² összevetésével próbálom meghatározni a város polgári státusú földműveseinek lehető legszélesebb körét, városrészenkénti elhelyezkedésüket és adóztatott vagyonuk szerinti differenciálódásukat, a fogalom kialakulási idejeként meghatározott 19. század elején.³

Az 1809/1810. katonai év adókönyvében⁴ a rögzített 2168 önálló tételből olyan személyt, akit a mezőgazdasághoz mint foglalkozási főcsoporthoz kapcsolni lehet, 1004 tételeszám alatt szerepel.⁵ Az 1004 említésből 544 adózó azonosítható – Tirnitz József kifejezéseivel élve – mint „*polgári gazdaember*”, avagy „*gazdapolgár*”. Ha ebből, az adózás helye szerint rendezett 544 adatból szerkesztett belterületi térképre tekintünk – és figyelmünket a jelölt telkek adózási negyedek közötti megoszlására összpontosítjuk – feltűnik, hogy a jelek a 3. negyed területén a legsűrűbbek, s többé-kevésbé megoszlásuk is egyenletes a három adókerületben. (Az 1. táblázat 1. hasáb 4. oszlopának adataiból az is megmutatkozik, hogy a 3. adózási negyedben élt a gazdapolgárok egyharmada.⁶) Ám térképünkről (1.kép) az is kiderül, hogy a további városrészek egyes, jól körülhatárolható tömbjeiben – főként a külváros falával érintkező peremkerületekben – szép számmal éltek még polgárjoggal bíró földművesek.

Markáns csoportosulás figyelhető meg az 1. negyed 1., de különösen 2. kerületében, a Hátulsó utca, illetve az Újteleki utca területén. A 3. kerületben viszont, ami már az Ógabona tér Kisvárkerülethez közelítő szakaszát jelenti, csak egyetlen lakásbérló gazdapolgárt ismer a forrásunk.

¹ Tirnitz József: A soproni „Wirtschaftsbürger” – „gazdapolgár”. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Szombathely, 2003. (továbbiakban: Tirnitz 2003.), 301–305.

² Házi Jenő: Soproni polgár családkönyvek 1535–1848. 1–2. kötet. Bp., 1982. A továbbiakban a kötetre és a benne szereplő polgárookra a Házi által adott irányítószámokkal hivatkozom: „(H-...)” formában.

³ Az általam vizsgált forrás sajátjaiból eredően a következőkben „gazdapolgár” megjelöléssel illetem az adókönyv és a polgárjegyzék összevetésével azonosítható valamennyi polgárjoggal rendelkező földművest, s nem teszek közöttük különbséget a Krisch András által a 19. század utolsó harmadára alkalmazott módon: „gazdapolgár – szőlős” csoportokra osztással. Ld. Krisch András: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben. SSz. 58. (2004), 142–157.

⁴ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára: Sopron Város Levéltára, 1008. a/cc. Sopron Város Adópenztárának iratai, Adóösszeírások: „Vermögen Buch Anni Militaris 1809/1810.”, 106. köt. A továbbiakban a forráskötetre és a benne szereplő adózókra a jegyzék eredeti sorszámaival hivatkozom: „(P-...)” formában.

⁵ Egyrészt, mert polgárjoggal rendelkező földműves. Másrészt, ebbe a főcsoportba soroltam azokat az özvegyeket is, akik elhalt férjük mezőgazdasági ingatlanjait (vagy azok egy részét) örökölték, hiszen megélhetésük alapja továbbra is ez maradt, akár művelték, műveltették, vagy bérbé adták a birtokot. Harmadrészt, (kényszerűségből) azokat a személyeket, akiknek a vizsgált forrásokból más feltételezi, hogy akár művelték, akár bérbé adták a birtokot, megélhetésük egy részét annak jövedelméből fedezték.

⁶ Ezen túl, ha a negyedenként nyilvánított összes adózóhoz viszonyítjuk a gazdapolgárok számát, akkor az arányok a következők: 3. negyedben 39%, 1. negyedben 36%, 2. negyedben 29%, 4. negyedben 25%.

1. kép. A gazdapolgárok adózási helye a városban. (Fekete színnel jelölve az egyedüli tulajdonosok, sötétszürkével a házrésztulajdonosok, világosszürkével a lakást bérlők.)

Egyenletes, laza eloszlásban találunk gazdapolgárokat a 2. negyed 1. és 2. kerületében, viszont erős koncentráció figyelhető meg a 3. kerületben, a Szt. Mihály utca területén, amely hosszan határos a fent említett 3. negyeddel.

A 4. negyed 1. kerületében, a Várkerület keleti ívén (Vendégfogadó-szer) és az Ezüst utcában, mindössze két lakásbérlőt és egyetlen épület három résztulajdonosát ismerjük. Jól körülhatárolható viszont a 2. kerület keleti fele, a (Kis-) Pócsi utca területe, illetve a nyugati oldalon a Hosszúsor (Móricz Zs. utca) déli házsorának egy része, mint ahol részben tulajdonosként, részben bérlőként, gazdapolgárok is éltek. A 3. kerületben a Hosszúsor nyugati harmadának területe (Rákóczi utca) számítható a gazdapolgárok lakta körzetekhez.

A belvárosi három jel két bérlő és egy házrésztulajdonos adatait rejti.⁷

⁷ Az egyik bérlő Schabbauer Ignác (P-140, H-9279) a városi „normál iskola” épületében lakott, de 31 kapa szőlőjének 15 akónyi termését már a Hosszúsoron bérelt pincében tárolta. A másik bérlő Textor János Nepomuk (P-186, H-3560) 34 kapa szőlőt birtokolt, de valószínűleg nem művelte, mert dézsmát nem fizetett. Ellenben jól forgalmazó borkereskedő lehetett, amire a 15 Ft kereskedési adója utal. Royko György (P-8, H-8987) gazdapolgár „pályaelhagyó” szabóivadék volt, 10 kapa szőlőbirtokkal. (Apja, nagypája is magyar szabóként szerzett polgárjogot, bizonyosan az ő hagyatékuk volt a várostorony melletti 28 négyszögöl [a továbbiakban: „nöl”] házrész is.)

Amennyiben a térképet összevetjük az 1. táblázat 1. hasáb negyedik oszlopának adataival, feltűnhet, hogy több esetben összefüggés tapasztalható a legmagasabb presztízssűnek számító városrész, a Várkerület északi és északkeleti ívétől való távolság⁸ és az egyes adókerületekben rögzített gazdapolgár-ementések száma között. Nevezetesen: minél távolabb van az adókerület a Várkerület mondott szakaszától, annál magasabb az ott lakó gazdapolgárok száma. Látszólag ellentmond ennek a 3. negyed 2. és 3. kerületének találkozási vonalában a Balfi utca északi és déli házsoránál látható tömörülés, de alaposabban megnézve a térképet kiderül, hogy azokban az épületekben zömmel nem ház- vagy házrésztulajdonosokat rögzítettünk fekete illetve sötétebb szürke színnel, hanem a lakásbérlelőket mutató világosabb szürke jelek dominálnak.⁹

Árnyaltabb képet kapunk a gazdapolgár-réteg vagyoni differenciálódásáról, ha az adóztatott javaik szerint csoportosított és az adózási helyük szerint rendezett táblázatokat vesszük elemzés alá (ld. a Függelékét).¹⁰

Első táblázatunk második és harmadik hasábjába adózási negyedenként, s azon belül adókerületenként elkülöníti az épített ingatlanok birtoklásának módját: egyedüli birtokosa-e egy telek összes épületének, vagy az épületegyüttes egy részének tulajdonosa.¹¹ A negyedik hasáb mutatja, hogy az adózás helyéül megjelölt kerületben lakóingatlanlannal nem rendelkező adófizető családtagként, rokonként, avagy lakást, esetleg épületrészt bérlőként tartózkodott-e gazdapolgár.

Az egyedüli tulajdonosok hasábjából kiderül, hogy az ide sorolható adózók száma csekély (50 fő), az összes említés (542+2 ismeretlen) tíz százalékát sem éri el.¹² Az összesítő sorban szereplő, egy főre számított alapterület (154,4 nöl) és adóösszeg (9,6 Ft) alapján azt hihetnénk, hogy ez a csoport számít a gazdapolgárok legjobb módú rétegének – de ez csak részben igaz. Alaposabban vizsgálva kiderül, hogy átlagos, vagy annál nagyobb alapterületű házingatlant az ötven fő közül mindössze huszonketten birtokoltak, ők valóban a vagyonos polgárok közé számítottak.¹³ A maradék huszonnyolc főből tizennégy adózó háza 100 négyszögölnél kisebb volt, s közülük nyolc még a 64 négyszöglet sem érte el. Érdeemes megjegyezni, hogy az utóbbi nyolc gazdapolgár

⁸ Sajnos, területi okokból nem mutathatjuk be az 1810-re érvényes, a lakóingatlanok bérérték szerinti besorolása alapján szerkesztett térképünket, melynek 1-15. osztályig terjedő skálája igen precízen ábrázolja a város adózási negyedekhez nem igazodó, eltérő presztízssű tömbjeit. Helyette utalnék arra, hogy az 1. táblázat 3. hasábjában a 4. oszlop („alapterület 1 főre”) és a 6. oszlop („adó 1 főre”) értékei közötti arányok bizonyos mértékig érzékeltetik a kerületek épületeinek eltérő adóosztályokhoz való tartozását.

⁹ Ezzel térképi ábrázolást nyert az a nyilvánvaló tény is, miszerint a gazdapolgárok peremkerületekben való tulajdonszerzését a gazdálkodás helyigényét kiszolgáló alkalmas telekméretek mellett, az alacsonyabb bérérték miatti, szerényebb ingatlanárak is befolyásolták.

¹⁰ Az 1. és 2. táblázat adóösszegei az adótábla „alapadó” rovata előtti hasábjából származnak, így nem tartalmazzák a 245%-os „háziadó” tételeit, amely jócskán megemelte a fizetendő összeget, ami a 3. táblázat 6. („éves rendes adó”) hasábjában jelenik majd meg.

¹¹ Az adókönyv összesen rögzített 1132 (az összes adózó 52%-a) fő birtokában 136.298 nöl alapterületű (120,4 nöl/fő) épített ingatlant, s erre 10.298 Ft adót (9,1 Ft/fő). A gazdapolgárok közül 397 fő (az összes adózó 18,3%-a) kezén 29.862 nöl (21,9%) épületingatlan volt (75,2 nöl/fő), amit 1.811 Ft (17,6%) adóval terheltek (4,6 Ft/fő).

¹² Az adókerületenként mutató birtokosok alacsony száma miatt, ebben a hasábjában nem számítottam ki soronként az egy főre jutó átlagot, csak az összesítő sorban, de a birtokolt ingatlanok alapterületében mutató nagy eltérések tekintetével, ez az átlagszám is erős fenntartásokkal kezelendő! Példaként: az 1. negyed 1. kerületének sorában szereplő 2 tulajdonos összesen 257 nöl birtoka Frank Mihály (P-385, H-5036) 223 nőles, és Lang János Mihály (P-354, H-7084) 34 nőles házából adódott össze.

¹³ Megosztásuk és birtokuk: 4. negyed 10 fő 2830 nöl, 1. negyed 5 fő 1082 nöl, 2. negyed 4 fő 704 nöl, 3. negyed 3 fő 550 nöl. Például Mariantsik János (P-684, H-7705) a Kisvárkerület lelegegansabb, 1. adóosztályú szakaszán 159 nőles házzal; Hutfless János György (P-1831, H-6818) a Hosszúsoron (Domonkos u.) 8. osztályú, 184 nőles házzal; Kund Mátyás (P-1920, H-3132) a Hosszúsoron (Széchenyi tér) 9. osztályú, 340 nőles házzal.

közül hatan a 2. negyedben laktak, ahol a terepviszonyok (Szélmalom u., Fővényverem), illetve pár elaprózott telek (Szt. Mihály u.) eleve meghatározták néhány porta méretét, beépíthetőségének mértékét. Ez magyarázza azt is, hogy a 2. negyed a legmagasabb számú, húsz említéssel szerepel az egyedüli tulajdonosok listáján. Az elmondottakból következik, hogy az épített ingatlanok birtoklási módjában mutatkozó eltérésnél az egyedüli birtoklás ténye nem utal automatikusan a jobb vagyoni helyzetre.

Az 1. táblázat harmadik hasábjába a házrésztulajdonosok adatait tartalmazza. Az összesítésben szereplő 347 adózó (a vizsgálat alá vett adathalmaz kétharmada) meggyőzően tanúsítja, hogy a gazdapolgárok zömének épített ingatlanjai osztott telkeken voltak.¹⁴ Részletező táblázatokból tudjuk, hogy a 347 említés 165 önálló házszámú épületegyüttest (telket) érintett, melyek közül 45 esetben csak 1-1 gazdapolgári jogállású tulajdonost regisztráltunk.¹⁵ A legtöbb házrésztulajdonos a 3. negyedben (124 fő) és a 2. negyedben (81 fő) élt, de az egy főre számított adatok megmutatják, hogy e két negyed egyik kerületében sem érte el az átlagos birtoknagyság az összterületből számított (63,8 nöl) átlagot. A legkisebb házrészek a 2. negyed 1. kerületében voltak, s a méretekre részben a Rózsa utca terepviszonyai, részben a terület magasabb adóosztályhoz való tartozása a magyarázat. (Ez utóbbira az egy főre számított 3,3 forintos adó is utal.) Az átlagosnál magasabb értékek mutatkoznak a 4. és az 1. negyedben, a külváros falához közelebbi területeken. A 4. negyed statisztikailag már értékelhető 2. kerületében találjuk a legnagyobb területű, s legmagasabb adótételű részházakat.¹⁶ A részletező táblázatok azt is megmutatták, hogy ebben a kerületben van a legtöbb 100 négyszögölet meghaladó alapterületű házrész (16 db), s ezek közül 5 db területe még a 154 négyszögölet is túllépte, amit az egyedüli tulajdonosok esetében a valóban vagyonos polgárok közé tartozásra utaló jelként értelmeztem. Ha nem is ilyen kiemelkedő mértékű, de figyelemre méltóan magas épületvagyon koncentráció figyelhető meg a 4. negyed 3. és az 1. negyed 2. kerületében, a külváros délnyugati részén, a Rákóczi, Hátulsó és Újteleki utcák területén. Magas az említések aránya is (30, ill. 42), s mindkét kerületben 10-10 házrész alapterülete nagyobb, mint 100 nöl.

Második összefoglaló táblázatunk hasonló módon, negyedenként s azokon belül kerületenként tartalmazza a gazdapolgárok kezén lévő fontosabb mezőgazdasági művelési ágakhoz tartozó földingatlanokat, illetve az adó alá eső állatállományt.

A szántóbirtokot összesítő hasábjából kiderül, hogy a gazdapolgárok felének egyáltalán nem volt szántóföldje.¹⁷ Az egy főre jutó, 6,5 holdnyi területtől jelentős elmaradást mutat a 3. negyed 2. és 3. kerületének (a Halász és Balfi utcák), illetve a 2. negyed 1. kerületének (Kisvárkerület, Szentlélek és Rózsa utcák) átlaga, ami a kerületek ösz-

¹⁴ A soproni specialitásnak számító „részház”-kérdés legutóbbi, igen alapos összefoglalását a kapcsolódó irodalom idézésével ld.: Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán. SSz. 58. (2004), 158–178.

¹⁵ Reményeim szerint a későbbi elemzések mutatják majd meg, hogy a részházak tulajdonosai között milyen arányban szerepelnek a mezőgazdasági foglalkozási főcsoportokhoz sorolható, de polgárjoggal nem rendelkező birtokosok, illetve a más foglalkozási főcsoportokhoz tartozó birtokosok.

¹⁶ A 4. negyed 1. kerületének kiugró átlagértékeit azért hagynom ki az összevetésből, mert egyrészt a 3 említés kevés az átlagszámításhoz, másrészt a 3 résztulajdonosra utaló adat valójában egyetlen nagyobb ház nagybácsi (Tschürtz György P-1631, H-4056) és két unokaécs (Tschürtz Tóbiás P-1632, H-4058 és Tschürtz Nándor P-1633, H-4057) közötti megosztása 157 – 78,5 – 78,5 nöl arányban.

¹⁷ A városban 571 fő (az összes adózó 26%-a) birtokolt 3,912 holdnyi szántóterületet (6,9 hold/fő). Közülük 265 gazdapolgár (az összes adózó 12%-a) 1.724 (44%) hold földdel rendelkezett. Az összes szántóbirtokos esetében mutatkozó átlag némileg meghaladja a gazdapolgárok átlagbirtokaként mutatkozó 6,5 holdat.

szes gazdapolgár lakója és a szántóbirtokosok létszáma közötti arányokban is megmutatkozik. Az átlagos értéknél számottevően nagyobb egy főre jutó szántóterületeket és az összlétszámhoz képesti magasabb birtoklási arányszámokat a 2. negyedben a Szt. Mihály utca területén, de főként a 4. negyed délkeleti és a délnyugati adókerületeiben találunk, ahol a házingatlanok mérete is a magasabb vagyongoncentrációra utalt.

Ismerve a szőlő és a bor jelentőségét a város gazdasági életében, nem meglepő, hogy a gazdapolgárok 96 százaléka birtokolt szőlőskertet.¹⁸ Arra viszont már érdemes felfigyelnünk, hogy az összesítő sorban számított átlagérték (22,5 kapa/fő) és az egyes adókerületek gazdapolgárokra számított átlagai közötti eltérések aránya nem mutat olyan nagy különbségeket, mint amilyeneket a többi művelési ág értékeit összesítő hasábok hasonló oszlopainak celláiban találunk.¹⁹ Jóllehet az eltérések kisebbek, mégis kirajzolják a kerületek lakói között lassan-lassan mutatkozó vagyoni rangsort. Úgy tűnik, hogy a szőlőbirtok megszerzése ugyan egyszeri, nagy anyagi áldozatot kívánó beruházás,²⁰ mégis vonzó, mert a szőlőművelés csekély eszközigényű, jórészt emberi élőerő ráfordítást igénylő termelési ág, ami gondos művelés mellett jó haszonnal kecsegtet. Ez tehetta tehát kívánatosá a szegényebb gazdapolgár családok számára is a szőlő birtoklását, mint aminek művelésével saját munkaerejüket a legjobban kamatoztathatták.²¹ Legjobb példa ennek igazolására, ha megvizsgáljuk az 1. táblázatban lakásbérlokként²² megjelölt 118 gazdapolgár birtokstruktúráját. Megállapíthatjuk, hogy közülük 29 fő rendelkezett szántóval (3,4 hold/fő), 112 fő szőlővel (20,1 kapa/fő), 12 fő kaszálóval (1,5 kasza/fő), és 7 fő birtokában volt (összesen 11 db) adó alá eső állat. Ebből az adatsorból kiderül, hogy a legtöbb vizsgált ágban mélyen az átlag alatt volt a bérlok egy főre számított vagyona, kivéve a szőlőbirtokot, ahol elég jól megközelítette azt!²³

Feltűnő és különös, hogy a gazdapolgárok közül milyen kevesen (111 fő) birtokoltak kaszálót. Alaposabban vizsgálva az is kiderült, hogy a város által adóztatott összes (1013 kaszányi) területnek mindössze 27 százaléka volt a gazdapolgárok kezén. Nem mutat kedvezőbb képet az sem, ha tudjuk, hogy a fenti terület mindösszesen 295 birtokos között oszlott meg, s így egy gazdára 3,4 kaszányi jutott. Mint látjuk, a gazdapolgárokra számított 2,5 kasza/fő jócskán távol volt ettől, és még az ez esetben szintén

¹⁸ Az adókönyvben 1.411 birtokos (az összes adózó 65%-a) 30.350 kapányi szőlőskertjéről találunk adatokat (21,5 kapa/fő). Közülük 521 (az összes adózó 24%-a) a gazdapolgár, akik 11.705 (39%) kapa szőlőt bírtak. Ebben az esetben viszont a gazdapolgárok átlagbirtoka (22,5 kapa/fő) érzékelhetően nagyobb a városi átlagnál.

¹⁹ A 2. negyed 1. kerületének cellájában mutatkozó, kiugróan magas 34,8 kapa/fő érték a csekély esetszám mellett három gazdag birtokos adatainak köszönhető, közülük pl. Mariantsik János (P-684, H-7705) az átlagot sokszorososan meghaladó, 184,5 kapa szőlőt vallhatott a magáénak.

²⁰ Ld. kicsit korábbi adatokkal Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939. (továbbiakban: Thirring 1939.), 252-254., és 42. sz. táblázat.

²¹ Mint részletező táblázatból tudjuk, a város összes, adó alá vont szőlőterülete (30.350 kapa) 3.720 parcellára aprózódott. Ezek közül 0,33-6 kapányi (21-384 nő) területű 1.585 db (43%) szerepel az adókönyvben. Bőven adódott tehát lehetőség a szerény megtakarítások szőlővásárlásba fektetésére is!

²² Részletező táblázatból kiderül, hogy az éves rendes adó 1 főre jutó átlaga a bérloknél 17,4 Ft, a résztulajdonosoknál 38,7 Ft, az egyedüli tulajdonosoknál pedig 81,6 Ft volt. Tehát a bérlok egyértelműen a legszerényebb méretű vagyonnal rendelkező csoport a gazdapolgári rétegen belül.

²³ Ugyancsak részletező táblázatból a gazdapolgárok tulajdonában lévő szőlők, az előző megosztásban: bérloknél 20,1 kapa, résztulajdonosoknál 22,3 kapa, egyedüli tulajdonosoknál 29,7 kapa/fő.

legjobb arányt mutató 4. negyed 2. kerületének birtokosai is lemaradtak, a maguk 3 kaszás átlagával.²⁴

A táblázat utolsó hasábjában az állatállományt veszi számba.²⁵ Az összesítés szerint 237 gazdapolgár (44%) fizetett jószág után adót.²⁶ Természetes, hogy összefüggés tapasztalható az adókerületekben rögzített szántóbirtok és az állatok száma között, amihez még az egy főre jutó adó oszlopában szereplő összegeket is érdemes figyelembe venni. Ebből megmutatkozik, hogy ahol az oszlop celláiban közölt érték meghaladja az összesítő sor értékét (1,1 Ft/fő), ott a legmagasabb adóval számított (0,4 Ft/db) vonójószágok száma is nagyobb. Az adatbázisból kiderült, hogy a vonójószágot tartók zöme (78%) gazdapolgár volt, s az ökorállomány nagy részét (77%) is ők birtokolták.²⁷ A hasáb utolsó („adó fuvarozás után”) oszlopának értékei akkor értelmezhetőek pontosan, ha részletező adatbázisból egyenként vetjük össze a vonójószágot tartók állatállományát, szántóbirtokát és vállalkozási jövedelmének adóját.²⁸ Erre itt most nincs lehetőségünk, ezért csak utalok rá, hogy amely sorokban a szántó nagysága és a vonójószágok száma közötti arányok eltérése feltűnő, ott az utolsó cellákban feltüntetett magasabb adóösszegek utalnak arra, hogy a tartott jószágokkal adózott jövedelmű tevékenységet (bérszántás, bérfuvarozás, stb.) végeztek, aminek az adója ökrönként 1 forintra rúgott. Ebből soronként az is visszaszámolható, hogy adókerületenként hány pár ökrrel üztek vállalkozást. Mint látjuk, a 3. negyed 1., és az 1. negyed 2. kerületében élő gazdapolgárok jártak ebben az élen, megbízásaik zöme valószínűleg a város közigazgatási határain belüli munkavégzésre szolgált.

Terjedelmi okokból, az eddigi táblázatok csak az általam fontosabbnak vélt, több adózót érintő és magasabb adótételekkel szereplő épület- és földingatlanokat, illetve az állatállományt foglalták össze. Tettem ezt abban a reményben, hogy az ezek között tapasztalható „nagyobb szórás” markánsabb eltérései biztosabb elhatárolásokat engednek a gazdapolgári réteg erősen differenciált birtokstruktúrájának és vagyoni helyzetének bemutatására. Így kimaradtak azok a kisebb esetszámmal és csekélyebb összeggel rögzített tételek, melyeket a telkek, a házi- és a külső kertek, a házi szőlőskertek, az irtványok, a gyümölcsösök és a káposztáskertek után vetettek ki, holott a teljes képhez ezek is hozzátartoznak. Ezért azt a megoldást választottam, hogy a 3. táblázatban – az előzőekkel azonos bontásban – bemutatom az összesített adótábla gazdapolgárokra érvényes adatait. Az ott szereplő összegek már tartalmazzák a kimaradt javak adóit, és az előző táblázatokhoz képest tapasztalható kisebb-nagyobb eltérések érzékeltetik azok negyedenkénti és kerületenkénti súlyát is.

²⁴ A vizsgált forrás feldolgozottságának jelenlegi szintjén úgy tűnik, hogy a jelenség ésszerű magyarázata a más-más művelési ágakhoz tartozó földterületek kataszteri tiszta jövedelmezőségéhez kapcsolható befektetési stratégiákban rejlik. Ám ennek levezetése, s főként táblázatos illusztrálása, meghaladja a rendelkezésemre álló terjedelmet, ezért itt kénytelen vagyok megelégedni a meglepő tények rögzítésével.

²⁵ Adóköteles volt az ökör, a tehén, a borjú, a juh, a kecske és a sertés. Bizonyosan adóztatták a feltehetően nem kis számú loállományt is, de ennek nyilvántartása nem jelenik meg az adókönyvben.

²⁶ Részletező táblázat szerint a városban 406 állattartó volt, akik összesen 1705 db jószág után adóztak. Ezek szerint a birtokosok jelentősebb hányada (58%) gazdapolgár, s az állatállomány nagyobb része (54%) is az ő tulajdonukban volt. Ennek ismeretében még feltűnőbb a kaszálók birtoklásában mutatkozó aránytalanság!

²⁷ A részletező táblázat adatai szerint a városban 190 adózó tartott 478 db ökröt.

²⁸ Az adókönyvben „Gewerb” tételként feltüntetett adónemről ld. részletesen: Thirring 1939, 209–211., „A kereseti adó” c. fejezetben.

A második hasáiban a „kereskedés és vállalkozás” utáni adókat foglaltam össze. Ez, a bérfuvarozáson (210 Ft, 56%) felül tartalmazza a gazdapolgárok egyéb szállítmányozási vállalkozásaira („borvonyók”), illetve a hús-, a disznó-, a termény- és a borkezeskedés jövedelmére kivetett adóösszegeket is. A hasáb első oszlopában a létszám- adatok talán jelzik, hogy az egyes kerületekben milyen lehetett a vállalkozói kedv (vagy kényszer?), illetve a létszám és az adóösszeg közötti eltérő arányok utalnak a magasabb adójú kereskedéssel is foglalkozó gazdapolgárok kerületenkénti említésének gyakoriságára.²⁹

A harmadik hasáb adatai a személyenként minimálisnak tekintett 5 forintos adó eléréséhez kivetett, kiegészítő összegeket mutatják.³⁰ A létszám- adatok és az egy főre jutó átlagok oszlopainak számai elárulják, melyik kerületben, milyen arányban éltek a kisebb vagyónú gazdapolgárok. Az elmondottak után nem meglepő, hogy a 3. negyed 2. kerületében mutatkozik a legmagasabb arány, ráadásul ott a házrésztulajdonosok közül is többen fizettek kiegészítést. A 4. negyed 2. és 3. kerületében megjelenő magasabb értékek pedig arra utalnak, hogy az ott regisztrált nagyobb alapterületű ingatlanokban sok, szerényebb vagyónú lakásbérlet gazdapolgár talált hajlékot.

A negyedik hasáiban az „alapadó” tételei már valamennyi adófajta kivetéseit tartalmazza, ezért az összegek és az egy főre számított átlagok kisebb eltérései is jól tükrözik az egyes adókerületek gazdapolgárainak vagyonságát.³¹

Az ötödik hasáb „háziadó” tételei korszakunkban aránylag új adónemet jelentenek.³² A bevezetéskor érvényes, alapadóra számított 33%-os kulcs 1809/1810-ben már 245%-os értéket mutatott, ami igen jól jelzi a korszak magas inflációját és a város háborús idők, különösen az 1809. évi francia megszállás miatti eladósodását!³³

Az általam „éves rendes adó”-ként nevezett hasáb értékei az előző két hasáb részösszegeiből adódtak össze.³⁴ Eltérő summájú tételekkel ugyan, de az alapadóhoz hasonló arányokkal mutatják a gazdapolgárok adóköteles javainak és tevékenységeinek kerületenkénti megoszlását, ezért az ott tett megjegyzésem itt is érvényes.

A hetedik, „adóhátralék” hasáb adatait kerületenkénti bontásban nem lehet értékelni. Jelzi ugyan, hogy a város mellett az egyes adózók közül többen – így gazdapolgárok is – anyagi gondokkal küszködtek³⁵, de a kimutatott hátralékok felhalmozódásának ütemét és kiváltó okait (pl. az 1808. évi tűzvész kártételeit), egy-egy személyt nyomasztó súlyát, csupán tágabb időmetszetben, egyénekre, vagy nagyon pontosan

²⁹ Például a 3. negyed 2. kerületében a 10 fő 28 Ft adójának részletezése: 8 fő 2-2 Ft bérfuvar után, 2 fő 5-5 Ft húskereskedés után. Ugyanez a 4. negyed 2. kerületében (15 fő 56 Ft adója): 8 fő 2-2 Ft bérfuvar után, 4 fő 5-5 Ft húskereskedés után, 3 fő 6-6 Ft sertésekkel való kereskedés után.

³⁰ Az adókönyvben „Ergänzung” tételeként feltüntetett adónemről ld. részletesen: Thirring 1939, 204–205., „Az adóminimum” c. fejezetben.

³¹ Az egyes sorokban előforduló alacsony esetszámok miatt itt is nagyon óvatosan kell kezelni az átlagértékeket! Igazán árnyalt képet csak a részletező – személyek szintjén végzett – elemzések adnak.

³² Thirring 1939, 211. szerint az adókönyvben „Domestica” tételeként szereplő adó csak a 18. század legvégén jelent meg, a város hivatalait működtették a bevételéből. Számítási kulcsa akkor az egyénekenkénti alapadó egyharmada volt.

³³ Thirring Gusztáv: Adatok Sopron 112 év előtti gazdasági helyzetének ismeretéhez. SSz. 4. (1940), 294–295.; Krisch András: Sopron a francia megszállás alatt, 1809-ben. SSz. 56. (2002), 91–112.

³⁴ A gazdapolgári réteg vagyonára megállapított adó arányai a város összesített adataihoz képest: A 2168 adófizetőre kirott „éves rendes adó” 85.668 Ft. Ebből az 544 (25%) gazdapolgárra 20.242 Ft (23,6%) adót vetettek ki.

³⁵ A város 2168 adózója közül 815 főnél (38%) regisztráltak elmaradást, aminek összege (16.182 Ft) az éves rendes adó 18%-át tette ki. Ugyanez az 544 gazdapolgárnál: hátralékos 160 fő (29%), az elmaradás (4.064 Ft) pedig 20%.

körülhatárolt, kisebb csoportokra lehetne csak elvégezni.³⁶ Ezért, véleményem szerint az utolsó, az „adott év teljes adója” címet viselő hasáb adatai is csak tájékoztatásunkul szolgálnak a tekintetben, hogy a város 1810-ben milyen összegű adót szeretett volna beszélni a gazdapolgároktól. Arról, hogy milyen sikerrel jártak, egyedül a következő esztendő adókönyvének hasonló részletességű feldolgozása után lehetne számot adni.

Nagyon röviden összefoglalva a fentieket: Az eddig vizsgálat alá vett adataink azt mutatják, hogy a város adóztatott lakóinak majdnem fele (a szőlőbirtoklás tekintetében jóval nagyobb hányada), lazább, vagy szorosabb szálakkal, de kötődött a mezőgazdasághoz. Az is kiderült, hogy a „gazdapolgárok” – a bizonyosan szorosabb kötődésű, polgárjoggal rendelkező földművesek – tették ki az adózó népesség egynegyedét, s a rájuk kirótt összeg aránya szerint, adó alá eső javaik is megközelítették az összes adóztatott vagyon negyedét. A városi átlagokhoz képest jól kimutatható eltérések vannak azonban a gazdapolgári réteg vagyon- és birtokszerkezetében.

A legnagyobb eltérés az épületeingatlanok esetében mutatkozott, ott is elsősorban a fizetendő adóban, a házak bérérték szerinti, erősen differenciált besorolása miatt. Ezt a legjobban a városi átlagként fizetendő 9,1 Ft, illetve a gazdapolgárok átlagos adójaként számított 4,6 Ft különbsége érzékelteti.³⁷ Mint arra már rámutattam, jelentős az eltérés a kaszálók birtoklásában is, de ebben az esetben a kisszámú birtokos és az alacsony adóösszeg nem befolyásolja lényegesen a kialakult arányokat. Csekély eltérés mutatkozott a szántóterületek városi összesített átlaga és a gazdapolgárok birtokátlagai között, a város javára. Azt viszont ez a kicsiny különbség is jelezte, hogy a város agrártermelésében amúgy is alárendelt szerepű szántóföldi növénytermesztés a gazdapolgári réteg zömének gazdálkodásában még kisebb súllyal bírt.

Meghaladta a városi átlagot a gazdapolgárok kezén lévő szőlőbirtok, mind nagyságát, mind az egy főre jutó adóját tekintve. Az eltérés bár kicsi (1 kapa, ill. 0,1 Ft), mégis számottevő, a birtokosok nagy száma és a birtokterület mérete miatt. Úgy tűnik, az adatsorok által kirajzolt birtokstruktúra pontosan jelzi, hogy a gazdapolgári réteg szegényebb csoportja számára a nagy emberi munkaerő ráfordítást igénylő szőlőművelés jelentette a biztosabb megélhetés lehetőségét, jó esetben ez adta a kitörés (vagyonosodás) reményét is.³⁸ Mint láttuk, az adóztatott állatállomány nagyobb része is a gazdapolgárok kezén volt, s megközelítőleg 80-100 főre becsülhető a száma azoknak, akik vállalkozóként, vonójószágaikkal bérmunkát is végeztek. Jóval szeré-

³⁶ Rádásul, ennél az egy forrásnál maradvá, még akkor is csak a várossal szembeni „köztartozások” mértékére nyernék adatokat. Az egyes személyeket terhelő, feltehetőleg jóval nagyobb adósságokra már Bácskai Vera utalt alapvető cikkének soproni adatait elemezve. Az általa vizsgált hagyatéki leltárak minden bizonnyal tartalmazták a bérleti viszonyokból és a magánhitel-ügyletekből esetlegesen felhalmozott tartozásokat is, és a város lakóinak viszonyait illetően még annál is sokkal zordabb képet festettek, mint amire az adókönyv számadatai utalnak! Bácskai Vera: A polgári vagyon nagysága és szerkezete a XIX. század első felében. In: Bana József – Horváth József (szerk.): Győri Tanulmányok 13., Győr, 1993, 39–57.

³⁷ Az átlag adó összegei közötti eltérés 49,5%, míg az átlagos alapterületek között csak 37,5% különbséget mutatkozott.

³⁸ Szeretnék nagyon óvatosan fogalmazni az arányokat és a mértékeket illetően! Bízom benne, hogy a további foglalkozási fűcsoportokat számba vevő és az összevetendők körébe az adott év városi bordézsma-jegyzékének adatait is bevonó vizsgálatkísérlet jóval árnyaltabb képet ad majd a szőlőterületek birtoklásának és művelésének (hasznosításának) tekintetében, mint amilyen a pusztán a gazdapolgári réteg vagyonadójára koncentrált elemzés. Nem hiszem, hogy a birtok- és vagyonstruktúráról eddig kialakult kép lényegesen megváltozna, de talán az éves jövedelem és a termőterület adatainak egymáshoz rendelésével a gazdaság működésének egy fontos szeletébe is betekinthetünk.

nyebb azoknak a köre (26 fő), akik gazdapolgárként kereskedtek, vagy speciális szállítási vállalkozók voltak, de a rájuk kirótt adóösszegek (2,5-20 Ft) azt mutatták, hogy tevékenységük tisztas jövedelmet hozott.

Mellékelt térképünk jelei és a városnegyedenkénti – még pontosabban az adókerületenkénti – létszámadatok azt tükrözik, hogy a gazdapolgárok nagyobb része a 2. és a 3. adózási negyedek területén élt. Ezek szerint, részben vizsgált korszakunkat illetően is igaz az a 20. században megfogalmazott vélemény, miszerint a város „gazdanegyede” a történeti külváros északi, északkeleti fertályaként határozható meg. A gazdapolgárokra koncentráló táblázatok viszont azt is megmutatták, hogy az ezekben a városrészekben lakók zöme, különösen a 3. negyedben a Halász és a Balfi utcákban, szerényebb ingatlanvagyonnal rendelkezett, birtokszerkezetük is aránytalanul mutatkozott, egyedül a szőlőbirtokaik méretei és arányai közelítették meg a városi átlagot. A réteg „jómódú”, illetve „vagyonos” tagjainak egy kisebb csoportja a 2. negyedben a Szt. Mihály utcában adózott, de naggyobb rész a város déli részén éltek, elsősorban a 4. negyedben a (Kis-) Pócsi utcában és a Hosszúsoron (Móricz Zs. utca, Széchenyi tér, Rákóczi utca), illetve az 1. negyedben a Hátulsó és az Újteleki utcák területén.³⁹ Amikor az e körbe tartozók adatait a negyedekből kiemelve és személyekre lebontva vizsgáltuk kiderült, hogy többségüknél kimutatható a kiegyensúlyozott birtokstruktúra is, mely a paraszti üzemszervezet tekintetében a fél- és háromnegyedtelkes jobbágy, későbbi kategorizálásban a középparaszti réteg körébe lenne sorolható.⁴⁰ Nyilván nem véletlen tehát, hogy közülük, s épp ebből a déli városrészből került ki az a Tirnitz József által említett negyven jómódú, „öntudatosodott polgári gazdaember”, akik önös gazdasági érdekeiket érvényesítendő, a közös legelőből akartak területet kiszakítani a maguk állatai számára.⁴¹

Rövid összefoglalásunk végén számos kérdés sorakozik, melyek bizonyosan nem csak bennem fogalmazódtak meg, amikor a fenti adatsorokat értékelni és értelmezni próbáltam, de amikre csak az elkövetkezendő idők kutatásai adhatnak választ. Például, hogy kimutatható-e összefüggés a külvárosi negyedek településszerkezetének alakulása, valamint az északi, illetve déli városrészek gazdapolgár lakóinak vagyoni és birtokstruktúra-béli különbségei között? Másik – jóval fontosabb – kérdés, hogy a 19. század elején mit jelentett a szabad királyi város „polgárjogú” lakójának lenni? Miben különbözött egymástól a város bármely jobbágyközségének féltelkes jobbágya és külvárosi „gazdapolgára”? Vajon azokat a földműveseket, akik táblázataink szerint még a városi adóminimumhoz elegendő vagyonnal sem rendelkeztek, mi sarkallta a polgárjog megszerzésére?⁴² S ami ebből következik, hogy a várost mi készítette a befogadásukra?

³⁹ A városi összesített adótáblát is figyelembe véve, „jómódú” jelzővel illettam a 60-100 Ft között fizetőket (64 fő, 11,8%), „vagyonos” jelzővel pedig a 100 Ft feletti éves rendes adót fizetőket (30 fő, 5,5%).

⁴⁰ A birtokítógok: szántó 13,8 hold/fő, rét 3 kasza/fő, szőlő 36 kapa/fő.

⁴¹ Tirnitz 2003. 305., 32–33. jz. A jegyzetben megnevezett gazdapolgárok az általam idézett forrásokban: Hüttig Gottlieb (P-2000, H-6841), Holzmann Mihály (P-380, H-6625), Franck Nándor (P-474, H-5044).

⁴² Ld. a 3. táblázat 3. hasábjában mutatkozó 132 adózót, ill. az időszakra érvényes felvételi díjakról Házi Jenő: A soproni polgárjog megszerzésének története. Sz. 5. (1941), 276.

1. hasáb		2. hasáb						3. hasáb						4. hasáb						
Az adózás helye		Egyedüli tulajdonosa az adóztatott ingatlanok						Rész tulajdonosai az adóztatott ingatlanok						Bérlők és rokonok						
		Adókerület	Összes adózó a kerületben						Adókerület	birtoikos (fő)	birtoikolt ingatlan (db)	össz. alapterület (m ²)	alapterület I főre (m ²)	össz. adó (Ft)	adó I főre (Ft)	adó I főre (Ft)	birtoikos (fő)	rokon v. családtag (fő)	együtt	
1. negyed	1.	104	36	2	2	257,0			13,2			24	24	1.744,6	72,7	87,7	3,7	6	4	10
	2.	141	62	6	6	1.125,0			67,3			42	42	2.850,6	68,0	170,9	4,1	11	3	14
	3.	27	1	-	-	-			-			-	-	-	-	-	-	1	-	1
2. negyed	1.	160	16	3	3	500,0			66,3			10	10	406,2	40,6	33,0	3,3	3	-	3
	2.	131	41	3	3	260,0			16,5			28	29	1.247,3	44,5	80,1	2,9	9	1	10
	3.	147	69	14	14	1.230,0			77,5			43	44	2.615,5	60,8	156,9	3,6	10	2	12
3. negyed	1.	147	67	8	8	1.090,0			45,2			47	47	2.633,4	56,0	116,6	2,5	8	4	12
	2.	199	73	2	2	242,0			14,0			50	51	2.075,3	53,5	147,6	3,0	17	4	21
	3.	120	42	2	2	185,0			11,3			27	27	1.499,2	55,5	90,0	3,3	11	2	13
4. negyed	1.	132	6	-	-	-			-			3	3	314,0	104,7	34,6	11,5	2	1	3
	2.	246	77	6	10	1.942,8			104,4			42	45	3.660,3	87,2	256,7	6,1	26	3	29
	3.	149	49	4	4	887,0			69,3			30	30	2.462,5	82,1	154,3	5,1	12	3	15
Belváros	belső k.	112	2	-	-	-			-		-	-	-	-	-	-	-	2	-	2
	külső k.	93	1	-	-	-			-		1	1	28,2	-	4,0	-	-	-	-	-
Várker.	belső k.	115	-	-	-	-			-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ismeretlen			2	-	-	-			-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Össz.			544	50	54	7.718,8	154,4	479	6,6	9,6	347	353	22.143,1	63,8	1.332,4	3,8	118	27	145	

1. táblázat. A gazdapolgárok által birtoikolt épített ingatlanok megoszlása és adója, valamint a tulajdonossal együtt élő rokonok, illetve lakásbérlők, adókerületenként.

1. hasáb			2. hasáb				3. hasáb				4. hasáb				5. hasáb										
Adóengedély	Adóterület	Az adózás helye	Szántóföld				Szőlőskert				Kaszáló				Állattalomány										
			birtokos (fő)	össz. birtok (hold)	birtok 1 főre (hold)	össz. adó (Ft)	birtok 1 főre (kapa)	össz. adó (Ft)	birtokos (fő)	össz. birtok (kaszás)	birtok 1 főre (kaszás)	össz. adó (Ft)	birtokos (fő)	jóság (db)	össz. adó (Ft)	ado egy főre (Ft)	birtokos (fő)	okor (db)	ado fuvarozás után(Ft)						
			Gazdopolgárok a kerületben				Gazdopolgárok a kerületben																		
1. negyed	1.	104	36	178	7,1	71	2,8	36	881	24,5	147	4,1	10	16	1,6	12	1,2	22	94	28,7	1,3	21	48	32	
	2.	141	62	266	6,8	106	2,7	58	1.341	23,1	224	3,9	19	37	1,9	28	1,5	31	123	36,9	1,2	26	62	40	
	3.	27	1	-	-	-	-	1	24	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
2. negyed	1.	160	16	7	33	4,7	13	1,9	522	34,8	87	5,8	2	7	-	6	-	8	16	4,4	0,6	2	4	4	
	2.	131	41	93	6,2	37	2,5	41	976	23,8	163	4,0	2	12	-	8	-	15	37	9,2	0,6	4	10	4	
	3.	147	69	27	210	7,8	84	3,1	68	1.578	23,2	263	3,9	12	30	2,5	24	2,0	32	116	32,3	1,0	19	46	24
3. negyed	1.	147	67	32	161	5,0	64	2,0	64	1.310	20,5	218	3,4	12	25	2,1	18	1,5	27	117	34,8	1,3	21	58	40
	2.	199	73	20	64	3,2	26	1,3	73	1.456	19,9	243	3,3	6	8	1,3	6	1,0	27	73	18,8	0,7	9	20	16
	3.	120	42	22	83	3,8	33	1,5	42	759	18,1	126	3,0	6	8	1,3	5	0,8	17	54	13,9	0,8	9	18	16
4. negyed	1.	132	6	3	24	8,0	10	3,3	4	95	23,8	16	4,0	2	17	-	14	-	1	5	1,4	-	1	2	-
	2.	246	77	39	364	9,3	144	3,7	71	1.744	24,6	291	4,1	24	72	3,0	53	2,2	32	145	38,2	1,2	22	56	18
	3.	149	49	36	248	6,9	99	2,8	45	944	21,0	157	3,5	16	42	2,6	36	2,3	25	139	31,3	1,3	15	42	16
Belváros	belső k.	112	2	-	-	-	-	2	65	-	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Külső k.	külső k.	93	1	-	-	-	-	1	10	-	1,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Várker.	belső k.	115	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ismeretlen			2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Össz.			544	265	1724	6,5	687	2,6	521	11.705	22,5	1.952	3,7	111	274	2,5	210	1,9	237	919	249,9	1,1	149	366	210

2. táblázat. A gazdapolgárok kezén lévő fontosabb mezőgazdasági ingatlanok, illetve az állattalomány megoszlása és adója, adókerületenként.

Az adózás helye		1. hasáb		2. hasáb		3. hasáb		4. hasáb		5. hasáb		6. hasáb		7. hasáb		8. hasáb				
		Adóengedély	Adókerület	Gazdálkodók a kerületben	Osszes adózó a kerületben	adózó (fő)	„Gewerh” (kereskedés és vállalkozás után) Ft	egy főre (Ft)	adózó (fő)	adónimumra való kiegészítés (Ft)	egy főre (Ft)	alapadó (Ft)	egy főre (Ft)	hazaidő (Ft)	egy főre (Ft)	adóhátrétek (Ft)	egy főre (Ft)	adott év teljes adója (Ft)	egy főre (Ft)	
1. negyed	1.	104	36	16	32	2,0	8	8	1,0	433	12,0	1064	29,6	1.497	41,6	9	171	19,0	1.664	46,2
	2.	141	62	24	67	2,8	12	19	1,6	767	12,4	1881	30,3	2.648	42,7	19	508	26,7	3.156	50,9
	3.	27	1	-	-	-	-	-	-	-	4	-	10	-	14	-	-	-	14	-
2. negyed	1.	160	16	2	4	2,0	3	5	1,7	227	14,2	556	34,8	783	48,9	5	174	34,8	988	59,9
	2.	131	41	5	25	5,0	10	14	1,4	373	9,1	914	22,3	1.287	31,4	5	129	25,8	1.417	34,6
	3.	147	69	13	49	3,8	15	18	1,2	767	11,1	1874	27,2	2.639	38,2	23	662	28,8	3.301	47,8
3. negyed	1.	147	67	20	60	3,0	18	23	1,3	616	9,2	1510	22,5	2.126	31,7	23	516	22,4	2.642	39,4
	2.	199	73	10	28	2,8	24	47	2,0	546	7,5	1325	18,2	1.871	25,6	26	448	17,2	2.319	31,8
	3.	120	42	9	18	2,0	10	14	1,4	325	7,7	787	18,7	1.113	26,5	12	196	16,3	1.309	31,2
4. negyed	1.	132	6	-	-	-	2	2	1,0	81	13,5	199	33,2	280	46,7	-	-	-	280	46,7
	2.	246	77	15	56	3,7	18	33	1,8	1.083	14,1	2637	34,2	3.719	48,3	22	871	39,6	4.591	59,6
	3.	149	49	9	21	2,3	12	23	1,9	631	12,9	1525	31,1	2.156	44,0	13	284	21,8	2.441	49,8
Belváros	belső k.	112	2	1	15	-	-	-	-	26	-	63	-	89	-	-	-	-	89	-
	külső k.	93	1	-	-	-	-	-	-	6	-	14	-	20	-	1	6	-	26	-
Várker.	belső k.	115	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ismertel.	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	99	-	2	99	-	99
Össz.		544	124	375	3,0	132	206	1,6	5.885	10,8	14.359	26,4	20.242	37,2	160	4.064	25,4	24.306	44,7	

3. táblázat. Az összesített adótábla rovatainak gazdálkodókra érvényes adatai, adókerületeként.

A soproni boszorkányperek több évszázados történetének egyik különösen szövevényes esete volt az 1590-es évek közepén Thoman Türck (egyés források szerint Hans Türck) városi disznópásztor boszorkánypere. Az alábbiakban e per lefolyását kíséreljük meg főbb vonalakban bemutatni.²

Az 1590-es évek első fele boszorkányperek tekintetében a ránk maradt források tanúsága szerint meglehetősen mozgalmasan zajlott Sopronban. 1591-ben történt az az eset, amelyben a város legprominensebb asszonyai kerültek boszorkány hírébe: a tanácsosok részére rendezett lakoma főzése közben a tanácsosnék szóváltásba keveredtek, többeket is megvádoltak boszorkánysággal. A folyosói perpatvarból éveken át tartó pereskedés lett, amelyben a feleségük képviselőjében a férjek is aktívan részt vettek – az egyikük épp a későbbi polgármester, Georg Posch volt. E perrel egy időben, 1592-ben zajlott egy másik rágalmozgás: egy Janckhinnin nevű öregasszony boszorkány hírére keltette az egyik polgárasszonynak. A becsületében sértett fél bírósághoz fordult, és a felsorakoztatott tanúk egyöntetűen az öregasszony ellen vallottak, akire a bíróság példás ítéletet szabott ki. Hajlott korára való tekintettel két lehetőség közül választhatott: vagy tőből kitepik a nyelvét, vagy fizet száz tallér büntetést (melyet aztán 32 tallérra mérsékeltek). Az ítélet azonban a jelek szerint mégsem bírt kellő elrettentő erővel: a következő, Türck-féle boszorkánypertben, amely számos soproni károsultja miatt méltán került a közérdeklődés középpontjába, már halálos ítélettel statuált példát a bíróság.³

1596-ban fogták el és vetették börtönbe a városi disznópásztort, Thoman Türcköt, aki akkorra már évek óta ismert volt bűbájos képességeiről, számos ügyfelének volt segítségére, hogy azok árthassanak ellenségeiknek. Kínvallatásakor felvett vallomásaiban⁴ számos bűnét felsorolta, így például azt az esetet, amikor büntésével együtt leütött és kirabolt egy vandort, ugyanazon a helyen, ahol tizenhét évvel korábban egy kovácslegényt ütött agyon, sőt további rablógyilkosságokat is bevallott. Andre Auer feleségét, Ágnest varázsitalal kényszerítette házasságtörő viszonyra, évekil magához

¹ Több évtizedes kutató- és gyűjtőmunka után immár a nyomdai előkészítés fázisában van az a forráskiadvány, amely Sopron szabad királyi város valamennyi, jelenleg ismert boszorkánypereinek szövegét tartalmazza, köszönhetően Tirnitz József évek hosszú során keresztül folytatott gyűjtőmunkájának is.

² Tekintettel a terjedelmi korlátokra, mellőzzük a soproni boszorkányperekre, illetve a Türck-féle perre vonatkozó eddig közzétett szakirodalom felsorolását. Részletes szakirodalom-ismertetőt tartalmaz Tóth G. Péter: A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere 1408–1848. Budapest–Veszprém, 2000., 12.

³ Vö.: Németh Ildikó: Soproni boszorkányperek a 16. században. SSz. 60 (2006), 166–174. 172–173.

⁴ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL) IVA.1003.a. Sopron Város Levéltára (SVLt), Lad. XLVI, et V.V. Fasc. 2. Nr. 107/26.

A kínvallatás megszokott eszköze volt a középkorban a peres eljárásnak: őrizetbe vétele után a városi börtönben hosszabb-rövidebb ideig fogva tartott vádlottat kihallgatták a városi bíróság előtt, valamint kikérdezték a tanúkat is. A kihallgatás célja az volt, hogy a vádlott beismerő vallomást tegyen – ez számított a legfontosabb bizonyítéknak. Mivel a boszorkánypereknél amúgy is szinte lehetetlen volt a bíróság előtt tárgyi bizonyítékot bemutatni, hisz a vádak is legtöbbször csak gyanúsítgatáson alapultak, a bűnösség sokszor csak a beismerő vallomás kínvallatással történő kicsikarásával volt bizonyítható.

láncolva az asszonyt. Bevallotta továbbá, hogy személyesen kísérte el az egyik soproni polgárt, Thoman Bauer külső tanácsost egy fertőrákosi öregasszonyhoz rontó varázsszerért, amikor az a sógorát, Merth Tämisch akarta eltenni láb alól. A sógor házában a kapu alá elásott varázsszer megtette hatását: a Tämisch fia megbetegedett, szolgájuk pedig meghalt. Különösen terhelő bizonyítéknak számított az ügyben, hogy a varázsszer Türc k vallomása nyomán a bíróság a kapu alatt megtalálta. Bauer tanácsost már nem tudták felelősségre vonni, mert időközben meghalt. A disznópásztor Hans Schuster külső tanácsosnak is segítségére volt varázsszerével, de korunk szemszögéből vizs-zatekintve legjelentősebb esete a „magyar orvos” Frankovith Gergely és felesége ellen irányuló megrontás volt. A sárvári születésű Szigeti Frankovith Gergely soproni orvos 1588-ban Németújváron (Güssing) adta ki valláserkölcsei elmélkedésekkel, zsol-tárokkal tarkított, orvosi tanácsokat tartalmazó könyvecskéjét, amely a magyar nyelvű orvosi irodalom egyik fontos emléke: *„Hasznos Es Fölötte szikses könyv, az Isten fiainak es vet feloe hiueknek lelki vigasztalásokra es testi epoeletoekre szerzettetoet Frankovith Gergely D[octor] által. Mellyben sok rendbéli betegsegek ellen valo orvossagokis be vannak irua, mellyeket Isten az oe nagy io voltából es aiandekából, Emboeroeknek egessegekre rendoelt. Ecclesiast. 38. Tiszteld az oruost az sziksegert. 1588. Esztendoeben.”*⁵ Könyve megjelenésekor Gergely doktor az előszóban leírtak szerint 31 éves múlt, és néhány éve élt Sopronban. 1591-ben már jegyben járt Demeter Vince (foglalkozására utalva Wintze Koch, avagy Szakács Vince néven is ismert) soproni polgár leányával, akit később feleségül is vett. 1596-ban panaszt emelt a városi tanácsnál sógora, Koch Vince viselkedése miatt. Az apja nevét viselő Koch Vince ugyanis lánytestvére másik kéréjét, egy erőszakosságáról is ismert fiatalembert támogatta, és nem tudott kiegyezni orvos sógorával. 1595-ben Frankovithra és feleségére tett becsületsértő megjegyzései miatt 5 tallér büntetésre is ítélték. A házasság ügye pedig evangélikus egyházi bíróság elé került, ahol Beythe István püspök vezetésével jóváhagyták Frankovith és felesége frigyét. A fivér vélhetően ezt a családi konfliktust akarta a maga módján elintézni a disznópásztor szolgálatainak igénybevételével, bár Türc név szerint nem vallott ellene. Az orvos Ógabona téri házában lépcsője alá öntött varázsszer azonban a vallomás szerint megtette hatását: a házaspár gyermeke borzalmas kínok közt meghalt, ők maguk pedig megbetegedtek. Az ügy kultúrtörténeti érdekessége, hogy könyvével az istenfélő Frankovith épp az ilyen ördögösségek, bűbajos gonosztettek ellen kívánt harcba szállni.⁶

Mivel a bíróság több esetben is bizonyítottan látta a boszorkányság tényét, Thoman Türcöt 1597-ben halálra ítélték és kerékbe törték. Türc vallomása után az általa megvádolt ügyfeleit is vizsgálni kezdték, halála után még több perben is felfelbukkat a neve. A meggyanúsított személyek közül három asszony ügye bíróság elé is került. Lang Gilgin, Hanns Schwartzin és Peter Maurerin boszorkányság vádjával került a bíróság elé. Türc terhelő vallomása alapján, mint akik a disznópásztortól tanulták bűbájosságot. (Lang Gilgin, Gilig Lang külső tanácsos, városi adószedő lánya már korábban is ismert volt a bíróság előtt: 1593-ban botrányos viszonyt folytatott a

⁵ Vö.: Kovács József László: Soproni Parnasszus. Sopron-Ödenburg kétnyelvű irodalma a kezdetektől napjainkig. Budapest, 2003, 32–33. és Házi Jenő: Sopron a régi magyar irodalomban. Budapest, é.n. 93.

⁶ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982. I. köt. Nr. 327., 460.

városi hóhérral, amiért nyilvános figyelmeztetésben részesült.⁷) A három asszony végül 1000 tallér lefizetése ellenében, tekintélyes polgárok kezességvállalása mellett szabadulhatott a börtönből.⁸ A szabadulás azonban nem jelentette azt, hogy a közvélemény a továbbiakban nem tartotta őket boszorkánynak... 1601-ben Gilig Lang leánya, Lorentz Auer felesége – Thoman Türck állítólagos tanítványa – újból boszorkány hírébe keveredett. Először az év elején Veit Schuster nevezte őt boszorkánynak,⁹ utalva az asszony korábbi bírósági ügyére, majd nyáron egy Peter Andrin nevű asszony rágalmai alapján tartóztatták le Auernét. A Radikal című soproni hetilap 1910-ben „kis színes” írásában részletesen ismertette az esetet.¹⁰ A férj, Lorentz Auer felháborodva követelte felesége szabadon bocsátását, és Peter Andrin megbüntetését, ám a bíróság másként látta az ügyet: legalábbis kétségesnek ítélték Auerné ártatlanságát, mivel ő maga vallotta be, hogy a legutóbbi Szent György napkor az ablaknak háttal állva két ízben öntött ki vizet az utcára.¹¹ Auernét végül 200 tallér lefizetése ellenében szabadon engedték. A férj azonban nem hagyta annyiban a dolgot, egy évvel később újabb beadványban követelte a tanácstól a feleségét rágalmazó asszony megbüntetését. Az ügy végleges kimenetele sajnos nem ismert, de a tanács 1602. évi határozata szerint egyik fél sem volt ártatlan bárány: tanúk igazolták, hogy a két asszony alaposan összeveszett, ebből a veszekedésből támadt a pereskedés. A jegyzőkönyvi bejegyzés utolsó mondata némi türelmetlenségről árulkodik: ideje véget vetni az ügynek, és ezzel együtt felsőbb hatóságok gyakori zaklatásának is.¹²

Thoman Türck kétségkívül a társadalom peremére szorult, sorsát megérdemlő bűnöző volt – mai korunk értékítélete szerint, ha nem is a boszorkányságért, de az általa elkövetett rablógyilkosságokért mindenképpen bűnhődni kellett volna. A középkor emberének félelmeit jól tükrözi azonban, hogy a boszorkányságot hasonló fajsúlyú bűnként kezelték, mint a gyilkosságokat, bár a hatóságok megpróbálták a szomszédasszonyi rágalmakat a megfelelő keretek között kezelni. Találón fogalmazta meg a Lorentz Auerin esetét kuriózumként bemutató szerző a Radikal című újság hasábjain: „A műveltség és felvilágosultság hiánya a régi időkben a nép beteges fantáziájának megeléknüléséhez vezetett. Minden, akkoriban megmagyarázhatatlannak tűnő eseményt, szerencsétlenséget, betegséget, fertőzést és járványt a gonosz szellemek játékának tulajdonítottak. És mivel az öregasszonyok már akkoriban rosszindulatúan és pletykára éhesen mindenbe beleütték az orrukat, kialakult a boszorkányhit, amely számos véres áldozatot követelt.”¹³

⁷ Házi 1982. II. 610.

⁸ SL, SVLt, IV.A.1003.a. 1597. évi tanácsjegyzőkönyv 40–41.

⁹ SL, SVLt, IV.A.1003.a. 1601. évi tanácsjegyzőkönyv 31–32.

¹⁰ Radikal 1910 január 16. 2.

¹¹ SL, SVLt, IV.A.1003.a. 1601. évi tanácsjegyzőkönyv 110., 116.

¹² SL, SVLt, IV.A.1003.a. 1601. évi tanácsjegyzőkönyv 125.

¹³ Radikal 1910. január 16., 2.

Zwischen 1674 und 1851 wurde laut Jenő Házi fünfzehn Bierbauern das Bürgerrecht der Freistadt Ödenburg verliehen.¹ Über einen derselben wollen wir ergänzende Nachrichten beisteuern.

Am 18. August 1687 erhielt der r.k. Bierbrauer *Samuel Wilcky* das Stadtrecht Ödenburgs; seine Eltern waren der gleichnamige Bürger und Bäckermeister von Bondorf, einem zur Herrschaft Aulendorf der Reichsgrafen von Königsegg in Schwaben (Deutschland) gehörigen Dorf, und dessen schon verstorbene Gattin Barbara.

Im westungarischen Raum tritt Wilcky erstmals in dem zur Herrschaft Lockenhaus (ung. Léka) gehörigen Dorf (Markt) *Mannersdorf* (Kedhely, Kethely) 1675 in Erscheinung: Am 24. April dieses Jahres schloss die Herrschaftsverwaltung mit ihm einen Kontrakt.² Demnach sollte *Samuel Willkhy, Pierbreuer zu Mannerstorff*, den Hofstaat der Herrschaft (die Beamtschaft) mit „gerechten und guetten Pier“ versehen; die Herrschaft würde ihm hiezu den benötigten Weizen geben, er müsse von vier Metzen Weizen sieben Ako Bier liefern; so oft er braue, solle ihm der herrschaftliche Schaffer für vier Mezen Frucht eine Fuhr Holz zuführen; die (herrschaftlichen) Müller von Klostermarienberg (Borsmonostor, Klastrom) und Tabor seien ihm das Malz zu brechen schuldig, wofür er pro Metzen einen Kreuzer zu bezahlen habe.

Wilcky (Bilgy, Wilke, Belgy) scheint in der Folge öfters allein oder mit seiner Frau als Taufpate (Gevatter) in der Pfarre Mannersdorf auf (1675–1677), am 13. Mai 1677 wird seine Frau bei der Taufe eines Unterloisdorfer (Alsólászló) Kindes „Maria“ genannt;³ zweifelsohne ist sie mit der von Házi angeführten Frau *Anna Maria Bucher* identisch, die Wilcky laut Heiratsvertrag am 19. April 1676 geheiratet hat; Mitglieder der Familie Pucher (Bucher) kommen in Mannersdorf um diese Zeit als Fleischhauer und Bierbrauer vor, daher ist anzunehmen, daß Wilcky bei seiner Wanderschaft als Geselle beim Brauer Pucher gearbeitet hat und durch Verheiratung mit dessen Tochter seine beruflichen Aufstiegschancen verbessern wollte. Ein letztes Mal kommt der Name Wilckys am 20. September 1677 bei einer Taufe in Mannersdorf vor; von eigenen Kindern des jungen Ehepaares berichten die Matriken aber nichts. Kurze Zeit darauf begegnen wir Wilcky als Bierbrauer im Markt *Deutschkreutz* (Keresztúr, Sopronkeresztúr); 1679 verkaufte die dortige Herrschaft dem *Samuel Wülckhi Pürpreyer zu Creuz* 60 Metzen Weizen;⁴ da das betreffende Getreideausgaberegister die

¹ Házi Jenő, *Soproni polgárcsaládok 1535–1848*. Budapest, 1982, Nr. 1024.

² Ungarisches Staatsarchiv (= MOL), P 108. Familienarchiv Fürst Esterházy, Repos. 17. Fasc. Y Nr. 950.

³ R.k. Diözesanarchiv Eisenstadt, Taufmatriken von Mannersdorf 1665 ff.

⁴ Esterházy-Familienarchiv Forchtenstein, Rentrechnungen der Herrschaft Creuz 1679 Nr.14.

Zeit von 1. Jänner bis 30. April 1679 umfasst, ist der Brauer frühestens 1678, spätestens zu Jahresbeginn 1679 von Mannersdorf nach Deutschkreutz übersiedelt. Als Taufpaten werden Wilcky und seine Frau zwischen 26. Juni 1683 und 31. März 1686 in Deutschkreutz mehrmals genannt, hier werden auch zwei Kinder des Ehepaares getauft: *Franz* (4. Jänner 1684) und *Adam* (18. Juni 1685). Da die Deutschkreutzer Taufmatriken erst im Jahre 1683 einsetzen, erfahren wir darin nichts von der Geburt des ältesten Sohns des Ehepaares, die um 1678/1679 anzusetzen ist: Als Ladislaus Wilcky legte er am 8. November 1696 im Paulinerkloster Wandorf (Bánfalva, Sopronbánfalva) die Profess ab.

Zwischen 31. März 1686, als *Maria Bilkyn, Pierpreuerin und Mitnachbarin in Kreuz*, ein letztes Mal in den hiesigen Matriken vorkommt, und dem 1. Juni 1686, als in Ödenburg (Sopron) der Sohn *Joannes Georgius* von *Samuel* und *Maria Belkhy* getauft wurde,⁵ übersiedelte die Familie nach Ödenburg. Daß die Stadt ihr vor dem Neustifttor liegendes Brauhaus Wilcky anvertraute, ihm am 18. August 1687 das Bürgerrecht verlieh und ihm im Hinblick auf seine Dienste einen Teil der hiefür vorgeschriebenen Zahlungen auf lange Jahr stundete, beweist wohl, daß man seine beruflichen Qualitäten aus dem benachbarten Markt Deutschkreutz kannte und schätzte; sein hohes gesellschaftliches Ansehen kommt auch in seiner Patenschaft für die Adelsfamilie Szigety in Girm (Küllő)⁶ zum Ausdruck.

Das Brauhaus wurde im Jahre 1687 von der Stadt noch in Eigenregie geführt: Der hiefür bestellte „Bierverwalter“ Hans Forsthueber führte die Rechnung und lieferte dem Kämmerer in mehreren Raten insgesamt 450 fl kais. oder 562 ½ fl ung. ab. Für das von der Stadt selbst aus dem Brauhaus bezogene Märzenbier (insgesamt 22 ¾ Eimer), das z.T. durch den Kammerdiener Johann Lercher ausgeschenkt und verrechnet wurde, kam zusätzlich noch der Betrag von 60 fl 5 β 15 d ung. in die Kammerkasse ein; der Kämmerer war damit aber nicht zufrieden und meinte, das Bierbrauen bringe solcherart der Stadt wenig Nutzen. 1688 war die Bierbrauerei überhaupt gänzlich eingestellt. 1689 schenkte der Kammerdiener insgesamt 216 ½ Eimer Bier aus, wofür die Stadtkasse 607 fl 12 d einnahm. In der Folge ging man dazu über, dem Stadtbraumeister das Brauwesen gegen eine Jahrespacht in Eigenverantwortung zu überlassen, sicherte allerdings in den jeweils auf ein Jahr abgeschlossenen Kontrakten der Stadt die Festlegung des Bierschankpreises zu. Nach dem mit September 1691 beginnenden Pachtvertrag hatte Wilcky jährlich 1000 fl kais. (=1250 fl ung.) zu bezahlen, in dem am 17. September 1692 einsetzenden Vertrag wurde die Jahrespacht auf 1200 fl kais. (1500 fl ung.) erhöht; zusätzlich musste Wilcky von dem durch ihn selbst ausgeschenkten Bier pro Eimer 16 Groschen „Beitrag“ bezahlen; umgekehrt hatte die Stadt ihm das für ihre Zwecke gelieferte Märzenbier und das für die Stadtgefangenen halbweise abgenommene Bier finanziell abzulösen. Die Pachtverträge mit Wilcky blieben in dieser Form auch in den nächsten

⁵ Matriken der r.k. Stadtpfarre St. Michael.

⁶ R.k. Diözesanarchiv Eisenstadt, Pfarrmatriken Deutschkreutz.

Jahren bis 1694 aufrecht.⁷ Ab März 1695 wurde das Stadtbrauhaus dem Mattersburger Juden *Moyses Lazarus* um 1000 fl kais. (1250 fl ung.) auf ein Jahr überlassen.⁸ Am 5. Dezember 1695 stellte die Stadt Samuel Wilcky, dem sie das Brauwesen wieder auf ein Jahr verpachtete, eine genaue Instruktion aus:⁹ Als Pachtbeginn wurde der 1. April 1696 festgelegt, als Pachtende der 1. April 1697. Die Jahrespacht wurde wieder auf 1200 fl kais. (1500 fl ung.) erhöht. Das Bier habe Wilcky zum Preis von 5 d ung. auszuschenken und dürfe diesen Preis nicht ohne Vorwissen der Obrigkeit steigern, könne aber das Bier auch fassweise in der Stadt verkaufen; während seiner Pachtzeit würde „kein benachbartes gemeines und also fremdes Bier“ in die Stadt zu bringen und auszuschenken erlaubt sein. Dem Bürgermeister habe er ein gut gemästetes Schwein abzuliefern, jedem der Bier-Inspektoren einen Eimer Bier zu geben. Für das Brauen würden ihm im Jahr 60 Klafter Holz gratis bewilligt, sollte er mehr brauchen, müsse er es von der Stadt um Geld kaufen. Als aber der jüdische Pächter das Brauhaus nicht rechtzeitig räumt und Wilcky daher darin nicht malzen konnte, suchte er um Änderung des Pachttermins an und erhielt diese auch für den 24. April 1696 bis 24. April 1697 bewilligt.¹⁰

Die vergleichsweise enorme Höhe der Jahrespachtsumme lässt ablesen, daß in der Stadtbrauerei eine ansehnliche Biermenge erzeugt und abgesetzt wurde: Der festgesetzte Schankpreis von 5 d für eine Halbe (icze = 0,9 Liter) Bier bedeutete für einen Ödenburger Eimer (akó oder csöbör) Bier (zu 80 Halben) die Einnahme von 4 fl, wovon allerdings der Preis des Getreides abzuziehen war, ebenso ein eventueller Bierschanklohn (pro Eimer 10 d ung.). Um die Jahrespacht von 1500 fl ung. hereinzubringen und darüber hinaus einen entsprechenden Gewinn zu erzielen, musste Wilcky mehr als 1000 Eimer Bier erzeugen. Dennoch bleibt festzuhalten, daß die Biererzeugung und der Bierabsatz in der Stadt gegenüber dem Wein stets den Nachrang hatte: In Zeiten großer Weinernten und billiger Weinpreise wurde die Bierproduktion eingeschränkt oder sogar eingestellt, umgekehrt stieg sie in raren Weinzeiten und bei hohen Weinschankpreisen stark an; diese generelle Nachrangigkeit des Biers gegenüber dem Wein geht auch aus der Tatsache hervor, daß ein städtisches Brauhaus in Ödenburg seit dem 17. Jahrhundert nachweisbar ist.

Nach Ablauf des Pachtvertrags Wilckys im April 1697 wurde die Brauerei wieder von der Stadt in Eigenregie übernommen und mithilfe von „Brauknechten“ durch den von der Stadt bestellten „Bierverwalter“ Georg Sebastian Laubinger geführt. Unter ihm wurden von Mai bis Dezember insgesamt 36mal gebraut und aus dem

⁷ Komitatsarchiv Győr-Moson-Sopron (=SL), Stadtarchiv Ödenburg (=SVL), Kammeramtsrechnungen 1686–1709. Passim.

⁸ Moyses Lazarus scheint um 1690 im Markt Mattersdorf (Nagymarton, heute: Mattersburg, Burgenland), als Pächter des herrschaftlichen Brauhauses auf; am 22. September 1692 überließ Fürst Paul Esterházy ihm, seiner Frau Milka, seinem Schwager Salomon Benedict und dessen Frau Lea die Brauerei um 600 fl kaufweise gegen eine jährliche Schutzgeldzahlung von 30 fl und Ablieferung von 50 Metzen Biertrebern in den herrschaftlichen Meierhof (Esterházy-Familienarchiv Forchtenstein, Acta varia Fasc. 10).

⁹ SL, SVL, Lad. XX et U Fasc. 2 nr. 13/3.

¹⁰ Wilckys Siegel (Petschaft) zeigt einen Löwen, der gekreuzt Schaufel und Schöpfer hält, darüber die Initialen S und W; die Unterschrift lautet *M(eister), Samuel Billkhy*.

Bierverkauf Einnahmen von 1899 fl 66 d ung. erzielt, denen Ausgaben von 909 fl 26 d gegenüberstanden, sodaß ein Reingewinn von 990 fl 34 d verblieb. Im Jahr 1698 wurde nicht gebraut, ab April 1699 wurde der Betrieb mit dem aus Mannersdorf geholten „Ober-Bräuknecht“ Johann Georg Knilling wieder aufgenommen; nach dessen Ableben im Feber 1700 führte ihn zunächst seine Witwe Maria weiter, im Juni übernahm ihn aber wieder Samuel Wilcky als Lohnbraumeister; er arbeitete mit dem aus Appenzell in der Schweiz stammenden Bräuknecht Bonifatius Signer zusammen. Signer übernahm ab Jahresbeginn 1701 das Stadtbrauhaus und führte das weiterhin in Regie der Stadt befindliche Werk noch im Jahr 1709 zur vollen Zufriedenheit des Stadtrats.

Während der Zeiten, in der das Stadtbrauhaus anderen Brauern pachtweise oder gegen Lohn übergeben war, verblieb Wilckys Familie in Ödenburg; Anzeichen deuten darauf hin, daß er in diesen Jahren im Brauhaus der Pauliner in Wandorf (Bánfalva, Sopronbánfalva) arbeitete: Im Juni 1700, als er das Stadtbrauhaus wieder übernahm, verkaufte er der Stadt einen Branntweinkessel und böhmischen Hopfen; dieses Gerät bzw. Material musste er irgendwo in der Nähe der Stadt verwendet bzw. erworben haben; als durch den Ödenburger Kupferschmied Lorenz Schreiber im Stadtbrauhaus eine neue Bräupfanne eingerichtet wurde, braute Wilcky „*abermals zu Wandorf*“.

Dem Ehepaar Wilcky wurden zu den bereits in Deutschkreutz getauften drei Söhnen und dem 1686 in Ödenburg zur Welt gekommenen Sohn hier noch drei Söhne geboren: Der am 5. Jänner 1689 getaufte *Samuel*, bei dem der Arzt Johann Wilhelm Beck und seine Frau Juliana als Paten wirkten, der am 7. Juni 1691 getaufte (*Johann*) *Michael*, für den der inzwischen zum Vicearchidiakon aufgestiegene Pfarrer von Neckenmarkt Johann Michael Philipp (Fülöp) die Patenschaft übernahm wie schon für die beiden in Deutschkreutz zuletzt geborenen Söhne, und *Johann Joseph*. In der am 6. Feber 1707 von dem Ehepaar Wilcky aufgerichteten Donation (Testament) wird jedem der fünf „*iezig*“ (d.h. noch am Leben befindlichen) Kinder vom jeweiligen Elternteil als väterliches bzw. mütterliches Erbgut ein Betrag von 400 fl zugesprochen: Der „*geistliche*“ Sohn Ladislaus, der in das Paulinerkloster Wandorf eingetreten war und dessen „*Ausstaffierung*“ die Eltern schon viel gekostet hatte, erhielt dennoch die gleiche Summe zugesichert wie seine Brüder Hans Georg, Samuel (der gleichfalls am 30. November 1706 als Paulinermönch Emericus in Wandorf die Profess abgelegt hatte), Michael und Johann Joseph. Wie der erstgeborene Sohn vor der Annahme seines geistlichen Namens Ladislaus geheißten hat, ist ungewiss, ebenso, wann seine in Deutschkreutz geborenen Brüder Franz und Adam gestorben sind.

Einen wesentlichen Punkt in der Donation von 1707 bildete die dem jeweils überlebenden Ehepartner verpflichtend auferlegte gediegene Ausbildung der noch minderjährigen Söhne im Studium oder in einem Beruf nach persönlicher Neigung, ohne Belastung des vermachten Guts; nur wenn hiefür „*unnötige Unkosten*“ verursacht würden, sollten sie dem Erbgut angerechnet werden.

Während wir von zwei Söhnen hören, die als Geistliche in den Paulinerorden eingetreten sind und im nahen Kloster Wandorf ihr weiteres Leben verbrachten,¹¹ ebenso von dem nach Jus-Studium in den Stadtpatriziat von Ödenburg aufgestiegenen Johann Georg, der 1707 genannte Johann Joseph später aus unserem Gesichtsfeld verschwindet, können wir für den 1691 geborenen (Johann) Michael einen interessanten Lebenslauf rekonstruieren: Er erlernte zunächst die Bierbrauerei. 1716 machte der Bierbrauer *Johann Michael Wilcky* Fürst Michael Esterházy den Vorschlag, im Wallfahrtsort Maria Loretto (Loretto) anstelle eines verödeten Bauernhauses ein herrschaftliches Brauhaus erbauen zu lassen; der Antrag wurde angenommen, die Brauerei eingerichtet und im Jahre 1717 mit dem Betrieb begonnen. Braumeister Wilcky belieferte die herrschaftlichen Wirtshäuser in Loretto und den anderen zur Grafschaft Hornstein (Szarvkö) gehörigen Orten mit Bier, wobei seine Jahresproduktion 1718 519 „österreichische“ Eimer (= 301 Hektoliter) erreichte; 1719 ließ er aber das Brauhaus laut Meldung des Herrschaftsverwalters mitten im Jahr im Stich; die Brauerei wurde erst im Jahre 1722 durch den neuen Braumeister Joseph Schildknecht wieder aufgenommen.¹² Aus dem durch die Witwe Anna Maria Wilcky am 3. November 1732 aufgesetzten Testament¹³ erfahren wir, daß ihr zum Universalerben eingesetzter Sohn Johann Michael Geistlicher im „hl. Petrienerorden“ war. Der ehemalige Bierbrauer hatte es daher vorgezogen, gleich seinen Pauliner-Brüdern die geistliche Laufbahn zu ergreifen. Die „Petriener“ waren allerdings kein Orden, sondern eine Vereinigung von Weltpriestern, die als Prediger gegen den aufkeimenden Geheimprotestantismus binnenmissionarisch tätig waren; für sie wurden im bairischen Bistum Freising eigene „Petriener-Häuser“ in Markt Dorfen (1718), Miesbach (1722), Lenggries (1723) und München (1735) gegründet, in denen die Weltpriester nach ihrer Priesterweihe bis zur Anstellung ein gemeinsames Leben führten.¹⁴ In einem dieser Häuser könnte Wilcky untergekommen sein, zumal es in Österreich erst 1740 in Graz zur Gründung eines solchen Petrienerhauses gekommen ist.

¹¹ 1696 vermachte Frater Ladislaus Bilky sein gesamtes Erbvermögen dem Kloster Wandorf, 1706 legierte Emericus Vilky dem Kloster 300 fl (MOL., Magyar Kamara Archivuma, Acta Paulinorum, Vondorf).

¹² Esterházy-Familienarchiv Forchtenstein, Rentrechnungen der Grafschaft Hornstein 1717 Nr. 29–35, 52, 77; 1718 Nr. 30–37; 1719 Nr. 29; 1722 Nr. 35.

¹³ SL, SVLt, Testamenta, Ld. V Fasc. 6 Nr. 251.

¹⁴ Elfriede, Grabner: Das „Petrienerkreuz“. Ein sichtbares Zeichen kirchlicher Missionierung als Ausdruck gegenreformatorischer Glaubensmanifestation im Ostalpenraum. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* LVI/105. (Wien, 2002) 315 ff.

Im Familienarchiv Herberstein, das im Steiermärkischen Landesarchiv/Graz aufbewahrt wird, befindet sich im Bestand „Urkunden – Eggenberger Archiv“ unter „Testament 4. I. 1677, Kodizill 4. I. 1677, Nr. 132“ das 17 Seiten und zwei Annexe umfassende Testament der *„Fraue Anna Maria gebohrene Marggräffin zu Brandenburg und Herzogin in Preussen, verwitibte Herzogin zu Crumau und Fürstin zu Eggenberg, des Hl. Römischen Reiches gefürstete Gräffin zu Gradisca, Gräffin zu Adlsberg, Frau auf Pettau, Radkhersburg, Ehrenhausen, Strass und Waldstain“* das in einigen Bestimmungen auch auf die Stadt Ödenburg/Sopron Bezug nimmt.

Anna Maria wurde am 20. Dezember 1609 in Bayreuth als erstes Kind des Christian Markgrafen von Brandenburg-Kulmbach-Bayreuth (1581–1655) und seiner Gemahlin Maria von Hohenzollern-Preussen (1579–1649) geboren. Weitere Kindes des Ehepaares waren die Tochter Magdalena Sibylle (1612–1687), die 1638 den Kurfürsten Johann Georg II. von Sachsen (1613–1680) heiratete, und die beiden Söhne Erdmann August (1615–1651) und Georg Albrecht (1619–1666), der Begründer der Kulmbacher Nebenlinie des Hauses. Die Markgrafenfamilie gehörte dem überzeugt evangelischen Adel Deutschlands an und Markgraf Christian war 1608 einer der Mitbegründer der protestantischen „Union“. So wurde auch Anna Maria in streng protestantischem Sinne erzogen. Im Jahre 1639 lernte sie Johann Anton I. Fürst Eggenberg (1610–1649) kennen, der um ihre Hand anhielt.

Der junge Eggenberger war der einzige Sohn und Erbe von Hans Ulrich von Eggenberg (1568–1634), der ein Jugendfreund und Vertrauter Kaiser Ferdinand II. war und so zu den einflussreichsten Politikern am Wiener Hof gehörte. Neben Gütern in der Steiermark, Krain, Ober- und Niederösterreich gehörten dem Fürsten seit 1622 das Herzogtum Krumau sowie weitere Besitzungen in Böhmen, sodass er einer der reichsten Männer seiner Zeit war. Johann Anton Fürst Eggenberg studierte an der Jesuiten-Universität Graz und trat anschließend, im Jahre 1627, eine fast fünf Jahre dauernde Bildungsreise durch halb Europa an. Nach seiner Rückkehr und dem Tod seines Vaters im Oktober 1634 wurde er Universalerbe des riesigen Vermögens und Ferdinand II. ernannte ihn zum Landshauptmann von Krain und bald darauf auch zum Innerösterreichischen Geheimen Rat und Kämmerer. 1638 entsandte ihn Kaiser Ferdinand III. als Botschafter zu Papst Urban VIII. nach Rom, wo sein prachtvoller Einzug ein eindrucksvolles Ereignis war, was europäische Aufmerksamkeit erregte. Die bald darauf unternommene „Brautschau“ führte ihn auch nach Bayreuth, wo er Anna Maria kennen lernte. Sie war keine ausgesprochene Schönheit und im Alter von 30 Jahren – nach den Begriffen der damaligen Zeit – eine schon kaum mehr „allzu begehrenswerte“ Braut, doch zeichnete sie sich durch hohe Bildung und außerordentliche menschlichen Qualitäten aus. Möglicherweise dürfte bei Johann Anton bei den Überlegungen gerade sie zur Gattin zu nehmen auch der Umstand eine Rolle gespielt haben, dass Anna Maria aus einer der angesehensten Hoch-

adelsfamilien im Reich stammte. Sie konnte auf eine Ahnenreihe blicken, die bis zu den Welfen, Askaniern und Wettinern zurückreichte und neben den Hohenzollern auch die polnischen Jagellonen umfasste – ein Umstand, der sicherlich für den „homo novus“ Eggenberg ins Gewicht fiel, trat er doch damit in verwandtschaftliche Beziehung zu einer Reihe der wichtigsten Fürstenhäuser Mitteleuropas; nicht zuletzt wurde er durch diese Ehe ein Schwager des Erbprinzen und späteren Kurfürsten von Sachsen, Johann Georg II.

Nachdem am 6. August 1639 auf der Plessenburg bei Kulmbach ein entsprechender Ehevertrag „*bei alter deutscher treu und glauben*“ geschlossen worden war, erfolgte die Hochzeit am 19. Oktober desselben Jahres in Regensburg in Anwesenheit höchster geistlicher und weltlicher Gäste nach katholischem Ritus.¹ Allerdings musste Johann Anton im besagten Ehevertrag seiner Gemahlin die vollste, ungehinderte und freie Ausübung ihres Glaubens zusichern, da diese „*in der Augsburgischen Confession geboren, erzogen und darinnen unverrückt bis auf ihr letztes Ende zu verharren entschlossen sei*“.²

Die Ehe, aus der eine Tochter, Maria Elisabeth (1640–1715)³, und die beiden Söhne Johann Christian (1641–1710) und Johann Seyfried (1644–1713) entstammten, dürfte glücklich gewesen sein, was auch aus einer Reihe von liebevollen Briefen an ihre Kinder hervorgeht. Doch schon am 28. März 1649 starb Johann Anton Fürst Eggenberg nach dreiwöchiger Krankheit in Laibach, am Sitz seiner Landeshauptmannstelle. Die tief trauernde Witwe Anna Maria musste die Vormundschaft für ihre noch minderjährigen Kinder übernehmen, was sie trotz großer rechtlicher, aber auch finanzieller Probleme⁴ mit Liebe und Geschick bis zur Großjährigkeit der beiden Söhne bewältigte. So verzichtete sie auf große Teile der ihr im Heiratsvertrag zugestandenen Ansprüche zugunsten ihrer Söhne. Zu ihrem Unterhalt behielt sie nur die beiden kleineren Herrschaften Waldstein und Stübing sowie Gelder aus den Krumauer Einkünften und Naturallieferungen, ebenso den Meierhof zu Eggenberg. Zunächst residierte sie im Eggenbergischen Stadtpalais in Graz, später fast nur mehr in dem von Graz nicht weit entfernten Schloss Waldstein. Allerdings dürfte sich Anna Maria in dem „erzkatholischen“ Graz nie besonders wohl gefühlt haben, war sie doch als Protestantin – trotz ihrer verbrieften Rechte und der Gunst der beiden Kaiser Ferdinand III. und Leopold I. – indirekt immer wieder verschiedensten Unannehmlichkeiten und Ärgernissen ausgesetzt.

Eine Wende in ihrem Leben löste ein Besuch in der Stadt Ödenburg im Sommer 1670 aus, wo sich Anna Maria ganz offensichtlich wohl fühlte. Die Königliche Freistadt besaß eine überwiegende Mehrheit an evangelischen Bürgern, die ein

¹ Der damals angeführte Titel der Braut lautete: „Anna Maria Markgräfin zu Brandenburg, zu Magdeburg, in Preussen, zu Stettin, Pommern, der Cassuben und Wenden, auch in Schlesien zu Crossen: und Jägerndorff Herzogin, Burggräfin zu Nürnberg und Fürstin zu Halberstatt, Münden und Camin.“

² Walther Ernst Heydendorff: Die Fürsten und Freiherrn zu Eggenberg und ihre Vorfahren. Graz, 1965, 161, Gerhard Bernd Marauschek: Die Fürsten Eggenberg, 1568–1717. Diss. Phil. Graz, 1968, 132 ff.

³ Sie heiratete 1655 den Grafen und späteren Fürsten Ferdinand Joseph von Dietrichstein, einen Sohn des kaiserlichen Obersthofmeister Maximilian Fürst Dietrichstein zu Nikolsburg.

⁴ Nach dem überraschenden Tod des erst 39-jährigen Fürsten wurde zunächst kein Testament gefunden, was komplizierte Teilungsverhandlungen auslöste.

selbstbewusstes religiöses Leben führten, allerdings mit steigendem Druck ihrer katholischen Umgebung zu kämpfen hatten. Als aber diese in den nächsten Jahren immer größere Pressionen von habsburgisch-katholischer Seite zu spüren bekamen, ihnen alle Kirchen weggenommen und die evangelischen Pfarrer verdrängt wurden, beschloss sie diesen „zu Hilfe zu eilen“. Sie kaufte ein repräsentatives Haus von den Erben des verstorbenen Ratsbürgers und Rechtsanwaltes Erhard Adam Resch, das in der Innenstadt von Ödenburg – in der St. Georgengasse – lag (Abb. 1.), und übersiedelte 1674 mit einem kleinen Hofstaat dort hin. Der evangelische Bürger und zeitweilige Stadtrat Hanns Tschany berichtete in seiner berühmten Chronik:⁵ *„Ihn sonderheit aber ist dieser Zeith eine vohrnehmbe Reichs Fürstin allhier wegen des Reynen Evangellichen Gothes Dienst zu Öedenburg bey unss gebliben, nammens Frauen Anna Maria eine gebohrene Margräffin zu Brandtenburg undt Herzogin ihn Breysen, Verwithibty Herzogin zu Krumau undt Fürstin zu Egenberg, welcher Ihro Kay. undt Königl. May: Leopoltus solche Freyheit hat geben und ertheylt, dass sye hat den Ehrwürdigen hoch und wohlgelahrten Herrn Mathias Lang⁶ zu ihren Hoffpredtigger auffgenomben. Undt hat ihr alsobalt dess Herrn Adam Reschen sel. seyn Haus ihn der Georgengassen kaufft, undt hat solches lassen zurichten zu einen Bethhaus. Worihnen sye eine schöne Cancl hat auff den Sal lassen machen, welche auff den heitigen Tag stehet, zue Gedechtnüss mith ihrer Hochfürstlichen Wapen, undt hat zue ihr zum Gothes Dienst dörrffen kommen undt gehen, wen sye hat wollen hinein lassen. Undt hat ihn solchen Reschischen Haus, jetzunder aber Hochfürstlichen Haus, der Ehrwürdtige hoch und wohlgelahrte Herr Mathias Lang die erste Predigt darihnen gehalten den ersten Sonntag nach Ostern ihn diesen 74 Jahr ihn grosser Versammlung und Anzahl des Volcks.....[und] hat unss allergnedigst lassen zu ihr ihn solches Haus zum Gothes Dienst hienein zu kommen und gehen, da der Erwirtige hoch und wohlgelehrte Herr Mathias Lang alle Tag hat ein frye Gebeth gehalten undt hernach Beicht gesessen undt communiciert undt so ordentlich eingericht seine Sachen, die weyln er nur allein gewest ist. Undt an einen Feyrtag und Sonntag von frembten Orthen vil Leith zum Communicieren seyn herkommen, so haben an einen Montag die Städtler miessen zur Beicht gehen, am Echrtag⁷ ihn der Vorstadt das erste Viertl undt am Mithwochen das andere Viertel, am Pfingstag⁸ das drithe Viertel, am Freytag das vierte Viertel, darmith er als ein einzige Persohn hat könen bestehen undt seinen Gothes Dienst verrichten. Undt hat solchen Gothes Dienst allein versehen von Michaelly an dess 74 Jahr biss auff Ostern ihns 75 Jahr. Da man ihm alle kleinen Kinder heymblicher Weis bey der Nacht hat hinein gebracht zum Tauffen, Ursach dessen dass es der katollische Stadtpfahrer hat wöllen haben, mith Gewalt er wils tauffen der Evangellichen ihre Kinder. Ist ihm aber kynes zue gebracht worten solchen Stadtpfarher, dass ers hete können tauffen“.*

⁵ „Verzaichnus etlicher Historien so von den 1670 Jahr her geschehen ihn den Königreich Ungern und absonderlich bey unser Stath Oedenburg welche ich Hanns Tschany zur sonderlicher Nachricht den Nachkömlingen hab auffgeschriben“. Zitiert nach: Iván Páur: Hanns Tschany's Ungrische Chronik vom Jahre 1670 bis 1704. Pest, 1858. 29 und ff.

⁶ Mathias Lang (1622–1682)

⁷ Dienstag

⁸ Donnerstag

Abb. 1. Das Eggenberg-Wappen auf dem Haus Szent György u. 12. in Sopron/Ödenburg.
Foto: József Kücsán

Schon am 3. März 1674 berief sie den evangelischen Prediger Matthais Lang zu ihrem Hofprediger, der ein Quartier in ihrem Hause bezog und ein Monatsgehalt von 300 fl. bekam. Trotz verschiedener Anfeindungen von katholischer Seite, die es als besonders provokant empfand, dass die evangelischen Gottesdienste in der St. Georggasse – ausgerechnet gegenüber dem Jesuitenkonvent – abgehalten wurden, war die Fürstin auf diese Weise auch in den kommenden Jahren eine „Schutzherrin“ der Protestanten in der Stadt und indirekt auch deren ländlicher Umgebung, wobei sie sowohl ihre weitläufigen verwandtschaftlichen Beziehungen als auch jene ins Kaiserhaus spielen ließ.

Als im Juli 1679 die Pest in Westungarn grassierte und auch in Ödenburg Eingang fand, begab sich Anna Maria Fürstin Eggenberg samt ihrem Hofstaat und Hofprediger in das seuchenfreie Rust/Ruszt, wo sie bis zum Erlöschen der Pest im Frühjahr 1680 lebte und eine ähnliche Funktion wie bis dahin in Ödenburg ausübte. Im März 1680 kehrte sie in ihr Haus in Ödenburg zurück, starb aber dort bereits am 8. Mai 1680. Hanns Tschany schrieb: *„Item ihn disen 80igsten Jahr, als den 8. May ist die Gnedtigste Fürstin von Egenberg alhier bey unss gestorben, welche noch Ihn Marty am Josephus Tag mit ihrer Hoffstath von Rust ist hereingeraist widerumben. Und ihr Hoffprediger der Ehrwurtige Herr Mathias Lang nach Ihrem Toth nicht lenger ihn ihren haus dörffen predigen, als biss den Sonntag vor Johanny des Tauffers, da er ist abgeschafft worden und ihre Leith abdankth und ausszalth. Solches Haus aber hat sye der Evangellischen Gem. verschafft, wo sie ihren Gothes Dienst drinnen hat gehalten.“*

Schon in ihrem Testament,⁹ das sie am 4. Jänner 1677 verfasste und naturgemäß in erster Linie das Erbe ihrer Kinder betraf, trachtete sie, dass ihr Ödenburger Haus auch nach ihrem Ableben ein fester Stützpunkt und Zufluchtsort für die Evangelischen der Stadt bleiben sollte und bestimmte im Abschnitt „*Consignation der Geistl. und Weltlichen Legaten*“, dass ihr Haus in der Georgengasse einschließlich des Inventars, also „*auch Canzl Tuch, silberne Leichter und Kelch, so bishero zum Gottes Dienst alhier zu Oedenburg dienten*“ auch weiterhin den Evangelischen zur Verfügung stehen sollten. Anna Maria fürchtete offensichtlich mit Recht, dass die evangelische Gemeinde von Ödenburg allein nicht dem Druck der katholischen Umgebung, die in der Person des Kaisers, im Bischof von Raab/Győr Georg Széchenyi und auch im Palatin Paul Esterházy mächtige Helfer hatte, würde standhalten können. So griff sie zu einem schlaun Schachzug und stellte auch für die Zeit nach ihrem Tod testamentarisch ihr Haus als „evangelische Einrichtung“ unter gleichsam „diplomatischen Schutz“. Sie bestellte nämlich die am Kaiserhof akkreditierten Vertreter der protestantischen Reichsfürsten, die „*an dem Kayserl. Hoff anwessente Evangelische Königl. Chur und Fürstl. Gesandte Reichs Hoffrätthe, Residenten und Agenten und eben diesen in specie des Chur Sächsischen Resident auch Churfürstl Brandenburg-Culmbach Agent, die von Zeit zu Zeit sein werden*“ als Aufsichtsorgane über das Haus. Mit Recht hoffte sie, dass man von Wien aus wegen „eines Hauses in Ödenburg“ keine politischen Verwicklungen riskieren werde. Sie sorgte aber auch für den Fall vor, dass - aus welchen Gründen immer - sich der konfessionelle Zustand in der Stadt ändern sollte und fügte hinzu: „*Solt aber der Evangelische Gottes Dienst gänzlich aus sein, die gesandte und nit interessiert aufgehoben werden, so sollen obbesagte gesandte Reichs Hoffrätthe, Residenten und Agenten insonderheit aber die Speciae Inspectores das Haus sambt denen Grundstückchen umb paares Gelt verkauffen undt besagten Kauffschilling dem Fürstl. Brandenburg-Culmbachischen Agenten zustellen, dieser aber den Kirchenornat sambt den Gelt seiner gnedigsten Herrschaft zu dem Endt, dass damit das Erste dem Hoff zu Beyreith, das Letzte aber dem Gymnasio Christian Ernestino¹⁰ applicirt werde. Solang aber ein Evangelischer Gottes Dienst alhier gelassen wirdt, soll das Haus sambt aller pertinentien bey demselben verbleiben.*“

Weiters vermachte sie auch Legate für „ihre Leute“ in Ödenburg:

„Dem Hr. M. Lang unsern Hoffpredigern	500 fl.
Hr. J. Barth ¹¹ und Herrn Sobitsch ¹² ieden	200 fl.
Dem Benedict Cantor	50 fl.

⁹ Steiermärkisches Landesarchiv (Familienarchiv Herberstein) a. O. Als Zeugen unterschrieben das Testament die Freiherrn Hans Christian Wurmbrandt, Adam von Windischgrätz, Johann Christoph von Windischgrätz, Hanns Christoph Wurmbrandt, Wolf Albrecht Rindtsmaull, Hanns Friedrich von Hohenwarth und Wolff Globitz, alles evangelische Exulanten, die sich damals offensichtlich in Ödenburg oder zumindest in Westungarn aufhielten.

¹⁰ Christian Ernst von Brandenburg-Bayreuth (Markgraf: 1655–1712), ein Neffe der Fürstin Eggenberg, gründete 1664 in Bayreuth ein „Gymnasium illustre“ (heute Gymnasium Christian Enestinum).

¹¹ Johann Konrad Barth (1634–1692)

¹² Christoph Sobitsch (?–1695)

<i>Denen Musiciis im Gotthaus</i>	150 fl.
<i>Undt sollen Sie alßdann unter denen Exulierenden Predigern so nicht mehr vorhanden sein, dem Mössner</i>	15 fl.
<i>Denen Exulierenden Predigern so zur Zeit unseres Todtfalls alhier wohnen werden, verschaffen wir überhaupt 300 fl. Die soll unser nachlassende Hoffprediger und die zwey anderen Evangelischen Predigers nach Guetdüncchen unter sie verthailen.</i>	
<i>Denen exulierenden Schulbedienten nach vorigen verstandt überhaupt</i>	200 fl.
<i>Denen Hausarmen alhier zu Oedenburg nach unsers Predigers Disposition</i>	300 fl.
<i>Denen Betern bey der Leich Predig und Abführung unseres Cörpers von Landt zu Landt auszutheillen</i>	50 fl.
<i>Dem Oedenburger Spital und Lazarett je 50 fl. so</i>	100 fl.
<i>Fräylein Barbara Freyin von Jobstlperg [?]</i>	1.000 fl.
<i>Fräulein Ester von Mandorff</i>	150 fl.
<i>Unter zwey Edlknaben anstath Ihrer Ausstaffierung jeden</i>	150 fl. = 300 fl.
<i>Unssern Hoffmaister Colfossel,¹³ welcher unns vill Jahr guet und threulich gedienet</i>	1.000 fl.
<i>Herrn Secretario Adami, welcher unss gleichfalls eyferig und sorgfältig gedienet</i>	1.000 fl.
<i>Unsern Aufwarter Streny [?]</i>	100 fl.
<i>Unsern Jungfrau [...?]wacherin</i>	300 fl."

Schon wenige Tage nach dem Tod der Fürstin Eggenberg am 8. Mai 1680 trat eine Kommission zusammen und stellte ein Inventar des Nachlasses zusammen, das sich ebenfalls im Konvolut des oben zitierten Testaments befindet und folgende Überschrift trägt: „*Inventarium und Beschreibung der Durchlauchtigen Hochgebohrenen Fürstin Frauen, Frauen Anna Maria verwitibten Herzogin zu Crumau und Fürstin Eggenberg gebohrne Marggräffin zu Brandtenburg (:titul. :) Cristlöbl. Gedechnus völligen Verlassenschaft zu Oedenburg in Hungarn, welche durch die Herrn Executores, Alß die Wohlgebohrne Herrn Ulrich Victor Herr von Mätz und Freyherrn zu Spiegelfeldt und Herrn Christian Freyherrn von Egg, zu mit und beysein der von denen Hochfürstl. Erben hinzu abgeordneten Gewaltstragern, Alß von Ihro Fürstl. Gndn. Johann Christian dero Hoff Secretario Hr. Johann Carl Piechteler von Greiffenthall, von Ihro Fürstl. Hrn. Johann Seyfried dero Rentmaister Hr. Johan Andreas von Mainersperg und Ihro Fürstl. Gndn. von Dietrichstain Hr. Secretary Mathias Adam, in allen von 27. biß 30. May ao. 1680 alhier zu Oedenburg ordentlich beschrieben worden.*“

Auch in diesem Dokument wird das „Eggenbergische Haus“ unter dem Abschnitt „Vertestiertes Grundstuckh“ erwähnt: „*Das sogenanntt Rosschische Hauss von Ihro fürstl. Gndn. Aigenthumblich erkauffte Hauss in der Jörggassen mit allen und ieden dazugehörigen Grundstückhen, welches nach Fürstl. Disposition zu Unterhaltung der Evangelischen Gottesdiensten sambt den ganzen Capellenornat, darunter in*

¹³ Name nicht eindeutig entzifferbar.

specie ein paar Silberne Leuchter sambt den Canzluech legirt worden." Man kann annehmen, dass die vermögensrechtlichen Bestimmungen des Testaments, die nun in Kraft traten, vollinhaltlich erfüllt wurden.

Im Testament hatte die Fürstin auch verfügt, dass ihr Leichnam nach Bayreuth überführt werden und dort neben ihren Eltern beigesetzt werden sollte. Diese Bestimmung zögerte allerdings die evangelische Gemeinde von Ödenburg fast zwei Jahre hinaus und durfte durch diesen Schachzug weitere zwei Jahre ihre Gottesdienste im Eggenbergerhaus abhalten. Erst am 17. März fand schließlich die feierliche Leichenfeier statt an die die Überführung nach Bayreuth erfolgte. Auch darüber berichtet die Tschany-Chronik: *„Item seyn ihn disen 82igsten Jahr, den 17., 18., 19. Marty der sel verstorbenen Fraue Fürstin von Ekenberg die Leichpredigten gehalten worden. Die erste den 17. dito: ihn unssern Bethhaus. Von dem Ehrwirtigen Herrn Christoff Sobizsch ist der Text gewest. Dass ist eine rechte Withibm die einsamb ist undt ihre Hoffnung auff Goth stöllet und so weiter forth wie die Worth ferner lauthen.*

Die anderte Leichpredigts hat ihn unsser Bethhauss gehalten der Ehrwirtige Herr Johann Conradt Parth und hat zum Leichentext genobmben der sel. Verstorbenen Fürstin ihr Symbolum so sye alle Zeith ihn ihren Mundt gefirth hat. Ihn 4 Buchstaben A. G. M. V. Das ist auff Goths meyn Vertrauen. Und bey solchen zweyen verrichten Leichpretigen ihn Bethauss ist bey den Altar gestanden eine Bahr und ein schwarzes Tuch darüber und Waphen darauff und auff jeder Seyten 6 sülberne Leychter mit breneten Wachxlichtern und oben zum Haupt auff der Bahr ein Creuz. Die drite Leichpredtig hat auff Erlaubnis Ihro Kay. May. den 19. Marty ihn den firstlichen Hauss der Ehrwirtige Herr Mathias Lang, alss ihr gewester Hoffpredtiger gehalten undt ihre lezten Worth, so sye geredt, ehe sye ist verschiden, erklärt auss der Offenbarung S. Johannis am 22 Cap.: Komm Herr Jesu. Und nach verrichter Leichpredtig ihren Lebenslauff verlössen. Und nach Verlössung dess Lebenslauff die Canzl Goth dem Allmächtigen befohlen. Auff welcher Canzl er Goth dem Herrn 6 Jahr gedienet, auff welcher nun er oder ein anderer auff solche Weis nimermehr nach menschlicher Vernunft wirth treten und pretigen. Doch zu stethen Andenken der Ödenburgern wirt solche Canzl ihn diesem Hochfirstlichen Hauss stehen verbleiben, weyl die sel. Fraue Firstin dises Haus der Evangellischen Gem. verschafft hat. Und mith den lezten Worten auss der Offenbahrung S. Johanes von dieser Canzl Ihre Kay. May., den Churfirsten von Saxon, den Firsten von Barreith, einen Ehrsamem Rath und Gem. alhier gesegnet, die Gnade Jesu Christy sey mit euch allen. Amen.

Die sel. Fraue Firstin ist gestorben ihn den 70igsten Jahr ihres Alters: Goth lass sye wohl ruhen."

Mit der Verordnung des Handelsministeriums in Wien vom 26. März 1850 wurde die Institution Handelskammer in der gesamten Habsburgermonarchie mit insgesamt 60 Handels- und Gewerbekammern geschaffen, darunter fünf in Ungarn. Diese wurden entsprechend den damaligen Verwaltungsdistrikten in Pressburg/Pozsony, Ödenburg/Sopron, Pest, Kaschau/Kassa und Debreczin/Debrecen eingerichtet. Die Zuständigkeit der Ödenburger Kammer erstreckte sich demzufolge auf ganz Transdanubien, das heißt auf alle neun dort befindlichen Komitate Ödenburg/Sopron, Eisenburg/Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Weszprim/Veszprém, Raab/Győr und Wieselburg/Moson.¹

Die Ödenburger Kammer hatte 15 Mitglieder (Räte), deren Wahl durch die Händler und Gewerbetreibenden gesetzlich festgelegt wurde, die aber 1850 wegen des noch vorherrschenden Belagerungszustandes bestellt wurden. Erster Präsident der Kammer wurde Johann von Rupprecht, Eigentümer der k. k. Zuckerraffinerie in Ödenburg, Vizepräsident Peter Hofer, Spezereihändler und Warenspediteur in Ödenburg, der dann Rupprecht als Präsident nachfolgte.² Ab 1853/54 wurden dann die Kammerräte gewählt.

In der Handschriftensammlung des Burgenländischen Landesarchivs in Eisenstadt befindet sich ein Verzeichnis der Wahlberechtigten aus dem Jahre 1857, das alle Wahlberechtigten gliedert nach Freistädten und Stuhlbezirken erfasst.³

Liste der Wahlberechtigten aus dem Handelsstand der Königlichen Freistadt Ödenburg:

Abeleß Wilhelm Erben, Lederhändler	Braunsteiner Lorenz, Borstenviehhändler
Aberth Franz Xaver, Spezereihändler	Csermek Anton, Mehl- und Früchtenhändler
Bauer Franz, Borstenviehhändler	Deim Martin, Band- und Zwirnhändler
Bauer Josef, Borstenviehhändler	Desó Rosina, Früchtenhändlerin
Bauer Michael sen., Borstenviehhändler	Dobronits Martin, Greißler
Baumgartner Georg, Borstenviehhändler	Dorner Friedrich, Weinhändler
Baumgartner Leopold, Borstenviehhändler	Drobnits Martin, Victualienhändler
Bekovits Michael, Mehlhändler	Dux Josef, Produktenhändler
Böck Karl, Mehlhändler	Eckel Ferdinand sen., Schnittwarenhändler
Brandl Anton, Spezereihändler	Eckel Ferdinand jun., Schnittwarenhändler
Braun Andreas, Firma (Ratz August), Eisenhändler	

¹ Allgemeines Reichsgesetz- und Regierungsblatt für das Kaisertum Österreich, Nr. 122/1850.

² Komitatsarchiv Ödenburg, K. k. Bezirkskommissariat Mattersdorf, Fasz. 3, Nr. 275/1850.

³ Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Handschriftensammlung, Nr. II/54.

In diesem Verzeichnis sind die Personen zwar alphabetisch gereiht, nicht aber innerhalb der einzelnen Buchstaben, sodass ich die diesbezügliche Alphabetisierung selbst durchgeführt habe. Die Namen habe ich so geschrieben, wie sie im Original vorliegen, das heißt, dass eventuelle ursprüngliche Schreibfehler nicht korrigiert wurden bzw. nicht korrigiert werden konnten.

Feigele Martin, Hutstepperwarenhändler
 Flandorffer Ignaz, Spezereihändler
 Frischmann Peter, Produktenhändler
 Gerhardt Michael sen., Borstenviehhändler
 Gorgias S. Gottlieb, Schnittwarenhändler
 Guggenberger Johann,
   Nürnbergerwarenhändler
 Györy, des Josef Witwe Elisabeth,
   Lederhändlerin
 Györy Elisabeth, Lederhändlerin
 Hauer Demeter, Borstenviehhändler
 Hauer Veit, Holzhändler
 Häuffel Karl, Schnittwarenhändler
 Heimler Rosina, Fruchthändlerin
 Hesz Markus, Kleinhändler
 Hieß Johann, Borstenviehhändler
 Hillebrand Vinzenz, Spezereihändler
 Hirschler Christian Lazar,
   Produktenhändler
 Hofer Peter, Spezereihändler
 Hoffmann Gottlieb Karl, Eisenhändler
 Horschetzky Robert, Produktenhändler
 Isepp Johann, Spezereihändler
 Jacobi Friedrich Ernst,
   Schnittwarenhändler
 Jacobi Wilhelm, Nürnbergerwarenhändler
 Jauernigg Jakob, Leder-Niederlage
 Karner Samuel, Früchthändler
 Kirschner Franz, Hornviehhändler
 Kittenberger Anton, Mehlhändler
 Kornmüller Jakob, Mehlhändler
 Kovacs Franz, Eisenhändler
 Krausz Karl, Mehlhändler
 Lacher Josef, Greißler
 Lenk Samuel, Spezereihändler
 Lindt Michael, Greißler
 Müller Paul, Spezereihändler
 Pachhofer Ludwig,
   Nürnbergerwarenhändler
 Palko Tobias, Greißler
 Pekovits Michael, Mehlhändler
 Pfeiffer Karl sen., Borstenviehhändler
 Pfeiffer Leopold, Borstenviehhändler
 Pfeiffer Mathias, Borstenviehhändler
 Pfendesak Georg, Mehlhändler
 Pfendesak M. L., Schnittwarenhändler
 Pinterits des Karl Witwe,
   Spezereihändlerin
 Regenbogen Karl, Greißler
 Regenhart Josef, Geschirr- und
   Flachshändler
 Rehling Johann sen., Greißler
 Rehling Johann jun., Greißler

Ritter Leopold, Fruchthändler
 Rosenberg David, Ochsenhändler
 Rosenberg Moritz und Leopold,
   Viehhändler
 Rosenfeld Jakob, Produktenhändler
 Rosenheim Georg, Mehlhändler
 Ruß des Josef Witwe, Spezereihändlerin
 Schaffer Anton, Victualienhändler
 Schaffer Anton, Greißler
 Schafnitzel Josef, Nürnbergerwarenhändler
 Schandera Josef, Spezereihändler
 Schiff Ignaz, Früchthändler
 Schlesinger Sigmund, Produktenhändler
 Schneider Karl, Greißler
 Schöll Gottlieb, Schnittwarenhändler
 Schügerl Magdalena, Greißlerin
 Schütz Martin, Greißler
 Schütz Marttin, Victualienhändler
 Seyring Ad. und Henicke R., Buchhändler
 Slama Ignaz, Greißler
 Spitzer Max, Handelsmann
 Steiger Josef, Spezereihändler
 Stern Josef, Greißler
 Szöllösy Franz Georg, Tuchhändler
 Thiering Gottfried, Fruchthändler
 Thirring Ferdinand, Eisenhändler
 Thirring Ludwig, Eisenhändler
 Tiefbrunner Theodor,
   Schnittwarenhändler
 Töpler Gottlieb, Lederwarenhändler
 Töppler Karl, Tuchhändler
 Tullner Anton, Greißler
 Uhlmann Ignaz, Kleinhändler
 Unger des Michael Witwe,
   Spezereihändlerin
 Vollner Ludwig, Greißler
 Wagner Franz, Greißler
 Wagner Josef, Zwirnhändler
 Wagner Samuel, Steingut- und
   Porzellangeschirrhändler
 Walheim des Josef Witwe,
   Schnittwarenhändlerin
 Warschitz Michael, Greißler
 Wigand Karl Friedrich, Buchhändler
 Wödl Andreas, Schnittwarenhändler
 Wrchowßky Ferdinand, Tuchhändler
 Zechmeister Georg, Spezereihändler
 Zehetbauer Josef, Spezereihändler
 Zettel C. und Szöllösy C.,
   Schnittwarenhändler
 Zoppert Maximilian, Früchthändler
 Zügn J. G., Eisenhändler
 Zügn Tobias, Eisenhändler.

Insgesamt sind es 114 Personen. Nach den einzelnen Handelszweigen geordnet, ergeben sich folgende Zahlen: 1 Bandhändler, 12 Borstenviehhändler, 2 Buchhändler, 7 Eisenhändler, 1 Flachshändler, 3 Fruchthändler, 5 Früchtenhändler, 1 Geschirrhändler, 9 Greißler, 1 Handelsmann, 1 Holzhändler, 1 Hornviehhändler, 1 Hutstepperwarenhändler, 2 Kleinhändler, 4 Lederhändler, 1 Lederwarenhändler, 9 Mehlhändler, 4 Nürnbergerwarenhändler, 1 Ochsenhändler, 1 Porzellanhändler, 6 Produktenhändler, 11 Schnittwarenhändler, 15 Spezereihändler, 1 Steinguthändler, 3 Tuchhändler, 3 Victualienhändler, 1 Viehhändler, 1 Weinhändler, 2 Zwirnhändler.

Liste der Wahlberechtigten aus dem Fabriksstand:

Carstanjen Gustav Franz, Zuckerfabriksinhaber
 Goldmann Anton, Sparherdfabrikant
 Hillebrand Vinzenz, Liqueur- und Rosoglio-Fabriksbesitzer
 Rupprecht Johann v. sen., Zuckerraffinerie-Inhaber
 Schiffer Johann, Liqueurfabrik
 Schmid Karl, Regenschirmfabrikant
 Seltenhofer Friedrich, Glockengießer- und Brunnenmaschinist
 Zettel Josef, Liqueur- und Rosoglio-fabriksbesitzer.

Wahlberechtigt aus dem Montangewerbe:

Mießbach Alois, Subpächter der Brennerberger Steinkohlengrube.

Liste der Wahlberechtigten aus dem Gewerbebestand:

Ammering August, Fleischhauer	Braun Jakob, Kappenmacher
Andretti Cajetan, Schneider	Braun Josefa, Vergolderin
Bauer Franz, Kur- und Hufschmied	Braun Witwe Susanna, Bäckermeisterin
Bauer Johann, Landkutscher	Brenner Ferdinand, Siebmacher
Bauer Johann, Zeugweber	Brenner Gottlieb, Siebmacher
Baumann Georg, Gastwirt	Brenner Johann, Bürstenmacher
Bayer Sebastian, Riemer	Brenner Johann, Hafner
Beck Samuel, Fleischhauer	Brenner Karl, Bäcker
Berger Johann, Mehlverschleißer	Brenner Michael, Schuhmacher
Bergmann Karl, Tischler	Brückner Christian, Weißgerber
Bergmann Ludwig, Glaser	Brukner Josef, Kammacher
Bertl Ludwig, Deckenmacher	Brunner Richard, Bierwirt
Birnbaum Johann, Fassbinder	Buck Franz Xaver, Gold- und Silberarbeiter
Bognar Johann, Schneider	Buk Markus, Goldarbeiter
Bognar Lorenz, Pflastermeister	Cavallar Anton jun., Tabak-Hauptverleger
Böhm Johann, Fleischhauer	Coriary Michael, Schlosser
Bomler Johann, Spengler	Csapody Martin, Zischmenmacher
Borsch Ignaz, Zischmenmacher	Danschachner Johann, Bäcker
Borsch Ignaz, Zischmenmacher	Degel Karl, Fleischhauer
Bosch Kaspar, Bräumeister	Dekovich Michael, Tischler
Brandlhofer Anton, Müller	Demey Johann, Fleischhauer
Braun Christoph, Seifensieder	Demy Paul, Fleischhauer
Braun Ferdinand, Seifensieder	Diem Michael, Fassbinder

Dollmayer Franz, Lebzelter
Dörfler Lorenz, Schlosser
Drescher Georg, Zischmenmacher
Drescher Johann, Schneider
Drescher Leopold, Zischmenmacher
Eichinger Karl, Schneider
Eigner Franz, Kürschner
Einbeck Ferdinand, Bäcker
Eipelthauer Josef, Lebzelter
Eipelthauer Josef, Lebzelter
Eipelthauer Katharina, Lebzelterin
Elixhausen Franz jun., Zimmermaler
Erlacher Josef, Schuhmacher
Falk Johann, Zeugschmied
Felkel Johann, Ziegeldecker
Fend Johann, Tischler
Fischer Franz, Seidenfärber
Flek Josef, Wagner
Földboros Johann, Spengler
Frank Franz Xaver, Tischler
Freiszmuth Samuel, Zischmenmacher
Friedenreich Andreas, Spengler
Friedrich Stefan, Ziegelei-Inhaber
Fröhlich Johann, Handschuhmacher
Fröhlich Stefan, Gelbgießer
Fugger Johann, Bäcker
Gaupmann Anton, Traiteur
Gebhard Andreas, Drechsler
Gehringer Josef, Tapezierer
Geiger Martin, Korbmacher
Gerhard Gottlieb, Fleischhauer
Gesellmann Stefan, Bierwirt
Geyger Franz, Korbmacher
Geyschlager Alois, Schönfärber
Gnadlinger Georg, Wagner
Göhring Gottlieb, Schuhmacher
Gombord Karl, Käsmacher
Götz Johann jun., Zischmenmacher
Graf Gottlieb, Bäcker
Graf Samuel, Schneider
Greilinger Ferdinand, Müller
Greilinger Michael, Müller
Gruber Alois, Glaser
Gruber Karl, Selcher
Gruber Karl, Siebmacher
Gruber Michael, Brandweinschänker
Gruber Tobias, Bäcker
Guth Johann, Schuhmacher
Györgyfalvay Gottlob, Schuhmacher
Györy Josef, Fleischhauer
Habich Franz, Schneider
Hackstock Samuel, Tischler

Hacky Ferdinand, Tischler
Halvax Paul, Fassbinder
Hampach Ferdinand, Fleischhauer
Handler Josef, Baumeister
Hansmann Michael, Schuster
Hartmann Jakob, Tuchmacher
Hartner Witwe Barbara,
Rauchfangkehrermeisterin
Hartner Josef, Rauchfangkehrer
Hasenauer Heinrich, Schuhmacher
Hasenauer Martins Erben, Ziegeleibesitzer
Hasenegger Karl, Anstreicher
Hauer Franz, Bäcker
Hauser Josef, Tischler
Hauser Ludwig, Tischler
Hauser Samuel jun., Bäcker
Hauser Samuel sen., Fassbinder
Hayden Michael, Mehlferschießer
Hayder Anton, Müller
Heinrich Paul, Schlosser
Heintz Johann, Weber
Heiß Josef, Zimmermeister
Heißler Mathias, Bäcker
Heldrich Friedrich, Traiteur
Hetzler August, Schlosser
Hiernschrodt Karl, Kupferschmied
Hild Ferdinand, Baumeister
Hild Georg, Baumeister
Hild Karl, Steinmetz
Hirnschrodt Josef, Kupferschmied
Hochholzer Christian, Schneider
Hoffmann Anton, Schuster
Hoffmann Christian Adam, Wurstmacher
Höller Georg, Steinmetz
Holzhofer Andreas, Fleischhauer
Holzkorn Andreas, Fleischhauer
Horvath Josef, Zischmenmacher
Horvath Josef jun., Spengler
Hutter Andreas, Siebmacher
Hutter Paul, Siebmacher
Iglar Johann, Kammacher
Iglar Paul, Schnürmacher
Illner Karl, Seiler
Isola Leonhard, Käse- und Salamimacher
Jäger Mathias, Fleischhauer
Jentsch Andreas, Buchbinder
Jermann Karl, Vergolder
Jerotzek Franz, Sattler
Kammerlohr Christof, Fleischhauer
Kammerlohr Josef, Bierwirt
Kastner Franz, Lackierer
Kaßner Ignaz, Sattler

Kasztner Christian, Anstreicher
Kern Witwe Katharina,
Hufschmiedmeisterin
Kheim Michael, Tischler
Kientzl Franz, Lohnkutscher
Kintzel Mathias, Lohnkutscher
Kirchknopf Michael, Fleischhauer
Klärner Friedrich, Fleischhauer
Klauß Martin Josef, Wundarzt
Kleer Michael, Wattermacher
Klein Samuel, Hutmacher
Klemm Christof, Seiler
Klenner Michael, Kepenekschneider
Klimesch Johann, Rauchfangkehrer
Kloiber Johann, Sattler
Kluge Ludwig, Schönfärber
Koch Andreas, Zischmenmacher
Kohn Salomon, Trödler
Köller Paul, Gold- und Silberarbeiter
Köller Wilhelm, Uhrmacher
Korner Johann, Fleischhauer
Kovartzik Wenzel, Schneider
Krauß Witwe Katharina, Müllermeisterin
Krausz August, Bürstenmacher
Krausz Karl, Tuchmacher
Krausz Samuel sen., Tuchmacher
Kregtzy Johann, Uhrmacher
Kremszner Karl, Selcher
Kremszner Michael, Seifensieder
Kretschy Alois, Schneider
Krippel Ignaz,
Kaffeehausgerechtigkeitsinhaber
Krößing Georg, Tischler
Kugler Anton, Zuckerbäcker
Kugler Heinrich, Gold- und Silberarbeiter
Kugler Karl, Traiteur
Kugler Michael, Gold- und Silberarbeiter
Kumert Karl, Seifensieder
Kummert Friedrich, Nadler
Kundt Gottlieb, Lederer
Küntzl Johann, Bäcker
Lakner Michael, Lohnkutscher
Landgraf Theodor, Gastwirt
Layrer Johann, Fleischhauer
Leeb Josef, Anstreicher
Leidenfrost Georg, Fleischhauer
Lenk Johann, Essig- und
Branntweinerzeuger
Lenk Ludwig, Ziegelei-Inhaber
Leitgeb Josef, Schuster
Lichtl Gottfried, Kaffeesieder
Löffler Martin, Zischmenmacher

Löffler Paul, Zischmenmacher
Lux Franz Xaver, Apotheker
Mandl Ignaz, Wundarzt
Manhardt Friedrich, Bäcker
Maniger Michael, Schmied
Maninger Johann Georg, Seifensieder
Marton Andreas, Zischmenmacher
Marton Andreas, Zischmenmacher
Max Mathias, Schuster
Mayer Franz, Handschuhmacher
Mechle Josef, Steinmetz
Melan Stefan, Schmied
Molterer Johann jun., Messerschmied
Molterer Johann sen., Messerschmied
Moretti Vinzenz, Käse- und Salamimacher
Moßmüller Wenzel, Schuhmacher
Mühl Konrad, Müller
Mühl Witwe Susanna, Müllermeisterin
Nessel Karl, Schneider
Niewelt Franz, Uhrmacher
Nits Georg, Schuster
Oberlohr Karl, Seiler
Ödenburger Stadtgemeinde, Ziegelei-
Inhaber
Pachhofer Franz, Tabakverschleißer
Palfy Alexander, Hufschmied
Patzer Christof, Selcher
Patzer Christof jun., Selcher
Paul Karl, Weber
Pejachevich Gf. Ferdinand, Ziegelei-
Inhaber
Petrik Josef, Hutmacher
Petrik Ludwig, Bürstenmacher
Petschacher Gottlieb, Tischler
Pettschacher Samuel, Tischler
Pfeiffer Anton, Fassbinder
Ploth Anton, Tischler
Pokorni Anton, Schlosser
Posch Albert, Lohnkutscher
Posch Paul, Lohnkutscher
Printz Josef, Buchbinder
Proßwimmer Karl, Buchbinder
Proßwimmer Samuel, Bäcker
Püller Ludwig, Riemer
Püller Tobias, Riemer
Purt Josef, Wattermacher
Rabang Peter, Schuster
Raidl Johann, Gastwirt
Raidl Stefan, Kürschner
Raumer Johann, Traiteur
Rehm Georg, Müller
Reichard Adolf, Buchdrucker

Reichel Julius, Kupferschmied
Reichenhaller Josef, Kaffeehausinhaber
Reichl Friedrich, Bäcker
Reisch Karl, Kaffeesieder
Reiter Mathias, Zischmenmacher
Renner Friedrich, Schuhmacher
Renner Georg, Zimmermeister
Renner Gottlieb, Kepenekschneider
Renner Johann, Wagner
Richter Anton Julius, Wundarzt
Riedler Franz, Wundarzt
Riesinger Johann, Sattler
Riesinger Johann, Sattler
Rieß Andreas, Bäcker
Ringbauer Anton, Zischmenmacher
Ringbauer Josef, Zischmenmacher
Romwalter Karl, Buchdrucker
Rosenbusch Leopold, Uhrmacher
Rosenheim Franz, Tischler
Rößler Florian, Tischler
Roth Gottlieb, Bäcker
Rückert Gottlieb, Bäcker
Rückert Josef, Kappenmacher
Rupprecht Josef, Apotheker
Rürnschopf Josef, Trödler
Ruttrich Paul, Schneider
Sachs Paul, Zischmenmacher
Salzer Ignaz, Mehlverschleißer
Schäffer Daniel, Tuchmacher
Schätzel Samuel, Schönfärber
Schauer Georg, Uhrmacher
Schellenhammer Leonhard, Gastwirt
Schetzl Gustav, Schneider
Schey Samuel, Spengler
Schilfer Johann, Liqueurerzeuger
Schilling Karl, Seifensieder
Schlecht Johann, Traiteur
Schmidt Ernst, Schuster
Schmidt Franz Xaver, Tischler
Schmidt Johann, Schuster
Schmidt Mathias, Schuster
Schmidt Samuel, Seifensieder
Schneeberger Georg, Schneider
Schneider Franz, Zimmermeister
Schneider Leopold sen., Tuchmacher
Schneider Michael, Bierwirt
Schöpfberger Albert, Seifensieder
Schönherr Josef, Müller
Schönhofer Traugott, Hufschmied
Schopf Johann, Seiler
Schöpf Karl, Lackierer
Schrantz Gottlieb, Schuster

Schrems Karl, Tapezierer
Schremß Karl, Tapezierer
Schrikker Johann Gottlieb, Bäcker
Schügerl Johann, Kuchenbäcker
Schuster Karl, Glaser
Schwabi Jakob, Zuckerbäcker
Schwartz Josef, Zischmenmacher
Schwarz Anton, Tischler
Schwarz Franz, Schneider
Schwarz Martin, Handschuhmacher
Schwingsakl Johann, Anstreicher
Senft Josef, Hafner
Slava Nikolaus, Selcher
Sola Mathias, Bäcker
Sommer Michael, Gastwirt
Somogyi Stefan, Zischmenmacher
Sonntag Daniel, Traiteur
Spieß Vinzenz, Apotheker
Stadler Ludwig, Seifensieder
Stark Friedrich, Selcher
Stark Johann, Bierwirt
Steiger Franz, Zischmenmacher
Steiner Gottlieb, Zischmenmacher
Steiner Johann, Schlosser
Steinhof Philipp, Trödler
Stiarßky Johann, Schneider
Stokinger Karl, Kettenschmied
Storno Franz, Rauchfangkehrer
Stößner Ludwig, Tischler
Stoye Johann Gottlieb, Schlosser
Stranzl Paul, Zischmenmacher
Szabo Anton, Zischmenmacher
Szekely Gabriel, Zischmenmacher
Szekely Karl, Zischmenmacher
Szikora Johann, Schneider
Szikora Johann, Zischmenmacher
Szilagy Emmerich, Schneider
Takats Ladislaus, Hufschmied
Tasch Johann, Bürstenmacher
Thiering Samuel, Stärkmacher
Tiefbrunner Robert, Spengler
Tiefenbach Paul, Zischmenmacher
Tihatsek Josef, Hafner
Tomaschek Josef, Schuster
Töppler Michael, Lederer
Töppler Ludwig, Lederer
Toth Witwe Barbara, Hufschmied
Trittremmel Johann, Wagner
Trogmayer Karl, Bürstenmacher
Trogmayer Michael, Lederer
Trogmayer Samuel, Lederer
Tschurl Gottlieb, Bäcker

Tschürtz Kaspar, Schlosser
 Tummerauf Andreas, Schuster
 Ullein Anton, Zimmermeister
 Unger Daniel, Fleischselcher
 Unger Samuel, Fleischselcher
 Valentin Leopold, Schuster
 Voga Eduard Anton, Apotheker
 Wagner Alois, Lohnkutscher
 Wagner Franz, Bandmacher
 Walter Anton, Weber
 Walter Georg, Schuster
 Wanitzky Franz, Baumeister
 Wappel Anton, Badhausinhaber
 Warkoveil Samuel, Schneider
 Warkoweil Gottlieb, Bäcker
 Warschilka Anton, Hafner
 Warschilka Johann, Bäcker
 Weinberger Friedrich, Fassbinder
 Weinberger Leopold, Fassbinder
 Wentzel Josef, Schuster
 Wentzel Michael, Schuhmacher
 Wich Johann, Gastwirt

Wild Johann, Bürstenmacher
 Wimmer Johann, Korbmacher
 Winkler Friedrich, Zischmenmacher
 Winkler Karl, Selcher
 Winkler Michael, Zischmenmacher
 Wischi Karl, Bäcker
 Wischy Ferdinand, Bäcker
 Wrchofsky Witwe Susanna,
     Tuchmachermeisterin
 Wrchofsky Ferdinand, Wirt und
     Kaffeehausgerechtigkeitsinhaber
 Wrchowßky Michael, Tuchmacher
 Wrchowßky Tobias, Tuchmacher
 Wunderlich Ludwig, Strumpfwirker
 Wurster Christian, Schuster
 Zauß Vinzenz, Hafner
 Zepko Ignaz, Watte- und Stärkmacher
 Zettwitz Karl, Fleischhauer
 Zimmermann Samuel, Schlosser
 Zobl Gottfried, Lohnkutscher
 Zügn Ferdinand, Beigelbäcker.

Insgesamt sind es 394 Gewerbebetriebe. Nach den einzelnen Gewerbebezweigen geordnet ergeben sich folgende Zahlen: 4 Anstreicher, 4 Apotheker, 1 Badhausinhaber, 24 Bäcker, 1 Bandmacher, 4 Baumeister, 1 Beigelbäcker, 5 Bierwirte, 1 Branntweinschenker, 1 Bräumeister, 3 Buchbinder, 2 Buchdrucker, 6 Bürstenmacher, 1 Deckenmacher, 1 Drechsler, 1 Essig- und Branntweinerzeuger, 7 Fassbinder, 19 Fleischhauer, 7 Gastwirte, 1 Gelbgießer, 3 Glaser, 5 Gold- und Silberarbeiter, 5 Hafner, 3 Handschuhmacher, 2 Hutmacher, 6 Hufschmiede, 5 Kaffeehausinhaber, 2 Kammacher, 2 Kappenmacher, 1 Käsemacher, 2 Käse- und Salamimacher, 2 Kepenekschneider, 1 Kettenschmied, 1 Korbmacher, 1 Kuchenbäcker, 3 Kupferschmiede, 2 Lackierer, 1 Landkutscher, 4 Lebzelter, 5 Lederer, 1 Likörerzeuger, 7 Lohnkutscher, 3 Mehlverschleißer, 2 Messerschmiede, 9 Müller, 1 Nadler, 1 Pflastermeister, 4 Rauchfangkehrer, 3 Riemer, 5 Sattler, 9 Schlosser, 2 Schmiede, 18 Schneider, 1 Schnüremacher, 3 Schönfärber, 9 Schuhmacher, 16 Schuster, 1 Seidenfärber, 9 Seifensieder, 4 Seiler, 9 Selcher, 5 Siebmacher, 6 Spengler, 2 Stärkemacher, 3 Steinmetzen, 1 Strumpfwirker, 1 Tabakhauptverleger, 1 Tabakverschleißer, 3 Tapezierer, 19 Tischler, 6 Traiteure, 3 Trödler, 8 Tuchmacher, 5 Uhrmacher, 2 Vergolder, 4 Wagner, 3 Wattemacher, 3 Weber, 1 Weißgerber, 4 Wundärzte, 1 Wurstmacher, 1 Zeugweber, 1 Zeugschmied, 1 Ziegeldecker, 5 Ziegeleiinhaber, 1 Zimmermaler, 4 Zimmermeister, 29 Zischmenmacher, 2 Zuckerbäcker.

A közép- és kora újkori ispotály-történet összetett, több szempontú kutatást kíván. Így pl. a szegénygondozás és egészségügy feltárása mellett egyaránt vizsgálati szempontot jelent az intézmény építéstörténete és elhelyezkedése a város topográfiájában, a működésére vonatkozó utasítások elemzése, a működésével megbízott személyek életpályája, az ispotály gazdálkodása (gazdasági egység jellege), valamint beágyazottsága a helyi társadalomba, kapcsolatrendszere, funkciói, illetve a konfesszionális kérdések.² E vizsgálati szempontokat érvényesítve, a kora újkorra is kitekintve készült el a középkori Magyarország ispotályainak (ispotály-hálózatának) legújabb összefoglalása, mely az autentikus forrásfeltárás mellett a szakirodalmi eredményeket nemzetközi kontextusban ismerteti, soproni adatokat is feldolgozva.³

Az alábbi kis forrásközlés a 16. századi soproni ispotály működtetésével kapcsolatban keletkezett instrukciók egy speciális típusát hozza, ugyanis a Michael Mayer/Maier ispotálymesternek adott utasítás egy heti étrendet rögzít. A kora újkori Sopron egészségügyének, szegénygondozásának már eddig is nagyon sok intézményi, infrastrukturális vonatkozása került modern feldolgozásra.⁴ E forrás az eddigi ismeretek bővítésével bepillantást ad a kor táplálkozástörténetének egy kevésbé ismert szegmensébe, adalékkal szolgál az ispotály mindennapi életének, működésének megismeréséhez.

Az utasítást kapó Michael Mayer/Maier életútjáról jelenleg kevés adat ismert. Életútja, hivatali pályáíve, vagyonszerzése további forráskutatást, feldolgozást kíván, hasonlóképpen elemzésre vár a végrendelete alapján is sok elemében kirajzolódó kiterjedt társadalmi kapcsolatrendszere. Neve 1581-ben polgárként tűnik fel.⁵ A külső tanács tagja, 1592-ben ispotálymester volt.⁶ 1596-ban, második házasságában végren-
delkezett.⁷

A datálatlan forrás, Michael Mayer ispotálymesternek szóló speciális instrukció tisztázati példányban maradt fenn. A valószínűsíthetően a 16. század utolsó évtized-

¹ A kora újkori Sopron közegészségügyére vonatkozó forrásfeltárás az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány támogatásával történik.

² Vanja, Christina: Offene Fragen und Perspektiven der Hospitalgeschichte. In: *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit. / Hospitals and Institutional Care in Medieval Early Modern Europe.* (Hg. von Martin Scheutz – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl – Alfred Stefan Weiß. Wien – München, 2008. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung; Ergänzungsband 51.) [a továbbiakban: *Europäisches Spitalwesen*] 19–40.

³ Majorossy, Judit – Szende, Katalin: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary. In: *Europäisches Spitalwesen.* 409–454.

⁴ Kincses Katalin: Szegénygondozás és környezet. In: *Táj és történelem. Tanulmányok a történelmi ökológia világából.* Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp. 2000., Kincses Katalin Mária: Természeti környezet, ökológiai háttér és gyógyítás Sopronban a kora újkorban. *Debreceni Szemle.* 8. (2000) 4. sz., 521–543.

⁵ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL): Sopron Város Levéltára (=SVLT), Oertel-féle rendezés, Lad. L. Fasc. 1. No. 17., Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet, Bp. 1982. Nr. 7568.

⁶ Házi 1982. Nr. 7568.

⁷ Gazdag szerzeményi vagyont felsoroló végrendelete: SL:SVLT, Testamenta, Lad. M. Fasc. 1. Nr. 35. Szövege publikálás előtt áll: D. Szakács Anita: 16–18. századi orvostörténelmi vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron közegészségügyének forrásai. / *Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Die Quellen des Gesundheitswesens der Stadt Ödenburg in der frühen Neuzeit.* [Kézirat, Sopron, 2007.] Nr. 13.

ében készült, a hét napjainak (vasárnaptól szombatig) napi két étkezését rögzítő instrukciónak ez az ún. alapszövege, ugyanis egy egykorú, vagy közel egykorú „kéz” a heti étrendet kihúzásokkal és föléírásokkal kisebb részben stilárisan, nagyobb részben tartalmilag átírta, illetve a végéhez az étkezésen túlmenő fürdőhasználatra vonatkozó előírásokat toldott be. A dokumentum rossz fizikai állapota, szükséges tisztítása, restaurálása miatt ezúttal a forrás címében meghatározott Michael Mayernek szóló eredeti instrukció szövegét, az ún. „alapszöveget” közlöm kiegészítések nélkül, abban a reményben, hogy a teljes körű publikálást a részletes nyelvészeti, táplálkozástörténeti elemzésekkel, Mayer életútjának bőségesebb adatolásával a jövőben elkészíthetem. Az instrukció alapszövegét minuszkuláris átírással írtam át, azt Dominkovits Péterrel olvastam össze.

[Sopron], időpont feltüntetése nélkül⁶

Michael Mayer soproni ispotálmester instrukciója az ispotály heti étkezéséről.

Verzeuchnuß des herrn Michell Maÿern jetziges spitl herrn instruction

Erstlichen. Am sonntag zumb frw stuckh khraðt, vnnd fleisch vnnd einer jeden berschon ein pächer wein, vnnd zur jaussen ein höffen bradtn.

Am monntag zum fruestuckh ein zwieffelsuben, vnnd zum abenndt, oder jaussen, ein rueben, schweine, vnnd rinndt fleisch drunder.

Am erÿtag zumb fruestuckh ein rindtfleisch, vnnd zumb abendt zur jaussen arbeß pund schweÿne vnd rindt fleisch drunder

Am mittwoch zum fruestuckh ein khlein prein, in einer millich oder sonsten, in einer supen vnnd zur jaussen knöpfell oder wie manß haben khan.

Am pffingstag zum fruestuckh zwo richt khraudt vnnd fleisch vnnd zum jaussen ein pradtn, vnnd rueben.

Am freÿtag zum fruestuckh ein guethe supen, vnnd zur jaussen fisch, oder härring, oder was man sonst haben mag, vnnd zwöspen, vnnd ein jeder perschon [!] ein pacherr wein.

Am sambstag zumb fruestuckh eingeseirdt rueben rindtfleisch vnnd schweines trundter, zur jaussen ein ab arbeskhoch, oder was man haben khan.

Bedröffenndt was auß der maudt gfüllt, es seÿ von genssen, khopaunnern, hiennern, oder wie es mag namen haben, wierdt es gleich mit gekhocht, vnnd vnnder, die armen leidt außgetheillt. Deßgleih[en]

Was die sauberkheydt der armen leidt betreffendt, ist das selbige auch der khöchin befolchen. Nemlich alle fierzöchen tag zu waschen vnnd was die sauberkheit der stuben vnnd andern gemachen seindt, das ist auch ordenlich befolchen.

SL: SVLt, Lad. LV. Fasc. 2. Nr. 67/40.

⁶ Valószínűsíthetően a 16. század utolsó évtizede.

Gottlieb August Wimmer életútja 1849 nyaráig

A 1791. augusztus 20-án Bécsben született, a reformkorban, valamint az 1848/49. évi forradalom és önvédelmi háború idején Vas megyében, illetőleg magyarországi evangélikus egyház életében kiemelkedően fontos szerepet játszott felsőlövői lelkész. Wimmer Gottlieb Ágoston – vagy ahogy anyakönyvezték: Gottlieb August Wimmer – munkásságáról az elmúlt több mint 110 esztendő során több kötet és sok tanulmány látott napvilágot, amelyek a fordulatokban és kalandokban bővelkedő életút csaknem minden szakaszát több-kevesebb alaposítással feltárták.¹ Érdekességként említjük ugyanakkor meg, hogy Wimmer irathagyatékának egy nem túl nagy, alig két levéltári doboz terjedelmű, ám rendkívül adatgazdag és értékes részét a Burgenlandi Tartomá-

¹ Az egykori felsőlövői evangélikus lelkész munkásságáról eddig három összefoglaló, Wimmer egész életét bemutatni kívánó kötet jelent meg: *Kurz, Samuel*: Gottlieb August Wimmer weil. evang. Pfarrer A.C. in Oberschützen. Bp., 1895. (továbbiakban: *Kurz*, 1895.) 77; *Magyar Gyóző*: Wimmer Gottlieb Ágost, Felsőlovó nagy papja. Bp. 1910. 64 /Egházunk nagyjai; X./; *Zimmermann, Bernhard Hans*: Gottlieb August Wimmer, 1791–1863. Ein Wiener mit länderweiter Wirkung. Bécs, 1965. (továbbiakban: *Zimmermann*, 1965.) 56.

Mindezek mellett életének és tevékenységének egyes szakaszairól az eddig napvilágot látott nagyszámú – és a teljes életrajzokhoz hasonlóan, egymástól erősen eltérő színvonalú – publikációból lásd: *Frauneder, Helmut*: Die „Armenlehrseminar“ und Wimmers Pedagogik. In: Symposium Gottlieb August Wimmer und die Länder der Stephanskronen. Oberschützen, 2004. 34–46. (Oberschützer Museumsblätter; 1.); *Gönnér, Rudolf*: Gottlieb August Wimmer – Ein burgenländischer Philantrop. = Burgenländische Heimatblätter, 1964. 4. füz. 171–177.; *Gross, Werner*: Wimmer als Geograph. In: Symposium Gottlieb August Wimmer und die Länder der Stephanskronen. Oberschützen, 2004. 47–54. (Oberschützer Museumsblätter; 1.); *Simon Péter*: Wimmer Ágoston 1848-as londoni küldetése. In: A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, I. Szombathely, 1978. 217–226.; *Tilcsik György*: Der Urbärgeliberationsvertrag der Gemeinde Oberschützen. = Burgenländische Heimatblätter, 1987. 4. sz. 145–156.; *Uő.*: Kossuth Lajos levele Wimmer Ágoston 1848. évi második londoni küldetéséről. = Vasi Honismereti Közlemények, 1991. 2. sz. 77–83.; *Uő.*: Adalékok Wimmer Ágoston 1848. évi tevékenységéhez. In: Előadások Vas megye történetéről. II. Szombathely, 1993. 185–198. (Vas megyei levéltári füzetek; 6.); *Uő.*: Quellen und Angaben zur Tätigkeit von Gottlieb August Wimmer im Herbst 1848. In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. Eisenstadt, 2001. 405–425. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland; 105.); *Uő.*: Gottlieb August Wimmer und die ungarische Revolution von 1848/1849. In: Symposium Gottlieb August Wimmer und die Länder der Stephanskronen. Oberschützen, 2004. (továbbiakban: *Tilcsik*, 2004.) 17–33. (Oberschützer Museumsblätter; 1.); *Trepperberg, Christoph*: Die Flucht Gottlieb August Wimmers im Winter 1848/49. = Burgenländische Heimatblätter, 1982. 1. füz. (továbbiakban: *Trepperberg*, 1982.) 13–20.; *Zimmermann, Bernhard Hans*: Gottlieb August Wimmer. Ein Bahnbrecher der Bibelverbreitung in Südosteuropa. = Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich 1937. 125–150.; *Uő.*: Ludwig Kossuth und Gottlieb August Wimmer. = Südostdeutsche Forschungen, 1939. 738–747.; *Uő.*: Gottlieb August Wimmers Reformtätigkeit in der Pfarre Oberschützen. = Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte der Protestantismus im ehemaligen Österreich 1940. 159–179.; *Uő.*: Gottlieb August Wimmers und diplomatische Wirksamkeit. Beiträge zur ungarischen Revolution und Emigration. = Mitteilungen des Österreichischen Institut für Geschichtsforschung, 1941. 1–2. füz. (továbbiakban: *Zimmermann*, 1941/a.) 147–185.; *Uő.*: Gottlieb August Wimmers Wirksamkeit in Bremen. = Zeitschrift der Gesellschaft für niedersächsische Kirchengeschichte, 1941. (továbbiakban: *Zimmermann*, 1941/b.) 174–194.; *Uő.*: Gottlieb August Wimmer (1791–1863). = Burgenländische Heimatblätter, 1963. 4. sz. 163–178.

nyi Levéltár örzi,² amelyet azonban az eddigi kutatások csupán részlegesen hasznosítottak.

Az eddig megjelent publikációkból tudjuk, hogy nagyfelkészültségű és a felvilágosodás eszméire igencsak fogékony evangélikus lelkész 1818-tól – leszámítva az 1833 és 1835 közötti két esztendőt – harminc esztendőn át Felsőlövön teljesített szolgálatot, és három leánya – sorrendben Cornelia, Auguste és Adelheid – érte meg a felnőttkort. A három évtized alatt Wimmer – miközben nem csak jól megtanult magyarul, hanem ízig-vérig magyarrá is vált – lelkipásztori teendőinek ellátása mellett fontos feladatának tekintette az iskolai oktatás és nevelés megszervezését. Ennek részeként ő alapította meg Felsőlövön az 1845-ben rendeltetésének átadott, később gimnáziummal és reáliskolával kibővült evangélikus tanintézetet – amelynek létrehozásához IV. Frigyes Vilmos porosz király (1795–1861, ur.: 1840–1861), valamint József főherceg nádor (1776–1847) harmadik felesége, Mária Dorottya főhercegnő (1797–1855) jelentős támogatást adott. Fontos szerepe volt abban, hogy Felsőlövő község – az országban másodikként – 1840. december 12-én örökvltsági szerződést kötött földesurával, Batthyány Gusztáv (1803–1883) gróffal. Jó néhány, elsősorban a fiatalságnak szánt vallási tárgyú munka megjelentetése mellett nagy jelentőséggel bírt több országot, közöttük Nagy-Britanniát is érintő, nagyszabású bibliaterjesztő tevékenysége, és ugyancsak számottevő volt földrajztudományi munkássága is.

Külön is megemlítenő, hogy Wimmer az első független felelős magyar kormány felkérésére 1848 májusában és júniusában, valamint augusztusában két alkalommal is Londonba utazott. Első utazásának eseményeiről nem sok adat áll rendelkezésre, utóbbival kapcsolatosan azonban tudjuk, hogy Kossuth Lajos (1802–1894) megbízásából egyrészt fegyvereket vásárolt, másrészt egyházi kapcsolatait sorompóba állítva egy nagyobb összegű államkölcsön megszerzését igyekezett elérni, továbbá az angliai magyar és magyarországi angol főkonzulátus felállítására érdekében folytatott tárgyalásokat Palmerston (1784–1865) külügyminiszterrel. A végül nem sok sikert hozó diplomáciai megbízatását követően Magyarországra visszatért felsőlövői evangélikus lelkész saját elhatározásából németre fordította és kiegészítette a szeptember 24-én alföldi toborzókörútra indult Kossuth népfelkelésre buzdító szövegét, amelyet azután október elején 10.000 példányban kinyomtattak és Vas megye németnyelvű lakossága körében terjesztettek. Wimmer emellett 1848 őszén népgyűléseket szervezett és fegyverbe hívta a Felsőlövön és környékén élőket a Vas megyén keresztül hazatérni készülő 10.000 főnyi horvát népfelkelőereg ellen. A horvátok elleni népmozgalom szervezésében való aktív részvétele és az 1848-ban tett két londoni útja miatt a felsőlövői evangélikus lelkészt Kossuth egyik igen fontos bizalmasának tartották, és amikor 1848 decemberének végén a császári csapatok Magyarország, közelebbről Vas megye területére léptek, azonnal megindult a keresés az államellenes tevékenységgel és felségárulással vádolt felsőlövői evangélikus pap után. Wimmernek végül rendkí-

² Burgenländisches Landesarchiv [Burgenlandi Tartományi Levéltár]. Nachlaß Wimmer [Wimmer-hagyaték] (továbbiakban: BTL WH). E hagyatékban Wimmer személyes iratai, levelezése, több munkájának kézírata stb. mellett megtalálhatók családtagjainak iratai – közöttük a lelkész által hozzájuk intézett levelek – is.

vül kalandos módon, többek között álruhában utazva, nem kis szerencsével sikerült előbb az országból, majd pedig Ausztriából is elmenekülnie. Miközben menekülésnek különböző állomásain többször is keresték, 1849. január 24-én Baselbe érkezett. Innen március végén előbb a Genfi tó partján lévő Clarensbe ment, majd május elején Genfbe, egy hónappal később pedig később Párizs érintésével Dél-Franciaországba, St. Etienne-be költözött.³ Közben – és ez az önvédelmi háború befejezéséig így volt – Wimmer folyamatosan pontos adatokkal és információkkal rendelkezett a magyarországi hadiesemények pillanatnyi állásáról és fejleményeiről, és ezen ismereteit megosztotta a Glasgow-ban tartózkodó legkisebb leányával, Adelheiddel (1828–1894), akivel amúgy ez idő tájt rendszeres levelezésben állt.⁴

Wimmer berlini útja 1849 júliusában és augusztusában

Wimmer 1849. június 20-án kelt levelében elújságolta leányának, hogy Párizsban találkozott Teleki Lászlóval (1811–1861), aki nagy örömmel üdvözölte őt.⁵ Teleki 1848 szeptembere óta a magyar kormány félhivatalos megbízottjaként fejtett ki diplomáciai tevékenységet a francia fővárosban. Vélhetően a lelkész ajánlotta fel neki, hogy a porosz királyi udvarhoz fűződő kapcsolatait kihasználva, megkísérel közbenjárni annak érdekében, hogy a szintúgy evangélikus vallású Frigyes Vilmost a magyar ügy mellé állítsa.⁶ Frigyes Vilmos és Wimmer még 1844 augusztusában, a Porosz Sziléziában lévő Erdmannsdorfban ismerkedtek meg, ahol a felsőlövői lelkész egy missziósünnepségen prédikált. Ezt követően azután az uralkodó több alkalommal is fogadta őt.⁷

Wimmer életének kiváló kutatója, Hans Bernhard Zimmermann szerint az evangélikus lelkész ezen ajánlkozását Teleki a magyar külügyminiszterhez, Batthyány Kázmér grófhhoz (1807–1854) továbbította. A magyar kormány számára – miután Poroszországban nem volt megfelelő kapcsolatokkal rendelkező diplomáciai megbízottja – kapóra jött a felsőlövői lelkész kezdeményezése, és ezért úgy határozott, Berlinbe küldi őt.⁸

Mielőtt azonban erre sor került volna, Wimmer július 4-én vagy 5-én Londonba utazott, hogy Christian Bunsennel (1791–1860), Poroszország londoni követével találkozzon és tárgyalásokat folytasson. Wimmer e londoni utazásának előzményei és

³ BTL WH Briefe an Adelheid Wimmer [Adelheid Wimmerhez írt levelek]. (továbbiakban: AWL) Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Clarens, 1849. április 23., Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Clarens, 1849. április 30., Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Genf, 1849. május 8.; Tilcsik, 2004. 26–27.; Zimmermann, 1941/a. 173–174.

⁴ Zimmermann, 1941/a. 174–175.

⁵ „Honfitársaimmal vagyok, és Teleki gróf nagyon örül, hogy itt vagyok.” BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Párizs, 1849. június 20.

⁶ *Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika.* Budapest, 1962. (továbbiakban: Waldapfel, 1962.) 315.; Zimmermann, 1941/a. 176.; Zimmermann, 1965. 38.

⁷ Zimmermann, 1965. 36., 38.

⁸ Waldapfel, 1962. 315.; Zimmermann, 1941/a. 177.; Zimmermann, 1965. 38.

Pulszky Ferenc visszaemlékezésében azt írta, hogy Wimmert Teleki László küldte Londonba. (*Pulszky Ferenc: Életem és korom.* I. köt. Budapest, 1958. (továbbiakban: Pulszky, 1958.) 487. Nem valószínű, hogy Teleki a magyar kormány tudta és beleegyezése nélkül vállalkozott volna erre a lépésre. Erre enged következtetni, hogy Teleki 1849. május 29-én kelt levelében felkérte Pulszkyt, hogy ő írjon Kossuthnak Wimmerről. (Pulszky, 1958. 523.)

részletei sajnos nem ismeretesek, annyit azonban 1849. július 3-án leányához, Adelheidhez írt leveléből tudunk, hogy ez alkalommal is ugyanabban a hotelben lakott, amelyben 1848 augusztusában szállt meg.⁹ Leányával bizonyosan, az ott tartózkodó, és diplomáciai feladatokat ellátó Pulszky Ferencsel (1814–1897) pedig minden bizonnyal találkozott ekkor. E levél érdekessége, hogy már ekkor megemlítette benne tervezett berlini útját: „Könnyen előfordulhat tehát, hogy megbízottként Berlinbe megyek, ahol azután közelebb a hazához, és amelyért talán hasznos és tevékeny lehetnék.”¹⁰

Wimmer július 18-án este utazott el Londonból és Boulogneon keresztül visszatért Párizsba. Itt csupán rövid ideig tartózkodott, majd vontra szállt, és Belgiumon keresztül Berlinbe indult, ahova július 22-én este érkezett meg.¹¹ A lelkész e berlini tartózkodásáról és működéséről – elsősorban az általa és neki írt, valamint a róla és tevékenységéről szóló levelek alapján – lényegesen többet tudunk, mint 1848-ban tett két angliai útjának eseményeiről.

Amint előzőleg említettük, a felsőlövői lelkész terve és célja az volt, hogy IV. Frigyes Vilmosnál kihallgatást kérjen, és kihasználva ismeretségüket rávegye az uralkodót, hogy Ausztriával és Oroszországgal szemben álljon ki Magyarország mellett. Wimmer nem sokkal Berlinbe való megérkezését követően kapcsolatba lépett a város rendőrfőkapitányával, Karl Ludwig Friedrich von Hinkeldeyvel (1805–1856), és rajta keresztül igyekezett a királynál kihallgatást elérni. Az uralkodó lényegében elutasító választ adott, hiszen csak magánemberként volt hajlandó fogadni az általa nagyon kedvelt felsőlövői lelkészt. Ugyanakkor Wimmert arról tájékoztatták, hogy – nyilván Frigyes Vilmos közbenjárására vagy utasítására – szívesen tárgyalna vele a porosz belügyminiszter, Otto Theodor von Manteuffel (1805–1882). A július 25-én lezajlott hosszú és eredménytelen találkozásuk végén Wimmer kijelentette, hogy egy memorandumot készít, amelyben pontosan és részletesen kifejti érveit. Másnap kormánykörökből egyenesen arra kapott biztatást, hogy tegyen további lépéseket.¹²

Közben a felsőlövői lelkész első berlini ténykedéseiről tájékoztatta a magyar külügyminisztert, Batthyány Kázmért és Pulszky Ferencet is. A külügyminisztertől egyrészt hivatalos megbízólevelet, pénzt és egy, a magyar kormány által a Porosz Királyságnak szóló iratot kért arra az esetre, ha Poroszország elismerné Magyarország függetlenségét.¹³ Nincs nyoma annak, hogy Batthyány bármelyik kérést is teljesítette volna. Pulszky július 31-én kelt németnyelvű válaszlevelében amellet, hogy gratulált Wimmernek a porosz fővárosban tett első lépéseihez, és reményét fejezte ki, hogy a lelkész berlini ténykedése sikeres lesz, többek között arról tájékoztatta őt, hogy nem csak az angol közvélemény áll nyíltan a magyar ügy mellett, hanem a brit kormány is

⁹ BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Párizs, 1849. július 3.

¹⁰ Uo.

¹¹ BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Berlin, 1849. július 26.

¹² Zimmermann, 1941/a. 177–178.

¹³ Zimmermann, 1941/a. 180.

mindinkább támogatja a magyar törekvéseket.¹⁴ Pulszky – aki azzal bízta Wimmert, hogy ha bármilyen kis eredmény is el tudna érni, az a magyar diplomácia számára jól jönne – a következő szavakkal köszönt el a lelkészétől: „Isten veled, és ha nem maradhatna Berlinben, akkor jöjjön csak ide!”¹⁵

Közben azonban – vélhetően az osztrák követség közbenjárására – a Neue Preussische Zeitung című lapban egy rövid cikk jelent meg, amely nyilvánosságra hozta Wimmer berlini tartózkodásának célját.¹⁶ Ennek folyományaként július 27-én Hinkeldey rendőrfőkapitány magához kérte Wimmert, és – arra való hivatkozással, hogy további maradása olyan helyzetet teremthet, amely a porosz kormánynak nehézséget okozna és kellemetlen lenne – közölte vele, hogy szívesen vennék, ha mielőbb elhagyná Berlint. Wimmer ekkor kihallgatást kért Otto Theodor von Manteuffel belügyminisztertől, és a vele folytatott tárgyaláson sikerült elérnie, hogy továbbra is Berlinben maradjon, és folytassa annak, a Frigyes Vilmosnak szánt memorandumnak a készítését, amelyről előző találkozásuk végén tett említést Manteuffelnek.¹⁷

Wimmer berlini működését és tevékenységét az osztrák rendőrség figyelemmel kísérte. Őt „...az illegális magyar kormány külföldi hatalmakhoz küldött ügynöké”¹⁸ nek minősítette, aki „...egy értelmes, de emellett fanatikus és a forradalom iránt buzgón elkötelezett protestáns; akit arra szemeltek ki, hogy a berlini udvarban, ahol őt évekkel korábban Mária Dorottya főhercegnő barátságosan fogadta, a forradalmárok érdekében tevékenykedjen.”¹⁹ Saját maga így írta le ekkori helyzetét leányának: „Visszahúzódva élek itt, mert csak minisztereket és államférfiakat keresek fel, és azt is nagy elővigyázatossággal. Aközben itt-tartózkodásom nem haszontalan, és elkezdik itt a dolgokat másként szemlélni. Szerencsétlen dolog, hogy ügyünket mindig a többi európai forradalommal keverik össze, pedig ez egy egészen más eset! Helyzetem anynyira különleges, minthogy most Magyarországgal egyáltalán nem lehetek kapcsolatban.”²⁰

Nem tudjuk pontosan, hogy mikor kezdett hozzá Wimmer az említett memorandum elkészítéséhez, de tény, hogy a terjedelmes munkán az augusztus 8-ai dátum szerepel,²¹ és azt egy, a leányához intézett és 1849. augusztus 6-án megkezdett, ám az

¹⁴ BTL WH Briefe an Gottlieb August Wimmer [Gottlieb August Wimmerhez írt levelek]. (továbbiakban: GAWL) Pulszky Ferenc levele Gottlieb August Wimmerhez. London, 1849. július 31.

¹⁵ U.o.

¹⁶ Waldapfel, 1962. 316.

¹⁷ Waldapfel, 1962. 316.; Zimmermann, 1941/a. 181.

¹⁸ Trepperberg, 1982. 19.

¹⁹ U.o.

²⁰ BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Berlin, 1849. augusztus 10.

²¹ Korn, Philipp: Die Russen in Ungarn und die Ungarn in Deutschland. In: Neueste Chronik der Magyaren. Geschichtliche Darstellung der Zustände, des Lebens und Wirkens der Ungarn in und außerhalb ihrer Heimat, von der russischen Invasion in Ungarn und Siebenbürgen bis auf die gegenwärtigen Tage. Hrsg. Uő. 2. Bd. Hamburg–New York, 1852. (továbbiakban: Korn, 1852.) 271.

emlékirat készítése miatt csak négy nappal később befejezett levélben nagyjelentőségű és nagyon fontos munkának minősített.²²

Wimmer emlékirata nem más, mint egy nagyszabású történelmi áttekintés, amelyben Magyarország történetét a mohácsi csatavesztéstől kezdődően mutatja be. Ennek során részletesen kitér a magyarországi protestánsok üldözésére, továbbá mindazon igazságtalanságokra és visszaélésekre, amelyeket az ország evangélikus vallású lakói elszenvedtek a Habsburgok három és negyed százados uralma alatt. Munkája második felében a felsőlövői lelkész részletesen ismertette az 1847/48. évi országgyűlés óta lezajlott politikai eseményeket. Kiemelte, hogy a magyarok 1848 márciusában nem akartak forradalmat, hanem azt a külföldi, közöttük a párizsi, az itáliai és a bécsi események idézték elő. Wimmer emellett nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a magyarok mindaddig, amíg lehetséges volt, hűséges alattvalói voltak királyuknak, ám a bécsi konzervatív erők – közöttük az udvari kamarilla – mindent elkövettek, hogy az uralkodó és törvényes magyar kormány szembeforduljon egymással. Miután részletesen ismertette, hogy a bécsi kormány milyen törvénytelen politikai és katonai intézkedéseket hozott Magyarországgal szemben, feltette a kérdést, hogy azok után ki tekinthető rebellisnek? Történeti okfejtését Wimmer azzal zárta, hogy a bécsi udvart tette felelőssé azért, hogy a magyar országgyűlés 1849. április 14-én kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. Ezt követően kifejezte reményét, hogy emlékirata alapján a porosz kormány pontosabban látja Magyarországon kialakult helyzetet, és jelezte, hogy készen áll, hogy további felvilágosításokkal szolgáljon annak érdekében, hogy Európa keleti részében mielőbb béke legyen.²³

Wimmer közben levelezésben maradt a Párizsban lévő Teleki Lászlóval és a Londonban tartózkodó Pulszky Ferencsel.²⁴ Teleki 1849. augusztus 16-án – azaz már a világoi fegyverletételt követően, ám mit sem tudva akkor még arról – kelt levéllel fordult Wimmerhez, amelynek teljes szövegét az alábbiakban közöljük.

Teleki levelét Wimmer legutóbbi, egyrészt hozzá, másrészt Pulszkyhoz küldött leveleinek²⁵ nyugtázásával kezdte, és úgy találta, hogy a legfrissebb eseményeket és fejleményeket illetően nincs érdemi nézetkülönbség közöttük. Ezt követően azonban némi szomorúsággal és nem kevés realitásérzékkel kijelentette, hogy Magyarország harcában teljesen magára maradt, és csupán az nyújt némi reményt, hogy Törökország határozottabb álláspontra helyezkedik Oroszországgal szemben, és ehhez megkapja Anglia támogatását is.

²² BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Berlin, 1849. augusztus 10.

²³ Korn, 1852. 244–270.

²⁴ BTL WH GAWL, Teleki László levele Gottlieb August Wimmerhez. London, augusztus 16.; Pulszky, 1958. 537.

²⁵ E levelek közül az minden bizonnyal az egyik az, amit Wimmer 1849. július 27-én Pulszkyhoz, a másik pedig az, amit augusztus elején Telekihez írt. A lelkész előző levélben a Manteuffel belügyminiszterrel két nappal korábban lefolytatott és fennemlített megbeszéléséről, valamint Hinkeldey rendőrfőkapitány ugyancsak már említett megnyilatkozásáról – mely szerint célszerű lenne, ha a lelkész elhagyná Berlint – számolt be Pulszkyknak. Wimmer másik levelében pedig az ezt követően lezajlott és ugyancsak előbb tárgyalt eseményekről – a Berlinben maradása érdekében tett erőfeszítéseiről, a Manteuffellel való újabb találkozásáról és az általa elkészíteni tervezett memorandumról – is tájékoztatta Telekét. E leveleket – amelyek az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában őrzött Pulszky levelek között találhatók – Waldapfel Eszter monográfiája elkészítéséhez felhasználta. (Waldapfel, 1962. 316.)

Teleki ezt követően arról értesítette Wimmert, hogy az angliai helyzetről Pulszky Ferencről kap bővebb tájékoztatást, ám azt már ő tudatta a lelkésszel, hogy az angol közvélemény szimpátiával figyeli a magyar kormány törekvéseit, sőt azt is közölte, hogy Amerikában is érdeklődnek Magyarország iránt, ám azt is leszögezte, hogy az ország anyagi támogatásra nem számíthat, és az sem valószínű, hogy a magyar ügy miatt bármelyik európai ország háborút kezdeményezne. Teleki megemlítette azt is, hogy bár Odilon Barrot (1791–1873) francia miniszterelnök és Alexis Tocqueville (1805–1859) külügyminiszter jóindulatára számíthatnak, és a francia közvélemény is a magyar ügy mellett áll, Franciaország tényleges segítségére nincs remény. Mindezek miatt – visszatérve az előzőekben leírtakra – Teleki László úgy ítélte meg, hogy az egyetlen esély Törökország Oroszország elleni és az angol külügyminiszter, Palmerston által is támogatott fellépése lenne.

Ezt követően Teleki arról tájékoztatta Wimmert, hogy az 1849. május 21-én lezajlott varsói konferencia – amelyen I. Miklós orosz cár (1796–1855, ur.: 1825–1855) és I. Ferenc József osztrák császár (1830–1916, ur.: 1848–1916) megállapodtak abban, hogy Oroszország Ausztria oldalán részt vesz a Magyarország elleni háborúban – eseményeiről tájékoztató és a lelkész által hozzáintézett levelet a Londonban tartózkodó Pulszky Ferencnek megküldte.

Teleki levelének következő szakaszában kifejezte reményét, hogy Wimmert berlini tartózkodása alatt fogadja majd IV. Frigyes Vilmos, melynek nyomán az evangélikus lelkész a porosz uralkodót a magyar ügy mellé tudja állítani. Teleki úgy ítélte meg, hogy Frigyes Vilmos kíváncsi a magyarországi eseményekre, és – nyilván tudva arról, hogy már korábban is többször találkoztak – ha másként nem, lelkészként és régi barátként hajlandó találkozni Wimmerrel, aki pontos információkkal tudja őt ellátni, melynek következtében a porosz király véleménye magyar szempontból nézve pozitív irányban változik meg.

Ezt követően Teleki jelezte, hogy a lehető legrövidebb időn belül pénzt küld Wimmernek, és arról érdeklődött, hogy hova címezze azt. Végül közölte, hogy várja a lelkész levelét, ám miután nem tudta megmondani mennyi ideig marad Párizsban, arra kérte őt, hogy ne csak neki, hanem Pulszkyknak is írjon. Teleki a búcsúsorokat követően betegségére való hivatkozással kért elnézést levele – valóban olykor az olvashatóság határait súroló – külalakjáért, majd közölte párizsi címét.²⁶

Teleki és persze Wimmer várakozásai azonban hiábavaló illúzióknak bizonyultak. A porosz király ugyanis nem fogadta a lelkészt, és nincs megbízható adat arra, hogy az evangélikus lelkész emlékirata egyáltalán IV. Frigyes Vilmos kezébe került-e, az azonban bizonyos, hogy Friedrich Wilhelm von Brandenburg báró (1792–1850), porosz miniszterelnök néhány nappal annak átvétele után azzal a megjegyzéssel adta vissza az emlékiratot Wimmernek, hogy a porosz király és tanácsosai nem léphetnek kapcsolatba egy forradalmi kormány megbízottjával.²⁷

²⁶ BTL WH GAWL, Teleki László levele Gottlieb August Wimmerhez. London, augusztus 16.

²⁷ Korn, 1852. 271.; Waldapfel, 1962. 317.; Zimmermann, 1941/a. 183.; Zimmermann 1965. 38–39.

Ugyanakkor feltétlenül meg kell említeni egy érdekes és az evangélikus lelkész 1849. júliusi és augusztusi berlini tevékenységével összefüggő tény. Ismeretes, hogy a magyar kormány, pontosabban Kossuth tervei között szerepelt az a lehetőség, hogy a Habsburgok április 14-én kimondott trónfosztását követően valamely európai dinasztíának ajánlja fel a magyar koronát. Ezzel összefüggésben több más család és személy mellett szóba jött a Hohenzollern család is.²⁸ Az események egyik fontos szereplője és jó ismerője, Szalay László (1813–1864) 1852-ben erről azt írta, hogy a magyar kormány tagjaiban felmerült az a gondolat, hogy amennyiben az angol királyi család visszautasítaná a magyar koronát, akkor azt egy porosz hercegnek ajánlják fel.²⁹ Hans Bernhard Zimmermann szerint egyrészt Wimmer berlini tartózkodása alatti megbeszélései során közölte a magyar kormány azon ajánlatát, hogy Frigyes Vilmos fogadja el a magyar koronát, és azt adja át a Hohenzollern család valamelyik tagjának, másrészt Frigyes Károly herceg (1828–1885) volt az, akire Kossuth valójában mint lehetséges személyre gondolt.³⁰ Nincs igazán meggyőző bizonyíték, hogy valóban Wimmer közvetítette a magyar kormány ezen ajánlatát Frigyes Vilmos felé, az viszont biztos, hogy ha így is volt, nem lehetett kétséges a teljesen elutasító válasz. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a magyar korona Frigyes Vilmos részéről történő elfogadása súlyos konfliktust okozott volna Poroszországnak, valamint Ausztria és Oroszország között.³¹

Felhívjuk a figyelmet, hogy a Korn Fülöp Antal (1816–1886) – aki az 1830-as évek közepétől Pozsonyban könyvkereskedő volt, majd honvédtisztként részt vett az 1848/49. évi önvédelmi háborúban, és aki 1849-től Törökországban, 1851-től Angliában élt, 1859-ben pedig visszatért Magyarországra – által szerkesztett és jórészt írt *Neueste Chronik der Magyaren* című, németnyelvű munka két kötetből áll. Ezek közül az első – melynek alcíme *Kossuth und die Ungarn in der Türkei. Eine getreue Schilderung der Schicksale und Erlebnisse der ungarischen Emigration im Lande der Osmanen, nebst Darstellung des überwiegenden Einflusses Englands und Rußlands bei der türkischen Pforte zu Constantinopel*, és amely Korn műve – 1851-ben látott napvilágot, mégpedig Hamburg és New York megjelenési hellyel, míg a második, a *Die Russen in Ungarn und die Ungarn in Deutschland* alcímet kapta, és ugyancsak Hamburgban és New Yorkban jelent meg 1852-ben. Utóbbi kötet első része – *Die Invasion der Russen in Ungarn und Siebenbürgen im Jahre 1849* – is Korn írása, viszont a második, a *Die Ungarn in Deutschland* címet viselő részének első, a 217. és a 240. oldal közötti fejezete azonban nem más, mint Szalay László *Diplomatische Aktenstücke zur Beleuchtung der ungarischen Gesandtschaft in Deutschland* című, 1849-ben Zürichben saját maga által kiadott, 33 nyomtatott oldal terjedelmű, szintén németnyelvű műve, amelyet Korn – nyilván Szalay tudtával – egyszerűen beemelt e munkája második kötetébe, sőt mögé egy rövid, alig 3 oldal terjedelmű, a következő, már általa jegyzett és a *Memorial an Friedrich Wilhelm IV. König von Preußen* címet viselő fejezetet bevezető szakaszt is illesztett. Ugyanakkor jóllehet a Szalay által készített rész előtt olvasható a szerző neve, ám mindezeket a könyv tartalomjegyzéke nem tünteti fel, és így azok csupán a kötet alaposabb áttanulmányozása nyomán válnak világossá. E tény éppen ezért nem, vagy alig-alig ismert még a Szalay László életével és munkásságával, valamint 1848/49. évi magyar külpolitikával alaposabban foglalkozó kutatók előtt is, vélhetően azért, mert a korszak általános könyvészete, a Szinyei-féle biobibliográfia és a történeti bibliográfia is Kornnak tulajdonította a kétkötetes munka teljes egészét. (Magyar könyvészet, 1712–1920. Összeáll. Petrik Géza. II. köt. Bp. 1890., 449., III. köt. Bp. 1891. 487–488.; *Szinyey József*: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Bp. 1899. 1034–1037. hasáb., XIII. köt. Bp. 1909. 335–339. hasáb.; Magyar Történeti Bibliográfia, 1825–1867. Szerk. I. Tóth Zoltán. III. köt. Bp. 1950. 91. 5879. tétel, 155. 10392. tétel.). Mindezek után egyáltalán nem meglepő, hogy nem csak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, hanem a világ olyan jelentős könyvtárainak, mint a bécsi Österreichische Nationalbibliothek, a londoni British Library, a párizsi Bibliothèque nationale de France és a washingtoni Library of Congress katalógusai is a *Neueste Chronik der Magyaren* mindkét kötetét teljes egészében Korn munkájaként tartják nyilván, és azokban nincs utalás arra, hogy a második kötet egy kisebb része Szalay László említett, 1849-ben egyszer már megjelent publikációja lenne. További kutatást igénylő feladat annak megállapítása, hogy mikor és hogyan jutott Korn birtokába a Wimmer által készített memorandum szövege. Lehet, hogy magától a szerzőtől, de az is lehet, hogy Pulszkytól vagy esetleg Telekitől kapta meg.

²⁸ Waldapfel, 1962. 317–318.; Zimmermann, 1939. 743.; Zimmermann, 1941/a. 182–183.; Zimmermann, 1965. 39.

²⁹ Korn, 1852. 271.

³⁰ Zimmermann, 1939. 743.; Zimmermann, 1941/a. 182–183.; Zimmermann, 1965. 39.

³¹ Zimmermann, 1965. 39.

Miután Berlinben augusztus 20-án már ismert volt a kilenc nappal korábban megtörtént világosi fegyverletétel híre, Wimmer helyzete mind nehezebbé vált. Augusztus 24-én kelt levelében felháborodottan és egyben mély szomorúsággal írt leányának a fegyverletételről, és miközben súlyos szemrehányásokkal illette Görgeyt, saját terveit illetően azt közölte, hogy előbb Boroszlóba (Wrocław, Breslau), majd onnan Londonba utazik.³² Wimmer Boroszlóban részt vett a Gustav Adolf Egyesület közgyűlésén, majd tervétől eltérően Berlinbe érkezett. Itt arról kellett döntenie, hogy hova távozik a nagy csalódást okozó porosz fővárosból. Amellett, hogy erős vonzalommal, nagy tisztelettel és csodálattal volt Anglia iránt, ahol ráadásul számos barátja és jó ismerőse élt ott,³³ minden bizonnyal eszébe jutottak Pulszky néhány héttel korábban Londonban papírra vetett szavai is: „... és ha nem maradhatna Berlinben, akkor jöjjön csak ide!”³⁴

Szeptember 4-én még Berlinből, szeptember 24-én azonban már az angol fővárosból keltezte Adelheidet – és persze nem kevésé önmagát is – vigasztalni próbáló szomorkás sorait:³⁵ „Most ismét Londonban vagyok, mégpedig biztonságos földön, ahol nem zaklatnak és nem adnak ki. Tehát látod, mennyire távolra kerültem, hogy az egész kontinensen már nincs számunkra hely, ahová a lábunkat tehetnénk, mert te is, gyermekem, mint emigráns és egy rebellis leánya nem vagy biztonságban, és ha osztrák földre lépsz, minden további nélkül elfognak.”³⁶

Wimmer azonban Angliában sem maradt sokáig, hiszen 1849. december 15-én több magyar emigránssal együtt elindult New Yorkba, ahová 1850. január 30-án érkezett meg.³⁷ 1850 augusztusában azonban már búcsút is vett az újvilágtól és visszatért Európába. Brémában telepedett le, ahol lelkészként tevékenykedett.³⁸ Többször is megkísérelt amnesztiát kérni, ám rendre visszautasításban részesült. Az idős és betegeskedő lelkész 1863 tavaszán engedélyt kapott, hogy felkeresse Bécsben élő leányát, Adelheidet. 1863 áprilisának közepén már nagybetegen érkezett meg a császárvárososba, ahol 1863. május 12-én tüdőgyulladásban meghalt.³⁹ Két nappal később Bécsben, a matzleinsdorfi evangélikus temetőben helyezték örök nyugalomra.⁴⁰

³² Uo.

³³ Zimmermann, 1941/a. 185.

³⁴ BTL WH GAWL, Pulszky Ferenc levele Gottlieb August Wimmerhez. London, 1849. július 31.

³⁵ BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Berlin, 1849. szeptember 4., Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. London, 1849. szeptember 24.

³⁶ BTL WH GAWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. London, 1849. szeptember 24.

³⁷ Zimmermann, 1965. 39.

³⁸ Zimmermann, 1941/b. 174–194.

³⁹ Kurz, 1895. 67–68.; Trepperberg, 1982. 20.; Zimmermann, 1965. 49–51.

⁴⁰ Kurz, 1895. 68.; Zimmermann, 51.

Teleki László levele Gottlieb August Wimmerhez

Párizs, 1849. augusztus 16.⁴¹

Theurerster, verehrtester Freund!

Ich schreibe Ihnen wieder in größter Eile, denn ich bin hier sehr beschäftigt. Ich habe Ihre sehr interessanten Briefe erhalten (sowohl den an mich als auch den an Pulszky adressirten) und finde daß wir in den meisten unseren Ansichten ziemlich übereinstimmen. Ich glaube auch daß unsere diplomatische Kunst in unserer Festigkeit bestehen soll und wenn Sie durch unsere Siege unterstützt wird, so können wir des Gelingens unserer Pläne in jeder Hinsicht gewiß sein. Aber Europa wird vorläufig nichts für uns thun auch davon bin ich vollkommen überzeugt. Wir müssen unseren Kampf allein ausfechten. Ich hoffe nur daß nun die Türkei nur eine würdigere Stellung (Russland gegenüber) einnehmen wird, und Palmerston wird hoffentlich hierzu auch sein Schärfflein beitragen und die Pforte Russland gegenüber energischer unterstützen als er bisher geschaffen. Pulszky wird Ihnen alles Berichtes haben was in England für unsere Sache geschaffen. Die Sympathien für unsere Sache sind dort allgemein und alles wäre bereit die Waffen für uns zu ergreifen, auch sogar die sogenannte Friedenspartei nicht ausgenommen. Sie werden wohl in den Zeitungen so gelesen haben wie enegrisch sich sogar unser Cobden⁴² in unserer Angelegenheit ausgesprochen. Mit Palmerston⁴³ hatte ich einige sehr lange Unterredung und finde es unzweifelhaft das wir auf seinem guten Willen rechnen könnten. Er will Frieden stiften und hofft es auch zu können, darüber hat er sich vor einem Freunde ziemlich klar geäußert. Von Schwarzenberg⁴⁴ hat er eine sehr geringe Meinung, et il ne s'en cache aucunement.⁴⁵ In Amerika geschieht auch viel für uns. Ich hoffe daß wir dort bald anerkannt werden, und dies wird eine uns für günstige Wirkung in England haben, doch aber glaube ich deshalb nicht daß man uns materielle Hülfe leisten wird. Man wird unsertwegen nicht Krieg führen, und auch an eine Anleihe ist in diesen Augenblicke kaum zu denken. (In dieser Hinsicht hoffe ich aber doch auf ein baldiges Resultat.) Auf Frankreich ist nun jetzt auch nicht viel zu rechnen. Odillon Barrot⁴⁶ és Tocqueville⁴⁷ sind uns zwar günstig aber, aber sie wissen ja in welcher Lage jetzt Frankreich ist. (Übrigens ist hier das Volk sehr gut für uns zustimmt und der Heldenmuth des ungarischen Volks wird auch sogar auf die Bühne besungen, und in solchen Fällen kann man von Seiten des Publikums immer auf stürmischen Beifall rechnen u.s.w.)

⁴¹ A levelet fordítás nélkül, betűhív formában és a szükséges magyarázatokkal kiegészítve adjuk közre.

⁴² Richard Cobden (1804–1865) brit közgazdász, gyártulajdonos, radikális liberális politikus.

⁴³ Henry John Temple Palmerston (1784–1865) mérsékelt liberális brit politikus. 1812-től 1828-ig hadügyminiszter, 1830-tól 1834-ig, 1835-től 1841-ig és 1846-tól 1851-ig külügyminiszter, 1852-től 1855-ig belügyminiszter, 1855-től 1858-ig, majd 1859-től haláláig miniszterelnök.

⁴⁴ Felix Schwarzenberg herceg (1800–1852) osztrák katonatiszt, diplomata és politikus. 1848 novemberétől haláláig miniszterelnök.

⁴⁵ et il ne s'en cache aucunement: és ő ezt nem is rejti véka alá

⁴⁶ Camille Hyacinthe Odilon Barrot (1791–1873) francia politikus. 1848 novemberétől 1849 októberéig miniszterelnök és igazságügy-miniszter.

⁴⁷ Charles Alexis Henry Clerel de Tocqueville (1805–1859) francia jogász, történész és liberális politikus. 1849 júniusa és októbere között külügyminiszter.

Meine Blicke sind ganz besonder auf die Türkei gerichtet. Dort wäre mit Palmerstons Hilfe vieles zu erlangen, und wie gesagt ich glaube auch daß er uns diese Hilfe nicht versagen wird.

Den Brief über die Warschauer Conferenz⁴⁸ habe ich nach England geschickt. Pulszky kann ihn dort gut benützen obwohl eigentlich alles was Sie mir mitgeteilt nur Vermuthung ist.

Ach! Wenn Sie nur den K.⁴⁹ sprechen könnten! Wenn Sie auch als Diplomat nicht empfangen werden so können Sie doch als Geistlicher und als alter Bekannter eine Audienz von ihm erlangen. Und ich bin vollkommen überzeugt daß Sie im Stande wären ihm in Betreff der ungarischen Angelegenheiten vollkommen umzustimmen. Sie brauchten ihm nur die Wahrheit sagen und aus Ihrem Munde würde er Sie auch ganz gewiß gern anhören. Sie kennen seinen Sprache, denn seine Sprache ist auch die Ihre! Ach Gott! Wenn wir nur erst den guten K. für unsere Sache gewonnen hätten, da wäre ich Betreff unserer Zukunft vollkommen beruhigt. O! Theuerster Freund, lassen Sie sich ja nicht abhalten zum König zu gehen!!!

Ich werde trachten Ihnen so bald als möglich Geld zuzusenden, aber an wen soll ich es adressiren? Wollen Sie das Geld bei einem Banquier erheben? Schreiben Sie mir hierüber und auch an Pulszky, denn ich weiß es nicht wie lange ich noch hier bleibe. Nun aber leben Sie wohl! Die Post geht gleich ab, ich will mich nicht verspäten. Empfangen Sie die Bezeugung der aufrichtigsten Hochachtung mit der ich verbleibe.

Ihr treue Freund und Bruder in Geist

16. August

Ladislaus

Entschuldigen Sie dieses

Gekritzelt. Ich bin sehr leidend.

Meine Adresse ist nun: 11 Rue de la Paix.

Sie können aber auch 9 Rue Castiglione adressiren.⁵⁰

(Eredeti sajtákezű tiszttáza).

Burgenländisches Landesarchiv [Burgenlandi Tartományi Levéltár]. Nachlaß Wimmer [Wimmer-hagyaték]. Briefe an Gottlieb August Wimmer [Gottlieb August Wimmerhez írt levelek].

⁴⁸ I. Miklós orosz cár (1796–1855, ur.: 1825–1855) és I. Ferenc József osztrák császár (1830–1916, ur.: 1848–1916) 1849. május 21-én Varsóban megtartott találkozójuk során állapodtak meg arról, hogy Oroszország Ausztria oldalán hadba lép a Magyarország elleni háborúban.

⁴⁹ Köniq

⁵⁰ A két utca – amelyek lényegében egymás folytatásai – Párizs legszűkebb belvárosában található. A Rue de la Paix az Opera teret (Place de l'Opera) és a Vendom teret (Place Vendome) köti össze, majd innen Rue Castiglione néven vezet tovább egészen a Tuilériák kertjéig (Jardin des Tuileries). Lényegében tehát egy olyan utcáról van szó, amelyet egy tér oszt ketté, és azok más-más nevet viselnek. Ma a 7-9 Rue de Castiglione szám alatt Párizs egyik négycsillagos szállodája, a Jolly Hotel Lotti és egy étterem, a 9 Rue de Castiglione szám alatt pedig többek között egy képzőművészeti galéria (Galerie d'Art Castiglione) és egy ékszerkereskedés működik.

Vor mehr als einem Jahrzehnt hat Zoltán Fallenbüchl in einer grundlegenden Arbeit die Funktion des Obergespans innerhalb der ungarischen Komitatsverwaltung behandelt und die jeweiligen Amtsinhaber dieser Würde in den einzelnen Komitaten für die Zeit der Frühen Neuzeit in chronologischer Abfolge erfasst.⁵¹ In dem vor kurzem von Petr Mat'a und Thomas Winkelbauer herausgegebenen Sammelband „Die Habsburgermonarchie 1620–1740 Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas“ hat Péter Dominkovits einen Beitrag über die Rolle des ungarischen Komitates im 17. Jh. die Institution und Wirkungsweise des Komitates und seiner einzelnen Amtsträger verfasst, die er dann speziell am Beispiel des Komitates Ödenburg/Sopron eingehender untersucht und analysiert hat.⁵²

Da in den genannten Arbeiten, die Rolle des Komitates und der Obergespane als oberster Amtsträger umfassend dargestellt wurde und aufgrund des vorgegebenen knappen Umfangs dieses Beitrages wird hier auf die einschlägigen Abschnitte der beiden genannten Arbeiten verwiesen und hier gleich auf das Thema im engeren Sinne eingegangen.

Als mit dem Tode Franz Batthyány (gest. 2. August 1625) die Funktion des Obergespans des Komitates Ödenburg/Sopron vakant geworden war, gab es für die Nachfolge in dieser Position mit Nikolaus Esterházy einen klaren Favoriten. Seit Beginn der 20-er Jahre des 17. Jhs. herrschten im Komitat mit den Familien Esterházy und Nádasdy eine bipolare Machtstruktur. Mit dem frühneuzeitlichen homo novus Nikolaus Esterházy hatte seine Familie einen rasanten Aufstieg in die Wege geleitet. Durch seine Ehe mit der reichen und vornehmen Witwe Ursula Mágóchy-Dersffy war Nikolaus Esterházy 1612 in den Besitz der Burgen und gleichnamigen Herrschaften Munkács (Komitat Bereg, heute: Mukatschewo, Ukraine) und Landsee-Lackenbach/Lánzsér-Lakompak gelangt. Als Ersatz für die Abtretung der Herrschaft Munkács – diese hatte Nikolaus Esterházy aufgrund der Bestimmungen des Nikolsburger Friedens an Gabriel Bethlen abtreten müssen, hatte Nikolaus Esterházy 1622 vom Kaiser Ferdinand II. pfandweise um 500.000 fl rh. die Grafschaft Forchtenstein/Fraknó und Herrschaft Eisenstadt/Kismarton übertragen erhalten. Mit der Übernahme dieser Herrschaften erfolgte gleichzeitig eine Verlagerung seines politischen und wirtschaftlichen Wirkungsbereiches von Ostungarn in den westlichsten Landesteil. Drei Jahre später, auf dem Ödenburger Landtag von 1625, erreichte

⁵¹ Zoltán Fallenbüchl: Magyarország főispánjai 1526–1848 / Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Budapest, 1994.

⁵² Péter Dominkovits: Das ungarische Komitat im 17. Jahrhundert. Verfechter der Ständerechte oder Ausführungsorgan zentraler Anordnungen? In: Petr Mat'a – Thomas Winkelbauer (Hrsg.), Die Habsburgermonarchie 1620–1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa Bd. 24.) Stuttgart, 2006. 401–441.

Nikolaus Esterházy am 25. Oktober 1625 mit seiner Wahl zum Palatin den Höhepunkt seiner Karriere.⁵³ Nur wenige Wochen später, am 1. Jänner 1626, wurde der gerade erst gewählte neue Palatin von König Ferdinand II. zum Obergespan des Komitates Ödenburg ernannt.⁵⁴

Als Nikolaus Esterházy am 11. September 1645 verstarb, konnte der Verbleib der Obergespanwürde dieses Komitates offenbar ohne Schwierigkeiten bei der Familie gesichert werden. Denn bereits zwei Wochen später, am 25. September 1645 wurde der älteste Sohn des Palatins Graf Ladislaus Esterházy von König Ferdinand III. als Nachfolger seines Vaters zum Ödenburger Obergespan ernannt.⁵⁵ Als dieser sieben Jahre später, nämlich am 25. August 1652, in der Schlacht bei Vezekény (Komitat Bars, heute Vozokany, Slowakei) gegen die Türken fiel, wurde die Nachfolge im Amt des Ödenburger Obergespans abermals sehr rasch entschieden, obwohl Ladislaus' Bruder und Nachfolger als Oberhaupt des Hauses Esterházy, Paul, damals erst 17 Jahre alt und somit noch minderjährig war. Ob Franz III. Nádasdy Schwager der Esterházy-Brüder, gleichzeitig aber deren Rivale und Konkurrent, damals Aspirationen auf das Amt des Ödenburger Obergespans hatte, ist nicht bekannt. In einer in Brandeis in Böhmen, wo sich der kaiserliche Hof damals gerade aufhielt, am 14. September 1652 ausgestellten Urkunde wurde Paul Esterházy als Nachfolger seines Bruders zum neuen Obergespan ernannt. Unabhängig davon hatte sich die Generalkongregation des Komitates bei ihrem Zusammentreten am 20. September 1652 in einer Adresse an den König – sie hatte von der bereits erfolgten Ernennung Paul Esterházy in der Zwischenzeit noch keine Kenntnis – für dessen Bestellung ausgesprochen.⁵⁶

Paul Esterházy versuchte durch einen klugen Schachzug bereits 1669 das Amt des Ödenburger Obergespans für seine Familie längerfristig abzusichern.⁵⁷ Damals gelang es ihm, bei König Leopold I. zu erreichen, dass sein ältester Sohn Nikolaus zu seinem Nachfolger im Amt des Obergespans designiert wurde. Diese Designierung wurde der Generalversammlung des Komitates in Nemeskér am 7. Februar 1670 bekanntgegeben, wobei Graf Nikolaus Esterházy auch den vorgeschriebenen Amtseid ablegte. Gemäß dieser Vorgangsweise sollte er nach dem Ableben seines Vaters diesem ohne weiteres unmittelbar nachfolgen. Dieser Schachzug wurde aber durch den Entschluss des Grafen Nikolaus, die geistliche Laufbahn zu wählen, wirkungslos. Dieser wurde nach seiner Priesterweihe bald Domherr (Kanonikus) in Gran/Esztergom, später Propst von Rátót, und 1688 Bischof von Knin in Dalmatien. Er starb 1693 in Preßburg/Pozsony (heute: Bratislava, Slowakei). Nach der Resignation Nikolaus Esterházy wurde 1686 vom König Leopold I. dessen jüngerer Bruder Michael, auf den nach dem Tode seines Vaters 1713 eines der beiden Esterházy'schen Majorate und der Fürstentitel übergehen sollte, in der

⁵³ Vgl. dazu: Harald Prickler – Felix Tobler: Burg und Grafschaft Forchtenstein. In: Bollwerk Forchtenstein (Burgenländische Forschungen, Sonderband XI), Eisenstadt, 1993, 20 ff.

⁵⁴ Magyar Országos Levéltár Budapest (=MOL), Esterházy család hercegi ágának levéltára, P 108, Rep. 2. et 3., Fasc. C, Nr. 45.

⁵⁵ Ebenda

⁵⁶ Ebenda Nr. 45 et A.

⁵⁷ Ebenda Nr. 48. Wien, 1669, XI, 23

Nachfolge seines Vaters als Obergespan designiert. Am 30. Juni dieses Jahres erhielt Graf Franz Kéry den Auftrag, bei Michael Esterházy mit Zustimmung seines Vaters Paul noch zu dessen Lebzeiten, allenfalls aber nach dessen Ableben die Amtseinführung in das Amt des Ödenburger Obergespans vorzunehmen.⁵⁸ Tatsächlich dürfte die Amtseinführung und Vereidigung Michael Esterházy's erst 1713, nach dem Ableben seines Vaters, vorgenommen worden sein.

Im Jahre 1693 wurde das Amt des Obergespans in der fürstlichen Linie Esterházy erblich und der jeweilige Erstgeborene bzw. Majoratsinhaber damit Erbobergespan (*supremus comes perpetuus oder haereditarius*).⁵⁹ Offensichtlich hatte sich Paul Esterházy schon längere Zeit um die Erbllichkeit der Obergespanswürde des Komitates Ödenburg bemüht und wie aus der Verleihungsurkunde vom 11. Dezember 1693 hervorgeht, diesbezüglich ein Bittgesuch an König Leopold I. gerichtet, in dem er neben der Verleihung der Erbobergespanswürde auch darum ersuchte, dass das Komitat bei seinen amtlichen Erledigungen rotes Siegelwachs verwenden dürfe und das fürstliche Familienwappen als ein Teil des neuen Komitatswappens verwendet werden dürfe. All diesen Gesuchspunkten wurde vom König entsprochen. Das nunmehrige gebesserte Wappen des Komitates zeigt rechts einen gepanzerten Ritter, in seiner Rechten ein gezücktes Schwert, mit seiner Linken das fürstliche Wappen haltend. Das Wappen bzw. das davon abgeleitete Siegel enthält zwei Umschriften. Die innere Umschrift lautet:

Paulus die gratia sacri romani imperii princeps esterasi, regni hungariae palatinus, die äußere: SIGILLUM COMITATUS SOPRONIENSIS.

Nach dem Tode Paul Esterházy's folgten Fürst Michael (1713–1721) und Fürst Joseph (1721) ihrem Vater ohne weiteres als Erbobergespanes des Komitates nach. Infolge des überraschenden, frühzeitigen Todes des Fürsten Joseph, der drei minderjährige Kinder, nämlich die späteren Fürsten Paul II. Anton und Nikolaus I., sowie die Tochter Maria Josepha hinterließ, musste für die Dauer der Minderjährigkeit des Fürsten Paul II. Anton, in seiner Funktion als Erbobergespan ein Administrator ernannt werden, der in der Person von Graf Johann Esterházy gefunden wurde und die Amtsgeschäfte des Obergespans bis zur Erreichung der Großjährigkeit des Fürsten im Jahre 1734 versah. Gegen Ende seines Lebens ließ sich Fürst Paul II. Anton, der wegen seiner militärischen und diplomatischen Missionen von Ungarn öfters länger abwesend war, von 1752–1762 von Graf Daniel Esterházy als Substitut in seiner Funktion als Erbobergespan vertreten.

Sein Bruder Nikolaus, der ihm als Majoratsinhaber und Erbobergespan nachfolgte, hatte die Funktion noch kurz vor seinem Tode (25. Februar 1790) zurückgelegt, worauf dessen Sohn Anton zunächst als Administrator nachfolgte (vom 19. März 1790 – 7. Juni 1791). Erst nach seiner offiziellen Ernennung wurde er am 4. August 1791 in einer prunkvollen Installationsfeier in Eszterháza vom damaligen Palatin Erzherzog

⁵⁸ Ebenda Nr. 51.

⁵⁹ Ebenda, Nr. 53.

Alexander Leopold in Gegenwart zahlreicher Persönlichkeiten, so des späteren Kaisers Franz II. (I.), in sein Amt eingeführt.⁶⁰ Nach Fürst Antons jähem Tode (22. Jänner 1794) folgte als Majoratsherr und Erbobergespan des Ödenburger Komitates dessen Sohn Fürst Nikolaus II., der am 24. Juni 1794 im Rahmen mehrtägiger prachtvoller Installationsfestivitäten in Eisenstadt sein neues Amt übernahm.⁶¹ Da Fürst Nikolaus II. zahlreiche Reisen ins Ausland unternahm, musste er sich für die Dauer seiner Abwesenheiten durch kurzfristig bestellte Vertreter fallweise vertreten lassen, zur Ernennung längerfristigerer Administratoren kam es aber nicht.

Als letzter Erbobergespan aus der fürstlichen Familie vor 1848 fungierte schließlich Fürst Paul III. Esterházy, der nach dem Tode seines Vaters Nikolaus (gest. 25. Nov. 1833) am 22. September 1834 in Eisenstadt feierlich in sein Amt eingeführt wurde.⁶²

---

⁶⁰ Vgl. dazu Horányi Mátyás: Das Esterházyische Feenreich. Beitrag zur ungarländischen Theatergeschichte des 18. Jahrhunderts. Budapest, 1959. 157 f.

⁶¹ Vgl. dazu ausführlich: Theresia Gabriel: Solenitäten anlässlich der Installation vom Fürst Nikolaus II. Esterházy zum Obergespan des Komitates Ödenburg im Jahre 1794. In: Harald Prickler – Johann Seedoch (Hrsg.): Eisenstadt. Bausteine zur Geschichte. Eisenstadt, 1998. 143–154.

⁶² Vgl. dazu: Viktor Jovanovic: Die feierliche Installation des Fürsten Paul Esterházy in Eisenstadt (1834). In: Burgenländische Heimatblätter 3. (1934), 10–12.

Tirnitz József saját visszaemlékezése szerint 1957 augusztusától 1961 augusztusáig állt a Soproni Levéltár élén.¹ A levéltári irattárban kutatva kiderült, hogy emlékezete néhány hónapot tévedett. Az 1957. évi háromnegyed éves (április 1.–december 31.), január 24-én kelt beszámolóban, valamint a január 3-án kelt éves munkatervben, amelyeket már ő készített,² az került bejegyzésre, hogy az intézmény igazgatója, dr. Takáts Endre,³ október 18-a óta letartóztatásban van. Ezt megelőzően Takáts Endre még teljes jogú vezetőként intézkedett. Bizonyítékkal szolgál erre, hogy ugyanezen a napon, 18-án letéti szerződést kötött dr. Simon Elemér főispán özvegyével a családra és férje hivatali működésére vonatkozó iratok átvételéről, amelyet alá is írt.⁴

Tirnitz József kinevezéséről nem találtunk írásos bizonyítékot, az 1958. január 3-án kelt intézményi munkatervet az 1958-as évre vonatkozóan azonban már mb. levéltárvezetőként írta alá.⁵ December 1-jével levéltári ör munkakörből segédlevéltárosi munkakörbe sorolták át, ami összefügghetett új feladatkörével. A munkatervben a személyi változások rovat a következő sorokkal kezdődött: „Dr. Takáts Endre levéltárvezető letartóztatásban van 1957. október 18-a óta. Szabadlábra helyezése bizonytalan. Távolléte alatt, vagy új levéltárvezető kinevezéséig Tirnitz József s. levéltáros intézi a levéltár ügyeit.”⁶ Megbízatása 1961. október végéig tartott, amikor a Levéltári Osztály vezetői az egyetemet végzett és 1960 utolsó napjaiban a doktori címet is megszerző⁷ Horváth Zoltánt nevezték ki az intézmény élére. A kinevező dokumentumot ezúttal sem sikerült megtalálni, csak az október 30–31-én megtartott átadás-átvétel során felvett jegyzőkönyvet.⁸

A következőkben néhány, Tirnitz József vezetősége alatt történt jelentős, vagy érdekes mozzanatról szeretnék beszámolni, döntően az éves tervekből és beszámolókból, valamint az intézmény iktatott iratainak adataiból szemelgetve. A teljes áttekin-tesre terjedelmi okokból sajnos ez alkalommal nincs lehetőség.

¹ Tirnitz József 80 éves In: SSz. 60. (2006), 91–98., 94.

² Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL), Levéltári irattár (továbbiakban: Li), 6/1958. A beszámolókat 1954-től egészen az 1968-ig a 14/1954. sz., a terveket a 36/1954. sz. gyűjtőaktában őrizték.

³ Dr. Takáts Endre 1950 decemberében került az intézmény élére. Az említett napon mint a Nemzeti Tanács volt elnökét vetek őrizetbe. Életéről és működéséről bővebben: Turbuly Éva: Takáts Endre a Soproni levéltárban. In: Levéltári Szemle 57. (2007.) 2. sz. 57–67.

⁴ SL, Li, 405/1957.

⁵ Ha kapott írásos kinevezést, az nagy valószínűséggel a legfontosabb személyzeti ügyeket tartalmazó 693/1954. számú gyűjtőaktába került, amely általunk ismeretlen okból és időben kiemelésre került, lelőhelyét nem ismerjük.

⁶ SL, Li 482/1957., a 36/1954. sz. gyűjtőaktában.

⁷ SL, Li 27/1961.

⁸ SL, Li 471/1961.

1. kép. Tirnitz József levéltárvezetősége idején

1957. áprilisában halt meg Sümeghy Dezső⁹ volt vármegyei főlevéltárnok. Egykori szobáját emlékszobává alakították, ahol a fényképe mellett néhány, hagyatékából származó bútort és működésének írásos emlékeit helyezték el (ld. a Függelékben közzölt iratot). A kivitelezésben Tirnitz József és Takáts Endre is tevékeny részt vállalt. A „Sümeghy szoba” és berendezése máig őrzi egykori lakója emlékét.

Tirnitz Józsefekre új munkakörében nehéz feladatok vártak. Hiányzott Takáts Endre legendás munkabírása, szervezőképessége, szakmai- és nyelvtudása. A mintegy 4000 ifm-nyi anyagra négyen maradtak a konzultációk miatt gyakran távollévő Horváth Zoltánnal, Radó Józseffel és Ivancsics Kálmánnal. A két könyvtár egyesítését, leltározását és katalogizálását időszakos munkaerőként végző Palotai Istvánnétól és a napi két órában dolgozó takarítónőtől június végével meg kellett válniuk. Az új vezető kísérletet tett egykori főnöke, dr. Házi Jenő főlevéltáros időszakos alkalmazására is. Házi 1958. február 1-jétől május 31-ig dolgozott a levéltárban. Feladata egy történeti kiállításhoz való anyaggyűjtés volt. Munkájáról többet sajnos nem sikerült az iratok alapján megtudnunk. Takáts szakértelmének pótlásán túl valószínűleg a 58 évesen hivatal nélkül maradt Házi anyagi helyzetén próbáltak segíteni. Előző évben Takáts Endre és Borsa Iván járt közbe nyugdíja visszaszerzése érdekében, ez azonban a mellékelt levél (2. kép) tanúsága szerint nem sikerült.¹⁰

⁹Sümeghy Dezső (Apátfalva, 1882. jan. 6. – Sopron, 1957. ápr. 11.)

¹⁰SL, Li 144/1957.

7 április 10.

14-H14-3 7

Dr Házi Jenő nyug. főlevéltárnok urnak,

Sopron

Értesitem, hogy f. évi március 8-án kelt és az Országos Nyugdíjintézet elnökéhez intézett átiratomban - amelyhez csatoltattam a Magyar Tudományos Akadémia e tárgyban írt támogató levelét - méltányossági alapon kivételes nyugdíj megállapítását kértem Főlevéltárnok Ur számára.

Indokolásul megemlítettem 1950-ben fegyelmi úton történt méltánytalan nyugdíjaztatását, a Győr-Sopron megyei tanács Végrehajtó Bizottságának 1956-ban hozott felmentő határozatát és ezen az alapon kértem, hogy úgy tekintsék, mintha jelen időben 2100.-Ft alapfizetéssel és korpótlékkal kerülne nyugállományba és kértem nyugdíja összegének havi 1200.-Ft-ban történő megállapítását.

A felsorolt indokok mellett az elszenvedett méltánytalanságon kívül külön hangsúlyoztam középkori forráskiadványaival szerzett kiemelkedő érdemeit, melyet a Magyar Tudományos Akadémia fentemlített levele is alátámasztott.

A Nyugdíjügyi Főigazgatóság 1957 március 25-én kelt átiratában válaszolt és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 14/1956 sz. határozatára való hivatkozással közölte, hogy nyugdíjának felemelésére az idézett kormányhatározat értelmében nincs lehetőség.

A fent leírtak után sajnálattal kell megállapítanom, hogy nyugdíjügyében a LOK eljárása eredménytelen maradt. Amennyiben nyugdíja ügyében más úton kívánna eljárni, kérését a LOK készséggel támogatni fogja.

A másolat hiteles
/Romhányi Emil

/Borsa Iván/ sk.
a LOK vezetője.

2. kép. Borsa Iván levele Házi Jenőhöz nyugdíjkérélmé elutasításáról. 1957. április 10.

1958. augusztus 7-vel került a levéltárba ideiglenes alkalmazottként kedves kolléganőnk, Varga Imréné, akkor még Gálos Magdolna. Palotainé munkájának folytatására, a könyvtárral kapcsolatos teendők elvégzésére alkalmazták. 1959-ben véglegesítették. A levéltár maradt első és utolsó munkahelye. Ma nyugdíjasként a Soproni Evangélikus Levéltárban gyakorolja hivatását.

Néhány „statisztikai adat” az 1958-as évből: A nyilvántartandó szervek száma 240 volt (ma 186), a szervlátogatásoké 185. 727 esetben 153 kutatót szolgáltak ki. Leggyakoribb kutatási téma a 40 éves évfordulóra készülve a Tanácsköztársaság története volt. Az ügyfelek számára 330 esetben szolgáltatott adatot. Tudományos feldolgozó munkát erre az évre nem számoltak el. Kiállítást két alkalommal rendeztek, egyet önállóan, az Erdőmérnöki Főiskola¹¹ fennállásának 150. évfordulója alkalmából, egyet a Liszt Ferenc Múzeummal¹² közösen. A levéltár-látogatások száma 62 volt. Az év kiemelt feladatai közé tartozott a még előző évben átadott nagy belmagasságú földszinti helyiség galériázott könyvtárrá való átalakítása.¹³ Az állványzat felszerelésére, a szükséges födémátörésre még 1957-ben került sor. A következő években fokozatosan történt meg a megyei és a városi könyvtár egyesítésével, katalogizálásával párhuzamosan a könyvanyag leköltöztetése.

Ebben az évben a Levéltári Osztály Horváth Zoltánt és Tirnitz Józsefet két éves (levéltárosképző) tanfolyamra iskolázta be. A képzés felváltva a soproni és a győri levéltárban történt. Oktatásukat az ottani levéltár vezetője, Lengyel Alfréd irányította. A gyakorlati útmutatás mellett paleográfiai, oklevéltani, címertani, jogi ismereteket sajátítottak el.¹⁴

1959-ben került sor a hg. Esterházy hitbizomány központi pénztára iratainak a Magyar Országos Levéltárba szállítására. A városi részleg raktáraiban a villanyvezetékeket a falba süllyesztették, a folyosókba villanyégőt és helyiségenként konnektort szereltek fel. A raktárak villanyvilágítása tulajdonképpen ekkor oldódott meg. Ebben az évben mintaállványozták a város legértékesebb iratait tartalmazó, Oertel János Károly által 1786-ban rendezett anyagot. Az addig negyed, sőt nyolcadívbe hajtogatott iratokat iratvédelmi okokból lehetőség szerint kiterítették és fedlapok között helyezték el. Az érdekesebb kutatási témák között szerepeltek többek között az Árpád-kori foglalkozási ágakkal, a Fertő tavi halászattal, céh- és zenetörténettel foglalkozók. A Tanácsköztársaság története és a munkásmozgalmi kutatások ugyancsak jelentősek voltak.

1960 elején Szeged és Szombathely után munkatársként újra a Soproni Levéltárba került dr. Takáts Endre, aki a Bach-kori iratok rendezése mellett a MOL és a KSH vezetése alatt működő munkaközösség tagjaként végzett adatgyűjtést a Sopron megyei urbáriumok történetstatisztikai feldolgozásához. Tirnitz Józseffel együtt részt vett a Levéltári Osztály által elrendelt adatgyűjtésben, amelynek célja az 1945. évi földosztásra vonatkozó iratok felkutatása volt. Az Izraeliták Országos Képviselőlete megbízásából az 1944/45-ös zsidóüldözéssel kapcsolatos iratok felderítését is elvégezték. A jegyzékelt és paginált iratok kölcsönzésre a MOL-ba kerültek. Ebben az évben alakították ki a járási tanácsok központi irattárait, létrehozásukhoz a levéltár munkatársai módszertani segítséget nyújtottak a kiszállások során. Emellett a megyei tanács vezetőinek felkérésére Tirnitz József járásonként 2-2 alkalommal tájékoztatót tartott a járások és a községek munkatársainak az iratmegőrzés és selejtezés alapvető kérdéseiről.¹⁵

¹¹ Ma Nyugat-Magyarországi Egyetem

¹² Ma Soproni Múzeum

¹³ SL, Li 482/1956, 6/1958., 1/1959. A 14/1954. és a 36/1954. sz. gyűjtőaktákban.

¹⁴ 477/1959. A 14/1954. sz. aktában.

¹⁵ SL, Li 27/1961.

Az 1961. év fontosabb történéseiről kevés adattal rendelkezünk. Takáts Endre az év októberében a veszprémi levéltár vezetésére kapott megbízást. E hónap végén szűnt meg Tirnitz József levéltárvezetői megbízása is. A döntésben Horváth Zoltán szakmai előmenetele, doktori védése mellett szerepet játszhatott Tirnitz Józsefnek ezekben az években kialakuló súlyos cukorbetegsége is, amelynek kezelésére akkoriban a mainál jóval nehezebb volt.

Függelék

160/1957. lvt. sz.

Sopron, 1957. ápr. 18.

Tárgy: póthiteligénylés a 05 rovatra

Levéltárak Országos Központja
Budapest

Telefonon jelentettem már, hogy Sümeghy Dezső volt vm. főlevéltárnok elhunya alkalmából a levéltár minden dolgozója részvétét nyilvánította a család tagjainak. A temetésen valamennyien részt vettünk és a LOK és a magyar levéltárosok nevében levéltárvezető szolt néhány búcsúszót. Utólag kérem ennek szíves tudomásulvételét.

Telefonilag értesültem már, hogy a LOK vezetője elvileg ellene van mindenféle emlékszoba létesítésnek. Amikor ugyanis átvettük Sümeghy Dezső kéziratait és egész életének tartalmát jelentő levéltárrendezéssel kapcsolatos összes feljegyzéseit, tervezeit, felterjesztéseit stb., láttam, hogy benne a magyar levéltárosnak az a típusa halt meg, aki igen kívánatos volna napjainkban is: már az 1930-as években harcol a levéltárügy államosításáért, látja a levéltár kettős arculatát, de nem szédül egyik oldalra sem kizárólagosan; nem lesz történetíró, (bár ezt a tudományágat is művelte!) és nem lesz irattáros a szó alpári értelmében, bár alapos ismerője és irányítója is a sopronmegyei (országosan elismert!) iratkezelési rendszernek. Mindezek alapján Sopronban igen alkalmasnak találtam a milieu-t arra, hogy emlékének egy kis szoba berendezésével áldozzunk. A volt megyei dolgozószobáját szemeltem ki e célra és iratainak tárolására; valamint berendezésére az eddig ott elhelyezett kopott puhafa asztal helyébe a családjától meg kívánnám venni a kis fiókos, polcos szekrényt, a keményfa asztalt, és négy széket, valamint az ingaórárt. A mondott tárgyakat a Bizományi Áruház becsüse 2.370 Ft-ra becsülte. Ezt az összeget nem tudjuk előteremteni a LOK segítsége nélkül. Kérem a LOK vezetőjét, hogy mondott célra 1.300 Ft-nyi pótelátmányt engedélyezni szíveskedjék a 05 rovatra. A többi évi ellátmányunkból fogjuk kigazdálkodni.

Kérésemet megismételve:

Dr. Takáts Endre
levéltárvezető¹⁶

¹⁶ SL, Li 160/1957. Takáts Endre sorait Sümeghy Dezső halálának 51. évfordulójára emlékezve közöljük. A levél eredetiben való bemutatásától annak állapota, nehezen olvashatósága miatt el kellett tekintenünk.

„...Ielkének gazdagságát mindenkor
átvitte orgonajátékára...”

Még most is látom magam előtt jellegzetes alakját, kezében aktatáskájával – benne kottái – amint ballag az evangélikus templom felé.

Amminger Kálmán, Amminger Károly és Posch Ilona gyermekeként Pozsony–szentgyörgyön (ma: Svätý Jur, Szlovákia) született 1903. július 20-án. 1913-tól 1917-ig szülőhelyén a piaristáknál, majd 1917-től 1919-ig a pozsonyi evangélikus líceumban végezte iskoláit. A cseh megszállás miatt egy éve kimaradt. Apja 1921-ben, midőn a mosonmagyaróvári elemi iskola igazgatói tisztét töltötte be, azzal a kéréssel fordult a püspök úrhoz, hogy fia a soproni tanítóképzőn az I–II. évfolyam anyagából különbözeti vizsga letétele után, a következő évben rendes tanulóként folytathassa tanulmányait.² A kérést engedélyezték, így Amminger Kálmán 1923. június 27-én itt szerezte meg ének-tanítói oklevelét. Ezt követően a Tolna vármegyei Györkönyre került, ahol 1923. november 1-jétől 1925. augusztus 31-ig tanított.³ Ezt követően a soproni evangélikus konvent felhívására Laschober Gusztáv tanító helyére őt választották meg elemi iskolai tanítónak, és minthogy „az orgonálásban is kellő jártassággal bírt”,⁴ Altdörfer Viktor orgonista helyettese lett.⁵ Majd annak nyugalomba vonulását követően, 1933-ban átvette a karnagyi, énektanítói hivatalt, amivel már eddig is szép sikereket ért el.⁶ Ez utóbbi tisztek együtt jártak a konvent- és egyháztanácsai tagsággal is.

Az evangélikus elemi iskola jó hallású és hangú tanulói közül egy 100 tagú énekkart állított össze, akik különféle ünnepélyeken és istentiszteleteken léptek fel.⁷ 1929-ben a püspök egyházlátogatásakor az énekkar néhány korált és népdalt énekelt.⁸ 1936-ban az ínséget szenvedők javára rendezett estélyen is fellépett a kórus.⁹ Rendszeresen részt vettek az évente megrendezett „Éneklő Ifjúság” dalosversenyen, ahol nagy tetszést arattak. Az árvaház 75 éves jubileumi ünnepségén a karének háromszólamú énekeket adott elő.¹⁰ A Deák téri iskola avatóünnepségén is az ő vezényletével szerepelt a kórus.¹¹

¹ Szentgyörgyi Kálmánra azért esett a választás, mert Tirnitz József közeli barátja volt, és barátságuk a zene révén alakult ki. Például egyházi temetéseken együtt szolgáltak énekkel, orgonával.

² Soproni Evangélikus Levéltár (=SEL), Vegyes iratok 1921.

³ SEL, Soproni Felső ev. egyházközség iratai, Törzslap.

⁴ SEL, Iktatott iratok 1925/108.

⁵ SEL, Konventülési jvk. 1925. június 28.

⁶ Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a Soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. kötet, A korszak krónikája. Sajtó alá rend.: Szála Erzsébet. Sopron, 2000. (a továbbiakban: Hanzmann 2000.) 5.

⁷ SEL, Elemi iskolai évkönyv 1928/29, 9.

⁸ Hanzmann 2000, 129–130.

⁹ SEL, Iskolai Értesítő 1935/36, 9.

¹⁰ SEL, Iskolai Értesítő 1934/35, 14.

¹¹ SEL, Iskolai Értesítő 1931/32, 18.

1. kép. Szentgyörgyi Kálmán, Sopron, 1953. jún. 18. (Palotay Alice portréja, Magántulajdon)

Amminger Kálmán nemcsak az evangélikus központi iskolában (Színház u.), hanem a Deák tériben, és a reálgimnáziumban is tanított éneket, az utóbbiban még az énekkart is vezette.¹² Az iskolai énekkarokon kívül a munkásdalárda karnagya is volt.¹³ Hangversenyeket is gyakorta tartott, például 1942-ban a budapesti rádióban a soproni nap alkalmából Bach- és Mozart-műveket adott elő, 1945-ban a templom beüvegezésére adott koncertet, melyet ötszázan hallgattak, és ennek révén 26.416 Pengő gyűlt össze.¹⁴ 1956-ban Bach és Liszt műveiből az orgona javára rendezett hangversenyt; további fellépéseit hosszan lehetne sorolni. Az orgona állapotát is szíven viselte. Az orgonajavítási terveket tüzetesen átnézte, a hangszert az ő szakértő hozzáértése és tervei szerint bővítették és építették át. Teendői közé tartozott még a temetési szertartásokon a kántori teendők ellátása is, mely hivatásról még 1934-ben tartott előadást az evangélikus tanítókörzeti konferencián.¹⁵

Amminger Kálmán 1939. november 14-én vette feleségül Doppler Teréziát. Házasságukból gyermek nem született. Vezetéknévét 1946-ban BM. engedéllyel „Szentgyörgyi”-re változtatta.¹⁶ Az iskolák államosításakor, 1948-ban, állami tanítóvá minősítették át. 1963-ban tanítóként ment nyugdíjba, egyházi szolgálatait haláláig folytatta. 1976. szeptember 7-én, 73 éves korában halt meg, és 10-én az evangélikus gyülekezet halottjaként búcsúztatták el. 52 éven át áldozatos hűséggel szolgálta az egyházat, lelkének gazdagságát átvitte orgonajátékába. Mindenkor szerényen, pontosan, lelkiismeretesen munkálkodott a gyülekezetért.

¹² SEL, Iskolai Értesítő 1934/35, 30.

¹³ Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a Soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. II. kötet. A korszak munkái és emberei. Sajtó alá rend.: Szála Erzsébet. Sopron, 2003. 74.

¹⁴ Hanzmann 2000, 202.

¹⁵ SEL, Iskolai Értesítő 1933/34, 13.

¹⁶ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Anyakönyvi iratok gyűjteménye, Sopron: 1939/259. sz. házassági anyakönyvi bejegyzés.

1964-ben az MTA Történettudományi Intézete munkatársaként azt a feladatot kaptam, hogy egy nagy, több évszázadnyi időkört átfogó ártörténeti munkát készítsek el. A szóba jöhető és az országhatáron belül elérhető források közül messze a Sopron városi számadáskönyvek bizonyultak e célra a legalkalmasabbaknak. Mivel az 1541 és 1750 közötti számadáskötetek tömeges adatainak kigyűjtése több évnyi munkát igényelt, megállapodás jött létre a Soproni Levéltár, a Magyar Országos Levéltár és az MTA Történettudományi Intézete között, amelynek értelmében a Soproni Levéltár hozzájárult ahhoz, hogy az Intézet akadémiai autón az Országos Levéltárba szállítsa a soproni számadáskönyvek sorozatát, egy-egy alkalommal akár 50 évre vonatkozó köteteket is. Több éven át, több fordulóval hoztuk-vittük ezeket az értékes forrásokat, amelyekből a Magyar Országos Levéltár kutatótermében éveken keresztül az adatok tömkelegét gyűjtöttem ki. Ezt az egész munkát végeredményben, a soproni levéltárosok nagylelkű segítőkészsége tette lehetővé – hiszen éveket nem tölthettem volna el Sopronban. Csak szeretettel és köszönettel tudok visszaemlékezni az akkori levéltár-igazgató, Horváth Zoltán, és Tirnitz József levéltáros jóakarató és megértő segítségére. Bár ezek a számadások akkor már mikrofilmen is rendelkezésre álltak, de az óriási mennyiségű, gót betűs német nyelvű szöveg eredeti iratok alapján történt kigyűjtése mégis nagyban megkönnyítette a munkát. E lehetőségért azóta is hálás szeretettel gondolok a soproni kollégákra, különösen Tirnitz Józsefre, aki az iratcsere lebonyolításában oly készséges és szívélyes volt. Segítőkészségük viszonzásaként szolgáljon az elkészült 531 oldalas kötet: Dányi Dezső – Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Akadémiai, Budapest, 1989.

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2006. évi összeg, melyet az Alapítvány 2007. évben kapott meg, 49.990,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

A Soproni Múzeum Alapítvány közleménye

A Soproni Múzeum Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2006. évi összeg, melyet az Alapítvány 2007. évben kapott meg, 102.239 Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

MUNKATÁRSAINK

- Bácskai Vera** történész, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.
- Bariska István** főlevéltáros, Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltára, 9730 Kőszeg, Jurisics tér 2.
- Csekő Ernő** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.
- Dominkovits Péter** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.
- Domonkos Ottó** etnográfus, ny. múzeum igazgató, 9400 Sopron, Fő tér 8.
- Goda Károly** PhD-hallgató, 9200 Mosonmagyaróvár, Engels u. 9.
- Kiss Mária** levéltár-igazgató 9700 Szombathely, Szombathelyi Püspöki és Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalani Levéltár, 9700 Szombathely, Berzsényi tér 3.
- Kovács József László** ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8. II/12.
- Krisch András** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.
- Kücsán József** etnográfus, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.
- Németh Ildikó** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.
- Prickler, Harald** történész-levéltáros, Burgenländisches Landesarchiv, A-7001 Eisenstadt, Europaplatz 1.
- Schlag, Gerald** ny. múzeumigazgató, Burgenländisches Landesmuseum, A-7000 Eisenstadt, Museumgasse 1-5.
- Seedoch, Johann** ny. levéltár-igazgató, Burgenländisches Landesarchiv, A-7001 Eisenstadt, Europaplatz 1.
- D. Szakács Anita** levéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.
- Tilcsik György** levéltár-igazgató, Vas Megyei Levéltár, 9400 Szombathely, Hefele Menyhért u. 1.
- Tobler, Felix** főlevéltáros, Burgenländisches Landesarchiv, Eisenstadt, A-7001 Europaplatz 1.
- Turbuly Éva** levéltár-igazgató, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.
- Varga Imréné** levéltáros, Soproni Evangélikus Gyülekezet Levéltára, 9400 Sopron, templom u. 8.
- Zimányi Vera** történész, egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Kora Újkori és Legújabb Kori Történeti Tanszék, 2078 Piliscsaba, Egyetem u. 1.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

ÖDENBURG UND SEINE UMGEBUNG – ÖDENBURG UND SEINE BÜRGER STUDIEN ZUM GEDENKEN AN JÓZSEF TIRNITZ

GÁSPÁR CSÓKA OSB: Abschiedsrede an der Bahre von József Tirnitz	115
Tabula Bonae Memoriae	116
VERA BÁCSKAI: Separation und Annäherung: Umgestaltung der städtischen Eliten in Westungarn im 18.–19. Jahrhundert	117
ISTVÁN BARISKA: Ein vergessener Brief von Wolfgang Treskovitz aus dem Jahr 1528	122
ERNŐ CSEKŐ: Stimmungs- und Informationsberichte aus den 1950er Jahren im Ödenburger Archiv	129
PÉTER DOMINKOVITS: Zur Erforschung der landesständischen Rolle der Stadt Ödenburg im 16. Jahrhundert (1526–1538)	134
OTTÓ DOMONKOS: Schützende und übelabwendende Gegenstände sowie Amulette in den Ödenburger Nachlassinventaren aus dem 17. Jahrhundert	137
KÁROLY GODA: Jakob Joachim und seine Zeit: Der Rahmen eines mittelalterlichen Porträts	143
MÁRIA KISS: Die Dominikanerpfarre in Steinamanger	147
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Zum Gedenken an meinen Freund József Tirnitz	151
ANDRÁS KRISCH: Berichte der Ödenburger Grenzkommissäre im Französischen Krieg von 1809	154
JÓZSEF KÜCSÁN: Ödenburger Wirtschaftsbürger am Anfang des 19. Jahrhunderts	158
ILDIKÓ NÉMETH: Der Hexenprozess des Schweinehirten Thomas (Hans) Türk in Ödenburg (1596)	170
HARALD PRICKLER: Der Ödenburger Bierbraumeister Samuel Wilcky	173
GERALD SCHLAG: Das Testament der Anna Maria Fürstin Eggenberg (1609–1680) und Ödenburg	178
JOHANN SEEDOCH: Die im Jahr 1857 zur Ödenburger Handels- und Gewerbekammer wahlberechtigten Handels- und Gewerbetreibenden der Königlichen Freistadt Ödenburg	185
ANITA D. SZAKÁCS: Das Wochenmenü des Ödenburger Spitals am Ende des 16. Jahrhunderts	192
GYÖRGY TILCSIK: Angaben zu den letzten Kraftanstrengungen der ungarischen Diplomatie im Spätsommer 1849. Der Brief von László Teleki aus Paris an Gottlieb August Wimmer vom 16. August 1849	194
FELIX TOBLER: Die fürstliche Linie der Esterházy als Obergespane und Erbobergespane des Komitats Ödenburg	207
ÉVA TURBULY: Zur Geschichte des Ödenburger Archivs unter der Leitung von József Tirnitz (1957–1961)	211
GYÖNGYI VARGA: Gedenken an Kálmán Szentgyörgyi (Amminger)	216
VERA ZIMÁNYI: Gedenken an József Tirnitz	218

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, szövegfile-ban lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címekeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellekeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIFF file-okat kérünk, legalább 300 dpi felbontásban.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz. [=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m... l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jel. zni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 3000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A Dunántúl a kisvárosok világa volt. E minősítés alapjául nem annyira csekély népességszámuk szolgál, hiszen akadt közöttük tízezernél népesebb város, mint Győr, Pécs, Sopron és Székesfehérvár. Inkább az őstermelés továbbélése, helyenként növekvő jelentősége, az ipari termelés céhes, kézműves kereteinek megmerevedése és egyre inkább helyi jelentőségűvé válása utasítja többségüket európai léptékben a kisvárosok körébe. Ebből következik, hogy a városi vezetőréteg elit megjelölése nem felel meg a szociológia „elit” fogalmának: helyi elitről, a városi társadalmi hierarchia csúcspozícióit betöltő csoportról van szó, amelynek tagjai (kevés kivételtől eltekintve) makroszinten nem felelnének meg az elit kritériumainak.

Bácskai Vera: Elkülönülés és közeledés:
a nyugat-dunántúli városi elitek átalakulása a 18–19. században

Ára: 450.-Ft

Soproni Szemle

2008. Harmadik szám

Hatvankettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatóink
Soproni Múzeum Alapítvány
Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kucsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné tükár,
Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Józán Tibor, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2008-ra egy évre 1800 Ft, egyes számú ára 450 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Novénytani Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

2008. harmadik szám

hatvankettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

VÁROS ÉS MŰVÉSZET TANULMÁNYOK ASKERCZ ÉVA 70. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

PAJORIN KLÁRA: Askercz Éva köszöntése	223
GABRIELI GABRIELLA – NEMES ANDRÁS: Adatok és feltételezések a Kovácsszer helyrajzához	226
MAROSI ERNŐ: Az érem vonzereje. Megjegyzések a humanista reprezentáció hagyományához Magyarországon	238
SZENDE KATALIN: „Míg el nem éri a nagykorúságot...” Gyermek a középkori magyarországi városi végrendeletekben	250
GALAVICS GÉZA: A barokk szobafestés mint dekorációs műfaj. Egy nyugat-dunántúli festő vázlatrajzai	262
KÜCSÁN JÓZSEF: A külváros déli fala	279
DÁVID FERENC: A süttöri Esterházy kastély és pertinenciája 1760-ban	294
DOMONKOS OTTÓ: Egy hímezett szarvasbőr kabát a 18. századból	306
GÁBOR ESZTER: A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Minisztérium első vezető építésze, Kolbenheyer Ferenc (1841–1881)	312
TÓTH IMRE: Egy németbarát viszontagságai Berlinben. Kánya Kálmán követi évei	325
KOVALOVSKY MÁRTA: Storno és Zettl. Szenes Zsuzsa rajza	339
KOVÁCS PÉTER: A Thirring Gusztáv-emléktábla	345

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Askercz Éva tudományos publikációinak bibliográfiája (összeállította: Kollerits Beáta, Kiss Melinda közreműködésével)	349
---	-----

VÁROS ÉS MŰVÉSZET

TANULMÁNYOK ASKER CZ ÉVA 70. SZÜLETÉS NAPJÁRA

PAJORIN KLÁRA | Askercz Éva köszöntése

Kedves Askercz Éva,

engem az a kitüntetés ért, hogy barátaid, kollégáid nevében, akiknek az ajándékként születésnapodra létrejött ez a kötet, köszönhetlek téged. Talán furcsa, hogy nem szakmád egyik képviselője üdvözöl, aki jól ismeri és nálam jobban meg tudja ítélni mindazt, amit a magyar művészetért és tudományért tettél. Mégis boldogan vállaltam, mert egyet biztosan tudok: senki nem érzett volna nagyobb örömet nálam amiatt, hogy köszönhet téged, szívből elmondhatja jókívánásait. Örömmel köszöntelek, és azt remélem, hogy nemcsak a magam örömét lelkendezem el itt neked amiatt, hogy ünnepelhetünk téged, hanem az egész kötet alkotóiét, a szerkesztőjét és más közreműködőjét is.

Felelevenednek az első, régi emlékek az 1960-as évek közepétől: a soproni Berzsényi Gimnázium, ahol megismerkedtünk. Nagyobb szerencse nem érhetett engem, a kezdő magyartanárt, mint hogy téged találtalak ott szaktárgyam fiatal oktatójaként. Nekem Te

voltál a példakép, a mérce, ami az igényességet és a tanári attitűdöket illeti. Nem volt ott általában szokás, hogy a magyartanár könyvek garmadájjával vonul be az órájára, hogy naprakész a kortárs irodalomból, érti és szereti a modern költőket, s egyenesen meghökkenítő volt az az egészen újszerű szemlélet, ízlés, amelyet az élet minden területére vonatkozóan képviseltél. Még tanártársaid közül is, aki akart, sokat tanulhatott tőled, nemcsak irodalmat, hanem fontolóra vehette esztétikai ízlésed megnyilatkozásait is, amelyek sokszor meg is kérdőjelezték az addigi értékeinket. Valósággal irtódott, mint a gaz, körülötted a silány, a hazug, a talmi. Nem tudok róla, hogy előtted tanított volna ott művészettörténész, már maga a képzettséged említése is jó óment jelentett az emberek szemében, s akkor és később is nagyon sokat profitált a Város belőle. A kollégák közül sokan irigykedve és féltékenyen néztek. A nyugdíjas korú Pröhle Jenő, a Gimnázium könyvtárosa volt az leginkább, aki figyelt rád és kíváncsi volt a véleményedre, és aki a briliáns érznek és a nem mindennapi szellemességnek, játékoságnak, valamint az igényes munkavégzésnek kijáró tisztelettel és szeretettel fogadott barátságába téged. Pröhle Jenőt muszáj volt megemlítenem. A Gimnáziumban nem volt párja, s az országban sem lehetett nagyon sok hozzá hasonlóan nagyszerű tanár és ember. Tanítványaid közül sokan rajongtak érted. Öröm volt veled a tanítási óra és minden tevékenység, nem utolsósorban élénk szellemed, humorod és játékoságod következtében. Hogy ne csak a levegőbe beszéljek erről, talán nem veszed zokon, s mások sem, ha mindkettőre egy-egy példát is említek. Nyelvtanórán valaki a birtokos ragozásból felelt, és előadta a példát a következőképpen: *padom, padod, padja, padjuk, padjátok* ... mire megszólaltál: *Padjad* már abba! Egy szalagavatón egy Csupi nevű fiúval, aki a nagy eseményre egy szép karórát kapott a szüleitől, melyet boldogan mutatott meg neked, egész este azt játszottátok, hogy amikor csak egymás közelébe kerültetek, hangosan odaszóltál neki: Csupi, hány óra? Ha százszor meg nem kérdezted, egyszer sem. Csupi minden egyes alkalommal ragyogó arccal közölte, s Te hasonló boldogsággal fogadtad a választ. Mindenki nevetett, egész este, és senki sem unta meg.

Őszinte és szókimondó voltál, és – akkor még ugyan maga ez a kifejezés nem volt divatos – nagy nyitottság jellemzett, s nemcsak átvitt értelemben. Otthonod, ahol szerető családot körében éltél, gyakorlatilag mindenki előtt nyitva állt, az érdeklődő és több ismeretre vágyó diákok, a hasonszőrű társaságot kereső Budapestről érkező vendégek, a soproni művészek, irodalmárok, értelmiségiek és mások előtt, és szinte hazajártak hozzátok otthonról nélkülöző barátaitok, akik ott albérletben éltek. Én – miután összebarátkoztunk, s ez hamar megtörtént – minden szabad időmet nálatok töltöttem. Szeretted sokat főzni, szeretted, ha sokan veszik körül az asztalt, s boldogan eszik a főztödet. Ittuk a pompás kékfrankosokat, amelyeket a Gyógygödörből vagy valamelyik magánpincéből hoztunk, beszélgettünk, zenét hallgattunk, játszottunk a gyerekeitekkel, de olykor felnőttek is együtt.

Ami a muzeológusi és művészettörténeti pályafutásodat illeti, én azt igazi hivatásnak érzem. Hiszen Te tanárnak készültél, tanítottál, onnan „hívtak el”. Nem érdekelt a fokozatok, nem a hírért, a dicsőségért, kitüntetésekért (azokat is kaptál) végezted a munkád. Mint mondani szokták, nem Te találtad meg a feladatot, hanem az talált meg téged. Nem tudtad, mikor megrendeztéték az első Érembiennálét, hogy egyszer még mi lesz a vállalkozásból. Oroszlánrészed van abban, hogy Sopron neve

összefonódott az éremművészettel. Nagy érdemeid közé tartozik, hogy a magyar éremművészet kivívta egyenrangúságát a szobrászat más műfajai mellett, s hogy a magyar éremművészek nemzetközileg is nagy elismerést szereztek művészetüknek. Kis, fonott kosaraddal utazgatva jártad végig a műtermeket, sohasem fogyott el a türelmed a művészekkel szemben, és biztos ízléssel válogattad ki a legjobb műveket. A biennálékról szóló beszámolóidban nemcsak értékelted az alkotásokat, hanem irányt is szabnál, az új, bátor, erőteljes kezdeményezéseket buzdítva, elismerve. Nézem a bibliográfiádat. Tudtam, hogy rendszeresen dolgozol, de hogy ennyit! – hát azt nem sejtettem. Hogy lehet ennyire rejtőzködve, ilyen szemérmesen dolgozni és produkálni? És mennyi terület! Felsorolni is sok lenne. Mennyi munka, mi minden van egy-egy kiállítási katalógus mögött! Honnan volt, honnan van ennyi idő? Engem leginkább a Fabricius-házban és a Storno-házban létrehozott szobaberendezéseid, enteriőrjeid ragadtak meg. Úgy éreztem, hogy mindent százszor végiggondoltál. Minden tökéletes szakmai tudással van elrendezve, és mégis végtelenül természetes, meghitt, otthonos, meleg. Ott éreztem meg, hogy mi az a kézzel megfoghatatlan művészeti alkotás, amely túl a tárgyakon ott lebeg, és betölti az egész teret. És azt, hogy egy szobaberendezésben is megtapasztalható az, hogy „a szabadság a rend”.

Vannak, akik azt a látszatot keltik, hogy sohasem érnek rá semmire. Mindig hajszoltak, mindig versenyt rohannak az idővel, és mindig rosszul érzik magukat, mert úgy gondolják, elmulasztottak valamit megtenni. Visszagondolva a soproni évekre, és az utánuk következő pályafutásodra, úgy tűnik, Te időmilliomos voltál, s az vagy még ma is. Nem fontolgatva, mindig adtad és adod az idődet, minden mennyiségben, arra, amire kellett, arra, amire kérték, és emellett nem mulasztottad el az ún. kötelességeidet sem. Azt hiszem, minél több időt adtál másoknak, annál többet kaptál magad is. Azt kívánom, hogy jutalmul kapjál még nagyon sok időt. Mire? Tömören fogalmazva arra, amit olyan szépen idéztél fel Ligeti Erikától a róla szóló nekrológodban (Élet és Irodalom, 2004, 36. szám). Így hangzott: „Az élet szép.” Adjon az Isten neked sok-sok időt, hogy lásd ezt továbbra is, nagyon sokáig, egyszersmind igazán érezd, élvezd.

Kedves Askercz Éva, én derűs, vidám és jóakarátú embernek ismerlek, aki önmagával és a világgal harmóniában él. Sejttem, mi áll emögött, akaratlanul ugyan, de magad árultad el nekünk. *A III. Országos Érembiennále Sopronban* című cikkedben (Soproni Szemle, 1982, 261) ezt írod: „A Kazinczy-féle nagy titkot: «jót s jól» mindig újra felismerhetjük.” Valamiért fontos volt neked ez a sor, mert csaknem egy évtizeddel később újra felidézted, immár a folytatásából is hozzátéve, méghozzá a Soproni Képesceh kiállításának megnyitóján (Soproni Szemle, 1991, 361.): „Jót s jól, ebben áll a nagy titok.” Mint a mesében a gonoszokkal, a jókkal is megesik, hogy saját magukról mondanak ítéletet. Ha nem is a fabula, de a citáció „de te narratur”. Jól tudjuk, hogy fontos ismereteket kapunk, még az idézetnél is fontosabbakat, ha megnézzük a szövegkörnyezetet. Álljon hát itt most a tiszteletedre az egész vers, hogy neked köszönhetően gondolkodhassunk rajta, értsük, és a nagy titok feltáruljon előttünk.

Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.

A soproni Kovácsszer, azaz a Várkerület északi szakasza, jól ismert eleme a város helytörténetének és helyrajzának. Kutatásában szép eredmények születtek, amelyekben az írott történeti anyag és a régészeti kutatás egymást igazolják. Mollay Károly és Gömöri János munkáira gondolunk, mindegyik a Soproni Szemlében jelent meg.¹ Gömöri János 2005-ös feltárása² tovább erősítette az addig megfogalmazottakat, viszont a 2007-ben előkerült falmaradványok³ nem illeszthetők be ebbe a rendszerbe. Tartunk tőle, hogy az itt leírt kétségek megkérdőjelezik az eddig teljesen helytállóknak látszó képet a Kovácsszerről, de közelebb vihetnek a valóság megismeréséhez.

Emlékeztetőül tekintsük át röviden, mi történt eddig a Kovácsszer kutatásában! 1966–67-ben Czeglédy Ilona régész, 1967–72-ben Dávid Ferenc művészettörténész, majd 1972-ben Gömöri János régész kutatott a Rejpál házban (Várkerület 7.), ennek helyreállítása előtt. Ugyancsak 1972-ben Dávid Ferenc a Várkerület 13. műemléki kutatását végezte el.⁴ 1983-ban Gömöri János régész és G. Lászy Judit művészettörténész a Várkerület 19. számú épületet tárta fel,⁵ amiben az egyik középkori fürdőt sikerült megtalálni, további két középkori lakóházzal együtt. 1986-ban Gömöri János a Várkerület 14–32. számú házak előtt az úttesten, gázárkokban tehette megfigyeléseit, amelyeket a már említett tanulmányban dolgozott fel 1993-ban. Ezt követte Mollay Károly szintén már említett, a Szemle hasábjain három részletben, 1994–95-ben megjelent tanulmánya, amelyben részletesen vizsgálja az egyes házak tulajdonosait, illetve, ahol lehet, a házak építéstörténetére is szolgáltat adatokat. Tanulmányába Mollay már Gömöri János és G. Lászy Judit eredményeit is beépítette. 1998 november–decemberében Gabrieli Gabriella és Nemes András kisebb mértékű kutatást folytathatott a Várkerület 17. számú épületben. 2005 őszén Gömöri János a Várkerület 16–20. számú házak előtt a parkolóban folytatott próbaásatást, ennek során 1986-os megfigyelései kiegészültek. 2007-ben Gabrieli Gabriella szintén a parkolóban régészeti szakfelügyelet során újabb falmaradványokat tárt fel.

A Rejpál ház kutatása a középkori beépítettség tekintetében a következő adatokkal szolgál. Czeglédy Ilona 1967-es ásatási jelentése szerint a telken több (de legalább két) kisebb, különálló 15. századi ház állt. Az egyik a bejárati kaputól az Ikva felé húzódó lakóház volt, a másik a belváros felőli oldalon álló épület. *„A kapualjtól nyugatra levő épületszárny hosszú, egyetlen vagy két dongaboltozatos térből álló épülete a nem la-*

¹ Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája I. Sz. 48 (1994), 266–302. II. Sz. 49 (1995), 130–157. III. Sz. 49 (1995), 193–214. Gömöri János: A soproni Kovácsszeren 1440-ben lebontott házak régészeti feltárása. Sz. 47 (1993), 332–338.

² Gömöri János: Sopron – Várkerület, mélygarázs. Ásatási dokumentáció, 2005. Soproni Múzeum Régészeti Adattára (a továbbiakban: SMRA) 997. A feltárás még közöletlen, az adatok közléséhez való hozzájárulásért és a teljes ásatási anyag átengedéséért Gömöri Jánost illeti köszönet.

³ Régészeti szakfelügyelet során kerültek elő, a soproni csatornázásokhoz kapcsolódó teljes dokumentáció még nem készült el.

⁴ KÖH Műemléki Kutató és Dokumentációs Központ, Dokumentációs Osztály, Tervtár (a továbbiakban: KÖH tervtár) 36322 ltsz. A levéltári kutatásokra alapuló jelentés a ház 18. századi történetére szolgáltat adatokat. A középkori beépítettséget csak feltételezi.

⁵ Lászy Judit: Sopron, Lenin krt. 19. In: Régészeti füzetek Ser. I. No. 37 (1984), 127.

kóházra valló ablaknyílásokkal inkább középületre emlékeztet...” – írja Czeglédy.⁶ A telket az Ikva felől kökerítés övezte. Czeglédy véleményével szemben Dávid Ferenc az alábbiakat írja: „Az épület, oklevelesen megfogható története idején (a XV. század közepétől) polgári tulajdonban volt. Korai periódusaira inkább a gazdasági funkciók nyomták bélyegüket, később s elsősorban a XVII. századtól máig a lakóigények változása szabta meg átalakítását, bővítését.”⁷

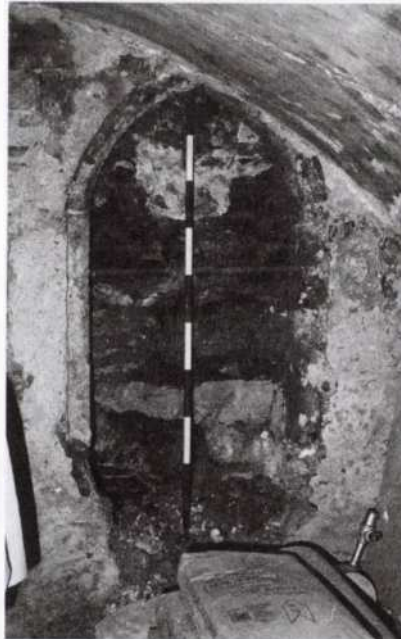

1. kép. Várkerület 17. A korábbi középkori épület pincelejárata. Az első kökeret 18. századi, a második a 15. századból való.

⁶ Czeglédy Ilona: Sopron, Rejpál ház. Ásatásai dokumentáció 1967. SMRA 379. A kutatásra vonatkozó további dokumentumok: Czeglédy Ilona: Sopron, Rejpál-ház, Lenin krt. 7. Ásatási jelentés 1966. SMRA 364. Gömöri János: Sopron – Rejpál ház. Ásatási jelentés 1972. SMRA 450. Dávid Ferenc: Sopron, Lenin krt. 7. Rejpál ház 1969. Sopron, Lenin krt 7. kutatási eredmények é. n. Sopron, Lenin krt. 7. építéstörténeti vázlat 1971. KÖH Tervtár 36323 ltsz.

⁷ Dávid Ferenc: Sopron, Lenin krt 7. Rejpál ház. 1969. 1. KÖH Tervtár 36323 ltsz.

A Várkerület 17. kutatása során két periódusú középkori épületet lehetett elkülöníteni a többszörösen átépített barokk épületben. Mollay adatai szerint a telken már 1379-ben is állt ház. Ez a telek nyugati oldalán helyezkedik el, a mai kapualj belső végétől terjed az Ikvá felé. A falmaradványok alapján emeletes és alápincézett volt, a bordézsmajegyzék szerint 1435-ben nagy mennyiségű bort tartottak benne. A pince lejárata a homlokzat (déli oldal) felől nyílt, alsó kőkerete és a lépcső falába mélyített gótikus fülke maradványa ma is látható (1. kép). A pincének észak felé, az Ikvára is volt egy csúcsíves ajtaja (2. kép), ÉK-i sarkát a jobb közlekedés miatt rézsűsre építették.

2. kép. Várkerület 17. A korábbi középkori épület északi csúcsíves ajtaja kutatás közben.

Mollay azonosítása szerint „1531-ben Braunsdorfer Mihály kötélgyártó háza elé, az utca felé épül Steinfelder Tamás kalapos háza”.⁸ Ez a második épület csatlakozott a már meglévőhöz. Homlokzata elérte, vagy megközelítette a mai utcafrontot. Steinfelder Tamás házának földszinti kőkeretes bejáratát (3. kép) és az egyik emeletes sarokablak részletét sikerült feltárni. A bejárat szalagkeretes szemöldökköve és kissé provinciális ornamentikája már a 16. századra vall, reneszánsz ízlést tükröz.⁹

Mollay a Várkerület 19. telkére három középkori épületet helyezett el, a telek mélyén az ún. „felső fürdőházat”,¹⁰ az utcafront északi oldalára egy különálló házat, illetve a déli oldalra a 21. számú telek határára egy kisebb lakóházat. (Megjegyzendő, hogy a G.

⁸ Mollay: A Kovácsok... i. m. I. rész 301–302.

⁹ Gabrieli Gabriella – Nemes András: Sopron, Várkerület 17. Régészeti és műemléki kutatási dokumentáció 1998. SMRA 1172.

¹⁰ Mollay: A Kovácsok... i. m. II. rész 130–139.

Lászay Judit kutatása alapján feltételezett nyugati oldalon álló lakóház nem épülhetett a 14. század vége, 15. század eleje közt, ugyanis tudjuk, hogy „*Wolch Bertalan kőfaragó és kőműves ... 1524 decemberében ... húzott fel falat a felső fürdőház és Braunsdorfer György kötélgyártó háza közé*”.¹¹ Ha a Lászay által feltételezett ház már 1400 körül állt, akkor nem kellett falat emelni a két ház közé. Az is ellentmondásos, hogy a telek kisebbik házát Mollay 1530-as építésűnek mondja, míg Lászay ezt is 1400 körülre keltezi.¹² A Várkerület 17. és 19. számú épületek kutatása alapján a középkori utcafrontot északabbra, a mai homlokzatoktól 6–8 méterre kell feltételeznünk.

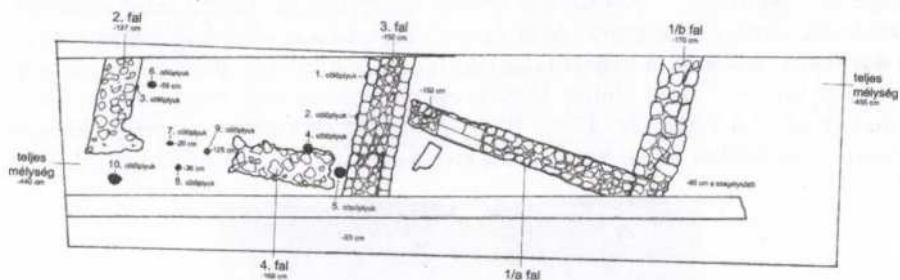
3. kép. Várkerület 17. Az 1531-ben épült házrész bejárata a helyreállítás után.

Gömöri János 1993-as tanulmánya megírásakor kéziratban már ismerte Mollay munkáját, így sikeresen használhatta adatait az 1986-ban dokumentált épületrészletek azonosításához. Annak a három háznak a maradványait sikerült megtalálnia, amelyek 1440-ben kerültek lebontásra. A kutatás a házak hátsó frontján zajlott. Gömöri tanulmányában részletesen ismerteti a házak történetét, azonosítja az egyes részleteket. Sajnos összefüggő felület feltárására nem volt lehetősége, így a házak alaprajza nem volt rekonstruálható, a falak irányát sem lehetett teljes pontossággal megállapítani, valószínűnek látszik azonban, hogy az Előkapu kinyúló védművének északi körbástyája építéskor a három ház közül a keletre esőt, János íjgyártó házát még figyelembe vették.

¹¹ Mollay: A Kovácsok... i. m. II. rész 138.

¹² Uo.

Ez igazolná Mollay feltételezését, hogy a Kovácsszer belső házsora már a várossá válás idején, de mindenképpen a hármás falgyűrű megépülte előtt keletkezett.

Sopron-Várkerület 16-20. előtt, Mélygarázs
Alaprajz, 1. fázis; M=1:50
2005. 10. 17.

4. kép. A Keresztély pék házához tartozó falrészletek.

5. kép. A Keresztély pék házához tartozó falrészletek.

2005. október 3. és november 29. között Gömri János a Várkerület 16–20. számú lakóházak előtti területen a parkolóban próbafeltárást végzett. A feltárás a tervezett mélygarázs előkészítési munkái közé tartozott. Meg kellett vizsgálni, mennyire gazdag régészeti leletekben a tervezési terület. Mivel a kutatási terület az 1986-ostól nem esett messze, számítani lehetett a három középkori épület további részleteire. A feltárás a várt eredményt hozta. A 64 m²-nyi területen Árpád-kori cölöpszerkezetű, sövényfonatos épület maradványait lehetett dokumentálni, ami tovább erősíti a házsor korai keletkezését. A cölöpszerkezetű ház leégése után épült az a kőépület, ami egy konzolkő alapján kétszintesnek feltételezhető és minden bizonnyal összefüggésbe hozható a korábban már feltárt épületmaradványokkal. Sajnos a két ásatási terület között hiátus van, a feltárt falrészletek összefüggéseit a rajz- és fotóanyag alapján nem lehet megállapítani. A 2005-ös feltárás során a középkori utcafronthoz közelebb eső falmaradványok kerültek elő, de a házak utca felőli lezárása még mindig nem ismert, vagyis az utca vonalát nem tudjuk meghatározni. A feltárt falrészletektől már nem lehetett nagy távolságban, amennyiben a Gömri János jelentésében említett konzolkő eredeti helyétől nem túl messze került a földbe. Joggal feltételezhető ugyanis, hogy konzolos kiülésű emeleti része a háznak az utcafronton lehetett. A mélygarázs megépítésére nem került sor, így a terület teljes feltárására sem (4–5. kép).

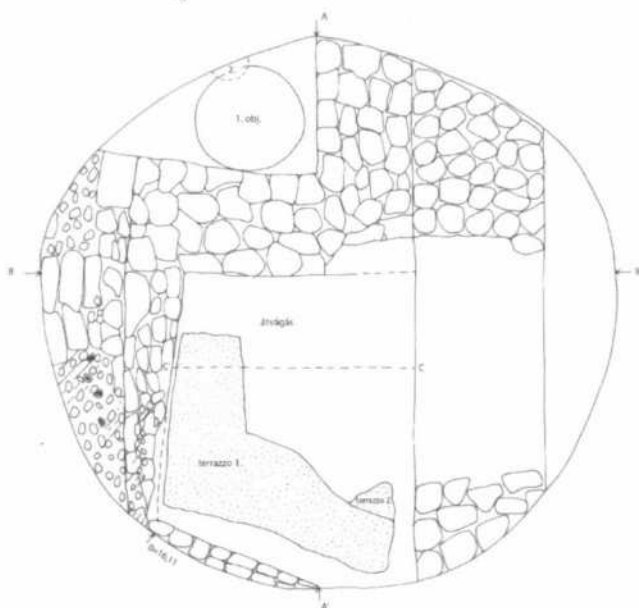

6. kép. Késő középkori lakóház kemencéjének omladéka a kisvárkerületi parkolóban.

2007-ben a Kovácsszer újabb apró részletét tudtuk megkutatni a soproni csatornázási projekt keretében. A kisvárkerületi parkolónak a Festőkőzzel szemben lévő részén egy 5 m átmérőjű aknát alakítottak ki, itt végezhetünk kisebb kutatást. Az előkerült középkori falmaradványok már nem kapcsolhatók a Kovácsszer 1440-ben lebontott három házához, azoktól túl messze találhatók. Mindenképpen lakóházhhoz tartoztak, két egymás fölött elhelyezkedő terrazzopadló részletet is feltártunk, a kör alakú szelvény északi szélén pedig egy sütőkemence omladékát (6. kép). A leletanyag zömmel a 15. századból maradt ránk, köztük gótikus kályhacsempék, poharak, fazekak töredékei, viszonylag sok állatcsont és vastöredék. Jellemében az akna leletanyaga nem különbözik a tervezett mélygarázs szelvényének leletanyagától. A visszabontott falcsonkok tetején mindenütt megfigyelhető volt egy letaposott, vékony, kemény réteg, amibe apró kerámia, állatcsont és vastöredékek ékelődtek. Mindez arra enged következtetni, hogy a házak visszabontási szintjét járósíntnek használták (7–8. kép). Ezen a területen már a mai Várkerület külső úttestének közvetlen közelében vagyunk, a feltárt épületrészlet az úttest alatt még folytatódik, ami azt jelenti, hogy itt, a Rejpal házhoz közeledve egyre szűkül a középkori utca.

7. kép. A kisvárkerületi parkolóban feltárt késő középkori falmaradványok.

8. kép. A kisvárkerületi parkolóban feltárt középkor falmaradványok rajza.

2007 októberében az Ikvahídon szintén a csatornázási munkákhoz kapcsolódó régészeti szakfelügyelet során csaknem 5 m hosszú falcsonkot sikerült feltárni. A falmaradvány az Ikvahíd 3. homlokzata előtt 1,5 méterrel került elő és nem egyezik a mai homlokzatonallal (9–10. kép). Elhelyezkedése alapján a középkortól beépített utca keskenyebb volt és a Várkerület felé nem tölcészerűen nyílt.

Az előkerült falmaradványok több problémát vetnek fel, mint amennyit megoldanak. Eddigi tudásunk szerint a Kovácsszer belső oldalán csupán három ház állt, ezeket bontották le 1440-ben védelmi okok miatt. A régészeti eredmények viszont arról szólnak, hogy a Kovácsszer belső oldalán háromnál több ház állt. Ha a falrészletek irányát és elhelyezkedését megfigyeljük, arra a következtetésre jutunk, hogy a belső oldal házsora a Rejpál-ház felé ívelődött, vagyis az utca az Ógabona tér, illetve a Kőkapu felé szűkül. Mollay következtetése, hogy 1440-ben három házat lebontanak, helytálló, a magyarázattal együtt. A tulajdonosok, Keresztély pék, Alt Miklós pék és János íjgyártó mind az 1437-es adójegyzékben,¹³ mind az 1438-as bordézsma jegyzékben¹⁴ szerepelnek, az 1440 június 2-án záródó adójegyzékben¹⁵ viszont már nem.¹⁶ A bontási munkákról szóló fel-

¹³ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története II. rész 3. kötet Sopron, 1933. 64.

¹⁴ Házi: i. m. 92.

¹⁵ Házi: i. m. 206.

¹⁶ Mollay: A Kovácsok... i. m. I. rész 266–271.

jegyzésekben azonban nincs szó arról, hány házat bontanak le. Annyi bizonyos, hogy június 26–27-én folyt a munka.¹⁷ Amennyiben a többi ház bontására később került sor, ezek az adójegyzékben még szerepelhettek. A háborús helyzet miatt¹⁸ elsőként az Előkapu védművéhez közel álló házakat kellett elbontani, a további épületek a Kőkapu felé eső hátsó traktusukkal már távolodtak a városfalaktól. A rendelkezésünkre álló írott források ez irányú újra-feldolgozására nem volt lehetőségünk, de mindenképpen érdemes lenne foglalkozni a kérdéssel. Ha ugyanis a Kovácsok utcája belső oldalán három háznál több állt – mint ahogy ez már tény –, akkor a második fertály házainak és tulajdonosainak eddig ismert rendje teljesen felborul.¹⁹ Emlékeztetőül jegyezzük meg, hogy a második fertály a különböző összeírásokban a Kovácsok utcájával kezdődött. A Kovácsok utcája és a Boldogasszony sor, ami a 16. század közepéig a Fapiacot és az Állatvásárteret foglalta magában – az Ikvahídtól a Hátsókapuig –, együtt alkották a belső külvárostart. Ez a szakasz a Kőkaputól (Steintor) a Hátsókapu vonaláig terjedt. A Kőkapu az Ógabona teret és a Kovácsok utcáját – gyakorlatilag az első és második fertályt – választotta el egymástól, Felső Kovácskapunak is nevezték.²⁰

9-10. kép. Az Ikvahídon megfigyelt középkori hálalozás.

¹⁷ Házi: i. m. 265.

¹⁸ Lásd Mollay: A Kovácsok... i. m. bevezetőjében!

¹⁹ Dávid Ferencsel folytatott beszélgetésünkből tudjuk, hogy kutatásai eredményeképpen ő is más következtetésre jutott a Kovácsszer házaival kapcsolatban, mint Mollay.

²⁰ A összeírások rendjéről, illetve a város fertályokra és kötélmértékre való beosztásáról összefoglalóan lásd: Mollay Károly: Első telekkönyv/Erstes Grundbuch (1480–1553). Sopron, 1993. XXXIII–XXXVIII.

A Kőkapu említésével újabb megoldatlan kérdéssel találjuk szemben magunkat. Nem ismerjük ugyanis ennek az építménynek a pontos helyét. Régészeti adat egyelőre nincs hozzá, csak az írott forrásokból lehet következtetni. Első említése 1506-ból származik, de csak létezésére bizonyíték: „*garten pey dem stainthor*”.²¹ Hogy mikor épül, nem tudjuk, Mollay az 1440-es évek utánra teszi keletkezését. „*A Steintor megépítésével nemcsak az Ógabonateret és a második fertály első utcáját, a Kovácsok utcáját választották el egymástól, hanem az egész első fertályt (Ógabonater, Újteleki utca) kizárták az ún. belső külvárosból, amely a belváros védelmének egyik előterét képezte.*”²² Vagyis a kapu építését az 1440-es erődítési munkákkal hozza kapcsolatba, amelyek során a Kovácsok utcájában házakat is lebontanak. Mivel az okleveles adatokból világosan kiderül, hogy a Kőkapu mellett mind az első, mind a második fertályban álltak házak, tehát a helye a két fertály határán volt, kérdés, hogy ezt hol kell keresnünk. Mollay az Ógabona tér 2. és a Várkerület 1. közé teszi.²³ Elgondolkodtató azonban az a tény, hogy a Várkerület 1. a középkorban beépítetlen volt, ezt Mollay is megállapítja. A Várkerület 1–3. telken folytatott leletmentés során magunk sem találunk ezen a területen középkori beépítésre utaló nyomokat, a kapuépítményt pedig mindenképpen két épület közé tudjuk elképzelni.²⁴ A városi hagyomány a Várkerület 5-nél tartja számon. A ház (1945 előtt 6. szám) a 20. század elején még tábla őrizte emlékét.²⁵ Az 1869. évi utcajegyzék a Festőköztől számítja a Schmiédgasse-t, az 1–7. számú házakat Steinthor-nak nevezi.²⁶ Mollay maga is arra a következtetésre jut, hogy a hagyományos elnevezés a középkortól a 20. századig élt, az eredeti Árpád-kori Kovácsszer utódja a Kovácsok utcája, ami a Festőköztől az Ikvahídig tartott. Mivel tudjuk, hogy az utcát lezáró kapukat Alsó- illetve Felső-Kovácskapunak is hívták, ebből számunkra az következik, hogy a Steintor a Festőköz közelében lehetett. Figyelemre méltó továbbá, hogy az utca vonalát a Rejppál-ház megtöri, amit nem magyaráz önmagában a Festőköz megléte, viszont egy fontos, védelmi szerepet játszó kapu jelenléte igen. Hasonló megállapításra jutott Dávid Ferenc is tanulmányában: „*A homlokzatvonal kiugrását a Steintorral hozhatjuk kapcsolatba: igen gyakori jelenség a kapu utáni bővület középkori városainkban és falvainkban egyaránt.*”²⁷ Ha elfogadjuk a Kőkapu építési idejét, ez akár együtt is épülhetett a Rejppál-ház helyén emelt épülettel, ami szintén a 15. századra keltezhető. A Fiedler-krónikában is említésre kerül a Steintor: „*beym Steinthor, neben den gäßl*”.²⁸ A krónikát jegyzetekkel ellátó Hamar Gyula az utcácskát a Festőközzel azonosítja. (Azt nem tudjuk, hogy a mai Majorköz helyén volt-e utca és ha igen, mikortól. Czeglédy Ilona feltárása a Rejppál-ház mögött az Ikva partján egy macskaköves középkori járósíntet eredményezett, ennek kiterjedéséről azonban nincs adatunk.)

²¹ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története II. rész 1. kötet Sopron, 1930. 300.

²² Mollay: A Kovácsok... i. m. I. rész 274.

²³ Uo.

²⁴ Gabrieli Gabriella: Sopron, Várkerület 1–3. Leletmentő feltárás dokumentációja 2004. SMRA 913.

²⁵ Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. 275. Payr Sándor: A régi soproni városháza, A soproni várostorony. Sopron, é. n. 63.

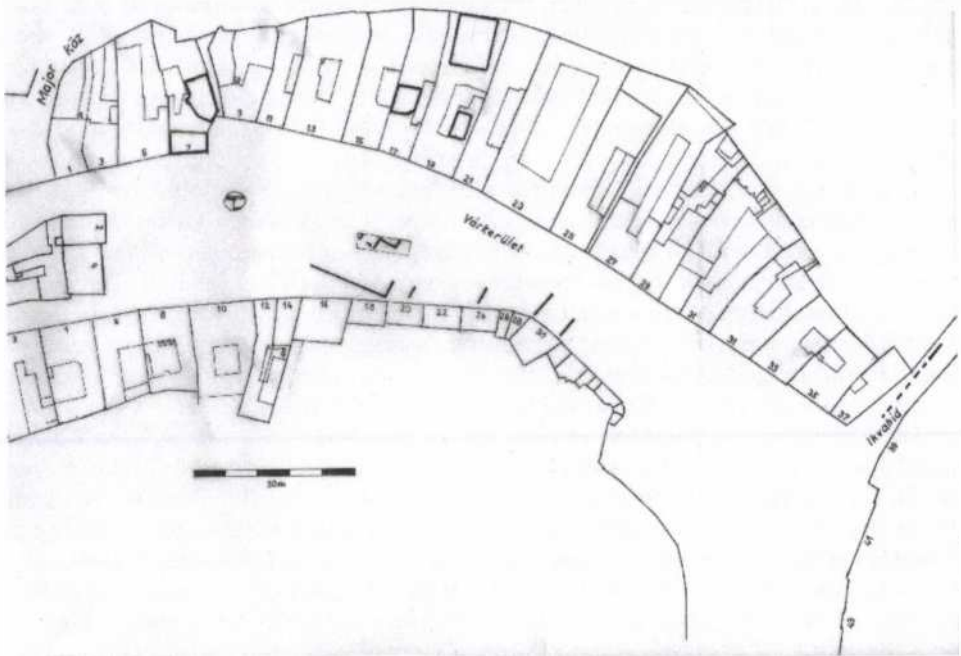
²⁶ Gassen- und Häuser-Schema der königl. Freistadt Oedenburg und der dazu gehörigen Vorstädte. Oedenburg, 1869. 10.

²⁷ Dávid Ferenc: Sopron Lenin krt. 7. kutatási eredmények. é. n. 3. KÖH Tervtár 36323 ltsz.

²⁸ Hamar Gyula: Fiedler János kis krónikája. Sopron, 1943. 14.

A Steintor megnevezésű szakaszhoz tartozik a Várkerület 3. számú ház is. Tulajdonosa – Mollay alapján – György asztalos. Az 1490-es adóösszeírásban a második fertálynál szerepel,²⁹ 1494–95-ben szintén,³⁰ az 1492–1543-as feljegyzési könyv szerint háza az Ógabona téren feküdt,³¹ viszont az 1536-os házösszeírásban Frigyes kőműves özvegyének tulajdonában már a Kovácsok utcájában szerepel.³² Az adatok arra engednek következtetni, hogy a Steintorhoz tartozó házakat hol az első, hol a második fertályhoz sorolták.

Mind topográfiai, mind társadalomtörténeti szempontból figyelemre méltó, hogy a Várkerület 17–37. közti telkeken – a 29. számút kivéve – két vagy több épület állt egyidejűleg más-más tulajdonosokkal. Az egyes telkek beépítettsége az Ikvahíd felé nőtt. Ennek okát megmondani nem tudjuk, de az adatok alapján a belső külváros Kőkapuhoz közelebbi része ritkábban lakott volt. A 7., 11., 13. számú telkeken gabonadézszt is szedtek, ami az ott lakók földművelő tevékenységére utal.

11. kép. A Kovácsszeren végzett kutatások összesítő rajza.

²⁹ Házi: i. m. II. rész 5. kötet. Sopron, 1938. 27.

³⁰ Uo. 41.

³¹ Mollay Károly – Goda Károly: Gedenkbuch/Feljegyzési könyv 1492–1543. Sopron, 2006. 54.

³² Házi Jenő: A soproni külváros 2. fertályának telekkönyve az 1536. évből. SSz. 13 (1959), 353.

Az apró részeredmények összevetéséből (11. kép) összefoglalva arra a következtetésre jutottunk, hogy a Kovácsok utcája az Alsó Kovácskaputól (Ispotálykapu) a Felső Kovácskapuig (Kőkapu/Steintor) tartott, belső oldalán háromnál több ház állt, ezek homlokzatai egy, a Rejpál ház felé szűkülő utcavonalat adtak ki. Az utcafront a felső végén a mai külső úttest alatt keresendő. A szűkület végén kellett lennie a Kőkapunak, amit a Várkerült 5. és 7. számú házak határára, illetve az 5. elé helyezünk. A külső házsor homlokzatvonala viszont eredetileg a mainál északabbra volt. A Kovácsok utcája valamivel hosszabb volt az Ikvahíd felé, mint ma, a sarkon nem a mai tölcéses torkolat jelentkezett. Az Ispotálykapuról sincs régészeti adatunk, elhelyezkedésére Moser Osvát polgármester számadáskönyve 1439–40-ből szolgáltat adatot: „*das spitaltor...in der Smidgassen*”.³³ Tehát az Alsó Kovácskapu az Ikvahíd felől zárta le a belső külvárost, így értelmet nyer az Ikvahíd beszűkülése is. Mivel ezek a kapuk feltétlenül védelmi okokból készültek, valamilyen módon meg kellett akadályozni a bejutást erre a területre. A keleti lezárását az Ötvös utca – Várkerület sarkára feltételezett Schlachtbrucktor/Csapóhídkapu adhatta.³⁴

Teljes feltárás híján mindezek természetesen csak feltételezések és elméleti következtetések. Mindenesetre a Kovácsok utcája házainak és tulajdonosainak megfeleltetését érdemes lenne felülvizsgálni.

---

³³ Házi: Sopron szabad királyi város története II. rész 3. kötet, Sopron, 1933. 179.

³⁴ Dávid Ferenc: Sopron Lenin krt. 7. Rejpál ház 1969. 1. KÖH Tervtár 36323 ltsz.

A Mátyás-kori reneszánsz produkciójának s egyben az uralkodó személyes reprezentációjának egyik súlypontja, korszakos művészettörténeti jelentőségű innovációja az éremművészet. Ehhez képest a – kötelező, mert mind a műfaj számszerű képviselőnek, mind ikonográfiai jelentőségének kijáró figyelmen kívül – alig jutott hangsúlyhoz a 2008-as „reneszánsz év” során.¹ E mögött látens, különösen az osztrák és a magyar kutatást megosztó vita húzódik meg, amely 1982, a schallaburgi Mátyás-kiállítás óta tart, s amelyet a magyar kutatás, élén Balogh Jolánnal, láthatólag a szőnyeg alá söpört.² A nézeteltérések mögött kétféle filológiai metodika – s egyben kétféle célkitűzés húzódik meg.

1. kép. Mátyás „első” érme, avers, Bécs, Kunsthistorisches Museum, Münzkabinett

¹ *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*, kiállítási katalógus, szerk. Farbaky Péter, Spekner Enikő, Szende Katalin, Végh András, Budapest 2008, Kat. 4.6–4.8 sz., 229–231.

² Manfred Leithe-Jasper: *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*, kiállítási katalógus, szerk. Klaniczay Tibor, Török Gyöngyi, Gottfried Stangler. Schallaburg, 1982, 190–200, v.ö. Balogh Jolán: *Die Bildnisse des Königs Matthias*, uo. 11–12, Balogh Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, 1985, 261–263, megjegyzésekkel Leithe-Jasper 1982-es áttekintésére. Legutóbb: Heinz Winter: *Hunyadi Mátyás és az éremművészet*. In: *Hunyadi Mátyás i.m.* 2008 (1. jegyz.) 220–221. A továbbiakban a – kétségbe vont – 15. századi eredetik attribúciós kérdéseitől eltekintünk, közülük az egyik legambiciózusabb, amelyet 2008. májusában Angela Dillon Bussi adott elő az ELTE Mátyás-konferenciáján, egyelőre publikálatlan.

A jórészt az egykori bécsi császári gyűjteményekre alapozott osztrák múzeumi hagyományban az a tapasztalat érvényesül, hogy a 16. század második felétől kezdve egészen a 18. századig ezekben a gyűjteményekben – a mindenkori politikai, reprezentatív szándékoknak, majd a történelem egésze tudományos igényének megfelelően – nagy szerepet játszott a restituált medáliák gyakorlata. Ezt a gyakorlatot ugyanaz a szándék motiválta, mely egyebek között vele párhuzamosan a portrégyűjtésben is megnyilvánult. (Ennek köszönhetően ugyanezek a gyűjtemények a festett Mátyásikonográfia fontos forrásai is.) A két irány közötti átjárásnak egyik eredménye viszonylag régóta közismert: így vált a 16. századi érem-restitúció alapján azonosíthatóvá a Kunsthistorisches Museum Zsigmond királyt ábrázoló portréja.³ Vele párhuzamba állítható a nyilvánvalóan a bautzeni Mátyás-émlék fejrészletét *en face*-beállításban követő érem-restitúció.⁴ Leithe-Jasper óta az érempéldányok kronológiájának alapja a csökkenő átmérő, annak a belátásnak alapján, hogy az újraöntések során törvényszerű a negatív forma fokozatos zsugorodása. Ettől az elvtől Balogh Jolán nyilvánvalóan azért tekintett el, mert az ún. „első” Mátyás-éremtípus (1. kép) legnagyobb méretű példányához nem tartozik *revers*, viszont ő az ANIMVS / REGIS.REG / NA NOBILI / TAT.ET / OBSCVRAT feliratú érem-hátoldalra datálási és attribúciós fejtegetéseket is alapozott. Az ő eltérő megközelítésmódjának alapja mindvégig az a hit volt és maradt, hogy a későbbi másolatok háttérben valóságos érmek álltak. Az első még az 1460-as évekből, a második 1487 tájáról, s ezekről nemcsak tanúskodnak festett illetve domborművű utánzataik – az elsőé legelőször Stanislaus Sauer (+1535) síremlékének oromzatában, a boroszlói *Kreuzkirche*-ben – hanem ezek a kapcsolatok az érmek és azok derivátumai között kifejezetten az érmeknek tulajdonított közvetítő szerepen alapulnak. A feltételezett érem-matricának ebben az érvelésben még egyszer jutott szerep: legalábbis az erlangeni biblia kötéstábláján a bőrbe nyomott dombormű negatívja méretében hasonlítható a „második” éremtípus verőformájához, ha felirata el is tér tőle.⁵

A kétféle álláspont kétféle gondolkodási formulával jellemezhető: a restituált érmeké a Habsburg-gyűjteményekben hagyományos historizmus tényén alapul, a Mátyás-korra feltételezett őspéldányoké az érmek reprezentatív szerepe mellett kommunikatív-mediális jelentőségük hipotézisén. Ez utóbbi kétségtelenül igen aktuális szempont. Balogh Jolán e tárgyra vonatkozó végső, összegző megfogalmazásai szerint: „Az olasz quattrocento éremkultusza ösztönözte Mátyást arra, hogy saját személyét medaillonokon örökíttesse meg. Az érem lapidáris stílusa reprezentatív jellegű ábrázolásra, sokszorosíthatósága pedig népszerűsítésre, terjesztésre volt igen alkalmas.” – továbbá a második típusról: „Úgy látszik, [...] ez az érem igen megnyerte a király tetszését, uralkodói terveinek és antikrajongásának egyaránt megfelelt. 1487-től kezdődőleg a miniátoroknak, könyvkötőknek állandóan ezt adták mintául Mátyás arcképeihez.”⁶ Az érem-mintakép hipotézise festményeken kívül⁷ szobrászi ábrázolá-

³ Johannes Wilde: Ein zeitgenössisches Bildnis des Kaisers Sigismund, *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* N.F. 4 (1930) 213–222; v.ö. *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában*, kiállítási katalógus, szerk. Takács Imre, Budapest – Luxemburg 2006, kat. 2.2 és 2.1. sz., 153–155.

⁴ *Hunyadi Mátyás* i.m. 2008 (1. jegyz.) Kat. 4.8. sz., 231.

⁵ Balogh Jolán: Mátyás király arcképei. In: *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*, szerk. Lukinich Imre, Budapest 1940, I. 443–444, 11–18. sz., 478–485.

⁶ Balogh J., i.h. 1985 (mint 2. jegyz.) 261. és 262.

sokkal kapcsolatban is felmerült azonban, nevezetesen – Claudia Kryza-Gersch újabb katalógus-szócikke szerint firenzei attribúciós elgondolásával kapcsolatban – a bécsi Kunsthistorisches Museum márvány Mátyás-reliefje kapcsán.⁸ A galléros köpeny és a mellrészén zsinórokkal összefogott alsóruha alapján értelemszerűen az első éremtípus jöhet számításba, ugyanaz, amely egyébként a budapesti márvány portrérelief-pár Mátyás-reliefje lényegesen gazdagabb viseletének alapjául is szolgált. Nemcsak a viselet részletei, hanem – a budapesti relief esetében még indokoltabban, mint a bécsiében, megfigyelt – közeledés az *all'antica* uralkodói ideálportré kvalitásaihoz fejeződik ki az ennek kapcsán felmerült Giovanni Dalmata-attribúció javaslatában.⁹ A két – bécsi illetve budapesti – márványrelief különbsége hasonló, mint az, amely a firenzei Uffizi Cristofano dell' Altissimo által festett Mátyás-portréja (2. kép) és a budapesti Szépművészeti Múzeum olajfestménye között megfigyelhető. Mindkettő a comói *Musaeum Jovianum* előképére megy vissza, s az utóbbi jellegében is közelebb áll a Tobias Stimmer nyomán Giovio *Elogiájának* 1575-os kiadásában található fametszethez (3. kép).¹⁰

2. kép. Cristofano dell'Altissimo, Mátyás-portré. Firenze, Uffizi

⁷ Balogh J., i.m. 1940 (mint 5. jegyz.), 486 Filippo Lippi portréja kapcsán idézi Vasarit, akinek értesülése szerint Filippo egyik képén „*ritrasse quel re, secondo che gli mostrarono le medaglie.*”

⁸ *Hunyadi Mátyás* i.m. 2008 (1. jegyz.) Kat. 4.1. sz., 225.sk.

⁹ Johannes Röll: *Giovanni Dalmata*, Worms 1994, 130–132; Livia Varga: The Reconsideration of the Portrait Reliefs of King Matthias Corvinus (1458–1490), and Queen Beatrix of Aragon (1476–1508), *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts / A Szépművészeti Múzeum Közleményei* 90–91 (1999), 64–72.

¹⁰ Balogh J., i.m. 1940 (mint 5. jegyz.), 19–31. sz., 485–500; *Hunyadi Mátyás* i.m. 2008 (1. jegyz.) Kat. 4.2, 4.3. sz., 226.sk; 4.16: 240.sk.

3. kép. Mátyás-portré, Tobias Stimmer fametszete. 1575

Ez újabb kérdéseket vet fel: nemcsak a márványreliefre visszavezetett érem-restitúcióét illetve a feltételezett érem előkép-szerepére vonatkozót, hanem, hogy a helyzet még bonyolultabb legyen, akár azt is, hogy az első éremtípus összefüggött Mátyás festett arcképével. Erről az éremtípusról, illetve „az eredeti, ma ismeretlen éremről” Balogh Jolán kezdetben úgy vélekedett, hogy „*még 1485 előtt, talán Mátyás második házassága alkalmával (1476) készült, valószínűleg Magyarországon, természet után*”.¹¹ Későbbi véleménye szerint „*az 1460-as évek vége felé készülhetett; legalábbis az éremkép fiatalos arcvonásai erre az időre engednek következtetni*”.¹² Ezzel a datálással a viseletével kétségtelenül festményhez közel álló, a kompozícióba a mellrészt

¹¹ Balogh J., i.m. 1940 (mint 5. jegyz.), 479.

¹² Balogh J., i.h. 1985 (mint 2. jegyz.), 262. Ami Mátyás fiatalosságát illeti, azt a kérdéses időben, 1469-ben, a magyar ferences rendtartománynak adományozott vatikáni missale gótikus donátor-portréja tényleg képviseli: Marosi Ernő: Mátyás király és korának művészete. A mecénás nevelése, *Ars Hungarica* 1993/1, 17.

is befoglaló, a kivágást nem (mint a második) a fejre korlátozó éremkép a Mantegnának tulajdonított és Janus Pannonius közvetítésével is kapcsolatba hozott comói portré közelségébe került. A festmény és az első érem viszonyára nézve két logikai lehetőség nyílik: 1. az itáliai Mátyás-portré mintaképe is ez az érem volt, 2: az érem a festményen alapult.¹³ Mindez szükségképpen az írott források hiatusainak kitöltésére való tudós kombináció. Az azonban tagadhatatlan, hogy Mátyás első uralkodói évtizedének magyarországi humanistái között nem volt ismeretlen sem Mantegna neve, sem művészetének – s benne kiváltképpen portréfestészetének – értéke. Vasari elbeszélése szerint Mantegna a padovai Eremitaniban, a *Cappella Ovetari* falfestményeinek egy nehezen azonosítható helyén kettős portrét festett Galeotto Marzióról egy magyar püspök (*un certo vescovo d'Ungheria*), valószínűleg Janus társaságában. Tény az is, hogy Janus Pannonius, aki 1454 és 1458 között tartózkodott Padovában, köszönetet mondott ezért a kettős portréért az Andrea Mantegnához írott dicsőítő költeményében. Az, hogy Janusnak milyen szerep juthatott egy esetleges portrémegrendelés közvetítésében később, az 1460-as években, diplomáciai útjai során, a fantáziánkra van bízva. Arról azonban a panegyricus pontosan tanúskodik, milyenek lehettek egy Mantegnának adandó magyar udvari megbízás motívumai, illetve a befogadás esztétikai szempontjai. A költemény szinte iskolásan alkalmazza a humanista ekphrasis olyan kötelező elemeit, mint az Apellésszel és Nagy Sándorral való összehasonlítást, s a megszólalásig (*nisi vox istis desit imaginibus*) menő elevenségnek kritériumát. Ezt az ekphrasist lehetett akkoriban Guarino da Verona iskolájában tanulni.¹⁴ Az értékelés elveit, amelyeknek kidolgozásában Pier Paolo Vergeriónak jutott nagy szerep, megkülönböztetés nélkül alkalmazták az antikvitásokra, valamint az internacionális gótika itáliai és északi mestereire. Vergerio generációja különös előszeretettel látta ezen elvek megtestesülését Pisanellóban. Janus ekképpen mintegy összekötő kapocsnak bizonyult az élete alkonyát Magyarországon töltő, nagybátyja, Vitéz János számára jól ismert Vergerio és másfelől itáliai tanítómestere, Guarino között.¹⁵ A portréábrázolás megbecsülésének alapjául szolgáló esztétikai értékrend forrásai ugyanott keresendők, ahol a portré különösen nagyra becsült formájának, az éremnek mintaképei. Pisanello ennek volt nagy mestere – nagy valószínűséggel a Zsigmondról rajzolt portrészálatai éremkompozíciót készíthettek volna elő, amely megelőzte volna az 1438-as, Johannes Palaiologos-medáliát.

¹³ A Mantegna-portré keletkezési körülményeinek kerek elbeszélése: Balogh J., i.m. 1940 (mint 5. jegyz.), 440–441; Balogh J., i.h. 1985 (mint 2. jegyz.), 274–275. A források és a rájuk alapozott történet alapos, a Mantegna-kapcsolat lehetőségét azonban nem záró kritikája: Pócs Dániel: Mátyás király elpusztult freskója Rómában. In: *Mi végre a tudomány? Fiatal Kutatók Fóruma* 1., 2003. Budapest, 2004, 85–112.

¹⁴ Michael Baxandall: Guarino, Pisanello and Manuel Chrysoloras, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* XXVIII (1965) 184; v.ö. Uő: *Giotto and the Orators. Humanist Observers of Painting in Italy and the Discovery of Pictorial Compositions 1350–1450*. Oxford, 1971, 43. sk., 125; Arwed Arnulf: *Architektur- und Kunstbeschreibungen von der Antike bis zum 16. Jahrhundert*. München – Berlin, 2004, 511. skk. Guarinóról és módszeréről különösen: 527–535.

¹⁵ Huszti József: Pier Paolo Vergerio s a magyar humanizmus kezdete. *Filológiai Közöny* 1 (1955), 521–533; Pajorin Klára: A magyar humanizmus Zsigmond-kori alapjai. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, Tanulmányok*, szerk. Beke L. – Marosi E. – Wehli T. Budapest, 1987, 193–207; Kiséry Szusanna: Vergerio és Luxemburgi Zsigmond. In: *Sigismundus*, i.m. 2006 (3. jegyz.), 292–293; Pajorin Klára: Az első humanisták, a hatalmi reprezentáció korai ösztönzői Mátyás udvarában. In: *Hunyadi Mátyás* i.m. 2008 (1. jegyz.), 139–145.

A művészettörténeti kombinációk azonban – legalább a kérdések bizonyosan – gyarapíthatók. A *Cappella Ovetari* kettős „barátságportréja” nem magától értetődő, hanem sokkal inkább kivételes ötlet (kérdés, vajon a festőé, vagy az ábrázoltaké-e), egy nagy jövőjű műfaj inkunábuluma lehetett.¹⁶ Itáliai körökben hasonló (de sokkal inkább védőszenhez, magasabb rangú patrónushoz, történelmi mintaképhez való) viszonynak a kifejezésére alkalmazott gyakori forma a képbe mint „kép a képben”, vagy tárgyi mivoltában beillesztett tondo-formátumú kép, érem;¹⁷ különösen az utóbbi tanulságos tárgyunk, az éremportré nagyra becsülése szempontjából. A „barátságportré” előképei inkább kereshetők az északi eljegyzési kettős portrék között – ilyen megfigyelésekre a budapesti Szépművészeti Múzeumnak mintegy újra felfedezett, a Jankovich-gyűjteményből való, V. László és Franciaországi Magdolnát ábrázoló kettős portréja adott alkalmat.¹⁸ Ennek a képnek kétfajta ikonográfiai tanulsága is van. Az egyik a Mantegnának tulajdonított s Giovio comói gyűjteményére visszavezethető Mátyás-portréknak arra a vonatkozására emlékeztet, amely a fej virágkoszorúja alapján ennek is eljegyzési, alkalmi jellegét idézte fel¹⁹ – ezt bizonyára éppen a Janus Pannoniusz – Mantegna vonatkozás hangsúlyozása szorította háttérbe. A virágfűzérhez képest az első éremtípus tölgykoszorúja másodlagosnak tűnik, s ez az éremnek a festményhez képest másodlagos jellege mellett is szól. A másik a Mátyás-ikonográfiának egy különossége, az a következetesség, ahogyan a pecsétektől kezdve minden dokumentuma törekszik hosszú, fürtös hajának visszaadására. Ez meglehetősen korszerűtlen hajviselet; csoda, hogy eltérését akár a nyírott fejű francia, akár a hasonló hajat viselő itáliai kortársaktól, s nehéz illeszkedését az antik császárfekkekhez is, eddig nem tették szóvá. Viszont megegyezett közel kortársa, V. László frizurájával. Így ábrázolták Hunyadi Jánost is a Thuróczi-krónika brünni kiadásának fametszetén.²⁰ Talán helyi divat meghatározta, Mátyás által egyéni jellegzetességként fenntartott hajviseletről, esetleg a Zsigmond-kor divatjának örökségéről lehetett szó? Mindenesetre az írott források, különösen pedig Galeotto személyleírása (ahol ennek „mars”, férfias, katonás jellegéről is szó esik)²¹ nem feltétlenül csak az ábrázolások realizmusa mellett szólnak: végül is a középkori borbély munkája nem kevésbé művészet, mint a festőé!

Az újabb művészettörténeti Mátyás-képnek egyik legfontosabb tanulsága, hogy – bizonyára a 80-as évek humanistáinak legnagyobb bosszúságára – a „középkori” („gó-

¹⁶ Ezt jelzi, a kérdés irodalmával: Pócs, i.m. 2004 (13. jegyz.), 11. jegyzet, 99. V.ö. újabban, Raffaello Andrea Navagero és Agostino Beazzano kettős portréjának kapcsán, Carol Plazzotta: *El retrato del Renacimiento*, kiállítási katalógus, szerk. Miguel Falomir, Madrid, 2008, kat. 51. sz., 250.

¹⁷ L. Alexander Nagel: *Iconos y retratos*. In: *El retrato*, i.m. 2008 (16. jegyz.), 47–50; Botticelli, Ifjú portréja medaillonnal, New York, Metropolitan Museum (v.ö. Hans Belting: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*, Budapest, 2000, 446 – mint Giovanni de'Medici portréja), valamint Ifjúportré Cosimo de' Medici medaillonjával, Firenze, Uffizi. Továbbá uo. kat. 17. sz., 192; Memling, férfiportré Nero érnével, Antwerpen.

¹⁸ *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*, kiállítási katalógus, szerk. Mikó Árpád, Budapest, 2002, kat. 5. sz., 54–55. (Urbach Zs.); *Sigismundus*, i.m. 2006 (3. jegyz.), kat. 6.24. sz., 507–508. (Sarkadi Nagy Emese), v.ö. uo. kat. 6.23. sz. (uő); *Hunyadi Mátyás* i.m. 2008 (1. jegyz.), kat. 1.7. sz., 177–179 (Urbach Zs.).

¹⁹ Balogh J., i.m. 1940 (5. jegyz.), 441.

²⁰ Rózsa György: *Grafikatörténeti tanulmányok*, Budapest, 1998, 94. kép.

²¹ Balogh J., i.m. 1940 (5. jegyz.), 438.; V.ö. Jaritz, Gerhard: "Young, rich, and beautiful." The Visualization of Male Beauty in the Late Middle Ages, In: ...The Man of Many devices, Who Wandered Full Many Ways – Festschrift in Honor of János Bak, szerk. Nagy Balázs, Sebők Marcell, Budapest 1999, 61–77.

tikus”), „belföldi használatra szánt” Mátyás-kép nem választható el a „reneszánsz” fedelelem „*all’antica*” megtervezett képétől.²² A hagyományt Mátyás számára sok tekintetben Zsigmond példája jelentette, neveltetése is elsősorban az ebben az udvari nyezetben felnőtt, s tágabb értelemben az udvari értelmiség régebbi művelődési hagyományát követő személyek műve volt. (Egyedül ebben az értelemben jogos „protoreneszánsz” tradícióról szólni.) Udvari értelmiségi tradícióról s ennek kontinuitásáról kellő alappal az Anjou-kortól kezdve beszélhetünk.²³ Bizonyos fokú meglepetéssel tapasztaljuk, hogy a padovai Carrara-udvarhoz fűződő kapcsolatok – s ott is különösen Francesco Petrarca mérvadó szerepe – más körülmények között, de töretlenül egyik alapját jelentették a Zsigmond-kori udvari kultúrában is a korai humanizmus jelenlétének. A legkézenfekvőbb összekötő kapcsot ebben a tekintetben is az a Vergerio jelentette, aki hírnevét a Carrarák körében alapozta meg.

4. kép. Mátyás „második” érme, avers. Budapest, BTM

Ezeknek az összefüggéseknek önmagáért beszélő példája a császári méltóságnak az elődök *imitatio*nán alapuló kiválóságára vonatkozó két nevezetes demonstráció. Az egyiket Petrarca teljesítette 1355-ben, IV. Károly számára, a másodikat – nyilván az atyának adott humanista oktatás megismétléseként – a Zsigmondot 1434-ben Sienában felkereső Ciriaco d’Ancona. Az intelmeket humanisták hajtják végre, a demonstráció médiumai érmek: Petrarca IV. Károlynak többek között Augustus érmét

²² Erről bővebben Marosi Ernő: Mátyás, a középkori ember. Gótika és reneszánsz. *Hunyadi Mátyás* i.m. 2008 (1. jegyz.), 113–127.

²³ Marosi Ernő: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. Budapest, 1995, 136–137.

adta át, Ciriaco Zsigmondnak Trajanusét.²⁴ A gesztus reneszánsz jellege – az antikvitás követésére és felélesztésére való petrarcai törekvés értelmében – nyilvánvaló. De nem nélkülözi a középkori hagyományhoz való hűséget sem. Erre utal az *imitatio* (a korban leggyakrabban: *Christi*) gondolata éppúgy, mint az ebben az összefüggésben ritkán idézett újtestamentumi hely az éremről és a császárságról (Mt 22,20). Krisztusnak a farizeusok provokációjára adott válaszában a kötelező *tributum* nemcsak a császárt és az Istent hozza egymással kapcsolatba, hanem útmutató egy, a középkort régóta, legalább a *Libri Carolini* óta foglalkoztató fontos esztétikai problémában is. Ahogyan a karoling-kori forrásban az ábrázolás másodlagosságát egy női arckép példázta, amelyről csak a felirat alapján dönthető el, hogy Máriaé vagy Venusé, s ezért tisztelendő-e, vagy elvetendő, itt a hitelesség alapja az *imago* és a *superscriptio* együttes jelenléte. A humanista numizmatika művelésének ez a bibliai motivációja éppolyan fontos, mint a pénz és az érem antik hagyományának fenntartása, illetve éppen e téren a politikai renovációkat követő reneszánsz-szerű jelenségek sora.

A másik, a humanisták körében nagy hatású szöveg helye Dante epizódja a pokolban bűnhődő pénzhamisító Capocchióról (*Divina Commedia*, Inf. XXIX, 136–139). Vallo-mása: *falsai li metalli con alchimia*, nemcsak az alkimisták aranycsinálását idézi fel, hanem tárgyánál fogva (eleve pénzhamisításról van szó!) felveti az érem megnevezésének lehetséges etimológiáját (*metallo > medaglia*) is. Ez veti fel vétkének nemcsak kriminális, hanem esztétikai minősítését (*com'io fui di natura buona scimia*).²⁵ A *di natura* megfelelője, a *di naturale* tudvalevőleg az itáliai művészeti irodalomban, így Giovanni Villaninál, Cennino Cennininél, Ghibertinél,²⁶ nem kizárólag az élő mintakép, hanem bármely modell (adott esetben pénzérme) utánzására vonatkozik. A „jó (hű) majom” (akinek jelzőjét Filippo Villanitól a Giotto-tanítvány Stefano nyerte el), tehát a mimézis mestere. Filippo Villani éppúgy, mint Cennino Cennini Padova, a Carrara-udvar környezetébe vezet. Cennini, a maga *Libro d'arte*-jában közli is a módszeres éremmásolás/hamisítás receptjét,²⁷ amely az élő alakról és más modellekről készített, elvileg a rajzolást megkönnyítő öntvények sorába illeszkedik. Az utóbbi idő szakirodalmában kitüntetett helyet kapott a természet utáni öntvények módszeres alkalmazása, továbbá ennek a módszernek Padovára visszavezethető észak-itáliai hagyomány, amelynek jelentős szerepe volt az antikvitások megismerésében s a róluk

²⁴ C. C. Bayley: Petrarch, Charles IV, and the „Renovatio Imperii”. *Speculum* XVII (1942), 331; Annegrit Schmitt: Zur Wiederbelebung der Antike im Trecento: Petrarca's Rom-Idee in ihrer Wirkung und die Paduaner Malerei. Die methodische Einbeziehung des römischen Münzbildnisses in die Ikonographie „Berühmter Männer”. *Mitteilungen des Kunsthistorischen Instituts in Florenz* XVIII (1975), 167; a két Petrarca-szöveg fordítása: Marosi Ernő: *A középkori művészet történetének olvasókönyve, XI–XV. század*. Budapest, 1997, 281. Ciriaco d'Ancona esetéhez: Francesco Scalamonti: *Vita viri clarissimi et famosissimi Kyriaci Anconitani*, szerk.: Ch. Mitchell, E.W. Bodnar (transactions of the American Philosophical Society, 86/4) 17–18; 97–99. sz., 130–131. Ld.még: Kiséry Zs. i.m. 2006 (mint 15. jegyz.), 293.

²⁵ A szöveg helye interpunkciójának alapjául szolgál: Dante Alighieri: *La Divina Commedia commentata da G.A. Scartazzini ottava edizione in gran parte rifusa da G. Vandelli col rimario perfezionato di L. Polacco, terza tiratura riveduta e corretta*. Milano, 1923, 267, szemben a mondat másfajta tagolásával (*Com'io fui, di natura, buona scimia*), amelynek értelmezése: 'per natura': *La Divina Commedia di Dante Alighieri nuovamente commentata da Francesco Torraca, seconda edizione riveduta e corretta*. Roma – Milano, 1908, 245–247.

²⁶ V.ö. Marosi, *Olvasókönyv* 1997 (mint 24. jegyz.), tárgymutató, 416.

²⁷ CLXXXVIII. *Come s'impronta una moneta in cera o in pasta*, CLXXXIX. *Come s'impronta un suggello o moneta con pasta di cenere*, Cennino Cennini: *Il Libro dell'arte commentato e annotato da Franco Brunello con una introduzione di Licisco Magagnato*. Vicenza, 1971, 206–208.

szóló ismeretek terjesztésében.²⁸ Petrarca hagyománya és a Cennini által képviselt módszer egyesült Padovában már 1390-ben, amikor Francesco Novello da Carrarának sikerült kiűznie Gian Galeazzo Viscontit, s így visszatérnie városába. A saját illetve Francesco il Vecchio képével díszített két érem mintaképei Vitellius nagy bronz sestertiusai voltak. A Carrara-érmek recepciótörténetéhez tartozik, hogy három év múltán Velence is kibocsátotta Galba sestertiusának utánzatait, de az is, hogy példányaik bekerültek Jean de Berry gyűjteményébe is.²⁹ Talán ugyanebbe a tradícióba tartozik Pisanello kapcsolata a Visconti-udvarral az 1430-as évek elején, melynek alapján esetleg feltételezhető a Filippo Maria Visconti-érem korai, ez idő tájt való készü-
lése is.³⁰ Nem sokkal később, ebben a környezetben készültek az Itáliából távozó és Baselbe siető Zsigmondot ábrázoló portrérázai.

5. kép. Giovanni Candida, Merész Károly éremportréja, Brüsszel, Bibliothèque Royale

Pisanello, a rajzművész a maga természetutánzó képességével egyben ideálisan megfelelt Cennino Cennini elképzelésének, aki szerint mint a *trionfal porta del ritrarre de naturale*, a művész legtökéletesebb útmutatója a rajz,³¹ amelynek művelésében a festészet rangjának biztosítékát látja. Cennini a festészetnek a költészethez

²⁸ Norberto Gramaccini: Das genaue Abbild der Natur. Riccios Tiere und die Theorie des Naturabgusses seit Cennino Cennini. In: *Natur und Antike in der Renaissance*, kiállítási katalógus, Frankfurt a. M., 1985, 198–225.

²⁹ Robert Weiss: La medaglia Veneziana del Rinascimento e l'umanesimo. In: *Umanesimo Europeo e umanesimo veneziano, a cura di Vittore Branca. Civiltà Europea e civiltà veneziana, aspetti e problemi 2*, 1963, 337–348.

³⁰ Bernhard Degenhart – Annegrit Schmitt: *Pisanello und Bono da Ferrara*. München, 1995, 52.

³¹ *Libro dell'arte*, i.m. 1971 (27. jegyz.) 28.

hasonló hatalmát és szabadságát a fantáziára vezette vissza, s ezen a ponton érintkezett a Chrysolaras által valószínűleg Arisztotelésznek a középkorban egyedül általánosan ismert *De Anima*-ja nyomán megfogalmazott elképzelésével. Eszerint egy tárgy képe (*typos*) a léleknek abba a részébe kerül, amelyben a fantázia működik, s ebben mint egy viaszdarabban hagyja hátra a lenyomatát.³² A formának az anyag alakítására használt pecsétet vagy agyag negatívhoz s az emberi léleknek *tabula-rasa*-hoz hasonlítása ez arisztotelészi elképzelés s a platóni értelmezést tovább örökítő sztoikusok nyomán vált a középkori szenzualizmus egyik elterjedt példájává. A késői nominalizmus filozófiájában az oxfordi Robert Grosseteste alkalmazta ismeretelméletének egyik centrális elemeként. Aligha itt kell felfedezni az éremművészet 15. századi keletkezésének és lelkes fogadtatásának okát; abban a késő középkori nemzetközi értelmiségi környezetben azonban, amelyben ez a befogadás lezajlott, ez a filozófiai aktualitás mégis szerepet játszhatott.

6. kép. Mátyás „második” érme, revers

Mindezek a tényezők közrejátszhattak a magyar udvar számára legalább Zsigmonddal való találkozására óta jól ismert Pisanello számon tartásában, művészetének figyelemmel kísérésében. Pisanelót a jelenkori kutatás nemcsak antik reliefek motívumainak másolójaként és gyűjtőjeként, de különösen ókori érmek másolójaként is számon tartja, s ez utóbbiak hatására vezeti vissza érmein a büszktforma felváltását a

³² Baxandall, i.m. 1965 (14. jegyz.), 198–199. és Götz Pochat: *Natura pulchrior ars? Antikenrezeption in der spätmittelalterlichen Ästhetik*, *Kunsthistoriker* IV (1987) Nr. 3–4, 22. V.ö. Marosi, i.m. 1995 (23. jegyz.), 132–133.

szűkebb kivágással.³³ Pisanello késői, az 1440-es évekre eső korszakának eredményei a kortársak megalapozott véleménye szerint Észak-Itáliában éltek tovább; a jelek szerint Gaurino köre is az ő örökösének és művészete továbbfejlesztőjének tekintette Mantegnát. Ez az elképzelés érvényesült Janus Pannonius felfogásában is. Több-kevesebb biztonsággal valószínűsíthető, hogy – függetlenül keletkezésüknek dátumától – a Giovio gyűjteménye által hagyományozott Mátyás-festmény s a nyomán megfogalmazott éremkép Mátyás uralma első évtizedének szellemi környezetében gyökerezett. Utóbbin feltűnő, különösen az Uffizi-beli s az ambrasi portréváltozatokhoz képest, a Mátyás-kép „öregítése”, együtt az arcvonások markánsabb stilizálásával (s a tölgykoszorú hasonlóképpen marciális attribútumával).

Mindezek összefüggnek azzal, hogy Magyarország időközben – már kimutathatóan Francesco Giustiniani 1464-es missziójától fogva – mint antikvitások lelőhelye, azaz a numizmatikai és az epigráfiai stúdiumok vadászterülete is bevonult a humanista köztudatba. Ezzel olyan hírneve keletkezett, amely a modern numizmatika és felirattan kezdeteiig ér. Csúcspontja Mátyás második házassága, 1476 utánra esett, ennek a szakasznak része a Bonfini által felirattani és numizmatikai érvekkel konstruált s Mátyásnak felkínált Corvinus-genealógia.³⁴ Egybeesik a Desiderio da Settignano által Piero de' Medici számára készített császársorozat népszerűvé válásával.³⁵ Ezt a szigorú stílusával is az *all'antica*-ideált képviselő típust Budán egy minden bizonnyal Julius-Caesar-tondo töredéke képviseli,³⁶ s körébe tartoznak a Verrocchio-féle *capitane*-reliefpárok is.³⁷ A 2007-es Desiderio-kiállítás – utalva a humanista neoplatonisztikus klasszicizáló törekvések Cristoforo Landino által példákön kidolgozott értékrendjére, a *grazia* kategóriájának (később Vasarinál a *Hochrenaissance*-nak a quattrocento-beli *maniera seccà* meghaladó stílusa) érvényesülését dokumentálta. A *grazia* Desiderionál (és Landino másik hősénél, Filippo Lippinél) nem egyszerűen „báj”-nak fogható fel, hanem, ahogyan Leonardo is értelmezte, a *decorum* értelmében: tartalmazza az *ornato* és a *varietà* követelményét is.³⁸ Ezekre a kvalitásokra ismerünk a budapesti Mátyás-reliefen, s ezek tükröződnek a Szépművészeti Múzeum Mátyás-portréfestményén is.

E korszaknak s ennek az esztétikának követelményei szerint újították meg a második érmen (4. kép) Mátyás portréikonográfiáját is, módosítva mind a kompozíciót, mind a drapériát és a kifejezést. Újabbán ezt az érmet Robert Suckale – mégpedig a magyarországi városok késő gótikus oltárművészetének udvari eredetéről szóló hipotézis

³³ Degenhart – Schmitt, i.m. 1995 (30. jegyz.), passim, illetve 133. kép, illetve (elvesztett Caesar-képeről és előképéről): 220.

³⁴ Ritoókne Szalay Ágnes: A római fölíratok gyűjtői Pannoniában. In: *Pannonia Regia, Művészet a Dunántúlon 1000–1541*, kiállítási katalógus, szerk. Mikó Árpád, Takács Imre. Budapest, 1994, 318–329; Uő, A Corvinus-legenda és a régészeti emlékek. *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*, kiállítási katalógus, szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Budapest, 2000, 258–261.

³⁵ Francesco Caglioti: Desiderio da Settignano. I profili di eroi ed eroine del mondo antico. In: *Desiderio da Settignano. La scoperta della grazia nella scultura del Rinascimento*, kiállítási katalógus, szerk. Marc Bormand, Beatrice Paolozzi Strozzi, Nicholas Penny. Paris–Milano, 2007, 87–101.

³⁶ *Hunyadi Mátyás* i.m. 2008 (1. jegyz.), kat. 11.11. sz., 465–466 (Pócs Dániel).

³⁷ Vayer Lajos, Alexandrosz és Corvinus. A Verrocchio-oeuvre és az olasz–magyar humanizmus ikonológiája. *Művészettörténeti Értesítő* XXIV (1975), 25–36.

³⁸ Michael Baxandall: *Painting and Experience in Fifteenth-Century Italy. A Primer in the Social History of Pictorial Style*. Oxford–London–New York, 1972, 128–135.

tézise kontextusában – Merész Károly burgundi herceg portréjével hozta kapcsolatba (5. kép). A Merész Károly-érem Giovanni Candidának tulajdonítható, aki 1472-től titkárként állt a burgundi herceg szolgálatában.³⁹ Az internacionális gótika tradíciójához hű burgundi antikizálás emlékeinek összevetése az *all'antica* ízlés magyarországi emlékeivel világosan meggyőző a gótikus hagyomány és a reneszánsz útjainak Mátyás uralkodása vége felé bekövetkezett végleges elválásáról. Ezen felül a Candidának tulajdonított kerülő út feltevése nem is nagyon szükséges, hiszen működését korábban a nápolyi Aragoniai-udvarban kezdte. Jóllehet problematikus az avers és az egy példányon (17. századi egyesítés folytán?) vele együtt szereplő, csatajelenetet és MARTI FAVORI feliratot mutató revers⁴⁰ (6. kép) összetartozása, utóbbinak egyes kompozíciós elemei (különösen a hátulnézetben ábrázolt lovak) kifejezetten annak a Pisanellónak gyakori motívumát idézik (7. kép), aki korábban Aragoniai V. Alfonsónak is dolgozott.⁴¹

7. kép. Pisanello, Filippo Maria Visconti érem, revers

³⁹ Robert Suckale: Mátyás késő gótikus műpártolásának közép-európai kapcsolatai. In: *Hunyadi Mátyás* i.m. 2008 (1. jegyz.), 109. V.ö.: Birgit Franke: Ritter und Heroen der „burgundischen Antike“. Franko-flämische Tapisserie des 15. Jahrhunderts. *Städte-Jahrbuch* N.F. 16 (1997), 113–146, különösen: 127, ld. még: 137; valamint Uő: Herrscher über Himmel und Erde. Alexander der Große und die Herzöge von Burgund. *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 27 (2000), 121–169, a „Burgundische Antike“ fejezet kontextusában, 153.

⁴⁰ *Történelem – kép*, i.m. 2000 (34. jegyz.), kat. III-4. sz., 236; *Hunyadi Mátyás* i.m. 2008 (1. jegyz.), kat. 4.7.a sz., 230

⁴¹ Degenhart – Schmitt, i.m. 1995 (30. jegyz.), 114, 214; a csatajelenet motívikus rokonai: uo. Abb. 210 (Gianfrancesco Gonzaga), 236 (Filippo Maria Visconti).

Gyermekek a történeti kutatásban

A középkori társadalom kutatása a 20. század utolsó harmadában fedezte fel magának a gyermekeket. A korábbi időszakban a történészek figyelme elsősorban a „társadalom oszlopaira”, az aktív felnőtt férfi lakosságra összpontosult, akik a korabeli forrásokban is a leggyakrabban szerepelnek. Az új társadalomtörténet (new social history) érdeklődése ezzel szemben korábban háttérbe szorult csoportok: a nők, az idősek és a gyermekek felé fordult, és kiterjedt a társadalom peremén élőkre, a csavargókra, koldusokra, betegekre, prostituáltakra is.¹ Mindehhez egyrészt a korábban is használt források új olvasatára, másrészt új, eddig a történeti kutatásban nem használt írásos, képi és tárgyi anyagok bevonására volt szükség. Ezek segítségével – elsősorban Nyugat-Európa országaira, városaira vonatkozóan – számos monográfia és még több rész-tanulmány született a gyermekekről, amelyek emberi közelségbe hozzák a 600–800 esztendővel ezelőtt élt kislányokat, iskolás fiúkat, vagy éppen kamaszokat.²

Magyar vonatkozásban néhány évtizeddel később, az 1990-es évek elején jelentek meg az első tanulmányok a nőkről és a gyermekekről a historiográfia palettáján.³ Ez az időbeli eltolódás nemcsak a történeti közgondolkodás eltéréseinek tudható be, hanem a forrásanyag szűkösebb, korlátozottabb jellegének is. Azok a források ugyanis, amelyeket a nyugati kutatás olyan sikeresen aknázott ki a korábban háttérbe szorult társadalmi csoportok életének bemutatásában: a naplók, magánlevelezések, egészségügyi és neveléstani traktátusok, vagy éppen a prózai és verses szépirodalom emlékei magyar vonatkozásban a középkorból szinte teljesen hiányoznak. Csak a 16–17. századból maradtak fent olyan mennyiségben, hogy legalább a társadalom felsőbb rétegeinek tagjairól, családjairól, a nemesi, főnemesi családokban növekedő gyermekekről lehetett példa értékű esettanulmányokat készíteni.⁴

A másik tudományág, ami a társadalomtörténet mellett, egészen más megközelítésben a nőkkel és gyermekekkel foglalkozik, a történeti demográfia, amely azonban a középkort illetően szintén súlyos forráshiánnyal küzd. Legtöbbször csak áttételesen, egy kisebb, a lakosság bizonyos csoportját más szempontból felsoroló vagy összeíró

¹ A társadalomtörténet új irányzatairól ld. a Historiográfia – A társadalomtörténet intézményesülése c. fejezet írásait, in: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk. Bódy Zsombor – Ó. Kovács József. Bp., 2003, 113–242.

² Csak néhány példa: Philippe Ariès: Centuries of Childhood. Harmondsworth, 1962; Shulamith Shahar: Childhood in the Middle Ages. London, 1990; Barbara A. Hanawalt: Growing up in Medieval London: the experience of childhood in history. Oxford, 1993; Nicholas Orme: Medieval Children. New Haven and London, 2001, Annemarieke Willemsen: Back to the Schoolyard: The Daily Practice of Medieval and Renaissance Education. Turnhout, 2008.

³ A korai újkor vonatkozásában Péter Katalinnak volt döntő szerepe abban, hogy ezekre a csoportokra irányította a figyelmet. A középkorral kapcsolatban az egyik első hazai kísérlet: Szende Katalin: A női munka a középkori gazdaságban Aetas 1995/3: 179–194.

⁴ Péter Katalin (szerk.) Gyermek a kora újkori Magyarországon. Budapest, 1996. Angolul: Beloved Children. Budapest, 2001. Horn Ildikó 'Gyermek' szócikke: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon III. kötet (Falconeta – Halászat), Bp., 2005. 381–385. szintén csak a főnemesi gyermekekkel foglalkozik.

dokumentum adatainak kiterjesztésével, extrapolációjával próbál meg egy helyi közösség vagy egy ország egészének népességi viszonyairól képet adni. Magyarországon, ismét csak a forrásadottságok miatt, az országos áttekintések mellett⁵ elsősorban a városok társadalmának demográfiai képét vázolta fel eddig a történeti kutatás.⁶ A demográfiai tanulmányokban viszont, a tudományág természetéből adódóan – szöges ellenében a fentebb említett egyedi esettanulmányokkal – a gyermekek „arctalanok” maradnak, egyéniségük elsikkad a természetes szaporulat vagy a termékenység mutatók arányszámai mögött.

Kevés olyan forrás van, amelynek segítségével az egyedi vonások éppúgy nyomon követhetők, mint a nagyobb csoportokra jellemző jelenségek. Ezen dokumentumok közül kitüntetett helyet foglalnak el a végrendeletek.⁷ Első hallásra a testamentumok inkább az élet végét, az idős kort juttatják az eszünkbe. Mégis, bár pontos statisztikai vizsgálatok nem állnak rendelkezésre, megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy nincs más olyan középkori forráscsoport, ahol a „gyermekem”, „fiam”, „lányom” kifejezés olyan gyakran előfordulna, mint ezekben a szövegekben. Így tehát joggal merül fel a kérdés, hogy vajon mennyire használhatóak a végrendeletek mint források a középkori gyermekek életének megismerésére. Az alábbi, személyes köszöntőnek és módszertani figyelem-felkeltésnek is szánt tanulmányban három fő kérdésre keresem a választ: 1. Milyen értelemben említik a polgári végrendeletek a gyermekeket és milyen jellegű adatokat tartalmaznak róluk? 2. Mi volt a gyermekek helye a végrendeletek és más jogi források alapján a városi családokban és az öröklés rendjében? 3. Hogyan birkóztak meg a családok a gyermekeket is érintő krízis-helyzetekkel (árvaság, gyámság, örökbefogadás, mostohaszülőökkel, mostohatestvérekkel való együttélés)? Sok más kérdés – így az örökölt ingatlan és ingó javak pontos számbavétele vagy a fiú- és leánygyermek közötti különbségtétel esetleges megléte – ez alkalommal nem kerülhetett terítékre, és a feldolgozott témák mindegyike is jóval részletesebb kifejtést érdemelne. Vizsgálódásom színtere az a három középkori magyarországi szabad királyi város, Sopron, Pozsony és Eperjes, ahonnan a 15. századból és a 16. század elejéről a legtöbb végrendelet maradt fenn.⁸

⁵ Fügedi Erik: A középkori Magyarország történeti demográfiája. In: KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek, 10 (1992), 7–60., Csukovits Enikő: Családi viszonyok a középkorvégi Magyarországon, in: „Magyaroknak eleiről.” Únnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged, 2000. 107–125.; Kubinyi András: A késő-középkori Magyarország történeti demográfiai problémái. In: A KSH Népeségstudományi Kutatóintézetének 2001. évi történeti demográfiai évkönyve. Bp., 2001. 105–119.

⁶ Kubinyi András: A budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. Levéltári Közlemények 37 (1966), 227–291 – okleveles adatok; Granasztói György: A polgári család a középkor végi Magyarországon. Történelmi Szemle 25 (1982), 605–663, Kassa – adóösszeírások, Szende Katalin: Családszerkezet és örökösödési szokások a késő-középkori Pozsonyban és Sopronban. Levéltári Közlemények 68 (1997), 77–98; Uő: Gyermekek, testvérek, házastársak. Családi viszonyok és örökösödési szokások Eperjesen a középkori végrendeletek tükrében. Történelmi Szemle 46 (2004): 113–140. (a továbbiakban: Szende: Gyermekek, testvérek, házastársak) – végrendeletek. Kivételesnek számít, amikor egy helység minden lakosáról – a gyermekeket is beleértve – teljes lélekösszeírás maradt fenn: Kubinyi András: Egy Hont megyei mezővárosiasodó falu népessége a középkor végén. In: Studia Miskolcinsensia I (1994), 7–17.

⁷ A középkori végrendeletek feldolgozásának programadó tanulmánya: Ahasver von Brandt: Mittelalterliche Bürgertestamente. Neuerschlossene Quellen zur Geschichte der materiellen und geistigen Kultur. Sitzungsberichte des Heidelberger Akademie der Wissenschaften Phil.-Hist. Klasse 3. Heidelberg, 1973.; az újabb külföldi és hazai kutatási tendenciákat áttekinti: Mátyás Mónika: Historiográfiai viták a testamentumról. Korall 14–15 (2004. május) 248–270.

⁸ A források elérhetősége: Sopron (1393–1541): Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története (a továbbiakban: Házi) II/1. Sopron, 1930; II/2. Sopron, 1931, 1–172; II/6. Sopron, 1941., passim. Pozsony (1410–1529): Protocollum Testamentorum I: Archiv

Gyermekek a végrendeletekben

A középkori jogrendszer szerint – csakúgy, mint manapság – a gyermekek nagykorúvá válásuk előtt nem rendelkeztek végrendekezési joggal. A testamentumokban elvileg tehát csak passzív módon, az örökhagyó számára fontos szempontok szerint, mások nézőpontjából és másokhoz viszonyítva fordulnak elő. Ugyanakkor a forrásanyag áttekintése világossá teszi, hogy a „gyermek” fogalma kettős értelemben használatos a végrendeletekben. Sok esetben egyértelműen kiskorú gyermekekről, sőt gyakran még meg nem született magzatokról olvashatunk.⁹ Más esetekben azonban a gyermek általánosabb jelentésben, mint „leszármazott”, „a következő generáció tagja” szerepel, tehát ilyen értelemben egy személy életkorától függetlenül gyermek maradt szülei élete végéig. Ez a viszonyítási alap ugyanakkor össze is mossa a határt kiskorú és nagykorú gyermekek között, megnehezítve a források adatainak értelmezését. Útbaigazításul főként az szolgálhat, ha szerepel a szövegben a „míg el nem éri a nagykorúságot” („zu seinen vernünftigen jaren kommt”, „kommen zu den jaren ir vernunft vnd verstantichait”, „hincz daz er chumbt zu gevogten jarn”) kitétel: ilyenkor biztosan kiskorúról van szó. Egyébként csak más dokumentumok esetleg ugyanarra a személyre vonatkozó adatainak felhasználásával lehet hozzávetőlegesen megállapítani az említett gyermekek kis- vagy nagykorúságát.¹⁰ Demográfiai szempontból szintén óvatosan kell kezelni a végrendeletek adatait. Az esetek többségében ugyanis nem egy örökhagyó valamennyi gyermekét, hanem csak a végrendekezés időpontjában életben levőket találjuk meg a végakaratokban. Kivételt akkor tettek, ha a testáló olyan unokáit említette meg, akik korábban elhalt gyermekeik hátrahagyott árvái voltak.¹¹

Minden hiányosságuk ellenére sokszor mégis a végrendeletek jelentik az egyetlen forrást, amelyek a családszerkezetre valamiféle utalást tesznek viszonylag nagyszámú városi család esetében. A feldolgozott három város végrendeleti anyagában a gyermekek számára vonatkozóan a következő adatsort állíthatjuk össze:

---

mesta Bratislavy B 4n-1, fényképmásolat: Magyar Országos Levéltár (MOL) DF 277056, kiadása előkészületben: Das Pressburger Protocollum Testamentorum, Hg. Judit Majorossy und Katalin Szende (Fontes Rerum Austriacarum, Fontes Iuris) Bd. 1–2. Wien, 2009.; Eperjes (1446–1526): Iványi Béla: Eperjes szabad királyi város levéltára (Szeged, 1931); MOL DF, 228816 – 229832, passim.

⁹ Néhány példa a még meg nem született gyermekekre történt hagyatkozásra: Petter Saltzer halász, Pozsony, 1435. nov. 30. (PT 16r); Hans Vaschan, Pozsony, 1436. (PT 25v); Ulrich Wider mészáros, Pozsony 1458. okt. 18. (PT 99v–100r). Hans Zirkendorffer soproni kereskedő, Sopron, 1503. márc. 12. a magzatra „dy frucht, so sy [seine hausfrau] tregt” kifejezéssel hivatkozik, Házi II/1. 281–284. idézet: uo. 283. Anya is végrendelezhetett születése előtt a születendő gyermek javára: Affra, Augustin Mischulberin, Pozsony, 1467. márc. 19. (PT 134. r–v).

¹⁰ Ilyen szerencsés esetként hivatkozhatunk például a Pozsonyban és Sopronban is megtelepedett Aigner család tagjainak két nemzedéktől fennmaradt végrendeletekre: Szende Katalin: Sopron és Pozsony kapcsolatai a késő-középkorban. SSz. 46 (1992): 168–179, a szövegek közlése uo. 178–179.

¹¹ A pozsonyi végrendeletekben összesen 51, a soproniakban 24, az eperjesiekben 11 unokára hivatkoztak, ami töredéke az említett gyermekek számának. Ld. részletesebben: Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004. 104–105. (A továbbiakban: Szende: Otthon a városban).

Város, évkör	Családok száma	Gyermekek száma			
		Fiúk	Lányok	Ismeretlen	Összesen
Pozsony, 1410–1529	804	361	315	163	839
Sopron, 1393–1526	312	85	89	99	273
Eperjes, 1448–1526	106	41	25	8	74
Összesen	1222	487	429	270	1186

1. tábla: A végrendeletekben említett gyermekek száma

Az összesítés több szempontból is elgondolkodtató. A valamivel több, mint 1200 családot képviselő testáló kicsit kevesebb, mint 1200 gyermekről emlékezett meg a házasfelek egyikének halálakor, ami kevesebb, mint egy gyermeket jelent családonként. Pozsony esetében ennél valamivel magasabb az arány; Sopronban a városi polgárokhoz hasonlóan végrendelező papok viszonylag magas száma (34), akik *per definitionem* gyermektelenek voltak,¹² csökkenti a potenciális gyermekszámot. Mindkét város esetében világos azonban, még az adatok pontatlanságát figyelembe véve is, hogy a családokban olyan kis számú gyermek nevelkedett, ami csupán a természetes szaporulat alapján nem tette volna lehetővé a település népességének szinten tartását. A városok tehát feltétlenül rá voltak szorulva a környező falvakból vagy távolabbi vidékekről érkező bevándorlókra. A legrosszabb arányokkal Eperjes esetében találkozunk, ahol mindössze nagyjából 3 családra jutott 2 túlélő gyermek. Ez olyan alacsony arány, ami már felkelti a gyanút, hogy a testamentumok nem a valós gyermekszámot rögzítették, hanem az örökösödési szokások által módosított helyzetet tükröznék.¹³ Ezt a feltételezést az alábbiakban, az örökösödés rendjének rövid bemutatásával kíséreljük meg alátámasztani.

Gyermekek a végrendelezők családjában

A gyermekek mint örökösök

Az ingatlanok és ingóságok átruházásának szabadsága a városi autonómia egyik fontos eleme volt. A városiakok személyi szabadságához tartozott, hogy – a városi jogszokások

¹² Egyes esetekben a „gazdaasszonyaik” gondozásában levő fiúk vagy leányok a papok gyermekei is lehettek. Pl. 1520-ban Wolfgang Flächel soproni javadalmas pap „meyner schafferyn diernel”-re 1 fontdénárt hagyott: Házi II/1. 354–356, idézet: 355. 1521-ben Leonhard Eberel soproni pap „Magdalene amice et filiabus suis” 30 fontdénár összegű, tehát jelentősnek mondható hagyatékot tett: Házi II/1. 363–365, idézet: 364. 1524-ben Pangraz Frank soproni javadalmas a kirchpergi kolostorban élő „meinem dirnlein Marusch”-ra hagyott egy aranygyűrűt és egy aranyfórintot: Házi II/2. 2. Figyelemre méltó, hogy az ilyen jellegű adatok a reformáció előestéjén szaporodtak meg.

¹³ Részletesebben lásd: Szende: Gyermekek, testvérek, házastársak, 129–133.

betartásával – rugalmasan megválasztható: mikor, hogyan és kinek juttattak vagyonukból. A városi autonómia részeként viszont a helyi közösségek határozták meg a vagyon megosztásának módját és alkalmait. Az öröklésre vonatkozó helyi jogszokásokat, amelyek kezdetben íratlan szokásjogon alapultak, éppen a vizsgált korszakban, jórészt a 15. század folyamán fektették először írásba.¹⁴ Országos szinten pedig a 15. század közepétől a szabad királyi városok közös fellebbviteli fóruma, a tárnokszék jogrendje volt az irányadó.¹⁵ A tárnokmester ítélőszékének éppen az örökösödési ügyek elbírálása volt az egyik fő működési területe. Nem véletlen, hogy több mint húsz cikkely foglalkozik a tárnoki jogban a végrendelekezéshez kapcsolódó kérdésekkel.¹⁶

Az említett jogszabályokból három alapelvet kell kiemelni, amelyek meghatározták a városi végrendeletekben szereplő gyermekek öröklését. Az első a vagyon ősi, azaz családi, illetve szerzett, azaz egyéni javakra való felosztása. A szerzett javakról mindenki szabadon rendelkezhetett, míg az ősi javak a vér szerinti örökösöket illették meg, azok örökléséből a törvényes leszármazókat – a súlyos normaszegés néhány kivételes esetét leszámítva, amelyekről a későbbiekben még szó lesz – nem lehetett kizárni. Ez állt kétségtelenül annak háttérében, hogy miért volt feltétlenül szükséges a gyermekeket a végrendeletekben megemlíteni. A testálónak ezen felül jogában állt utóörököszt is megnevezni arra az esetre, ha a gyermek a nagykorúság elérése előtt meghalna.¹⁷ A második alapelv a gyermekek egyenlő arányban történő öröklése az ősi javakból, nemükre való tekintet nélkül. Ellentétben a nemességgel, ahol a leányok csak az ősi vagyon egynegyedére voltak jogosultak, és arra is csak bizonyos megszorítások mellett, a városi lakosság esetében a lányok a fiúkkal teljesen azonos megítélés alá estek az öröklést illetően. Ez magyarázza a lányok és asszonyok fontos szerepét a vagyon átörökítésében.¹⁸ A harmadik alapelv a családi állapot figyelembe vétele volt: azok a felnőtt leszármazók, akiket már kiházásítottak, kevesebb örökségre számíthatnak szülei halálakor. A végrendeleti öröklést tehát a vagyon átruházása komplex folyamatának részeként kell értelmezni.¹⁹

Ugyanakkor a városi autonómia és a rugalmasság azzal is járt, hogy az országon belül azonos megítélés alá eső, azaz szabad királyi városok között is eltérések alakulhattak ki abban, hogy a vagyon megosztására és átruházására mely életszakaszban és családi körülmények között kerüljön sor. Az eddigi kutatás alapján két fő szokásjogi rendszert lehet elkülöníteni, amelyeket leegyszerűsítve a következőképpen jellemezhetünk:²⁰ A „nyugat-magyarországi rend” szerint, ahová Sopron és Pozsony is tarto-

¹⁴ A soproni jogszabályok: Házi II/1. 2–3, 11, 159–160. A pozsonyi szabályozás: Király János: Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894. 376–419, különösen: 387–388. Eperjes jogkönyve: MOL DF 282528, különösen: fol. 6r skk., fol. 52r skk. Vö. Szende: Otthon a városban 68–70.

¹⁵ Ifj. Szentpétery Imre: A tárnoki ítélőszék kialakulása, Századok 68 (1934), 510–590; Štefánia Mertonová, Ius tavernicale. Studie o procese formovania práva tavernických miest v etapach vvoja tavernického súdu v Uhorsku (15–17. stor.), Bratislava, 1985.

¹⁶ A tárnoki jog szövegének nincs modern kritikai kiadása. Nyomtatásban megjelent: Martinus Georgius Kovachich (szerk.), Codex authenticus iuris tavernicalis, Buda 1803. Az öröklésre vonatkozó cikkelyek: cap. 123–143, pp. 221–239. (A továbbiakban: Ius Tav.)

¹⁷ Az utóöröklésről: Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981. 753.

¹⁸ A városi nők öröklésére és vagyonközvetítő szerepére ld. Szende Katalin: A város másik fele: A nők szerepe a magánéletben, a munkában és a közösségi szférában. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona 70. születésnapjára, szerk. Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. Bp., 1999. 301–312.

¹⁹ Vö. az „Öröklés” c. fejezetet, in: Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981. 707–778.

²⁰ Részletesebben lásd: Szende Katalin: A tulajdonjog átruházásának elvei és gyakorlata a szabad királyi városokban a késő-középkori Magyarországon. In: Orașe și orașeni. Városok és városlakók. Szerk. Rüszt-Fogarasi Enikő, Carmen Florea et al., Cluj, 2007. 107–115.

zott, a vagyont általában a szülő halálakor osztották meg; ilyen esetekben kiskorúak, sőt még meg sem született magzatok ugyanúgy örökölhettek, mint a felnőtt leszármazók. Ez nagyon tág hatáskört biztosított a kiskorúak vagyonát kezelő gyámoknak, ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy a hosszú élettel megáldott szülők felnőtt gyermekeik vagyoni ügyei felett is felügyeletet gyakoroljanak. A „kelet-magyarországi rend” értelmében, amelyet Eperjes példáján tudtunk elkülöníteni, a vagyon megosztására a gyermek nagykorúságának elérésekor vagy megházasodásakor, félrvák esetében a túlélő szülő újraházasodásakor került sor.²¹ Itt tehát az örökség kérdése csak nagykorúak esetében merült fel, kiskorú örökösök nem jöttek szóba, a felnőtt gyermekek viszont szüleiktől függetlenül gazdálkodhattak. Ez a legfőbb magyarázata tehát annak, hogy az ottani végrendeletekben olyan kisszámú (és zömmel már felnőtt korú) gyermeket említenek. A kiskorúak vagyonát, a család egészének osztatlan vagyona részeként, a szülők kezelték. A végrendeletek tehát korántsem az egyetlen eszközt jelentették a vagyon továbbörökítésének, de komoly szabályozó funkcióval rendelkeztek. A testálás adta az utolsó alkalmat a szülőknek, hogy haláluk előtt gondoskodjanak gyermekeikről – vagy éppen korlátozzák a rendelkezésükre bocsátott javakat. A végrendelet tehát összegzésésként, számvetésként, a gyermekekkel való szülői kapcsolatot végső lezárásaként kivételesen fontos szerepet töltött be.

A gyermekek mint tanulók

A szülők gyermekeikre nemcsak anyagi javakat, hanem tudást és képességet, illetve ezek megszerzésének lehetőségét is örökül hagyhattak, döntően meghatározva ezzel későbbi életpályájukat.²² Ennek leggyakoribb példáival a kézművesek esetében találkozhatunk, ahol a gyermekek a családban nevelkedve a műhely mellett az annak működtetéséhez szükséges tapasztalatot is megörökölték. Ez a gyakorlat olyan általános volt, hogy csak kivételes esetekben tértek ki rá a végakaratokban, amikor a szülőknek már nem volt lehetőségük arra, hogy személyesen felügyeljék a mesterség elsajátításának folyamatát. Így tett például Benus soproni szűcsmester, aki vejére, Hans Trünkelre bízta fia taníttatását, akinek évente be kellett számolnia erről a tanács előtt, három évvel a végrendelet kelte után pedig az ifjú szűcs elkezdhetette az önálló munkát.²³

Bár a műhely közelében élve feltehetően sok leány is megismerkedett egy-egy mesterség fortélyaival, a taníttatással kapcsolatban szinte kizárólag fiúk neve kerül elő. Az egyik ritka kivétel a vizsgált anyagban talán Cristoff Popp pozsonyi szűcsmester rendelkezése, aki – amellet, hogy fiát Bécsbe küldte a mesterséget kitanulni – engedélyezte, hogy előző házasságából született leánya mostohaanyjánál (azaz a testáló feleségénél) maradjon, „ha tud nála valamit tanulni”. Itt azonban ugyanúgy lehetett szó a háztartás vezetéséhez szükséges ismeretek elsajátításáról is.²⁴

²¹ Szende, *Gyermekek, testvérek, házastársak. A vagyon ilyen esetekben történő megosztását a városi könyvbe is feljegyezték. Ennek példáit ld. uo. 82–86. jz.*

²² Vö. Szende Katalin: „Nemzedékről nemzedékre.” Tanulásra vonatkozó adományok a középkori pozsonyi végrendeletekben. In: „az élet tanítómestere” Ünnepi tanulmányok Gyapay Gábor 80. születésnapjára Szerk. Nagy Balázs, Szálka Zsuzsanna, Szende Katalin. Bp., 2004, 119–142. (A továbbiakban: Szende: *Nemzedékről nemzedékre.*)

²³ Benus Kürsner, Sopron, 1455. márc. 14., Házi II/1. 75–76.

²⁴ Cristoff Popp, Pozsony, 1502. december 28., PT 288.r-v.

Megtalálhatók a végakaratokban a kifejezetten az iskolázást szolgáló adományok is. Ezek közül viszonylag kicsi azon rendelkezések száma, amikor világi pályára készülő gyermekeket tanították a tudás megszerzése és az ehhez kapcsolódó szakmai előmenetel reményében. Ilyenre elsősorban a legrangosabb városi családoknál találunk példát. Elizabeth, Hans Lachenperger pozsonyi polgármester felesége például így fogalmazott: „fent említett férjem őrizze meg gyermekeink vagyonát, mint apjuk és gyámjuk, és ne adja ki azt, amíg a nagykorúságot és tisztességes állást nem érnek el. Nevezetesen fiam, Mathes, aki a legidősebb, legyen doctor, magister, pap, vagy más tisztességes állású személy...”²⁵ Szintén szokatlan adományt tett Barbara, Hans Zirkendorffer soproni kereskedő özvegye, aki a városi iskolamesterre hagyott 60 denárt, hogy az szorgalmasan foglalkozzon a fiával.²⁶

Jóval gyakoribb ennél, hogy a tanulás közvetlen célja az egyházi rendbe való belépés, a gyermek számára a papi pálya kijelölése volt. Egyes végrendeletek általánosságban hagytak kisebb pénz-, bor-, élelem-, vagy szövet-adományokat szegény tanulók vagy papnövendékek számára, a komolyabb adományoknak viszont személy szerint megjelölt kedvezményezettei voltak. Itt érdekes eltérést tapasztalhatunk a család társadalmi helyzete szerint, ami egyben a városi alsópapság társadalmi megítélését is tükrözi. A kevésbé előkelők, például a kézművesek, saját édes- vagy fogadott gyermekeiket akarták papnak taníttatni, míg a vagyonos kereskedők és tanácsurak inkább oldalági rokonaikat: unokaöccseiket vagy távolabbi hozzátartozóikat szánták az egyházi pályára. Döntésük hátterében az állhatott, hogy ezek a jól szituált családok nem akarták megkockáztatni, hogy egy fiúgyermek „kilépésével” megszakadjon az örökösök sora. A kézművesek számára viszont fontos felemelkedési lehetőséget jelentett az egyházi rendbe lépés, míg az öröklésre megoldást adhatott az özvegy újraházasodása.

A leendő papok taníttatására általában készpénz-adományt tettek, amelynek összegze, bár nem volt kifejezetten magas, komoly áldozatvállalással járt a testáló és családja részéről. Távolabbi rokonok, ismerősök gyermekei esetében 2-3 aranyforint (Aft), saját gyermekek és közeli rokonok esetében jellemzően 10 Aft volt ez az összeg. Ugyanennyit szántak más módos polgárok templom-felújításra, egy-egy római vagy aacheni zarándoklatra. Ez utóbbi összefüggés nem véltetlen: tanulmányaik befejeztével sok kispapot segítettek szüleik vagy rokonaik hozzá, hogy az Örök városba utazzanak, és ott szenteltesék fel magukat.²⁷

A gyermekek mint közbenjárók

A papi pályára állítás nem elsősorban arra szolgált, hogy a gyermekek biztos megélhetést nyújtó foglalkozáshoz jussanak. Legfőbb célja az volt, hogy az egyházi rendbe lépett leszármazottak imáikkal és az általuk celebrált misékkal közbenjárók legyenek elhunyt felmenőik lelki üdvé érdekében. Azok a polgárok, akik naponta tapasztalhatták a személyes összeköttetések fontosságát, meg voltak győződve róla, hogy egy kö-

²⁵ Elizabeth, Hans Lachenpergerin Pozsony, 1504. jan. 8., PT 303.v. Matthias Lachenperger magisterként 1506-ban és 1509-ben valóban szerepel a bécsi egyetem anyakönyvében, v.ö. Karl Schrauf: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. Bp. 1902. 264. 49.

²⁶ „das er vleis mit meinem sün welle haben”, Házi II/1. 294.

²⁷ Az adatok részletes bemutatása és a pozsonyi Protocolum Testamentorum ide vonatkozó tételeinek közlése: Szende: Nemzedékről nemzedékre, 122–123, ill. 132–142.

zeli rokon a túlvilágon is hatékonyabban tud közbenjárni a családtagok érdekeiért. A tanítást tehát mindenekelőtt a lélek üdvére szolgáló adományok összefüggésében kell elhelyezni, mint a városi „felső középosztály” anyagi lehetőségeinek és szellemi elvárásainak megfelelő adakozási formát.²⁸ Önálló templom vagy kolostor alapítására a polgárok nem is gondolhattak, de még egy oldalkápolna vagy mellékoltár állítása is meghaladta legtöbb városi család anyagi erejét. A szülők vagy a tágabb rokonság közreműködésével pappá szenteltetett gyermekek viszont legalább az elkövetkező generáció időtartamára biztosítani tudták a család érdekeinek túlvilági képviselését.

A leányok általában nem az egyházi rendek felvételén keresztül vették közbenjárókká. Magyarországon egyébként is feltűnően alacsony volt az Európában megszokotthoz képest a női kolostorok száma, városokban és falvakban egyaránt, és ezek is inkább az előkelőbb családok leányait fogadták be. A keresztény jótékonykodás fő cselekedete, amely a leányokat hálára kötelezte, a kiházasításukhoz való hozzájárulás volt. Erre azért volt szükség, nehogy megfelelő hozomány híján pártában maradjanak, vagy esetleg rossz útra térjenek.²⁹ Saját gyermek hiányában testvérek, unokatestvérek gyermekeivel, vagy akár ismeretlen szegény leányokkal szemben is gyakorolhatták a végrendelkezők ezt a kegyes gesztust. Az adomány jellemző összege itt is 10 Aft. volt, a természetbeni juttatások között az új háztartás megalapozásához szükséges tárgyak, elsősorban az ágy és az ágyneműk domináltak.³⁰

A szülőkért való ima és közbenjárás mindenképpen kötelessége volt a gyermekeknek, viszonzásul a nekik juttatott testi és lelki javakért. Különösen így volt ez azoknál, akiket nem édes szüleik, hanem jó szándékú rokonok, ismerősök neveltek fel. Az eperjesi Erzsébet asszony például a megkötéssel hagyta zöld köpenyét és minden más ruhaneműjét férjére, hogy azokat eladva fogadott fiát. Balázst felnevelje „hogy közbenjárjon érte, mintha édesanyja lenne, mivel hogy saját gyermeke nem volt”.³¹ A nevelőszülők többször hangsúlyozzák, hogy „Isten nevében” („durch gots willen”) vettek magukhoz egy gyermeket.³² Ritkább eset, hogy a már felserdült gyermekek testamentumában olvashatunk a nevelőszülők iránti háláról. Az eperjesi Ágnes, aki kivételes módon hajdonként végrendelkezett, és akit fiatal kora miatt „puella” jelzővel illetett a városi jegyző, mostohaapjára, Martinus Rabra hagyott 23 Aft-ot abból az 50-ből, amit néhai édesanyja bártfai háza után örökölt, mert a férfi „kilenc és fél éven át nevelte, mintha a saját ágyékából származó édes lánya lett volna.”³³

Az örökbe fogadások egyúttal harmadik fő kérdésünkre, a gyermekeket érintő rendkívüli helyzetekre irányítják figyelmünket.

²⁸ A lélekváltság-adományokról az utóbbi évtizedekben könyvtárirodalom jelent meg. A legfontosabb munkákról jó áttekintést ad és az erdélyi példákat összegzi Mária Lupescu Makó: 'Item lego...' Gifts for the Soul in Late Medieval Transylvania. *Annual of Medieval Studies at CEU*, Vol. 7. 161–186. Az adományok és az anyagi kultúra összefüggéseiről lásd Harry Kühnel (Hrsg.): *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter*. 2. Auflage. Wien, 1997. A pozsonyi végrendeletek egyházi célra tett adományainak feldolgozója: Judit Majorossy, *Church in Town. Urban Religious Life in Late Medieval Pressburg in the Mirror of Last Wills*. PhD Dissertation (Budapest 2006, Central European University), megjelenés alatt a Brepols kiadónál.

²⁹ David Herlihy, *Medieval Households*. Cambridge (Mass.) – London, 1985. 142.

³⁰ Szende, Otthon a városban, 171–175, 201–207.

³¹ Elisabeth consors Andree. Eperjes, 1492. febr. 24., MOL DF 229035.

³² Pl. Katherina [Gothard] Polkussin, Pozsony, 1439. febr. 16., PT 32.r-v.

³³ „ipsam annis novem cum dimidio educavit tamquam filiam suam ex lumbis suis progenitam”. Puella Agnes nepos quondam honeste domine Cristine Staynen. Eperjes, 1503. ápr. 2., MOL DF 229229.

Gyermekek válsághelyzetben

A gyermekek számára a legsúlyosabb válságot egyik vagy mindkét szülőjük elvesztése okozta. A végrendeletek ezt a helyzetet legtöbbször a gyermekeiktől búcsúzó szülő szemszögéből világítják meg, de nem elsősorban érzelmi, hanem vagyoni jogi oldalról. Bár a „kedves fiam”, „szeretett leányom” és hasonló kifejezések igen gyakoriak, nehéz a mögöttük rejlő érzelmeket kitapintani. Az viszont jól nyomon követhető, miként igyekeztek a szülők gyámról gondoskodni gyermekük számára. Ez a kérdés hosszabb önálló tanulmányt érdemelne, itt csak néhány szempontra tudok kitérni. A városi szokásjog, ellentétben a nemességre vonatkozó országos szokásjoggal,³⁴ nem állított fel merev kereteket a gyám kijelölésére vonatkozóan. Legtöbbször a túlélő házastárs gondozta tovább a gyermeket, a megörökölt vagy erre a célra külön megjelölt vagyonrész segítségével. Az édesanya általában újraházasodása esetén is gyám maradhatott. Bizonyíték erre sok olyan gyermek esete, akik később is nevelőapjukkal közös háztartásban éltek és dolgoztak. Így volt ez például az eperjesi Márton téglavető esetében is, aki fiatalabb mostohafiát, Benedeket, jó munkájáért végrendeletében is megjutalmazta, míg az idősebbre, Gergelyre nem hagyott semmit, mondván hogy „középszerű munkájáért már amúgy is eléggé megfizetett neki”.³⁵ A tárnoki jog feltételezi ugyan, hogy „a gyermekek nem tudnának kijönni a mostohaanyával vagy mostohaapával, amint az gyakran történni szokott” (Ius Tav. Cap. 141.), de kiinduló helyzetnek itt is a bármely szülő újraházasodása utáni együttélést tekinti.

Előfordult azonban az is, hogy a férj nem túlélő feleségét, hanem más gyámot rendelt, mint például a pozsonyi Meinhart Hager nyergesmester, aki házát és szerszárait feleségére hagyta, leányát, Dorotheát, azonban végrendelete végrehajtóira bízta, amíg kijelölt gyámja, a nemes Hans von Klux háztartásába nem került.³⁶ Lehet, hogy a leány az apa korábbi házasságából származott, vagy pedig a gyám rangja volt az apa számára fontos. Más megoldást választott az eperjesi Jacobus Pinteck, aki feleségét és gyermekeit együttesen rendelte a város két köztisztelőben álló polgárának gyámsága alá. Az intézkedéshez a testálságnál jelenlévő asszony is hozzájárult.³⁷

A gyámok kiválasztásánál mindenképpen lényeges szempont volt, hogy segítsenek a gyermeket megtartani a szülők által kialakított kapcsolatrendszerben. Így a testáló házastársa mellett más közeli rokonok, többek között a testáló idősebb gyermekei és azok háztársai (azaz a vők) is szerepet kaphattak – tehát a városokban nem feltétlenül az apa rokonságának befolyása érvényesült. Fontos volt, hogy a gyámok megfelelő módon kezeljék a gyermekek rájuk bízott vagyonát – különösen a nyugat-magyarországi városokban, ahol a kiskorú gyermekek számára is elkülönítették az örökséget. Biztosítékot jelenthetett, ha a gyám előkelőbb és gazdagabb volt a végrendelkezőnél, hiszen így valószínűbb volt, hogy nem éli fel a gyermekek jussát. A vagyon megtartása nemcsak a család és az örökös, hanem a város számára is lényeges volt, hiszen ez adóalapot, azaz bevételi forrást jelentett a közösség számára. Ezért is fordítottak nagy

³⁴ Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. (Reprint kiadás.) Bp., 1990. I: 111–132. fejezetek.

³⁵ Martinus tegulator, Eperjes, 1520. aug. 31., MOL DF 229626

³⁶ Meinhart Hager nyergesmester, Pozsony, 1445. febr. 27./1449. szept. 4., PT 63.r.

³⁷ Jacobus Pinteck, Eperjes, 1516. jún. 20., MOL DF 229524.

gondot a gyámok ellenőrzésére és írásos elszámoltatására. Az árvák vagyonának kezelése, a gyermekekről való közösségi gondoskodás persze nem intézményesült olyan mértékben, mint például az itáliai városállamokban, ahol már a 14. századtól megjelentek az árvaházak és a megfelelő városi hivatalok (Firenze: Ufficiale dei pupilli).³⁸ A magyarországi városokban a gyámok kirendelését legtöbbször családi keretek között oldották meg a tanácsok, ellenőrzést pedig elsősorban pénzügyi tekintetben gyakoroltak. Ennek a felügyeleti szándéknak köszönhetjük többek között a Soproni Levéltár egyik legérdekesebb középkori iratanyagát, Jakob Joachim polgármesternek a Haberleiter-árvák nevelésének költségeiről készített részletgazdag elszámolását is. Itt a gyámot nem az apa, hanem a város rendelte ki, arra hivatkozva, hogy a gyermekek édesanyja elvesztette gyámsági jogát azáltal, hogy külföldihez ment férjhez.³⁹ Ott Meller soproni kereskedő testamentumában utalt arra, hogy a gyámsága alatt állt gyermek, Ruprecht Lederer fia, nevelésével kapcsolatos kiadások számadáskönyvei között található.⁴⁰ Az eperjesi Helena Sparrerin egy megjegyzéséből, amely szerint a néhai Balázs diák fia, Lőrinc után 400 dénárt kapott a városházán és ezt a fiúra költötte, egy újabb példáját láthatjuk annak, ahogyan a város adott esetben az árvák eltartásáról nevelőszülőkön keresztül gondoskodott.⁴¹

A gyámságot mint fontos megbízatást a gyám közelgő halála esetén tovább kellett örökíteni, amire végrendekezés útján is sor kerülhetett. Így 1456-ban Mathes Meindel pozsonyi kereskedő testamentumában a városi jegyző fia feletti gyámságot és a gyermek javait a városplébánosra és három tanácsosra bízta, meghagyva nekik, hogy pontosan számoljanak el róla.⁴² Itt minden bizonnyal a kevéssel korábban özvegyemberként elhalt, 1436 és 1441 között Sopronban is működött pozsonyi jegyző, Liebhart Egkenfelder⁴³ fiáról és örökségéről van szó. Az ügy további érdekessége, hogy fennmaradt Egkenfelder utolsó rendelkezése is, amelyben egyértelműen dajkájára, Katherina Wagnerinre bízta a fiú gondozását. Az asszony azonban jogi értelemben nem lett a fiú gyámja, hanem maga is ellátásban részesült a végrendelet végrehajtóin keresztül.⁴⁴

A túlélő szülő újraházasodása a testamentumok tanúsága szerint nem feltétlenül járt gyökeres változással a gyermekek életében, vagyonjogi szempontból viszont rendezni kellett a helyzetet. Erre főként Eperjesről találunk példákat, ahol – miután a kiskorúak a szokásjog szerint nem örököltek – a gyámságot viselő szülő újabb frigyre lépése alkalmával különítették el az előző házasságból származó gyermekek vagyonát. Néhány ilyen vagyonszálló fenn is maradt a városi könyvben,⁴⁵ máskor pedig a szülő utóbb

³⁸ Ld. pl. Deborah Youngs: *The Life Cycle in Western Europe, c. 1300–c. 1500*. Manchester, 2006, 60–63.

³⁹ Házi II/4. 351–392. V.ö. Mollay Károly: Soproni élet a középkor végén (a Haberleiter család története). *SSz.* 5 (1941), 109–126., 153–172. Joachimról legutóbb: Goda Károly: Jacob Joachim és kora. Egy középkori portré körvonalai. *SSz.* 62 (2008), 143–146.

⁴⁰ Házi II/1. 378–379.

⁴¹ Helena Sparrerin, Eperjes, 1499. nov. 12., MOL DF 229154.

⁴² Mathes Meindel kereskedő 1456. nov. 26./1458. febr. 17., PT 98.r–99.r.

⁴³ Egkenfelderről: Mollay Károly: *Többszülűség a középkori Sopronban – a latin nyelv. I. rész.* *SSz.* 21 (1967), 155–171., 205–223., 317–333, itt: 323. Szelestei Nagy László: Liebhart Eghenvelder egy kódexe az Esztergomi Ferences Könyvtárban. *Magyar Könyvszemle* 1977, 271–274.

⁴⁴ Pozsony, 1455. nov. 13. után/1457. dec. 13, PT 90.r–93.v. Wagnerin megbízása: 92.r. Közli: Juraj Spiritza: Testament Liebharta Egkenfeldera, bratislavského mestského notára v rokoch 1441–1456. In: *Zborník Slovenskeho Narodneho Múzea História*, 7 (1967), 165–182.

⁴⁵ Pl. Petrus Fleyscher és fia, Caspar Sartor között: MOL DF 282529, p. 104.

megírt testamentumában tért ki a korábban megtett vagyonosztály tényére.⁴⁶ Az újabb házasságokból azután további gyermekek születhettek, akiknek idősebb féltestvéreik melletti öröklése szintén okozhatott problémákat, ezért, ha lehetséges volt, a testáló egybehívta minden közeli családtagját, hogy kikérje egyetértésüket. Mindezek ellenére számtalanszor előfordult, hogy a rokonság később megtámadta a végakaratot, az ilyen konfliktusokat azonban inkább a bírósági jegyzőkönyvekben és más peres iratok között, semmint magukban a végrendeletekben kell keresni.⁴⁷ De arra is találunk példát, amikor a testáló kifejezetten azt hangsúlyozta, hogy a gyermekek, akiket felesége az előző házasságából hozott a családba, „mindvégig engedelmesek voltak neki” („sy mir allweg gehorsam gewesen sein”), így házat és más vagyontárgyait is rájuk hagyta.⁴⁸

Előfordulhattak persze konfliktusok a szülők és édes gyermekeik között is. A tárnoki jog ilyen esetekben igen szigorúan járt el: a szülőket bántalmazó vagy szidalmazó gyermekeket kizárta az örökségből. (Ius Tav. Cap. 142.) Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a tisztességes és jó magaviseletű gyermekeket a szülőknek nincs joguk kitagadni (Ius Tav. Cap. 140.), továbbá azokat sem, akik nem tudnak kijönni a mostohaszüleikkel (Ius Tav. Cap. 141.). Ilyen vitás eseteket nehéz találni a fennmaradt végrendeletek között, szándékos kizárásra leginkább az utólagos óvásokból, fellebbezésekből következtethetünk. Ritka az olyan végakarát, mint Niclas Snebeisé, aki minden magyarázat nélkül kitagadta fiát, és a tanácsra bírta, hogy akadályozzák meg, hogy hátrahagyott családtagjaival szemben erőszakoskodjon.⁴⁹ Hans Gräsl özvegye, Barbara, ugyan felpanaszolja, hogy néhai fia, Hans, az ő anyai akarata ellenére házasodott meg; mégis nála hagyta a korábban adományozott szőlőskertet. Végakaratóban pedig menyére és annak gyermekére, azaz a testáló unokájára hagyott további 2 Aft-ot és egy rend ruhát, amit a zsidóktól váltott ki.⁵⁰

A kitagadás, a rossz magatartás felpanaszolója több más okból is kimaradhatott a testamentumokból. Egyrészt a konfliktusok végsőig feszítése szegényt hozhatott az egész családra, és nyilvánvalóvá tette a szülők kudarcát a gyermekek nevelésében; másrészt a végrendelezéskor gyakran jelenlévő gyóntató is megbocsátásra inthette a testálót. Gazdasági szempontból szintén visszaüthetett a kitagadás, és a család vagyonának széthullásához vezethetett. Nem találtam gyakorlati példát a tárnoki jognak arra a cikkelyére sem, amely szerint a züllött, részeges fiúk és parázna leányok örökségét tisztességes életű testvéreik között kellett szétosztani (Ius Tav. Cap. 134.).

Szintén nagyon ritkán találkozunk olyan esettel, amikor a gyermekek nem saját hibájukból, hanem szüleik vétségéből, azaz törvénytelen származásuk miatt kerültek hátrányos helyzetbe. A tárnoki jog szerint az ilyen gyermekek nem örökölhettek együtt a törvényes házasságból származókkal, még ha apjuk végakaratóban így is rendelkezne (Ius Tav. Cap. 137.). A testamentumokban szinte sosem említenek házasságon kívül született gyermekeket: még az általában ilyen jelentésű „filius naturalis” is a szövegösszefüggésből ítélve „saját, azaz vér szerinti gyermek” jelentésben fordul elő. Legfeljebb néhány pap ese-

⁴⁶ Ursula Czeczyn, MOL DF 229649, Gal dyak, MOL DF 228964.

⁴⁷ Jó példát ad erre a közelmúltban közzétett soproni bírósági könyv: *Gerichtsbuch / Bírósági könyv, 1423–1531*) Közzéteszi Házi Jenő és Németh János (Sopron Város Történeti Forrásai, A sorozat 2. kötet) Sopron – Veszprém, 2005.

⁴⁸ Augustin Mischulber, Pozsony, 1494. júl. 13., PT 259.r–260.r.

⁴⁹ Nicolaus Snebeis, Pozsony, 1486. május 3., PT 206.r.

⁵⁰ Barbara, Hans Gräslin, Pozsony, 1494. szept. 13., PT 251.r-v.

tében gyanakodhatunk törvénytelen gyermekekre, amikor gazdaasszonyuk (házvezetőnőjük) fiacskájára vagy leánykájára hagynak viszonylag jelentősebb tételeket.⁵¹

Tanulságok

Az áttekintett példák azt mutatják, hogy a gyermekek a középkori városi végrendeletekben nemcsak, sőt nem elsősorban a szó modern értelmében vett gyermekként fordulnak elő. Életkoruk a forrásokból alig határozható meg, a még meg sem született magzatokat éppúgy gyermeknek nevezik, mint a felnőttkor küszöbét átlépő vagy már meg is házasodott leszármazottakat. A testamentumok főként mint örökösöket mutatják be őket, a rájuk hagyott tételek azonban – nemcsak a pénzüsszegek és az ingatlanok, hanem az ingóságok is – nem a gyermeki lét, hanem a felnőtt élet kellékei voltak. Nem találkozunk a végakaratokban speciálisan gyerekeknek készített ruhákkal, bútorokkal, és még kevésbé játékokkal. Ahhoz, hogy a mindennapi élet részleteibe pillanthassunk be, más forrásokra kellene támaszkodnunk.

A gyermekek tehát a mindenkori következő generáció képviselőiként lépnek elő a testamentumokból. Bár nemegyszer előfordult, hogy a szülők túléltek felnőtt korba jutott gyermekeiket, akik ily módon szüleikre hagyták javaikat, a gyermekek mégis a folytonosság reményét, a család továbbélését jelentették. Valószínűleg ez volt az egyik ok, amiért a szülők jóval ritkábban nyúltak a végső eszközhöz, a kitagadáshoz, mint amennyire azt a normatív források szigorú cikkelyei alapján gondolnánk.

A végrendeletek nemcsak az anyagi javak közvetítésének eszközeként töltöttek be fontos szerepet, hanem sok más téren is módot adtak a gyermekekről való gondoskodásra. A szülők és nagyszülők rendelkezhetek az utódok taníttatásáról, és megfelelő gyámok kiválasztásával biztosíthatták, hogy az általuk felépített kapcsolatok rendszere az utódok boldogulását is szolgálja. A körültekintően megszövegezett végakaratok segíthettek eligazodni a gyakori újránházasodások révén előállt rokonkapcsolatok kusza szövedékében, és lehetővé tették az örökbe fogadások által létrehozott kötelek okos kihasználását is. Természetesen minden későbbi konfliktusnak nem sikerült elejét venni. A végrendeletek megtámadása, perre vitele – amelynek vizsgálata nem képezte a jelen tanulmány tárgyát – gyakori jelenség volt, ami további kutatást érdemelne.

Végezetül a testamentumok segítségével bepillantást nyerhetünk a túlvilággal és a halállal kapcsolatos gondolatokba is. A kiskorú gyermekek neve mellett – szomorú, de a realitásokkal számot vető óvatossággal – szinte minden egyes alkalommal ott van a kitétel: „ha megéri a felnőttkort”, vagy egy utóörökös neve arra az esetre, ha Isten mégis másképp rendelkezne. A tisztességgel felnevelt gyermekekre pedig nemcsak földi javaikat és emlékezetüket bízták rá a szülők, hanem – közbenjárásukban bízva – üdvözülésük reményét is.

⁵¹ A soproni papok esetleges gyermekeiről lásd fentebb a 12. jegyzetet.

A csornai premontrei prépostság levéltárának anyagában négy, 18. századi barokk szobafestő vázlatrajzot őriznek önálló palliumban, amely döntően 18–19. századi tervrajzokból, vázlatrajzokból áll. Nem keltettek eddig különösebb figyelmet, noha szem előtt voltak, mivel a premontreiek csornai levéltárát a rend második világháború utáni feloszlásától egészen 1999-ig a Soproni Levéltárban őrizték, s jól feldolgozott mutató állt a kutatók rendelkezésére.¹ Hogy a Sopron megyei nagytopográfia kiadásának idejében (1953, 1956) nem kerültek a szinte mindenre figyelő Csatkai Endre látókörébe s a nagytopográfia Csorna műemlékeivel foglalkozó részébe, az tulajdonképpen érthető. A rajzok egy része nem köthető egyértelműen Csornához, köztük a négy barokk szobafestő vázlatrajz sem. Egyiken sincs utalás vagy felirat arra vonatkozóan, hogy hova is készültek. E barokk tervek egy olyan műfaj, a dekorációs célú barokk szobafestés előkészítői, amelyet a magyar művészettörténet jó ideig nem is nagyon ismert. A lakószobák kifestése ugyanis – mint mai tapasztalatunkból is tudjuk – ki van téve a mindennapi használatnak, csakúgy, mint az ízlés és divat folyamatos változásainak, a lakótérfunkciók módosulásának, valamint a díszítés anyaga, technikája, technikai lehetőségei fejlődésének. Átlagosan egy évtizednyi idő alatt használódik el egy díszített falfelület. Közben megváltozik a közízlés, s a korábbi díszítésmódot újabb divatú falfestés vagy tapéta váltja fel, ez pedig automatikusan megszünteti, elfedi a korábbi falfestéseket. Újabb művészettörténeti kutatások mutatják, hogy nem volt ez másképp az utóbbi három évszázadban sem. A művészettörténetnek előbb tehát „fel kellett fedeznie” magát a műfajt, a barokk kori lakószobák eredeti kifestésének műfaját ahhoz, hogy a figyelem azután az olyan típusú művekre irányulhasson, mint az itt bemutatandó, barokk szobafestést előkészítő rajzok.

Ez az írás, noha négy, eddig ismeretlen barokk szobafestő vázlat bemutatását tűzte ki célul, valójában ennek kapcsán magának a műfaj eredeti darabjainak a felfedezéséről, megismerésének folyamatáról is szól. Arról, hogy miként kezdődik egy művészettörténeti jelenség megismerése, hogyan következnek egymás után megismerésének állomásai, miként él a művészettörténész saját kora egy adott szakaszában az akkor kínált kutatási lehetőségekkel, s hogyan találja meg az együttműködést különböző szakterületek és rokonszaktmák képviselőivel. A 18. századi lakószobák festett dekorációjának legújabb kori felfedezése valójában nem önálló jelenség, hanem része egy sokkal nagyobb egységnek, a régi korok magyarországi, közép-európai lakó-

¹ Csorna, Premontrei Rend Levéltára, Archivum Vetus, Fasc.72.V. No. 72. jelzet alatt a Csorna feliratozású palliumban, Archivum Vetus 14. doboz. A tétel tárgya: Számozás nélküli iratanyag, döntően 17–18. századi illetve szám nélküli vázlatrajzokból, tervrajzokból áll. Az iratokat két évtizeddel ezelőtt még a Soproni Levéltárban tanulmányoztam s az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Fotótára számára fényképeztettem. (Fényképezés: Bertalan Vilmos, újabb, digitális feldolgozás Makky György.) Az Archivum Vetus anyagát a Soproni Levéltár 1999-ben visszajuttatta a Premontrei rendnek s a Soproni Levéltár tájékoztatása szerint az anyag ma Csornán található. Az átadásról szóló információkat Turbuly Évának és Dominkovits Péternek köszönöm. A rajzokat a mostani kutatáshoz nem sikerült újra kézbe vennem.

házainak megismerését műemléki kutatások módszereivel megismerő folyamatnak. Nem csak a gyakorlati felfedezés tényét tekintve, hanem az értelmezést, a történeti kontextusba állítást s a művészettörténeti értékelést illetően is. Ez a folyamat az 1960-as évek második felében kezdődött, s fénykorát az azután következő két évtizedben élte meg. Ez a két évtized gyökeresen megváltoztatta a 15–18. századi városi lakóházakról szóló ismereteinket, s benne a 18. századi városi házak belső díszítésének kérdéskörét is.

1. kép. Sopron, Fabricius-ház

Ebben a történetben, annak egy meghatározott pontján Askercz Évának jelentős szerepe volt, s ezért választottunk a tiszteletére készült folyóiratszámba az ő akkori munkájához kapcsolódó, a városi lakóházak barokk falfestményeivel foglalkozó írást. Ezek az 1960-as évek közepéig Magyarországon – sporadikus leletektől eltekintve – szinte ismeretlen díszítő műfajnak számítottak. Addig ugyanis két-két és félévszázadnyi időszak egymásra rakódó meszelései, festései alatt rejtőztek. Díszes felületeiket csak az időben visszafelé haladó, az újabb kori rétegeket egymás után lehántó épületfeltárások, műemléki kutatások szabadították ki. A legtöbbet Sopronban, ahol a szisztematikus épületkutatás a legintenzívebb volt. Sok városi lakóházban a hajdani falfes-

téseknek csak nyomai kerültek elő, s meglétüket, mintázatukat már csak az épületek kutatási dokumentációja őrzi. Mára azonban több városban, így Sopronban, Győrben, Kőszegen, Pécsen, Veszprémben, Székesfehérváron, Vácon, Budán és Tokajban egész belső tereket, teremsorokat is restauráltak, s a köz számára hozzáférhetővé tettek. Ezek művészettörténeti, kultúrtörténeti jelentősége abban áll, hogy – helyreállítva – az egykori berendezésük nélkül, csupán vizuális hatásuk révén színvilágukkal, díszítőmotívumaikkal, térképző karakterükkel képesek valamennyire felidézni a 18. század második fele rég elmúltnak hitt városi lakótereit. Ha pedig az ott lakók mindennapi életének keretét szolgáló térrendszert a történeti fejlődés kereteibe illesztjük, akkor lakóinak életmódjában, szokásaiban, ízlésében bekövetkezett változásokat is nyomon követhetjük.

2. kép. Sopron, Fabricius-ház, a 2. emeleti teremsor a falképek helyreállítása után

E tekintetben a legátfogóbb s legeredményesebb kutatások régi soproni lakóházak történetéről, s benne tereik, tér-rendszereik változásairól folytak. A falkutatás kifí-

nomult módszerével megtalálták és kibontották a soproni belváros lakóházainak 14. századi visszavezethető maradványait, s kísérletet tettek a kutatásban és a helyreállításban e maradványok értelmezésére. Megállapították, hogy a középkori soproni belvárosi lakóházak többnyire a telek egyik oldalán álló egyemeletes épületek voltak, amelyeknél a téglaboltzattal ellátott földszintet gazdasági funkció (műhely, raktár, bolt, pince) használatára alakították ki, az emeleten pedig lakószoba – lakókamra – konyha kapott helyet. Famennyezettel fedték le az utcára néző lakószobát, amely megvilágítását általában a házhomlokzaton félkörívbe foglalt kisebb ablakokon, ritkábban gótikus kőkeretes, mérműves ablakokon át kapta. Fűtését cserépkályhákkal oldották meg. A falkutatások és az épület-helyreállítások tanulsága szerint ez az épületszerkezet élt tovább a 16–17. században is, csak a nyílászárókat cserélték újra meg újra modernebbre, nagyobbra, a korizlésnek inkább megfelelő méretűre és díszítésűre, s egy idő után beépítették a kapubejárót, az afölött lévő teret, valamint a telek hátranyúló részeit is.² Sopronban elég korán kialakultak a zárt homlokzatú, utcává rendezett térsorok, amelyben később előkelő polgárok és a városban házat szerző vagonos nemesek több telek összevonásával széles homlokzatú díszes palotákat emeltek. Közük a 17. században már kétemeleteseket is.

A városi lakóházak belső tereinek elrendezésében a legjelentősebb változást a 18. század közepe hozta meg, amikor az európai városfejlődésben a polgárosodás mértéke e térségben is elérte azt a fokot, hogy a felvilágosodás hatására a mindennapi életben is, a családon belül is megnőtt az egyén és a privátszféra jelentősége. Ennek lett látható jele a lakóház tereinek differenciálódása, térrendszerük megváltozása. A késő-középkor óta meglévő nagyszoba–lakókamra párosítás helyébe kisebb alapterületű, de nagyobb számú lakószoba lép, hálószoba, fogadószoba, könyvtárszoba, gyermekszoba funkciókkal, ily módon követve azt a trendet, amely az arisztokrácia kastélyai-ban, palotáiban már korábban kialakult, s előrevetítve, máig tartó tendenciaként, a modern kor emberének lakáshasználati kultúráját.

A soproni városi lakóházaknak ez a fejlődési sémája művészettörténeti absztrakció révén született. Oly módon, hogy a műemléki kutatások (és helyreállítások) során hol az egyik, hol a másik házon a fejlődés egy-egy adott fázisának építészeti részleteit találták meg, s ezek formáinak és funkcióinak hasonlóságára, azonosságaira alapozva konstruálták meg a városi lakóházak fejlődésének történetét. Már megjelent Dávid Ferenc ezzel a módszerrel készült összefoglalása Sopron gótikus lakóházairól,³ amikor a soproni belvárosi házak tovább folyó falkutatásai során kiderült, hogy akadt egy ház a Fő téren, a Fabricius-ház (1. kép), amelyben szerencsés módon megőrződtek mindazok az egyes századokra jellemző építészeti részletek és térhasználati elemek, amelyek addig csak különböző házakban, s csak részletekben maradtak meg. Ez a ház szinte egymagában leképezte azt a fejlődési tendenciát, amelyet a bevezetőben felvázoltunk. Váratlan ajándék volt ez műemlékeseknek, művészettörténészeknek, muzeológusoknak és a várostörténet kutatóinak. Dávid Ferenc végezte itt is a falkutatást és

² Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. Magyar Műemlékvédelem 5 (1967–1968), 95–124.; A régi magyarországi lakóházakról, városi lakóházakról lásd még összefoglalóan Magyar Művelődéstörténeti Lexikon VI., Budapest, 2006. 365–375 (Kovalovszki Júlia, Mentényi Klára, Mezey Alice).

³ Lásd az előző jegyzetet.

az előkerült részletek értelmezését, Sedlmayr Jánosné készítette el a helyreállítás terveit. A házban Sedlmayr János rekonstrukciós rajzain ma is nyomon követhetők azok az építészeti fázisok, s a helyreállított épületben pedig azok a megtartott építészeti részletek, amelyek a háznak a soproni várostörténetben különleges jelentőséget biztosítanak. A földszint és az emeleti falak megőrizték a gótikus lakóház falait, a földszinti boltozott raktárépületet, az első emeleten 17. században kialakított nagyszoba és lakókamra elrendezését, a 18. században átalakított második emeleten pedig a század közepétől rendszeressé vált kisebb méretű, de nagyobb számú lakószobák sorát, azok eredeti, 1770-es, 1780-as években készült barokk kifestésével együtt (2. kép).

3. kép. Sopron, Fabricius-ház, 17. századi szobabelső

A Fabricius-ház helyreállítása lakóház-rekonstrukcióként indult, azaz úgy tervezték, hogy a helyreállítás idejére kiköltöztetett lakókat a ház helyreállítása után visszaköltöztetik. Ám amikor kiderül, hogy a ház egymagában meg tudja jeleníteni a 15–18. század soproni városépítészeti jellegzetességeit, a tervet megváltoztatták s a házat a 17–18. századi soproni lakáskultúra bemutatásának múzeumává tették meg. „Lakóház” maradt tehát, de a 17–18. századi polgárság „lakóháza”. Képzelt lakóinak alakját, jelenlétét a ránk maradt s helyreállított ház lakótereit, azok elrendezése, díszítése, s az akkori polgárok bútorainak interieurra rendezett együttese, a falakra helye-

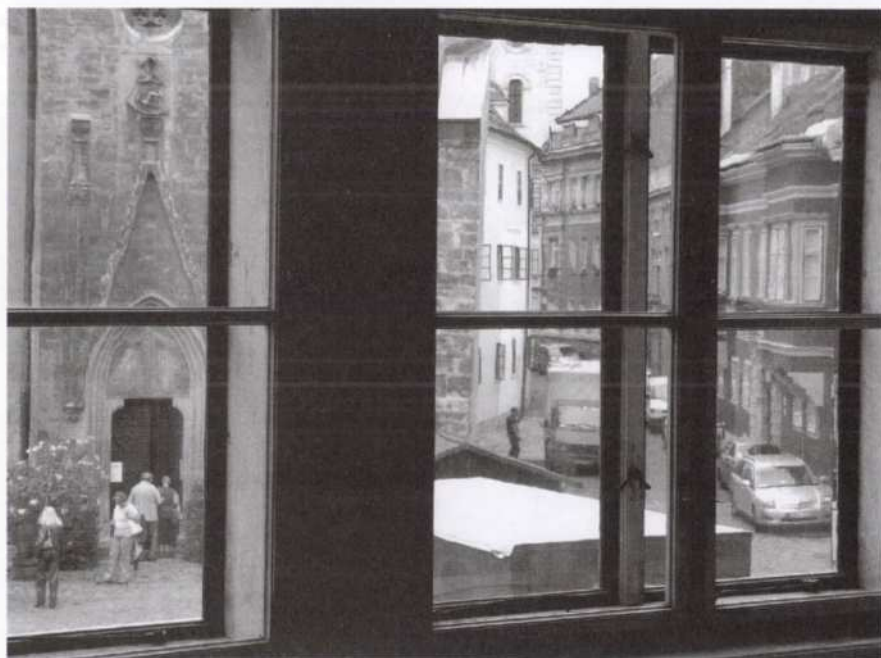
zett képei idézik meg. A Fabricius-ház földszintjére, jelzésként annak, hogy Sopronban az itteni polgárok számára a középkor óta rendkívül fontos szerepe volt a bortermelésnek, prэшházat, borospincét alakítottak ki, s itt helyezték el a város legrégebbi (1720) szőlőprését. Az első emeletet a 17. századi lakáskultúra megjelenítésére szánták, s ide, a nagyméretű lakószobába az egyik Szent György utcai ház feltöltéséből előkerült, 1628-as évszámmal jelzett „apostolos” kályhacsempék töredékeiből Dávid Ferenc kályharekonstrukciót készített. A 17. századi famennyezetes lakótérnek az ennek alapján készült nagy zöldmázos kályha adja meg jellegzetes karakterét (3. kép).

4. kép. Sopron. Fabricius-ház, részlet a 18. századi kiállításból

A ház 17. és 18. századi lakótereinek berendezése Askercz Évára, a Soproni Múzeum művészettörténésze várt. A feladat az volt, hogy végezze el a 17–18. század soproni polgári lakáskultúrája vizsgálatát, vázolja föl annak legjellegzetesebb tendenciáit, határozza meg az egyes századokban az adott korszak jellegzetes bútortípusait. Ezeket vesse össze az írásos források, zömmel hagyatéki leltárak elnevezésével a Soproni Múzeumban és a Storno gyűjteményben, valamint régi soproni családoknál megőrzött bútornyaggal, s mindezek ismeretében rendezzen állandó kiállítást a soproni lakáskultúra jellegzetességeinek, a változó ízlést követő alakulásának bemutatására a Fabricius-házban. Nagy kihívás volt ez egy művészettörténész számára. Magyarországon ugyanis ilyen

típusú, összetett munkát addig még nem végeztek, s egy ilyen munka metódusa sem volt igazán tisztázott. Sopron pedig, mivel sohasem foglalta el a török s ezért kultúráját, hagyományait, művészeti emlékeit, lakáskultúrájának emlékeit csakúgy, mint polgárai életének írásos dokumentumait minden más mai magyarországi városnál szerencsésebb módon megőrizte, erre a legjobb lehetőségeket kínálta.

5. kép. A soproni Fő tér látványa a 17. századi lakásbelső-kiállításból

Askercz Éva a gazdag soproni levéltár anyagából mintegy másfél tucat soproni hagyatéki leltárt választott ki mindkét évszázadból, egyenletes elosztásban azzal a céllal, hogy a módos városi polgárság képviselőinek hagyatéka alapján a 17–18. századi lakás- és bútortípus-használat jellemző jegeit megállapíthassa. Aprólékos filológiai vizsgálat volt ez, szisztematikusan végighaladva az egyes bútortípusok megnevezésén és az azonos bútortípusok számán, egyaránt vizsgálva azoknak a lakásban elfoglalt helyét, s statisztikailag is értékelve és táblázatokba foglalva az összképet meghatározó szerepét. Kimutatta, hogy a 17. és 18. század térelrendezésében, bútortípus-használatában jellegzetes különbségek figyelhetők meg. A 17. században és a 18. század első felében még a lakószoba – lakókamra elrendezés volt a meghatározó, ezekben a család ruházatát, ingóságait, értékeit ládákból tartották. Az ágyak közt a legfontosabb a mennyezetes ágy típusa volt, és padok s asztalok adták a térhasználat meghatározó bútorait. A 18. század első felétől, közepétől viszont fokozatosan eltűntek a ládák, helyükre szekrények kerültek, ezeknek különböző funkcióra és használatra változatos típusai alakultak ki.

Kevesebb lett a mennyezetes ágy, megnőtt a száma a különböző speciális funkcióra alkalmazott asztaloknak, s anyagában, kárpitozásában, formáiban változatos kisbútoroknak egész sora jelent meg. A felvilágosodás idején bekövetkezett változásokhoz alkalmazkodva a lakáskultúrában a privát szféra jellegzetes, más és más funkciót ellátó terei jöttek létre, s ezeket a bútortípusok megválasztása és elkészíttetése is jelzi. Askercz Éva párhuzamosan végezte kutatásait és az újonnan kialakítandó múzeum megtervezését és berendezését. Eredményeit a gyakorlati muzeológiában előbb hasznosította, mint ahogy ez tudományos publikációkban megjelent. Amikorra kutatásai eredményeit írásban is összegezte, s 1976-ban „Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban” címmel nyomtatásban is megjelentette, már elkészült és megnyílt a soproni lakástörténeti kiállítás, maig egyedülálló példája két évszázad lakáskultúráját eredeti helyszínen, eredeti bútorokkal, s történeti kutatásokra alapozott hitelességgel bemutató kiállításoknak. Askercz Éva 1976-os tanulmányának képi illusztrációi már a múzeum berendezett állapotát mutatják.⁴ 1980-ban készült még erről Sopron – Fabricius-ház címmel a Tájak–Korok–Múzeumok sorozatban egy (azóta több kiadást megért) kis füzet is, s a bibliográfiában ez a két tétel jelzi, hogy Askercz Éva a soproni városi lakáskultúra 17–18. századi kiállításán a városi lakásbelső történeti rekonstrukcióját elvégezte.⁵ Ez a kiállítás, amely az építészeti környezetnek és az azt élettel megtöltő kultúrának különleges párosítása, több mint három évtizede változatlanul áll ma is, s eredetiségét, újszerű megközelítésmódjának hitelességét mi sem mutatja jobban, hogy hatása ma is friss és eleven. Kitűnő arányérzékkel bebútorozott lakószobái (3. és 4. kép), s a hozzájuk tartozó konyhák gazdagsága, az ablakon át a Fő térnek a barokk kori enteriőrökkel értelmező, felerősítő látványa (5. kép) egyedülállóvá teszik az Askercz Éva által megtervezett és létrehozott kiállítást. A művészettörténeti teljesítményeket, életműveket bibliográfiában szoktuk mérni, ám a bibliográfiák ritkán őrzik az ilyesfajta szellemi teljesítménynek a kiválóságát, mint amilyen a soproni Fabricius-ház kiállítása és enteriőr-rekonstrukciója.

A Fabricius-ház régi soproni otthonokat bemutató kiállításán a 17. századi tér erőteljes vizuális hatását az eredeti fagerendás mennyezet s a hatalmas 17. századi cserépkályha adja. A ház második emeletén kialakított 18. századi lakószoba-együttesnél ugyanezt a három szoba 1770–1780 körül készített eredeti, a műemléki kutatások során föltárt és helyreállított falfestése mutatja, a falak eredeti színezésével, ornamentikájának díszével, a hajdani funkciókra utaló kiképzésével (2. és 4. kép).

A művészettörténeti kutatásnak a továbbiakban kialakult egy olyan iránya, amely a 18. századi festett lakószobabelső vizsgálatával kívánta a 18. század művészeti és lakáskultúráját jobban megismerni. Magam 1976-ban egy másik soproni városi lakóház (Új utca 18.) ugyanúgy egy teljes emeletet elfoglaló, háromszobás, reprezentatív lakótér-sorának 1780 táján készült kifestését elemeztem.⁶ Kimutattam, hogy ugyanaz

⁴ Askercz Éva: Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban. Arrabona 18. (1976), 89–113.

⁵ D. Askercz Éva: Sopron. Fabricius-ház I. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 23. Bp., 1980. (3. kiadás, 1986.) Askercz Éva e témakörben már jóval a kiállítás megnyitása még két további munkát is közzétett: Askercz Éva: Sopron anno. Polgári bútorok a 18. és 19. századi Sopronban. Bürgerliche Möbel im Sopron des 18. und 19. Jahrhunderts. [Sopron], 1997. 118 pp.; illetve Úó: Milyenek lehetnek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) in: SSz. 53 (1999), 370–382.

⁶ Galavics Géza: Francia regény két XVIII. századi falképsorozaton (Fénelon Téli-maque-jának hazai fogadtatásához) in: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna, Szabolcsi Hedvig. Bp., 1978. 393–416.

a hámszobás térelrendezés, amely a Fabricius-ház második emeletén egy városi polgár számára készült, alkalmas volt arra is, hogy a városba beköltözött jómódú nemes asszony, Polányiné báró Sennyei Anna állandó lakhelyül szolgáljon. Csak amíg a városi polgár Fabricius-házi teremsora tisztán ornamentális kifestésű volt, addig Sennyei bárónő lakószobái kifestetésénél, azok díszítésénél, a kifestés témájának megválasztásával is határozottan utalt azok funkcióira. A középső termet, a legnagyobbat, a felvilágosodás szellemében a kor legdivatosabb regényéből, Fénelon Télémaque-jából választott jelenetekkel festette ki, határozott morális tanulságot sugallva lakójának és vendégeinek. Az oldalsó két kisebb szobát egyszerűbb díszítéssel látták el: az egyik, antik portrékkal díszített szoba, az ún. Schreibstube a család Kabinett-je lehetett, s egy másik, virágfüzérékkel és papagájokkal kifestett terem a természetet imitáló díszítésével a családi élet mindennapjainak színtere volt, s hálószobaként szolgált. Sopronban több városi lakóházban is tártak fel 18. századi falképeket. Voltak köztük tisztán ornamentális díszítésűek, s akadtak olyanok is, mint például a Storno-ház rokokó jelenetet ábrázoló, falkép-pannót imitáló falképei, amelyek a ház 18. századi tulajdonosának, a Festetich családnak a megbízásából készültek. Ezek a városi nemesi paloták, amelyek külsejükben nem vagy alig különböztek a városi lakóházaktól s maguk is belesimultak az utcasorba, belső díszítésükben hasonlóságot mutatnak a nemesi kastélyokban kialakított lakószobák díszítésével. Ezt akár olyan párhuzamok is jelezhetik, hogy a Fénelon Télémaque-jából választott illusztráció ugyanazzal a rokokó, késő barokk ornamentika kereteléssel a sárvári vár 18. századi teremsorában is feltűnik. Noha ikonográfiájában, tematikai változatosságát tekintve van különbség városi lakóházak és kastélybelső rokokó, késő barokk festett dekorációi között, valójában ugyanarról a jelenségről szól a történet. A 18. század második felének módos városi polgára hasonló vizuális keretek közt kívánt élni, mint a század előkelő, nemesi rangú megrendelő köre, s ezt a lehetőséget éppen e festett lakótér-belső kialakítása révén biztosította látványos módon a maga számára.

E falfestésekben megőrződött vagy feltárt kultúra teljesebb megismerését szolgálta Jávor Anna összefoglalása egy egész térség kastélyainak falkép-együtteseiről,⁷ majd Somorjay Sélysette 18. századi festett szobabelsőkkel foglalkozó tanulmánya, s később ugyane témára visszatérő másik írása is.⁸ Ő volt az első, aki nem csak a 18. század figurális festéssel díszített belső tereinek szentelt figyelmet, hanem a pusztán ornamentális festésű tereknek is, az egész ország területére kiterjedő figyelemmel vizsgálva ezeknek egymáshoz, valamint a figurális falképekhez való viszonyát és kapcsolódását is. Kiindulási alapul ehhez a 18. századi magyarországi városi paloták leggazdagabban kifestett példája, a győri Zichy-palota az ő közreműködésével feltárt és helyreállított rokokó falkép-sorozata szolgált. E falkép-együttes elemzéséből kiindulva mutatott rá arra, hogy a 18. század városi polgárainak vagy előkelő nemeseinek a pusztán ornamentális kifestésű terekben is módja volt arra, hogy a motívumok meg-

⁷ Jávor Anna: Világi falképegyüttesek Északkelet-Magyarországon. in: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna, Szabolcsi Hedvig. Budapest, 1978, 417–442.

⁸ Somorjay Sélysette: 18. századi festett szobabelső – kutatási feladatok. in: Művészettörténeti Értesítő 1988, 213–232; Uő.: 18. századi városi lakóépületek belső kialakítása. Funkció és dekoráció kapcsolata a lakóhelyiségekben. Műemlékvédelmi Szemle 1998, 135–149.

választásával lakótereik funkcióját vizuálisan is megkülönböztessék s jelezzék. Választásuk nem szigorú, egy-egy ornamens motívum vagy díszítőelem szerepeltetéséhez kötött, s így kizárólagos jelentéskört alkot, hanem szabad variációk lehetőségeit, amelyekben a díszítőelemek egymáshoz való viszonya formáz egy finoman érzékelhető alá- és fölérendelési viszonyt, életmód és térhasználati különbséget jelző vizuális rendszert. Az egyik legjellegzetesebb motívum a párban megfestett kővázáké, amelyek fülkékben elhelyezve oly módon keltenek architektonikus, s ezáltal reprezentatív hatást, ahogy ezt a század első felében a nagyhatású francia építész-belsőépítész François Blondel ajánlotta művészeknek és megrendelőknek.⁹

6. kép. Noszvaj, kastély, a dísztér a festett kővázákkal, 1778–1779

Ez a motívum jelenik meg mennyezetképek kíséretében az aszódi Podmaniczky és a noszvaji de la Motte kastély oldalfalain Johann Lucas Kracker festőmunkatársának, Joseph Zachnak falfestményein (6. kép), s ugyanez szerepel a győri Zichy-palota egyik oldalsó termében, a figurális falképekhez képest kissé alárendelt szerepben.¹⁰ De

⁹ Blondel, Jacques François: *De la distribution des maisons de plaisance et de la decoration des édifices en général*. Paris 1737. Idézi Somorjay 1988, 212.

¹⁰ A nagy festett kővázák a noszvaji kastély dísztermének oldalfalait díszítik a Bacchus ünneplését ábrázoló mennyezetkép alatt. Voit Pál et al.: *Heves vármegye műemlékei III*. Bp., 1987, 474–476; Jávor Anna: *Johann Lucas Kracker: Egy késő barokk festő Közép-Európában*. Bp., 2004, 298–299. A győri Zichy-palota vázázás terméről Somorjay 1988, 217, 14. kép, Noszvaj hasonló terméről *uo.*, 212, 2. kép.

ugyanaz a motívum egy jómódú soproni polgár házában, a Fabricius-ház emeleti teremsorának kifestett lakószobáinál már főszerepet kapott. A ház legnagyobb szobájában a falakon körben e festett kővázák jelezték, hogy a háznak ez a legrepresentatívabb tere, a tulajdonos fogadószobája (7. kép).

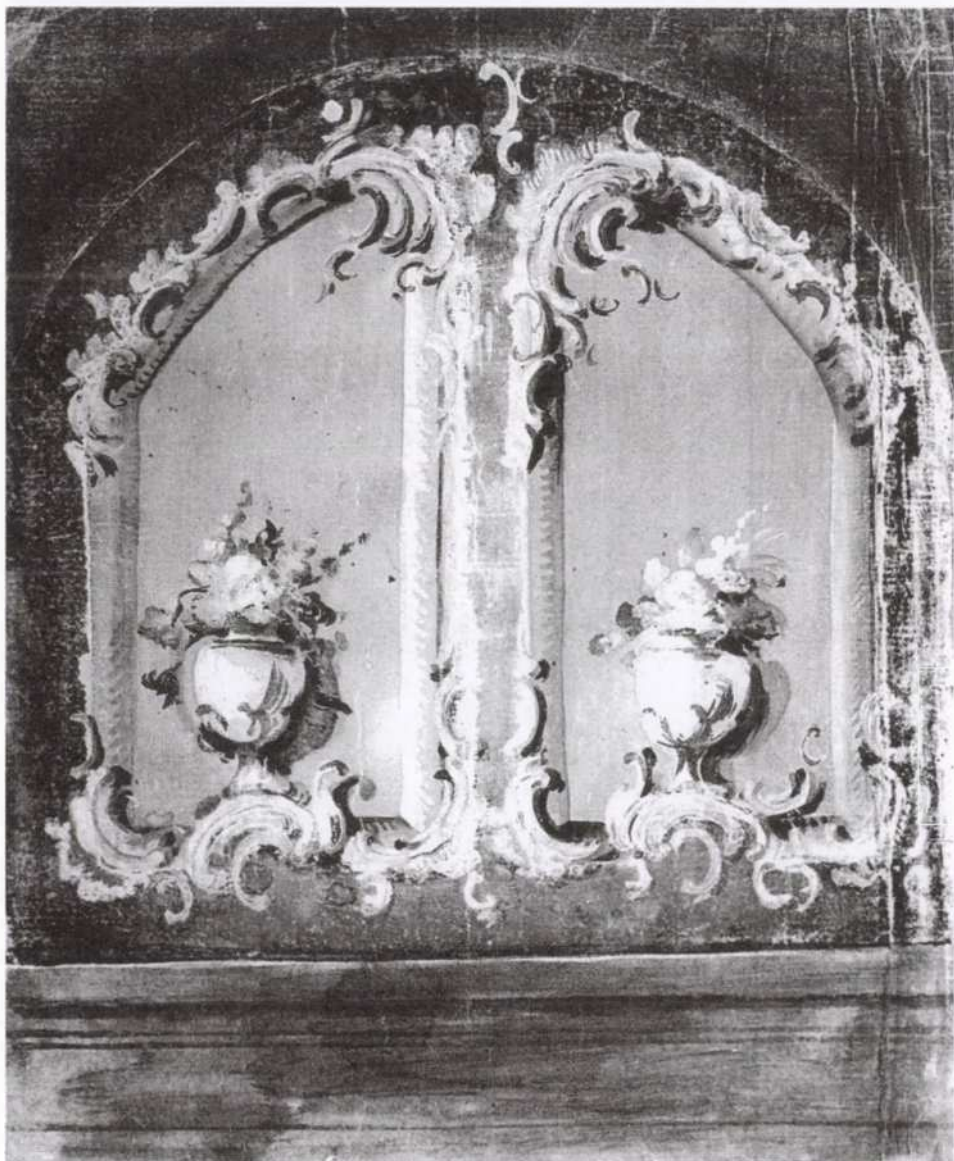
7. kép. Sopron, Fabricius-ház, a hajdani fogadóterem oldalfala festett kővázákkal

A belőle nyíló két oldalsó szoba ugyanis már egyszerűbb díszítést kapott. Az egyikbe virágfüzér és babérágakból, babérkoszorúból font motívum, a másikba pedig egyszerű, szalagos masnikból és apró virágcsokrokból komponált, tapétaszerű díszítés került (8. kép). A 18. századi soproni polgár számára otthoni életének vizuális keretét a különböző motívumokkal díszített szobák sorából összeálló ornamentális rendszer teremtette meg. Ám hogy hogyan festették ezeket a mindennapi használatra szánt falképeket, arról szinte semmit sem tudunk. A ránk maradt festőmegbízások az ilyen típusú munkákat sohasem részletezik, s nem ismerjük, hogy a megrendelő miként választott a kor gazdag ornamentális készletből vagy hogy a festő miként ajánlott reprezentatív vagy kevésbé reprezentatív motívumpárosításokat, összeállításokat megbírójának.

8. kép. Sopron, Fabricius-ház, Falfestés szalagcsokorral és virágmotívummal, 1780 körül

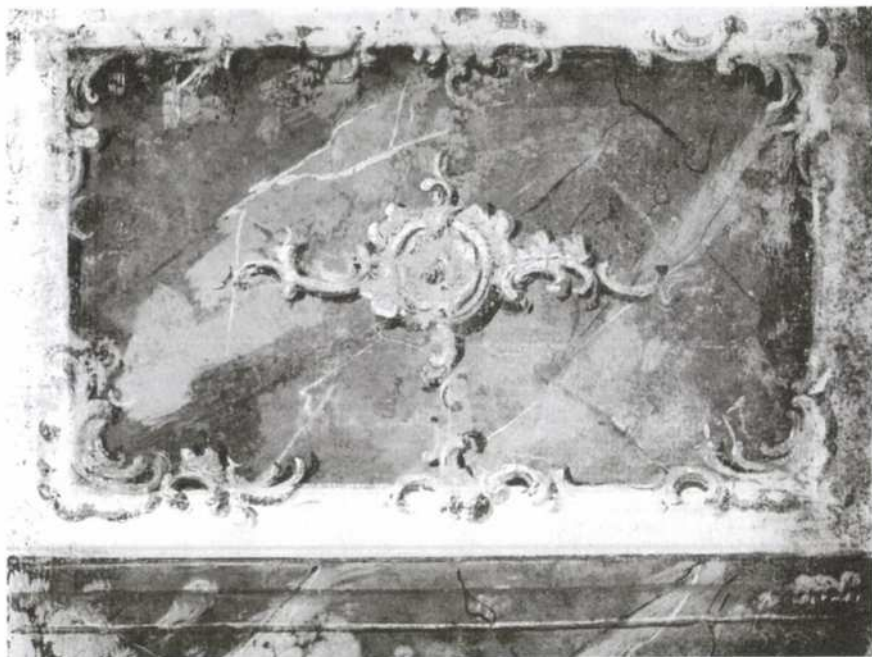
A csornai premontrei prépostság levéltárában fennmaradt négy barokk szobafestés-terv egy ilyen típusú festett dekoráció elkészítésének, előkészítésének folyamatába enged bepillantást. A négy rajz egyetlen barokk festő műveinek tűnik, noha nem mindegyik azonos technikával készült. Szobák kifestéséhez készített vázlatok ezek, ornamentális keretelésben egy-egy falmező motívumával, együtt a szomszéd falmezőktől elválasztó falszakasz tervével. A vázlatok színesek, közülük három gouache-technikával készült, egy pedig gouache és tusrajz kombinációjaként. Az egyes lapok a motívumok gazdagságát tekintve különböznek egymástól, mintegy lehetőséget kínálva a megrendelőnek, hogy az egyszerűbb vagy a bonyolultabb felépítésű megoldást válassza. A Fabricius-ház díszítésének mintájára értelmezhetők egy terem-sor szobáinak mintáiként is, ahol a leggazdagabb díszű rajz a kiemelt funkciójú fogadóterem, míg az egyszerűbbek az oldalsó termek kifestésére szolgálnak mintául. (De lehettek az egyes lapok akár a megrendelő számára kínált alternatív variációk is). A legdíszesebb az, amelyiken a főmotívum a noszvaji kastély, a győri Zichy-palota s a soproni Fabricius-ház említett kifestéséhez hasonlóan két, színes virágokkal dúsan megrakott kövázat ábrázol, fülkébe állítva, rózsaszín és fehér rocaille-okkal gazdagon keretezve (9. kép).

9. kép. Nyugat-dunántúli festő: Vázlat egy fogadóterem oldalfalának falfestményeihez.
1760-as évek. Csorna, Premontrei Prépostság Levéltára

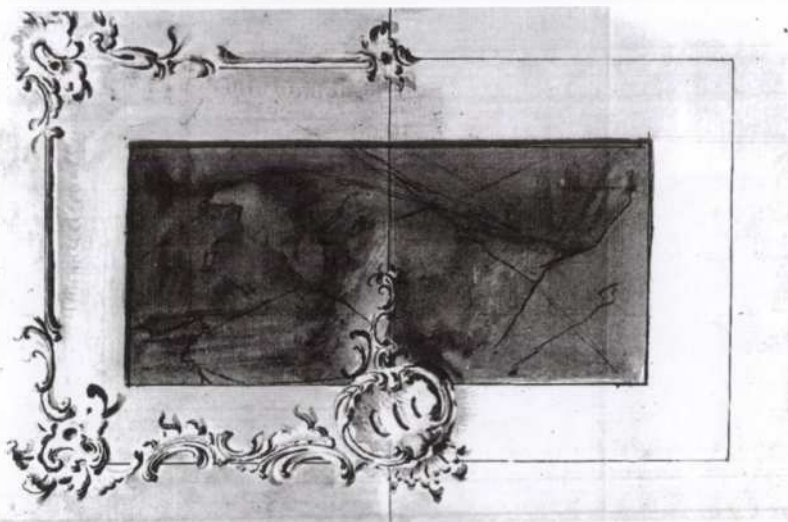
A két fülke világoszöld háttérű, ami természeti környezetre is utalhatna, a vázák és a virágcsokor vetett árnyékai azonban pontosan jelzik, hogy a zöld szín a fülkék „festett” háttéréül szolgál. A fülkék motívumát nagy félköríves keret fogja közre, s körötte és alatta a barna szín a főúri palotáknál és kastélyoknál kedvelt falburkolatot imitálja. A másik három vázlatrajz főmotívuma egy-egy faltükör, köréje rendezett ornamentikával. A „kövázás” kompozícióhoz a legközelebb álló nagy mûmárvány-mezôt mutat, amelyet gazdag rocaille-keret fog közre, s a tábla közepét is egy erőteljes rocaille-motívum tölti ki (10. kép).

10. kép. Nyugat-dunántúli festő: Vázlat egy mûmárvány-hatású szobafestéshez, 1760-as évek. Csorna, Premontrei Prépostság Levéltára

Fekvő formátumú, s ha ezt választják, akár egy széles terem egész oldalfalát kitöltheti; profizott mûmárvány lábazat tartozik hozzá. Szintén fekvő formátumú és mûmárvány mező köré rendezett, stukkódísszel keretezett a harmadik rajz is, de ezen a mûmárványos felület csak a középrészre korlátozódik, míg a körötte lévő fal és a lábazat csak egyszínű festést utánoz (11. kép). A negyedik rajz mellőzi a mûmárvány-hatás alkalmazását, helyette két, álló téglalap formájú vakolatmezőt ábrázol, egymásba foglalva (12. kép). A nagyobbat a rocaille dísz kívülről veszi körbe, a kisebbet belülről tölti ki. Valószínűleg ablakközökbe szánták. A négy vázlat korai példája az 1760-as évektől ugrásszerűen megnövekedett festett szobabelső-dekorációknak, amelyek a

korszak plasztikus formákat s eredeti anyagokat használó kastélydekorációit festett utánezatként próbálták felidézni. A műmárvány-effektusok erőteljes használata és a rocaille-motívumok nagyon hangsúlyos szerepeltetése egyaránt arra utal, hogy a rajz-sorozat az 1760-as években keletkezett.

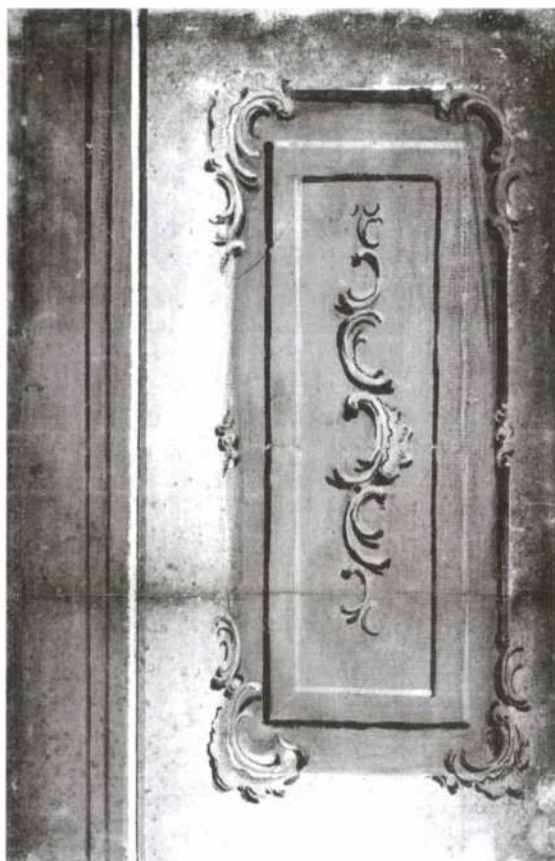

11. kép. Nyugat-dunántúli festő: Vázlat egy műmárvány/stukkó hatású szobafestéshez, 1760-as évek. Csorna, Premontrei Prépostság Levéltára

Bár a csornai premontrei prépostság levéltárában megőrzött négy rajzon nincs arra vonatkozó felirat, hogy a vázlatok hová és milyen célra készültek, nincs okunk kétségbe vonni, hogy valószínűleg az apátság saját épületének kifestéséhez. Talán az apáti lakosztály számára, úgy, ahogy Pannonhalmán a főapáti lakosztályban ma is megmaradt egy rokokó ornamentikával kifestett terem. Az apáti lakosztály minden kolostorban a reprezentáció színtere volt, s világi és egyházi megrendelő számára készült hasonló funkciójú terek díszítése közt nem igazán volt különbség. Egy ilyen, néhány szobából álló teremsor kifestését előkészítő vázlat-sort egy előkelő polgárházban éppúgy felhasználhattak, mint egy városi palota vagy akár egy kastély oldalszárnyának kifestésénél. A 18. század második felének tehetősebb polgárai és nemesei számára Magyarországon ekkorra már helyi festők révén is elérhető volt az ilyen, ornamentális típusú falkép-dekoráció. A magyarországi városok lakóházaiban megmaradt barokk kori falfestések gazdag példatára azt mutatja, hogy a század második felében a műfaj már oly általánosan elterjedt volt, hogy erre a munkára egy-egy adott városban (beleértve annak környékét is) legendő festő állt rendelkezésre.

Hogy ki volt a csornai vázlatrajzok készítője, nem tudjuk. Élhetett akár a közeli Győrben, ahol a Zichy-palota gazdag barokk kori falkép dekorációjának „vázás terme” nem csak a kővázák motívumát, de a rocaille-keretezés gazdag burjánzását és architek-

tonikus felfogását tekintve is közel áll a csornai vázlatrajzhoz, de lehetett a nem túl távoli Sopronból való is, ahonnan a prépostság a 18. században több ízben foglalkoztattott mestereket. Innen dolgozott például az 1760-as évek elején Dorffmaister István is a premontreiek számára, s magában a csornai rajz együttesben a különböző vázlatrajzok mellett ott található, egy jelzetlen, 18. század eleji rajz is, amelynek forma- és motívum rendszere a szintén Sopronban meglepedett művész, a stukkátor Pietro Antonio Conti nevéhez köthető. Mindkét városban akár hat-nyolc festő is el tudott vállalni egy ilyen típusú munkát, ezért írjuk a képalírásokban a vázlatrajzok alá, hogy „nyugat-dunántúli festő” alkotása.

12. kép. Nyugat-dunántúli festő: Vázlat egy faltükör/stukkó hatású szobafestéshez, 1760-as évek. Csorna, Premontrei Prépostság Levéltára

A négy vázlatrajz legjellemzőbb közös vonása a rokokó rocaille-díszének rendkívül hangsúlyos jelenléte. Minden motívumot, így falfülkét, műmárvány hatású táblát, vakolt keretelésű falmezőt hangsúlyosan rocaille-dísz kerettel, vagy rajtuk akár centrális szerepre tör, egyértelműen jelezve a francia rokokó nagyhatású formadíszének páratlan térhódítását. A barokk ornamentikának ez a látványos, utolsó fellobbanása az 1760-as évek vizuális kultúrájában oly intenzitással jelent meg, hogy a korszak minden művészeti ágában, technikájában, anyagában meghatározó szerepe lett. Dekorativitásának erejét mi sem mutatja jobban, hogy Magyarországon olyan hagyományörző műfajokban is áttörést ért el, mint például falusi közösségek protestáns templomainak famennyezetes tábláin, amelyet addig, akkor már közel másfél évszázada a késő gótika ornamentális világából táplálkozó motívumkincs uralt. Dél-baranyai festett famennyezetek (Drávaiványi, Kóros, Adorjánháza) mutatják ezt a legszemléletesebben. De tudjuk, hogy a rokokó hatása a magyarországi festett parasztbútoron vagy akár a magyar népviseletben is még évtizedeken át tovább élt.

A 18. század közepének, második felének kultúrájában a rokokó és a késő barokk szobafestés műfajának megjelenése egyfajta társadalmi kiegyenlítődést jelez, amelynek ez a dekoratív, a mindennapi élet színtereit, háttérét színes ornamentikává változtató műfaj az egyik leginkább elérhető formája volt. A csornai a rajzok e folyamat korai fázisából valók, s technikájukat tekintve, egyfelől még felidézik a barokk kori falfestés tónusokban gazdag világát, másfelől azonban már előfutárai, korai példái azoknak az áruminta-lapoknak, amelyekkel a 19. század elejétől ez a műfaj, a szobafestés műfaja már egyre kevésbé lesz művészet, hanem sokkal inkább mintalapok után, leegyszerűsített formákkal, azok mechanikus ismétlésével dolgozó szobafestőipar. De ekkor, az 1760-as években, amikor e rajzvázlatok készültek, még egy díszítőműfaj „demokratizálódásának” jeleiként tűnnek fel. Hogy ez mit jelentett a 18. század második felében a hazai városi polgárság széles rétegei számára, azt a soproni Fabricius-ház 1780 körül festett enteriőrjében az Askercz Éva által rendezett kiállítás ma is eleven mutatja.

A város 19. század eleji gazdasági és társadalmi viszonyait tanulmányozva feltűnt, hogy amikor a forrásul felhasznált birtokkönyv² mezőgazdasági ingatlanjai közül a „házi kert” állományt soroltam városnegyedenkénti rendbe, a 4. adózási negyedben találtam a belterületi kertként adózott földterület felét.³ Erre csak részben szolgál magyarázatul, hogy e negyed területére estek a Vendégfogadó-szer (a Várkerület keleti sora), az Ötvös, Magyar és Kispócsi utcák északkeleti sorának Paprét fele mélyen benyúló kertjei, mert ezek önszerűlete ugyan 14.361 nöl volt, de az ennek levonása után fennmaradó 24.894 nöl még így is az egész város belterületi kertállományának közel harmadát (31.65 %) tette ki. További, utcánként részletező rendezések táblázataiból kiderült, hogy ennek az egyharmadnak a zömét (23.888 nöl) a Kispócsi utca, illetve a Hosszú sor déli oldalának kertjei adták. Ezek közül, úgy tűnik, hogy a Kispócsi utca déli sorának összesen 4.410 nöl területű (17 telken 30 parcellából álló) kertjei többé-kevésbé egyenletesen és méretüket tekintve a beépítési vonalhoz, illetve teleklábhoz viszonyítva, arányosan követték egymást.

Más képet mutattak a Hosszú sor telkei, amire az 1. táblázat függelékben közölt adatai utalnak.⁴ Mint látjuk, az utcasor keleti kétharmadában (N° 585–622.) tekintélyes méretű házi kertek voltak, zömmel 400–600 nöl területtel, de némelyik közülük az egy katasztrális holdat is meghaladta. Az is feltűnik, hogy az egymást követő telkeken regisztrált kertek területének változása nem arra vall, hogy a telkek mélysége apránként csökkenne, azaz a beépítési vonal (az épületek utcai homlokzatai) és a teleklábak fokozatosan közelítettek volna egymáshoz. Épp ellenkezőleg, a Magyar kapu melletti első telek (N° 585.) a sorban a legnagyobb kertet tartalmazta (1.666 nöl), a következő néhány 400–600 nöl kertterületre ugrott vissza, majd az ezek után való öt telken (N° 592–596.) 1.200–1.600 nöles kertek voltak, melyeket ismét kisebb, 400–700 nöles kertek követtek. Az utcasor nyugati harmadában (N° 627–649., a későbbi Rákóczi utca) viszont – minden átmenet nélkül –, drasztikusan lecsökkent a kertek mérete, itt 36–239 nöl közötti területeket találtunk.

Mi volt az oka ennek a hullámnak? Hol és mi módon húzódott a város déli részén az a kül- és belterületet elválasztó határvonal, ami ilyen nagy területi eltéréseket engedett meg annak ellenére, hogy a beépítési vonalban nem voltak nagyobb törések, ráadásul a telkek szélessége is közel azonosnak mutatkozott? Ezekre a kérdésekre nem adott választ az eddigi szakirodalom, s nem találtam magyarázatot az érvényes-

¹ A téma kutatását az OTKA T 46866 sz. pályázata (Magyarország városainak történeti atlasza) támogatta.

² Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára [a továbbiakban: „SL”] Adóösszeírások: „Vermögen Buch Anni Militaris 1809/1810.”, 1008, a/cc. 106. köt. A továbbiakban a forráskötetre és a benne szereplő adózókra a főszevegben, a jegyzék eredeti sorszámaival hivatkozom: „(P-...)” formában.

³ Az összesen 78.633 négyzetgölből [továbbiakban: „nöl”] 39.255 nöl. Sajnos, a korlátozott terjedelem nem engedi, hogy a munkám során készített valamennyi részletező táblázatot bemutassam, így a következőkben csak a táblázatokban számított összértékeket idézem.

⁴ A Hosszú sor a vizsgált időszakban a Magyar kaputól az Éles szögig vezetett, a mai Magyar utca, Móricz Zs. utca, Széchenyi tér, Rákóczi utca tartoztak bele. Az adókönyvben szereplő 67 parcella területének portánkénti összesítése után mutatkozott a 43 telek, melyeket az 1810-ben érvényes házászámok növekvő sorrendjébe rendeztem.

nek tekintett rekonstrukciós térképeken sem, melyek a városfal mögött, tehát belterületként ábrázolták a Hosszú sortól a Bánfalvi patak medréig (a mai Deák tér vonala) húzódó széles sávot.⁵ (Szörszálhasogatásnak tűnhet, hogy ahol lehetséges, igyekszem a bel- és külterületet elválasztani egymástól. Az adatok viszont azt mutatják, hogy a területek hovatarozását fontos kiemelni, mert a belterületi állományuként számba vett „házi kert” egységnyi adótarifája legtöbbször a duplája (0,5 dénár/nöl) volt a külterületi „külső kert” átlagos szorzójának (0,25 dénár/nöl) és sokszorosa a szántóföld adótételének (0,00033 dénár/nöl). Az alább bemutatandó térképek pontossága tehát elemi érdeke volt mind a hivatalnak, mind az adóztatott félnek.⁶)

Az említett, kirívó területi eltérések annak idején már szemet szúrtak Thirring Gusztávnak is, amikor – ugyanezen forráscsoport felhasználásával –, alapvető művét írta a város 18. századi népesedési és gazdasági viszonyairól. A kérdést akkor ő így oldotta fel: *„A kerteknek összefüggő, széles sávja húzódott továbbá a régi Hosszú sor [...], továbbá a Kis-utca házai mögött az Újteleki-kaputól egészen a Kis-kapuig, amely kert-sávot csak az evangélikus temető szakított meg. Ezek a kertek is az említett utcák házaitól a külső városfal felé nyúltak hátra, helyenként igen tekintélyes mélységet érve el. Úgy látszik azonban, hogy ezek a kertek nem nyúltak egészen a városfalig, hanem utóbbi mentén nagyobb közterületek voltak, amelyeket csak a század végén csatoltak a kertekhez. Innen van az, hogy az egyes házak kertjeinek területe ekkor hirtelenül lényegesen megnagyobbodik.”⁷*

A fenti, ésszerűnek tűnő magyarázatot nem fogadhatjuk el, mert több érv szól ellene. Először is, Thirring nem jelölt meg egyetlen forrást sem, ami hivatalos iratban (vagy térképen) ilyen közterületet regisztrálna, s a szakirodalomból sem ismerünk ilyen adatot. Másodsor, „közterület” csak úgy képzelhető el, ha arra „közút” is vezet, márpedig a Hosszú sor zárt beépítési vonalát a 19. század utolsó harmadáig nem bontották meg, így ha lett is volna ilyen városi terület a falak mentén, az a „köz” számára megközelíthetetlen volt.⁸ A harmadik ellenérv, hogy az idézetben a kertek sávját elválasztó evangélikus temető helyének a külső városfalhoz való viszonyítása ellentmond más források adatainak. Thirring mondatait értelmezve úgy tűnik, mintha a külváros délre kifutó nagyobb kertjei – köztük az elválasztó, tehát velük azonos mélységű evangélikus temető is –, alsó (déli) végükkel a városfalhoz csatlakoztak volna, illetve ahol nem, ott „közterület” feküdt a fal és a kertek között. (Ezt az értelmezést láttuk viszont a már idézett, 18. századi, rekonstruált állapotokat bemutató térképein is.⁹)

Ez azért meglepő, mert Thirring úgy hivatkozott Payr Sándor korábbi tanulmányaira, mint amiket felhasználott műve megírásakor!¹⁰ Márpedig (az én olvasatom szerint)

⁵ Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939. 95., 186., ill. 1. sz. térképmelléklet; és kisebb módosításokkal Gerő László: A soproni vár. 170. p. 63. kép In: Csatkai Andre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956.² 165–174.; Holl, Imre: Sopron (Ódenburg) im Mittelalter. Acta Archaeologica 1979. 112. p. 1. kép

⁶ A város adóhatóságának mindenre kiterjedő figyelmére talán elegendő egyetlen példa: Windisch Pál kötelesemesternek (P-1317) a Várkerület belső körén (N° 48.) elárúsító bódéja volt, amihez 1,5 nöl (5,36 m²) „árokert” tartozott. Eme „kertbirtok” után nevezett mesterre ½ krajcár (0,00834 forint) adót róttak ki!

⁷ Thirring 1939. i.m. 11. (Az idézetben említett időszak a 18. század vége.)

⁸ A Széchenyi tér délnyugati sarkából déli irányba vezető Erzsébet utcát hivatalosan 1879-ben nyitották meg. Csatkai Andre: A soproni utcanevek történetéhez. SSz. 1 (1937), 61.

⁹ Megjegyzem, „közterület” jelölést az idézett térképek déli részein sem találtam!

¹⁰ Thirring 1939. i.m., 2.

Payr idevágó írásából egyértelműen az derül ki, hogy miután az evangélikusokat 1674-ben templomaikból kitiltották, külön nyugvóhelyet is kerestek a felekezet halottai részére. Választásuk a birtokukban egyedül meghagyott, a Hosszú soron épült magyar iskola mögötti kertre esett, s 1674 márciusától oda temették az elhunytakat. Ezt a kertet nevezték később kis- vagy előtemetőnek („der kleine oder Vor-Friedhof”), és ennek a déli fala volt a 17. század első harmadában épült külső városfal. Az 1679-ben kitört pestisjárvány 1378 evangélikus halottja számára viszont ez a kicsi sírkert szűknek bizonyult. „A halálnak ilyen bő aratásával a kis temető jóformán egészen betelt. Váratlanul hamar ki kellett bővíteni és pedig alaposan. Nem csak az iskolához tartozó és már a külváros falán is kívül eső szántóföldet, hanem jobb és balfelől a szomszédos földeket is összevásárolták s az egész nagy területet kőfállal vették körül. Három oldalról a kőfalak, melyek mellett a legrégebb síremlékek állottak, ebből az időből valók. Ez a kibővítés 1680-ban történt és Sopronnak 1681. és 1700. évi látképein világosan látható, amint az evang. temető falai a külváros falából kiszögellenek.”¹¹ Az új bővítmény északi oldalala volt ezek szerint a külső városfal (a belterület határa!), mint amin túl, déli irányba nagyobbitották a temetőt.

Hasonló értelmű Hajnóci Dániel 1739-es városleírásának evangélikus temetőre vonatkozó része: „Két ev. temető van itt: az egyik a városfalon belül, a másik azon kívül a földeken, és kerítés övezi. Így egyikből a másikba a városfalon tört kapunyíláson lehet átjutni. A külsőt az előkelőbbek kriptái és sírfeliratai díszítik.”¹²

A fenti – az evangélikus temetők várfalhoz viszonyított helyét tisztázó – idézetek segítenek Bél Mátyás (1742 utáni) városleírásának a Domonkos templomról és kolostorról, valamint annak kertjéről írott sorait is értelmezni: „... Ez sem marad mögöttes egyetlen másik szépségének. [Ti. a Domonkos templom. K.]] Egyik oldalát a felkelő nap világítja meg, a másik oldala kolostor, melyet nemrég építettek a dominikánusok. [...] Nem kevesebb gyönyörűséggel szolgál az atyáknak a kert, mely hátul a városhatáron át kinyúlik a földekre. A külváros falának áttörésével új fallal vették körül, miként az ágostai hitvallást követők temetőjét.”¹³ Mint látjuk, a domonkosok kertjének déli irányú bővítése – az evangélikus temető kibővítése után mintegy 40–50 évvel – ugyanúgy, a város határán kívül történt és a városfal áttörésével járt!

Holl Imre tanulmányaiból¹⁴ tudjuk, hogy a külvárosok védelmére tett erőfeszítések két szakaszra bonthatók. A 16. század elején – a fokozódó török veszély miatt – először a „belső külváros” vásár- és piacteret védő erődítései készültek el, a Várkerület külső sorának telkei mögött, a Major köztől az Ötvös utca vonaláig. 1580-ban már (s utána még többször) felszólították a „külső külváros” polgárait is, hogy a szélső utcák telkei mögötti „külső városkerítésnél” építsenek falakat. A munkálatokról nincsenek biztos adatok, de Bocskai hadainak 1605-ös dűlülése azt mutatják, hogy a külváros akkor még véd-

¹¹ Payr Sándor: A régi evangélikus temető Sopronban. (Klny. a Soproni Napló 1917. évi 75, 81, 85, 86 és 92-ik számából.) Sopron, 1917. 12–15.; uő: A soproni evangélikus egyházközség története. I. köt. Sopron, 1917. 452–453. (Az új kerítés fala báró Egg János Károly 3.000 forintnyi hagyatékából épült.)

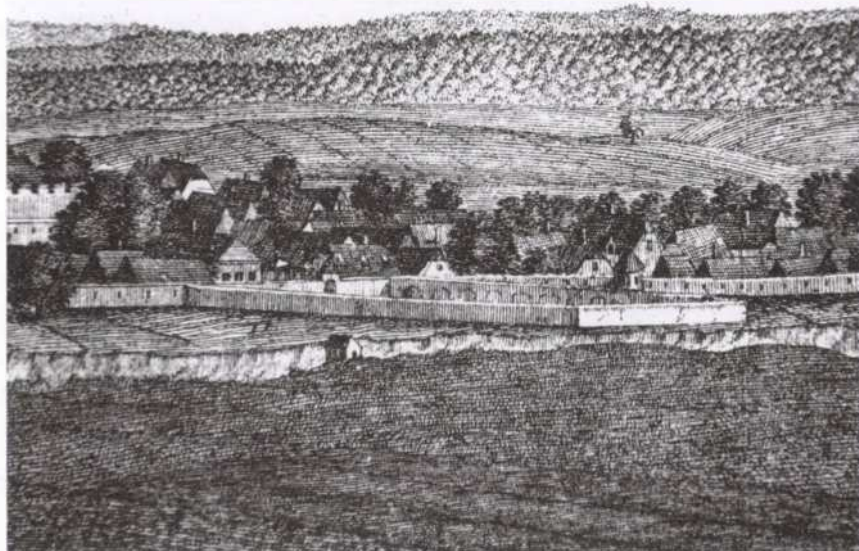
¹² Waigand József: Hajnóci Dániel 1739. évi városleírása Sopronról. I. rész. SSz. 19 (1965), 259. (Ld. még uo. Csatkai Endre 8–9. sz. jegyzetét!)

¹³ Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása III. Sopron, 2006. 182–183. (Ld. még uo. Kincses Katalin Mária 208–209. sz. jegyzetét!)

¹⁴ A területi és forrásadatokat ld.: Holl, Imre: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 31 (1979), 124–127.; uő.: Scarbantia – Sopron városfalai. SSz. 51 (1997), 305.

telen volt.¹⁵ Ezen okulva, Lackner Kristóf polgármestersége alatt, 1617–1627 között épült fel végül az a bástyákkal erősített kőfal, amely alant idézendő térképeinken jól látszik. Holl Imre említett első cikkében a külső városfallal övezett térséget úgy határozta meg, mint amely nem csak a szűken vett, lakott és beépített területet jelentette, de északon, nyugaton és délen benne foglaltattak a házakhoz tartozó kertek, gyümölcsösök és majorok is, ahol később a lakóterek biztonságga l fejlődhettek.¹⁶

A jelek szerint a város bel- illetve külterületének elválasztásánál a megoldás kulcsa az lehet, ha sikerül pontosan meghatározni a Lackner-féle külső városfal déli szakaszának vonalát, amihez képest a magam 19. századi adatait, illetve az idézett szerzők 17–18. századi adatait viszonyítanunk kell, mert a már idézett rekonstrukciós térképek a Thirringnél kifogásolt, ellentmondó adatok szerint meghatározott nyomvonalat mutatják.

1. kép. Daniel Suttinger, Sopron látképe 1681 c. metszetének részlete.

Sajnálattal kell konstatálnunk, hogy a fal pontos helyének meghatározásához nem rendelkezünk 17–18. századi várostérképekkel.¹⁷ Ez lehet az oka, hogy idézett munkájában Payr Sándor sem térképre, hanem a város két látképeére utalt, mint amelyeken világosan felismerhető a kibővített temető falának kiszögellése. Bár nem jelölte meg pontosan, de az elsőként hivatkozott 1681-es látkép minden bizonnyal Daniel Suttinger mondott évre datált rézmetszete lehet. Ha a képet alaposan megvizsgáljuk, a

¹⁵ Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén ...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Bp., 2006. 65–71.

¹⁶ Holl 1979. i.m. 126.

¹⁷ A Soproni Levéltár őriz ugyan 17 külterületi térképlapot (SvT. 1/1–17.), melyeket „II. József kori kataszteri térkép egyes soproni határrészekről” alcímmel 1786 körüli időkre határoztak meg, de a hozzájuk tartozó belterületi térkép még lappang. A következő ismert, léptékhelyes várostérkép az országos kataszteri felmérés 1856-os lapja: Magyar Országos Levéltár, Térképtár S. 78/207. 1–5.

külső városfal előterében valóban ott látjuk a temető városfallal azonos magasságúként ábrázolt kökerítését¹⁸ (1. kép). A metszetről az is kiderül, hogy abban az időben a külváros fala és a Rák- (Bánfalvi-) patak mély árka között – a temetőtől keletre és nyugatra –, még csak szántóföldek voltak.

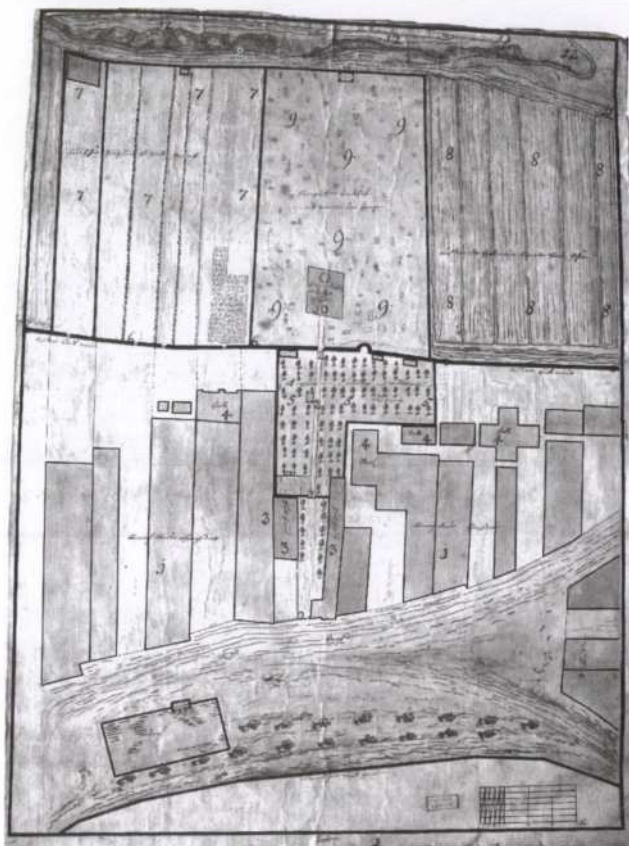
2. kép. Zacharias Michel, Sopron 1700

A másodikként hivatkozott kép valószínűleg a Zacharias Michel-féle 1700-as rézmetszet lehet, amely szokatlanul magas betekintési szöge miatt sajátos átmenet a térkép és az átlagos madártávlati városkép között.¹⁹ Bizonyára ebből ered, hogy Sopron 18. századi topográfiajáról szólván, a legtöbb kutató (jobb híján) ezt a metszetet használta részben forrásként, részben mondandója illusztrálására. Nem kétséges, hogy a kép a beépített telektömbök elhatárolása, az utcák vonalának vezetése és a város vízrajza szempontjából többé-kevésbé megbízható, de a számunkra fontos, telkenkénti azonosításra alkalmatlan (2. kép). Annak ellenére, hogy én ezen a metszeten a Payr által említett kiszögellést a legtöbb vizsgálatommal sem tudtam felfedezni, a kép

¹⁸ Sajnos, az igen részletes képnek itt csak a mondandónk szempontjából fontos részletét tudjuk közölni, de a metszet részletes leírását, eredeti példányának egész oldalas képét, s további három, közel egykorú másolatát közreadta Rózsa György: Daniel Suttinger soproni látképe 1681-ből. Művészettörténeti Értesítő 47 (1998), 137–141.

¹⁹ Valójában két névvel jegyzett (Michel Zakariás és Schrapf Mihály), két metszetről beszélhetünk, ld. Csatkai Endre: Soproni látképek (veduták) 1890-ig. 158. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956.² 157–162.

néhány lényegtelennek tűnő részletére mégis érdemes utalni. Az egyik, hogy a Hosszú sor beépítési vonalát és a déli külváros falának vonalát a teljes soron egymással párhuzamosnak mutatja, csekély, de azonos mélységű, délre futó kertekkel. Ezt látjuk a 14-es számmal jelölt evangélikus temető telkénél is. A másik, hogy a 19-es számmal jelölt Magyar kaput nem a várfal síkjában lévőnek ábrázolta a metszet.²⁰ Ha a metszeten alaposan megnézzük a szóban forgó pontot, jól látszik, hogy a falhoz (annak síkjára merőleges) „előépítmény” csatlakozott, külső oldalán a tulajdonképpeni kapuval.²¹ A képen az is tisztán kirajzolódik, hogy nem csak a kőből épült városfal volt jóval hátrébb a kapu síkjánál, de a 13-as számmal jelölt Lazareth telke melletti kert palánkja sem a kapuhoz, hanem az előépítmény derekához csatlakozott.

3. kép. Az evangélikus temető átnézeti térképe a 18. század végéről (SL SvT 34.).

²⁰ Ellentétben a keleti oldalon jól kivehető Lénárd-, Balfi- és Wieden-kapukkal!

²¹ A bizonytalan lépték miatt az építmény három-négy telek szélességének megfelelő mélységűnek tűnik.

Bár részletes várostérképünk nincs, rendelkezésünkre áll az evangélikus temető 18. század végi átnézeti térképe, amely érthetetlen módon, a kutatás figyelmét mind ez ideig elkerülte²² (3. kép). Az Északról Délre tekintő tájolású térkép közepén az iskola telke látható, rajta a Hosszú sor („Strasßen”)²³ vonaláról induló hosszabb nyugati, illetve a telek belsejében épült rövidebb keleti épülettömbbel („Schuel Haus”). Mögöttük a Payr és Hajnóczi idézetekben szereplő belső, régebben felhagyott sírkert, a rajz szerint ekkor már 8 sor eperfával „kiültetve” („alt casierter freit Hof mit Maulber Baume Aus gesetz”). Ábrázolták az iskola szomszédságában fekvő 3 keleti és 3 nyugati telek épülettömbjeinek befoglaló körvonalait („Benach Barte Heisßer”), illetve a házak végében álló gazdasági épületeket („Statl”) is. A térképlap közepén, Kelet–Nyugat irányban húzódik a felmért hét portát délről határoló külső városfal (két helyen is felirattal jelölve: „aisßere Stadt maur”), keleti felén több keskeny gyalogkapuval, az evangélikus temetőnél pedig kisebb, félköríves bástyával. A térképlap felső felén, a városfal déli előterében találjuk a temető két és fél telek széles, kőfallal kerített, 1680 utáni bővítését („Evangelischer freit Hof mit Mauren um fangen”), benne két épület körvonalával, közülük a nagyobbikat felirat is jelöli: („Ein mit Holz er Richtete schubfen”). A temető keleti oldalfala mentén szintén két és fél teleknyi szélességű, kőfallal²⁴ körülvett kerttömb látható, benne a keleti oldalon kő-, beljebb vélhetően kárókerítéssel elválasztott kertparcellák. A felirat szerint („Haus Ecker jengstens zu gärten gemacht”) tehát a térkép elkészítése előtt nem sok idővel, a házakhoz tartozó, városfalon kívüli szántókat vették kerti művelés alá oly módon, hogy a falat gyalogkapukkal áttörték és a Bánfalvi patak medre mentén futó dűlőútig nyúló parcellákat alakítottak ki.²⁵ Fontos és figyelmet érdemlő részlete még a térképnek a temetőtől nyugatra elterülő, a felirat szerint a házakhoz tartozó szántóföld („ausßer der Stadt maur Ligente Haus Ecker”). Ezt nem kerítette sem fal, sem palánk, parcelláit nem kárókerítések választották el csak barázdák, a jelek szerint tehát ugyanolyan művelés alatt állt, mint a város határának bármelyik, szántóterületet tartalmazó dűlője. Az egyes szántótagokhoz nem vezetett a falon áttört gyalogkapu sem, megközelítésük a patakparti úton történhetett.

A lap sarkában megadott lépték („20 bécsi öl” = 73 mm) segítségével kísérletet tehetünk az ismert pontoktól való távolságok lemérésére. Ezek szerint a Hosszú sortól (az iskola utcai homlokzatától) a külváros déli fala cca. 55½ ölnyire, 100–105 méternyire volt. Méréseim szerint az 1680-ban bővített temető déli, ½ öl (90–100 cm) vastag kerítésfala a városfaltól 61⅓ öl távolságban épült fel, tehát a Hosszú sortól mért távolsága megközelítőleg 117 ⅙ ölnyi (220–222 m) lehetett. Ha a térképet hitelesként fogadjuk el, a város déli részét illetően fenntartással kell fogadnunk Holl Imre idézett megállapításának érvényét, miszerint a Lackner-féle fal elegendő területet kerített be a város későbbi, biztonságos fejlődéséhez. Mint látjuk, a városfal az utcavonalhoz a feltételezettnél jóval köze-

²² SL, SvT 34. Cím, szerző és év nélkül, de a külsődleges jegyek alapján a 18. század végén készültek határozták meg. Itt köszönöm meg D. Szakács Anitának, Szende Katalinnak és Dominkovits Péternek a térképen szereplő szövegek értelmezéséhez nyújtott segítségét!

²³ A záró- és idézőjelbe tett szövegek a térkép – helyenként nehéz olvasatú – magyarázó feliratai. A beírt számok (1–12.) feloldása nem szerepel a lapon.

²⁴ A temető kerítésével azonos színnel és vastagsággal jelölte a rajz, ezért bátorkodtam kőfalként meghatározni.

²⁵ Sajnos, a további három telekkel keletebbre fekvő Domonkos kolostor kertje már nem szerepel a keskeny térképlapon!

lebb volt, s az épülettömbök mögött inkább gazdasági udvaroknak engedett helyet, mintsem kerteknek –, bár annak tudatában kell lennünk, hogy a fal felépítésének idején a telkek „beépítési hányadosa” jóval kisebb lehetett, mint a 18. század utolsó harmadában. Jóllehet az előzőekben tüzetesebb elemzés alá vett részterkép csak a Hosszú sor egy rövid, középső szakaszára tartalmazott adatokat, ennek felbukkanása után érdemesnek mutatkozott további, kevésbé részletes térképeket újra megvizsgálni.

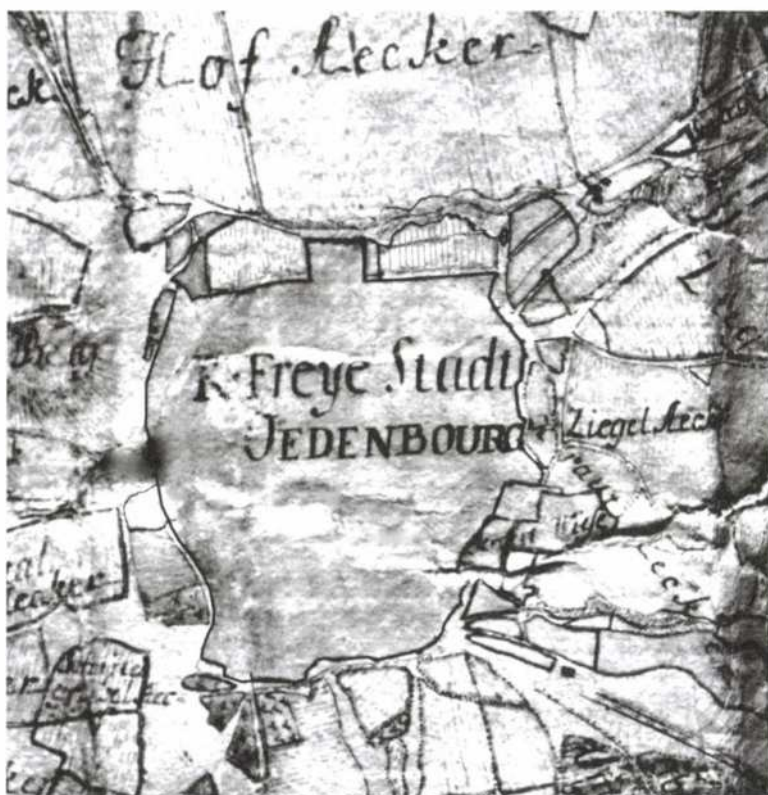

4. kép. Az első katonai felmérés Sopront ábrázoló egyesített lapjainak részlete.

Az első katonai felmérés a 18. század utolsó harmadában készült, 1:28.800 léptékű lapjai ugyan fontos források a történeti topográfiának, de az egyes települések belterületének vizsgálatában csak az utak és telektömbök szintjéig szolgáltatnak megbízható adatokat. Sopron esetében külön gond, hogy a város belterülete félbevágva két egymáshoz csatlakozó lap szélére került.²⁶ Am ha vesszük a fáradságot és a két részt a lehető legpontosabban összeillesztve kinagyítjuk, igen hasznos térképet kapunk, amelyen az utak, valamint a beépített belső tömbök mellett a belterületi vízhálózat ugyancsak jól kirajzolódik, és ami számunkra most fontos, a hadmérnökök a 18. század végi külváros falát is pontosan ábrázolták (4. kép). Mint látjuk, a Magyar kapu

²⁶ Az első katonai felmérés Coll. III. Sectio III. és Coll. IV. Sectio IV. lapjai. Ráadásul a város keleti felét ábrázoló lap jóval sötétebb tónusú, ami a kevés részletet is elfedi. Valószínűleg ez szintén oka lehet annak, hogy a kutatás ennek a térképnek ugyancsak kevés figyelmet szentelt.

„előépítménye” ezen a térképen is azonosítható, továbbá a síkvetületi ábrázolásnak köszönhetően az is kiderül, hogy az előépítménytől délnyugatra álló bástyánál a fal élesen fordult, majd enyhe ív után vette fel az egyenesen a mai Zsilip utca torkolatáig vezető nyugat-északnyugati irányt. A külváros déli fala ezen a térképen is a Hosszú sor beépített tömbjéhez közel helyezkedett el. Igen lényeges részlet, hogy a városfal déli előterében világosan felismerhető az evangélikus iskolától a domonkosok kertjéig, illetve a Bánfalvi patak medréig terjedő, kőfallal kerített kerttömb. (Ebben az evangélikus temető 1680-as bővítésének helyét nyugaton a befoglalt bástyához, a Bél Mátyástól idézett adat helyét pedig keleten a Domonkos templomhoz viszonyíthatjuk.) Arra szintén érdemes felfigyelnünk, hogy a Michel-féle metszeten oly pontosan ábrázolt Lazareth telke és a szomszédságában fekvő kert kissé bizonytalan körvonallal ugyan, de ezen a térképen is a kert művelésre utaló színezéssel szerepel, ám a metszeten látható palánkkerítést nem jelölték.

5. kép. Sopron város külterülete 1802 c. térkép részlete (SL SvT 195.).

A részlettérképek után való kutatás közben előbukkant egy olyan lap a 18–19. század fordulójáról, amely Sopron külterületének beosztását mutatja, a dűlőket művelési áganként más-más színnel jelölve.²⁷ A város ezen a térképen a belterületre érvényes adóztatás határvonalai által kerített, egyszínű tömbként jelent meg, de ezek a kontúrok azt is pontosan kirajzolták, hogy a belterületi állományba vett, vagy ahhoz csatolt területek 1802-re hol lépték már át az egykori határnak tekintett külső városfalat²⁸ (5. kép). Jól látjuk, hogy a körvonalak többé-kevésbé egybeestek az első katonai felmérés jól követhető külső városfalával. (Ahol kisebb-nagyobb eltérést tapasztalunk, ott a katonai felmérés lapjai általában falak előtti kerteket jeleztek.) Ezen a térképen is biztosan felismerhető a fal déli előterében a Bánfalvi patakig lenyúló (az evangélikus temetőtől a domonkosok kertjéig terjedő) kiszögellés, mint ami már egyértelműen belterületbe vont térség. A kerttömbtől keletre és nyugatra 1802-ben még szántóföldeket ábrázoltak – ezt a nyugati szántóterületet láttuk Suttinger metszetén, illetve a szélső parcelláit a temető átnézeti térképének nyugati oldalán – a városfal előterében. A keletre eső szántóterület Magyar kapuval szomszédos néhány parcelláját ebben az időszakban már szintén kerti művelés alatt állóként jelölte a térkép. Sajnos, nem tudjuk megállapítani, hogy hány telekhez tartozó földterület lehetett ez, mert az ábrázolás nem elég részletes. Az viszont bizonyos, hogy ebben a blokkban volt annak a Zobel Mihály (P-1779, H-12058) sertéskereskedőnek a kertje, aki fenti táblázatunkban az első helyen szereplő 1.666 négyszögöles kertet birtokolta. Házi Jenő róla írta, hogy „1801-ben 12 Ft-ra büntetik meg, mert kertjéhez áttörte a városfalat és azon ajtót készített (Journal, Nr 1186.); kevéssel utóbb 32 Ft büntetéssel sújtják a városfalba vágott lépcső miatt (uo. Nr 1542).”²⁹

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtára őriz még két Sopront ábrázoló (közel azonos) lapot, melyek a városfal helyének meghatározásában fontosak lehetnek.³⁰ Az itt bemutatott lap az előző térképhez hasonlóan a belterületnek csak a kontúrjait mutatja, de a bástyákkal tagolt külváros-fal vonalvezetésének ábrázolása itt a legrészletesebb és legpontosabb, az eddig fellelt térképek közül, hosszabb szakaszokon még a falak menti sáncárcok maradványait is felismerhetjük (6. kép). Nagyon jól látszanak a falak előterében a kertek, szőlőskertek és a szántók, a fontosabb kertek nevét is felüntették („Franciscaner Garten”, „Jesuiten Garten”), illetve a kerti építményeket is jelölték. A külvárosok kapuihoz közeli apróbb kertek sűrűbb beépítéseiben már felismerhetjük a későbbi „elővárosok” csíráit is.

Ha a városfal mondandóink szempontjából fontosabb, déli előterének változását teljes folyamatában akarjuk látni, idéznünk kell Hárosy Zsigmond 1841-es városké-

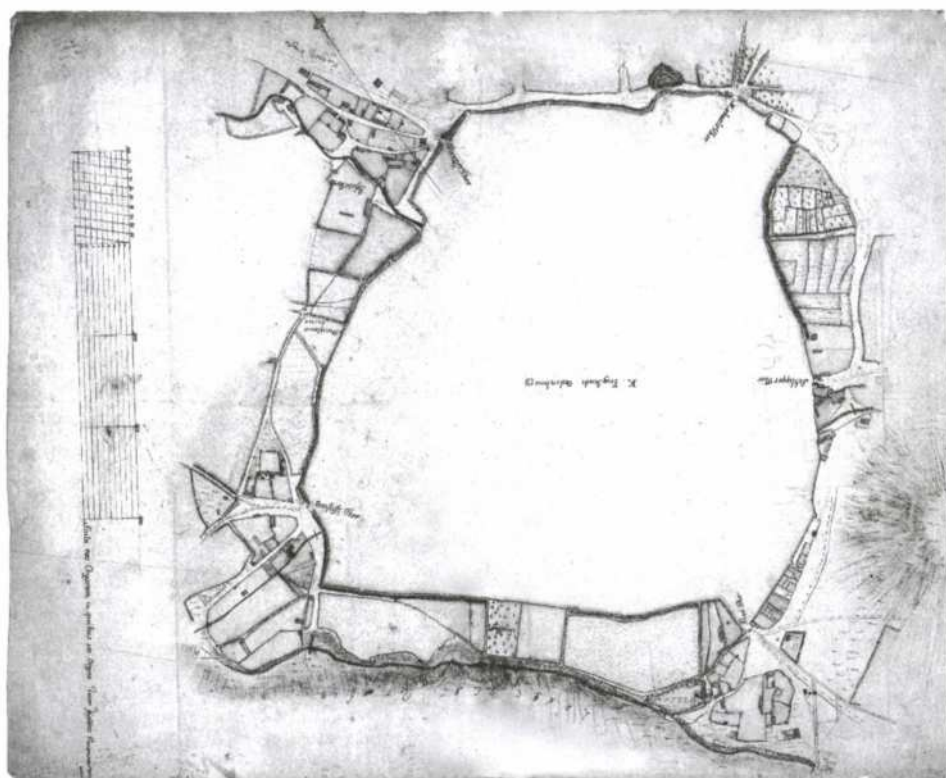
²⁷ SL, SvT 195. Szerző és cím nélkül, 1802.; léptéke: 1.200 bécsi öl = 104 mm. A térképet a megszokottól eltérő módon, Északról Délre tekintve tájolták be, ezért adatait az első pillantásra nehéz értelmezni!

²⁸ Belterülethez csatolták, de nem adóztatták az ev. temető bővítését 1681 után, ill. a Szt. Mihály temető bővítését 1775 után.

²⁹ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. köt., Budapest, 1982. 983. A kötetben szereplő polgárok Házi által adott irányszámaira „H-....” formában a főszevegben utalok.

³⁰ OSzK Tk 843; és OSzK Tk 1187. „K. Frey Stadt Oedenbourg” h.n. [Sopron], é.n. [1750–1800], Sopron külső városfalán kívül eső terület térképe. V.ö: Alkonyi István: Sopron város térképei az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában. SSz. 25 (1971), 165–166.

pének³¹ megfelelő részletét is (7. kép), összehasonlítva Daniel Suttinger fent bemutatott metszetének részletével. Szerencsénkre, a művész 160 évvel Suttinger után, majdnem ugyanarról a helyről, bár kissé magasabb betekintési szögben ábrázolta a várost. A perspektivikus torzítások így ugyan mások lettek, de az evangélikus temető északi és keleti (sírköveket tartó) fala minden kétséget kizáróan azonosítható, ennél fogva a viszonyítási pontok mindkét képen biztos tájékozódást engednek. Hárosy metszetén tisztán látszik, hogy 1841-re a kerítések vonala a déli oldal teljes hosszában elérte, vagy erősen megközelítette a Rák- (Bánfalvi-) patak mély árkát, a másfélszáz évvel korábban jól felismerhető, bástyákkal erősített külső városfalat pedig elnyelte az épületek kusza szövevénye.

6. kép. A Sopron külső városfalán kívül eső terület térképe 1750–1800 (OSzK Tk 843.).

³¹ A teljes képet ld. Askercz Éva: Sopron anno, ahogy a festők látták. Sopron, 1995. 43.

Összefoglalva a mondottakat. A szakirodalom eddig feltárt adataiból nem derül ki egyértelműen, hogy a középkorban kialakult Hosszú sor³² telkei a Bánfalvi patakig nyúltak vagy sem, így a szórványadatok³³ ellenére sem lehetünk biztosak abban, hogy a patak mentén fekvő szántóterület parcelláit szorosan a házakhoz tartozó szántóként hasznosították-e. Vélhető, hogy a telkek lábját már a 15. század második felében összefüggő sövény, a Holl Imre által említett „külső városkerítés” zárta le, melynek kijavítására Mátyás király 1480-ban itt állomásozó katonaságát rendelte, illetve az előjáróság 1580-ban a külváros polgárait a kerítés kisebb falszakaszokkal való kiváltására biztatta.³⁴ Ezen a nyomvonalon épült fel 1627-re a Lackner-féle külső városfal, végig a Hosszú sor mentén, de északabbra, az utca vonalához jóval közelebb, mint amit az eddig érvényesnek tekintett rekonstrukciós térképek feltételeztek.³⁵ Az utcavonal és a városfal távolságát megközelítő pontossággal – az evangélikus temető átnézeti térképének segítségével –, csak a sor középső szakaszán, hét telek szélességében tudjuk meghatározni. Viszont a felsorakoztatott, kevésbé részletes, de megbízhatóknak tekinthető metszetek és térképek városfal ábrázolásai azt mutatják, hogy a fal a Magyar kapu melletti enyhe íve után egyenesen tartott a mai Zsilip utca torkolatához. Ellenben a Hosszú soron (ha nagyobb törések nem is voltak), de kisebb kanyarulatokat még az első katonai felmérés teletömbjei is jeleztek, így 5–15 méter közötti eltérések az utcavonal és a várfal közötti távolságban mutatkozhattak. A városfal déli előterében végrehajtott első olyan bővítést, amely a fal áttörésével és a bővítmény kőfallal való bekerítésével járt, a katasztrofális méretű pestisjárvány kényszerítette ki 1680-ban.³⁶ Úgy tűnik, hogy a későbbiekben a Hosszú sor beépítési vonala és a védőfal által meghatározott, legfeljebb 105 méter mély telkek szűknek bizonyultak a déli városrészbe települő domonkos barátok és módosabb gazdapolgárok számára, s a békés 18. században egyre-másra túlléptek a városfalon, belterületbe vonva a városfal és a kanyargó patakmeder közötti szántókat, amiről Thirring telekbővülésekről idézett utalásai valának. Ám ezeket a területeket már nem szántóként művelték, hanem körben kőfalakkal oltalmazott, belül kerítésekkel elválasztott, nagyobb jövedelmet hozó házi kerteket alakítottak ki, miként az evangélikus temető melletti térségen láttuk, ami gyakorlatilag a Hosszú sor középső harmadának telkeit (a mai Széchenyi tér) jelentette. Nincs adatunk rá, vajon a város hatóságai a védőfal áttörésének engedélyezését a fallal azonos erejű kőkerítés építéséhez kötötték-e, de hogy a külső fal épségének megóvásáért még a 19. század fordulóján is ügyeltek, arra példa Zobel Mihály kétszeri, tetemes összegű büntetése.

³² Első említése 1499. Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. II/5. köt. Sopron, 1938. 90.

³³ Visszautalok a Payr S. munkájából vett fentebbi idézetre, melyben az ev. temető bővítésére felhasználta, falon kívül eső szántót az iskolához tartozóként említette, márpedig az iskola épülete nem sokkal korábban még magánház volt.

³⁴ Idézi Holl I. 1979. 125. 72. jz.; u.ő 1997. 305. 44. jz.

³⁵ A falakon kívül a városnak dolgozó malmok maradtak, melyeknek helyét a patakmedrek esése határozta meg, a városi serfőzde, amely a tűzveszély miatt szorult ki a városból, illetve a járványkórház (Lazareth), mely karanténként is szolgált.

³⁶ A kerítésfal méreteit és szilárdságát tekintve valószínűleg felért az eredeti városfallal, hiszen a kurucok nem itt próbáltak 1705/1706 fordulóján betörni a városba. Ehhez ld. még Payr 1917. (A régi ...) i.m. 26.

A magam 1809/1810-es adókönyvből származó adatai arra engednek következtetni, hogy a 19. század első évtizedében a Hosszú sor keleti harmadán felgyorsult a városfal előtti tekintélyes méretű szántók belterületi állományba vonása. Ez egybevág azzal a másutt részletezett megfigyeléssel, hogy ebben az időszakban a Kispócsi utcában és a Hosszú sor keleti kétharmadán élt a legjobb módú gazdapolgárok jelentős hányada.³⁷ Valószínű, hogy az ő, gazdaságaik bővítésére irányuló törekvésük siettetette a falak előtti szántók belső telkekhez való csatolását, s ők a városfalat is ki tudták váltani a hasonló biztonságot adó kőkerítések felépítésével.³⁸

Arra, hogy a Hosszú sor nyugati harmadának házai mögötti szántókat mikor és mi módon kapcsolták a telkekhez, pillanatnyilag nincsenek adataink. Azt láttuk a birtokkönyv területi adataiból, hogy 1810-ig ez még nem történt meg. Az viszont tény, hogy a folyamat 1840-re lezárult, mert Hárosy Zsigmond metszetén már a Bánfalvi patak árkához közeli, zezugos kerítésvonal látszik a város teljes déli előterében, s ezt az állapotot mutatja a második katonai felvétel 1845-ös felmérésű térképszelvényének városalaprajza is.³⁹

7. kép. Hárosy Zsigmond, Sopron, 1841 c. litográfiájának részlete.

Hárosy litográfiájának egyébként is érdemes nagyobb figyelmet szentelnünk, mert nem kizárt, hogy annak tanulmányozása adja meg a választ a rekonstrukciós térképek déli külváros falát illető tévedésének okaira. Mint a 7. kép kivágott részletén láttuk – de a teljes metszetet szemlélve még világosabban kiderül –, 1840-re a kertek és a gazdasági épületek (főként a nagy alapterületű pajták), tökéletesen „elnyelték” az eredeti városfalat. Ha a kép közepén az evangélikus temető bővítményének sírköveket hor-

³⁷ Kücsán József: Soproni „gazdapolgárok” a 19. század elején. *SSz.* 62 (2008), 166.

³⁸ Ezek szerint, a város 19. századi fejlődését vizsgálva nem csak a kapuk előtt egyre gyorsabb ütemben kiépülő új „elővárosok” növekedésével kell számolnunk, hanem a régi külvárosok polgárainak ama igyekezetével is, hogy ahol lehetett, falak menti külső területeket belterületbe vonjanak, s nagyobb jövedelmet adó, s intenzív kertművelés alá fogjanak.

³⁹ Második katonai felmérés, XXII/49. szelvény.

dozó, rövid északi fala nem jelezne egyértelműen a városfal helyét és csapásirányát, valószínűleg meg sem találnánk! Bátorodom ezt azért állítani, mert amikor a város 1840 utáni állapotáról készült, síkvetületi ábrázolású térképekre nézünk,⁴⁰ melyeken a telkeket lezáró pajták között az evangélikus temető északi fala már csak mint telken belüli választóvonal jelenik meg, eszünkbe sem jut városfalat keresni a Hosszú sor gazdasági udvarainak déli határán. Sokkal inkább az 1840-ig kiépült, a Magyar kaputól az Újteleki kapuig tartó alacsonyabb-magasabb kőkerítések egybefüggő, zárt külső vonalán, amely azt sugallja, hogy a déli erődítés fala ott húzódott. Márpedig Thirring Gusztáv a 18. századi rekonstrukciós térképeihez jól felismerhetően, azt a Szita-féle lapot használta vaktérképként, ami javított (a gyorsan fejlődő új elővárosok adataival is bővített) kiadása volt az 1856-os kataszteri térképnek, s a városfal teljes déli előterét már belterületként ábrázolta. Így több generációval későbbi állapotokat mutatott, mint az általam kutatott 19. század eleje, nem is szólva a Thirring által tárgyalt 18. század viszonyairól! Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a keresett adatokat nem tudtuk rajta azonosítani.

Úgy hiszem, a fent mondottakból az következik, hogy a külső városfalra eddig hitelennek tekintett térképeket a fal déli szakaszát illetően módosítanunk szükséges, s az erődítés vonalát hozzávetőleg 80–120 méterrel északabbra kell meghúzni.⁴¹ Azt sem zárhatjuk ki, hogy a városfal Magyar kapu és Lénárd kapu közötti szakasza is más nyomvonalon futott – gondoljunk csak a Magyar kapu előépítményéről mondottakra –, de ennek tisztázása további vizsgálatokat kíván. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az első katonai felmérés lapjai, illetve az 1802-es külterületi térkép a városfal előterében több helyütt jeleztek „külső” kerteket, melyekről a birtokkönyvek is bőségesen szolgálnak adatokkal. Azt, hogy ezek a kertek a 19. század első felében a történeti külváros negyedeinek szélső, városfal menti telkeihez kapcsolódtak-e, miként a déli oldalon láttuk, vagy az ekkor már formálódó, kapukon kívüli új elővárosok (See-Vorstadt, Raaber-Vorstadt, etc.) telkeinek részei lettek, a későbbi kutatásoknak kell kideríteniük.

⁴⁰ Pl. a már idézett 1856-os kataszteri térképre, vagy a Szita-féle 1870 körül készült térképre (SL SvT. 275/2., ld.: Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Budapest, 1988, 8.)

⁴¹ Azaz nem a Deák tér északi házsora mentén, hanem a Kiss János utca északi házsorának udvaraiban, a Zsilip utca Csatkai Endre utcai torkolatához mutató csapásiránnyal. Pontosabb meghatározást csak a későbbi régészeti feltárások megfigyeléseitől, ill. a készülő régészeti topográfia e területre érvényes adataitól remélhetünk.

sorszám	utca	hátszám 1810-ben	kerttípus	a parcellák telkenként összesítve (nől)
1	Magyar utca	585	Házi kert	1 666,00
2	Magyar utca	586	Házi kert	472,50
3	Magyar utca	587	Házi kert	492,50
4	Magyar utca	588	Házi kert	536,00
5	Magyar utca	589	Házi kert	526,00
6	Magyar utca	590	Házi kert	607,00
7	Magyar utca	591	Házi kert	612,00
8	Móricz Zs. (Domonkos) utca	592	Házi kert	1 237,00
9	Móricz Zs. (Domonkos) utca	593	Házi kert	1 572,29
10	Móricz Zs. (Domonkos) utca	594	Házi kert	1 659,00
11	Móricz Zs. (Domonkos) utca	595	Házi kert	1 405,00
12	Móricz Zs. (Domonkos) utca	596	Házi kert	1 238,00
13	Móricz Zs. (Domonkos) utca	597	Házi kert	730,00
14	Móricz Zs. (Domonkos) utca	598	Házi kert	664,00
15	Móricz Zs. (Domonkos) utca	599	Házi kert	570,50
16	Móricz Zs. (Domonkos) utca	600	Házi kert	565,00
17	Széchenyi tér	616	Házi kert	711,50
18	Széchenyi tér	618	Házi kert	533,00
19	Széchenyi tér	619	Házi kert	615,00
20	Széchenyi tér	620	Házi kert	287,00
21	Széchenyi tér	621	Házi kert	404,00
22	Széchenyi tér	622	Házi kert	436,00
23	Széchenyi tér	627	Házi kert	113,00
24	Rákóczi utca	628	Házi kert	95,00
25	Rákóczi utca	629	Házi kert	86,00
26	Rákóczi utca	630	Házi kert	55,00
27	Rákóczi utca	631	Házi kert	45,00
28	Rákóczi utca	632	Házi kert	168,00
29	Rákóczi utca	633	Házi kert	80,16
30	Rákóczi utca	635	Házi kert	70,00
31	Rákóczi utca	636	Házi kert	61,00
32	Rákóczi utca	637	Házi kert	56,00
33	Rákóczi utca	638	Házi kert	58,50
34	Rákóczi utca	639	Házi kert	114,00
35	Rákóczi utca	641	Házi kert	168,50
36	Rákóczi utca	642	Házi kert	82,00
37	Rákóczi utca	643	Házi kert	74,00
38	Rákóczi utca	644	Házi kert	127,00
39	Rákóczi utca	645	Házi kert	36,00
40	Rákóczi utca	646	Házi kert	104,00
41	Rákóczi utca	647	Házi kert	42,00
42	Rákóczi utca	648	Házi kert	65,00
43	Rákóczi utca	649	Házi kert	239,00
				19.478

1. táblázat Kertek a Hosszú sor déli oldalán, telkenkénti összesítéssel

A süttöri Esterházy uradalom 1760 végén fölvelt urbáriuma¹ képet ad arról, milyen volt a süttöri kastély, a hozzátartozó kert és erdő másfél évvel Esterházy Miklós hercegi rangra emelkedése előtt, azt megelőzően tehát, hogy a hitbizomány uraként megkezdte annak a kastélynak és kastélytelepülésnek a kialakítását, amelyet Eszterháza néven ismerünk. A forrás a következő tematikus egységeket tartalmazza:

General Coscription pag. 1.

Ortschaften etc.

Der dem Sütörer Schloß beygeschriebene Provent 4

Beschreibung von dem Schloß, und dessen zugehörde 5

Von dem Dorffe Sütör 10

Von den Marckht Szent Miklos 41

Anmerkung von dem Lesvarer weesen 60

Connotation wegen der Freyhäuser in Szent Miklos 72

Wegen der Gräfin Excell. Fundo aldorten 76

Von dem Dorffe Csapod 85

Von dem Praedio Göbös 106

Von dem Dorffe Agyagos 112

Von Szergény 121

Nagy Endröd 134

Von der Portion in Szerdahely 145

Von der in Saaroth 148

Haubt Extract von dem gantzen Dominio 149

Die Tabella samentlicher Conventionalisten 150

Tabella von allen Herrsch[aftlichen] Beneficys in Dominio 152

Tabella von den jährl[ichen] Zehent Ertrag 153

Süttört és a mellette fekvő településeket Esterházy József gróf váltotta vissza a St. Lambrecht bencés apátság illetve a máriacelli kolostor zálogából, s alakította önálló birtokká szentmiklósi uradalom néven. Itt, Süttörön építtetett egy kisebb kastélyt 1720-ban Anton Erhard Martinellivel² azért, hogy a család hercegi ágának másodszülött fiai is bírjanak ilyennel a család központjának, Kismartonnak a közelében.³ A kas-

¹ General-Conscription von dem Hoch Gräfl. Niclas Esterhazischen Dominio Szent Miklos oder Sütör. Anno 1760. in Decembri volbracht durch J[ohann]B[ernard] D[e] Wester Ihro Excell. des Herren General Feldmarchal Lieutnants Graffe Niclas Esterhazy Buchhalter und Conscriptor. FEA [Forchtenstein, Esterházy Archiv] Herrschaft Sütör Missiles [Kasten 32.] fasc.32. No.1.[153 pag.].

² Fatsar Kristóf: Anton Erhard Martinelli tevékenysége Süttörön. *Ars Hungarica* 28 (2000), 1. szám, 191–196.

³ A községre és a kastélyra vonatkozó kutatás mai állását Dominkovits Péter: Süttör és Eszterháza története 1526 és 1790 között és a magam Eszterháza települése, épületei és kertjei a 18. században című tanulmánya foglalja össze in: Bertha János (szerk.): Fertőd, Süttör-Eszterháza évszázadaiból. *Tanulmányok*. [Győr], 2006. 30–74 és 220–229. A kastély és környezete történetét a legalaposabban Mócsényi Mihály írta meg Eszterháza fehéren-feketén. Budapest 1998. c. könyvében és a hozzákapcsolt CD-n., Egyes megállapításának kritikáját a magam írása adta: A fertődi Esterházy kastély építéstörténete – Mócsényi Mihály könyve megjelenése után. (Mó-

tély helyének kiválasztásában a Lés vadászatra igen alkalmas tölgyerdeje valóban szerepet játszott, de az épület nem vadászkastélynak épült, ahogyan azt az irodalom Korabinszky (1786) és különösen Vályi (1796) nyomán máig ismétli.⁴ 1721-ben Esterházy József meghalt, s a szentmiklósi birtok más javakkal együtt másodszülött fiára, Esterházy Miklósról (1714–1790) szállt, akinek a javait anyja, Maria Octavia Gilleis, és gyámja, Erdődy György igazgatta nagykorúságáig. A kastély építkezésének a befejezése Miklós házasságának (1737) illetve nagykorúságának (1738) évére maradt.⁵ Hogy mit alakított rajta Esterházy Miklós a következő évtizedekben, annak megismerését segítik azok a leírások, amelyeket Johann Bernard de Wester, a gróf könyvelője készített 1760-ban, s foglalt bele az uradalom urbáriumába.

A szöveg egy részét Hárich János hercegi levéltáros hagyatékában lévő gépiratos másolatból Elsa Radant közölte 1993-ban,⁶ de a magyarországi könyvtárakban föllelhetetlen zenetörténeti folyóirat cikke a Fertőddel és annak kastélyával foglalkozó történeti-művészettörténeti irodalomban nem vált ismertté. Ez indokolja, hogy a szöveget, immár az eredeti levéltári forrásból újra közöljem, két verzióban. A magyar fordítás a kastélyról és úri használatú környezetéről szóló szövegrészeket, a német másolat ezeket és a többi süttőri épületről szólókat is tartalmazza. Nem közlöm az egyes épületek és az erdő hasznáról szóló szövegrészeket, mert ezek csak az urbárium egészével együtt alkotnak értelmes egészet.

A kicsiny süttőri kis kastély, s tartozékai A kastély maga, s ami benne található

E több mint grófi süttőri – németül Schütern-i – kastély fekvése szemet gyönyörködtető, különösen a hasonlíthatatlanul szép dísz-, illetve virágoskertje miatt, amelyhez a kastélyhoz közeli Lesch erdő is hozzá tartozik 3 főálléjával. Az erdő a félórányi távolságban fekvő Szentmiklós nevű mezővárosig tart, amelynek templomtornya a kastély sala terrenájából a közepső, avagy főállén át világosan látható. S ez nem csekélység.

A kastély lakosztályairól, szobáiról

A földszint két oldalán 13 különböző, szép szoba van, melyeket tükrök és csillárok díszítenek, kiváló a berendezésük és szépen festettek. Különösen a földszinti sala terrena, amely nyáron ebédlő, s ahol az asztalnál ülők kitekinthetnek a szép kertre, s azon túl az allékon keresztül Szentmiklós templomtornyát láthatják gyönyörűséggel.

csényi Mihály: Eszterháza fehéren-feketén. Könyv és CD, h.n., é.n./Budapest, 1998/) in: Romantikus kastély. Komarik Dénes 70. születésnapjára. Bp., 2004. 109–119. A kastélykertről Fatsar Kristóf írt újabban: Fatsar Kristóf: Anton Zinner im Dienste der Esterházy. in: Gartenkunst 19 (2007), 285–294.

⁴ A kastély 18. századi leírásainak gyűjteménye: www.josephhaydn.org – írott források

⁵ A kastély 1737–1739-ben elszármolt munkáinál a különböző iparosok gyakran használják az „in neuaufgeführten Schloss” kifejezést, s munkájuk tárgya is tanúskodik arról, hogy olyan részletek készültek újonnan, amelyek híjján az épület nem volt befejezettnek tekinthető. FEA Süttőrer Rentamts-Rechnung 1737, 1738, 1739.

⁶ Else Radant – H. C. Robbins Landon: Dokumente aus der Esterházy-Archiven in Eisenstadt und Forchtenstein, herausgegeben aus der Nachlaß von János Hárich I. in: The Haydn Yearbook XVIII (1993), 7–11.

A második kontignáción avagy emeleten ugyancsak 14 szoba van a két oldalon, csodálatra méltó berendezéssel, tükrökkel, kifestéssel, valamint egy nagy és magas díszterem, szinte hercegi lakrész.

A harmadik traktusban avagy kontignáción ugyancsak 14 szoba van a két oldalon. Ezek legtöbbször az udvari alkalmazottak laknak, s bár e szobák nem olyanok, mint a korábban leírtak, ezek is szabályosak, s jól berendezettek.

Összefoglalóan: bár a kastély nem tűnik nagyknak, 41 szoba és 2 szép terem van benne, van egy megfelelő pincéje is, valamint egy olyan szobája, amelyet udvari kápolnának rendeztek be. Az udvari káplán minden nap miséznek itt.

A kastélynak van órája is, két haranggal. Üti a negyed- s az egész órákat. A kastélyt jól megépítették, s még jó állapotban van.

Kommentár:

A „több mint grófi” megfogalmazás, amellyel de Wester elkezdte a kastély leírását, s a „szinte hercegi” kifejezés, amellyel a dísztermet jellemezte, a kis grófi udvar hivatalnokainak közhangulatát tükrözi, az pedig a másodszerű Esterházy Miklósét, akire, mint olvasóra az írás szerzője joggal számíthatott. Neki szól az is, hogy arról a látványról ír a legszebb szavakkal, amelyet a sala területén ülő vendégek élvezhetnek, a Lés erdőbe vágott nagy alléról, amelyen keresztül [Fertő]Szentmiklós templomtornya látszik. Az épületből tájra, tájból épületre nyitott nagy perspektíva ez, amelynek megteremtése a 17–18. századi kert- és tájrendezők legfőbb célja volt.

A kastély leírásából tudjuk meg először, hogy az épületnek három szintje volt, s a legfelsőben, a tágas manzardtetőben elhelyezett padlásszinten laktak az udvari alkalmazottak. Az is új ismeret, hogy a középső nagyterem egy-egy oldalán hét-hét helyiség volt, kettő-kettővel több tehát, mint amennyit az egyetlen megmaradt rajzról, a Simon Mödlhammer ácsmester által 1721 körül készített alaprajzról ismertünk.⁷ A főfalakon belüli válaszfalak bizonyára favázások voltak, akárcsak azok, amelyeket 1947-ben láttak ott, s amelyeket mint utólagosakat, értéktelenekeket és zavarókat 1956–57-ben elbontottak. Volt tehát e lakosztályoknak a nagy szobáknál kisebb, a belső közlekedést, a toilette-igényeket és/vagy a személyes szolgálatot ellátók – komornák/komornyikok – elhelyezését szolgáló helyisége is.

A kastély udvarán lévő építményekről

Az a feladat, hogy a kastély előtti udvarban két traktus építtessék, de egyet nem készítettek el, ez később építendő fel. Egy traktus készen van benne alul a szép és kényelmes udvari konyhával, s emellett egy szép szobával, amely az udvari tiszték ebédlője. A konyha közelében van az istálló, amelyben 40 ló fér el. Látványosan épült, nagy ablakokkal és jó lóállásokkal. Az egész istálló boltozott, a boltozatok szép kőoszlopokon nyugszanak.

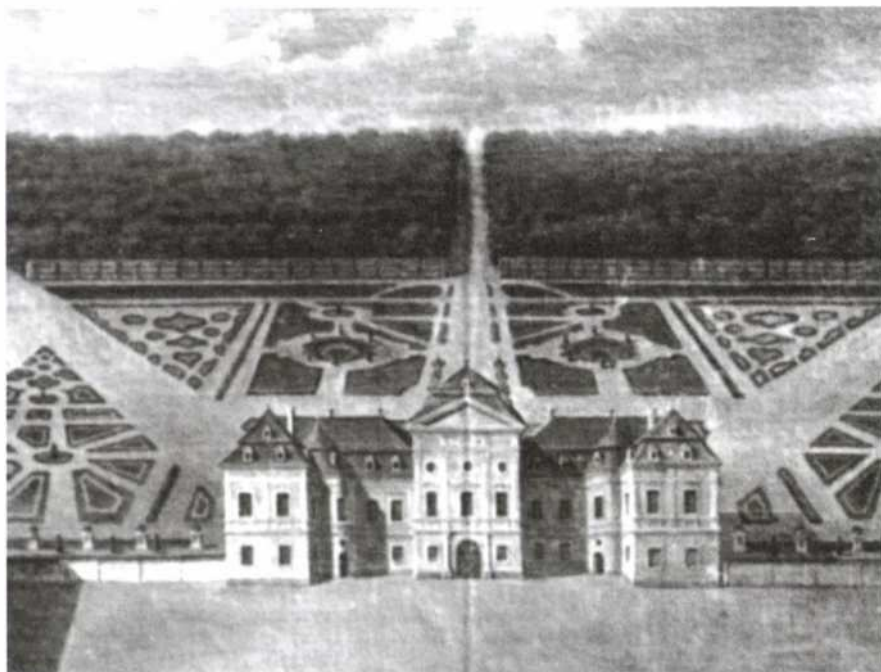
A konyha fölötti épületrészben 2 szoba és egy kis konyha van, itt lakik a kastélygondnok, urasági diszpenzációval. Az istálló fölött takarmányt tárolnak, a befogadóképessége 1000 mérő. E részből még néhány szoba kialakítható.

⁷ Valkó Arisztid: Újabb adatok a fertői (eszterházi) kastély építéstörténetéhez. *Ars Hungarica* 10 (1982), 1. sz. 75–84.

Az udvar szép, mert nagy, szabályos és tiszta, de még szebb lesz, ha felépül a 2. traktus a konyhát tartalmazó épület mintájára. Az udvar főkapujától jobbra és balra két kis, fedett szoba van, amelyben a kapuőrző darabontok laknak, s van az udvarban egy fedett nyomókút is, jó vizű.

Kommentár:

A két melléképület egyike, az istállót és a konyhát tartalmazó, 1736-tól épült,⁸ a másik, a kocsiszín 1762 júniusától.⁹ Az istálló a díszudvar jobboldali, nyugati egyenes oldalszárnyának magját alkotja, a kocsiszín a baloldali, keleti egyenes oldalszárnyét. A két melléképületet egyformának ábrázolta a grófi kastélyt megörökítő nagyméretű festmény¹⁰ (1. kép), bár az istállószárny manzardtetejének megépítéséről csak 1765-ben esik szó.¹¹

1. kép. A süttöri kastély 1762 körül. Galavics Géza: Eszterháza 18. századi ábrázolásai. *Ars Hungarica* 28 (2000) 1. szám, 63. Katalógus 1. sz.

⁸Johann Balthasar Emerich Steinmetzmeister in Eisenstat [...] in dem 1736ten Jahr zur Neu verrichten Stallung zu dem hochgräfl. Schloß zu Süttör. FEA Süttörer Rentamts-Rechnung 1737 Nr. 72.

⁹A kocsiszín építésének kőműves és ác napszám-elszámolásait ld.: FEA Generalcassa 1762. Rub.8. fasc. 13. Nr. 35–36. A kőfaragó és a tetőfedő szerződése: Mócsényi Mihály: Eszterháza fehéren-feketén. Budapest, 1998. CD-ROM. Levéltári adatok a.171., a.198.

¹⁰Galavics Géza: Eszterháza 18. századi ábrázolásai – a kép mint művészettörténeti forrás. *Ars Hungarica* 28 (2000) 1. szám, 63. Katalógus 1. sz.

¹¹FEA Eszterházer Baucassa 1765. Nr. 28. Lit. 9.

A kastélyon kívüli épületek

A kastélyon kívül, jobb kézre fekszik a kertész-ház, jó anyagból épült, s jó állapotú. Benne 2 szoba, 1 konyha, 1 kamra és két hajtató ház [?] áll a zöldségek számára, valamint egy tehénistálló 2 tehénre. A háznak pincéje nincs.

A kertész-háztól a Lesch felé fekszik a fallal kerített konyhakert, benne 2 kút kávéval [?], vasláncsal. A kert oly nagy, hogy, ha az uraság az egész éven át itt lakna, elég volna konyhájának ellátására. A kertben van egy sor facsetete, különböző jóféle gyümölcsfák, de még fiatalok. E konyhakertben van egy rendes üvegház is, amelynek csak a teteje szorul javításra. Az üvegházban azonban csak 6 narancsfa van, néhány fiatal fáska és más növény.

A kastély díszkertjéről

Ez bízvást nevezhető mulató- és díszkertnek, mert másból se áll, mint gyönyörű virág parterekből, nyírott sövényekből és más szép gyeppormákból puszpáng szegélyekkel, s mindezt gyönyörű sétányok szelik át. Van két fedett nyomókút is. E szép nagy kert falai mentén íves zöld lugas fut körös-körül, 1300 lépésnyi hosszan, szőlőindákkal befuttatva. Ha a szőlőtőkék teljesen kifejlődnek, e lugasokon annyi szőlő terem majd, amelyből akár 100 akónyi bor is kitelik.

A kerten kívül, s az egész kastély körül szép széles ösvény fut, amelynek mindkét oldalát, jobbra és balra gesztenyefák díszítik, zöld kerítésként, nyári öröme. A szép kert, s a pompás kastély egyaránt szemet gyönyörködtető.

Az uradalmi erdőről

E falu mellett egyetlen erdő van: az úgynevezett Lisch. Az erdőt a benne tartott fácánok, foglyok, nyulak miatt elővigyázattal óvják, s bár benne tölgyek is nőnek, ezek nem vághatóak, csupán a makk összeszedése megengedett, disznók etetésére. S mert ebben az erdőben a kastély díszkertjétől Szentmiklósig futó szép allék vannak, azokból fű nyerhető [...] különösen akkor, ha az allékat rendszeren tisztítják. [...]

Favágás, vagy fával kapcsolatos bevétel nincs, mert az erdő a fák kivágása által a benne tartott vadak számára túl ritkává és átlátszóvá válna. [...]

Különben van ebben az erdőben egy szántó, 1 mérőnyi vetésre elegendő, amelynek terményével a fácánok etethetők. E szántó mellett van egy csupán szél hajtotta vízmű, amelynek vizét az erdőben szabályosan fektetett árkokba vezetik s az a fácánok és más vadak itatására szolgál.

Item az erdő két csillagalléján egy-egy szépen bebútorozott pavilon áll, s gyönyörű kilátással szolgál. Bizony, ez az erdő széles alléival, s meglehetősen nagyságával egy értő számára akár ezer forintot is megérme, vagy akár többet is az évi néhányezer fácán miatt.

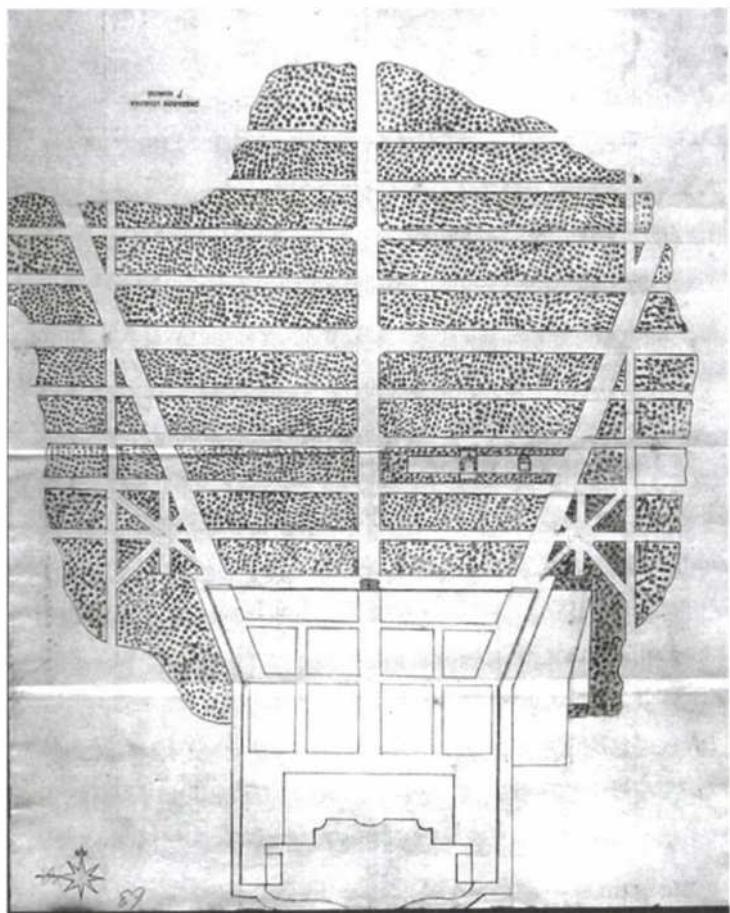
Kommentár:

A Lés fácánossá alakítását Esterházy Miklós 1743 körül kezdte el. Az erről szóló iratok között fekszik a Lés legkorábbi ismert alaprajza¹² (2. kép), amelyen a leírásban

¹² „Delineatio Geometrica Sylva Léés” MOL P.108 [Hg. Esterházy család levéltára] Rep.16., 115.cs., G.kötet, Nr. 138.f.36, 41x31,5 cm.

szereplő csillagalakú útkerereszteződések, az úgynevezett vadászcsillagok jól láthatók.¹³

2. kép. A süttöri kastély, kert és erdő sematikus térképe.
é. n. MOL. P.108 Rep.16., 115.cs., G. köteg, Nr. 138.f.36.

Az uradalmi halastóról

Korábban e területen nem volt tó. Végül Rahier úr, őexcellenciája gróf Esterházy Miklós altábornagy kapitánya fedezte föl, s a tanácsára őexcellenciája a süttöri kastélyon alul, a Lés-erdőben tavat készített, amely nagyon szép, különösen a közepén álló filagória okán. A tó 25 öl hosszú, 15 öl széles [területe] tehát 13500 négyzetláb. [...]

¹³ Fatsar Kristóf: Az eszterházi lúdlábsztány kialakulásának története in: 4D-Tájépítészet és Kertművészet. 2006/3. 10–17.

A forrás eredeti szövege

Haupt = Observation von dem Süttörer Schloßel und dabey befindlichen Weesen Das Schloß selbst, und die Gelegenheit darinen betr[effend]

Dieses mehr als gräfliche Schloß Süttör, auf deutsch aber Schütern genennt, zeuget seine vortrefliche Lage, und dem Situm, derer Menschen Augen, zum Vergnügen ohnedem genugsam, durch den daran liegend schönen Lust, und Zier, oder mehr zu sagen unvergleichlichen Blumengarthen, samt denen 3 Hauptaleén, welche sich durch den, nahe vor dem Schloß liegenden Wald Lesch, über eine halbe Stunde weit, grad gegen den Markht flekhen Szent Miklos extendiren, und kan durch die mittlere, oder große Haut alée, des Markhtflekhen Kürchen Thurn, auß des Schlosses Salle á Terren, gantz deutlich gesehen werden. Welches nicht eine geringe Sache ist.

Die Wohnungen und Zimmer in Schloß betr[effend]

Zu Ebner Erde seynd von beyden Seithen 13. unterschiedliche schöne Zimmer, die nicht nur allein mit schönen großen Wandt Spiegeln und Henkh Leuchtern geziehet, sondern auch vortrefflich meubliret, und ziehrlich gemahlen seynd, besonders zu Ebner Erde die Salle á Terren, in welchem Sommerzeit gespeisset wird, und kan eine jede, an der Taffel sitzende Person in dem schönen Garthen, und durch diesen auch durch die Alléen, dem schönen Prospect, biß auch nach dem Markht Szentmiklos und dessen Kürchen Thurn, mit dem grösten Vergnügen sehen.

In dem anderten Contignation, oder anderten Stokh, seynd ebenfals von beyden Seithen 14 Zimmer, welche auch nicht ohne Bewunderung ihrer Meublirung halber, Spiegeln und Mahlereyen anzusehen seynd, sambt einem schönen, hoch und grossen Saal, einer gleichsam fürstlichen Logirung.

In dem dritten Tract, oder Condignation seyn abermahl von beyden seithen 14 Zimmer, in welchem meistentheils die Hauß Offizianten und andere Hof Bediente ihre Logierungen haben, und obschon diese denen vorbenenten Zimmern nicht gleich seynd, nichts destoweniger seynd sie alle regulair, und in allen Stukhen gut eingerichtet.

In Summa wiewohl dieses Schloß nicht alzu groß aussiehet, hat es doch in allem 41 Zimmer, 2 schöne Saale und auch einen passablen Keller, wie auch ein Zimmer per modum einer Hof Capelle, in welcher durch den, in diesem Schloß haltenden Hof Caplan alle Täge Meß gelesen wird.

Es hat auch dieses Schloß eine Uhre, mit zweyen Glockhen, welche Uhre sowohl viertel, alß auch gantze Stunden schlaget. Übrigens ist dieses Schloß an dem Bauwesen, in allem noch in guten Stand.

Die Gebäue in dießes Schlosses Vorhof betr[effend]

Der Antrag ist, daß in dem Vorhof 2. Tracte von Gebäuen seyñ sollen, deren aber dato einer noch nicht gemacht ist, sondern erst von nun an gebauet werden wird. Ein Tract aber ist fertig, worinnen erstlich unterher die Hofkuchel, welche schön und

sehr Comode ist, dabey befindet sich ein schön Zimmer, worinnen die Hausofficiere Tafel halten, von der Kuchel hinauß nicht weit, seynd die Stallungen auf 40. Pferde. Sehenswürdig gebäuet, mit grossen Fenstern, und gutte Pferde Ständen. Der gantze Stall ist gewölbet und ruhet das Gewölbe auf schönen steinernen Säulen.

Ober der Kuchel ist ein Gebäue mit 2. Zimmern und einen Kuchel, worinnen der Schloßpfleger wohnt, an dieser Wohnung ist auch die herrsch[aftliche] Dispens, weiterhin ober der Stallung ist eine Gelegenheit zum Frucht schitten, auch wohl auf 1000 Metzen, doch dieser Boden so eingerichtet, daß man auch noch etliche Zimmer darauß machen könne.

Der Hof bei diesen Schloße, ist wegen seiner Größe, Gleichheit und Sauberkeit, auch schön anzusehen, und wird erst noch zierlicher werden, wen der 2te Tract, so wird gebäuet stehen, wie der erste Tract, wo nembl[ich] die herrsch[aftliche] Kuchel ist. Neben des Hofes Haupt Thor, seynd rechts und links 2. verdekhet kleine Zimmer, worinnen die Thor Trabanten logiren, in dem Hofe ist auch eine verdekhter pumpen Brun, mit gutem Wasser.

Gebäude vor Schloß draußen

Seitenwärts rechter Hand auser dem Schloß, ist daß Gärtner Haus, welches von gutten Zeuge gebäuet, und noch in einem guten Stande ist, die Gelegenheit darinnen bestehet aus 2. Zimmer, 1. Kuchel, 1. Kammer und zwey einsatzen, zu dem grünen Garten weesen, wie auch ein Kühe Stall auf 2. stüchel Viech, kein Keller ist bei diesem Hause vorhanden.

Von diesem Garten Hause gegen Lesch Wald hinaus, ist der Kuchelgarten, welcher mit einer Mauer umgeben ist, und auch 2. Brunnen mit amp[er]n[?], samt eisernen Ketten hat, dieser Garten ist so groß, das wan auch die Herrschaft das gantze Jahr hier wohnete, die Kuchel gleichwohl mit gnugsamen Kuchelsachen versehen kan, es seynd auch in diesem Garten ein Anzahl von Zwergl Bäumen, aber noch jung, jedoch von unterschiedlichen guthen Obst Sorten. Es befindet sich auch in diesen Kuchel Garten ein ordinari Glaßhaus, allein am Dachwerk baufällig, es seynd darinnen nichts mehrer als 6. Orangerie Bäume und einige junge Bäumel, daß übrige weesen seynd unterschiedlich ausländische Bäume und andere Gewächse.

Schloß Ziergarten betr[effend]

Diesen kan man billig einen Lust, und Zier Gerten nennen, weilen derselbe aus nicht anders, als schönen Blumen, parterren, Spallier zieraden und anderen schönen waasen auch Buchsbaum Rabateln, bestehet, und die schönsten Gänge durch und durch hat, nicht minder 2 verdekhte pumpenbrunen, so seynd auch in diesem so grossen Garten die grünen Bogengänge, welche an dem Gemauer um und um zu sehen, 1300 Schritt ausmachen, und mit Weinreben bedekhet seynd, so eine schöne sache, und dabey höchst nützlich, daß auch, wenn die Weinstöcke, die noch nicht lange, bey diesen Bogengängen außgesetzt seynd, zu ihrer Vollkommenheit

gelangen, von solchen wohl mehr als 100 Eymmer Wein, manches Jahr könne gefechset werden.

Auswerts dieses Gartens, und um das gantze Schloß herum seynd schöne breite Gänge, welche von beyden Seite, rechts u. links mit Castanien Bäumen geziehet seynd, daß diese grüne Spalliere, im Sommer ein Freud, anzuschauen, und ist sowohl dieser schöne Garten, als auch das herrliche Schloß, ein vollkommene Ergötzung der Menschen Augen.

Süttörer Herrschaft Mayrhof betr[effend]

Dieses ist erstlich ein Gebäude, worinnen der Verwalter zu wohnen pfliget, es ist auch darin schon die Buchhalterey gewest, wie den auch Eyserne Gegatter, mit Fensterladen, sambt einer Gewölbe vorhanden, auch eyserne Thür, in welchen Gewölb ein schriften Archivum befindlich.

Das Beambten Wohnung seynd 3. Zimmer 3. Kammer 1. Kuchel, Vorhauß und Keller, ober dem Keller ist auch ein klein Speiß Kammerl, unter den Dach auf dem Boden ist ein Platz vor 1500. Metzen Frucht schüttung[?], das Dach aber ist baufällig, und nöthig zu reparieren, weil Schnee und Regen eindringen kan, sont aber ist das Gebäude noch im guthen Stande. An diesem Hause ist ein klein Kuchel Gartel, wie auch ein Kukurucz Garten, worinnen ein Biennen Standt mit 8. Bienen Ständen.

In dem Hofe diser Mayerey ist Extra ein Gebäude und Stallungen. Erstlich ist die sogenannte Maar Gelegenheit hat 1. Zimmer 2. Kammer, und 1. Kuchel, alßdan des Käßemeisters seyne mit 1. Zimmer 1. Kuchel 1 Kammer, und Milch Keller. Zu diesem 2. Wohnungen gehört der an demselben liegende grosse Krauth Garten, mit einem Bienen Stand von 8. Körben, und noch extra seynd hierr[?] an deren Stallungen 2. kleine Gartel, welche denen Mayrhof leuthen gehören, zum Kuchel Weesen.

Die Stallungen seynd groß und last auf mehr als 100. Stückh Viehe Platz, alhier alles Gebäuwesen ist baufällig und höchst nöthig zu reparieren. Auser des Käßmachers Stallung seynd 2 Ställe vorhanden für denn Beambten so ein Mayrhof logiret. Item darneben noch ein Stall für die 4 Püffel Ochsen [...]

Weiters ist zu merkhnen, daß dieser Mayrhoff in dem Bezürk nicht nur allein sehr groß ist, sondern hat auch einen guthen Brun, mit einer eysernen Kette.

In dem Hofe ist auch ein Tauben Kobel, mit einer grossen Quantität Tauben, wovon die junge zu der Herrschaftl[ichen] Kuchel zum verspeisen [...] werden. Hinter diesem Tauben Kobel aber ist ein gemauerter Kotter oder Arrest, worin die ungehorsame gesperrt werden.

Hinter hinauß bey diesem Mayrhofe befindet sich der Frucht Stadel, und eine Heu Schuppen, nicht minder ein grosser Hof, zum Frucht auch Stroh Tristen Stellen. Was nun den Stadel anbelanget so ist dieser [...] groß, und können in solchen über 12. Personen dreschen, und viel Frucht gestellet werden. Daß Schindel Dach aber von selben ist über die massen baufällig.

Nicht weit von diesem Frucht Stadel ist wiederum ein verzäunte Platz worinnen die Hey Tristen stehen in welchen Platze sich auch eine grosse Herrschaftliche Eysgrube befindet.

Weiters ist von diesem Mayerhofe nichts anzumerken, alß die winzige Bienen, welche sich dabey befinden, deren etwan 10 Stückh über weither bleiben werden [...]

Herrschaftliche Waldung betr[effend]

Keine andere Waldung hat bey diesem Dorfe die Herrschaft nicht, alß dem sogenannten Lisch dieser aber wird wegen deren darinnen haltenden Fasanen, Feldhünern, und hierein wechselnde Hassen, auf daß vorsichtigste geheget und obwohl diese Liesch auch Eycheln procreiret so wird doch keine Eichel Maast darin gestattet, einzig und allein nur daß Eychel aufklauben zu Unterhaltung des Schwartz Viehes [...]

Item weil in diesem Walde von dem Schloß Ziergarten an, biß an den Marckt S:Nicolau, viel schöne und breitthe Aleen seynd, und meist ein Graß bringen, [...] (besonders wen die Aleen recht gesäubert werden.)[...]

Von der Holtz Schlag oder Genuß ist gar nichts zu sagen, weilen der Wald durch Fällung der Bäume wegen dem darinnen hegenden wiltprät alzu schütrich und durchsichtig würde [...]

Ansonsten vefindet sich in diesem Walde auch ein Acker, auf 1 Metzen Anbau, von dergleichen Frucht, wodurch die fasanen genähret werden können. Bey diesem Ackher ist auch eine Wasser Machine, zur Träncke für die fasanen oder andere gewildt und wird dieser Machine Wasser Werckh zur allein durch den Wind getrieben, auf Rinen, die in dem Walde ordentlich geleget seyn.

Item seynd auch in denen 2. Stern Alleen dieser Waldung zwey schön meublirte Lusthäuser, zu nicht geringen Prospect der Menschen Augen. Ja dieser Wald ist wegen seiner schöne, und diesen so preiten[?] Aleen, auch zimlichen Grösse, wohl 100 Tausend fr. wann nicht mehrer werth für einen Liebhaber wegen der, wohl bey etl[iche] Tausend jährl. darauß halben kommenden fasanen etc.¹⁴

Von dem Herrschaftl[ichen] Süttörer Diversorio

Diese lieget mitten dem Dörfe Sütör und gehört der Herrschaft gantz eygen. Es hat ein passables Gebäue, wie wohl ordinari, doch mit 2. Zimmern eine Cammer, und Kuchel, auch gemaurten aber sehr seichten Keller. Hat einen Hof und Brunn darinnen wie auch ein Fleischbanck, Stallungen und wagen Schupfen.[...]

Von dem alten Herrschaftl[ichen] Jäger Hause

Diese lieget gegen über des Ziegel Ofens, am Ende des Dorfes, ist ein ordinari und die Daches wegen ein baufälliges Gebäu. Doch hat es 2. Zimmer 1. Kammer 1 Kuchel auch Stallerl, einen kleinen Hof mit ein Brunnen. und wiewohl dieses Hauß vorhin um jährl. 6 f. verarendirt war, so ist es aber zur Quartir für die herrschaftl[ichen] Hof-Wäscherin geben worden.

¹⁴ Az ősszeírás egy későbbi fejezete *Waldung und Holtz Genuß Betr[effend]* címmel [gy fogalmaz...]. In [...] dieser Edle Waldt wegen dem Wild, auf daß Schärfste geheget wird ja bey sehr grosser Straffe darf diesen kein Paur betretten."

Zu diesem Hause gehört auch ein Garthen dersonsten der Herrschaftl. Kuchel Garthen wahr, ehender der neue Süttörer Schloß garten angeleget worden ist, und seynd nach ville, aber meisten alte verstorbene Obstbäume darinnen, der Grund aber ist gut an der Erde.[...]

Von dem Herrschaftl[ichen] Ziegel Ofen

Der Ziegel Ofen lieget grad über dem erstgedachten Jäger Hause und Garten. Hat einen guthen Ziegel Schupfen, 2 Brunnen, wie auch eine Wohnung mit 2 Zimmer und dazu gehörigen 2 Kammern, sambt einer Kuchel, einen kleinen Hof und Stallung auf etliche Stückh Rindvieh, diese Gelegenheit ist vorhin die Hälfte um jährl[ich] 5 f. verzünset gewesen, die eine Helfte aber hat der Ziegler Gratis genossen.

Nun aber muß der Ziegler für seine halbe Wohnung jährlich (wenigst der Gebäu Reparation halber) 4.f. arenda geben, und die anderer halbe Wohnung so vorhin um 5 fl. verzünset worden ist auß Gnaden der Herrschaft ein alten pensionierten Pfleger zu einem Quartir frey überlassen worden.

In diesem Ziegel Ofen können alzeit 30 m.[30.000] Maur und 6000 Dachziegel gebrennet worden [...]

Von dem Herrschaftlichen Fisch Teich

Vor Zeiten ware in den hiesigen Territorio keine Teich. Endlich hat S[eine]r Excell[enz] des Herren Graf und G[ene]rals Nicolas Esterhazi Brigaden Adjutant H. Hauptman von Rahier durch seiner Industrie außfündig gemacht, auf Anrathung S[einer] Excell[enz] unterhalb den Süttörer Schloße bey dem Walde Lesch einen Teich angelegen, welche waß schönes anzusehen ist, und besonders wegen seiner in der Mitte stehenden Philagoria. Dieser Teich ist 25 Clafter lang, und 15 Clafter breit, macht 13500 Schuh.[...]

Extra ordinaire observationes bei dem Dorffe Süttör

alß des orthes und der Unterthanen Zustand betr[effend]

Süttör auf Hungerisch, auf deutsch aber Schüttern genennet ist ein gemeines Dorf, ausser einiger Landstrasse, in dem Löbl[ichen] Ödenburger Komitat, hat keine Comopossession, außer zwei Klein Häusel Pauren befinden sich hier, welche sich von einem gewißen H. Bezeredi, unthertanen nennen, wie sie aber nach Sütör kommen, muß erst untersucht werden, weilen dieselbe auch einige Grundstücke besitzen.

Die Leuthe seynd hier insgesambt alte catholischer Religion, von Nation aber Hungarn, doch gibet es auch einige deutsche unter ihnen, besonder in denen sogenannten Schloßklein Häuseln. Was nun dieses Dorf an Unterthanen hat, zeigt die Conscriptions-Tabelle [...].

Statum Ecclesiae betr[effend]

Die Kirche in dem Dorfe Sütör heißet ad Sanctum Andream, sie ist in einem gutem Stande, von Gemäuer und hat auch biß an dem Spitz einen gemauerten Thurn, mit 2 Glocken, auch einem gemauerten Friedhoff, aber mit etwas ruinirten Gemäuer, und hat diese Kirche als Mater, zu einer Filial, die Kirche von Endröd, item das Capellerl an denen Schloß Klein Häuseln, bei dem Dorf Sütör.

Pfarr-Hoff betr[effend]

Dieser ist an den Gebäu weesen nur in einen mittelmäßige Stande, und wie etwas zu bauen oder zu repariren nöthig ist. So thun die Sütörer $\frac{3}{4}$ Theil machen die Endröder Filialisten aber $\frac{1}{4}$ Theil. [...]

Schul Hauß betr[effend]

Daß Gebäu daran ist noch in einem zimlich gutem Stande [...]

Capelle an denen Schloß Kleinhäuslern betr[effend]

Wer diese allen Anfangs gestiftet, oder gebaut hat, ist niemanden bewust, man glaubet aber, daß diese von den Vorfahren der Sütörer Pauren, wegen sehr oft gewesenenen Viehunfal, dem Heyl. Leonardo zu Ehren, wegen Führbitte der Viech Seuchen abwendunghalber, müße seyn gebauet worden, so gehöret zwar zu dem Dorfe, allein sie hat in dem geringesten kein Beneficium, auser was etwan seltsame Guthäter zu dieser Capelle unterhaltung beytragen. Wie den auch die Schloß Klein Hausler, dieses 760ste Jahr ein holtzernes Thümel mit einem blechenen Creutz und ein Glöckel beigeschaffet haben.

Nota

Die Beschreibung von dem Lesvaren Diversorio, in dem Walde Görbe Tilos, und den darin befindlich herrschaftl. Lustgebäuer Mon Becou muß bey einbindung dieses Buches verloren sein[!] gangen. [...]

A Soproni Múzeum e ritkaságszámba menő viseleti darabjáról, mint kesztyűs készítményről, 1960-ban már említést tettem, a Lábás-házban rendezett állandó kézművesipar-történeti kiállítás katalógusában.¹ Ezt követően, 1966-ban még sikerült találkoznom az egyik soproni kesztyűs dinasztia utolsó mesterével, Wrana Jánossal, s közlései alapján egy kisebb tanulmányt készítettem a kesztyűsök munkájáról.² Ott már – szabása alapján –, a „hímzett szarvasbőr frakk” meghatározást adtam e becses viseleti darabnak. Ekkor azonban még nem álltak rendelkezésemre azok a külföldi publikációk, amelyek segítségével most pontosabban el tudom helyezni ezt a ritka tárgyat a nemzetközi viselettörténet összefüggésében.³

1. kép. Szarvasbőr kabát. Soproni Múzeum.
Ltsz. SM Ip.58.39.1

2. kép. A kabát („frakk”) hímzett eleje, 18. sz. 2. fele.

¹ Domonkos Ottó: A soproni ruházati iparágak története. Sopron, é.n. [1960] A tárgy leltári száma: SM Ip. 58.39.1

² Domonkos Ottó: A kesztyűsök munkájáról. Arrabona 12. (1970), 213–228.

³ Ludmila Kybalová – Olga Herbenova – Milena Lamorová: Képes divattörténet az Ókortól napjainkig. Bp., 1974.; Franz C. Lipp – E. Längle – G. Tostmann – F. Hubamann: Tracht in Österreich. Wien, 1984.; Ingrid Loscheck: Reclams Mode- und Kostümllexikon. Stuttgart, 1987.

A soproni szarvasbőr kabát térdig ér, hossza 112 cm. Keskeny állógallérja alatt kezdődik két oldalon a hímzett díszítés, amely hullámvonalban lefut derékig. Az inda vonalához igazodva kilenc pár motívum: makk, toboz, forgórózsa (napkerék – Sonnenrad), továbbá virágfejek: rózsa, tulipán, szegfű követi egymást, végül egy tobozpár zárja a sort. Bravúros, lendületes vonalvezetés jellemzi ezt az egyébként szerény darabot, és ez arra vall, hogy gyakorlott specialista keze alól került ki. A mandzsetták hímzés nélküliek, csak két-két „fa-alra húzott” bőrgomb teszi elegánsabbá a kabátot. Zsebei nincsenek, rejtett kapcsokkal lehet összefogni az elejét egészen combközépig (1. és 2. kép). Mellrészén azonban olyan szűk, hogy talán csak igen vékony ifjú legény viselhette. Nagyobb a valószínűsége, hogy nyitottan, kapcsolás nélkül, frakk-szerűen viselte tulajdonosa. Ebben az esetben díszes mellény tartozhatott hozzá, amint ezt a „Képes divattörténet” illusztrációja mutatja a 18. század közepéről.⁴

3. kép. Wrana József kesztyűs cégére. Sopron, 19. sz. vége. Festett bádóg, h: 117 cm, sz: 60 cm, v.: 4,5 cm. Néprajzi Múzeum, Budapest, Ltsz. 115014.

4. kép. Wrana József kesztyűs cégérének részlete.

A szóban forgó darabot tulajdonképpen a speciális és díszes hímzése teszi érdekessé a bemutatásra. A hímzés („angolvarrás”) technikáját a már hivatkozott soproni kesztyűsmestertől ismertem meg. Wrana mester emlékezte szerint ők az ellenzós magyar posztónadrágok mintájára szabott szarvasbőr csizmanadrágokat varrtak a soproni gazdapolgár legényeknek és esküvői öltözetként a környékbeli horvátoknak is. A magyar szabású nadrágok combot díszítő vitézkötését utánozva készültek a 19. század végén azok a Soproni Múzeum gyűjteményében őrzött papír sablonok, amelyek a szarvasbőr nadrágok díszítő motívumait ábrázolják.⁵ A díszítmények hímzéstechikája

⁴ Kybalová – Herbenova – Lamorová: Képes divattörténet i. m. 824. illusztráció

⁵ Domonkos: A kesztyűsök i. m. 7, 8. ábra

azonos volt a szarvasbőr kabát kivarrásaival, aminek a lényege az, hogy a bőrfelületre rajzolt motívumok nem teljes átöltéssel készültek. A belső oldalon indult a csomósvégű selyemcérna, majd a színén a mintegy 3-4 milliméter vastagságú bőrben vízszintesen vezették a tűt, öltésenként kibújtatták a minta szélén és ilyen módon haladtak végig a motívum kontúrján. Közben meghúzták a cérnát, így kidomborodott a bőr felülete, kialakult a motívum. A dupla varrást, amely a domborítást szolgálta, két tűvel végezték jobbról és balról, tehát azonos lyukon húzták át a fonalat, így a minta oldalán folyamatosnak látszottak a hímzés öltései. A kettős varrást azért nem vezették (öltötték) át a bőrön, mert használat közben a belső felületen elkophatott a fonal, és az a minta kifoszlását eredményezhette volna. A rendkívül erős kezelt igénylő hímzés természetesen férfimunka volt. Apáról fiúra öröklődtek az ismeretek, amint azt a Soproni Múzeumban őrzött hímzés minta rajzok is bizonyítják.

E sorok írása közben jelent meg Gráfik Imre munkája a Néprajzi Múzeum céhemlékeiről.⁶ Ezek között egy soproni kesztyűs cégér is található, amely Wrana József műhelyét hirdette a 19. század végén, s 1913-ban került a Néprajzi Múzeumba (3. és 4. kép). A kesztyű mandzsettáján látható az „angliai dupla varrással” készült hímzés, amelyről fentebb már szóltunk. Az árszabások szintén jelzik, hogy „angliai dupla varrással” készültek a drága szarvasbőr kesztyűk is. E hímzéstechika elterjedését az árszabásokban az 1724–1819 közötti időben követhetjük nyomon: Sopron, Pozsony, Moson, Győr, Vas, Zala, Veszprém, Fejér, Heves, Abauj vármegyék és Kassa város hitelesítésével. A kesztyű, a nadrágok és a szarvasbőr kabát díszítése szoros hasonlóságot mutat egymással: mindegyik a fentebb leírt ún. angolvarrással készült. Ez arra utal, hogy a szóban forgó díszítésmód széles körben elterjedt lehetett.⁷

A soproni szarvasbőrnadrágok combot díszítő kivarrásai és a frakk elejének hímzés-motívumai között szoros rokonságot fedezhetünk fel.⁸ Sőt az idézett cikk 7. ábrájának sablonjai között őz, szarvas, zerge alakja és szarvakkal ékes feje is feltűnik. Ezek nyilván vadászatban használt öltözet díszítését szolgálták. Szarvasbőr kabátunk tehát soproni kesztyűsök munkája a 18. század második felében. Első és hátsó szögletes szabása a frakk előzményének tekinthető. A Képes divattörténet szerint a frakk „... a XVIII. században keletkezett, eredetileg tisztí kabát, ruha. Alja ekkor egyenes, nem szárnyakkal szabott. 1760 körül kezdett behatolni az egyszínű frakk a polgári öltözködésbe, világos térdnadrággal viselték. Mai alakját a XIX. század első harmadában vette fel”⁹ (5. kép).

Az osztrák viselettörténetet áttekintő kötetben udvari előzményét találtuk meg a soproni szarvasbőr kabátnak – igaz, sokkal díszesebb, elegánsabb formájában, a főúri körök viseleti darabjaként. A Nürnbergben őrzött jellegzetes vadászkabát (Jagdrock) a 18. század első felében készült (6. kép). A kabát elejét, a keskeny állógallértól az alsó széléig mindkét oldalon leveles-virágos hímzés szegélyezi. Az alsó sarkok varrásai kiszélesednek, aombok között és oldalt menekülő szarvasok és üldöző agarak szépen formált alakjai láthatók. A zsebek ellenzői szintén virágos-leveles motívumokkal dí-

⁶ Gráfik Imre: A Néprajzi Múzeum céhemlékei. Bp., 2008. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 12.), 200.

⁷ Domonkos: A kesztyűsök i. m. 220–223.; Gráfik i. m. 200.

⁸ Domonkos: A kesztyűsök i. m. 3–6. ábra

⁹ Kybalová – Herbenova – Lamorová: Képes divattörténet i. m. 824. illusztráció

szítettek, négy-négy börgombbal záródnak. Valószínűleg álgombolások ezek, akárcsak a kabát elejének gombolása, szűk szabását figyelembe véve. A mandzsettákon is felfedezhetők a hímzés nyomai. A kabát derékban kissé karcsúsított, ettől lefelé harang alakúan kiszélesedik. Sajnos a hátrészéről nincs kép, így a frakkszerű szabást csak feltételezhetjük. A gallér, a kabát eleje, a zsebek, a mandzsetták és az előrész alsó szegése lapos zsinórral díszített, igen elegánssá téve e kiemelkedően szép darabot. A hímzésről csak, mint „Handstickerei” tesz említést a képaláírás.¹⁰

5. kép. Frakkviselet, 18. sz. közepe.
L. Kybalova: i. m. 824. illusztráció.

6. kép. Hímzett vadászkabát (Jagdrock), 18. sz. 1. fele.
Tracht in Österreich, Wien, 1984. 149.

Ha alaposabban szemügyre vesszük a soproni és a nürnbergi szarvasbőr kabátok hímzésének nagyobb motívumait, számos azonosságot találunk köztük. Különösen szembetűnő a hasonlóság a soproni kezdő és az alsó toboz formájú páros dísz, valamint a fent említett vadászkabát elejének két alsó sarokmintájának toboz-motívumai

¹⁰ Lipp – Längle – Tostmann – Hubamann: Tracht in Österreich i. m. 149.

között. Ezek a jellegzetes elemek egy szélesebb közép európai mintakincsnek kiemelkedően szép példái.

A már idézett osztrák kötetben Erwin Markl tekinti át röviden a bőrruházat történetét az őskortól a 20. századi megújulásig, a Salzburg vidéki idegenforgalmi nevezetességgé vált bőrnadrág (Salzburger Hose) exportjáig. Nagyapja, Johann Jahn, aki a 19. század végén vándorútja során a mai Burgenland területén is dolgozott, hasonlóan emlékezett a kesztyűsök munkájáról, mint a soproni Wrana mester. Maga is közreműködött az 1920 körüli időben, a Salzburger Festspiele megalapítása idején a bőrruházati hagyományok továbbéltesének, népviseletté (Volkstracht) válásának mozgalmában.¹¹

A zacskósok (Beutler) és a kesztyűsök céhes viszonyait már érintettem 1970-es dolgozatomban. Ezt követően módom nyílt egy tanulmányút keretében a pozsonyi céhiratok kutatására a városi levéltárban, amelynek révén most további adatokkal tudom a kérdés tárgyalását kiegészíteni. A zacskókészítők mesterei, akik a bécsi főcéhhez tartoztak, 1614 óta vezettek feljegyzéseket. 1635-ben a kesztyűsökkel egyesülve közös céhet alakítottak. Viszályaik elsimítására 1636-ban került sor, meghatározva készítményeik körét.¹²

A negyed-ládáknak (Viertellade) bécsi főcéhaktól történt elszakadására a mézeskalácsosok, a kelmefestők, a takácsok, a kéményseprők, és egy sor más iparág esetében már láthattunk példákat.¹³ Tekintettel arra, hogy Pozsony a 17. század során végig az ország fővárosa volt, jogot formált arra, hogy országos főcéh rangot és rendelkezési jogot nyerjen. Így azután nem csodálkozhatunk azon, hogy a pozsonyiak a vidéki zacskós és kesztyűs mestereket is testületként, mint „...Haupt- und Landhandwerk” vették fel soraikba. 1614–1714 között 22 pozsonyi zacskós mestert jegyeztek be, míg 1647–1690 között 23 vidéki mester került a mesterek könyvébe.

A kesztyűsök főkönyvében 1686–1785 között 34 a pozsonyi mester, a vidéki mesterek száma pedig 168 fő. Térképre vetítve a Pozsony, Sopron, Kanizsa, Eszék, Késmárk, Fehértemplom, Nagyszében, Brassó, Kolozsvár, Miskolc, Kassa, Selmec, Nagyszombat által bezárt kör mutatja az országos főcéh meglétét és vonzáskörzetét (7. kép). Érdeemes még megjegyezni, hogy a pozsonyi mesterek között nyolc fő volt a nem helyi születésű, míg a vidéki mesterek közül 74-en látták meg külföldön a napvilágot, közülük húszan az osztrák területekről érkeztek. A többi ötven kesztyűs mester a szomszédos cseh, morva, sziléziai, lengyel, szász, porosz, kölni, bajor városokból származott. Tehát a szokásos kép rajzolódik ki, mint sok más iparágunkban, az európai német nyelvterületről, szűkebben a közép-európai területekről töltődik fel a magyarországi kézművesipar mestereinek, céheinek tagsága.¹⁴ Összességében közel 50 százalékos volt a kesztyűs mesterek körében a betelepülés, ami lehetőséget adott a különböző technológiai ismeretekkel rendelkező kézművesek együttműködésére.

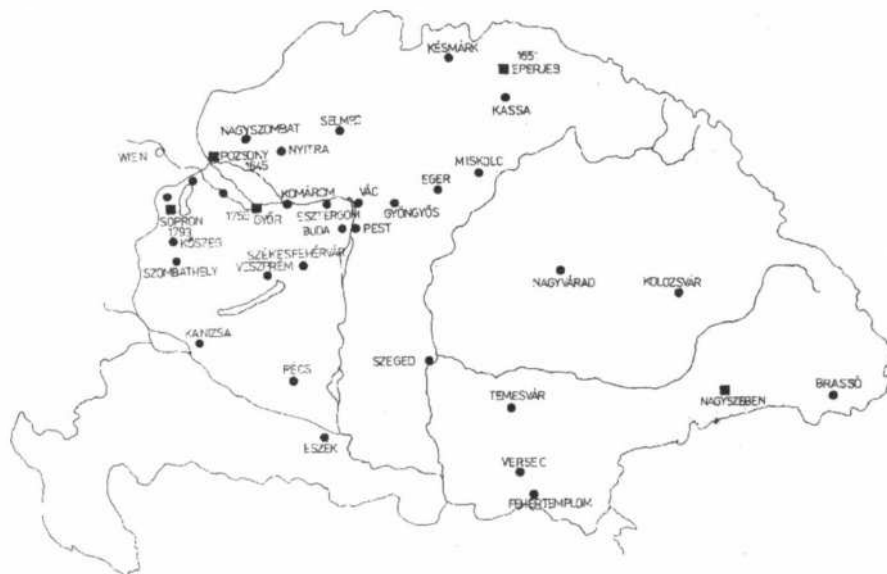
¹¹ Erwin Markl: Lederhose und Wams. In: Lipp – Längle – Tostmann – Hubamann: Tracht in Österreich 147–153.

¹² Ferber Mihály: A pozsonyi céhek története a XVI. században. Bp., 1912. 10–11.

¹³ Domonkos Ottó (főszerk.): Magyar Néprajz III. Kézművesség. Bp., 1991. A mézeskalácsosokról: 48–52., a festőkről (Schwarzfärber) és a takácsokról: 369.; a kéményseprőkről: Szulovszky János: Füstfáragók. Debrecen, 1992., 49.

¹⁴ Archiv mesta Bratislavy 58. Cc. 66,67,68.

Sopronban, az 1760-as években hét kesztyűs dolgozott, tehát jelentős városi és falusi igényt elégíthettek ki, a francia finom kesztyűktől a szarvasbőrkabáton és a falusi nadrágokon át, versenyezve a bécsi és bécsújhelyi tömegáruval. 1847-ben a soproni iparmű-kiállítás idején négy mester négy mesterlegénnyel dolgozott a városban. A polgári viselet jelesebb darabjai egyben viselőik társadalmi rangját és vagyoni helyzetét is kifejezték. Így a bemutatott szarvasbőrkabát viselője is valószínűleg a város előkelőbb lakosai közül került ki.¹⁵

7. kép. A pozsonyi zacskós és kesztyűs országos főcéh vonzaskörzete 1686 és 1785 között.

¹⁵ Domonkos: A kesztyűsök i. m. 218.

A Kolbenheyer név Sopronban bizonyosan ismertebb, mint az ország más tájain. Kolbenheyer Mór evangélikus lelkész, költő és műfordító Sopron 19. századi kulturális életének jelentős alakja volt, de a magyarországi német kultúra háttérbe szorulásával országos ismertsége eltűnt. A nagy lexikonokban, a Pallas és a Révai, sőt a Benedek Marcell-féle Irodalmi Lexikonban is találunk róla cikket. A 20. században megjelent lexikonok az unokájáról, Kolbenheyer Erwin Guido német drámaíróról is megemlékeznek, ámde fiáról (Ervin apjáról), Kolbenheyer Ferenc építészről már az 1896-os Pallas-ban sem találni szócikket, noha Budapesten számos, általa tervezett középület, iskolát, klinikát használunk ma is. Őt csak a művészeti és életrajzi szaklexikonok említik. Neve hamar kihullott a köztudatból. Az alábbiakban megkíséreljük felidézni.

A történet már az elején bizonytalanul indul. A rendelkezésre álló információk alapján az sem tudható pontosan, hol és mikor született Kolbenheyer Ferenc. A korszak első építészeti szaklapja, a Bauzeitung für Ungarn, valamint a Fővárosi Lapok nekrológja még helyesen írta, hogy Eperjesen született, de tévesen, hogy 1840-ben.¹ Az Építési Ipar, valószínűleg elírás miatt, a születési évet 1849-ban adta meg.² A lexikonok – ahol egyáltalán írtak róla – következetesen, tehát egymás adatait átvéve Sopront jelölik születési helyeként.³ Ez a máig élő tévedés valószínűleg Medgyaszay Istvánnak Lyka Károlyhoz írt, datálatlan leveléből ered. *„Igen Tisztelt Rektor Uram, – írta Medgyaszay – szíves soraira értesítem, hogy Kolbenheyer Ferenc építész édesanyám testvére volt. Sopronban született 1847 előtt. A pontosabb adatokat néhány nap múlva remélem közölhetem még. Őszinte üdvözléssel kész híve Medgyaszay István”*⁴ Medgyaszayhoz mint rokonhoz fordulhatott Lyka információért, és ő a családi emlékezet alapján válaszolt. (Az ígért „pontosabb adatok” nem találhatóak.) Tudta, hogy anyja családja soproni, és azt, hogy Ferenc nagybátyja és anyja között volt még egy gyerek.⁵ Anyja 1849-ben születhetett (1870-ben, férjhezmenetelekor 21 éves volt),⁶ tehát Ferencnek 1847 előtt kellett születnie. Tény, hogy nagyapja, Kolbenheyer Mór Sopronban volt evangélikus lelkész, ámde csak 1846-tól; 1836–1846 között Eperjesen

¹ BzU X. (1881) 20.

² ÉI V. (1881) 20; FL XVIII. (1881) 53.

³ ALBK (Thieme–Becker) 21. Bd. 232. (A szócikket K. Lyka jegyezte.); ML 1935. I. 575; ML 1981. II. 662; ÚMÉL 2002 III. 1021.

⁴ MTA Művészettörténeti Kutató Intézet MDK–C–I. 17/1161. (Lyka Károly hagyaték). A levél datálatlan, de a megszólításból arra következtethetünk, hogy az 1920-as években íródhatott, akkor volt Lyka a Képzőművészeti Főiskola igazgatója.

⁵ Németh Sára: Kolbenheyer Mór. Budapest 1938. (Minerva könyvtár), 10. Felsorolása szerint Kolbenheyer Mór nyolc gyermeke közül Ferenc volt az első, Artúr a második, Kornélia (Benkó Károlyné) a harmadik és a szintén építész Győző (Viktor, 1858–1900) a hetedik. Kolbenheyer Gyula (1851–1918) építész távolabbi rokon, vagy csak névrokon volt. Ő a galíciai Buskban (ma Busko-Zdroj Lengyelországban) született, szülei: Kolbenheyer Emil és Reich Róza. (BFL XV. 20. Mikrofilm gyűjtemény, A.7. Egyházi anyakönyvek, Budapest, Deák téri evangélikus magyar egyházközség 2/19 házassági anyakönyv 159. o. 1881. No. 50. 1881. nov. 5.)

⁶ MOL X. 3917. A 2703. (Soproni Evangélikus házassági anyakönyvek) Vol. 25. Seite 87. 1870. No. 52. június 30.)

szolgált segédlelkészként.⁷ Valószínű tehát, hogy Kolbenheyer Mór és felesége, Medgyaszay Cornélia első gyermeke 1846 előtt, még Eperjesen született. Ezt erősíti meg Kolbenheyer Mór monográfusa, Németh Sára is. Szerinte a lelkész 1846 márciusában érkezett feleségével és öt éves kisláival, Ferencsel Sopronba.⁸ Csatkai Endre tudta a helyes adatot; szerinte Kolbenheyer Ferenc 1841-ben született Eperjesen.⁹ A soproni evangélikus egyházkerület anyakönyveiben Kolbenheyer Ferenc születésére vonatkozó bejegyzést nem sikerült találnom.¹⁰ A nem kis szerencsével megtalált eperjesi evangélikus születési anyakönyvből végül megtudtam a tényeket,¹¹ azaz Kolbenheyer Paul Wolfgang Franz, Kolbenheyer Moritz segédlelkész és Medgyaszay Cornélia fia, 1841. február 13-án született Eperjesen.¹²

Kolbenheyer Ferenc iskoláira vonatkozó adataink sem tűnnek sokkal megbízhatóbbnak. A nekrológok szerint Bécsben,¹³ Berlinben,¹⁴ Zürichben¹⁵ végezte építészeti tanulmányait. A bécsi tanulmányok igazolhatók: 1859 téli szemeszterétől 1861 nyári szemeszteréig – tehát két tanéven át – a bécsi Műegyetem (Technische Hochschule Wien) mérnökhallgatója volt.¹⁶ Időközben a bécsi Egyetemen (Universität Wien) filozófiát hallgatott az 1860 nyári szemesztertől az 1861 nyári szemeszterig.¹⁷ A Thieme-Becker-féle lexikon a berlini tanulmányok helyét pontosítva, a charlottenburgi Polytechnikumban jelöli meg.¹⁸ A berlini tanulmányok igazolása egyelőre nem sikerült, mert az 1868 előtti évekből nem található a berlini Technische Hochschule személyi iratanyagai.¹⁹ Kolbenheyer Ferenc berlini tanulmányai – ha voltak ilyenek – az 1861 és 1868 közötti évekre tehetők. Zürichi tanulmányokat ugyan csak a Fővárosi Lapok említett, ámde ez sokkal valószínűbbnek tűnik, mint a több helyen említett zürichi pályakezdés.²⁰ Az 1855-ben alapított zürichi Műegyetemnek (Eidgenössische Technische Hochschule Zürich – ETH) az 1859/60. tanévtől vannak meg az anyakönyvei, de ezekben nem szerepel Kolbenheyer Ferenc neve.²¹ Ha valóban igaz, hogy Kolbenheyer Berlin után Zürich felé vette útját, az felveti annak lehetőségét, hogy a

⁷ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. Bp., 1899. 728.; Németh Sára: Kolbenheyer Mór. Bp., 1938. 19., 25., 26.

⁸ Németh Sára: Kolbenheyer Mór. Bp., 1938. 26.

⁹ Csatkai Endre: Ki építette a soproni Liszt Ferenc Művelődési Házat? Sz. 21 (1967), 283.

¹⁰ MOL X. 3917. A 2693–2708. (Soproni Evangélikus anyakönyvek)

¹¹ Ezúton szeretném megköszönni Edita Prihodova professzornak, a Rózsashegyi Katolikus Egyetem Szlovák Nyelv és Irodalom tanárszék vezetőjének önzetlen segítségét, aki felkutatta az Eperjes-Alsósebes-i ferences kolostor levéltárában a 19. századi evangélikus anyakönyveket, és bennük Kolbenheyer Ferenc születésének bejegyzését. Köszönöm továbbá Kiss Szemán Róbert segítségét, aki közvetítette kérésemet és a választ is.

¹² Prešov/Nižná Šebastova (Eperjes/Alsósebes), Ferences kolostor levéltára. Eperjesi német-magyar evangélikus lelkészség anyakönyve 915. leltári sz. pp. 486–487.

¹³ BzU X. (1881) 20.; Él V. (1881) 20.; FL XVIII. (1881) 53.

¹⁴ BzU X. (1881) 20.; Él V. (1881) 20.; FL XVIII. (1881) 53.

¹⁵ FL XVIII. (1881) 53.

¹⁶ Szögi László – Kiss József Mihály: Magyarországi diákok a bécsi egyetemeken és akadémiákon 1849–1867. Budapest, 2003. 317. No 5370. Ezúton köszönöm meg Csáki Tamásnak, hogy a könyvsorozatra felhívta figyelmemet.

¹⁷ Uo. 173 No. 2460.

¹⁸ ALBK 21. Bd. 232.

¹⁹ Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon. 1789–1919. Budapest 2001. 504. „A mai egyetemen [Technische Universität Berlin–Charlottenburg] a jogelődök iratanyagából csak 1868-tól maradtak meg a hallgatói nyilvántartások.” A névmutatóban nem szerepel Kolbenheyer Franz neve.

²⁰ BzU X. (1881) 20.; Él V. (1881) 20.

²¹ Szögi László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919. Budapest, 2000. 179.

korszak legjelentősebb építésének, az akkor Zürichben tanító Gottfried Sempernek volt ott tanítványa, vagy szeretett volna az lenni. Egyébként mi oka lehetett egy kezdő építésznek Zürichbe mennie? Jó munkalehetőségeket nem remélhetett, hiszen a keresletet kielégíthették – az akkor legjobbnak tartott – zürichi Technische Hochschulén végeztek. Ide tanulás céljából jöhettek távolabbról az építészek. (Ez azonban mindössze következtetés, amit konkrétum nem támaszt alá.)

A külföldi pályakezdés „hírei” a messziről jött ember képét vetítik elénk: több nekrológban is szerepel, hogy 1866-ban a berlini Schinkel-pályázat első díját nyerte el.²² Ám Eva Börsch Supannak Berlin 1840–1870 közötti építészetét feldolgozó nagy monográfiájában, ahol a függelékben az összes Schinkel-pályázatot és azok díjazottjait is felsorolja, nem szerepel Kolbenheyer Ferenc neve.²³ Olvashatunk arról, hogy „Zürichbe ment, hol egy francia vagyonos magánzó számára gyönyörű villát épített”, majd a baseli redout pályázaton nyert első díjat és kiviteli megbízást,²⁴ és hogy „Svájcban a solothurni kantonban Beckberg kastélyát állította helyre”.²⁵ Ezeket az információkat nem tudtuk ellenőrizni, hitelességüket – az előzők értelmében – nem szavatoljuk. Azt azonban valószínűnek tartjuk, hogy tanulmányi utazást tett Európában, ha nem is járta be „jóformán egész Európát”, mint azt Csatkai Endre írta.²⁶ Mindenesetre, hogy utazott, vagy szándékozott utazni, azt alátámasztja a Németh Sára által közölt levél, amelyben Kolbenheyer Mór Pulszky Ferenctől kér támogatást, hogy fia utazási ösztöndíjat kaphasson római és nápolyi utazása költségeinek fedezésére.²⁷

Kolbenheyer Ferenc a hatvanas évek legvégén – talán a soproni Vigadó és Kaszinó épületére kiírt pályázat hírére – térhetett haza Magyarországra. Első igazolható magyarországi ténykedése a soproni Kaszinó építészeti pályázatára készített terve volt 1869-ben. A pályázati terveket és iratokat nem ismerjük, Csatkai Endre és Winkler Gábor is említi, hogy a pályázatot Kolbenheyer nyerte meg, de az épületet ismeretlen okból mégsem az ő, hanem Ludwig Wächtler bécsi építész terve szerint építették fel 1870–1872 között.²⁸ Winkler, bár a terveket ő sem ismeri, a két építész egyéb munkáinak ismeretében meggyőzően érvel amellett, hogy a megvalósult épület a Kolbenheyer-féle változat jelentős neoreneszánsz elemeit is magán viseli.

A nekrológok szerint Kolbenheyer Ferenc 1868-ban²⁹ érkezett meg (Buda)Pestre, de hiteles információink csak 1870-től vannak róla. A szakirodalomban Kolbenheyer Ferenc neve először Benkó Károly építőmester társaként jelent meg. Ennek a társas kapcsolatnak a története is meglehetősen homályos. Benkó Károly 1869-ben kapott

²² BzU X. (1881) 20.; Él V. (1881) 20.

²³ Eva Börsch-Supan: Berliner Baukunst nach Schinkel 1840–1870. München 1977. 807. 1866-ban, amikor a téma Kolbenheyerhez valóban közelálló lehetett: „Der Entwurf zu einer evangelischen Hauptkirche mit 2500 Sitzplätzen” – az első díjat Jean Merzenich, a másodikikat (a Schinkel-érmet) Ferdinand Wendeler, Julius Hochberger és Hugo Licht nyerték. Kolbenheyer neve a többi pályázat nyertesei között sem szerepel, mindez nem zárja ki, hogy indult a pályázaton.

²⁴ BzU X. (1881) 20.; Él V. (1881) 20.

²⁵ Csatkai Endre: Ki építette a soproni Liszt Ferenc Művelődési Házat? SSz. 21 (1967), 283.

²⁶ Uo.

²⁷ Németh Sára: Kolbenheyer Móric. Bp., 1938. 87–88.

²⁸ Csatkai Endre: Ki építette a soproni Liszt Ferenc Művelődési Házat? SSz. 21 (1967), 283.; Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. Bp., 1988. 112, 222.

²⁹ BzU X. (1881) 20.; Él V. (1881) 20.; FL XVIII. (1881) 53.

építőmester-jogot,³⁰ a következő öt évben 44 pesti építkezéséről tudunk,³¹ amelyek között a szokásos kisebb jelentőségű átalakítások, toldalékok, emeletráépítések mellett néhány két-, három- és négyemeletes lakóház is található; közülük mindössze kettőben szerepel társként Kolbenheyer Ferenc neve.³² Benkó Károly építőmester cégét 1871 szeptemberében jegyezte be a Pesti Váltótörvényszék az egyéni cégek jegyzékébe,³³ majd 1875. május 24-én a „Benkó Károly és társa nyergesújfalusi cementgyár” céget a társas cégek jegyzékébe.³⁴ Egyik cég bejegyzésében sem szerepel Kolbenheyer Ferenc neve,³⁵ mindössze a társas cég iratai között, egy mellékelt szerződésben,³⁶ miközben közösen szignáltak építési terveket,³⁷ az újságokban tervezőtársakként említik őket,³⁸ és Kolbenheyert a nyergesújfalusi cementgyár résztulajdonosaként is említik.³⁹

A társas kapcsolat kezdetéről nincs pontos információ. A később közös műként szereplő pesti régi börzeépület tervét Benkó még egyedül jegyezte 1869-ben,⁴⁰ a Kassa-oderbergi Vasúttársaság székházának terveit 1870. április 20-án már közösen szignálták.⁴¹ (Kevésbé később, 1870. június 30-án Benkó Károly feleségül vette Kolbenheyer Ferenc hűgát, Kornéliát.)⁴² A társas kapcsolat tehát 1870-ben, esetleg 1869-ben kezdődött.

A sajtóban a Benkó és Kolbenheyer cég neve alatt szerepelt a II. világháborúban elpusztult, Duna-parti régi börzeépület (1869–1872),⁴³ közösen pályáztak és nyertek díjat a Koronaherceg utcai főposta épület pályázatán (1870),⁴⁴ a cég neve alatt jelent meg a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében a Margitszigetre tervezett villájuk tervrajza, Ney Béla méltató írása kíséretében (1871).⁴⁵ Az egykorú szakirodalomban nem szerepel, de levéltári dokumentumokból tudható, hogy a közös cég tervezte a

³⁰ Komárik Dénes: Építésképzés és mesterfelvétel a XIX. században. Pesti mesterek és mesterjelöltek. Építés-Építészettudomány. III. (1971) 391.; valamint BFL VII.2.e. Cégbírósi iratok Cg. 1876/2476 sz. Benkó Károly építőmester cég-iratai 56045/1871. sz. cégbejegyzési aktában Pest szabad királyi város tanácsa által Benkó Károly részére 1869. április 1-én kiadott építőmesteri iparengedély.

³¹ Hidvégi 2004. II. 1870–1873.

³² Hidvégi 2004. II. 1870–1873. No. 7131. (Kassa-oderbergi Vasúttársaság székháza); uo. No. 9476 (Sugárút 135. sz. villa)

³³ BFL VII. 3.c. E.B. Pesti Váltótörvényszék Egyéni cégek jegyzéke 6.B. 155. lap.

³⁴ BFL VII. 3.c. E.B. Pesti Váltótörvényszék Társas cégek jegyzéke 6. 2. lap.

³⁵ U.o. és BFL VII. 2.e. cégbírósi iratok Cg. 1876/2476 (egyéni), és Cg. 1876/109. (társas)

³⁶ BFL VII. 2.e. cégbírósi iratok Cg. 1876/109 sz. csomóban egy 1875. október 25-én kelt Nachtrags-Vertrag-ban említik, hogy az 1870. november 8-án Varga László, Benkó Károly, Kolbenheyer Ferenc és Renschler Vilmos által alapított társaságból (Sattel-Neudorfer Cementfabrik) 1875. április 22-én kilépett Varga László és Kolbenheyer Ferenc. (A szerződés tárgya egyébként, hogy Benkó Károly 33 530 forint adóssága fejében átadja Perjál Mártonnak a cégben birtokolt fele tulajdonát.)

³⁷ A Kassa-oderbergi Vasúttársaság feldunasori székháza, a Sugárút 135. sz. villa.

³⁸ A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye V. (1871) 145–146.; VÚ XX. (1873) 190.

³⁹ FL 1875. 174. „Benkó Károly most már egymaga amaz építési és cementgyári cég tulajdonosa, melyben eddig sógora: Kolbenheyer Ferenc (jelenleg miniszteri építész) is társa volt.”

⁴⁰ BFL XV. 312. ÉB 1319/1869.; VÚ XX. (1873) 190.

⁴¹ BFL XV. 312. ÉB 330/1871.

⁴² MOL X.3917 A. 2703. Egyházi anyakönyvek mikrofilm gyűjteménye, Sopron házassági anyakönyvek Vol. 25. Seite 87. 1870 No. 52. Benkó Károly ekkor 32 éves, és özvegy volt, a menyasszony 21 éves hajadon. Az eskető lelkész Kolbenheyer Mór volt. Benkó Károly és Kolbenheyer Kornélia fia volt a családnévét 1906-ban belügyminiszteri engedéllyel (44 372/1906. sz.) anyai nagyanyja vezetéknévére változtatva, Medgyaszay István (1877–1959) építész, a soproni színház tervezője. (L. BFL XV. 20. mikrofilmtár Egyházi anyakönyvek. A.6. Bp. Budapest Deák téri evangélikus magyar egyházközség 2/16 kereszteségi anyakönyvek, 340. lap 1877. 137. sz.)

⁴³ A pesti áru- és értéktőzsze új épülete. VÚ XX. (1873) 190.

⁴⁴ Magyarország és a Nagy Világ 1870. dec. 11. 599.

⁴⁵ A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye V. (1871) 145–146. VII.–VIII. tábla.

Kassa-oderbergi Vasúttársaság feldunasori székházát (1871),⁴⁶ Benkó és Kolbenheyer szignálták a Sugárút 135. számú (ma Andrassy út 123.) villa terveit (1872).⁴⁷

1873-ban bekövetkezett a pénzügyi krach, az építkezések egy időre leálltak, Benkó cége is anyagi nehézségekkel küzdött, 1876 novemberében kérte egyéni cégének törlesztését a cégjegyzékből, mert – mint írta – „a bekövetkezett felette kedvezőtlen üzleti viszonyok folytán építészeti üzlettemmel felhagytam”.⁴⁸ Tevékenységét a nyergesújfalusi cementgyárban is változott formában folytatta csupán.⁴⁹ Kolbenheyer Ferenc 1874-ben kiváltotta az építési iparendélyt, és nevével legközelebb már mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) építészével találkozunk.⁵⁰ (Csatka Endre azt írta, hogy Kolbenheyer Ferenc 1868-ban miniszteri építész lett.⁵¹ Ez felettébb valószínűtlen, mert a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium építészeti posztját Trefort szerteremtette meg, aki 1872-től volt miniszter.⁵² Csatka tévedését az okozhatta, hogy a szakirodalomban ismételtelen feltűnt az a téves adat, hogy a budai II. kerületi katolikus főgimnáziumot Kolbenheyer Ferenc építette 1869-ben.⁵³) A szaklapok nekrológiai szerint „1874-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szerződtette építésznek”,⁵⁴ a levéltári adatok is ezt az időpontot igazolják.⁵⁵

1871-ben elhunyt Eötvös József, őt rövid időre Pauler Tivadar követte a kultuszminiszteri székben, majd 1872-től 1888-ban bekövetkezett haláláig Trefort Ágoston. Trefort célja – a népiskolákat preferáló Eötvöstől eltérően – a közép- és a felsőoktatás kiemelt fejlesztése volt. E koncepció megvalósításának előfeltétele volt az oktatás tárgyi feltételeinek a kor igényei szerinti megteremtése, azaz magas színvonalú középiskolák és egyetemi épületek felépítése. E cél érdekében 1875-ben létrehozta a VKM IX. építési ügyosztályát, ahol Kolbenheyer Ferenc lett az első vezető építész.⁵⁶

A történet itt ismét homályos. A VKM iratanyaga nagyrészt elégett az Országos Levéltárban, csak szórványok maradtak belőle, levéltári kutatásra tehát nincs mód. A nyomtatott források nem adnak magyarázatot arra, hogy az alig 35 éves, szerény korábbi munkássággal rendelkező fiatal építész hogyan jutott ilyen felelősségteljes megbízatáshoz, amikor tekintélyesebb építészek is rendelkezésre álltak, mint például Weber Antal (1823–1889), aki 1881-től követte Kolbenheyert ebben a beosztásban. Honnan ismerhette őt Trefort? Ki hívhatta fel rá a figyelmét? A szálak, mint az 1870-

⁴⁶ Hidvégi 2004. II. 1870–1873. No. 7131. ÉB. 330/1871.

⁴⁷ BFL IV. 1305. 2337/1872 ÉB.; építési engedély: BFL IV. 1303 f. 29 891/1872

⁴⁸ BFL VII.2.e. Cégbírósági iratok, Cg. 1876/2476, 1876. nov. 8-i beadvány.

⁴⁹ BFL VII.2.e. Cégbírósági iratok, Cg. 1876/109. Benkó Károly 1875. novemberében kilép az 1875. májusában alapított cégből, helyette belép Perjáth Márton; ő 1879-ben kilép és 1880 áprilisában belép Benkó Kornélia szül. Kolbenheyer (Benkó Károly felesége), aki majd 1883-ban kilépve kérte a cég törlesztését a társas cégek közül. A cég neve egész idő alatt változatlanul: Benkó Károly és társa, címvezető: Benkó Károly. Ezeknek a ki- és belépéseknek oka ill. célja az lehetett, hogy el akarták kerülni, hogy az építési vállalkozás anyagi nehézsége vagy csődje magával rántsa a nyergesújfalusi cementgyárat is.

⁵⁰ BFL IV. 1406.b. III. 491/1874. 22 401/1874. ápr. 16. A VKM közli a főváros tanácsával, hogy a lipótvárosi kath. főgimnázium kivételével Kolbenheyer Ferencet bízta meg.

⁵¹ Csatka Endre: Ki építette a soproni Liszt Ferenc Művelődési Házat? SSz. 21 (1967), 283.

⁵² Mann Miklós: Trefort Ágoston élete és működése. Bp., 1982. 71.

⁵³ VÚ XXVIII. (1881) 16.; Edvi Illés Aladár: Budapest műszaki útmutatója, Bp. 1896. 147.; Thirring Gusztáv: Budapest részletes kalauza. Bp. 1926. 125.; ALBK (Thieme–Becker) XXI. Bd. 232. ML 1935. I. 575; ML 1981. II. 662.

⁵⁴ ÉI V. (1881) 20.; BzU X. (1881) 20.

⁵⁵ BFL IV. 1407.b. III. 491/1874.

⁵⁶ Mann Miklós: Trefort Ágoston élete és működése. Bp., 1982. 71.

es években oly sokszor – különösen, ha felvidéki származású lutheránusokról van szó – Pulszky Ferenchez vezetnek. Pulszky már ifjú korában, még Eperjesen jó barátságba került a nála néhány évvel fiatalabb Treforttal, és ez a barátság a későbbi időkig fennmaradt.⁵⁷ Másrészt régi jó barátságban volt Kolbenheyer Mórral is.⁵⁸ A Pulszky Ferenchez intézett – korábban már hivatkozott – levelében, Kolbenheyer Mór Ferenc fiát „Ihrem Patkinde”-ként, az Ön keresztfiaként említi.⁵⁹ Az anyakönyvi bejegyzésből tudhatjuk, hogy valóban Pulszky Ferenc volt Kolbenheyer Ferenc egyik keresztapja, és keresztnevét az ő tiszteletére kaphatta.⁶⁰ Könnyen elképzelhető, hogy Pulszky említhette Trefortnak közös ismerősük, netán egykori barátjuk Berlinből építészként hazatért fiát. Ámde lehetett közvetlenebb kapcsolat is. A fent leírtakból vélhető, hogy Trefort még Eperjesről, az 1830-as évek második feléből, mint hasonló érdeklődésű férfit ismerte Kolbenheyer Mórt, s amikor 1872-ben Sopronban lépett fel képviselő-jelöltként, ez az ismeretség megújult. Trefort több cikluson keresztül volt Sopron képviselője.⁶¹ igen valószínű, hogy találkozott Kolbenheyerrel, aki megemlíthette neki hazatért fiát. Tény, hogy 1874-ben Kolbenheyer Ferenc neve már mint miniszteri építész szerepel a fővárosi mérnöki hivatal iratai között.⁶² (Trefort Ágoston és Kolbenheyer Ferenc viszonyának a főnök-beosztott kapcsolatnál szorosabb voltát jelzi, hogy az építész 1878 decemberében született fiát a miniszter kevésbé korábban, Bosznia megszállásakor vérhasban elhunyt fiáról⁶³ Ervinnek nevezte, és a gyermek keresztapja Trefort Ágoston lett.⁶⁴) A személyes kapcsolaton alapuló bizalom azonban nem pazarlódtott méltatlanra; a Vasárnapi Újság legképzettebb építészeink egyikének titulálta,⁶⁵ és megvalósult épületei is ezt igazolják.

Kolbenheyer Ferenc miniszteri építész tevékenységének irodalma is tévedéssel kezdődik. A Vasárnapi Újságban és a Fővárosi Lapokban a Kolbenheyer haláláról megemlékező hírek már a világba röpdítették a téves információt, miszerint ő építette a budai főgimnáziumot.⁶⁶ Edvi Illés Aladár 1896-ban megjelent, megbízhatónak tartott áttekintő kalauzától a mai napig követhető a szakirodalomban az a vélekedés, hogy Kolbenheyer Ferenc tervezte volna a budai Ilona (ma Szabó Ilonka) utcai (akkor) II.

⁵⁷ Pulszky Ferenc: Életem és korom. I. Bp., 1958. 120. valamint Trefort visszaemlékezéseire hivatkozva Mann Miklós: Trefort Ágoston élete és működése. Bp., 1982. 9.

⁵⁸ Pulszky Ferenc: Életem és korom. I. Budapest, 1958. 429. „Feleségemet ideiglenesen elhelyeztem a soproni papnál, Kolbenheyeréknél, ki azelőtt Eperjesen volt pap, s nekem kedves ismerősöm; régi időkben sokat voltunk együtt, mert ő előszeretettel foglalkozott a magyar irodalommal, s fordította Garay, Vörösmarty és Petőfi költeményeit.” írta az 1848 októberéről szóló fejezetben.

⁵⁹ Németh Sára: Kolbenheyer Mór. Bp. 1938. 87.

⁶⁰ Prešov/Nižná Šebastova (Eperjes/Alsósebes) Ferences kolostor levéltára. Eperjesi német-magyar evangélikus lelkesítés anyakönyve 915. leltári sz. pp. 486–487. Kolbenheyer a keresztségben a Paul Wolfgang Franz nevet kapta. Keresztapjai: Wolfgang Menzel, Carl Kolbenheyer, Franz Pulszky, Andreas Vandrák és Andreas Schmidt voltak.

⁶¹ Mann Miklós: Trefort Ágoston élete és működése. Bp., 1982. 67.

⁶² BFL IV. 1406. b. III. 491/1874. 22 401/1874. ápr. 16.

⁶³ Mann Miklós: Trefort Ágoston élete és működése. Bp., 1982. 142.

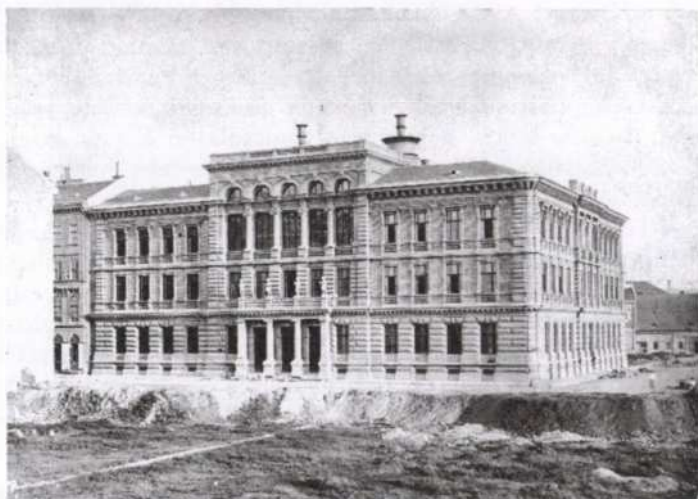
⁶⁴ BFL XV.20. egyházi anyakönyvek mikrofilm gyűjteménye A3 Deák téri német egyházközség, 4. Bd. Getaufte 1868–1879. 231. lap No.49. Az 1878. dec.30-án született gyermek neve: Ervin Guido József, szülők: Kolbenheyer Ferenc és Hein Amália, keresztszülők: Trefort Ágoston v.k. miniszter és Medgyaszay István Duna gőzhajózási igazgató. (Aki természetesen nem azonos a későbbi építéssel, hiszen ő a keresztelés időpontjában egyéves volt. Keresztanyja a bejegyzésben nem szerepel.)

⁶⁵ VÚ XXVIII. (1881) 16.

⁶⁶ VÚ XXVIII. (1881) 16.; FL XVIII. (1881) 53.

kerületi katolikus főgimnáziumot 1869-ben.⁶⁷ A budai katolikus főgimnázium azonban 1872–1876 között épült,⁶⁸ s noha a levéltárból hiányoznak a rá vonatkozó dokumentumok, szinte biztosnak tekinthetjük, hogy terveit – ahogy azt 1877-ben, részletes ismertető cikkében a *Bauzeitung für Ungarn* megírta – Lippert és Schmidt építésszek készítették.⁶⁹ A lap a közreműködő szakembereket is megemlítette, akik között nem szerepel Kolbenheyer Ferenc.⁷⁰ Ország Sándor 1884-ben még tudta, hogy kik tervezték a budai főgimnáziumot.⁷¹

Az V. kerületi, Lipótvárosi, Markó utcai gimnázium története mondhatni problémamentes. Trefort miniszter 1874 februárjában fordult az iskola építése ügyében a főváros tanácsához, 1874. március 16-án mutatták be a terveket, és április 16-án közltek a tanáccsal, hogy a kivitelezéssel Kolbenheyer Ferencet bízták meg. (Itt a neve mellett még nem szerepel a „miniszteri építész” titulus.) 1876. szeptember 3-án kelt a használatbavételi engedély, tehát az 1876/77-es tanévet már megkezdhették az épületben⁷² (1. kép).

1. kép. A lipótvárosi állami gimnázium épülete a pesti Markó utcában 1876 körül. Klösz György felvétele (BFL).

⁶⁷ Edvi Illés Aladár: Budapest műszaki útmutatója, Bp. 1896. 147.; Thirring Gusztáv: Budapest részletes kalauza. Bp. 1926. 125.; ALBK (Thieme–Becker), XXI. Bd. 232.; ML 1935. I. 575; ML 1981. II. 662.; Új Magyar Életrajzi Lexikon, főszerk. Markó László, Bp. 2002. III. 1021.

⁶⁸ Budapesti Lexikon. Szerk. Berza László. I. 361. Egyetemi Katolikus Gimnázium. (Szalay Gyula: A 250 esztendő kir. kat. gimnázium, Bp. 1937-re hivatkozva.)

⁶⁹ BzÜ. VI. (1877) 33–35. + 7. sz. melléklet. A Lippert név bizonyosan Lippert József (1826–1902) esztergomi érseki építész jelöli, aki 1864-től töltötte be ezt a tisztséget; Schmidt kiléte azonban talányos. Talán Friedrich Schmidt volt Lippert tanácsadója, és ezért szerepelt kettőjük neve alatt az építkezés? (Lippert József építész tevékenységét Schmidt munkatársaként kezdte.)

⁷⁰ Architect: Lippert-Schmidt; Bauleitenden Architect, von Seite der Regierung aufgestellt: Adolf Brecka k.u. Ingenieur; Baumeister und Steinmetz: Ludwig Hofhauser; Bildhauer: Johann Hutterer. Ld. BzÜ. VI. (1877) 35.

⁷¹ Ország Sándor: Budapest középítkezései 1868–1882. Bp. 1884. 120. A II. kerületi királyi katolikus főgimnázium tervezőiként „Lippert és Schmidt”-et említi.

⁷² BFL IV.1407.b. III. 491/1874.

A kétemeletes épületben összesen 14 tanterem, 5 szaktanterem, tanári tanácsterem, több tanári dolgozószoba, két könyvtár volt, továbbá a második emeleten, a Markó utcai közép részen a termeknél magasabb, nagy, ötablakos díszterem, amelynek falait Lotz-freskók díszítették. A földszinten a négyszobás igazgatói lakás mellett volt egy kapus-lakás és egy szolgálakás is. Az iskola tehát az akkori igények szerinti összes szükséges helyiséggel rendelkezett. A 4+5+4 tengelyes főhomlokzat a Markó utcára, a 4+3+4 tengelyes oldalhomlokzat a Sólyom (ma Bihari János) utcára fordul. A Markó utcai főbejárat háromhajós előcsarnokba vezet, amely a háromkarú fölépcsőházban folytatódik.⁷³ A Markó utcai homlokzat középrizalitjában a díszterem kiemelkedő tömege ad hangsúlyt az épületnek. Ezt az iskolát mindig Kolbenheyer Ferenc műveként ismertette a szakirodalom.

2. kép. Az egyetemi klinikák az Üllői úton, 1885 után. Klósz György felvétele (BFL).

Az egyetemi építkezésekbe 1874-ben, az Üllői úti „első sebészeti kóroda” (Sebészeti Klinika) tervezésével kapcsolódott be Kolbenheyer Ferenc.⁷⁴ Korábban a nála négy évvel idősebb, szintén Berlinben tanult Szkalnitzky Antal tervezett egyetemi épületeket: Egyetemi Könyvtár (1873–1875), Élettani Intézet (1873–1875), a pesti tudományegyetem Szerb utcai szárnya (1873–1875).⁷⁵ Az Üllői út, Mária utca, Ósz (ma: Szentkirályi) utca által közrefogott területen az 1870-es évtizedben létesült a pesti egyetemi klinikák első telepe.⁷⁶ A sebészeti kóroda (1874–1877)⁷⁷ volt az épületek kö-

⁷³ Uo. és BzU. V. (1876) 324., 9.sz. tábla.

⁷⁴ Ennek helyszínrajzán, 1874. júl. 24-i keltezéssel szerepel először az aláírása „min. építész” megjelöléssel.

⁷⁵ Sisa József: Szkalnitzky Antal, egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon. Bp., 1994. 130–147.

⁷⁶ Már Kolbenheyer halála után szerezte meg a VKM a telektömb Baross utca felőli telkeit, és lett ezáltal teljes a klinikai telep.

⁷⁷ BFL IV. 1407.b. III. 1606/1874; uo. III. 58/0876.

zött az első, amelyet a Kórbonctani Intézet (1876–1878),⁷⁸ majd egy kisegítő épület (az ún. főző és mosó intézet, 1877–1878)⁷⁹ és az első belgyógyászati kóroda (1878–1880)⁸⁰ követett. Ezeket Kolbenheyer Ferenc tervezte. A két Üllői úti szárnyat összekötő központi épület és a második belgyógyászati klinika megépítése már utódjára, Weber Antalra maradt (2. kép).⁸¹ A klinikai telep lényegét tekintve pavilonrendszerben épült, azaz az egyes szakklinikák külön-külön épületet kaptak, ámde az Üllői úti front, ahol a sebészeti, a központi és a belgyógyászati épületet kapuzatszerű összekötő nyaktagokkal összekapcsolták, egységes monumentális főhomlokzattal fordul a főútvonal felé. Ezt a hatalmas épülettömböt a két mellékutca felé – az amfiteátrális előadó-termeket magukba foglaló – félhengeres tömegek zárták. Ezek a hatalmas ablakokkal tagolt épületszárnyak adtak különleges hangsúlyt a klinikaépületnek. (A keleti – a Mária utcai – szárny 1956-ban a harcok alatt megsérült és nem állították vissza eredeti formájában, a nyugati – Szentkirályi utcai – oldalt, vélhetően gazdasági megfontolásból, többszörös szintmegosztással gazdaságosabban kihasználhatóvá alakították.)

A klinikai építkezésekkel párhuzamosan folyt az Országos Rabbiképző Intézet tervezése, illetve építkezése (1875–1877). A Rabbiképző, vagy más néven rabbi-szeminarium formálisan nem volt egyetem, de a rabbi képzését addig egyedül végző jesiváktól eltérően világi felsőoktatási intézmény volt. Létesítését az 1868-as zsidó kongresszus eredményeként létrejött neológ hitközség egyetértésével, az izraelita tanügyi alaptól a VKM, személy szerint Trefort Ágoston miniszter támogatta.⁸²

A Rabbiképző Intézet a Józsefvárosban, a Bérkocsis és a Bodzafa (ma Somogyi Béla) utca sarkán épült (3. kép). A Markó utcai gimnáziumhoz hasonlóan ez is iskolaépület, két emeletén 15 tanteremmel, valamint tornateremmel, rajzteremmel, könyvtárral; van a földszinten gyűlésterem és imaház is.⁸³ Az egykorú leírás szerint: „sarokhelyiségében, az első és második emeletre átterjedő díszes imaterem áll”,⁸⁴ amelynek jelentősége természetesen nagyobb, mint egy gimnáziumi imateremé. Ezért került az épületen belül kiemelt helyre, a sarokrizalitba.

A Rabbiképző Intézet épülete eltér a Kolbenheyer által kedvelt és a kor pesti építészetét meghatározó neoreneszánsz stílustól. Speciális elegye a moreszk és a román kori elemeknek,⁸⁵ a korábbi években Közép-Európában zsinagógák építésében előszeretettel alkalmazott modornak. Ha elfogadjuk az általános véleményt, amely Kolbenheyer tevékenységét a berlini áttételű neoreneszánszhoz köti,⁸⁶ ezt az épületet szintén kapcsolhatjuk berlini előzményekhez, a Knoblauch tervezte Oranienburgerstrasse-i zsinagógához (1859–1866), de vitathatatlan rokonságot mutat a pesti

⁷⁸ BFL IV. 1407.b. III. 58/0876.; VÚ XXV. (1878) 681–682.

⁷⁹ BFL IV. 1407.b. III. 58/0876.

⁸⁰ BFL IV. 1407.b. III. 730/1878.

⁸¹ Ybl Ervin: Weber Antal. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények I. (1958) 431–432.

⁸² Az 1872. évi szeptember hó 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai XVII. kötet. Bp., 1874. 89–108. 713. sz. Trefort Ágoston jelentése 1874. május 28-án. Jelentés az izraelita iskola alapról.; VÚ XXIV. (1877) 630.

⁸³ BFL IV. 1407.b. III. 622/1875.

⁸⁴ VÚ XXIV. (1877) 630.

⁸⁵ Ország Sándor: Budapest középipítkezései 1868–1882. Bp., 1884. 122. „A rabbi-seminarium...Kolbenheyer Ferenc tervei szerint középkori stílyben épült.”

⁸⁶ Edvi Illés Aladár: Budapest műszaki útmutatója, Bp., 1896., 100. „a berlini irányt követő Kolbenheyer Ferenc”; uo. 147. Kolbenheyer az V. ker főgimnáziumot „berlini modorú renaissance stílyban” építette.

Dohány utcai zsinagógával is (Ludwig Förster, 1854–1858). Az épületet Kolbenheyer Ferenc tervezte Freund Vilmos közreműködésével, akinek a belső kialakításának feladata jutott.⁸⁷

3. kép. A Rabbiképző Intézet a pesti Bérkocsis és a Bodzafa (ma Somogyi Béla) utca sarkán 1878 körül. Klöz György felvétele (BFL).

A hivatalos iratok szerint Kolbenheyer Ferenc tervezte a sugárúti mintarajztanoda épületét is (1875–1876, ma Képzőművészeti Egyetem),⁸⁸ ám erről a tényről a szakirodalom megkezdte. A Leonhardt–Melan-féle 1885-ös Sugárút-térképen,⁸⁹ ahol helyel-közzel helyesen közlik az egyes épületek építészeit, az Izabella utca sarki mintarajztanoda tervezőjeként már Rauscher szerepel. Egy évvel korábban Országh Sándor is Rauscher műveként említi a mintarajztanodát.⁹⁰ Ez az adat él tovább, Rauscher Lajos egyetlen építészeti alkotásaként szokás említeni a mintarajztanodát.⁹¹ A VKM 1874. évről szóló jelentése ad magyarázatot a tervező kérdésére: „Rauscher tanár által készített tervek alapján Kolbenheyer Ferenc építész felügyelete alatt ... épült főhomlokzatát Rauscher tanár által tervezett, és Schultz (*sic*) Robert festő által

⁸⁷ VÚ XXIV. (1877) 630 „a vall. és közokt. miniszterium részéről Kolbenheyer Ferenc, az orsz. izr. iroda részéről Freund Vilmos, a közlekedési és közmunka miniszterium részéről, mint felügyelő mérnök Fest Vilmos építész-mérnökök bizáltak meg”; BzU VI. (1877) 239. szerint Freund a belső kialakításokat végezte, mert mőzeshitő lévén jobban tudott a rituális követelményekhez igazodni.

⁸⁸ BFL IV. 1407.b. III. 728/1875.

⁸⁹ Leonhardt, E.R.–Melan J.: Oeffentliche Neubauten in Budapest. Bp., 1885. Taf. 1.

⁹⁰ Országh Sándor: Budapest középítkezései 1868–1882. Bp., 1884. 187.

⁹¹ Magam is így említettem: Schickedanz Albert építőművész, In: Schickedanz Albert (1846–1915). Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban. Katalógus. Szerk. Gábor Eszter, Verő Mária. Bp., 1996. 13..

készített sgraffito festmények szőnyegként borítják.⁹² A kettős megbízatás eredetéről az előző évi jelentésben olvasható : „...a tanodai épület terve a tanári kar megállapodásához képest *annak egyik szakértő tagja által* (kiemelés tőlem – G.E.) egyrészt a célszerűség minden követelményének, másrészt a nemes izlés és egyszerű csin érvényre juttatása mellett a legszigorúbb takarékoságnak szemmel tartásával készítették el.”⁹³ A mintarajztanoda tanári kara – vagy személyesen Keleti Gusztáv igazgató – kívánsága lehetett, hogy az iskola igényeit pontosan ismerő Rauscher Lajost bízzák meg a tervezéssel. A Minisztérium – talán személyesen Trefort Ágoston – nem látta biztosítottnak a szakszerűséget, hiszen Rauschernek nem volt korábbi épülete, nem lehetett tudni, hogy egy ilyen nagyobb szabású építkezésre kellően felkészült-e. Így jöhetett létre az a kompromisszum, hogy Rauscher terve alapján Kolbenheyer felügyelete alapján készült az épület. Az alapkoncepció tehát Rauscheré lehetett, de a felelősség Kolbenheyeré.⁹⁴ A belső elrendezés és talán a homlokzati nyíláskiosztás is Rauscher elgondolása szerint készült – szerepe tehát túlterjedt a sgraffito festésén, de a technikai tervezés már Kolbenheyer vállán nyugodott. Rozinai István az 1883-ban megjelent Budapest építményei című albumban ezt a kettősséget a „tervezte: Rauscher L. építész, kivitte: Kolbenheyer F. építész” formában jelezte.⁹⁵

A mintarajztanoda is iskola volt, ámde tanterem helyett 14 rajzteremmel, pontosabban műteremmel. A kétemeletes épületen eredetileg nem voltak speciális műteremablakok (a maiak utólagos ráépítés eredményei), a különleges funkciót csupán az ablakok mérete és „sűrűsége” jelezte a figyelmes szemlélőnek. Az első emelet belmagassága szokatlanul nagy, itt egyenletes elosztásban az Izabella utcai oldalon 11, a sugárútin 7 ablak van, a második emelet már kevésbé magas, ámde itt az Izabella utca felől 15 (3+1+3+1+3+1+3) rendben csoportosítva), míg a Sugárút felől 11 (3+5+3) ablak van. Rauscher vagy Kolbenheyer így kívánta megoldani a festéshez kívánatos jó világítás és a reprezentatív útvonal házai sorába illő, palotaszerű megformálás egymásnak ellentmondó kívánalmát. A földszint és az első emelet közötti övparkányt és a második emeleti ablakcsoportok közötti falfelületeket sgraffitók díszítették; ezek Rauscher Lajostól származtak, aki a Sugárút más épületeit is díszítette ily módon.⁹⁶

Nem tartozott a mintarajztanodához, hanem önálló, csak részben oktatási célokra is szolgáló intézmény volt a botanikus kertben felépített üvegfestészeti intézet. A Kratzmann Ede által vezetett intézetben elsősorban templomi üvegfestményeket készítettek – ezért támogatta az intézményt a VKM –, de az akkor épülő sugárúti palotákba is készültek itt színes üveglablakok. Az épület terveit Kolbenheyer Ferenc készí-

⁹² A Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás 1874. évi állapotáról szóló s az Országgyűlés elé terjesztett 5. jelentése. Budapest, 1876. 462.

⁹³ A Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás 1873. évi állapotáról szóló s az Országgyűlés elé terjesztett 4. jelentése. Budapest, 1875. 157.

⁹⁴ Az iratokon Kolbenheyer felelős építőmesterként szerepel, bár ő nem a kivített vezető építőmester lehetett. A mintarajztanoda iratain nem szerepel a vállalkozó neve, de azt tudjuk, hogy az Üllői úti belgyógyászati klinika épületén, ahol szintén Kolbenheyer a „felelős építőmester”, a vállalkozó Bobula János volt. (BFL IV.1407.b. III.730/1878.)

⁹⁵ Divald K. – Rozinai I.: Budapest építményei. Budapest–Eperjes, 1883. 15. tábla.

⁹⁶ A mai Kodály köröndön a MÁV nyugdíjintézeti bérházat és az Andrássy út 132. számú – azóta lebontott – villát.

tette 1876-ban; az 5 műtermet tartalmazó, villaszerű megformálású magasföldszintes épületet 1878 májusában vették használatba.⁹⁷

A nekrológok két további pesti építkezését is említették: a siketnémák intézetét a városligeti erdősor mentén⁹⁸ és az evangélikus árvaházat a külső Dob utcában.⁹⁹ A Vasárnapi Újság az előbbi „zsidó siketnéma intézet”-ként nevezi meg.¹⁰⁰ Kolbenheyer halálakor még csak egy siketnéma intézet található a Budapesti cím- és lakjegyzékben: az István út 7. sz. alatt működő Izr. orsz. siketnémák intézete¹⁰¹ (ma: Bethlen tér 2, College International). Az építési iratokban és az intézet fennállásának harmincadik évfordulójára kiadott könyvben sem szerepel Kolbenheyer neve.¹⁰² Feltételezhetjük tehát, hogy ezt az épületet csak tévedésből tartották az ő művének.

Az evangélikus (máshol protestáns) árvaház 1876–77-ben épült, valóban Kolbenheyer Ferenc terve szerint (felelős építőmesterek: Preisz és Kirschenbaum), az akkori Dohány utca 39. sz. (máshol Fűzfa utca 39 és 26. sz.; ma: Magyarországi Evangélikus Egyház Kollégiuma, Rózsák tere 1.) alatt.¹⁰³ Ez az építkezés sem minisztériumi kezdeményezés volt: az építető a pesti protestánsok közössége, az ágostai hitv. evang. közösség, illetve a protestáns országos árvaegylet – az elnök Kochmeister Frigyes.¹⁰⁴ A szabadon álló kétemeletes szolid épület ma is áll a Rózsák tere Dohány utcai végfalán.

Az Építő Ipar és a Bauzeitung für Ungarn is részletes ismertetést közölt 1878. évi első számaiban a közelmúltban lezajlott pályázatról, három új közkórház tervezésére. A Kerepesi (ma Rákóczi) úton, az Üllői út külső részén (a barakk-kórház mögé) és Budán kívánt a főváros kórházat építeni. Kolbenheyer Ferenc mindhárom épületre pályázott, a Kerepesi úti első, az Üllői úti második díjat nyerte, míg a budai tervekre a kiadott három egyenlő díj egyikét kapta.¹⁰⁵ Kolbenheyer sikere érthető volt, hiszen ekkor már jelentős kórháztervezési ismeretei voltak, még ha a klinika követelményei nem is voltak teljesen azonosak a közkórházéval. A megvalósításra azonban nem volt lehetősége, mert mire a kórházak építésére sor került, Kolbenheyer Ferenc már nem élt. Az Építő Iparban megjelent nekrológ munkái között említi még a kolozsvári egye-

⁹⁷ BFL IV.1407.b. III. 1200/1876., BzU. VII. (1878) 317.; Képzőművészeti Szemle 1881. október. 145-146. Egyházművészeti Lap. 1882. jan. 18.

⁹⁸ ÉI V. (1881) 20. ; FL XVIII. (1881) 53.

⁹⁹ BzU X. (1881) 20.

¹⁰⁰ VU XXVIII. (1881) 16.

¹⁰¹ Budapesti cím- és lakjegyzék I. 1880–1881. 470. Az 1885. évi jegyzékben is csak ez szerepel.

¹⁰² BFL IV. 1407. b. III.610/1876. felelős építőmester: Kauszer János.; Emléklap az „Izraelita siketnémák országos intézete” harmincadik évi fennállásának emlékére. Budapest 1907. 6. Tervező: Freund Vilmos. Az építkezés nem minisztériumi, hanem magánkezdeményezés volt: Fuchs Antal (1818–1874) alapítványából az „Ált. izr. siketnémák intézete” egyesület szervezte.

¹⁰³ BFL IV. 1407b. III. 413/876.

¹⁰⁴ A névhasználat annyira következtelen, hogy egy iraton belül is változik (pl. uo. 23 193/1876. tanácsai sz.) külső oldalán „ágostai hitv. evang. közösség” a belsőn „protestáns közösség” szerepel.

¹⁰⁵ ÉI. II. (1878) 2–4.;12–13., 21–22., 31–32.; BzU. VII. (1878) 3. A kórházpályázaton az Üllői úti első díja Hauszmann Alajosé lett, ő más tervvel nem is pályázott, a Szent István kórház 1885-ben az ő tervei szerint épült meg; a Kerepesi úti második, az Üllői úti harmadik díját és a budai egyik díját Kauszer József nyerte, 1898-ban az ő tervei szerint épült meg a budai új Szent János kórház. A Kerepesi úton a Szent Rókus Kórház helyén nem építettek azóta sem újat.

tem vegytani laboratóriumát és a nagyszabású népiszkolát,¹⁰⁶ és valószínűleg Zalaegerszeg is áll egy általa tervezett iskola.¹⁰⁷

Kolbenheyer Ferenc építési munkássága alig egy évtizedre terjedt. 1881 januárjában Zsigmondy Vilmosmal Buziásfürdőre utazott, hogy a VKM kezelésében lévő, a Valálalap tulajdonát¹⁰⁸ képező fürdő fejlesztése céljából új fúrásokat végezzenek, és ott 1881. január 11-én, 40 éves korában szívszélhűdésben elhunyt.¹⁰⁹ Életműve csonka maradt, mint megannyi fiatalon elhunyt kor- és kortársának, Schultz Ferencnek¹¹⁰ (1838–1870), Unger Emilnek¹¹¹ (1839–1873), Szkalnitzky Antalnak¹¹² (1836–1878). Mire elkövetkezett a gazdasági válság utáni építési fellendülés, már az utánuk következők álltak a helyükre, és nevük feledésbe merült.¹¹³

Rövidítések

ALBK (Thieme-Becker) – Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. Hrsg. von Hans Volmer. 21. Bd. Leipzig, 1927.

BFL – Budapest Főváros Levéltára

BzU – Bauzeitung für Ungarn (Budapest, 1876–1896)

ÉB – Pestvárosi Építési Bizottmánya

ÉI – Építő Ipar (Budapest, 1877–1914)

FL – Fővárosi Lapok (Pest, Budapest, 1864–1903)

Hidvégi 2004 – Pest város Építő Bizottmányának iratai. Repertórium. Szerk. Hidvégi Violetta. BFL, Bp., 2004.

ML 1935 – Művészeti Lexikon² szerk. Éber László. Bp. 1935.

ML 1981 – Művészeti Lexikon² szerk.: Zádor Anna és Genthon István, Bp. 1981.

MMÉEK – Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye (Pest, Budapest, 1871–1944)

MOL – Magyar Országos Levéltár

VKM – Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

VÚ – Vasárnapi Újság (Pest, Budapest, 1854–1921)

¹⁰⁶ ÉI. 1881. 20.

¹⁰⁷ Szilágyi István: Szombathely városépítés- és építészettörténete a dualizmus korában. Szombathely, 2005.; Utcák, terek, emberek – Zalaegerszeg régi képeken, szerk. Megyeri Anna. Zalaegerszeg, 1997. Az ország más városaiban is állhatnak Kolbenheyer Ferenc által tervezett épületek, de a VKM iratanyagának pusztulása miatt ezeket csak a városokról megjelenő feldolgozások után lehet majd összegyűjteni.

¹⁰⁸ Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában. Budapest, 1999. 93.

¹⁰⁹ ÉI. 1881. 20.; BzU. 1881. 20-21. Az ÉI. szerint január 11-én, a BzU. szerint 12-én hunyt el. A nekrológok 41 éves korát említik.

¹¹⁰ Schultz Ferenc Bécsben Friederich Schmidt tanítványa volt. Ő kezdte Vajdahunyadvár restaurálását, amelyet majd Steindl Imre (1839–1902) folytatott.

¹¹¹ Unger Emilről még azt sem jegyezte meg az utókor, hogy Pollack Mihály unokája volt. Ő Berlinben tanult és Pesten elkezdett építkezéseit Ybl Miklós fejezte be. Rövid ideig a Sugárúti Építő Vállalat vezető építészé volt, e minőségében a Bécsből Pestre költözött és itt honosodott Petschacher Gusztáv (1844–1890) követte.

¹¹² Szkalnitzky Antal Berlinben tanult. Munkássága betegsége miatt már évekkal halála előtt véget ért. A VKM építkezései terén Kolbenheyer Ferenc követte őt, akit majd a mindkettőjükénél idősebb Weber Antal (1823–1886) követett.

¹¹³ Haláluk után negyed századdal, a Pallas Nagy Lexikona 1896-97-ben megjelent kötetiben már egyikük neve sem szerepel.

Ritka, hogy soproni születésű történelmi személyiség tevékenyen részt vett a világpolitika alakításában. Ilyen volt a 20. században Kánya Kálmán² politikus, külügyminiszter, aki noha fiatalon eltávozott a városból, személyiségében, mentalitásában – úgy véljük – sokat megőrzött itteni neveltetéséből, az itt tapasztaltakból. 1869. november 7-én született Sopronban, és ugyanitt, a Berzsényi Dániel Evangélikus Líceumban folytatta középiskolai tanulmányait. Innen a bécsi Keleti Akadémiára került. A Külügyminisztérium felügyelete alatt álló Keleti vagy Konzuli Akadémia a Monarchia egyik legelső iskolája volt. Az intézmény még az Oszmán Birodalommal folytatott intenzív diplomáciai kapcsolatok idején jött létre, innen kapta eredeti nevét (Orientalische Akademie), melyet Mária Terézia először Keleti Nyelvek Akadémiájára változtatott, majd az elnevezést 1898-ban Császári és Királyi Konzuli Akadémiára (K.u.K. Konsularakademie) módosították. Addigra nem csupán a név, hanem az intézmény jellege is megváltozott. Az eredetileg tolmácsképző intézetként működő iskola kezdetben a nevéhez híven keleti, arab, perzsa, török nyelvi képzésre fordította a nagyobb gondot, ám később fokozatosan nagyobb hangsúlyt kapott a nyugati nyelvek oktatása.

Az iskolába egyáltalán nem volt könnyű bekerülni. A jelentkezők alapos rostán voltak kénytelenek átmenni. Elengedhetetlennek számított a német nyelv tökéletes tudása, hisz az oktatás németül folyt. Szintén szükség volt a diplomáciai érintkezés során nélkülözhetetlen francia és angol nyelv ismeretére, de kötelező volt az olasz is. A monarchia egyéb nemzetiségeiből érkező diákok számára a magyar ismeretét is előírták. Az 1898-tól keleti és nyugati szekcióval működő intézményben az idegen nyelvek mellett diplomáciatörténeti, földrajzi, történelmi és nemzetközi jogi ismeretek oktatására összpontosítottak, és elsősorban a diplomáciai szolgálatra való felkészítést igyekeztek szolgálni. Az iskola a tudományos és nyelvi ismeretek átadása mellett nagy hangsúlyt helyezett a jó megjelenés, a viselkedés, protokoll, és a jó modor elsajátítására a hallgatókkal. A szintén Konzuli Akadémiát járt Hory András³ szerint a növendékekbe – akik között az iskolában és annak befejezése után az életben is nagyon szoros köteléket teremtett a több éves együttlét – mélyen beleivódott az *esprit de corps*, azaz a diplomáciai testület szellemisége, mely életre szóló hatással volt a kiválasztottakra.

¹ Askercz Éva szerkesztő- és munkatársunknak ajánlott dolgozatunkban elsősorban Kánya személyes, illetve legalapvetőbb politikai jellemvonásait igyekszünk bemutatni. Diplomáciai tevékenységét – a téma kiterjedtsége miatt – ezúttal csak érintőlegesen mutatjuk be. A témában végzett kutatást a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj tette lehetővé. Ezúton köszönöm a Collegium Hungaricum Berlin nagylelkű támogatását is, mellyel munkámat segítette. Köszönöm továbbá Kücsán Józsefnek és Molnár Józsefnek, hogy felhívták a figyelmemet néhány szakirodalmi részletre.

² Kánya ősei közül Kania Máttyás 1805-ben szerzett polgárjogot Sopronban. Fia, Nándor 1831-től külső tanácsos, tribunus majd 1848-tól a belső tanács tagja. 1861–1867 között polgármester. In: Házi Jenő: Soproni Polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982. 203.

³ Kánya személyéről rendkívül részletes – ám nem elfogulatlan – ismertetést olvashatunk Hory András diplomata visszaemlékezéseiben. A memoár kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi, a legfontosabb részleteket Pritz Pál rendezte sajtó alá: Hory András: Bukarestől Varsóig. Budapest, 1987.

Kánya 1892-ben tette le a konzuli növendéki vizsgát. Pályafutását is konzuli növendékként kezdte. Az akkori gyakorlat szerint a leendő diplomaták az alapos gazdasági kiképzést nyújtó konzuli akadémia befejezését követően a császári és királyi szolgálatban érték el a diplomáciai státusba való átminősítésüket.⁴ Kánya 1895-ben a fiumei magyar királyi tengerészeti hatóságához került, ahol az ott működő ipari és kereskedelmi kamarához osztották be. Még ugyanabban az évben Konstantinápolyba helyezték az ottani osztrák–magyar konzulátusra, ahol 1896-tól mint alkonzul működött. Pályájának további állomásai: 1896-ban Szaloniki, 1898-ban Moszkva. 1899-ben ideiglenesen a szentpétervári konzulátus vezetésével bízták meg, de irányította a kijevi és az odesszai kirendeltséget is. 1904-ben konzullá nevezték ki és a montenegrói Cetinje konzulátus irányítását bízták rá. 1905-től a közös külügyminisztériumban teljesített szolgálatot.⁵

1909-ben udvari, 1910-ben miniszteri tanácsossá nevezték ki, s ugyanettől az időtől a közös külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője lett. Alois Lexa von Aehrental báró, közös külügyminiszter sajtófőnökeként három évet töltött el. Feletteséről később igen elismerő hangnemben nyilatkozott. Aehrentalt a legtehetségesebb, legokosabb diplomatának tartotta, aki – ha kellett, és tiszta cél lebegett a szeme előtt – a legerélyesebben képviselte országa érdekeit.⁶ Kányát vélhetően lenyűgözte főnöke határozottsága, s később maga is hasonló következetességgel járt el hivatalában. 1913-ban Mexikóba akkreditálták, ahol mint a Monarchia követe és meghatalmazott miniszter a háború végéig teljesített szolgálatot.⁷

A Monarchia szétesését követően a magyar külügyi szolgálatban helyezkedett el. Német feljegyzések szerint „*meggyőződéses schwarz-gelb szellemiségű diplomatából meggyőződéses magyar nacionalistává vált.*” Közben korábbi francia-szimpatiaját éles antant-, és természetesen kisantant-ellenességre cserélte.⁸ Gyermekeit és fiatalokat leszámlálva alig tartózkodott Magyarországon, ezért a hazai helyzetet, adottságokat sem ismerte eléggé. A politikai viszonyokban kevésbé, a külügyi intézményrendszer és a diplomácia működési mechanizmusaiiban azonban alaposan jártas volt. Ismereteire óriási szükség is volt, így azokat hamar kamatoztathatta. 1920-tól 1925-ig a minisztérium vezértitkára, azaz a külügyminiszter állandó helyettese lett. Khuen-Héderváry Sándorral közösen nagy szerepe volt az önálló magyar külügyminisztérium felépítésében és működésének zökkenőmentessé tételében. Hory András szerint Khuen-Héderváryval egyenesen ő szervezte meg a külügyminisztériumot. A kissé túlzó megállapítást utóbb magának Horynak a szavai vonják kétségbe, amikor arról szól, hogy Kánya minden figyelmét csupán a külpolitika kötötte le, a Külügyminisztérium egyéb

⁴ Pritz Pál: A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig. In: Uő: A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Budapest, 1995. 47.

⁵ Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Szerk. Haefler István, Budapest, 1940. 570.

⁶ Kozma Miklós feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. Magyar Országos Levéltár (MOL) Kozma Miklós iratai. K. 429. Feljegyzések 1920–1924. 4. cím. f.68.

⁷ Kánya mexikói éveiről lásd Anderle Ádám – Kozári Mónika: A monarchia utolsó követe. Kánya Kálmán Mexikóban 1914–1919. Szeged, 1990. (II. kiadás: 1996). (La versión mexicana: Un húngaro en la revolución mexicana. Kálmán Kánya. México, 1999.) című könyvét.

⁸ Feljegyzés, Berlin, 1925. május 12. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, (PA AA) Berlin, Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Diplomatische und konsularische Vertretungen Ungarns in Deutschland. Bd. 1. 1920. április–1928. december.

teendőivel nem szívesen foglalkozott. Az adminisztráció, a személyi ügyek, illetmények kérdése nem érdekelte, az ezekkel való foglalkozást „házmesteri munkának” tartotta. Noha e forrásrészletben Hory Kánya külügyminiszteri időszakának hiányosságait taglalta, nem valószínű, hogy a szervezésben korábban részt vállaló minisztériumi vezetőktől később miniszterként teljesen elhanyagolta volna a közigazgatási feladatokat. Közelebb juthatunk az igazsághoz, ha tovább olvassuk Hory írását. Ebben arról panaszkodik, hogy Kánya külügyminisztersége idején a követek tájékoztatása is hiányos, rendszertelen, a tisztviselők fizetése és az előmenetel pedig rossz volt. Hory saját bevallása szerint próbálta is ösztökélni Kányát e hibáinak kiküszöbölésére, ám Kánya átnézett rajta, sőt gyanakvó meg nem értéssel fogadta kollégája megjegyzéseit.⁹

Annak ellenére, hogy akkoriban még nem kívánt eljutni a miniszteri bársonyszékig, meghatározó szerepet játszott a Dísz téren.¹⁰ Képességei és óriási befolyása felől Hory András visszaemlékezéseit olvasva aligha lehet kétségünk. A nagyon tehetséges, kiváló diplomáciai rutinnal bíró Kánya mint *secrétaire general* egyedülálló tekintélyvel voltaképpen a magyar külpolitika igazi irányítója volt.¹¹ A memoárból érzékletes képet kaphatunk az akkori Dísz téri mechanizmusokról, és kiderül belőle, hogy az ügyek igazi intézője Kánya, nem pedig a külügyminiszter volt, akinek legfeljebb a helyettese érdes modorából fakadó egyenetlenségek simítgatására futotta. A Horyt Bukarestben meglátogató Szentmiklósy Andor konzuli attasé, a miniszteri kabinet tagja anekdotikus formában világította meg a külügyminisztérium mindennapi működését. E szerint „*Bánffy Miklós hatalmas íróasztala előtt ott áll Kánya és energikus hangvételű levelet diktál a külügyminiszternek. Bánffy íróember lévén formálja a szöveget és papírra veti. Közben bejön Khuen Héderváry Sándor, aki megjegyzi, hogy ezt így, ebben a formában mégsem lehet, és diplomáciai tapasztalatának széles tárházából idéz egy odavonatkozó történetet, majd távozik. Kánya végül elfogadja Khuen észrevételeit és így fejezik be a levelet.*”¹² Teljesen egybecseng ezzel az idézett német diplomáciai feljegyzés, mely szerint Kánya a teljes magyar diplomáciai kar egyik legtehetségesebb alakja, aki egyben a külügyminisztérium valódi hajtőerejét adja.¹³

Kánya a külügyminiszter helyetteseként részese volt a nyugat-magyarországi kérdéssel kapcsolatos diplomáciai tárgyalásoknak. Felvetette, hogy junktimot lehetne teremteni a burgenlandi és a baranyai kérdés között, azaz javasolta, hogy a Burgenland átadását halogató magyar kormány kösse Baranya jugoszláv kiürítéséhez a magyar közigazgatás visszavonását az átadásra váró nyugati határzónában. Ezzel az érveléssel azonban nagyhatalmi támogatás híján a kormány akkor nem élt.¹⁴ A tárgyalások idején a rá jellemző határozottsággal védte a magyar álláspontot. Időnként keményebben, mint maga a kormány vagy épp a külügyminiszter, Bánffy Miklós. Utóbbit egyébként nem tartotta jelentős figurának (a Kányával közeli kapcsolatot kialakító

⁹ Egyéb forrásokból – elsősorban persze memoárjaiból – ismerve anyagiasságát és féltékenységét, Horyt főleg saját előmenetelének lassúsága aggasztotta, és sértve érezte magát Kánya általi mellőzöttsége miatt.

¹⁰ A 20. század első felében a budai Dísz tér 1–2. számú háza volt a Magyar Királyi Külügyminisztérium épülete.

¹¹ Hory kézirat: Az 1939. évi német–lengyel háború. 6. o.

¹² Uo. 98. o.

¹³ Feljegyzés, Berlin, 1925. május 12. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Diplomatische und konsularische Vertretungen Ungarns in Deutschland. Bd. I. 1920. április–1928. december.

¹⁴ Ormos Mária: *Civitas Fidelissima*. Népszavazás Sopronban 1921. Győr, 1994. 80.

Kozma Miklós szerint egyenesen „nullának” tekintette). A nyugat-magyarországi sikert egyértelműen Bethlen érdemének tekintette.

Kivette a részét az 1920. évi királypuccsok rendezéséből is. Ezt megkönnyítette, hogy bár legitimista volt, de nem volt karlista. Az 1920. márciusi incidensben Kánya feladata az volt, hogy mint a külpolitikai helyzet legalaposabb ismerője rábírja Károlyt a távozásra. Személyes elmondása szerint beszámolót tartott a királynak Szombathelyen, amelyben ismertette Károllyal a magyarországi belpolitikai helyzetet, a hatalmak elutasító magatartását és a kisantant ultimátum-szerű lépéseit. Ezek után felhívta a király figyelmét, hogy további magyarországi tartózkodása végzetes, katasztrofális helyzetbe sodorhatja az országot. Károly visszakérdezett, hogy valóban ilyen óriási veszélyt jelent-e az itt tartózkodása. Kánya ekkor elveszítette a türelmét és meglehetősen nyersen replikázott: „*Miért egy kisebb katasztrófa már nem is lenne elég felségednek?*” Károly ezt hallva állítólag kikergette a szobából. Később azonban megnyugodott és visszahívatta Kányát, akit ezután már türelmesen végighallgatott.¹⁵ Egyes legitimista vádak szerint Kánya információkat is elhallgatott Károly elől. Azokról a kívánalmakról volt szó, melyeket állítólag a svájci kormány szabott az országba való visszatérés feltételeként. Kánya tagadta, hogy neki, vagy a külügyminisztériumnak ilyen értesülései lettek volna.¹⁶ Elmondása szerint a király még Szombathelyen magához rendelte, kérve, hogy a magyar kormány tegyen egyértelmű nyilatkozatot arra nézve, hogy ellenállása mögött a kisantant tiltakozása keresendő. Utóbbit Károly hivatalos formában kívánta megkapni, mondván, hogy addig nem hajlandó az országot elhagyni, amíg az erről szóló irat nincs a kezében. Kánya ezt meg is ígérte neki, ám Károly ezzel már nem elégedett meg, hanem közvetlenül Teleki Pál miniszterelnökkel akart tárgyalni. Teleki végül is megadta a kért nyilatkozatot, melyet Kánya már az induló vonaton nyújtott át a királynak.¹⁷

Bánffy távozását követően 1922 és 1924 között Daruváry Géza külügyminiszter lett a főnöke. Viszonyuk azonban nem alakult a legkiegyensúlyozottabban. Saját bevallása szerint minisztere liberalizmusa csaknem távozásra készítette. Csak Bethlen tudta maradásra bírni, azt azonban kikötötte, hogy lelkiismerete szavára hallgatva azonnal távozik, ha Daruváry „zsidóbarát” politikája erre rákényszeríti. Ismerve Kánya habitusát talán az is közrejátszhatott a Daruváryval kapcsolatos ellenszenvének kialakulásában, hogy a külügyminisztert túlságosan gyengének, saját szavaival: „*könnyen alkuvó, ijedt külpolitikusnak*” tartotta.¹⁸

Kánya ezzel szemben átlagon felüli respektust teremtett önmagának. Veleszületett és nevelése során szerzett jellemvonásai¹⁹ miatt ez valószínűleg nem eshetett nehezére, ám kijelentéseiből arra következtethetünk, hogy ezt a reverenciát nagyon is tudatosan igyekezett kialakítani maga körül. Kozmával folytatott – már idézett – beszél-

¹⁵ Hory kézirat: Bukarestben, 54. o.

¹⁶ Kozma feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. Magyar Országos Levéltár (MOL) Kozma Miklós iratai. K. 429. Feljegyzések 1920–1924. 4. cím. fol. 70.

¹⁷ Kozma feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. Uo. fol. 77.

¹⁸ Uo. fol. 70.

¹⁹ Hory fel is panaszkol egy helyen, hogy Kánya Sopron és környéke kivételével alig ismerte a hazáját és népét. Azt a vidéket és annak lakosságát viszont – különösen ami a kulturális viszonyokat illeti – erősen túlértékelte és magasan a többi országrész fölé helyezte. Hory 390. o.

getésében például rosszallását fejezte ki amiatt, hogy a magyar bel- és külpolitikai elit tagjai nem fordítanak elegendő figyelmet személyes presztízsiük kialakítására. Rátérve saját szakmájára, elismeréssel nyilatkozott viszont a német és az angol diplomáciai stílusról, élesen szembeállítva azt a magyar gyakorlattal, melyben a puhaság és a gyengeség uralja a diplomaták és a politikusok kifejezőmódját és magatartását. Elrettentő példaként említette e tekintetben Bánffy Miklóst és Daruváryt is.²⁰ Bár Kozma szerint az országban a külföldiekkel szemben megnyilvánuló „*feminin jellegű, meghunyászkodó kedvesség*” megnyilvánulását az országban „*szétáradt zsidó szellemnek*” tulajdonította,²¹ okunk van feltételezni, hogy a presztízis elvesztését és újra kivívását elsősorban a birodalmi múlt árnyékában értelmezhetjük.

Kánya habitusa nem engedte, hogy a magyar diplomácia bonyolítójaként végérvényesen szakítson az egykori hatalmi politikálás ballplatzi hagyományával. Az 1867-től a világháborúig nagyhatalmi körökben ténykedő, az 1878-as berlini kongresszus történelmi emlékeinek bővületében élő, összeurópai hatású diplomáciai hagyományokat folytató magyar – zömében arisztokrata – politikai elit valóban nehezen vette tudomásul a hirtelen kisállammá lett Magyarország súlyos nemzetközi presztízisvesztését. A jelentéktelenné, sőt megvetetté vált ország ráadásul kikerült a Monarchia által betöltött *Donauraum* politikai-földrajzi teréből, és egyre jobban sodródott a német geopolitika által *Südostraum*nak nevezett balkáni térség felé.²² Kánya egész ténykedése idején megpróbált ezzel a hatalmas változással szemben menetelni. Ha ez tudatos és az ország kívánt pozícióját tekintve átgondolt volt is, hatása természetesen nem jelentette akárcsak a magyar középhatalmi státusz elismerését, inkább a magyar diplomata, később külügyminiszter rigorózus természetéről győzte meg a kívülállókat.

Ez a mentalitás és (noha ellentmondásosnak tűnik) ambíció tartotta távol egy ideig a külügyminiszteri bársonyszéktől is. Bethlen megpróbálta megnyerni a posztra, de nem állt kötélnek. Valószínűleg nem kívánt asszisztálni a miniszterelnök külpolitikai túlsúlyához. A két háború korában ugyanis a magyar külpolitika irányításában a mindenkor miniszterelnöknek volt döntő szava. A külpolitika alakításában elvileg részt vevő kormányzó – néhány nagyobb horderejű kérdés kivételével – e tekintetben is (hasonlóan a belpolitikai kérdésekhez) átadta a kezdeményezést kormányainak.²³ Utóbbiakban csupán a mindenkor miniszterelnök és a külügyminiszter rendelkezett olyan hatáskörrel, hogy irányt szabhatott a külügyeknek. Az 1920-as években azonban Bethlen István szinte kizárólagos befolyást szerzett a külpolitika irányításában. „*A külpolitikát úgyis Bethlen csinálja – vélekedett Kánya – így ambiciózus külügyminisztert nem kap, mert a munka szép és érdekes részéhez nem jut hozzá, csak a kellemetlen dolgok jutnak neki.*”²⁴

Ismerve a külügyek intézésében vitt szerepét, első hallásra meglepő, hogy 1925-ben feladta budapesti állását és átvette a berlini követség irányítását. Vajon mi moti-

²⁰ MOL K. 429. K. 429. Feljegyzések 1920–1924. 4. cím. fol. 79.

²¹ Uo.

²² Ld. Pritz Pál: Magyar–német viszony 1918–1945. Limes, 2002/1., 6.

²³ Pritz Pál: Döntési folyamatok a magyar külpolitikában. In: Uő: A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Budapest, 1995. 227–229. Az általunk tárgyalt időszakban Horthy gyakorlatilag nem nyilvánított véleményt a nyugat-magyarországi kérdés külpolitikai vonatkozásaiával kapcsolatban.

²⁴ Pritz: A magyar külügyi szolgálat... 46. o. 30. lj.

válhatta, hogy távozzon a Dísz téri épület központi elhelyezkedésű vezértitkári szobájából? A döntés mögött meghúzódó dilemma megoldása az iménti Kánya-féle gondolatot olvasva voltaképpen ott áll előttünk.

Kiküldetéséről az első hírek nagyon korán, 1922 őszén röppentek föl. Az akkori értesülések – melyek szerint helyét Khuen-Héderváry Sándor vette volna át a külügyminisztériumban – nem voltak helytállóak.²⁵ A következő híresztelések a Bethlen-kormány lehetséges átalakítása kapcsán láttak napvilágot. Sajtóértesülések szerint Daruváry Géza külügyminiszter kivált volna a kormányból, s azt követően Bécsbe helyezték volna, az ottani magyar követség élére. Ennek kapcsán került szóba Emich Gusztáv berlini követ (1920. augusztus 28–1925. szeptember 27.) visszahívása és Kánya Kálmán kinevezése is.

Német körök vegyes érzelmekkel fogadták Kánya jelölését. Budapesti kiküldötteik révén jól ismerték szarkazmusra hajló modorát, ravasz, rátarti természetét. Az intrikák iránt rendkívül fogékonyak egyszersmind megbízhatatlannak tartották.²⁶ A hír hallatán ezért először magát Daruváryt igyekeztek megnyerni a berlini poszt betöltésére, aki viszont idős korára való hivatkozással elhárította ezt a gondolatot.²⁷

Noha a kinevezés jó néhány hónapot késett, a Kánya iránti érdeklődés megmaradt, sőt – a követküldés újbóli terítékre kerülése miatt – utóbb erősödött. Mind politikai, mind pedig személyes habitusának megnyilvánulásait élénk figyelemmel kísérték. Köztudott volt róla, hogy a kis- és a nagyantant államok (kivéve Nagy Britanniát) kérelhetetlen ellenfele. E miatt Franciaország és a kisantant államok budapesti képviselői személyében látták a Magyarországhoz fűződő kapcsolataik normalizálásának egyik legfőbb kerékkötőjét. Németország Budapesten működő követe el tudta képzelni azt is, hogy berlini küldetése mögött tulajdonképpen a külügyminisztériumból való óvatos elmozdításának szándéka húzódik meg, és azt az említett országok képviselői kényszerítették ki a magyar kormánytól. Jan Szembeck lengyel követ úgy látta, hogy ilyen körülmények között Kánya előtt nem maradt más választás, mint a berlini követi poszt elfoglalása.²⁸ Nem tudjuk pontosan, hogy valóban ez állt volna Kánya berlini kiküldetésének hátterében, okunk van azonban feltételezni, hogy a döntés egyáltalán nem állt ellentétben a tapasztalt diplomata elképzeléseivel, sőt azoknak tökéletesen megfelelt. Az 1920-as évek közepén lassan talpra álló Németországhoz fűződő kapcsolatok kiemelt szerepet játszottak külpolitikai elgondolásai között. A már többször idézett Hory András is utal rá, hogy Kánya geopolitikai okokból, a háborús fegyverbarátság, véráldozat és a megaláztatásból eredő lelki érdekközösség folytán közönsnek képzelte Németország és Magyarország jövőbeli útját.²⁹ Azt vallotta és a fiatal diplomata generáció tagjait is arra oktatta, hogy Magyarországnak földrajzi és

²⁵ Egon Franz Graf von Fürstenberg-Stammheim budapesti német követ jelentése, 1922. szeptember 13. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn Politik 8. Diplomatische und konsularische Vertretungen im Auslande (ausser Deutschland) und umgekehrt. 1920. április–1929. január.

²⁶ Feljegyzés, 1925. május 12.

²⁷ Johannes Welzeck jelentése, Budapest, 1924. február 6. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Diplomatische und konsularische Vertretungen Ungarns in Deutschland. Bd. I. 1920. április–1928. december.

²⁸ Uo.

²⁹ Hory 1987. 395.

egyéb adottságok miatt együtt kell haladnia Németországgal.³⁰ A trianoni béke revízióját a német revans-politikával együtt tartotta elképzelhetőnek. „Németország felé való orientálódásra készítette az is, hogy feltétlenül bízott a germán faj életerejében, szívvösságában, az elkerülhetetlennek vélt német reváns sikerében, és abban, hogy Magyarország csak a németekkel való szoros együttműködés révén támadhat fel romjából” – írta Hory.³¹ Ismerve Kánya egyéniségét és ambícióit, nem lehet tehát kétségünk a tekintetben, hogy új posztját legalább akkora jelentőségűnek tartotta, mint nagy befolyású külügyminisztériumi állását. Pontosan látta, hogy Berlin a magyar külpolitika szempontjából kiemelkedő fontosságú állomás. Bizonyára ez lebegett a szeme előtt, amikor a külügyminisztérium vezértitkári pozícióját felcserélte a berlini követi állással. Célja a német–magyar együttműködés előkészítése volt.³²

Nehéz természete, kiszámíthatatlansága és a jobboldali radikalizmus felé hajló politikai nézetei miatt leendő állomáshelyén azonban továbbra is ajkbiggyeszten fogadták az érkezéséről szóló híreket. Johannes Graf von Welzeck budapesti német követ szerint mindenesetre a ballplatzi diplomata csakúgy, mint annak idején Mexikóban, illetve a háború alatt Washingtonban, Budapesten is jól együttműködött a német képviselő munkatársaival, és a német-ellenességnek semmi jelét nem mutatta.³³ Vezértitkárként igyekezett bizalmas kapcsolatot kialakítani a követség vezetőivel és feltűnő nyíltsággal valamint őszinteséggel osztotta meg velük nézeteit.³⁴ Kinevezése Berlin szempontjából éppen ezért – noha nem volt örvendetes – politikai értelemben nem volt különösebben aggályos. Sokkal nyugtalanítóbbnak tűnt az *agrément* megtagadása. Ebben az esetben – vélekedett Welzeck – Németország legveszélyesebb ellenfele válhatna belőle, még ha nem is maradna tovább a külügyminisztériumban. Amennyiben viszont működéséhez hozzájárulnának és közismert hiúságát szem előtt tartva kezelnék, a kétségtelenül tehetséges, és a magyar külügyminisztériumban jókora befolyással rendelkező diplomata nagy szolgálatokat tehet a német érdekeknek. Nagy tapasztalata és éles elméje miatt – úgy ítélte meg – nem várható tőle, hogy a számára egyetlen szóba jöhető poszton népszerűtlenné akarna válni. Welzeck – ha nem is teljesen nyugodt szívvel – javasolta tehát a német kormánynak, hogy adja meg a szükséges előzetes hozzájárulást ahhoz, hogy Kánya diplomáciai tevékenységet fejtsen ki.³⁵

A német külügyminisztériumban kényszerűen tudomásul vették Kánya kinevezését, ám azt továbbra sem különösebben üdvözölték, annál is kevésbé, mivel elődjével, Emich Gusztáv követtel a külügyminisztérium vezetése – beleértve az államtitkárt – igen szoros, mondhatni baráti kapcsolatokat ápolt. Feltehetően nem csupán a kötelező udvariasság mondatta az államfővel, hogy német részről soha nem fogják elfelejteni a távozó diplomatának azt az erőfeszítést, amit a két ország közötti baráti kapcsolatok elmélyítése érdekében tett. Noha a céljuk elsődlegesen az volt, hogy Emichet Berlinben tartsák, visszatartására nem látszott sok esély. A magyar külügy-

³⁰ Hory kézirat: Belgrádban 1924–1927. 139/II.

³¹ Hory 1987. 395.

³² Ld. 29. lj.

³³ Uo.

³⁴ Feljegyzés, Berlin, 1925. május 12. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Bd. I. 1920. április–1928. december.

³⁵ Johannes Welzeck jelentése, Budapest, 1924. február 6. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Bd. I. 1920. április–1928. december.

minisztériumban ugyanis nem voltak elragadtatva a követ képességeitől, megítélése a Dísz téren meglehetősen szerény volt. Utóbbit érzékelve Berlinben készek voltak megadni az *agrément*-t Kányának.³⁶

Az Emich távozása miatt lenyelt pirula keserű utóízét enyhítette, hogy Kánya kiküldésével – s erre az államfőnek összeállított külügyminisztériumi háttéranyag is utal – a magyar kormány az egyik, ha nem a legbefolyásosabb külügyi orákulumát delegálta Németországba, ami azt bizonyította, hogy a magyar partner még az eddigiekénél is nagyobb súlyt fektet a Németországhoz fűződő kapcsolatok javítására. Ezt a törekvést Paul von Hindenburg államfő nagy elégtétellel nyugtázta Kánya bemutatkozó látogatásakor.³⁷

Az új követ még meg sem melegedett a székében, máris gondjai támadtak új állomáshelyén. 1925-ben pattant ki a két háború közötti magyar politika legkínosabb esete, a frankhamisítási botrány. Az ügy nem csupán Magyarország nagy nehezen megerősített külpolitikai pozícióját ingatta meg, hanem károsan érintette Kánya személyét is. Az akció fő célpontja a Trianonért első számú felelősnek tartott Franciaország volt. A terv kiagyalói hamis ezerfrankosokat kívántak előállítani és a legkülönbözőbb európai – de nem francia – nagyvárosok bankjaiban beváltani. Az átváltásból befolyt összeget az irredenta propaganda költségeinek fedezésére használták volna fel. 1925. december 14-én azonban Jankovich Arisztid huszárezredes Hollandiában lebukott, mikor hamis ezerfrankosokat próbált beváltani egy bankban. Tetézte a bajt, hogy a holland rendőrök megtalálták azt a naplót, melyben Jankovich rögzítette az ügy általa ismert eseményeit, az azzal kapcsolatba került személyek neveivel. Utóbbiak között Kánya Kálmán is szerepelt, olyan politikai szereplők társaságában, mint Gömbös Gyula, vagy az országos rendőrkapitány, Nádossy Imre. Bár Budapesten egy ideig reménykedtek benne, az ügyet nem lehetett elpalástolni. A nyomozásba a franciák is bekapcsolódtak, és azt 1926-ban per követte. Az ügyben indított parlamenti vizsgálat során a szintén kompromittálódott Windischgraetz Lajos egykori tárcanélküli miniszter azt állította, hogy Jankovich Kányával jó baráti viszonyban állt, terveit pedig Hollandiából hazajövet felkereste volna a berlini követséget és a német fővárosban várta volna be a vállalkozás eredményét. Windischgraetz személyi titkára, a szintén letartóztatott Rába Dezső vallomása szerint a résztvevőket a berlini követség látta volna el útlevéllel, és biztosította volna hazautazásukat. Windischgraetz mindazonáltal igyekezett Kányát tisztára mosni azzal, hogy a követnek semmiféle tudomása nem volt az ügyről. Ezt azután Rába és Nádossy rendőrkapitány is megerősítette.³⁸

A német külügyminisztérium hágai követsége Jankovich lebukása után mindenestre rögtön jelezte, hogy az ügy száalai a berlini magyar követségig nyúlnak. A holland politikai rendőrség vezetőjétől kapott információk szerint a hamis ezerfranko-

³⁶ Gehardt Köpkének, a Külügyminisztérium II. Osztálya igazgatójának levele Welczekkehez, Berlin 1924. február 18. feljegyzés, 1925. május 12. és az államfő búcsúbeszéde Emich Gusztáv távozásakor. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Bd. 1.

³⁷ Feljegyzés Kányának a német államfőnél tett bemutatkozó látogatásáról. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Bd. 1.

³⁸ A frankhamisítási bűnügy politikai hátterének megvizsgálására kiküldött parlamenti bizottság jelentése eljárásának befejezéséről és eredményéről 44–45. o.

sokból diplomáciai kurír útján a berlini követség is kapott; ezt azonban a holland nyomozóhatóságok nem tudták bizonyítani.³⁹

Kánya esetleges érintettsége nem került el a német sajtó figyelmét. Annak ellenére, hogy az ottani külügyminisztérium igyekezett visszatartani a témától a szenzációra éhes újságírókat, néhány újság meglehetősen barátságosan hangvételű cikkben tárlta az eseményeket és abban a követ szerepét, amit annak hirtelen jött budapesti útja is alátámasztani látszott. Eljött az ideje – hangoztatták –, hogy tisztán lássanak Kánya személyével kapcsolatban, aki kinevezése előtt a külügyminisztérium legbefolyásosabb embereként szorosan együttműködött a hozzá hasonlóan radikális jobboldali Nádosy rendőrkapitánnyal. Tudni vélték róla, hogy bár ezzel ritkán állt a nyilvánosság elé, alkalmasint a Gömbös-féle jobboldali radikalizmus egyik legbuzgóbb hívének számít. Berlini küldetése is a német radikálisokhoz fűződő szálak megerősítését szolgálta. A vádak szerint Kánya meglepetésszerű magyarországi útja is azt a célt szolgálta, hogy látványosan felsült szélsőséges barátait Bethlennel szemben támogatásban részesítse.⁴⁰ Noha közelebbi forrás nem áll rendelkezésünkre a követ hazautazásának okairól, az utóbbi állítás igazát – Kánya személyéből és a belpolitikai kérdésektől való elzárkózását ismerve – erős kétkedéssel fogadhatjuk. (A budapesti út ráadásul karácsony idejére esett.) A berlini magyar követségen egyébként azonnal fogadták a német sajtó képviselőit, és a leírtakat teljesen alaptalannak minősítették.⁴¹ Kánya pert is fontolgatott a hírről előhozakodó Ullstein-Presse ellen.⁴² A kellemetlenségek azonban ezzel korántsem értek véget. A brit Daily Herald azzal a hírről állt elő, hogy a német kormány a követ visszahívását szeretné kezdeményezni a frankbotrány miatt. Az Auswaertiges Amt (külügyminisztérium) II. Osztályának vezetője az érintettől értesült a híradásról, és – megállapodásuk nyomán – azonnal táviratozott Londonba, hogy az ott állomásozó német követ nyugtassa meg magyar kollégáját: az újság állításai légből kapottak. Követe útján felhatalmazta a magyar képviselő vezetőjét, hogy amennyiben a koholmányoknak hivatalos cáfolatát akarja adni, azt Berlinre való hivatkozással teheti.⁴³ Egyúttal Kányát is igyekezett lecsillapítani megjegyezve, hogy a Daily Herald csupán minimális politikai befolyással és jelentőséggel bíró orgánus. E mellett megegyezett a megvádolt követtel, hogy a cáfolatról értesíti a londoni követség vezetőjét.⁴⁴ Mindeközben a német sajtó sem kímélte a magyar diplomatát. A Berliner Tageblatt arról tudósított, hogy Kánya kénytelen volt lemondani egy követségi fogadást, mert úgy a francia és angol diplomáciai, mint a német gazdasági és politikai körök is bojkottot hirdettek ellene. A lap szerint a német külügyminiszter és államtitkára egyaránt lemondta a részvételt, hiszen *„senki nem kíván olyan ember vendége lenni, aki közeli kapcsolatokat ápol a frankhamisítókkal és csupán diplomáciai előjogai mentik*

³⁹ A hágai német követség jelentése, 1925. december 18. PA AA Pol. Abteilung II. Geheimakten. Ungarn 5 A. Geheim. Die Frankfälscheraffaire. Bd. 1. 1925.12.9.–1926.3.1.

⁴⁰ Carl von Schubert külügyi államtitkár távirata a budapesti német követségnek, Berlin, 1926. január 7. PA AA Pol. Abt. II. Ungarn 5 A. Bd. 1.

⁴¹ Uo.

⁴² Welczek távirata, 1926. január 9. PA AA Pol. Abt. II. Ungarn 5 A. Bd. 1.

⁴³ Gerhard Köpke távirata a londoni német követségnek, 1926. június 8. PA AA Pol. Abt. II. Ungarn 5 A. Bd. 2.

⁴⁴ Köpke feljegyzése Kányával folytatott beszélgetéséről, 1926. június 8. PA AA Pol. Abt. II. Ungarn 5 A. Bd. 2.

meg a börtönbüntetéstől." A cikk írója kifogásolta, hogy noha a kormány a társasági érintkezés során elszigetelődik a követtől, a hivatali életben változatlanul fenntartja vele a kapcsolatot. Véleménye szerint – mivel Kánya nem fog saját elhatározásából eltűnni, a kormányzat illetékeseinek kellene félreérthetetlenül tudomására hozni, hogy jelenléte nem kívánatos a német fővárosban. A híreket a követség természetesen azonnal cáfolta.

A frankügyből keletkező bosszúságok lassan ugyan, de elmúltak, Kánya lelkesedése azonban mégsem állt helyre. Elkedvetlenedésének mélyebb okát tehát másban kell keresnünk. Ez pedig nem volt egyéb, mint a berlini politikai irányvonal locarno fordulata,⁴⁵ s az ezzel kapcsolatos csalódás. A diplomáciai elszigeteltségből a francia biztonsági igények elismerésével kitörni készülő és Párizssal a konstruktív együttműködés jegyében politizáló Gustav Stresemann-nak nem volt érdeke, hogy hazája külpolitikáját Magyarország mellett elkötelezze. Ellenkezőleg, a konszenzusos politika segítségével a majdani békerevízió útját egyengető Weimari Köztársaság számára egyenesen terhes volt a potenciális agresszorként számon tartott Magyarországgal fenntartott túlságosan nyájas kapcsolat.⁴⁶ Magyarországnak ezért ekkor nem szánhattak különösebb szerepet Közép-Európában. A német külügyminisztérium 1926 augusztusában elkészített ajánlásában a délkelet-európai kapcsolatok kiépítésének súlypontjául Romániát, Csehszlovákiát és Jugoszláviát jelölte meg.⁴⁷ Kánya jóval később ugyan (1928 júliusában), de világosan meg is fogalmazta, hogy *„a birodalom a locarno politikai iniciálása óta a dunai államokkal és nevezetesen Magyarországgal szemben politikailag csak kevés érdeklődést mutatott”*.⁴⁸

Jelen dolgozatban nem célunk, hogy Kánya berlini ténykedésének akár csak vázlatos ismertetését is adjuk. Annyit meg kell azonban jegyeznünk, hogy követként rendkívüli szorgalommal végezte munkáját. Rendszeresen találkozott a német politikai élet főbb szereplőivel, a külügyminisztérium illetékes vezetőivel, és találkozásairól rendszeresen, aprólékos részletességgel tudósította kormányát. Jelentéseiből alapos ismereteket kapunk a német bel- és külpolitikai megnyilvánulásokról. Hiányérzete mindemellett egyre erősödött, a német belpolitika 30-as évek eleji változásait (ti. Hitler menetelését a hatalom felé) pedig egyre nagyobb idegenkedéssel fogadta.⁴⁹ Nincs okunk cáfolni azokat a forrásokat, melyek szerint egyre többet hangoztatta visszavonulását, annak ellenére, hogy ambícióit még nem látta kiteljesedettnek. A rendelkezésére álló időt egyúttal vészesen fogyni látta. Talán ennek köszönhető, hogy amikor az események új irányt vettek, már nem állt ellen a felkérésnek, és ezúttal elvállalta a külügyi tárca vezetését.

⁴⁵ A német és az európai pénzügyi, gazdasági rendszer megszilárdulásával a német Stresemann-kormány 1925-ben olyan ajánlattal állt elő, mely Németország nyugati határára vonatkozó garanciát tartalmazott. Az ennek nyomán megkötött locarno szerződések a nemzetközi enyhülés szellemében születtek.

⁴⁶ Ld. Pritz 2002. 6.

⁴⁷ Németh István: Németország története. Egységtől az egységtől (1871–1990.). Budapest, 2002. 136–137.

⁴⁸ Idézi: Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. 3., átdolgozott kiadás, Budapest, 1988. 113.

⁴⁹ Kánya francia diplomaták előtt nem is rejtette véka alá véleményét a német náciokról. Göbbelst köztűznivaló bolondnak, Göringet brutálisnak, Hitler pedig egyszerű, a tömegek által felszínre dobott figurának tartotta. Jean Paul-Boncour budapesti francia követ jelentése Kányával folytatott beszélgetéséről. Budapest, 1933. május 8. Documents Diplomatiques Françaises 1932–1939. Ire Serie (1932–1935.) Tome III. (17 Mars–15 Juillet 1933) Imprimerie Nationale, Paris, 1967. Dok. 256. 449–450.

1932 októberében a Gömbös-kormány felállásakor több alternatíva is kibontakozni látszott a külügyminiszter személyét illetően. Kánya akkoriban még egyik kombinációban sem szerepelt, aminek valószínűleg belpolitikai okai lehetettek. Gömbös kormányra kerülése nem kevés kompromisszum árán volt lehetséges. Ilyen alku tárgyat képezte a külügyi poszt betöltése is. A tárcára egy ideig Tomcsányi Pál mutatkozott a legesélyesebbnek. Mellette azonban többször felmerült Kállay Miklós neve is. Tomcsányi kiválasztása feltehetően a Wolff-féle pártnak, míg Kállayé az egységes pártnak tett gesztus volt. A kezdeti sajtóhírekkel ellentétben azonban nem Kállay és Tomcsányi, hanem a hatvanegyedik évét már betöltött Puky Endre, képviselőházi alelnök került a Dísz téri apparátus élére. Puky eddigi hivatalos külföldi útjai szinte csak a képviselőház olaszországi és svájci tanulmányútjaira korlátozódtak.⁵⁰ A kormányalakítási tárgyalások során Gömböstől kialakított engedmény volt a diplomáciailag teljesen tapasztalatlan Puky kinevezése. Bethlen úgy képzelte, hogy az idős politikust maga előtt tartva, saját embereivel – elsősorban Khuen-Héderváry Sándorral – fogja a magyar diplomáciát irányítani.⁵¹

Puky Endre kinevezését sem a közvélemény, sem maguk a diplomaták nem tartották a legkitűnőbb választásnak, szűkebb körben azt jobbra csak megmosolyogták. A változtatás időszerű volt, s ennek kivitelezésében Kozma Miklósnak voltak elévülhetetlen érdemei.

Kozma a nyugat-magyarországi kérdés idején kezdett közeledni Kányához, akinek aztán nagy tisztelője lett.⁵² 1923 júliusában három hetet töltöttek együtt a németországi Wildungenben. Kánya a vesebaját kezelte, s amire ritkán volt példa, Kozmát kitüntette bizalmával. Mindennap nagyokat sétáltak, és Kánya beavatta Kozmát külpolitikai nézeteibe, megosztotta vele tapasztalatait. Kozma a magyar külügyminisztérium tulajdonképpeni politikai vezetőjét és kimagasló szellemi tehetségét tisztelte Kányában. „*A legeszebb és legszellemesebb emberek közé tartozik, akiket valaha ismertem*” – írta róla.

Kozma még 1932. október elején felvetette Gömbösnek a Berlinben tartózkodó Kánya megbízásának gondolatát, ám a miniszterelnök a kérdést akkoriban függőben hagyta.⁵³ Kozma később Zürichből írt levelet Gömbösnek, amiben javaslatot tett több személyi kérdéssel kapcsolatosan. Ebben a levélben ismét indítványozta Kánya kinevezését, felajánlva azt is, hogy Zürichből személyesen megy Berlinbe, rávenni az öreg diplomatát a tisztség elvállalására. A körültekintés érthető volt, hisz Kánya Bethlennek kétszer mondott nemet a felkérésre. A miniszterelnöktől azonban semmilyen válasz nem érkezett.⁵⁴

Kozma korábbi berlini útja alkalmával már igyekezett kipuhatolni Kánya elképzeléseit esetleges miniszteri megbízásával kapcsolatban. Naplójában azt állítja, hogy semmilyen meghatalmazást nem kapott erre Gömböstől, inkább trefás formában tudakolózott Kányánál, aki – minden szabadkozása ellenére – késznek mutatkozott a

⁵⁰ Követi jelentés, Budapest, 1932. október 1. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 7. Ministerien. Bd. I. 1920. 03–1934. 12.

⁵¹ Pritz 1995, 73.

⁵² Ormos Mária: Egy magyar médiavevő: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941) I. kötet. Budapest, 2000. 110.

⁵³ MOL Kozma Miklós iratai. K. 429. 3926. d. 1932. 4. cím. fol. 128.

⁵⁴ Uo.

poszt betöltésére. Kozma jól érezhette, hogy Kánya komolyan eljátszott a gondolattal, talán hiúságát is sikerült felkelteni, nem sokkal később ugyanis Teleki Pál egykori és későbbi miniszterelnök Potsdamban élő sógornőjének akként nyilatkozott, hogy szívesen vállalna megbízatást odahaza. Az elejtett megjegyzés nyilván nem volt minden célzatosságtól mentes. Az információ Telekitől Ottlik Györgyhöz, a befolyásos Pester Lloyd korábbi külpolitikai szerkesztőjéhez, a „Nouvelle Revue de Hongrie” című francia nyelvű lap kiadójához került, aki azt Gömböshöz továbbította.⁵⁵

A másik szálon továbbra is Kozma készítette elő a talajt az idős diplomata számára. A Gömbösnél nagy befolyással rendelkező MTI- és rádióelnök változatlanul az ő megbízását látta az egyik lehetséges kiútnak a külügyben uralkodó állapotokból. Amennyiben az intervenciója valami oknál fogva mégsem vezetne sikere, a másik forgatókönyvet úgy képzelte, hogy maga Gömbös venné át a külügyi tárca irányítását. A harmadik megoldást – s nemzetközi diplomáciai körökben talán ennek lett volna a legnagyobb elfogadottsága – éppen Ottlik megbízása jelentette volna, legalábbis Kozma szerint.⁵⁶

Ebben feltehetően igaza lehetett. Az akkor 64 éves követnek inkább a nyugdíjazása volt esedékes, mintsem a kinevezése. Kányát e mellett londoni és párizsi körökben erősen németbarátnak ismerték, akinek közismert volt antant-ellenessége. Ezzel az állomáshelyéről tudósító angol és francia kollégái természetesen tisztában voltak. A Berlinben állomásozó francia követhöz fűződő viszonya ennek megfelelően meglehetősen hűvös volt.⁵⁷

Annak ellenére, hogy általában a Róma-Berlin vonal hívének tekintették, a Palazzo Chigiben⁵⁸ sem lelkesedtek Kánya külügyminiszterre történő kinevezéséért. Vittorio Cerruti berlini olasz követ – személyes ismeretsége alapján⁵⁹ – tájékoztatta Mussolinin Kánya beállítottságáról. Bár a követ szerint Kánya kiváló intellektusú személyiség, akit már a Monarchia idején kényes feladatokkal bíztak meg, azóta sem tudott felül-emelkedni azokon az ellenséges érzelmeken, amelyek a korabeli osztrák–olasz politikát jellemezték. Kánya 1907 és 1912 között folyamatosan hallgatta az olaszok szemrehányásait az osztrák lapokban megjelent Róma-ellenes megnyilvánulásokkal kapcsolatban, amelyek Itáliához fűződő hűvös érzelmeit tartósan megalapozták. Cerruti arról panaszkodott, hogy Kánya folytonosan megtagadta, hogy beszéljen vele az időközben bensőségessé vált olasz–magyar kapcsolatokról, és mély ellenségességén a baráti viszony ellenére sem képes változtatni. Az olasz követ Kányát már arra is alkalmatlannak találta, hogy az olasz–német–magyar szövetség szorosabbra vonása idején hazáját Berlinben képviselje. A Kánya külügyminiszterre történő kinevezéséről szóló hírek pedig mély aggodalommal töltötték el, és abban a két ország közötti gyors elhidegülés veszélyét vélte felfedezni.⁶⁰

⁵⁵ Schoen jelentése, Budapest, 1933. január. 3. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 7. Ministerien. Bd. 1. 1920. 03–1934. 12.

⁵⁶ MOL 3926. d. 1932. 4.cím. fol. 118–119.

⁵⁷ Uo. fol. 133.

⁵⁸ Az 1950-es évekig a Chigi család palotája adott otthont az olasz külügyminisztériumnak.

⁵⁹ Cerruti nem csupán közös berlini éveik alatt gyűjtött tapasztalatokat Kányáról, hanem jóval korábban is, amikor az még a császári királyi külügyminisztérium sajtófőnökeként dolgozott.

⁶⁰ Cerruti berlini követ jelentése Mussolini kormányfőnek és külügyminiszternek, 1932. december 3. In: Réti György: A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (a Gömbös kormány időszakában) 1932–1936. Budapest,

Nagy valószínűséggel erre, és más hasonló tartalmú információkra alapozva utasította Fulvio Suvich olasz külügyi államtitkár-helyettes Róma budapesti követét, Ascanio Colonna grófot, hogy járjon el Gömbösnél, és tolmácsolja Mussolini aggodalmait Kánya kinevezésével kapcsolatban. Suvich hangsúlyozta, hogy a külügyminiszterjelölt – információi szerint – nem akar tudomást venni Olaszország és Magyarország megváltozott viszonyáról és közös érdekeiről. Kérte Colonnát, hogy Gömböst nyugtassa meg: szó sincs a magyar belügyekbe való beavatkozásról, Róma csupán arra a – Kánya személyében megtestesülő – veszélyre kívánja felhívni a magyar kormányfő figyelmét, mely a kapcsolatok továbbfejlesztésének útjába állhat.⁶¹

Miközben az olasz diplomácia az ellenkezőjén dolgozott, Kozma ismét aktivizálta magát Kánya érdekében. December elején újra előhozakodott a külügyi tárca körüli személyi kérdésekkel Gömbösnél, ügyesen bizalmasára terelve a beszélgetést. A Dísz téren ekkor már-már minden megoldást jobbnak láttak, mint Puky maradását, aki egyébként maga is többször felajánlotta a távozását a kormányfőnek. Gömböst – aki szívesen látott volna egy iskolázott diplomatát a külügyek élén – ezúttal nem kellett sokáig gyözködni, megígérte, hogy Kánya kinevezésének ügyét felterjeszti a kormányzónak. Ezzel egyidejűleg azt is jelezte, hogy rövidesen megszabadul Khuen-Hédervárytól is,⁶² akinek követi posztot fog felajánlani.⁶³ Mivel Khuen és Bethlen között igen jó személyes és rokoni kapcsolat volt, Kánya kinevezésével a miniszterelnök úgy vélte: e lépésével politikai riválisának befolyását is sikerrel csökkentheti.⁶⁴

Néhány nappal később a miniszterelnök magához kérte Kozmát és közölte vele, hogy a kormányzó beleegyezett Kánya kinevezésébe. Gömbös nem titkolta Horthy előtt, hogy a lépéssel az olasz–német vonal erősödése várható, aki azonban nem ellenkezett e miatt, és felemelte a sorompót az általa nagy tekintélynek, súlyos egyéniségnak tartott Kánya előtt.⁶⁵

Kozma december 9-én személyesen kereste fel Kányát Berlinben, hogy teljes bizonyosságot szerezzen szándékai felől, és a tárcát – immár Gömbös megbízásából – felkínálja neki. Miután csaknem egy órás előadásban vázolta a hazai belpolitikai helyzetet, a különböző személyi kombinációk alakulását, tolmácsolta neki a kormányfő kérését. Hogy hiúságának hízelegjen, azt is megjegyezte, hogy Gömbös nem csupán külügyi, hanem kritikai, tanácsadói szerepkörben is számít a közreműködésére.⁶⁶ Most már Gömbös siettetette az ügyet, és még azt is kilátásba helyezte, hogy a szónokként nem túlzottan tehetséges Kányát tehermentesíti és a fontosabb külpolitikai kérdé-

2003, s. n. 53. o.

⁶¹ Suvich államtitkár-helyettes távirata Colonna budapesti olasz követnek, 1932. december 28. Réti: A Palazzo Chigi, 55.

⁶² Kányának egyébként a lehető legjobb benyomásai voltak Khuen-Héderváryról. Határozott, erős egyéniségnek, kitűnő diplomatának tartotta. Belpolitikai szerepét illetően (ti.: Khuen Bethlen bizalmasa, sőt rokona volt) azonban nem volt kellően tájékozott. Khuen-Héderváry távozására egyébként 1933 végén került sor, amikor a külügyminiszter addigi állandó helyettesét párizsi követé neveztek ki. MOL K. 429. Feljegyzések 1920–1924. 4. cím. fol. 78.

⁶³ MOL 3926. d. 1932. 4. cím. fol. 131.

⁶⁴ Hans von Schoen német követ jelentése, Budapest, 1933. január. 3. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 7. Ministerien. Bd. 1. 1920. 03–1934. 12.

⁶⁵ MOL 3926. d. 1932. 4. cím. fol. 129–130.

⁶⁶ MOL 3926. d. 1932. 4. cím. fol. 133.

sekben maga viszi a szót a parlamentben.⁶⁷ Ezzel sikerült a követ utolsó kételyét is eloszlatni.

Miután minden kérdés tisztázódott, Gömbös Mussolinit is megnyugtatta. Korábbi üzenetére azt válaszolta, hogy Puky felkészületlen a feladatára, és benyújtotta lemondását, amit ő (Gömbös) el is fogadott. Nem rejtette véka alá azt sem, hogy valóban Kányát kívánja kinevezni Puky utódául, és erről már a kormányzóval és Bethlennel is konzultált, akik egyetértettek a döntéssel. Gömbös – bár igyekezett a Ducét Kánya „tisztességes szándékai” felől megnyugtadni, közölte, hogy a magyar külpolitika irányvonalának változatlanlására saját személye jelenti a garanciát. Ezt a magyar miniszterelnök feltehetően őszintén is gondolta. Gömbös a külügyekhez kitűnően értő, ravasz diplomata szakmai professzionalizmusát kívánta felhasználni, nem pedig a külpolitika elvi irányítását rábízni a volt berlini követre. Corrado Baldonival, az olasz követség munkatársával közölte is, hogy neki megbízható emberre, a mesterség szakértőjére van szüksége, pontosan olyanra, mint Kánya, akit egyelőre nem is tud megfelelően pótolni Berlinben.⁶⁸

Kérdés ezek után, hogyan fogadták német körökben a közelgő változást. A kinevezés őket is váratlanul érte a poszt várományosának magas kora miatt. Kánya ráadásul egy ideje maga is többször utalt rá, hogy visszavonulását tervezi, és úgy tartották róla, hogy az ilyen jellegű aspirációk már távol állnak tőle. Ami a politikai beállítottságát illeti – bár az antant államok képviselői egyértelműen ezt gondolták felőle – a németek nem tekintették egyértelműen germanophilnek. Bizalmas információik szerint németbarát hírnevét érdes természetének köszönhette. Budapesten eltöltött évei alatt elsősorban az olasz és az angol követekkel szólalkozott össze. A franciákkal csupán azért nem keveredett nyílt összeütközésbe, mert követük, de Carbonel szolid természete ezt szinte lehetetlenné tette. Azt, hogy Kánya kifejezett vonzalmat árulna el Németország irányában, kizártá teszi mélyen belé ivódott kritikai hajlama, melyet csupán Magyarországgal szemben nem kamatoztat – állapította meg róla Hans Schoen. Nem maradt titokban Kánya a felett érzett csalódottsága sem, hogy berlini hivatali ideje alatt igazán komoly eredményt nem tudott elérni a közös német–magyar revíziós politika megvalósítása terén. Ennek tudták be deprimált hangulatát, amely nála általában abban mutatkozott meg, hogy a diplomáciai érintkezésben szokatlanul kevés előzékenységet mutatott. Budapesten mindazonáltal kiemelkedő érdemeket szerzett azzal, hogy a német politikai élet szinte valamennyi fontos, mértékadó szereplőjével aktív személyes kapcsolatot tartott. Külügyminiszterként azt várták tőle, hogy ezeket a kapcsolatokat kamatoztatni fogja, egyszersmind azonban igyekszik majd a németbarátság bélyegétől az olaszok, de más államok előtt is megszabadulni.

Hogy ez mennyire sikerült neki, egy későbbi dolgozat tárgya megállapítani.

⁶⁷ Schoen jelentése, Budapest, 1933. január. 3.

⁶⁸ Baldoni budapesti ügyvivő távirata Mussolininek, 1932. december 29. Réti: A Palazzo Chigi, 55–56.

Szenes Zsuzsának az a rajza, amely a *Storno és Zettl* címet viseli, felirata szerint 1973-ban, Sopronban készült. A képmező közepét kapu foglalja el, színes üvegbetétekkel díszített szárnyainak nyílásából szakállas férfialak lép ki. A kaput jobbról-balról egy-egy „kariatida” veszi közre, alakjukat és a kapuépítményt dús szőlőlevelekkel és fürtökkel indázó „lugas” keretezi. Lábuk alatt, hajladozó tusvonalak virágdíszes keretében nyolc kis mellkép sorakozik. A kapubejárat előterében felirat: *Storno / Zettl-Langer / Ecetgyár és Szeszfőzde*. Alul középen növényi ornamentikával keretezett ovális mezőben: SOPRON / 1973. Papír, tus, filctoll, 342×190 mm. Jelezve balra lent: *Storno és Zettl*, jobbra lent folyóírással: *Szenes Zsuzsa* (1. kép).

1. kép. Szenes Zsuzsa: Storno és Zettl. 1973. papír, tus, filctoll, 342×190 mm.

Egy múzeumi leírókarton tárgyilagosságot olvasva mindez egyszerűnek és világosnak tűnhet, holott koránt sincs így. Valóságos tapasztalat meg a sejtések és álmok határozatlan körvonalú gomolygása fonódik össze itt szétválaszthatatlanul. Olyan Sopron jelenik meg a néző szeme előtt, amelynek némely részlete a valóságos város felismerhető darabkáját rögzíti, de e részleteket a művész tovább repíti emlékeztetének pályáin, kiszámíthatatlan kanyarulatokon, kitérőkön és mellékvágányokon keresztül az érzelmek és gondolatok megfoghatatlan régióiba. Ez a Sopron térképen és útikönyvekben nem található.

Hogy Szenes Zsuzsa mikor járt először a városban, nem tudjuk. A rajzon szereplő dátum – 1973 – sem jelent bizonyosságot az első látogatás idejével kapcsolatban. Azt azonban állíthatjuk, hogy a művész hosszú, lelkes vonzalom fűzte Sopronhoz, szívesen időzött archaikus közegében, régi és új barátai között. Azt sem tudjuk, melyik évben jártak ott mintegy „kiscsoportos foglalkozáson”, az ún. soproni textiles művésztelepre meghívott alkotók. Néhányuk nevét megőrizte az emlékezet, ők maguk azonban ennyi idő elteltével már csak szép, de homályos emlékképeket tudnak felidézni. Szenes Zsuzsa 1985-ös katalógusában¹ szerepel az 1980-as kiállítások között „a soproni művésztelep kiállítása”, de a dátum valódiságáról már Szenes Zsuzsát sem kérdezhajtuk meg.

„Kicsit örület” – szokta volt mondani csendesesen, picit kételkedően mosolyogva, ha valami hihetetlen, furcsa dolgot tapasztalt. „*En a zongora alatt laktam, kicsit örület.*” A soproni művésztelep-féléről számolt be éppen, amelyet azon a nyáron egyetlen alkalomként Askercz Éva szervezett, vagyis meghívott néhány textilművészt a városba új benyomásokat gyűjteni, rajzolni, beszélgetni. A művésznők a nyári szünetben elcsendesedett zeneiskolában kaptak szállást. Az Erzsébet utcai régi villa illett hozzájuk.² Kevesen voltak, a hely sem bizonyult túlságosan soknak, mindössze egyetlen nagy szobát foglalhattak el, ezt használták alvásra, alkotásra egyaránt. A „szakirodalom” azokban az időkben még nem elemezte tevékenységüket, még nem méltatta munkásságukat a magyar textilművészet – és egyáltalán, a magyar művészet – korszakos jelentőségű teljesítményeként. A textiles szakma azonban már tisztában volt vele: a műfaj nagyszonyjai forgolódnak a zeneiskola padlójára terített hálósákokon, ők rebbennek szét reggelente a városban báméskodni, udvarokba bekukkantani, „motívumot gyűjteni.” A nyájas művésznők, e „fővárosi grófkisasszonyok” esténként a néma hangszerek között – ez is Szenes Zsuzsa szójárása – „*féktelenkedtek*”: teáztak és vihorásztak, mint nevelőintézetbe adott kamaszlányok. Élvezték a helyzetet, szerették a várost, Askercz Éva útmutatásai nyomán, tanácsaival felfegyverkezve vagy éppen derűs és szeretetteljes kalauzolásával a kis csapat bejárta az utcákat, beóvakodott némelyik lakásba, izgatottan szimatolt bele a múzeumi levegőbe és alkalomadtán receptet cserélt öreg soproni háziasszonyokkal. Szenes Zsuzsa moziba vitte Askercz Éva kislányait, Szabó Mariann őrsi zászlót varrt valamelyik iskolának, Preiser Klára körömlőlőjével vakargatta a durva olajfestéket, hogy láthatóvá tegye egy Móricz Zsigmond utcai kapu öreg kopogtatóját. A „művésztelep” egyszeri alkalom maradt, de a résztvevők később sokáig emlegették még az ott töltött napokat. Bizonyára nem véletlen az sem,

¹ Műcsarnok, 1985. 21.

² Később a zeneiskola a Patak utcába költözött, ma is ott működik.

hogy a Soproni Múzeum programjában időnként feltűnt egy-egy kortárs textil kiállítás: Askercz Éva – noha szakterülete éppenséggel más korszakok, más műfajok felé vonzotta – csendesen felfedezte azokat a műveket, amelyekben összeért és egymásba kapcsolódott régmúlt és jelen, amelyekbe titokzatos hajszalereken át a régi korok mosolyra ingerlő bája, gyanútlan tisztasága szívódott fel, s olykor jelen volt az utókor cseppnyi iróniája is. Így jött létre például 1977-ben Szenes Zsuzsa kiállítása, Szabó Marianné 1979-ben vagy Szilágyi Júliáé 1995-ben. És nyilván ennek volt egyik későbbi következménye a „karácsonyfa-akció”, amikor 2005-ben – megelőzve a Nagytétényi Kastélymúzeum mostanában rendszeressé vált karácsonyi rendezvényét – Sárváry Katalin textiltervező és tanítványai egyszerre több soproni helyszínen rendeztek adventi kiállítást a különböző stílusú díszekbe öltöztetett fenyőfákkal.³

A hetvenes évek közepe tájt a modern magyar textil „aranykora” a vége felé járt. Szenes Zsuzsa a textiles mozgalom nagy generációjához tartozott és ennek az „aranykornak” – a soproni „művésztelepen” résztvevő Hübner Arankával, Preiser Klárával és Szabó Mariannal együtt – meghatározó alakja volt. Nemzedékük 1968-ban, a *Textil-falikép* című kiállításon lépett színre.⁴ Meglepo és elemi erejű munkáikkal alaposan felforgatták a szolid műfaj addig megszokott hagyományait, miközben támaszkodtak is a tradícióra. Afféle vidám szabadságharcot vívtak műfajuk megtisztításáért és függetlenségéért. Műfajukat megújító küzdelmükben nem álltak egyedül: a képzőművészetben ugyanekkor az Iparterv-csoport és a Szürenon, a zenében az Új Zenei Stúdió, a filmművészetben a Balázs Béla Stúdió fiataljai tüztek hasonló célokat maguk elé. Tevékenységükkel átrendezték a kortárs magyar művészet teljes képét.

Amikor a textilnek ez a korszaka a hetvenes évek közepe tájt lezárult, a műfaj nagyszonyai észrevétlenül kivonultak a Paradicsomból: egyszer csak már nem voltak ott. Szenes Zsuzsa egyébként is műfaj-változtatásra kényszerült – egészségének ártott a gyapjúsálakból felszálló por –, így véget kellett vetnie a szépséges gyapjútűzése és hímzése sorának. Újfajta, szikárabb, kopárabb tárgyak készítésébe fogott és – csendes morfondírozásainak naplójaként – ekkoriban született jó néhány nagylelegzetű, a sopronihoz hasonló rajza.

Pályája elejétől kezdve sokat rajzolt. Életművének felét grafikák teszik ki. Jellegetes egyéni technikájában, a gyapjútűzésben is érzékelhető valami a rajzolás karakteréből, hiszen a fonatlan, nyers gyapjúkötegeket is úgy vezette a vászonalapon, mint tollát a papíron: rajzolt velük. Önálló grafikáival azokhoz a hazai áramlatokhoz kapcsolódott, amelyek a dolgokat nem szemtől szembe, hanem épp a visszajukról közelítették meg: a jelent a múlt felől, a fenségést a groteszk oldaláról, a világ mindennapi, közönséges jelenségeit a költészetten keresztül. Szenes Zsuzsa rajzait sok rokonság fűzi Gácsi Mihály, Gyulai Líviusz, Gross Arnold vagy Rékassy Csaba lapjaihoz, noha az övéktől némileg eltérő tartományokba vezették a nézőt, egy olyan világba, amely már elvesztette ártatlanságát és telve van a dolgok mögött meglapuló kimondhatatlan, csak sejthető, bizonytalanul homályos titkokkal. A jó és rossz, a derű és a

³ A Lábasházban és a Festőteremben.

⁴ Az akkor a budapesti Ernst Múzeumban rendezett kiállításon jelentkezett először a kortárs magyar textilművészetet megújító nemzedék.

bánat, a régmúlt és a jelen, az itt és ott fogalmaival semmire sem jut, aki meg akarná nevezni Szenes Zsuzsa grafikáinak összetevőit.

Tevékenységét kezdettől fogva különös kettősség jellemezte: amikor textillel foglalkozott, ő maga a háttérbe húzódott és átadta helyét a kompozíciós motívumoknak, az elemi, vegetatív létezés tárgyilagosságának, rajzai viszont mindig személyesek, önön külső-belső világának szubjektív közegét hozzák felszínre. Korai rajzain, az 1950-es évek második felétől éveken át mindennapjainak színtereit rajzolta – a konyhát, a hentesboltot, a csipketerítőes bútorokkal teli szobát – és szereplőit: a maflácska susztert, a billentyűk fölött tétovázó zongoristát, a gyerekzsúr résztvevőit. Lapjait régies fotográfiák szabályai szerint komponálta és szívesen időzött el a részleteknél. Csaknem monomániás szorgalommal, a gyapjútűzések egyenletességével hozta létre rajzain is a pöttyös, csíkos, virágmintás részleteket, amelyek szinte akaratlanul megte-remtették az alakok és tárgyak karakterét. A rajzi „leírás” intenzitása fantáziából szövődő nagyobb, nyitottabb kompozíciók felé mutat. A változás az 1963–64-es rajzokban következett be. Amíg a régebbi tusrajzok „anyaga” homogén volt, az újakon legkülönbözőbb elemek kavarnak dúsan, egymásba gabalyodva, egymáshoz kapcsolódva. A sokféle motívumot már nem a „beállítás”, az egyes kis jelenetek rendje, nem a mindennapi állapotok és történések narrációja tartja össze, hanem a folyamatosságból kiemelt, izolált elemek álomszerű kapcsolatai. A részletek intimitása megmarad, az egyes ábrák azonban nem értelmezhetőek szó szerint, és nem is várnak megfejtésre. Minden motívumból titokzatosság árad, titkok motoszkálnak a homályos sarkokban, az egész mégis áttekinthető, biztos és kiegyensúlyozott. Az 1964 után készült rajzokon már végképpen nem a köznapian átlátszó vagy sokféleképpen értelmezhető cselekmények és hangulatok vezetnek a papíron a művész tollát, hanem magának a pontos, szigorú, de eleven vonalnak a vívőereje, kanyargós és biztonságos, saját energiája. A jelenetek, a motívumok nem széttagolva, nem egyediségükben, hanem egymást folytatva, meglepő kitérőket téve gomolyognak; intim és vonzó részleteiket, alkalmazkodóképességüket, beleélő tehetségüket, utánozó hajlamukat nem korlátozzák többé önmagukra, hanem mintegy megajándékozzák vele az egész kompozíció áradó képzelet-birodalmát. A rajz ugyanakkor teljes nyíltsággal árulkodik róla, hányféle helyről, mennyi különféle forrásból merítette nyersanyagát a művész, hogy e sokféle eredetű materiából a fehér papíron olyan világot teremtsen, amely valóság és képzelet, *van és nincs* határán egyensúlyozik „*Élményanyagom... szinte kifogyhatatlan... – mondta, még pályája elején egy interjúban a művész – Nem akarok mást rajzolni, mint amit gondolok, amit elképzelvek. A kompozíció, a vonalsűrűség vagy a vonalak ritkasága, a dekorációk, költészetem stabilitása, hullámzása, szomorúsága vagy vidámsága annyira reálisak, amennyire elvontak az álmok.*”⁵

A *Storno és Zettl* című grafika ezeknek az újfajta Szenes Zsuzsa-rajzoknak egyik legszebb, bár kevésbé ismert darabja. Az „élményanyagot” ezúttal elsősorban Sopron jelentette és ez annak ellenére igaz, hogy se a bámesz turista, se a derék városlakó nem ismerne rá az ábrázolásban a keresett vagy jól ismert látnivalókra. Sopron – rejtve – mégis jelen van. A kapubejárat számárhátíves keretezése felidéz valamit a kö-

⁵ Frank János: Szenes Zsuzsánál. Élet és Irodalom, 1968. november 23.

zépkezi templomok: a Kecsketemplom, a Szt. Mihály templom csúcsíves kapuinak szerkezetéből, noha a kapubéllet plasztikus faragását itt karcsún ágaskodó sík virág-ornamentika, a súlyosan függő zárókövet dús margarétafej helyettesíti. A kétszárnyú lengőajtó felső része színes üvegtáblákból áll, alsó fele tömör, geometrikus tagolású; ilyen, a ház udvarára nyíló, a széltől vagy a huzattól kicsit állandóan imbolygó ajtókat lépten-nyomon láthat a Bécsi domb kapualjaiba bekukkantó járókelő. A „kariatidákhoz” hasonló alakokkal is gyakran találkozhatunk a soproni épületeken – a legismeretebbek a Zichy-Meskö palota bejáratát keretező alakok –, a rajzon azonban inkább dekoratív emblémákként vannak jelen, csupán távolról emlékeztetnek az épület súlya alatt ünnepélyesen roskadozó figurákra.

Szenes Zsuzsának soproni látogatásai alkalmával nagy élményt jelentett a Stornogyűjtemény. A kollektiót akkoriban még a család őrizte, régimódi öregurak fogadták az érdeklődőt, családtagok magyarázták a jelesebb darabok történetét. A kicsiny tárgyakat még nem őrizte vitrinüveg és teremőr, egészen közel lehetett hajolni hozzájuk, titkon megsimítani felületüket. A művész önfeledten élvezte a tárgyaknak azt a ve-gyes forgatagát, amellyel itt találkozhatott, azt a játékos-komoly utazást a korok, stílu-sok között, amelyre ezekben a zsúfolt szobákban alkalma nyílt. Mindig is sokat fog-lalkoztatta az idő, a régmúlt: nemcsak tusrajzainak régies rajzi fordulataiban érezhető ez szinte kézzelfoghatóan, hanem akkor is, amikor falióra-tokba, az óra helyére textil-arabokat rögzített (*Rekvizitum*, 1976.). Az idő múlásának dokumentumát csodálhatta a Zettl-Langer-család házában is, barátságuknak a nagyon idős „Helénkével” ez a cso-dálat volt az alapja.⁶ A Storno- és a Zettl-gyűjteményekben forgolódva igazán elemé-ben lehetett, nem véletlenül jelenik meg a kompozícióban egy-egy különös formájú és díszítésű szelence, régi gyertyatartó, meg a két, a 19. század elején divatos árnykép. E jellegzetesen soproni motívumokon kívül persze sok részlet magának a művésznek egyéni stílusát őrzi. A kapubejáratot keretező girlandok, az alsó, feliratos oválist díszítő levelek-virágok gypjútűzéseiről ismerősek. A kicsiny mellképeken kackiás ba-jusz vagy a pufók arc nemcsak a textileken tűnik fel, de azokon a gyermek-fogasokon is, amelyeknek alakjait éppen ekkoriban festette Szenes Zsuzsa.⁷ Az udvarra vezető aj-tó nyílásából kikukkantó alak sokszor feltűnik grafikáin, ez a vissza-visszatérő szakál-las figura tulajdonképpen férjének, Erdély Miklósnak rejtett portréja. A magyar avant-gárd művészetnek ez a fontos személyisége ezúttal is, mint máskor, szerényen, „rangrejtve” jelenik meg, mintha csak névtelen soproni polgár lenne. Egyedül a kom-pozícióban elfoglalt középponti helye és súlyos, árnyékos pillantása jelzi: *valaki* van jelen.

„Vítán felül áll, a régi időkre visszagondolni szép. Ami régen történt, az mintha szebb lenne” – olvashatjuk egy 1968-as rajzán (*Színház*). Ezért Szenes Zsuzsa csak úgy ontotta magából a régies, „békebeli” képeket: örömet lelte a pezsgőfürdők, a kerti lu-gasok nyugalmában, a karcsú derekak, a kackiás bajuszok, a hajsbaba-gyerekek derű-

⁶ A Zettl-Langer család tagja lehetett az akkoriban már idős dáma. Nem lehet azonos a Langer Róbert írásában (lásd a 8. jegyzetet) említett Helénnel, aki 1955-ben halt meg. A Szenes Zsuzsa által emlegetett „Helénke” a Hoffer-cukrászdában üldögélve sokat mesélt neki a régi Sopronról.

⁷ A farostlemezből kivágott fogasokra gyerekarokat festett. Rövid ideig pénzkereset céljából végezte ezt a munkát. A kis fogasok több-nyire elkallódtak, de a szerző tulajdonában megmaradt egy példány.

jében, szerette a szörnyszülött vakolatdíszeket, a megbarnult fotográfiák, a használhatatlan lomok békességét. Természetesnek találta, hogy motívumaiban, stíluselemeiben is egy régi, elsüllyedt világhoz nyúljon vissza. Gazdagon és elragadó invencióval idézte fel a szecesszió nagy grafikusainak hagyományát meg a 19. század végi újságrajzok esetlen báját. Amikor visszanyúlt a szecesszió kellékeihez vagy éppen a soproni élet emlékeihez, gesztusa egyszerre jelentett *menekülést* a jelenből és *hazatalálást* a békés múltba. Realitás és mese, múlt és jelen, távol és testközel között egyensúlyozva nyújtja át azután nézőinek sajátos figuráit, épületeit, indadíszzeit, akár egy fantasztikus, egyszerre nyugtalanító és bódító csokrot.

Szenes Zsuzsa *Storno és Zettl* című rajzának történetét itt akár be is lehetne fejezni: aki nem hiszi, járjon utána. Egy rendes mese végére azonban minden kiderül, itt viszont meghatározó tények maradnak homályban. „*Szomorú, hogy semmilyen ismeretü[n]k nincs elődei[n]k életútjáról. Mennyi gazdag tapasztalat, milyen értékes történetek mennek veszendőbe ezáltal!*” – sóhajtozik a bánatos utókor, akár annak idején a Zettl-Langer-család krónikása.⁸ Aztán elmosolyodik, amikor eszébe jut az egyetlen lehetséges megoldás: azt, hogy mikor volt a „soproni művésztelep”, kik vettek részt rajta, meg a többi ismeretlen, fontos és jelentéktelen részletet – egyedül illetékes művészettörténész kollégánknak és barátnőnknek, Askercz Évának kell megírnia.

---

⁸ Langer Róbert: 150 éve született Zettl Gusztáv. SSz. 56 (2002), 146.

A Színház utca 17. számú ház falán – itt élt Askercz Éva hosszú soproni pályájának utolsó két évtizedében – érdekes kompozíciójú, formájában is szokatlan bronz emléktábla látható. 1981-ben (alig öt esztendővel Éva asszony odaköltözése előtt) Vigh Tamás szobrászművész mintázta Thirring Gusztáv, a másfél századdal korábban éppen e házban született tudós emlékére.¹

Sopron lokálpatrióta város. Olyannyira az, hogy talán nincs is még egy ilyen egész hazánkban. Ennek egyik látványos bizonyítéka az egykori neves polgáira – meg akár csak alkalmi vendégeire is – emlékeztető, a régi épületek egész során föltűnő feliratos és plasztikus díszű táblák sokasága. Ha egyedül csak a Várkerület-ölelte utcákon sétálunk végig, a házfalakon egymás utánjában találkozhatunk ott a nyelvtudós Révai Miklós; Rösch Frigyes, a helyi tűzoltóság megalapítója; Frankenburg Adolf író; Gyóni Géza; a helytörténészként is jelentős hittanár, Dr. Németh Alajos; az ugyancsak író Pap Károly; az Artner palota egykori asszonya, Susanna Artnerin; a neves tizenhatalmas századi orvos és meterológus Gensel Ádám; aztán Dr. Nikolics Károly gyógyszerész professzor; Liszt Ferenc; Lackner Kristóf, Sopron tudós polgármestere, aki korának jelentős ötvöse is volt; Rauch András 17. századi zeneszerző és karmester; meg a nem olyan régen elhunyt, legendás idegenvezető, Dr. Friedrich Károly híret, érdemét idéző táblákkal. Csak remélni tudom, hogy a minden ábrázolás nélküli, csupán a kőbe vésett felirattal ékes lapokon kívül valamennyit sikerült sorba vennem. Van közöttük, amelyek már régen, évtizedek óta a helyén van; van, amelyet csak mostanában helyeztek el. Valójában persze ez alig tűnik föl az idegennek, hiszen a méreteik és anyaguk sem nagyon különbözik egymáséitól. Szövegük néha bővebb, máshol összefogottabb, a legtöbbször bronzból öntött portré pedig egyszer nagyobb, máskor kisebb – Artner Zsuzsannáé csupán egy érem –, de még a mintázásukban is van valami hasonló, mindig valamiféle tárgyilagos pontosságra való törekvés. Elsősorban informatívak kívánnak lenni, miközben a város szellemi gazdagságának egyfajta reprezentációját is szolgálják; érezhető szándékkal tartoznak úgy az adott helyhez és Sopron történetéhez, mint maguk az öreg házak is, a régi templomok, a tűztorony a középkorosan kaanyagó utcák.

A Színház utca tizenhetes ház oldalán függő emléktábla kicsit más, mint az összes a többi. Már abban is különbözik azoktól, hogy nem teljesen simul a falra: nem föltűnően, de azért érzékelhető egyértelműséggel egy kevésbé elemelkedik, miközben persze egészen mégsem függetlenedik tőle. „... úgy fogalmaztam – mondta egy interjúban a művész – ... mint egy plakátot, ami nincs jól felragasztva és elhajlik az alja.”² Az észrevehetően testes, álló téglány-forma valós súlyát meghazudtoló, elegáns könnyedséggel, finoman a térbe fordul. Ott van a falon, de mégsem úgy, mint akár a plakátok, akár az ünnepélyes, szokott rendben elhelyezett emléktáblák: ez, ahogyan ott látjuk, bizony önálló plasztika. „Az egész alakos figura – folytatódik az előbbi idé-

¹ Bronz, 75 × 45 cm. Vigh Tamásnak erről az emléktáblájáról először Dávid Ferenc: Egy emléktábláról. SSz. 36 (1982), 250–253.

² Vigh Tamás: Köztéri alkotások. (Hegyvidéki Kortárs Galéria, Bp., 2000.), Csejdy Júlia interjújából. 83.

zet – részben kontúrosan rajzolva van, részben kivágva az aljából és egy kicsit mintázva is.” A derűs nyugalommal álló tudós, Thirring Gusztáv alakja a tábla bal felét tölti ki. A szobrász egyszerű szabású, lábát térdig takaró kabátban, magas, keményített gallérja alatt csokornyakkendővel, hátratett kezekkel, kissé félrehajtott fejjel ábrázolta. Azt is Vigh Tamástól tudjuk, hogy a keresetlen, természetes eleganciával öltözött, barátságosan ránk tekintő fiatal urat egy régi, csoportos fényképből emelte ki.³ A látvány vitathatatlanul „korabeli”, miközben hatásában mégis elkerüli az emléktábláknak egyébként szinte műfajilag kötelező módon „történelmi hitelességű”, illusztratív jellegét (1. kép).

1. kép. Vigh Tamás, Thirring Gusztáv-emléktábla. 1981, bronz dombormű, 75×45 cm. Bakos Ágnes felvétele.

Még a fölírat elhelyezése sem szokványos a táblán. Mintha csak az eredeti fényképen is így lett volna, a pasztikailag „üres” jobboldali felületen, de már a tudós férfiú kabátjáról induló, fölfelé futó kézírásos sorokban olvashatjuk: *„E házban lakott Thirring Gusztáv akadémikus (1861–1941) a magyar statisztika és a soproni történetírás kimagasló alakja.”* Balra, lent a figura lábánál – itt lefelé futó sorokban – az em-

³ Uo.

léktábla állítóit, a Központi Statisztikai Hivatalt és a Városszépítő Egyesületet sorolja a fölirat. Aztán legalul, már minden föltűnés vagy valami csekély manír nélkül és persze, ahogyan illik ugyan, gonddal, de mégis szerényen rótt, apró, nyomtatott nagybetűkkel írva olvassuk az alkotó nevét.

Vígh Tamás sok évtizedes pályája során szerte az országban számos emléktáblát készített. Alapvetően nem idegenkedett attól, hogy eleget tegyen megrendelői igényének, a portrészérű hűségnek, de adott esetben vállalta akár illusztratív „kellékek” – Kodály a fonográffal,⁴ Gutenberg egy könyvvel⁵ – elvárt ábrázolását is. Viszont mindig került a műfaj megszokott formái és kompozíciós sémáit. Az 1958-ban mintázott Krúdy emléktábla⁶ kapcsán mondta a Csejdy Júliának adott, itt már idézett interjújában: „... rájöttem, hogy igazi téralakítás nélkül nincs kifejezés”.⁷ Korábban ugyanerről a munkáról beszélve Rozgonyi Ivánnak még pontosabban fogalmazott: „... ahol a plasztikában tér van, ott forma van. A teret csak forma adhatja, egyéb nem.”⁸ Ezt a rövid, határozott megjegyzést az életmű ismeretében igazi „ars poetica”-ként értelmezhetjük. Mindez persze természetes igénynek látszik a nagy- és kisplasztikában, Vígh Tamás azonban a legkisebb érmek mintázásakor ugyanúgy nem feledkezett meg róla, mint az emléktábla-állítás szerény, többnyire akadémikusan egyhangú műfaját gyakorolva. Igaz, a hatvanas években rajta kívül akadtak már mások is, akik így gondoltak és dolgoztak, elsősorban az előző szobrásznemzedék egyik meghatározó alakja, Schaár Erzsébet. Nem véletlenül alakult ez így. Azokban az időkben, amikor a politika rigorózan szigorú stílárís és formai szempontú zsűri-rendszerrel irányította a művészetet és különös figyelemmel a köztéri szobrászatot, e csekélyebb jelentőségű (és jövedelmű) műfaj alkotói a hivatali ítésektől több türelemre és elnézésre számíthattak.

A Thirring Gusztáv-emléktábla plasztikai formálását érdemes az eddiginél egy kicsit jobban is szemügyre venni. Az említett „föltűnő külsőségek” – a tábla helyzete, az ábrázolás módja, a fölirat megoldása – mellett az igazi izgalmat a kompozíció téri szituációja nyújtja. A szobrász a relief teljes felületét ugyanolyan, egyforma lesimitott módon kezelte, szinte gondosan ügyelve arra, nehogy a mintázás mikéntjétől akár a háttér, akár maga a figura valamiféle külön hangsúlyt nyerjen. A térbe forduló lemez mélyéből bukkan föl az enyhe kontrasztban, hátrattett kezekkel álldogáló férfinak alig plasztikus, inkább csak karakteres határozottsággal megrajzolt feje. A kor, a 19. század végének divatját jelző magas inggallér, a csokornyakkendő, s a hosszú, gombolt kabát sokszor csak könnyű vonalakkal jelzett, alig részletezett tömege ellenpontozza és teszi hangsúlyossá a portrét magát. Plasztikus húsa valójában már csak a kabát aljának és a lábaknak van. Semmi sem történik, semmi sem mozdul, s az egésznek – nehéz pontosabban fogalmazni – mégis valami valószínűtlen huzata van. A semmiből, azaz a határtalan térből – talán az elmúlt időből – váratlan egyértelműséggel, egyfajta mementóként merül fel a ház egykori lakója.

³ Budapest, Kodály körönd, bronz, 1972.

⁴ Budapest, Gutenberg tér, bronz, 1986.

⁵ Budapest, Krúdy Gyula u., bronz, 1958.

⁶ Csejdy Júlia interjúja, 12.

⁷ Vígh Tamás: Köztéri alkotások, 10.

A Thirring emléktáblának Vígh Tamás munkái között egyik legközelebbi rokona az 1983-ban Nagycenken elhelyezett, Széchenyi István nevelőjét, Lunkányi Jánost (1775–1853) ábrázoló dombormű.⁹ A tudós férfiú arcképe régi metszetek keretére emlékeztető, a tábla közepét elfoglaló ovális forma mélyéből néz ki, itt is, ő is, mint Thirring Gusztáv, valami messzi térből és időből. Hasonló módon, a reliefnek tényleg a hátsó, azaz legmélyebb részéből tekint ránk Vasvári Pál¹⁰ szuggesztív szempárja is, miközben mintegy keretet adva 1848–49 hőse arcmásának, szélesre nyílt köpenyének formái erőteljes plaszticitással áradnak még a négyzetes tábla szabott határain is túlra. A már említett Gutenberg emléktábla plasztikája az előbbiek kifejezetten csöndes nyugalmával szemben hangos dinamikájával lepi meg a nézőt. *„A tollas kalappal – mondja a művész – nem elsősorban a korra akartam utalni, hanem a plasztikát fokoztam, a tábla jelentőségét növelte meg.”*¹¹ Hasonló erősségű a plasztikája matematikus Kalmár László szegedi emléktáblájának.¹² Tényleg is érdekes, miközben mintázásában is erősen eltér az említett példától a varázslatosan lírai hatású székesfehérvári Pilinszky emléktábla¹³ kompozíciós megoldása. A költő életének utolsó idejét élte a megjelölt épület falai között. *„A ház egy panelház – meséli a szobrász –, sívár, üres betonlajzzattal, szinte ijesztő volt a feladat. Tüskés, szabdalt plasztikát csináltam, hogy feltűnő foltként jelenjen meg. ... A táblán, mintha eltűnne a fal hasadékaiban ...”*¹⁴ – Mondhatnánk, éppen ahogy történt is: ahogyan Pilinszky 1981-ben váratlan, észrevétlen hirtelenséggel hagyta el a világot. Ami a plasztikai formálás mindenkori igényességén, a helyhez és az ábrázolthoz való egyfajta szinte személyes alkalmazkodáson túl közös Vígh Tamásnak ezekben a munkáiban, az emlékezésnek és emlékeztetésnek a módja, amely akkor is működik, ha az arra járó nem olvassa az odarótt magyarázó sorokat. Vígh Tamás táblái nem egyszerűen csak ábrázolják, hanem a múlt időből ténylegesen visszaidézik – szinte mint egy spiritizta szeánszon szokták – az egykor itt élt „hősöket”.

⁹ Nagycenke, bronz, 1983.

¹⁰ Budapest, Vasvári Pál u., bronz, 1993.

¹¹ Csejdy Júlia interjúja, 89.

¹² Szeged, Árpád tér, bronz, 1984.

¹³ Székesfehérvár, Kígyó u., bronz, 1990.

¹⁴ Csejdy Júlia interjúja, u.o. 92.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KOLLERITS BEÁTA | Askercz Éva tudományos
publikációinak bibliográfiája¹

1973

- Barokk pestisemlékek a Sopron környéki falvakban. In: Arrabona 15, Győr, Xantus János Múzeum, 1973, 149–168.

1976

- Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban. In: Arrabona 18, Győr, Xantus János Múzeum, 1976, 89–143.

1977

- A fertőrákosi kastély építéstörténete. Összeáll. Askercz Éva. Hn., én. [kézirat a Soproni Múzeumban]

1978

- Mézeskalácsvinták. Sopron, Lábasház, 1978. október–december [írta: Domonkos Ottó] [a tárgyjegyzéket összeállította: D. Askercz Éva és Bendly Éva] [Sopron], [Liszt F. Múzeum], [1978]
- Az I. Országos Érembiennále díjazottainak kiállítása. Sopron, Lábasház, 1978, [a kiállítást a Soproni Liszt Ferenc Múzeum, Askercz Éva rendezte]. [Sopron], [Liszt F. Múzeum], [1978]
- Az I. Országos Érembiennále Sopronban. SSz. 32 (1978), 366–371.

1980

- A II. Országos Érembiennále díjazottainak kiállítása. Sopron, Lábasház, 1980, [a kiállítást a soproni Liszt Ferenc Múzeum, Askercz Éva ... rendezte]. [Sopron], [Liszt F. Múzeum], [1980]
- Sopron – Fabricius-ház 1. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 23, Bp., 1980

1982

- A III. Országos Érembiennále díjazottainak kiállítása. Sopron, Lábasház, 1982. [június–augusztus] [a kiállítást ... Askercz Éva ... rendezte], [Sopron], [Liszt F. Múzeum], [1982]
- A III. Országos Érembiennále. SSz. 36 (1982), 253–261.

---

¹ A bibliográfia összeállításában Kiss Melinda (Soproni Múzeum) működött közre.

- Sovremennoe vengerskoe medal'ernoje iskusztvo. Vystavka katalog [org.] Ministerstvo kul'tury SSSR [et al.] [sost. E. D. Aškerc], Moskva, Sovetskij hudožnik, 1982

1984

- Zeitgenössische ungarische Medaillenkunst [Ausstellung] Berlin, Haus der Ungarischen Kultur, 19. April – 1. Juni 1984. [Org.] Haus der Ungarischen Kultur Berlin, Münzkabinett der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden [Katalog István Tamás] [Einf. Paul Arnold, Éva Askercz] [Übers. Hans Skireczki]. Berlin, Haus der Ungarischen Kultur, [1984]
- A IV. Országos Érembiennále díjazottainak kiállítása. Sopron, Lábasház, 1984. [a kiállítást a Soproni Liszt Ferenc Múzeum, Askercz Éva ... rendezte]. [Sopron], [Liszt F. Múzeum], [1984]

1986

- Az V. Országos Érembiennále díjazottainak kiállítása. Sopron, Lábasház, 1986. [a kiállítást a Soproni Liszt Ferenc Múzeum, Askercz Éva ... rend.] [bev. Askercz Éva], [Sopron], [Liszt F. Múzeum], [1986]
- Sopron – Katolikus Egyházművészeti Gyűjtemény. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára, [Bp.], [1986]
- A Storno család Sopron, Bécsi utcai műterme. In: Arrabona 22–23, Győr, Xantus János Múzeum, 1986, 71–97.

1987

- „...Meglepetés... olvasóink részére!” Nemzetközi Művészkönyv-kiállítás – „...A surprise... for our readers!” International Artists' Book Exhibition [Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1987. október 28 – december 7.] [... rend. Askercz Éva, Kovalovszky Márta, Ladányi József] [tanulmány: Kovalovszky Márta] Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1987
- Sopron – Storno-Sammlung. [Bp.], TKM Egyesület, 1987
- Sopron – Storno-gyűjtemény. [Bp.], TKM Egyesület, 1987

1988

- A VI. Országos Érembiennále díjazottainak kiállítása. Sopron, Lábasház, 1988. [június 26 – augusztus 31.] [Askercz Éva ... rendezte]. [Sopron], [Liszt F. Múzeum], [1988]

1989

- VII. Országos Érembiennále Sopron, Lábasház, 1989. június 24 – szeptember 11. VII. – Ungarische Medaillen-Biennale Sopron, 1989 24 Juni – 11 September. [rend. ... Sopron Város Tanácsa etc.] [a kiállítást rend. és a katalógust összeáll. Baranyi Judit] [a rendezésben közrem. Askercz Éva és a Liszt Ferenc Múzeum mtársai], [Sopron], [Vár. Tanács], [1989]

1990

- Sopron, das Fabricius-Haus: [Bp.], TKM Egyesület, 1990
- VII. Országos Érembiennále díjazottainak kiállítása. Sopron, Lábasház, 1990 [június 24-től augusztus 31-ig] [... Askercz Éva ... rend.], Sopron, Soproni Múzeum, 1990
- Ágoston Ernő és tanítványai, Hertay Mária, Hoffmann Henrietta, Sulyok Gabriella, Kutas László, Gyulai Líviusz, Giczy János, Steiner Benito kiállítása. Sopron, 1990. március 14–25. [a katalógust szerk. ... Szabó Alajos ...]. [a bev. írta Askercz Éva]. [Bp.], [Budapesti Tavasz Fesztivál], 1990.

1991

- VIII. Országos Érembiennále. Sopron, Lábasház, 1991. június 22 – szeptember 30. – VIII. Ungarische Medaillen Biennale Sopron, Lábasház, 22 Juni – 30 September 1991 – VIII. National Biennial of Medal Art Sopron, Lábasház, 22 June – 30 September 1991. [rendezőszervek: Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata etc.] [a katalógust összeáll. és a kiállítást rend. Baranyi Judit, Askercz Éva] Sopron, Önkormányzat, [1991]
- A Soproni Képesceh kiállításának megnyitója (1991. márc. 13.). SSz. 45. (1991), 360–362.

1992

- Sopron és környéke, 1922–1990. [főszerk. Sarkady Sándor] [a felvételeket Adorján Attila et al. kész.] [szerzők Askercz Éva et al.]. Bp., Mécsek László Kiadó, 1992
- A VIII. Országos Érembiennále díjazottainak kiállítása. Sopron, Lábasház, 1992. [június 21-től augusztus 31-ig] [a kiállítást a Soproni Múzeum, Askercz Éva ... rendezte]. [Sopron], [Soproni Múzeum], [1992]
- Műhl Aladár emlékkiállításának megnyitója. (1991. szept. 29.) SSz. 46 (1992), 182.

1993

- Barokk út menti szobrok Északnyugat-Magyarországon. In: Cseri Miklós – Perger Gyula szerk.: A Kisalföld népi építésze. Szentendre – Győr, 1993, 385–394.
- Friedrich Amerling festőművész id. Storno Ferenchez írott levelei (1853–1862 között). SSz. 47 (1993), 308–318.
- Műtermi beszélgetés a 92 éves Sterbenz Károllyal. SSz. 47 (1993), 232–235.

1994

- A bűvös tükör: fejezetek a tükör kultúrtörténetéből. Székesfehérvár, Csók István Képtár, 1993. december 4 – 1994. május 15. [tanulmányok ... F. Petres Éva et al.] [a kiállítást rend. ... Askercz Éva et al.], Székesfehérvár, Szt. István Király Múzeum, [1994]

- A IX. Országos Érembiennále díjazottainak kiállítása. Sopron, Lábasház [1994. június 19-től augusztus 31-ig] [a kiállítást a Soproni Múzeum, Askercz Éva ... rendezte]. Sopron, Soproni Múzeum, 1994
- Id. Storno Ferenc pályakezdő éveinek bécsi kapcsolatai. SSz. 48 (1994), 362–374.
- Id. Storno Ferenc asztalidísz-terve Lipót főherceg számára (1858). Művészettörténeti Értesítő XLIII (1994), 1–2. sz. 101–107.

1995

- Gergác Berta. A bevezető tanulmányt írta: Askercz Éva. Sopron, Patriot Kiadó, 1995
- Sopron anno – ahogy a festők látták – wie es die Maler sahen – as Seen by Painters. [A bevezetést írta és a képeket válogatta Askercz Éva] Sopron, Fekete Cédrus Könyvkereskedés, 1995
- Giczy János festőművészről. Műhely XVIII (1995), 40–42.
- Id. Storno Ferenc bécsi megrendelésre készült historizáló tárgytervei (1850–1870). In: Arrabona 34 Győr, Xantus János Múzeum, 1995, 99–158.
- Műgyűjtés és műpártolás a XIX. század végi Sopronban, a Storno és Zettl-Langer gyűjtemény helytörténeti és művelődéstörténeti jelentősége. Helytörténetész Könyvtárosok II. Országos Tanácskozása. Sopron, 1995. július 26–28.

1996

- A X. Országos Érembiennále díjazottainak kiállítása. Sopron, Lábasház, 1996 [a kiállítást a Soproni Múzeum, Askercz Éva ... rend.]. [Sopron], [Soproni Múzeum], [1996]
- A Storno család műgyűjteménye. In: Környei Attila – G. Szende Katalin szerk.: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Sopron, Soproni Múzeum, 1996, 319–324.
- Der Restaurator und Architekt Franz Storno in Pannonhalma. Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae 38 (1996), 192–202.
- Storno Ferenc Pannonhalmán. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. Pannonhalma, 1996, 182–192.
- Három 1995-ben rendezett kiállításról. SSz. 50 (1996), 57–65.
- Sz. Egyed Emma kiállításának megnyitója. SSz. 50 (1996), 364–367.
- A díszkutakról. A sörgyári kút apropóján. Várhely 2 (1996) 1. sz. 72–76.
- Sz. Egyed Emma kiállításáról. Várhely 2 (1996), 2. sz. 121–122.

1997

- Sopron anno – Polgári bútorok a 18. és 19. századi Sopronban – Bürgerliche Möbel im Sopron des 18. und 19. Jahrhunderts. Sopron, Fekete Cédrus Könyvkereskedés, 1997

1998

- Soproni tájakon. Válogatás id. Storno Ferenc vázlatkönyveiből 1845–1860. Sopron, Fekete Cédrus Könyvkereskedés, 1998
- Sopron and Around. A selection from Ferenc Storno senior's sketchbooks 1845–1860. Sopron, Cédrus Art Klub, 1998
- A XI. Érembiennále Díjazottainak Kiállítása. Sopron, Lábasház, 1998 [a kiállítást a Soproni Múzeum, Askercz Éva ... rendezte]. [Sopron], [Soproni Múzeum], [1998]
- Székely Zoltán: A Cziráki ősgaléria. Győr, 1997 [könyvismertetés] SSz. 52 (1998), 281.
- Askercz Éva – Tirnitz József: id. Storno Ferenc jegyzetei az 1848–49. évi szabadságharc soproni és Sopron vidéki eseményeiről. SSz. 52 (1998), 365–374.

1999

- XV. Soproni Őszi Tárlat 1999. október 9 – november 6., Festőterem, Sopron ... [... rend. Askercz Éva] [... közread. a Pro Kultúra Sopron Színházi és Kulturális Kht.] [Sopron], [1999]
- Kiállítások Sopronban 1998-ban. SSz. 53 (1999), 183–185.
- Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány). SSz. 53 (1999), 370–382.
- Örökös mozgás. Sulyok Gabriella művészetéről. Műhely, XXII (1999), 4. sz. 77–80.

2000

- A XII. Érembiennále Díjazottainak Kiállítása. Sopron, Lábasház, 2000 [a kiállítást a Soproni Múzeum, Askercz Éva ... rendezte]. [Sopron], Soproni Múzeum, [2000]
- Díjazottak kiállítása. 15. Magyar Textilbiennále, 12. Nemzetközi Miniaturtextil Biennále, 1. Nemzetközi Zászlóbiennále. Sopron, Festőterem, 2000. június 23-tól július 23-ig [a kiállítást rend. Askercz Éva] [a katalógust szerk. Keszthelyi Katalin]. [Bp.], Kult. Alapítvány a Textilművészetért; [Szombathely], Szombathelyi Képtár, [2000]
- Id. Storno Ferenc életrajzi feljegyzései 1868-ból. SSz. 54 (2000), 181–188.
- Válogatás az 1999-ben Sopronban rendezett képzőművészeti kiállításokból. SSz. 54 (2000), 176–180.
- Így éltünk mi. A soproni polgárlakások. Dimenzió 1 (2000) 3. sz. 49–54.

2001

- XIII. Országos Érembiennále. Sopron, Lábasház 2001. június 23 – szeptember 10. [a kiállítást rend. Askercz Éva] [rendezőszervek: Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata etc.]. Sopron, Polgármesteri Hiv., Képző- és Iparműv. Lektorátus, [2001]
- Anton Siegel akvarelljei. (katalógus) Sopron, 2001
- Kótai József türkmén szőnyegek. (katalógus) Sopron, 2001

2002

- A XIII. Országos Érembiennále Díjazottainak Kiállítása. Sopron, Lábasház, 2002 [a kiállítást a Soproni Múzeum, Askercz Éva ... rend.]. [Sopron], Soproni Múzeum, [2002]
- Ifj. Storno Ferenc kiállítása. SSz. 56 (2002), 165–171.
- A Storno-műterem Sopronban. In: Művészek és Műtermek. Bp., Ernst Múzeum, 2002, 19–29.

2003

- XIV. Országos Érembiennále. Sopron, Lábasház, 2003. június 22 – szeptember 8. [a kiállítást rend. Askercz Éva] [a katalógust összeáll. ... Vasas Edit] [rendezőszervek: Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata etc.]. Sopron, Önkormányzat, [2003]
- „Kincseink.” Tárgyak Sopron 725 éves történetéből. Soproni Múzeum, Lábasház, 2002. szeptember 25. – október 31. [a kiállítást rend. Tóth Imre] [a katalógust írták Askercz Éva et al.] [Sopron], Soproni Múzeum, Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára, [2003]
- Anton Siegel (1763–1846) akvarelljei. SSz. 57 (2003), 289–294.

2004

- A XIV. Országos Érembiennále Díjazottainak Kiállítása. Sopron, Lábasház, 2004 [a kiállítást a Soproni Múzeum, Askercz Éva rend.]. [Sopron], [Soproni Múzeum], [2004]
- Ligeti Erika (1934–2004). Élet és Irodalom 48 (2004) 36. szám

2005

- Művészet- és kultúrtörténeti írások a Soproni Szemlében. SSz. 59 (2005), 404–407.
- XV. Országos Érembiennále. Sopron, Lábasház, 2005. június 19 – szeptember 11. [a katalógust szerk. Vasas Edit] [rend. Askercz Éva, Kiss Melinda] [kiad. Sopron Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala], Sopron, [2005]

MUNKATÁRSAINK

- Dávid Ferenc** művészettörténész, MTA Művészettörténeti Kutatóintézete,
1014 Budapest, Úri u. 49.
- Domonkos Ottó** etnográfus, ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum,
9400 Sopron, Fő tér 8.
- Gábor Eszter** művészettörténész, 1093 Budapest, Közraktár u. 24.
- Gabrieli Gabriella** régész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.
- Galavics Géza** művészettörténész, akadémikus, MTA Művészettörténeti Kutatóintézete,
1014 Budapest, Úri u. 49.
- Kollerits Beáta** könyvtáros, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.
- Kovács Péter** művészettörténész, 8000 Székesfehérvár, Jókai u. 11.
- Kovalovszky Márta** művészettörténész, 8000 Székesfehérvár, Jókai u. 11.
- Kücsán József** etnográfus, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.
- Marosi Ernő** művészettörténész, akadémikus, MTA Művészettörténeti Kutatóintézete,
1014 Budapest, Úri u. 49.
- Nemes András** művészettörténész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.
- Pajorin Klára** irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézete,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
- Szende Katalin** történész, Közép-Európai Egyetem Középkortudományi Tanszék,
1051 Budapest, Nádor u. 9.
- Tóth Imre** történész-muzeológus, múzeumigazgató, Soproni Múzeum,
9400 Sopron, Fő tér 8.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

STADT UND KUNST

STUDIEN AUS ANLAß DES 70. GEBURTSTAG VON ÉVA ASKER CZ

KLÁRA PAJORIN: Grußwort	223
GABRIELLA GABRIELI – ANDRÁS NEMES: Angaben und Annahmen zur Topographie der Schmiedgasse	226
ERNŐ MAROSI: Die Anziehungskraft der Medaille. Anmerkungen zur Tradition der humanistischen Selbstdarstellung in Ungarn	238
KATALIN SZENDE: „hincz daz er chumbt zu gevogten jarn“ Kinder in den mittelalterlichen ungarischen städtischen Testamenten	250
GÉZA GALAVICS: Innenraumbemalung als Dekorationsgattung der Barockzeit. Skizzen eines westungarischen Malermeisters	262
JÓZSEF KÜCSÁN: Die südliche Mauer der Vorstadt	279
FERENC DÁVID: Das Süttöröer Esterházy-Schloss und die zugehörenden Güter im Jahre 1760	294
OTTÓ DOMONKOS: Ein gestickter Wildledermantel aus dem 18. Jahrhundert	306
ESZTER GÁBOR: Ferenc Kolbenheyer (1841–1881), der erste Hauptarchitekt des Kultusministeriums	312
IMRE TÓTH: Die Berliner Jahre des Botschafters Kálmán Kánya	325
MÁRTA KOVALOVSKY: „Storno und Zettl.“ Eine Zeichnung von Zsuzsa Szenes	339
PÉTER KOVÁCS: Die Gusztáv-Thirring-Gedenktafel	345

BÜCHERSCHAU

Bibliographie von Éva Askercz (zusammengestellt von Beáta Kollerits, unter Mitwirkung von Melinda Kiss)	349
---	-----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, szövegfile-ban lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén)
- a file-ok a cikknek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIFF file-okat kérünk, legalább 300 dpi felbontásban.
- Az illusztrációkat kérjük beszámozni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője;
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m... l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 3000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A ház 17. és 18. századi lakótereinek berendezése Askercz Évára, a Soproni Múzeum művészettörténészére várt. A feladat az volt, hogy végezze el a 17–18. század soproni polgári lakáskultúrája vizsgálatát, vázolja föl annak legjellegzetesebb tendenciáit, határozza meg az egyes századokban az adott korszak jellegzetes bútortípusait. Ezeket vesse össze az írásos források, zömmel hagyatéki leltárak elnevezéseivel a Soproni Múzeumban és a Storno gyűjteményben, valamint régi soproni családoknál megőrzött bútoranyaggal, s mindezek ismeretében rendezzen állandó kiállítást a soproni lakáskultúra jellegzetességeinek, a változó ízlést követő alakulásának bemutatására a Fabricius-házban. Nagy kihívás volt ez egy művészettörténész számára. Magyarországon ugyanis ilyen típusú, összetett munkát addig még nem végeztek, s egy ilyen munka metódusa sem volt igazán tisztázott. Sopron pedig, mivel sohasem foglalta el a török s ezért kultúráját, hagyományait, művészeti emlékeit, lakáskultúrájának emlékeit csakúgy, mint polgárai életének írásos dokumentumait minden más mai magyarországi városnál szerencsésebb módon megőrizte, erre a legjobb lehetőségeket kínálta.

[...]

Ez a kiállítás, amely az építészeti környezetnek és az azt élettel megtöltő kultúrának különleges párosítása, több mint három évtizede változatlanul áll ma is, s eredetiségét, újszerű megközelítésmódjának hitelességét mi sem mutatja jobban, hogy hatása ma is friss és eleven. Kitűnő arányérzékkel bebútorozott lakószobái, s a hozzájuk tartozó konyhák gazdagsága, az ablakon át a Fő térnek a barokk kori enteriőröket értelmező, felerősítő látványa egyedülállóvá teszik az Askercz Éva által megtervezett és létrehozott kiállítást. A művészettörténeti teljesítményeket, életműveket bibliográfiában szoktuk mérni, ám a bibliográfiák ritkán őrzik az ilyesfajta szellemi teljesítménynek a kiválóságát, mint amilyen a soproni Fabricius-ház kiállítása és enteriőrrekonstrukciója.

Gálavicz Géza: A barokk szobafestés mint dekorációs műfaj. Egy nyugat-dunántúli festő vázlatrajzai

Ára: 450,-Ft

Soproni Szemle

2008. Negyedik szám

Hatvankettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

További támogatóink:

Soproni Múzeum Alapítvány

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askerez Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Irméné titkár,
Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János

Hárs József, Jankó Ferenc, Józán Tibor, Kubinszky Mihály,

Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2008-ra egy évre 1800 Ft, egyes szám ára 450 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magassföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.
HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Tisztelt Olvasó! Tisztelt Egyesületi Tagunk!

Ismét eltelt egy év, a 2008. év végén járunk, lezárjuk, értékeljük az elmúlt évet és felkészülünk az újév feladataira, várható kihívásaira.

A Soproni Városszépítő Egyesület, mint a Soproni Szemle alapítvány alapítója és gesztora, szintén értékeli az év folyamán végzett tevékenységét. Ezt hivatalos formában a januárra tervezett közgyűlésen fogja megtenni. Ennek időpontjáról tagjainkat írásban értesítjük, de megjelentjük az Egyesület honlapján is. Ennek elérhetősége: www.varosszepitok.sopron.hu. Addig is azonban gyűjtjük azokat az észrevételeket, lakossági igényeket, melyek a város kulturális hagyományainak ápolásával, az épített és a természet által alkotott szépségek és értékek megőrzésével, ápolásával, gondozásával kapcsolatosak.

A Soproni Városszépítő Egyesület aktív tagjainak száma 430 fő felett van, akiknek ezúton is köszönetet mondunk támogatásukért, a befizetett tagdíjakért, a sokszor a családtól megvont, kis nyugdíjából összekuporgatott forintokból megtett adományokért. Az Egyesület munkáját a tagdíjakból, az adományokból, szponzori befizetésekből, valamint a SZJA 1%-ának az Egyesület javára történő felajánlásából származó bevételekből fedezi.

Az SZJA 1 %-ának felajánlásából, mely a 2007 adóév számain alapul, 2008. évben

117.025.- Ft

bevételhez jutott az Egyesület. Ezért az adományért köszönetet mondunk mindazoknak, akik ezt az adózásuk alkalmával, a Rendelkező nyilatkozattal az Egyesületnek ajánlották fel. Az összeget a Károlymagaslati kilátó kiállításait népszerűsítő kiadványainak segítésére és a Winkler Oszkár díj adományozásával kapcsolatos költségek fedezésére használtuk fel.

A 2009. év első hónapjai ismételen az adózás jegyében telnek el. Ekkor újra lehetőség adódik arra, hogy Ön is mérlegelje, mely szervezetnek ajánlja fel az SZJA 1 %-át. Ismerve céljainkat és feladatainkat, ezúton kérjük Önt is, hogy Egyesületünket nemes céljainak elérésében ilyen módon is segítse. Amennyiben döntése Egyesületünk javára születik, úgy kérjük, hogy a

Rendelkező nyilatkozat

megfelelő rovatában a Soproni Városszépítő Egyesület

198884581-1-08

adószámát,

és amennyiben az a kedvezményezett nevét is kéri, akkor a Soproni Városszépítő Egyesület nevet beírni szíveskedjék. Adományát előre is köszönjük.

Soproni Városszépítő Egyesület
elnöksége

Soproni Szemle

2008. negyedik szám

hatvankettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TERMÉSZETI KÖRNYEZET ÉS GAZDÁLKODÁS

KELEMEN ISTVÁN: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágné- pességének 17. századi jogi helyzetéhez	359
HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész)	378
KATONA CSABA: Ember és környezet a 19. században: a Fertő	391

MŰHELY

HORVÁTH LÁSZLÓ: Az 1850-es évek kataszteri felmérései mint helyismereti források	406
SZABÓ LEVENTE: A Soproni Sakk-kör története	409
REISCHL FERENC–BECHER NÁNDOR: Vasfüggöny az Alpok lábánál	416
CSÍKSZENTMIHÁLYI PÉTER: Villa sor 22. A 2008-ban Winkler Oszkár-díjjal kitüntetett épület	424
SZARKA LÁSZLÓ: Sopron és a tudományos konferenciaturizmus	428

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: Kismesterségek vonzásában. A 80 éves Domonkos Ottó köszöntése	433
SZÁLA ERZSÉBET: Sümeghy József (1920. június 2.–2007. március 5.)	448
HEGEDŰS ELEMÉR: A katonai Mária Terézia Rend lovagja, vitéz vihari báró Willerding Rezső gyalogsági tábornok	452

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Gömöri János (szerk.) Az erdő és a fa régészete és néprajza, Sopron, 2007. (ism. Grynaeus András)	460
Gombocz Endre: A magyar botanika története. Budapest, 1936., reprint: Sopron, 2008. (ism. Andrásy Péter)	462
Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai (Vég- rendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok, 1591–1632) Sopron, 2007. (ism. Kovács József László)	463
Tóth Sándor: Soproni vasutas képeskönyv 1937–1987. Válogatás Finta Béla fotóiból. Közlekedés Sopron vármegyében II. Sopron, 2008. (ism. Kubinszky Mihály)	467
Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Vasszilvágy, 2008. (ism. Szakály Sándor)	468
Gecsényi Lajos (szerk.): Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1945–1956 Budapest, 2007. (ism. Baráth Magdolna)	471
A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye	475

TERMÉSZETI KÖRNYEZET ÉS GAZDÁLKODÁS

KELEMEN ISTVÁN

Adatok a Sárvár-felsővidéki
uradalomhoz tartozó helységek
jobbágynépességének 17. századi
jogi helyzetéhez

Bevezetés

A Széchenyi családnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratai¹ között három, Sopron vármegyére vonatkozó 17. századi urbáriumot találunk. Ezek a Széchenyiek által később zálog-, majd örökjogon megszerzett, korábban a Nádasdyak sárvár-felsővidéki² uradalmához (*dominium*) tartozó helységekre vonatkoznak. Időrendben az elsőt 1639-ben³ vették fel, a másodikat 1663-ban⁴ állították össze. Velük ellentétben a harmadik⁵ már nem a Nádasdyak számára készült, hanem abból az időszakból származik, amikor a felségárulás vétkével vádolt Nádasdy Ferenc kivégzése után (1671) elkobzott birtokai átmenetileg a Magyar Királyi Kamara igazgatása alá kerültek. Ez az urbárium nem tartalmaz kelteztést, de a Soproni Levéltárban őrzött, az „Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek” címet viselő iratanyagban az urbáriumról készült – a perekhez csatolt – másolatokon az szerepel, hogy az urbáriumot 1677 augusztusában vetették papírra.⁶ Összeállítása minden bizonnyal azzal volt összefüggésben, hogy I. Lipót 1677. június 8-án Laxenburgban kiadott oklevelében közel 330 ezer forintért örök jogon átengedte az addig kamarai igazgatás alatt álló Alsó- és Felsővidéket gróf trakostyáni Draskovich Miklós királyi főajtónállónak és feleségének, Nádasdy Krisztina grófnőnek. A birtokok soha nem kerültek Draskovich kezére, mert nem tudta kifizetni a vételárat, ezért júliusban megállapodott Széchenyi György kalocsai érsekkel, hogy Felsővidék nagyobb részét átengedi neki zálogként.⁷ Fennmaradt a Széchenyi család iratai között az új urbárium alapján 1679-ben kivetett adó rezsztruma is.⁸

¹ Magyar Országos Levéltár (MOL), P 623 A Széchenyi család iratai.

² A 17. század derekától hegyközi uradalomnak is nevezik.

³ MOL, P623 A Széchenyi család iratai. II. kötet, 1. szám. *Dominium Sárvári Felső vidék in concreto*. 107. E. Acta urbarialia et oeconomica concernentia.

⁴ Uo. Az urbárium latin nyelvű kivonata (*extractus*). Sárvár-Felsővidék 1597. és 1663. évi urbáriuma, melyek a Draskovich család iratanyagának (MOL, P 428) részét képezték, 1956-ban elégték. A kutatások során sajnálatos módon a kamarai urbáriumok és összeírások között (MOL, E 156 U. et C.) ezek másolatait sem sikerült megtalálni.

⁵ MOL, P623. X. kötet Gazdasági iratok, I. csomó. Sárvár-felsővidékre vonatkozó gazdasági iratok. 376. kötet és későbbi másolata: 377. kötet.

⁶ SL, IV. A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Úrbéri iratok, I.k./ee. Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek, 38. doboz.

⁷ Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története. I. Bp., 1911, 446–448. A Draskovich család Ivánt és Pusztacsaládót, valamint a Tormási majort a Diczky erdővel együtt magának tartotta fenn.

⁸ MOL, P623 II. kötet, 1. szám. 107. E. Acta urbarialia et oeconomica concernentia.

Érthető okokból a Széchenyiek a joghatóságuk alá került, egykoron a Nádasdyak fennhatósága alatt álló jobbágynépesség⁹ helyzetét szabályozó urbáriumokat másolat vagy kivonat formájában megőrizték családi archívumukban. Jelen írásban arra vállalkozunk, hogy a 17. század utolsó harmadától a Széchenyiek földesúri hatalma alá került Sopron vármegyei jobbágság 17. századi jogi helyzetét (különös tekintettel az adózásra) ismertesük.¹⁰ Abból a megfontolásból, hogy a korszakban az egyes adónemek (szolgáltatások) fajtájának és nagyságának állandóságát (vagy éppen változását) szemléltessük, megvizsgáltuk a sárvár-felsővidéki uradalomnak a kamarai urbáriumok és összeírások között fennmaradt, 1608-ban kelt¹¹ urbáriumát is. Az említett urbáriumok az alábbi települések esetében szabályozták a földesúr (*dominus terrestris*) és annak igazgatási és bírói joghatósága alatt élő jobbágság viszonyát: Boz, Hegykő, Hidegség, Homok, Horpács, Iván, Kövesd, Lövő, Nagycenk, Peresztég, Pusztacsalád és Újkér. Kiscenkről (Dávidcenk)¹² és Gógánfáról (Félszerfalu) csak 1677-ben rendelkezünk adatokkal.¹³

I. A telekszám alakulása¹⁴ és a birtokviszonyok

1608	összesített egésztelek-szám					zsellérhely			
	szolgál	puszta v. nem szolgál	leégett	bírói és szabados	összes	szolgál	puszta v. nem szolgál	leégett	összes
Boz	1/4	1/2	1 1/2	1/4	2 1/2	–	3	–	3
Hegykő	5	9 1/2	–	2 1/2	17	8	1	–	9
Hidegség	3/4	4 2/4	2	15	7 1/4	2	5	4	11
Homok	6 1/2	1 1/2	–	1/2	8 1/2	1	10	–	11
Horpács	5	1	–	3	9	–	–	–	–
Iván	6 1/4	5	–	2	13 1/4	–	–	–	1
Kövesd	8	15	–	7	30	3	23	–	26
Lövő	10 1/2	5 1/2	13	8	37	21	5	–	26
Nagycenk	–	4 1/2	8 1/2	15	13	6	8	49	63
Peresztég	8 3/4	13 1/2	–	3 1/2	25 3/4	13	29	–	42
Pusztacsalád	4 1/2	15	–	1/2	20	–	5	–	5
Újkér	4 1/2	3	–	2	11 1/2	1	–	–	5

1. táblázat. A jobbágy- és zsellértelek száma, 1608

⁹ A „jobbágy” elnevezés alatt mind a telkeseket, mind a házas és házatlan zselléreket értjük.

¹⁰ A Nádasdyak majorgazdálkodásának bemutatása nem feladatunk. A témával az 1930-as években Komoróczy György és Tholt Judit foglalkozott behatóbban. Komoróczy György: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Budapest, 1932.; Tholt Judit: A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében. Budapest, 1934.

¹¹ MOL, E 156 Urbaria et Conscriptioes (U. et C.) 37:56/3.

¹² A kiscenki jobbágyság 1608. évi adózásáról lásd: Dávid-Czenk jobbágyszolgalmányai 1608-ból. Magyar Gazdaságtörténeli Szemle 4. (1899), 276–277.

¹³ A széplaki részirtokon (*portio*) 1608-ban Nádasdynak fél sessio adózott, de a ház pusztaán állt. A jobbágy 8 tyúkkal, 2 lúddal, 2 kappannal, 2 quartale túróval, 2 vajjal, karácsonykor, húsvétkor és menyegzők idején tisztességes ajándékkal tartozott. 1639-ben egy 1/4-es telek adózott Nádasdynak, az adó mértéke megegyezett az 1608. évvel. Az 1663. évi urbáriumban az áll, hogy Nádasdy széplaki érdekelttségét élethosszig Kövér Gábornak adományozta inscriptióban. 1677-ban részirtokokat írtak össze Felső-Szoporon, Alsó-Szoporon és Nemeskőren is. Felső-Szoporon az újkéri pincéhez 18 hold szántóföld tartozott, továbbá az ún. „Dios” és az ahhoz való erdő. Alsó-Szoporon az itt épült házhoz – amelyben a kocsmáros lakott – 18 hold szántó tartozott. A házzal szemben egy puszta terült el. A kocsmáros a Cseresen és a Nagyerdőn szabadon vágathatott magának tűzre és épületre való fát. A nemeskéri portión két egészhelyes jobbágyot és egy zsellért írtak össze. A jobbágházakhoz szántók, rétek és erdők tartoztak.

¹⁴ Az 1–4. sz. táblázatok az összeírók által összesített adatokat tartalmazzák.

Az 1608. évi urbáriumban a tizenöt éves háború pusztításai tárulnak a szemünk elé. Nagycenk számára azért biztosított Nádasdy Ferenc özvegye, Báthory Erzsébet 5 évre szóló adómentességet, mert a falu (66 ház, összesen $8\frac{1}{2}$ egésztelek és 49 zsellérhely) a szomszédos Keresztúrral együtt „az ell multt haboru es veszedelmes üdőben” leégett a Habsburg katonaság, „az németek myatt”. A háborús események nem kerültek el a Fertő partját sem. Bozon 6 ház (6 negyedtelek) hamvadt el, de a település többi telke (3 zsellérhely, 2 negyedtelek) is pusztán állott, és mivel a bírói negyedtelek mentesült az adózás alól, a faluban csak egy fertály adózott. A hidegségi tűzesetekért a tatárokat – nyilván Bocskai 1605-ben itt járt segédcapatait – teszi felelőssé az urbárium. Itt 12 ház (összesen 2 egésztelek és 4 zsellérhely) vált a lángok martalékává, emellett több telek is lakatlanul állt. Lövön a háborús pusztítások miatt 13 egész sessionak megfelelő jobbágyhely (15 ház) hamvadt el.

1639	összesített egésztelek-szám					zsellérhely				lakó
	szolgál	puszta	nemesi, mentes	plébániai	összesen	szolgál	puszta	plébániai, nemesi	összes	
Boz	$2\frac{3}{4}$	–	–	–	$2\frac{3}{4}$	7	–	–	7	–
Hegykő	15	5	2	–	22	12	–	–	12	3
Hidegség	$3\frac{1}{2}$	$4\frac{3}{4}$	–	–	$8\frac{1}{4}$	10	11	–	21	–
Homok	$8\frac{1}{2}$	–	–	–	$8\frac{1}{2}$	9	6	–	15	3
Horpács	–	1	$27\frac{1}{2}$	–	$28\frac{1}{2}$	–	–	7	7	–
Iván	–	$11\frac{1}{2}$	–	–	48	–	–	–	15	–
Kövesd	19	8	12	–	39	13	5	34	52	13^{15}
Lövő	27	$2\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	–	35	20	8	20	48	19
Nagycenk	$3\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	–	10	18	47	15	26	88	10
Peresztég	$24\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	7+3	–	39	22	32	6	60	8
Pusztacsalád	–	–	–	–	31	–	–	–	12	–
Újkér	–	17	2	–	$25\frac{1}{2}$	–	–	–	5	–

2. táblázat. Jobbágy- és zsellértelek száma, 1639.

A Bethlen Gábor hadjáratával összefüggésben történt károkról nem találunk konkrét említést. Az 1639-es urbárium beszámol arról, hogy a kövesdi prédikátorház a lángok martalékává vált, de az nem derül ki, hogy mi volt a tűzeset oka. Erre az időszakra a Nádasdyak *inscriptio* jogcímén történő birtokadományozásainak következtében Pusztacsaládon, Újkéren, Horpácson és Ivánban nem írtak össze a Nádasdyak számára adózó jobbágytelket.¹⁶ A jobbágyi társadalom differenciálódását jól bizonyítja, hogy az urbáriumban már külön rovatban is feltüntették a házatlan zselléreket (*subinquilini*,

¹⁵ Ebből 7 szolgál, 6 nem.

¹⁶ Pusztacsaládot Sárkány Miklósné, Horpácsot Farkas Mihály és Pásztory Gergely, Újkért Szopory György, Rácz Boldizsárné, Bácsmegeyeri János, Horváth György és Hajasné, Ivánt Erdődyné, Török András, Viczay Ádám, Hadgymásy Miklósné, Török Ferencné, Szalay János és Török János bírta.

lacones), azaz a más házánál lakó személyeket, így Hegykőn, Homokon, Kövesden, Lövőn, Nagycenken és Peresztegen.

1663	összesített egésztelek-szám			zsellérhely		
	szolgáló	puszta, inscriptiós, nemesi	összesen	szolgáló	puszta, plébániai, inscriptiós	összes
Boz	–	–	2 3/4	–	–	5
Hegykő	12	10 1/2	22 1/2	6	8	14
Hidegség	5	3 1/4	8 1/4	5	13	18
Homok	8 1/2	–	8 1/2	8	7	15
Horpács	10	18 1/2	28 1/2	–	7 plébániai zsellér	7
Iván	–	–	42	–	–	–
Kövesd	16 1/2	22 1/2	39	5	39	44
Lövő	21	14	35	13	27	40
Nagycenk	3 1/2	14 1/2	18	23	58	81
Peresztég	11	19 1/2	30 1/2	6	54	60
Pusztacsalád	–	–	31	–	–	12
Újkér	2	24	26	–	7	7

3. táblázat. Jobbágy- és zsellértelek száma, 1663.

Nádasdy Ferenc (1625–1671) 1647-ben 3 ezer forintért elzálogosította Kiscenket Szegedi Ferenc iváni nemesnek, volt familiárisának szolgálataiért. Szegedi 1670-ben hunyt el, Kiscenket utódaitól váltották vissza a Széchenyiek. Gógánfát 1663-ban a dézsmajövedelem kivételével a Viczayak kezén találjuk. Pusztacsalád minden haszonvétele – meghatározott összeg fejében – Sárkány Miklóst illette. Ugyanilyen feltételekkel bírta inscriptióban Hamarla György Ivánt. Bozt a dézsma kivételével – meghatározott pénzösszeg fejében – szintén Hamarla bírta inscriptióban.

Az 1670-es évek közepére a telekaprózódás felerősödött, megjelent a nyolcadtelek, megnőtt a zsellérek száma. Az összeírók a korábbi gyakorlattal ellentétben már nem az összesített egésztelek-számot tüntették fel az egyes helységek esetében, hanem a jobbágytársadalom differenciálódását jobban szemléltető egész-, fél-, negyed- és nyolcadtelek bontást alkalmazták.¹⁷ Az 1677-i urbárium megemlíti, hogy a lövői plébánia „az haborukor” leégett. Ez a bejegyzés minden bizonnyal a mezőváros 1664. évi tragédiájára utal, amikor a Szentgotthárd alól visszavonuló franciák elpusztították a helységet.¹⁸

¹⁷ A nagycenki plébániához 10 szolgáló és 3 puszta zsellérhely tartozott.

¹⁸ Lásd még: Mohl Adolf: Lövő története. Győr, 1930. 35–38.

1677	egésztelek			fél			negyed			nyolcad	zsellérhely			lakó
	szolgál	puszta	épül	szolgál	puszta	épül	szolgál	puszta	épül	szolgál	szolgál	puszta	épül	db
Boz	–	–	–	–	–	–	12	–	–	5	–	–	–	3+7 ¹⁹
Gógánfa	6	–	–	14	3	–	–	1	–	–	2	–	–	–
Hegykő	1	–	–	30	7	8	–	–	–	–	6	7	1	–
Hidegség	–	–	–	–	–	–	25	5	1	–	13	9	5	3
Homok	–	–	–	14	–	3	–	–	–	–	5	3	8	2
Horpács	24	4	–	1	–	–	–	–	–	–	7	1	–	–
Iván	29	7	–	14	1	–	–	–	–	–	15	8	–	1
Kiscenk	–	–	–	–	–	–	16	8	–	–	4	8	–	–
Kövesd	25	10	1	4	2	–	–	–	–	–	27	19	2	3
Lövő	15	5	5	10	9	8	–	–	–	–	19	19	1	–
Nagycenk	5	–	–	20	4	1	2	–	–	–	28	31	15	10
Peresztég	1	2	–	34	16	6	–	–	–	–	16	37	6	–
Pusztacsalád	3	11	–	17	17	–	–	–	–	–	–	12	–	–
Újkér ²⁰	–	–	–	29	20	1	3	1	–	–	4	3	–	–
ÖSSZESEN	109	35	6	187	79	27	58	15	1	5	146	157	38	29

4. táblázat. Jobbágy- és zsellértelek megoszlása, 1677.

II. A jobbágyhelyhez tartozó telkiföldek nagysága

Maga a jobbágytelek (jobbágyhely, *sessio*) mint adózási egység belső telekből, azaz házhelyből (*fundus intravillanus* vagy *domalis*) és külsőségekből: a belsőség után járó szántóföldekből és rétekből (*fundi extravillani, appertinentiae*) állott. A belsőség nagyságáról nem szólnak az urbáriumok, de a külsőség nagyságát és fajtáját helységenként összeírták. 1608-ban és 1639-ben a zsellérházakhoz főszabály szerint nem járt külsőség, bár ezt Hegykőn, Ivánban, Újkéren és 1608-ban Pusztacsaládon kifejezetten nem említették. Lövőn a zsellérhelyekhez 4 hold szántó, Pusztacsaládon (1639-ben) 6 hold föld és 1 kasza rét. Kövesden pedig négy zsellérhelyhez 3–3 hold föld tartozott. A jobbágyhelyekhez 1639-ben rendelt appertinenciákat az alábbi táblázat mutatja be:²¹

¹⁹ Az urbárium Cserni Mátvás házától keletre hegyoldalban kiásott lakásokról (*in cavernis*) tesz említést (7 db).

²⁰ Újkéren az urbárium fél- vagy másként dupla negyedtelekekről ír.

²¹ Az 1608-as adatok is ugyanezek, kivéve az alábbiakat. Hegykőn a halászóvizek nagysága 44 öl, Hidegségen a halászóhelyeket hagyták elpusztulni, míg Ivánban minden félhelyhez 24 hold szántó tartozott, a kövesdieknek pedig nem volt rétjük.

1639		szántóföld (hold)	rét (kaszás)	halászóvíz (öl)
Boz	fertályhoz	1	4	–
Hegykő	félhelyhez	14 $\frac{1}{2}$ ²²	3 (négy helyen)	40
Hidegség	fertályhoz	1 $\frac{1}{2}$	2	40
Homok	félhelyhez	11 $\frac{1}{2}$	1 darab rétet kaptak a süttöri Hanságban	42
Horpács	egészhelyhez	28	1	–
Iván	egészhelyhez	23	osztály szerint	–
Kövesd	egészhelyhez	20, 18	a nyugati helyeseknek $\frac{1}{2}$ szekérre való	–
Lövő	egészhelyhez	25	1 $\frac{1}{2}$ (két helyen)	–
Nagycenk	félhelyhez	10	2	–
Peresztég	félhelyhez	15	–	–
Pusztacsalád	a helyekhez szántóföldek irtásból vannak, rétjük nincs, hanem az erdőben kaszálnak			–
Újkér ²³	egészhelyhez	32	4	–
Kiscenk	fertályhoz	8	1	–
Gógánfa	egészhelyhez	20	–	–

5. táblázat. A jobbágyhelyhez tartozó telkiföldek megoszlása, 1639.

A homoki telkeseknek a falu határában nem volt rétjük, hanem az uraság a süttöri Hanságban jelölt ki nekik egy darabot, amelyet egymás között felosztva használtak. Kövesden a településszerkezetből eredő sajátságok miatt a keleti renden lakó egészhelyeseknek 20 hold, a nyugati rendbelieknek 18 hold (1608-ban 15 hold) szántóföld járt. A megállapított telekkategóriákhoz juttatott külsőségek arányosan illették meg a nagyobb, illetve a kisebb telekhányadokat.²⁴ Az 1670-es évekre kisebb változások történtek a telkiföldek nagyságát illetően. Homokon minden zsellér két hold szántóföldet kapott, a hidegségi fertályosok pedig másfél kaszás rétet. A peresztégiek káposztáskertjeikből alakítottak ki rétet maguknak, de azokon alig termett 1–1 boglya széna. Az iváni egészhelyekhez 25 hold szántóföld tartozott. Míg Kövesden a 17. század első felében csak 4 zsellérhelyhez rendeltek 3–3 hold szántót, addig a század derekára már a többihez is, igaz csak 1–1 holdat. Pusztacsaládon a zsellérhelyeket megszüntették, viszont az egészhelyekhez tartozó külsőséget pontosan feltüntették (24 hold szántó, 1 kaszás rétet). Ebből a periódusból ismerjük a kiscenki és a gógánfai adatokat is, melyeket a táblázat alsó két sorában tüntettünk fel.

III. Adózás

Az urbáriumok bizonyos hivatalt viselő vagy tevékenységet végző jobbágyokat felmentettek a szolgálatok alól, így mentesültek például a mindenkori bírók, a kocsmárosok, az erdőőrök, a katonák, a postaszolgálatot teljesítők és a vincellérek. Mentességet élveztek azok is, akiknek háza épülőben volt.

²² Az egészhelyhez 29 hold.

²³ 1608-ban a féltelekhez 16 hold szántót és 4 hold rétet írtak össze.

²⁴ Erről kifejezetten csak a lövői urbárium szól és csak a szántóföld tekintetében: a féltelekhez 1639-ben 14 hold szántót említ.

1. Helyadó

A telkes jobbágyok (*coloni*) és bizonyos helységeekben a házas zsellérek (*inquilini*) földesuruknak az általa juttatott telek (hely) után helyadóval tartoztak. A helyadó egyrészt pénzáradékot, földbért (*census, terragium*), másrészt természetbeni járadékot (gabona, élőállat, állati termék) jelentett. Az 1608. évi urbárium nem tesz említést a kövesdiek és a lövőiek, az 1639. évi pedig a hegykőiek pénzbeli helyadójáról. Hegykőn²⁵, Kövesden, Lövőn, Horpácson, Ivánban és Pusztacsaládon az urbárium az egészhelyeseket, Homokon, Nagycenken, Peresztegen és Újkéren a félhelyeseket, Hidegségen és Bozon pedig a fertályosokat jelölte meg a helyadó-fizetési kötelezettség címetteként. (A továbbiakban a rájuk megállapított adómértékeket említjük). Ez természetesen nem azt jelentette, hogy csak a megnevezett rétegeket sújtotta a helyadó, hanem azt, hogy hozzájuk képest a kisebb vagy nagyobb telekhánnyal rendelkezők teleknagyságuk arányában fizették azt.

1639	kötelezett	pénzben		természetben (naturáliák)								
				gabona (helykőből)			élőállat			állati termék		
		Szt. György	Szt. Mihály	búza	rozs	zab	lúd	kappan	tyúk	túró	vaj	tojás
		napján		kőből			darab			quartale		
Boz	fertály	mentesek		mentesek			1	2	8	2	1	0
Hegykő	fél	8 krajcár ²⁶	2 kappan	1	1	1	2	2	8	2	2	20
Hidegség	fertály	10 d./év. Gy. 10 kr/4 fertály		mentesek			1	2	8	2	1	0
Homok	fél	13 dénár	2 kappan	1	1	1	1	2	8	1	1	20!
Horpács	egész	4 dénár	4 dénár	0	0	4	2	2	10	2	2	20
Iván	egész	10 dénár	2 kappan	2	0	1	2	2	10	2	2	20
Kövesd	egész	10 dénár	2 kappan	3/4	0	3/4	2	2	10	2	2	20
Lövő	egész	4 dénár, 2 bécsi ²⁷	1 kappan	1	1	1	2!	2!	10!	2	2	20!
Nagycenk	fél	10 dénár	2 kappan	mentesek			2	2	8	2	2	20 (egészhely)!
Peresztég	fél	10 krajcár	2 kappan	1	1	1	2	2	8	2	2	20!
Pusztacsalád	egész	10 dénár	2 kappan	1	0	1	2	0	8	2	2	0
Újkér	fél	9 dénár 2 bécsi	2 kappan	1	0	1	2	0	10	2	2	20
Gógánfa	egész	–	–	mentesek			karács.-kor 2 kappan, 2 lúd					
Kiscenk	fertály	1 forint 35 dénár (benne van ebben: kar., húsv. csappénz)		1 1/8 kvartély-zab			2–2 házankét: 1–1 tyúk, lúd, kappan, csibe			1 túró, 2 vaj		

6. táblázat. A jobbágyok pénz- és természetbeni adói. 1639.

²⁵ Hegykőn ebben az időszakban az összeírásban csak 1 egészhely szerepel (Ihász János és Horváth Máté háza), amit Hertelendy Ádám bírt, ezért a továbbiakban a félhelyesek számára előírt járadékmenyiséget (azaz az előírt felét) vesszük figyelembe.

²⁶ 1608-as adat.

²⁷ Bécsi (Viennensis): a dénár egyhatoda.

Az inquilinusoknak a legtöbb helyen nem kellett helyadót fizetniük. Ezt kifejezetten megemlítik az urbáriumok Homok, Hidegség és Boz esetében. Ugyanakkor Újkéren, Nagycenken²⁸ és 1677-ben Kiscenken a házas zsellérek a telkesek számára előírt terményadó fele részével tartoztak. A peresztegi szolgáló zsellérek kizárólag a helyköből, azaz a gabonaadó alól mentesültek teljesen, a többi naturaliából csak felerészben. Lövön nem a colonusok számára előírt terményjáradékok terhelték őket, hanem évente 4 tyúkot kellett adniuk.

a) Pénzadó (*census*)

A censust két részletben kellett teljesíteniük a megfizetésre kötelezetteknek, a teljesítés egyik határnapja Szent György napja,²⁹ a másik pedig Szent Mihály napja³⁰ volt. 1608-ban Hidegségen megemlítik, hogy Szent György napján minden négy fertály után 10 krajcárral adóznak, Szent Mihály-napi pénzjáradékot azonban nem fizettek (1639-re ez annyival egészült ki, hogy minden fertály után évi 10 dénárt is adtak). A hidegségieken kívül 1608-ban még a homokiak³¹ és a horpácsiak tartoztak Szent György napján pénzadóval, a többi helységbeliek (a táblázatban feltüntetett pénzösszeg helyett) 2–2 kappant adtak földesuruknak. 1639-ben mindenütt pénzben adóztak. A Szent Mihály-napi pénzadó összege megegyezett a Szent György-napiéval, de készpénz helyett ilyenkor mindenütt 2–2 kappannal (Lövön 1639-ben 1–1) adóztak. Horpácson mindkét határnapon pénzt (4–4 dénárt) adtak, ami régi szokás szerint prédikátoruknak járt; prédikátor hiányában a pénzt a földesúr kapta meg. Pusztacsaládon és Ivánban 1639-től az egészhelyesek karácsonykor is fizettek 8 dénárt. Nem helyadóként vetették ki, de a pénzjáradékok között említjük meg, hogy Ivánban 1639-től minden kemence után 1 dénárt kapott az uraság.

A census nagysága 1 és 13 dénár között mozgott, legalacsonyabb Peresztegen, a legmagasabb Homokon volt. A legtöbb helyen 9–10 dénár járt az uraságnak.³² A boziaknak nem kellett földbért fizetniük. 1677-re az alábbi változások következtek be: megemelték Hegykőn a pénzadót (félhely után 10 dénár, ill. 2 kappan). Hidegségen pedig megszüntették az addigi konstrukciót és az itteni fertályosokat 10 dénár, ill. 2 kappan szolgáltatására kötelezték. A gógánfaiak nem tartoztak pénzadóval, a kiscenki fertályosok pedig 1 forint 35 dénárt fizettek, ami magában foglalta a pénzadót, a csappénzt, valamint a karácsonyi és húsvéti ajándékok értékét is.

b) Terményadó (*victualia*)³³

A terményjáradék (terményszolgáltatás) éves szinten meghatározott mennyiségű gabonából (helyköből), élőállatból és állati termékből állt. A helyköből búzából, rozsból és zabból adták, mértékét köbőlben határozták meg. Átlagos mértéke gabonafajtán-

²⁸ Nagycenken a részbeni mentesség a szolgáló zselléreket illette meg.

²⁹ Április 24.

³⁰ Szeptember 29.

³¹ Nagysága 13 dénár, mint 1639-ben.

³² Hegykőn és Peresztegen krajcárban számoltak; 10 krajcár = $\frac{5}{3}$ dénár. Az 1677-ben összeállított urbárium szerint a 10 krajcár helyett Peresztegen Nádasdy Ferenc idejében 3 kappant adtak.

³³ Tájékoztató: 1679-ben 1 borjú = 2 forint, 1 kappan = 12 dénár, 1 tyúk = 8 dénár, 1 lúd = 15 dénár, 1 quartale méz = 20 dénár, 1 quartale vaj = 30 dénár, 2 túró = 20 dénár, 100 tojás = 66 dénár, 1 őz = 1 forint, 1 nyúl = 30 dénár.

ként 1 köblöt tett ki. A köbögabonát a kilenced helyett adták.³⁴ A legkevesebbet Kövesden ($\frac{3}{4}$ köböl) fizették, igaz itt a régi mérték szerinti köböllel számoltak. A horpácsiaktól korábban 5 és fél köböl zabot kívánt az uraság, majd 1588-tól ezt a mennyiséget 4 köbölre mérsékelte. A boziakat³⁵, a hidegségieket és a nagycentkieket mentesítették megfizetése alól. 1677-re annyi változás történt, hogy az ivániaiak a 2 köböl búza helyett 1–1 köböl búzával és rozssal adóztak, míg a kiscenkiek ebben az időben $1\frac{1}{8}$ kvártély-zabbal tartoztak. Terményjáradék az állatok közül baromfiból: lúdból, kappanból³⁶ és tyúkból járt az uraságnak. Átlagos nagysága 2 lúd, 2 kappan és 8–10 tyúk volt.³⁷ legkevesebbet a homokiak, a hidegségiek és a boziak (1 lúd, 2 kappan, 8 tyúk) fizették. 1677-ben a hegykőiektől 8 helyett 2, a lövőiektől 10 helyett 8 tyúkot kapott az uraság. A boziak mentesültek a lúdszolgáltatás alól. Az adózott állati eredetű termékek egyrészt a tejtermékek (vaj és túró), másrészt a tojás. A tejtermékeket quartale-ban mérték.³⁸ A legkisebb mértékű adót Homokról (1–1) kapta az uraság, egyébként átlagosan értéke 2 quartale vaj és 2 túró volt. Tojásból 1608-ban még sehol sem, 1639-ben már évente 20 darabbal adóztak. Homokon, Nagycenken és Lövön az 1639-es urbárium a jövőre nézve írta elő ezt a kötelezettséget. 1677-ben már Bozon is kötelező volt a tojásszolgáltatás, míg Kövesden hallgat erről a korabeli urbárium.

2. „Várélés”-pénz

A közösség egészét (a „velál”-t, a *communitast*) az uradalom központjának, a sárvári várnak az élelmezéséhez való hozzájárulásra kötelezték, ami helységenként 1 kövér vágótehenet és 1 kövér ártányt³⁹ jelentett. 1608-ban a hegykőiek azt vallották, hogy kérésükre – azóta elhunyt – földesuruk megengedte nekik, hogy Hegykő, Homok és Hidegség együttesen szolgáltatassa a tehenet és az ártányt. A hidegségiek úgy emlékeztek, hogy az uraság – látva szegény sorsukat – azt engedélyezte, hogy a homokiakkal és a hegykőiekkal közösen adjanak 2 kövér tehenet. Állításukat ugyanakkor nem tudták okirattal alátámasztani. A pusztacsaládiak arról számoltak be, hogy mintegy 20 esztendeje nem kellett várélés-pénzt adniuk, mert akkoriban „igen ell pusztoltak”. 1639-ben Hidegségen ártányt nem adtak, a nagycentkieknek a kiscenkiekkel pedig közösen kellett a jövőben egy vágómarhát szolgáltatniuk. Horpácson az urbárium erről az adófajtáról nem tesz említést. Boz ebben az időszakban mentesült a kötelezettség alól. 1677-ben már lehetősége volt a közösségeknek arra, hogy a tehen helyett 8, az ártány helyett 6 forintot fizessenek. A nagycentkiek csak fél marhával (4 forint) tartoztak, mert a kiscenkieket ebben az időben más uraság bírta.

³⁴ Urbáriumok XVI–XVII. század. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Maksay Ferenc. A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok 7. Bp., 1959. 41.

³⁵ Az 1608-as urbárium szerint azelőtt minden bozi fertály után 8 tyúk, 2 kappan, 1 lúd, 1 quartale vaj és 2 túró járt az uraságnak. Az urbárium mentesítette őket ezek alól, mert a helyiek „ell pusztoltanak”.

³⁶ Herélt kakas. Az újkériket nem adtak.

³⁷ 1608-ban mindenütt – kivéve a menteseket – 2 lúd, 2 kappan és 8 tyúk.

³⁸ Fertály. Még az öreg mértékkel számolták 1639-ben Hegykőn, Peresztegen, Lövön, Horpácson, Pusztacsaládon és Újkéren.

³⁹ Herélt sertés.

3. „Ajándékok” (munera)

Karácsonykor, húsvétkor, valamint az uraság familiájának menyegzőire „tiszteséges ajándékkal” tartozott a település egésze, úgymint borjával, kappannal, lúddal, libával, tyúkkal, csibével, vajjal, túróval és tojással. Az 1608-as urbárium a boziakat (mivel a háborúk miatt a lakosságszám nagyon megfogyatkozott: „igen ell fottanak”) és a cenkieket (mert a német katonaság miatt a falu nagy része leégett) mentesítette a kötelezettség alól.⁴⁰ Ebben az évben Horpács esetében arról számol be az urbárium, hogy a helyiek nem adnak ajándékot, de korábban ők is „tartoztanak az mýgh job allapattban voltanak”. A tiszteséges ajándékon kívül Pusztacsaládon és Ivánban az, akinek tíznél több lúdja volt, egyet a tisztartónak kellett adnia. 1677-ben ún. rendkívüli szolgáltatásokat (*extraordinaria impositiók*) is szabályoztak, amelyekkel a faluközösségek a grófi familiában történt keresztelőkör és temetésekkor tartoztak, de az uraság országgyűlések és octavák (törvényszéki nyolcadok) alkalmával is igénybe vehette ezeket. A gógánfaiak az „ajándékot” – az urasággal való megegyezés alapján – pénzben vagy természetben adhatták meg. 1663-tól kezdve minden helységnél (kivéve: Boz, Iván, Pusztacsalád) tételesen meghatározták a karácsonyi és a húsvéti ajándékok összegét. Ezt a mennyiséget évente két alkalommal, húsvétkor és karácsonykor kellett beszolgáltatni. Mivel a téli időszakban kevesebb volt a tojás, ezért abból karácsonykor – Nagycenk kivételével – csak félannyit kellett adni, mint húsvétkor.

1677	élőállat					állati termék			
	borjú	tyúk	lúd	kappan	egyéb	méz	túró	vaj	tojás
	darab					quartale			darab
Boz	tiszteséges ajándékkal tartoznak								
Gógánfa	nem adnak								
Hegykő	1	12	6	8	–	4	2	8	100
Hidegség	1	6	3	3	–	1	2	4	100
Homok	1	8	4	4	–	2	2	6	100
Horpács	1	4	2	2	–	–	2	2	60
Iván	tiszteséges ajándékkal tartoznak								
Kiscenk	pénzt fizetnek								
Kövesd	1 v. 2 ft	10	4	4	1 nyúl	2	2	6	100
Lövő	1 v. 2 ft	12	8	8	1 nyúl	4	2	4	100
Nagycenk	1	8	3	4	–	2	2	4	90 (50!)
Peresztég	1	6	4	8	–	2	2	4	100
Pusztacsalád	tiszteséges ajándékkal tartoznak								
Újkér	–	4	2	–	1 óz	–	2	2	50

7. táblázat. A földesúrnak járó ajándékok, 1677.

⁴⁰ 1639-től már ezen helységbelieket is kötelezték.

4. Dézsma (decima)

A jobbágyok mindenféle tavaszi és őszi gabona terméséből, valamint a méhek, a kecskék és a juhok szaporulatából természetbeni (*in specie*) dézsmával tartoztak az uraságnak. Ez volt a tized, amelyet az egyháztól bérelt a földesúr. Dézsmát adtak azok is, akik irtásföldjüket bevetették. Lövön, Peresztegen, Nagycenken azt is dézsmakötelezettség terhelte, aki a pusztahelyekhez tartozó földeket vonta művelés alá.⁴¹ 1677-ben a felvett pusztahelyek után Ivánban, Peresztegen és Nagycenken minden hold után 50 dénárral és dézsmával tartoztak. Abban az esetben, ha egy nagycenki pusztta félhely földjeit és rétejeit „vették fel”, arról 2 forint 50 dénárt és dézsmát adtak, a fel nem vett réteket pedig az uraság számára kaszálták. Kiscenken az, aki felvette a pusztahelyekhez tartozó földeket és réteket, viselte a telek utáni terheket, vagy 2 forintot és dézsmát szolgáltatott.

5. Földköből és irtáspénz

Akiknek irtásföldjük volt, azok bevetése esetén a dézsma mellett földköböllel is tartoztak. Lövön, Ivánban és Újkéren ezt a pusztahelyek után is beszédtek. Mértéke 1 köből termés volt holdanként, amit csak a vidékiek (*extranei*) adtak meg természetben.⁴² mert helyette a helybeliek 20 dénárt fizettek. Hidegségen és Bozon mérsékelt összeggel tartoztak: az uraság a helyiektől 15 dénárt, a vidékiektől 3 fertály köblöt kért. Az 1608-ban kelt urbárium megemlíti, hogy Kövesden a vidékiek az előírt földköblöt és dézsmát igen terhesnek tartották, ezért nagyon sok irtásföldet pusztán hagytak. Az urbáriumba felvették, hogy ha a vidékieknek is 20 dénár irtáspénzt és dézsmát kellene szolgáltatniuk, akkor az irtásokat újból művelés alá vonnák. Hasonló nehézségek adódtak Peresztegen is. Cenken a háborús idők miatt a telkes jobbágyok száma megfogyatkozott, jobbára csak a zsellérek maradtak meg faluban, akik szinte telkesként szolgáltak, emiatt terhesnek érezték magukra az irtáspénz összegét, ezért a méltóságos asszonytól, Báthory Erzsébettől azt kérték, hogy mentesítse őket annak megfizetése alól. A 17. század hetvenes éveire a földköből megszűnt, mert ekkor már az extraneusok is pénzben fizettek (Hegykőn továbbra is földköblöt adtak). Az 1677-ben készült urbárium irtáspénz megfizetésére kötelezte az irtásföldek megművelőit. Minden hold irtásföld után 20 dénárral (Hidegségen és Kiscenken 16) tartoztak mind a helyiek, mind a vidékiek. Lövön, Újkéren, Peresztegen és Nagycenken az irtásréteket is megadóztatták: minden kaszaalj rétről 10, illetve vidékiek esetén 25 dénár irtáspénz járt a földesúrnak.

6. Robot (servitium)

Az uraság számára ellenérték nélkül végzett, kötelező ingyenmunka-járadékról 1639-ben csak annyit tudunk meg, minden helységben egységes szabályozás volt érvényben, de sem a munka mértékéről, sem fajtájáról nem derül ki semmi konkrétum,

⁴¹ Az irtásföldek és a pusztta helyek nem tartoztak a telki állományba. 1677-ben Gógánfán az urbárium megemlíti, hogy az udvarházon felül Horpács felé bizonyos osztályföldeket korábban kaszáltak, de később szántókká alakították őket. Vetéskor dézsma járt róluk az uraságnak.

⁴² Homokon az 1639. évi összeírásakor az extraneusok is 20 dénárt fizettek, de az urbárium előírta, hogy ezentúl ők is földköblöt adjanak.

az urbárium a vizsgált helységek mindegyikénél utaló szabályozást alkalmaz. Az 1608. évi urbárium megemlíti, hogy a horpácsiak korábban Szent Iván-naptól⁴³ Szent Mihályig minden második nap szolgálták a földesúrnak, az év másik részében pedig minden harmadik napon, a jövőben azonban szükség esetén mindennapi szolgálattal tartoznak. Az urbárium szerint korábban a lövőiek ugyanúgy megszabott rend szerint szolgálták, mint a horpácsiak, de jelenleg a szolgáltatásokat illetően semmilyen rendtartásuk sincs, hanem szükség szerint szolgálnak. A többi helységbeliek munkajáradékát a horpácsiakkal és lövőikkel azonos módon szabályozták. Pusztacsaládon 1608-ban és 1639-ben megemlítik, hogy – eltérően az általános szabályozástól – a helyiek kizárólag gyalogos szolgálattal tartoznak, a szántáson, a gabona-, bor- és szénahordáson és a „mezeo utt”-on kívül. Nagycenk és Boz 1608-ban mentesült a robotterhek alól. A robot szempontjából (igásrobot – gyalogrobot) jelentősége volt annak, hogy a jobbágy rendelkezett-e „marhával”, ezért az urbáriumok minden jobbágy esetében feltüntették, hány szarvasmarhát (ökröt, tehenet, tulkot, tinót) vagy lovat tartott.⁴⁴

	1608				1639					1677			
	szarvasmarha			ló	szarvasmarha				ló	szarvasmarha			ló
	ökör	tulok	tehen		ökör	tulok	tehen	tinó		ökör	tulok	tehen	
	darab				darab					darab			
Boz	-	-	1	-	19	8	31	-	-	20	-	31	5
Gógánfa	nincs adat				nincs adat					50	-	34	2
Hegykő	34	-	21	1	121	-	59	-	7	132	-	89	18
Hidegség	14	1	8	-	54	-	42	-	-	83	-	61	20
Homok	28	-	21	-	62	4	36	-	-	62	-	37	14
Horpács	4	-	5	-	24	4	34	2	25	45	-	47	39
Iván	30	-	31	3	79	7	71	-	11	134	-	107	41
Kiscenk	nincs adat				nincs adat					42	-	38	13
Kövesd	26	-	13	2	139	-	116	-	65	60	2	87	106
Lövő	56	-	33	41	106	6	102	17	89	96	-	79	32
Nagycenk	30	-	16	17	104	8	105	-	5	136	-	124	32
Peresztég	66	-	21	2	66	8	89	-	24	142	2	77	23
Pusztacsalád	10	-	15	6	-	-	-	-	-	44	-	28	4
Újkér	10	-	7	7	56	-	59	-	18	48	-	50	33
ÖSSZES	308	1	192	79	830	45	744	19	244	1094	4	889	382

8. táblázat. Az igásállatok számának változása, 1608–1677.

⁴³ Június 24.

⁴⁴ A széplaki portión 1639-ben 4 ökröt és 2 tehenet írtak össze. 1608-ban Lövön a lovak közül háromról feljegyezték, hogy hitvány. 1677-ben adatokkal rendelkezünk a jobbágycok juhtartásáról. Pusztacsaládon egy féltelkes 50, Ivánban egy zsellér 50, egy másik 40, egy egésztelkes 40, Nagycenken egy zsellér 50, Lövön egy féltelkes 30, Újkéren pedig egy dupla negyedtelkes 50, egy másik 50, egy harmadik 40, egy negyedik 20, végül egy negyedtelkes 40 juhot tartott.

1677-ben a jobbágyok robotterhei a következőképpen alakultak: aki marhával rendelkezett, heti 1 napot szolgált marhájával együtt, gyalog pedig 2 napot. Ebbe nem számított bele a hosszúfuvar (a hosszabb útra történő szekerezés), amellyel szükség esetén tartoztak. Az ún. „takaro üdőben” (kapálás, aratás, betakarítás és kaszálás idején) mindennap szolgáltak. Eltérően szabályozták a kiscenkiek és a gógánfaiak munkajáradékát. A kiscenki fertályos jobbágyok Szent György napjától Szent Mihály-napig heti 2 nap gyalogrobottal szolgáltak, marhával pedig 1 napot. Az év másik felében heti 1 napot gyalog, marhával pedig kéthetente 1 napot. Gabonaaratás idején minden napra egy-egy aratót tartoztak adni, de hajdinaaratásra nem kötelezték őket. Szüret idején minden napra szüretelőt kellett adniuk. Gógánfán Szent Iván napjától Szent Mihály-napig az egészhelyesek gyalog heti 3, marhával heti másfél napot robotoltak. Az év másik felében az egészhelyes heti 2 nap gyalogos, 1 nap marhás robottal tartozott. A félhelyeseket fele ekkora munkakötelezettség terhelte. Rendkívüli szekerezéssel (Bécsbe vagy más hosszú útra) nem tartoztak, hanem helyette karácsonykor minden egészhelyről 50 dénár (félhelyről 25 dénár) szekérpénzt fizettek. Az 1677. évi urbáriumban az áll, hogy a boziak Czimber Ferencsel olyan szerződést kötöttek, amelynek értelmében az egész falu 32 forintot fizetett neki. Emellett háromnap aratással és háromnap kaszálással tartoztak, de az összeírók feljegyezték, hogy az öreg boziak kimúlásával a szerződés is megszűnik. Emellett Hamarla hidegségi szőlőt háromszor kellett megkapálniuk, leszüretelniük, a szőlőt pedig peresztégi házához vinniük; a szőlőkarót a maguk pénzén vették. 1677-ben már Hamarla vette a karókat, de a boziaknak kellett azokat a szőlőhöz szállítaniuk.

6.1 Az urasági szőlők művelése

A földesúr saját kezelésű szőlőinek megművelésére ugyancsak a jobbágyokat kötelezték. A homoki 1 fertályos⁴⁵ urasági szőlőt a helyiek művelték. Hidegségen az öt helyen elterülő (Köves – 6 hold, Szabó szőlő, Kis Szabó – 2 hold, Torony-hegyen – 7 hold és 9 hold) szőlők közül az első kettőt a hegykőiek, a homokiak és a hidegségiek tartoztak megmunkálni, a Kis Szabón lévő (amit 1639-ben Czimberné asszony bírt) a boziak művelték. A Torony-hegyi szőlők közül a kisebbiket a cenkiek munkálták, a nagyobbikat pedig a peresztégiek, de utóbbiak azt 1639-re pusztán hagyták. Az 1608. évi urbárium megemlíti, hogy a sok háborúskodásban „igen megh pusztultanak”, ezért hat esztendő óta (azaz 1601-től) a Szabó és a Kis Szabó szőlőket az uraság készpénzért volt kénytelen műveltetni, mivel a boziak és a hidegségiek „igen ell holtanak”. 1608-ban a cenki Agh-hegyen a másfél fertály nagyságú urasági szőlőt a tisztartó készpénzért munkáltatta. A század első felében Peresztegen az Alsó Agh-hegyi 6 fertályos szőlő mindenféle munkáját a helyiek végezték. A kövesdi Agh-hegyen a dominusnak két helyen $3\frac{1}{2}$ fertály nagyságú szőlője volt prэшázsal, a keresztúri hegyen (a Fábiánban) pedig 3 fertály, amit a kövesdiek és a horpácsiak műveltek. Ez utóbbi 1608-ra elpusztult, de 1639-re már újra művelték. A lozsi Al-hegyen és a „Szénes kuthaba” telepített szőlők nagysága lozsi mértékkel 13 fertályt tett ki, de kövesdi mértékkel számítva hegyvámként 16 fertály⁴⁶ bort kellett adózni róluk. Ezeket a lövőiek, újkérik, ivániak és pusztacsaládiak tartoztak megmunkálni. 1677-re több urasági szőlő is elpusztult, így a hidegségi Torony-

⁴⁵ 1639-ben pusztá.

⁴⁶ 1608-ban 15 fertályt.

hegyen a 9 fertályos, Peresztegen az Alsó Agh-hegyi 6 fertályos, Homokon pedig az 1 fertályos. Kövesden az Al-hegyen három szőlő pusztán állott, kettőt pedig a lövőiek műveltek az újkériekkel és a kövesdiekkel együtt. Nagycenken ebben az időben 3 fertály urasági szőlőről (az Agh-hegyen 1, a Közép-hegyen 2) tesznek említést. Kövesden a Dongó Sámuel háza előtti présház már nem állt, az Al-hegyben Hidegségen, a Torony-hegyi 4 fertályos szőlőt Hamarla György bírta.

7. Adózás a szőlőtermés után

Amennyiben a helység határában szőlőhegy (*promontorium*) volt, a szőlőtermés után a szőlőtermelőtől hegyvám (*ius montanum*) és (az egyháztól bérelt) dézsma járt az uraságnak.⁴⁷ Ugyanígy adóztak a faluközösségek is szőleik után. A hegykőiek, horpácsiak és pusztacsaládiak nem rendelkeztek szőlőhegygel, míg az ivániak hagyták azt elpusztulni. Az 1608-ban készített urbárium szerint a peresztegi szőlőhegyen sok vidéki hagyta elpusztulni a szőlőjét, mert szüretkor behajtották szekereiket a szőlőbe és mind a hegyvámot, mind a dézsmát kivették belőle, csak a törkölyt vitték haza, pedig azelőtt hazuról szolgáltatták be a hegy igazságát. Homokon a 17. században minden fertály szőlő után 1 fertály bort adtak, melyet régi szokás szerint a kapuvári tisztartó szedett be, a dézsmát pedig a sárvári udvarbíró (*provisor*) gyűjtötte be. A nagycenki Agh-hegyen egy táblában lévő 28 fertályos szőlőről 1639-ben hegyvámként 7 tinna bor járt az uraságnak. Ugyanebben az évben Kövesden és Lövön⁴⁸ hegyvám címén 1 fertály szőlő után 1 fertály musttal adóztak, míg Újkéren az Agh-hegyről a hegyvám az egyháznak járt. 1677-re az újkéri Agh-hegyi szőlők helyét szántó föld foglalta el, amelyről a dézsma az egyháznak járt. A gógánfai promontoriumról a hegy lajstroma szerint fizették a hegyvámot, míg dézsmakötelezettség nem terhelte őket.

IV. Földesúri haszonvételek

1. Borárulás – a kocsmáltatás joga (jus educillationis)

Az ún. földesúri borkimérési jog (*educillatio*) alapján a helyi kocsmákban karácsonytól Szent Mihály napjáig – az év háromnegyedében – az uraság borát kellett árulni. Az év másik, kisebbik részében a jobbágyok saját boraikat mérhették ki. Amikor az uraság borát kellett árulni, addig arra senki sem kezdhet rá a saját borát. Kövesden ezt a 17. század első felében úgy szankcionálták, hogy a tilalom megszegőjének megkezdett hordóját a tisztartó vagy az ispán kivonatta a pincéből, tartalmát vagy a falu lakóival itatta meg, vagy kivágatta a hordó fenekét. Horpács 1608-as urbáriuma szerint a falu alacsony lélekszáma miatt Nádasdy Ferenc mentesítette a helyieket az urasági borok árulásának kötelezettsége alól. Ez a mentességük még 1639-ben is megvolt. Bozon a század első felében a borárulási kötelezettségről, a kocsmáltatásról nem történik említés.

A század derekára egyes helységekből⁴⁹ már kialakult az a szokás, hogy amennyiben a helyiek nem árulták az uraság borát, vagy a földesúr saját kocsmárost tartott, akkor minden félhely után 2 forint (egészhelyről 4 forint) összegű ún. szárazkocsmá-

⁴⁷ 1639-ben a peresztegi és a kövesdi szőlőhegy esetében úgy rendelkeztek, hogy ami a hegyvámából megmarad, abból kell tizedet adni.

⁴⁸ Lövön az öreg mértékkel mérve 1 fertály must.

⁴⁹ Újkér, Pereszteg, Homok, Hegykő, Gógánfa.

pénzt (csappénzt) fizettek. Újkéren a „Diósban” az uraság saját kocsmárost tartott. A kiscenkiek, mivel ebben az időben a falu zálogban volt, nem árulták a földesúri bort és csappénzt sem fizettek, viszont az elzálogosítás előtt a borárulásért 18 forintot fizettek falustól. Hidegségen a földesúri jogokat gyakorló Magyar Királyi Kamara engedélyéből csak 20 akó urasági bort kellett kiárulniuk és minden iccére 2 dénár hozzájárulást (*aditio*) adtak. A horpácsiak csak 20 akót árultak, mégpedig úgy hogy minden iccét egy forinttal drágábban fizették, „mint a mint ki aruliak”.

2. Mészárszékek (macella)

A földesúri jogok közé tartozott a mészárszék-tartás (húsmérés) joga. Az uraság az egyes helységekben működő mészárszékeinek használati jogát évi bérleti díj fizetése ellenében haszonbérbe adta a helyi mészárosnak. 1608-ban a haszonbér faggyú volt, amit mázsában vagy fontban⁵⁰ határoztak meg. Ennek mértéke Cenken, Peresztegen, Ivánban és Horpácson évente 1 mázsa, Lövön és Kövesden 50 font volt. Az urbárium megemlíti, hogy a peresztegieknek már régóta nincs mészárosuk, a cenki mészárszék pusztán áll, a horpácsi és a kövesdi elpusztult, Lövön pedig a háború óta nem volt olyan mészáros, aki egy évet elérő időtartamra szerződött volna. A homoki mészárszék bérmentesen üzemelt. Az urbárium nem szól mészárszékről Hegykő, Hidegség, Boz, Újkér és Pusztacsalád helységekben. 1639-ben Hegykőn, Kövesden és Horpácson 50 font, Lövön, Peresztegen, Nagycenken és Ivánban 100 font faggyúval tartoztak a haszonbérlok. Újkéren a jövőre nézve írták elő fizetését (100 font), míg a homoki mészáros továbbra sem fizetett székért. Nem történik említés mészárszékről a következő falvakban: Boz, Hidegség és Pusztacsalád. Az 1660–1670-es években – Iván kivételével (1 mázsa faggyú) – már készpénzben fizették meg a székért: Nagycenken 25 forint (két részletben), Hegykőn és Peresztegen 10, Homokon 6,⁵¹ Kövesden és Lövön 5 forint.⁵² Horpácsról csak 6 forint székért járt az uraságnak, mert nem működött a faluban mészárszék, hanem a mészáros a húst máshonnan hordta oda és házánál értékesítette. Gógánfán és Kiscenken nem üzemelt mészárszék, Pusztacsaládon, Bozon és Hidegségen pedig továbbra sem történik róla említés.

3. Malmok (mola)

Haszonbérleti rendszerben történt a malmok hasznosítása is. Bozon az 1608. évi urbáriumban az áll, hogy a földesúrnak volt egy egykerekes malma⁵³ az urasági halastón, de elpusztult, és faanyagát Cenkre hordták. 1639-ben a keleti szerven állt Molnár Márton háza a malommal, melyről évente 10 forint árendát fizetett. A malom 1677-re elpusztult, helyén ekkor Krukics Mátyás bírósága és udvara állt. Később azonban újjáépült, mert 1720. január 20-án Rigor Jakab molnár vette fel árendára, három évre szóló szabadsággal. Peresztegen a 17. században két malom működött. 1608-ban még csak egyről történik említés: az Ikva vízén (alszélről, a Pinnye felőli faluvégen) örölt az uraságnak egy kétkerekes – az 1639-es urbárium szerint – „alul csapó kerék” malma, melynek jövedelme kétharmad részt a földesúrnak, egyharmad részt a molnárt illette. 1639-ben a négykerekes felső malom Györvári Bálint úr tulajdonában állt, de korábban Chernel Tamás bírta, és

⁵⁰ 1 font (libra) = 56 dkg, 1 régi magyar mázsa = 100 font = 56 kg.

⁵¹ 1663-ban 2 forint.

⁵² Újkéren 1663-ban 7 forint, Lövön és Kövesden 10 forint.

⁵³ A bozi malom 1589-ben épült. Lásd: Horváth László: A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén. SSz. 58. (2004) 374.

ekkor becsüje 5 köből búzát tett ki. Még korábban a malom Antal Tamásé volt, amikor a rozs olcsósága miatt kerestek vele még 80 dénárt is, amit akkor az egyház épületére fordítottak. Győrvári azonban eddig semmit nem adott róla az egyháznak, ezért a peresztegiek panasszal éltek. 1677-ben a „három kerekre való”, felülcsapó malmot Sennyey Albertné⁵⁴ birtokolta, míg a kétkerekes, felülcsapó malmot inscriptióban Hamarla György. Az utóbbiról évente 1 köből gabonát kapott épületeire az egyház. Az urbáriumba feljegyezték, hogy jó vízállás esetén az említett két malom 350–350 köből gabonát őrölt meg. A folyó felsőbb részén, Nagycenken az uraságnak 1608-ban két helyen volt malma, de az egyik pusztán állt, a másik, egykerekest pedig – amelyik a hábróban leégett⁵⁵ – 1607 nyarán kezdték el felépíteni. 1639-ben már két kétkerekes malom működött, a felsőből a helyi prédikátornak évente 4 köből gabona járt, az alsóról, melyet Kis Bertalan evangélikus püspök bírt, 26 köből. Ez utóbbit 1677-ben Fabjanics György kezén találjuk, a 26 köből gabona pedig ekkor a plébániaházat illette. A kiscenki malomról 1677-ből ismerünk adatokat: a Káposztás kertnél állt az Ikva vízén, jövedelme kizárólag az uraságot illette.

4. Vásárok (nundinae)

A vásártartás jogával korszakunkban Hegykő és Lövő mezővárosok (*oppida*) rendelkeztek, melyeknek Rudolf király 1593. augusztus 20-án Prágában kelt oklevelében engedélyezte a vásártartást.⁵⁶ Hegykőn évente három vásárt („sokadalmat”) tartottak: az egyiket virágvasárnapkor,⁵⁷ a másikat Sarlós Boldogasszony napján,⁵⁸ míg a harmadikról csak azt említi meg az 1608-as urbárium, hogy újonnan szereztek. A virágvasárnapon vásárok vámja régi szokás szerint az udvarbírákat illette. Lövőn is háromszor egy évben rendeztek vásárt: húsvét utáni vasárnapon, Szent Egyed-napkor⁵⁹ és Szent Márton⁶⁰ napján.⁶¹ 1608-ban az urbáriumban még az áll, hogy a lövői bíró szedte be a vásárvámot az uraság számára, az 1639-ben kelt urbárium szerint azonban – mivel a lövőiek nem régen szereztek meg a vásártartási jogot – a sokadalmak után nem fizettek vásárvámot. A hegykői vásárok közül az 1677-re csak a virágvasárnapon maradt meg, melynek jövedelmét a mezőváros percipialta. Lövőn ebben az időben mind a három vásárt megtartották, a vámjövödelmek az uraságot illették.

5. Útvámok (tellonea)

Korszakunkban Cenken az urasági vámot a helyi vámos, Lövőn a bíró, 1608-ban Hegykőn a bíró, 1639-ben a vámos szedte be. A vámtarifákat vámszedőhelyekként az urbáriumokhoz csatolt *vectigalia* részletezte.

⁵⁴ 1663-ban és 1671-ben (MOL, E 156 U et C. 40:16) Sárkány Miklós kezén találjuk inscriptióban a malmot.

⁵⁵ MOL, U et C. 37:56

⁵⁶ MOL, A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Királyi Könyvek (Libri regii), 5. kötet, 78. p.

⁵⁷ Húsvét előtti vasárnap.

⁵⁸ Július 2-án.

⁵⁹ Szeptember 1.

⁶⁰ November 11.

⁶¹ A vásárok idejét 1639-től ismerjük.

6. Halászat (piscatio)⁶²

A fertői halászat joga az uraságot illette, de azt a halászoknak adta haszonbérbe. A fertői halászati haszonbérrel Hegykő mezővárosnak mint a fertői halászat központjának az urbáriumokban találunk adatokat. A haszonbérlet az ún. „német falvak” (Medgyes [ma: Mörbisich am See, A.], Balf, Rákos) és Sopron lakói közül kerültek ki, és minden hálójuk után évi 8 forint bérleti díjjal tartoztak, melyet két terminusban, Szent Iván és Szent György napján kellett befizetniük. Akik „laýnall” jártak – tehát horoggal halásztak – Szent György napján 1 forint 60 dénárral tartoztak. A karóra vonást, azaz az orvhalászatot szigorúan büntették. 1677-ben a hálóbér a következőképpen alakult: egy nagy („öreg”) hálóról 16 forint, a „leöbö” hálóról⁶³ 2 forint évente. Az említett három német falu halászlai hálójukat karóval vonhatták, míg a soproni polgárok hálójukat a szárazra vonták. Az 1663-ban felvett urbáriumban ugyanis az áll, hogy – nem tudni mi okból – a soproni halászok nem halászhattak a tó közepén, csak a kikötőhelyen.

7. Erdei haszonvételek

Az uraság tilos erdeiben a jobbágyokat nem illették meg az erdei haszonvételek (*usus beneficiorum*): a makkoltatás (*glandinatio*), a faizás (*lignatio*) és a legeltetés (*pascuatio*), azokkal csak a kijelölt erdőkben, az előírások betartása mellett élhettek. Amennyiben a tilalmat megszegték, 12 forint pénzbírsággal sújtották őket. A 17. század első felében a hegykői határban ilyen erdő volt a Széplak felé vezető út mellett elterülő Eresztény és az Új Tilos Tölgy. Peresztegen két tilos erdővel rendelkezett a dominus: az egyik a pinnyei szőlők fölött (Köblös), a másik Vejke fölött helyezkedett el. Nagycenken a Köves nevű erdő alkotta az urasági tilos erdőt. Ezt az 1608-ban kelt urbárium szerint feloldották a tilalom alól, és a cenkiek innen hordhatták az épületfát leégett házaik felépítésére. A horpácsi tilos tölgyerdő a keresztúriakkal (ma: Deutschkreutz, A.) és a fülesiekkel (ma: Nikitsch, A.) volt határos. Itt a helyiek 1639-ben már száraz és dőlő fát szabadon vihettek maguknak, míg 1608-ban még tilos volt számukra. A faizási tilalom megszegésén tetten ért vidékieket elfogták, marhájukat és szekereiket lefoglalták, őket magukat 12 forintnyi bírság megfizetésére kötelezték. Makktermés idején engedélyezték a makkoltatást, amelynek fejében a horpácsiak huszadot, a vidékiek pedig tizedet adtak az erdőre hajtott sertéseikből. A lövői erdőre jártak tűzrevaló aszú- és haszontalan fáért a lozsiak és az ebergőciek. Ennek fejében minden hat- és négyökrös szekér után 3 öreg köből zabot, 3 kappant és 12 dénárt fizettek, míg a kétökrös szekerek után 2 köből zab, 2 kappan és 8 dénár járt az uraságnak. Más helységbeliek is ezekkel a feltételekkel szerződhetek az erdő haszonvételeire. Az 1663. évi urbárium szerint a lozsiak 80 forintot fizettek, majd Nádasdy lefejezése után a Magyar Kamara részletfizetést engedélyezett számukra (felét Szent Mihály, felét Szent György napján). Emellett minden háztól, ahonnan marhát vittek az erdőbe legeltetni, 1 kaszás kiállításával tartoztak. Az ebergőciek a faizásért 25 forintot fizettek két terminusban, a legeltetésért pedig 1–1 kaszást állítottak. Gógánfán 1677-ben az uraság tilos és „makkos” (Kerék erdő) erdeje Horpáccsal és a helyi

⁶² A Nádasdyak és a Széchenyiek fertői halászatáról lásd: Mikó Sándor: Adatok a Sopron vármegyei halászat történetéhez. SSz. 24 (1970), 366–374.

⁶³ Az 1663-as urbárium latin szövegében a „leöbö” hálót kisebb hálónak nevezi.

szőlőhegygel volt határos. A száraz, kidőlt fán és a haszontalan tuskén kívül megtiltották az engedély nélküli favágást mind építési, mind tüzelési célokra.

V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői

A jobbágnépeesség helyzetének bemutatása során nem hagyhatóak figyelmen kívül a jobbágyok közösségét megillető, a *communitas* használatában lévő termőföldek. A közösségi rétekek és szőlőknek az előírt földesúri terhek megfizetése után fennmaradt jövedelmét a királyi adóterhekre és egyéb közösségi szükségletek kielégítésére fordították. Egyes helységekben 1639-re a bírói hivatalhoz – egyfajta javadalmazásként – külön rétet rendeltek, mely minden évben a mindenkori bíróra szállt, aki azt saját javára használhatta: a bozi bíróhoz a balfi határon 1 kaszás, a peresztegiehez a pinnyei határban 3 kaszás, a lövőihez pedig a Falu rétje mellett 1 kaszás rét tartozott.

1. Erdők

Az urbáriumok tanúsága szerint a lövőiek „bőségesen” rendelkeztek erdővel, ami a rőtökiekkel, az ebergőciekkel, a szentmiklósiakkal, a csapodiakkal, az újkériekkel, a nemeskériekkel, a pusztacsaládiakkal és a kövesdiekkel volt határos. Az erdőben szabadon gyakorolhatták faizási jogukat: tűzifával, aszú- és haszontalan fával szabadon élhettek. Nyersfát tüzelési célokra nem vághattak,⁶⁴ épületre való fát 12 forintnyi pénzbírság terhe mellett pedig csak az uraságnak vagy tiszttartójának engedélyével. A kövesdi tilos erdő („Göböce”) a lozsiakkal, az ebergőciekkel és a lövőiekkel volt határos. Egy másik erdejükből (ezt „kész” erdőnek nevezi az 1639-ben készült urbárium) – amelyik a peresztegiekkel, a fülesiekkel, a horpácsiakkal és a völcséjiekkel volt határos – szabadon élhettek tűzifával, viszont makktermő tölgyet tűzifának nem vághattak. Építési célokra fát az uraságtól, majd annak tiszttartójától kellett kérniük, a horpácsi urasági erdőnél ismertetett szankció terhe mellett. Ezekből az erdőkből makktermés idején aprómarháik után a kövesdiek huszaddal, a vidékiek tizeddel tartoztak földesuruknak. Rajtuk kívül még a boziaknak (a Földvári-hegy alatt; 1637 óta tilos), az ivániaknak („Viszta”)⁶⁵ és az újkérieknek volt tilos erdejük. Pusztacsalád és Iván⁶⁶ tölgyerdőjéről a makkoltatás ellenértékéért a helyiek huszaddal, a vidékiek tizeddel adóztak aprómarháikból. Az 1660–70-es években már a homokiaknak is volt erdejük.⁶⁷ Gógánfán a közszőlő végében terült el a falu tilos erdeje, melyből csak saját épületeikre és a major számára vághattak épületfát. A gógánfai Haraszt-erdőben a helyiek szabadon gyakorolhatták a faizási jogot, makktermés idején pedig szabadon és ingyenesen legeltethették marháikat.

⁶⁴ 1608-ban az urbárium beszámolója arról, hogy mivel aszúfát nem találnak, ezért házaik szükségére a haszontalan nyers fákat vágják.

⁶⁵ Az ivániak az 1608-as urbárium szerint a Viszta nevű erdőt hagyták elpusztulni, de azt az összeírók 1639-ben már rendben találták.

⁶⁶ 1608-ban Lövő is.

⁶⁷ 1. a szőlők felett a „Csaritas” erdő, 2. a peresztégi és a pinnyei út mellett. Az 1663-as urbáriumban az áll, hogy az uraság engedélyével a helyiek szabadon vághattak maguknak fát ezekből az erdőkből.

2. Rétek, szántóföldek

Közréteket 1639-ben Lövön (8 kaszás), Horpácson (10 kaszás) és 1677-ben Hidegségen (4 kaszás)⁶⁸ találunk. A gógánfaiak 1677-ben az 5 hold nagyságú szántóföldjükéről⁶⁹ sem dézsmával, sem irtáspénzzel nem tartoztak, hanem a falu szükségleteit pótolták az azokról származó jövedelemből; a Sűrű melletti 4 holdas irtásföldről azonban dézsmát fizettek.

3. Szőlők

1639-ben Nagycenknek az Agh-hegyben és a Fölső-hegyben volt szőlője, melyről az uradalom mind a dézsmát, mind a hegyvámot beszedte. A hidegségi közsőlők három hegyen, két helyben, 2 fertály nagyságú területen helyezkedtek el. Az összeírt helységek közül ebben az időben még a boziaknak (a Földvári-hegyen $7\frac{1}{2}$ pintes) és a peresztgieknek (Felső Agg-hegyben 4 fertályos) volt közös szőlőjük. A peresztgei közös szőlő az 1670-es években 1 fertály nagyságban a Hosszú-hegyben helyezkedett el, róla 10 pint hegyvámot és dézsmát fizettek. Ebben az időben a nagycenki Fölső-hegyen lévő szőlőket pusztán hagyták, míg a bozi közös szőlő elpusztult.

Összefoglalás

1677-től a Nádasdyaktól a Széchenyiek joghatósága alá kerülő Sopron vármegyei jobbágynépességre kivetett földesúri adók (szolgáltatások) fajtájának és nagyságának 1608 és 1677 közötti változásáról az alábbi megállapításokat tehetjük. A telkes jobbágyokat és egyes helységekben a házas zselléreket sújtó pénzbeli helyadót Szent György napján 1639-ben már mindenhol készpénzben fizették meg, míg a Szent Mihály-napit – Horpács kivételével – két-két kappannal teljesítették. A terményadó szabályozásában számottevő változás 1677-ig nem történt, a tojásszolgáltatás 1639-től volt jelen. A véréls-pénz tekintetében a készpénzbeli megváltás lehetősége 1677-re jelent meg. Az ajándékok mennyiségét 1663-ban minden helység esetében tételesen – a korábbi „tisztesség” meghatározás helyett – szabályozták. 1677-től ún. rendkívüli természetbeni szolgáltatásokat is bevezettek. A jobbágyok a gabonatermés és bizonyos állatok szaporulata után a dézsmát természetben adták meg. Az irtásföldről a földköblöt a helyiek pénzben, a vidékiek természetben teljesítették. A pénzbeli adózás előtérbe kerülése itt is megfigyelhető, hisz az 1670-es évekre a földköből megszűnt, az irtásföldek megművelői egységesen irtáspénzt fizettek. A robotteher szabályozása során 1677-ben már különbséget tettek a gyalogos és a marhával végzett munka között. A szőlőhegyről a korszakban természetbeni hegyvám és dézsmát járt az uraságnak. A földesúri haszonvételek közül a földesúri borkimérési jogban a század derekára megjelent a csappénz (szárazkocsmá-pénz), a mészárszék utáni székbert pedig faggyú helyett 1677-re már készpénzben kellett megadni. A Széchenyiek jobbágyai egészen 1733-ig az 1677. évi urbárium szerint adóztak. A sárvár-felsővidéki uradalomról 1733-ban készült *conscriptio* az eltelt több mint fél évszázados fejlődés figyelembevételével rendezte a földesúr és jobbágyai közötti jogviszonyt.⁷⁰

⁶⁸ A hidegségiek a falu alatt elterülő községet a szabad földekből foglalták a faluhoz.

⁶⁹ 1. a haraszt alatt 3, 2. a csapodi útra dűlőben 2 hold

⁷⁰ MOL, P623. X. kötet Gazdasági iratok, 1. csomó. Sárvár felsővidékre vonatkozó gazdasági iratok. 379. kötet. *Conscriptio Universalis* Dominij Fölső Vidék Anni 1733.

„Huzattattván ezen Felső Hanyokon keresztül
alkalmas mélységű Canalis, minden kétség kívül,
mind jobb szénát termővé kelletik annak válni”¹

„e' Ns Megyét csak a' Rábca, és Hanyság regulatioja
illeti [...] Az igazsággal nagyon meg egyvezhető,
hogy a' rendbeszedési költségek azok által
vitessenek, kikre az által haszon háromlik”²
gr. Zichy Pál

Az egykori Sopron és Moson vármegye határán kelet–nyugati irányban elnyúló Hanság (német nevén Wasen, ill. schwimmender Rasen), az ország legnagyobb kiterjedésű mocsarának lecsapolása egészen az 1960-as évekig elhúzódott, csaknem 180 évig tartott. Jelen tanulmányban e hosszú folyamatnak csak egy rövid, ám hatásaiban jelentős szakaszát vizsgáljuk.³

A 18. század közepétől mindinkább súlyosbodó árvizek konkrét kihívást jelentettek a korszakban uralkodó fiziokrata elgondolások számára, rákényszerítve az érintett vármegyéket és uradalmakat valamiféle *modus vivendi* kialakítására a természettel – de egymással is. A lecsapolás egyes lépéseit ezért nem egyszerűen a természetbe történő radikális beavatkozásnak tekintjük, hanem olyan eseménysorozatnak, amelynek révén a rendi társadalomnak a földről, a jobbágyokról (adózókról) és a rendi autonómiáról vallott felfogása a korabeli hatalmi mezőbe ágyazottan tanulmányozható. Az 1820–30-as évek világrendezéseinek köszönhetően először sikerült nagyobb területek kiszáritása, hozzásegítve a szűkebb régió parasztságát, hogy gazdálkodását, ezen belül is főként a szénatermelést kiszámíthatóbbá és így jövedelmezőbbé tegye (megjegyezve ugyanakkor, hogy ezzel szinte egyidőben a lecsapolás negatív hatásai is jelentkeztek).

¹ Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Részlege, Moson megye Levéltára (=MmL) IVB 916/3. Moson vármegye vízszabályozási és gátépítési iratai, Hanság és Rábca szabályozása (=Moson vm. HR sz. ir.), 1393/1823 (1823.10.20.) Korabinsky hasonló szellemben nyilatkozik a Fertő-tóról. Korabinsky, Johann Matthias: Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn in welchen die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden. Pressburg, 1786. 447.

² MmL IVA 502a. Moson vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (=Moson vm. kgy. jkv.), 89/1659/1838 (1838.11.12.)

³ Jóllehet a kérdéskört hasonló szempontok alapján hetven évvel ezelőtt megjelent alapos dolgozatában Szekendi Ferenc már feldolgozta (Szekendi Ferenc: A Hanság és a Fertő lecsapolási kísérleteinek története. Magyaróvár, 1938; a továbbiakban Szekendi 1938), úgy véljük, hogy – az ő munkájára nagyban támaszkodó – írásunk több ponton nemcsak árnyalja és kiegészíti azt, de újabb szempontok bevonása révén más irányt is adhat a kutatásnak. Jelen tanulmány egy nagyobb kutatás részeként készült, amelyben a 19. század első felének Moson megyei társadalmát és gazdaságát vizsgáljuk, különös tekintettel a magyaróvári uradalomra és az úrbéres népességre.

Egy probléma eszkalálódása

A Hanság legnagyobb kiterjedésekor kelet–nyugati irányban 55 km, észak–déli irányban 17,5 km hosszan húzódott. A mocsár két nagyobb részre tagolódott, a nagyobb nyugati és a kisebb keleti medencére. A mocsár a Bősárkány–Szentjános közötti szakaszon volt a legkeskenyebb, a két medence is ehhez a vonalhoz képest értelmezendő. A régió két legnagyobb birtokosa, az Esterházy és magyaróvári uradalom körülbelül 60–40%-os arányban lefedte a két medencét.⁴

A valamikori mocsarat nem egybefüggő lápként kell elképzelnünk, hanem erekkel átszelt, tavakkal,⁵ nádasokkal, nyíresekkel és kákás rétekekkel tarkított lapályos területnek, sőt Kapuvár felett egy égeres, a Király-tónál pedig egy fenyves is megtelepedett.⁶ A réteket, amikor a vízállás engedte, kaszálták, majd a téli fagyban szekerekkel hordták ki a szénát. Kellő óvatossággal még az ingoványos részekre is rámerészkedtek könnyű szekérrel, megrakottal azonban fagy idején sem.⁷

A Hanság a 18. század közepétől egyre nagyobb problémát jelentett a környező településeknek. A század második felében a mocsár kiterjedése folyamatosan nőtt, ami a terület sajátos természetföldrajzi adottságai mellett emberi tevékenységnek is köszönhető volt.

A Dunántúlon a Hanság medencéje az egyetlen lefolyástalan terület.⁸ Moson vármegyében a Lajtán és Dunán kívül egyéb vízfolyás nem található, így a terület vízellátását néhány patak mellett egyedül a hulló csapadék biztosítja. A Fertőt csupán néhány patak táplálja (Vulka, Ikva és néhány ér), melyek önmagukban jó, ha a párolgási veszteséget pótolták. Így a gondokat okozó víz nem a tavat tápláló forrásokból eredt.⁹ A terület sajátos föld- és vízrajzi viszonyaiból adódóan szinte predesztinálva volt a sorozatos ár- és belvizekre.

A mocsaras és a lakható részek közötti csekély különbség jól látszik, ha a régióon belül megnézzük tengerszint feletti magasság értékeit. A szilárd talajú és időszakos elöntéstől sem fenyegetett lakott részek 116 méter tengerszint feletti magasság felett találhatóak, ugyanezen magasságon egykoron sok rét is volt. 116 és 114 méter között először a nádasok, majd a káka övezete következett, 114 méter tengerszint feletti magasság alatt pedig a nyílt vízfelületekkel tarkított tőzegláp terült el. A lapterületen 52, néhány méter magasságú domb, sziget, gerond emelkedett ki a mocsárból.¹⁰

⁴ Seidl, Michael: Bericht an die kais. königl. patriotisch-ökonomische Gesellschaft im Königsreiche Böhmen über die Herrschaft Altenburg in Ungarn und die Herrschaft Seelowitz in Mähren. Prag, 1834. 25. Balsay László – Halupa Lajos – Komjáthy Ferenc: Adatok a hansági erdők történetéhez. In: Kolossváry Szabolcsné (szerk.): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Bp., 1975. 395–396. (a továbbiakban Balsay–Halupa–Komjáthy 1975)

⁵ A Hanságban a lecsapolások kezdete előtt a következő tavak voltak: Úr tava, Főnyes tó, Nagy ér, Harcsás tó, Karikás tó, Kerék tó, Világ tó, Csíkos tó, Fenyves tó és a Király tó. Utóbbi volt a legnagyobb és legmélyebb, emiatt és állítólagos nagy hullámai miatt csak télen halászták („jég alatt fogattak a' Hartsák és Tsukák"). Kis Jósef: A' Fertő tavának geographiai, historiai, és természeti leírása 1797-ben. In: Romy Károly György (szerk.): Monumenta Hungarica az-az magyar emlékezetes írások I. Pest, 1817. 345. (a továbbiakban Kis 1817)

⁶ Kis 1817. 343, 346; Balsay–Halupa–Komjáthy 1975. 421–424; Wittmann-Dengláz, Anton (Ritter von): Landwirthschaftliche Hefte VI. Wien, 1833. 80. (a továbbiakban Wittmann 1833)

⁷ Wittmann 1833. 83.

⁸ Kogutowicz Károly: Dunántúl és Kisalföld írásban és képen. Szeged, 1936. II. kötet, 56–57. (a továbbiakban Kogutowicz 1936)

⁹ Vö. Károlyi Zoltán: A Hanság és a Fertő tó rendezési kérdéseinek fejlődése. Vízügyi Közlemények 1955. 298.

¹⁰ Kogutowicz 1936. 259–260.

A szabályozás előtt a Fertő és a Hanság Pomogynál (ma: Pamhagen, A.) összeérő medencéjének vízszintje, mint egy közlekedőedényben, mindig egy szinten állt. Ennek megfelelően a kortársak is úgy tekintettek Hanságra, mint ami tulajdonképpen a Fertő folytatása, „melly mesterségesen készült gát által választatik-el a tótul”.¹¹ „Ha a víz annyira megduzzadt, hogy szintje elérte a medence Lébény és Sövényháza közötti legalacsonyabb peremét, túlcserdült rajta és rövidebb-hosszabb ideig állandó vízfolyás keletkezett: a Rábca.”¹² A Rábca tehát nem valódi folyó, csak a mocsarak vizét vezette le magasabb vízállás esetén. Jóllehet a folyó bal, Sopron megyei partja magasabb és szilárdabb a mosoni oldalnál, a talaj jellemzően itt is nedves, mocsaras volt. Az átlagosan 10–12 méter széles, kanyargós mederben a lassan áramló víz sok helyen 1–1,5 méterre szűkült össze.¹³ A nagy áradások háttérében az állt, hogy magasabb vízállás-kor a Nagy-Duna vízszintje meghaladta a Fertőét, aminek következtében a Rábca visszafelé kezdett folyni. A Duna áradása azonban gyakran a Rábát is visszaduzzasztotta, olyannyira, hogy vize „mint széles folyó”¹⁴ a Vitnyédi-Rábán keresztül egyenesen a Hanságba tódult.¹⁵ Szárazabb időszakokban ez a probléma nem jelentkezett, de huzamosabb csapadékos időjárás, illetve árvizek esetén „az egész, mintegy 400 km²-nyi terület víz alatt állott”.¹⁶

A vízállás alakulása a korabeli leírásokból és feldolgozásokból meglehetősen pontossággal rekonstruálható.¹⁷ A Fertő 1728-tól egyre kisebb lett, sőt 1740-ben annyira összezsugorodott, hogy négy szolga (Knechte) Rusztról (Rust, A.) átment Illmicre (Illmitz, A.). Két évre rá, 1742-ben viszont annyira megáradt, hogy Széplakon, Hegykőn és Hidegségen több ezer holdat elárasztott. A víz magassága az 1740-es éveket követően 1764-ig nem mutatott nagyobb ingadozást, az az évi nagy áradás, azonban különösen Pomogy környékén sok kárt okozott.¹⁸ 1774–75-ben szintén igen magas volt a vízállás, de a tó legnagyobb kiterjedését 1786-ban érte el, az árvíz a pomogyi

¹¹ „Gát” alatt az 1780-ra elkészült pomogyi töltés értendő. n.n.: Fertő' tava s' vidéke. In: Rajzolatok A' Társas Élet és Divatvilágból 1836. 98. (dec. 7.) 784. (a továbbiakban n.n. 1836)

¹² Szekendi 1938, 4.

¹³ Horváth László: Napoleon hadmérnökeinek magyarországi jelentései. Arrabona 39. 2001. 442–443. (a továbbiakban Horváth 2001)

¹⁴ Szekendi 1938, 4.

¹⁵ Kogutowicz 1936, 259, vö. még Bobics Károly: Vázlatok a Magyarországnak főképp dunántúli kerületében e század folyama alatt végbevitt és jelenben végrehajtandó vízszabályozásokról. Pozsony, 1885, 32–33. és 39., továbbá Major Pál: Moson vármegye monográfiája I. Magyar-Óvár, 1878. 19–20 (a továbbiakban Major 1878); Horváth 2001, 442.

¹⁶ Szekendi 1938, 4. A Hanság területének meghatározására eltérő adatokat találunk. Wittman Antal hozzávetőleg 100.000 k. holdra becsülte annak kiterjedését, ami gyakorlatilag egyezik Károlyi Zoltán adatával (564 km² = 98.009 kh). Ezzel szemben az 1870-es katonai felmérés már csak 62 ezer k. holdnak mérte az egykori mocsárterületet, ami kb. 356 km²-nek felel meg. Legviszafogottabban Kis József nyilatkozik, aki csak – igaz, az égererdők nélkül – 33.284 holdra (191,5 km²) becsülte azt. Az 1826-ban, a csatornázási munkálatokhoz készített felmérés 88.500 k. holdnyi (509 km²) mocsaras területet állapított meg. Vö. Wittmann-Dengláz, Anton (Ritter von): Landwirthschaftliche Hefte IV–V. Wien 1831, 21; Károlyi 1955, 293; Szekendi 1938, 3; Kis 1817, 361; Major 1878, 8. Kogutowicz szerint a tőzeges talaj előfordulása alapján szintén kb. 100 ezer k. holdra tehető a Hanság egykori területe, amiből 1825–26-ban 88 ezer k. holdat ítéltek lecsapolandónak, ezen első lecsapolások után pedig 45 ezer holdra (259 km²) húzódtott össze a régi vízvilág (Kogutowicz 1936, 258.).

¹⁷ A Fertő–Hanság korai – római- és középkori – történetéről összefoglalóan lásd Wittmann 1833, 76–77. A korabeli irodalomban visszatérő momentum a Fertő területén egykoron volt településeknek a mind jobban kiáradó tó általi megsemmisülése. Vö. Grailich, Andreas: Moson vármegye leírása. Győr 2004. [1820; 1821] 18. Wágner Mihály és Nagy István Sopron megyei földmérők is arról írnak, hogy a megyei és az uradalmi levéltárakban a „mai napiglan is fel jegyezve tartatnak” ezen helységek neve és az általuk fizetett adó mennyisége. MmL Moson vm. HR sz. ir., 651/1823 (kelt: Sopron, 1822.07.15.).

¹⁸ Szekendi 1838, 16.

töltést is átszakította.¹⁹ „[M]integy húsz esztendőktől fogva mindenkor nevededik a Fertő, és a körül belől lévő helységeknek rétjeiket 's szántó földjeiket nagy részént elborította”²⁰ – írja a *Mindenes Gyűjtemény* ismeretlen szerzője 1790-ben, amely sorok lényegre törően adják vissza a 18. század utolsó harmadának változásait.²¹ A Napóleon csapataival érkező hadmérnökök jelentése szerint 1789 [86?] tavaszán az áradás gyorsasága miatt keletkeztek óriási károk. Ekkor 48 óra alatt majd' négy méterrel emelkedett a Fertő vize, az áradás a „tavat és a mocsarat övező valamennyi falut részben lerombolta”.²² Történetünk egyik főszereplőjének, Wittmann Antalnak, a magyaróvári uradalom főjósággormányzójának, Fertőboz (Holling) lakosai mesélték – feltehetőleg valamikor az 1820-as években –, hogy apáiknak még a tőig lenyúló hosszú földjeik, legelőik voltak, míg most a víz a házuknál van. A Széchenyieknek a széplaki határánál az 1760–70-es években szép ménese volt, ahol a 19. század elejére minden mocsárrá lett. Ruszt és a parti települések földjeit is csaknem teljesen elnyelte a víz.²³ Az 1786. évi vízmagasság csak 1801 után csökkent, de 1804-ben újra olyan gyorsan emelkedett tó vize, hogy kis idő múlva megjelent a falvak kertjeiben és az udvarokban. Az apadás 1807-ben indult meg, de az igen lassan visszahúzódó víz a sok eső következtében és az időközben eszközölt – az alábbiakban bemutatott – szabályozási kísérletek negatív következményeként 1813. augusztus–szeptemberében áradásba ment át, s hamarosan újra elérte 1786. évi kiterjedését. Ekkor az egész mocsarat bármilyen irányban át lehetett hajózni, az ár Mosonig ért. 1814 nyarán és 1815 tavaszán a tó kissé visszább húzódott, de 1816-ban ismét megjelent a kertekben és udvarokban. 1817 után valamelyes csökkenés állt be, de a környező települések népességének folyamatos kiszolgáltatottsága az 1820-as évek középső harmadáig nem csökkent.²⁴

Említettük, hogy a Dunából visszaduzzadó vizek mellett a Rába és a Rábca is felelős volt a medence telítődéséért és a sorozatos áradásokért. A délről érkező folyók vizét az esetleges árhullámok mellett az ezekre települt malmok tették veszélyessé, a malomgátak ugyanis megakadályozták a víz lefolyását.²⁵ A Rábcan ilyen malomgát volt Bósárkánynál, Kapinál, Rétinél, Börcsnél. A halászok által lezárt, elrekesztett mederszakaszok tovább növelték az árvízveszélyt.²⁶ De a Hanság mocsarai nemcsak a Rába és a visszaduzzasztott Rábca felől kaptak vizet, hanem közvetlenül a Mosoni-Dunából is, melyből árvíz idején a Hanság Moson alatti, keleti felébe is került víz (Kapi. Réti környéke).²⁷ Látható tehát, hogy az áradásokat nem a tóba közvetlenül beömlő patakok okozták, amire a fentebb már említett 1813. évi áradás jó példa. Jóllehet a Vulka és a Rákos patak megáradt, a Fertő csak akkor kezdett észrevehetően növekedni, amikor a

¹⁹ Wittmann 1833, 74–75; Szekendi 1938, 19. Az 1740-es kiszáradásra lásd még Grosina, Helmut: Aspekte des Beziehungsgefüges Mensch–Raum am Neusiedler See. In: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. (Burgenländische Forschungen. Sonderband VII.) Eisenstadt, 1984, 118.

²⁰ n.n.: Magyar Országának nevezetesebb Tavaí. *Mindenes Gyűjtemény* 1790. IV. negyed, 234.

²¹ Erre lásd még Kis 1817 [1797], 341, 351, 358.

²² Horváth 2001, 446–447.

²³ Wittmann 1833, 74.

²⁴ Wittmann 1833, 74–75.

²⁵ Lásd n. n.: A' Dunába Napnyugot felől ezek a' Vizek szakadnak. *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. negyed, 236.

²⁶ Szekendi 1938, 8.

²⁷ Károlyi 1955, 295.

Rábaköz vizei is megáradtak és a tóba ömlöttek.²⁸ Amikor a tó megtelt a délről belefolyó vizekkel, árja a pomogyi töltésen keresztül a Hanságba tódult, s a lentebb fekvő területeket a Rábán keresztül egészen Győrig elárasztotta. Laáb Gáspár, Moson megye földmérője 1814-ben írott levelében egyenesen arról tudósított, hogy terepbejárása során „a' Beő-Sárkányi Vidékrül egiszlen Győr Városáig Hajokon” ment le, ami jól érzékelteti a helyzet rendkívüliségét.²⁹ A víz „ki öntise szilessen, nagy Számu Helysigeeknek hasznos földgyeit el lépte, és haszontalanná tette” – folytatja Laáb, aki a lefolyást akadályozó ismert okok mellett (kanyarulatok, nádasok, hínár) egy továbbit is említ, ti. hogy a francia seregek által 1809-ben Győrben felrobbantott várfalak elzárják a Rába és a Rábca útját, ami mindkét folyót visszaduzzasztja.³⁰ A szétáradt vizek – elmocsarosítva a földeket – igen lassan húzódtak vissza. Az ár levonulása után a környező szántók 1–2 évig hasznavehetetlenek voltak. Nádasok általában nem keletkeztek, de az elöntött részekeken csak gyenge minőségű fű nőtt.³¹ A védtelen falvak számtalan segélykérő levelet írtak a megyéknek és földesuruknak, legtöbbször hiába. A 18–19. század fordulóján keletkezett Lébény és Szentmiklós kérelme, melyben – „[m]inthogy az Rábtza Vizeinek már majd két holnapig tartó áradása s-ki öntés[e] félelmünket nagyobbéttya, ne hogy jövendőben is, nem tsak Rétyeinknek, s Legelőinknek, hanem Szántó Fölgyeinknek is haszna vételétől meg fosztassunk” – védelmet kérnek az áradások ellen a vármegyétől – mint „Alázatos fej-hajtó hiv Jobbágy Szolg[ák]”.³²

Az első katonai felmérés térképlapjain jól kivehető a sorozatos és hatásaiban állandósuló áradások következménye. A mosoni oldalon fekvő települések közül a Fertő partján elterülő Illmic, Nezsider (ma: Neusiedl am See, A.) és Védeny (ma: Weiden am See, A.) szinte belelőgtak a tóba, csak Nyulas (ma: Jois, A.) és Sásony (ma: Winden am See, A.) voltak kedvezőbb helyzetben, kissé távolabb a parttól. A Hanság északi peremén fekvő Bánfalut (ma: Apetlon, A.), Pomogyot, Vallát (ma: Wallern, A.), Tétényt (ma: Tadten, A.), Tarcsát (ma: Andau, A) és Pusztasomorját (ma: Jánossomorja) a mocsár ekkor csaknem teljesen körbefogta, alig hagyva kapcsolatot a szárazfölddel; a házakat nem egy esetben elöntötte a posvány. Csak Szentjánosnak és Szentpéternek volt némileg kedvezőbb a fekvése. E települések vonala egyben a mocsár egykori legnagyobb, északi kiterjedésének vonalát is megadja.³³

A Sopron megyei települések helyzetét az első katonai felmérés térképlapjai mellett Hegedűs Antal 1792-ben készített, a Hanság nyugati medencéjét ábrázoló térképe alapján rekonstruálhatjuk (1. kép).³⁴

²⁸ Wittmann 1833, 79.

²⁹ MmL Moson vm. HR sz. ir., 1271/1814 (Kelt Bezenye, 1814. 08. 12.)

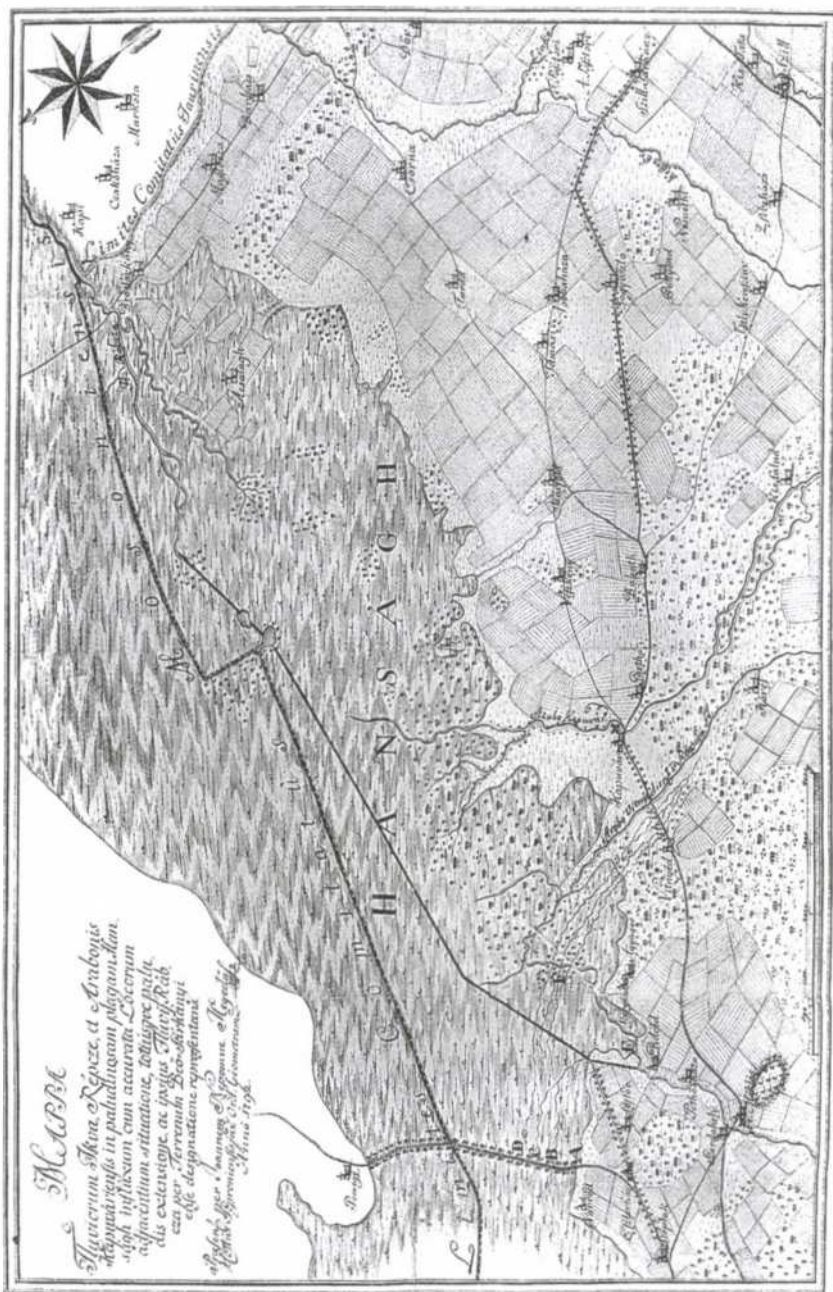
³⁰ MmL Moson vm. HR sz. ir., 1271/1814 (Kelt Bezenye, 1814. 08. 12.)

³¹ n.n. 1836, 789; Wittmann 1833, 80.

³² MmL Moson vm. HR sz. ir., ad 1251/1801 (Szentmiklós, 1801.10.13.)

³³ Haditörténelmi Intézet – Térképtár B IX a 528/2–b. Elektronikus formában: Az első katonai felmérés — Magyar Királyság DVD-ROM. Arcanum Kiadó, Budapest, 2004.

³⁴ Hegedűs János: Mappa fluviorum Ikva, Répcze et Arabonis Kapuvariensis in paludinosam plagam Hanságh influxum... 1792. SML SMT 26. (továbbiakban: Hegedűs: Mappa fluviorum) A térkép színes reprodukciója megjelent: Kücsán József – Perger Gyula (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye népművészete. Győr, 2002. 32. (2.18. ábra)

1. kép. A Hanság Sopron vármegyei része. Hegedűs János térképe, 1792. Soproni Levéltár, SmT 26.

A mocsár déli határa közvetlenül Sarród, Szergény, Agyagos és Bősárkány felett húzódott. Acsalagra csak egy földnyelven át lehetett bejutni, Oslit pedig teljesen körbefogta a láp. Szántók a mocsárban nem voltak, csupán Acsalag körül elszórtan néhány dűlő. Oslit közvetlen határában nem volt szántó, csak a falutól délebbre, Veszvény felé. A délről ideömlő folyóvizek, így a vitnyédi Rába, a Répce és az Ikva mint egy polip szétterülő, vékonyodó csápjai tűntek el Kapuvár felett a mocsárban; a Rábca ugyanilyen formában, kis vízfolyásokból egyesülve eredt a Király-tótól keletre. A Hanság déli oldalán található települések helyzetéről Drinóczy Györgynek az 1830–40-es években keletkezett leírása is tudósít, s jöllehet ekkorra éppen a megindult lecsapolási beruházásoknak köszönhetően a települések fenyegetettsége már csökkent, mégis azt olvashatjuk, hogy Acsalag „legelője és rétje sok de vizes”, Bodonhely „az áradások miatt sokat szenved”. Bősárkány északi határában a földek „laposak és Vizesek”, rétjei, legelője, melyek „a Hanyra dülnek”, szintén. Hegykő „határának jó részét már el borította” a Fertő, míg Fertőszéplak „rétjeit a Fertőnek duzzadásai rongálják”. Egyedül Barbacsnál találunk semlegesebb megfogalmazást: „Szénája nádja sok”.³⁵ Az áradásokkal kapcsolatos gondok a déli részen tehát még a lecsapolási munkálatok első nagy hulláma után is jelen voltak.

Az újkori lecsapolási munkálatok kezdetei

A Hanság lecsapolása irányában az első konkrét lépést herceg Esterházy Pál tette, amikor elrendelte, hogy Pomogy és Eszterháza között töltést húzzanak, mellyel az volt a célja, hogy javítson a hercegi kastély megközelíthetőségén. A műtárgyat 1777-ben kezdték el építeni és 1780-ra készültek el vele. Az így megépített 10.400 lépés hosszúságú út szálfából és rőzséből készült, amit iszappal borítottak.³⁶ Hegedűs térképe szerint a töltés egy fákkal allészerűen végigültetett, sóderrel felszórt útnak látszik, melyen Napóleon felderítői szerint négy kocsi is elfért egymás mellett, a sok kis keskeny híd azonban megnehezítette a közlekedést. A víznek a tó és a mocsár közötti áramlásának biztosítására 20 darab hidat is építettek.³⁷ Moson Vármegye akkor ellene volt a műtárgy építésének, attól tartva, hogy az akadályozza majd a vizek lefolyását, megkárosítva így a megyét.³⁸

Az 1786-os nagy áradást követően a lecsapolási munkálatokat az Esterházyak költségén Sopron vármegye kezdte el még ugyanabban az évben, s bár Moson és Győr vármegyéik részéről is voltak ígéretetek a vállalkozásban való részvételre, végül az 1812-ig tartó időszakban az egész vállalkozás jórészt a herceg számláját terhelte.³⁹ 1788–89-ben a Védeny–Nezsider partszakaszon a lakosság töltést emelt a Fertő áradásai ellen,

³⁵ Nevezett településekre lásd Böngészet Sopron Megye ismeretéhez Drinóczy György Csornai kánonok által. In: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL) XV. 20/97.. Kéziratok könyvek gyűjteménye., 308, 310, 472, 504, 506–507. (a továbbiakban Drinóczy)

³⁶ Magyarország természeti ritkaságai, Posony–Pest, 1814, 112; lásd még Drinóczy, 22. és Szekendi 1938, 17–18.

³⁷ Hegedűs: Mappa fluviorum; Horváth L. 2001, 461; Szekendi 1938, 17–18. Levéltári forrásunk 22 hidat említ. Vö. MmL IVA. 502b. Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1693/1838 (1838. 11. 08.)

³⁸ Szekendi 1938, 18.

³⁹ Drinóczy 24–25. ill. Szekendi 1938, 20–22.

ennek költségeit a soproni harmincadhivatal jövedelméből vett kölcsönből finanszírozták.⁴⁰

A kortársak az áradások okát a Rábca medrének szabályozatlanságában látták, ami nem tette lehetővé a felgyűlt vizek lefolyását. A Kis-Rába és a Répce a Hanság közepén található tavakba folytak, a vizek elvezetését a Rábcának kellett volna biztosítani. A továbbfolyás fő akadálya a folyó alacsony esése mellett a meder szabályozatlansága, adott esetben teljes hiánya volt. 1792-ben Király György és [S]Zax Zakariás felmérései alapján nyilvánvalóvá lett, hogy a Fertő-Hanság medencéjének vízrendezését csak a vízgyűjtőre is kiterjedő terv keretében, egységesen lehet megoldani, melynek előfeltétele a Kis-Rába, és a Répce torkolatának szabályozása, továbbá a Rábca kimélyítése.⁴¹ Így amikor Sopron vármegye az 1790-es évek közepén megbízta Hegedűs Antal vármegyei mérnököt, hogy találjon megoldást az elöntött területek csökkentésére, ő a Rábca medrének a Királytó és Bősárkány közötti kiépítésével, mélyítésével (Hegedűs-csatorna) kezdte meg a munkát.⁴² Kis József ismerteti Hegedűs tervének főbb szempontjait, amelyből kitűnik, hogy Sopron vármegye alapvetően az adózók panaszai miatt döntött a szabályozás mellett:

„Annyira megnőtt, mint emlékeznek az emberek, a' Fertő tava, hogy azon helységeknek, mellyeknek kertjeit mossa most a' Fertő, térséges rétjei és legelői voltak a' Fertő részéről, és magok szükségeken kívül más szomszéd helységeket is segítettek szénáival, mellyel pedig annyira szűkölködnek most, hogy nem csak barmokat nem nevelhetnek, de elegendő jármos marhákat sem tarthatnak, és esztendei terméseket nem is tudják mire fordítsák: önnön maguk táplálásokra-é, vagy adófizetésre avagy szükségek szerzésére. Mind ezen nyomorúságát az említett lakosoknak nagyobbítja még az is, hogy már már lakó helyeket is elhagyni, és nagy költséggel épületeiket máshová helyezni kéntelenítetnek, mivel a' szelek által nagy habhányásra gerjesztett Fertőnek hullámjai belső Fundusoknak is nagy részét már tóvá változtatják.”⁴³

Hegedűs jól érzékelte, hogy a Fertő és Hanság vízszintjének növekedése hátterében az áll, hogy az Ikva és a Kis- (Vittnyédi) Rába, mely vizek korábban a Rábcába torkoltak, majd Győrnél a Mosoni-Dunába csatlakoztak, most a Fertőbe és a Hanságba folynak, ahonnan a Rábca nem vitte vizeit tovább. Három, alapvetően az emberi hanyagságra visszavezethető okot nevezett meg:

- „Mert tisztogatása ezen vizek' ágyának elmúlasztatott.”
- A halászok által emelt halfogó sövények visszaduzzasztják a Vitnyédi Rábát, így az az Ikva vizét nem tudja befogadni, hanem „az Ikvával a' Pomogyi töltés alatt a' Fertőbe foly vissza”.
- „Sokaknak helytelen tselekedetek volt, hogy a' végett, hogy télen a' szénájokat vagy fát szekérral könnyen hordhassák, az imitt amott magának szerzett fo-

⁴⁰ Szekendi 1938, 19.

⁴¹ Dóka Klára: A vízmunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében. (1772–1918.) Budapest, 1987, 90. (a továbbiakban Dóka 1987)

⁴² 1795 és 1799 között. Szekendi 1938, 20; Balsay–Halupa–Komjáthy 1975, 401; Dóka 1987, 90.

⁴³ A koncepciót ismerteti Kis 1817, 362. Az idézetben szereplő problémák ugyan csak Sopron vármegyére utalnak, Kis azonban röviden a Moson vármegyei részekben kialakult tarthatatlan helyzetről is szót ejt. Vö.: „Hát ha a' Moson Vármegyei részben való kár is ekképpen feljegyeztenne, mellyben szintűgy sok ezer hold rét és legelő nyög a' víz alatt.” (Kis 1817, 362.)

lyását a' Vittniédi Rábának útjaiban gazzal, náddal, fa-gallyakkal behányták, betömték, a' nélkül, hogy ismét kitisztították volna. Melly által szintúgy gátoltatott szabad folyása a' viznek, és természetesen elébbeni ágját elhagyván, hanem máskép' a' föld alatt is keletett néki folyini!"⁴⁴

A teljes hosszában 1795 és 1813 között megépített 15.053 öl (28,5 km) hosszúságú, a Rábcát a Bősárkány és a nagy égererdő közötti szakaszon új mederbe helyező Hegedűs csatorna már építésének fentebb említett, kezdeti szakaszában javulást hozott. A 18 láb széles, 6 láb mély lecsapoló főcsatorna, amely az Eszterháza környéki vizeket vezette el, Bősárkány alatt, Kapinál torkolt a Rábcába.⁴⁵ Kis József már két évvel a munkálatok elkezdése után pozitív változásokat említ, egyben a bécsi szénakereskedelem megugrását várta a beruházástól:

„És ekképpen osztán szűnnek-meg az adózó népnek panasszai, valamint nem kis haszna lesz benne a' közjónak. Tsak Béts Városát vegyük-fel, mennyi haszna nem lesz ebből? többnyire mind a' Hanságbéli széna az, a' mi Bétsben kél-el, melly pedig nagyobb részt most savanyú a' rétségnek motsársága miatt. Tsak a' tsatorna húzással javithatódik-meg ez a' hiba, valamint szemléto mást már két esztendő alatt az eddig ásott tsatorna is hihetetlenképpen javított a' körülötte lévő réteken [...]. [...] A' múlt esztendőben tsak a' nagy téleken lehetett hordani ezen rétségből a' szénát, most nyárban is kihordhatták az emberek. Mert már egész területében a' Királytónak járhat a' marha.”⁴⁶

Brousseau, a francia hadsereg mérnöke bő tíz évvel később szintén a pozitív változásokról számolt be: a csatorna „megépítése óta hatalmas mennyiségű szénát gyűjtenek be”, melynek jelentős része Alsó-Ausztriába kerül.⁴⁷

A Hegedűs-féle szabályozás második lépéseként, 1800–1802 között került sor a Kis-Rábat a Hegedűs csatornával összekötő 900 öl hosszúságú csatorna kialakítására, melynél a Kisér medrét jelölték ki fő folyásirányul. Ezzel elérték, hogy a Hanságba ömlő vizek immár a Királytó előtti szakaszon is szabályozott mederben folyjanak. Az ekkor elkészült meder alkotja azóta is a Rábca medrét.⁴⁸ E munkálatokkal egy időben – most nem részletezett módon – szabályozták a Kardos ért (1808) és az Ikvát (1810) is, hogy vizüket ne a Hanság és a Fertő, hanem a Hanság-csatorna vegye fel.⁴⁹ Az eddigi műtárgyakat egészítette ki az 1811-ben a boldogasszonyi és süttöri uradalom között ásott ún. Határcsatorna (másik nevén Főkanális), mely a Fertő-melléki, Eszterháza környéki belvizeket és az Ikva vizét volt hivatva levezetni a Hegedűs-csatornába,

⁴⁴ Kis 1817, 363–364. A halászat módjára lásd Wágner Mihály és Nagy István jelentését: MmL Moson vm. HR sz. ir., 651/1823 (Sopron, 1822.07.15.)

⁴⁵ A Hegedűs-csatorna építése kapcsán hg. Esterházy költsége 30.848 ft. volt. (Drinóczy, 24; lásd még Kövér Fidéi József: A Hanság földrajza. Szeged, 1930, 18; Dóka 1987, 89–90; Horváth 2001, 447.)

⁴⁶ Kis 1817, 367.

⁴⁷ Horváth 2001, 447.

⁴⁸ Balsay–Halupa–Komjáthy 1975, 401–402; Drinóczy, 24. Ezen szakasz megépítésének költsége 1158 ft volt. Uo.

⁴⁹ Kardos ér vagy másként Kis csatorna feladata a hanyban szétterült vizeknek a főcsatornába való vezetése volt, hossza 3164 öl; költsége 1010 ft. Az Ikva-csatorna az Ikvát a Hegedűs csatornába vezető új ág, mely úgy két évtizeddel később „czélszerűtlensége miatt már veszendőben van”. Hossza 1480 öl; költsége 3145 ft. (Drinóczy, 24; Balsay–Halupa–Komjáthy 1975, 402.) E munkálatok leírását megtaláljuk még Szekendinél is (1938, 20–22).

de mivel nem tisztították megfelelően, már az 1820-as évekre hasznavehetetlenné lett.⁵⁰

A lecsapolások 1812-ig azt célozták, hogy a Hanság vizeit és a délről érkező folyókat a Rábca-csatornába vezessék, ezáltal csökkentsék a tó és mocsár kiterjedését és megkönnyítsék a közlekedést. Így új területeket nyertek, mindezt abban a reményben, hogy az újabb elöntések ellen immár biztosítva lesznek. Wittmann Antal áttekintésében azt írja, hogy Moson vármegye ezen munkálatokat már akkor aggodalommal figyelte, mert a Kisvagy másik nevén Kapuvári-Rábát, melyen hat malom is működött, de a többi szabályozandó vízfolyást is (Kardos ér, Ikva) merőlegesen vezették a Hegedús- (másik nevén Esterházy-) csatornába, ami a csatorna gyors eliszapolódását eredményezte, illetve még nagyobb áradásokkal járt. Az 1813-as őszi áradáskor a merőlegesen betorkolló folyók árjának ereje a megásott csatorna töltéseit szétrombolta, a medret pedig feliszapolta. A károkat feltehetően felerősítette, hogy Brousseau szerint 1806 után mind kevesebbet törődtek a csatorna karbantartásával, amiért felgyorsult eliszapolódása, s a hajózás (vontatás, faúsztatás) is ellehetetlenült.⁵¹ A vizek újra a Fertőbe folytak, majd miután az megtelt, a túlsorduló víz az egész Hanságot elöntötte.⁵² Az 1820-as évek elején Wágner Mihály, Sopron vármegye és Nagy István, az Esterházyak földmérője is kárhóztatta Hegedús Antal 1797-es tervezetét, amely alapján a délről érkező folyókat a Rábca-csatornába vezették, s amitől akkor a Fertő és a Hanság szétválasztását, a vizek kiterjedésének csökkenését remélték. „Hogy ez meg történt, és hogy ez által a reménlett czél meddig éretett el? tudgyuk: de hogy ez által a panasz nem csak örökre meg nem szűnt, sőt nevelkedni láztatik”, az tagadhatatlan.⁵³

Az 1813-as katasztrófa jó időre állandósította a mocsárvilágot. A falvak segítségért esedeztek,⁵⁴ az érintett uradalmak kivártak, a megyék pedig megegyezésében reménykedtek. A megyék állami szintre próbálták a problémát áttolni, illetve a vélhető – általában minimálisnak láttatott – hasznok függvényében igyekeztek kibújni a feladat alól, a várható veszélyeket ugyanakkor maximálisra nagyítva, amikor csak tudtak, vétót emeltek szomszédaik törekvéseivel szemben.⁵⁵ Mind a Rába és vízgyűjtőjének szabályozása, mind pedig a Fertő-Hanság vizeinek rendezése nagyfokú kooperációt feltételezett az érintett felek részéről, de a megyék, általában saját területükön is kis hatékonysággal,⁵⁶

⁵⁰ Ennek hossza 2054 öl; megépítésének költsége 3400 ft volt. (Drinóczy, 24.) Lásd még Szekendi 1938, 21–22.

⁵¹ Horváth 2001, 447.

⁵² Wittmann 1833, 86–88. Az 1813-as árvízhez lásd még Wilhelm Richter, *Wanderungen in Ungarn und unter seinen Bewohnern. Eine Beleuchtung von Ungarns moderner Stellung und Richtung*. Berlin, 1844, 82; Johann von Csaplovics 1829: *Gemälde von Ungern*. Pesth, 1829. I. köt. 74.

⁵³ MmL Moson vm. HR sz. ir., 651/1823 (Sopron, 1822. 07. 15.)

⁵⁴ Vö. pl. a lébényi jobbágyok levele, MmL Moson vm. HR sz. ir., 1036/1814 (kelt Lébény, 1815. 01. 02.)

⁵⁵ Mindez nem volt előzmények nélkül. Skerlecz Miklós az időpont megjelölése nélkül említi, hogy Mária Terézia biztosokat rendelt ki a nagyobb mocsarak lecsapolásának előkészítésére. A Hanság kiszáritásában érdekelt négy vármegye képviselői Krieger birodalmi vízmérnök vezetése alatt tanácskoztak, terveztek és költségvetést készítettek, „mégis az egész dolog megakadt, mikor azt a kérdést vetették fel, hogy mely megye és minő arányban tartozik a munkálatokhoz hozzájárulni.” Vö. Skerlecz Miklós: *A kereskedelmi bizottság által az állam gazdaságának fejlesztése érdekében ajánlott törvények és azok megokolása*. In: Skerlecz Miklós báró művei. (Magyar Közgazdasági Könyvtár; XV.) Bp., 1914, 249. (a továbbiakban Skerlecz 1914b)

⁵⁶ Vö. A megyei közmunka hatékonyságára lásd Drinóczy, 5.

csak látszatzmegoldásokat⁵⁷ eszközöltek, azonban egyeztetések hiányában a többiek szemében még ezek is egyoldalú és veszélyes lépésekként tűntek fel.⁵⁸

Erőgyűjtés vagy kiváráás?

Az 1813-as nagy árvíz után több mint tíz évet kellett várni a munkálatok újbóli elkezdésére. Ennek okai nem ismeretesek előttünk. Közrejátszhatott ebben az 1810-es évek második felének kedvezőtlen gazdasági helyzete éppúgy, mint az eltérő helyi érdekek koordinálására való képesség hiánya. A 1820-as évek elejére ugyanakkor a Fertő és a Hanság magas vízállása okozta károk elviselhetetlen mértékűvé váltak, amit a sok csapadék tovább súlyosbított.⁵⁹ A tulajdonképpeni mocsár a Pomogytól Lébényig terjedő területen hozzávetőleg 100.000 hold kiterjedésű volt, nagy részét víz borította. Nagy árvízkor azonban – és az 1813 utáni időszak tartósan ilyennek bizonyult –, a megáradt Fertőnek és a dél felől beömlő vizeknek köszönhetően akár 200.000 hold is víz alá került! A kiáradt víz évekig maradt, nedvesebb években egészen Szolnokig, Mosonig, sőt a győri városfalig is elért. Szárazabb években a terület (a magyaróvári uradalmon belül) Szentpétertől Mosonig „bloßer Sumpf”, ahol nyáron jóságok legeltek, de gyakran el is sülyedtek és csak póznákkal, hurokkal lehetett őket kimenteni.⁶⁰ Nagyobb áradások idején Bősárányról Szentjánosra vagy Tarcsára ún. talpakon (Platten) egészen a házakig el lehetett jutni.⁶¹ A Fertőzugban az úrbéres földek legnagyobb része szenvedett a kisebb-nagyobb szikes tavak, tócsák vizétől, melyek földalatti összeköttetésben állnak a tóval. E tavak a Fertő kiáradásai által keletkeztek, helyükön korábban kertek, úrbéres földek voltak.⁶²

A mosoni oldalról beadványukkal a vármegyéhez forduló települések között minden potenciálisan érintett település neve szerepel a károsultak között: „Téttényi, Vallai, Pomogyi, Apetloni, Illmitzi, Tartsai, Pusztá Somorjai, Sz. Jánosi, Nizsideri, Nyulasi, Védenyi, Vinteni és Páthfalusi Helységek Előljárói azon Községeknek nevében a' Fertő vize által határjaikban okoztatni szokott szörnyű károk eránt panaszolkodnak”. Moson vármegyében tehát tisztában voltak a helyzet tarthatatlanságával, de arról is tudtak, hogy a Sopron vármegye felőli részen ugyanez a helyzet.⁶³

Sopron megyében a Rába, s meglepő módon, a Répce okozott akár a hansági árvizek súlyosságát is meghaladó károkat. A rábaközi, Répce-menti jobbágyoknak sokszor éveket nem termett takarmányuk, szénájuk tönkrement, ami hatalmas szegénységet

⁵⁷ Pl. 1816-ban Sopron vármegye azzal vádolta Mosont, hogy nem tisztítja a Rábcát. Moson válaszában azzal érvelt, hogy a folyó tisztítását alulról felfelé kell megkezdeni, így amint Győr vármegye nekilát a feladatnak, ők tovább folytatják a munkát. MmL Moson vm. HR sz. ir., 967/1816 (1816.07.16.) Moson megyének a helytartótanácshoz benyújtott panaszát Győr vármegye ellen ismerteti Szekendi 1938, 22.

⁵⁸ Vö. 1814-ben Vas vármegye által Várkesző határában Kemenesszentpéter irányában emelt töltés körül kibontakozó vitát. MmL Moson vm. HR sz. ir., 812/1815 és IVA 502a. Moson vm. kgy. jkv., 626/1819 (1819.05.17.) A Rába szabályozására vonatkozó terveket 1814-től lásd MmL Moson vm. HR sz. ir.; a Rába-szabályozás történetére lásd Dóka Klára: A Rába felmérése a XIX. század első felében. Arrabona 19–20. Győr, 345–379.

⁵⁹ Vö. A Hanság és a Fertő áradásaitól amúgy mentes Moson megyei Barátfalu panaszait: MmL IVA 502a/71 239/1825 (1825.03.05.), továbbá uo. Moson vm. HR sz. ir., 1393/1823 (1823.10.20.)

⁶⁰ A veszélyekre lásd pl. Wittmann 1833, 81.

⁶¹ Wittmann 1833, 72–73.

⁶² Wittmann 1833, 73, 103.

⁶³ MmL Moson vm. kgy. jkv., 1208/1822 (1822.08.08.)

hozott a lakosokra. A déli oldalon nem egyszer előállt az a helyzet, hogy a kiáradt nagy Rába és a Fertő-Hanság vizei egybeértek, elborítva a Rábaköz északi részét.⁶⁴ Győr környékén hasonlóan kritikus volt a helyzet. Itt a Rába–Rábca–Marcal vizei öntöttek el óriási területeket, a szántókon-réteken csónakkal lehetett csak közlekedni. Győr vármegye már ekkor kérte a királyt, hogy hg. Esterházy Miklóst nevezze ki teljhatalmú szabályozási biztosnak, s mihamarabb kezdjék meg a munkát.⁶⁵

A közvetlen kárelhárítás mellett a lecsapolási tervek mellett a fiziokrata eszmerendszeben gyökerező meggondolások is szóltak, továbbá az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az 1822. február 10-én elhunyt Albert herceg örökébe lépő Károly főherceg hollandiai tapasztalatai alapján a magyaróvári uradalomban korábban megkezdett gazdálkodási reformok ambíciózus folytatását tervezte.⁶⁶ A Hanság-menti települések határa termékeny; mindenütt, ahol a föld szilárdabb, vagy magasabban van, a herefélék és perjék jól fejlődnek. Amikor Moson vármegye az 1820-as évek első felében újra elővette a lecsapolás gondolatát, elsősorban a „földművelés javát” tartotta szem előtt. A lecsapolásnak köszönhetően egy fejedelemségnyi birtokot nyerne, amely Bécs közelsége miatt jól kiaknázható.⁶⁷ Wittmann Antal, ha lehet, még konkrétabban fogalmaz. A tamáskodó véleményekre, melyek azt firtatták, hogy az egész vállalkozás mibe is fog kerülni, azt válaszolta, hogy az a legdrágább, ha nem történik semmi, mert egyetlen árvíz is milliós kárt okoz. Wittmann számításai szerint a körülbelül 150 ezer hold kiterjedésű elmozsárosodott részen évi 100.000 forint veszteség keletkezik – azzal szemben, ha megművelnék. Élő tapasztalás volt számára, hogy a Lajta szabályozása eredményeképpen több ezer hold föld került biztonságba, a jobbágyság több ezer mázsa takarmányt nyertek, amit azelőtt általában elveszítettek. A terület- és vízrendezések hasznát mutatta Máriaaliget is, ahol a rétöntözés létesítése óta legkevesebb 400.000 mázsa kiváló minőségű szénát nyertek, amit ha a piacon kellett volna megvenni a jószágoknak, tartásuk veszteséges lett volna.⁶⁸ A Lajta-szabályozás pozitív eredményei miatt a vármegyén is hasonló remények fogalmazódtak meg a Hansággal kapcsolatban a „nemzet dicsőségére és sok ezer jobbágy javára”.⁶⁹

Jóllehet a nagyra törő tervek eredeti formájukban végül nem valósultak meg, a három vármegyét és két latifundiumot érintő készülődés kapcsán – mint fentebb jeleztük – mégis jól megragadható az a gondolkodásmód, amely mentén az érintett felek vélt és valós érdekeiket igyekeztek érvényre juttatni. A következőkben ezert a vízügyi tervekben túl röviden bemutatjuk a vármegyék közötti tárgyalássorozat főbb fordulóit is.

Alapvetően két elgondolás, két koncepció ütközött a tárgyalásokon. Az egyik a 18. század végén megkezdett módon, a Rábca szabályozásával és a Hanságba délről érkező

⁶⁴ Wittmann 1833, 73.

⁶⁵ MmL Moson vm. HR sz. ir., 1208/1820 (Győr, 1820.08.07.) Szekendi Esterházy felkérését három évvel későbbre datálja. Vö. Szekendi 1938, 23.

⁶⁶ Károly főherceg általánosságban tárgyalt gazdasági terveire lásd Kleyle kéziratoss életrajzát: MOL P 300 Habsburg család magyaróvári levéltára, Károly főherceg iratai, 42d No. 3. 337. sk.

⁶⁷ Eredetiben: „somit ein schönes Fürstenthum ohne Schwertstreich erobern würde”. (Wittmann 1833, 85.) mint előképet lásd a Nagy Frigyesnek, a Berlin környéki mocsarak lecsapolása kapcsán tulajdonított mondanását: „Hier habe ich im Frieden eine Provinz erobert, ohne einen Mann zu verlieren.”

⁶⁸ Wittmann 1833, 57–58.

⁶⁹ Wittmann 1833, 90. A Lajta szabályozására lásd Péch Béla: A Lajta szabályozása. Vízügyi Közlemények 1912/6. (nov.–dec.) 229–233. és Dóka Klára: A Lajta szabályozása. (1786–1935.) Győri Tanulmányok 5. Győr, 1983, 219–234.

folyóknak a Rábcába, illetve az ezt a felső szakaszon a Fertő irányában meghosszabbító főcsatornába kormányzásával vélte elérhetőnek a hatékony lecsapolást. A másik elgondolás ettől lényegesen különbözött, az elmocsarasodás okát ugyanis éppen abban látta, hogy az északnak tartó folyók beömlenek a Hanság medencéjébe. A hatékony kiszáritás feltételeként szükségesnek látszott a Hanságot délről elkerülő, a folyók-patakok (Ikva, Kardos ér, Kelemente, Répce, Kis-Rába) vizét összegyűjtő csatorna megépítése, illetve ezzel párhuzamosan a mocsár belsejének csatornázása, a Rábca szabályozása is. Az érintett három vármegye és a két nagy uradalom álláspontját a várható hasznok és költségek mellett – a meglévő forrásanyagban nehezen tetten érhető, mindazonáltal létező – ellenszenvék és szimpátiák is alakították. Győr vármegye bizonyult legkevésbé lelkesnek, Sopront és Mosont egyaránt nagy ambíciók fűtötték.

Kezdetben valamennyi érdekelt Moson vármegye és Wittmann Antal tervezete mögé sorakozott fel, majd a kezdeti viszonylagos harmónia megbomlása után Győr megye kiszállt a projektből, Sopron megye pedig a Sió szabályozásában már nevet szerzett Beszédes József elgondolását pártfogolta. Wittmann és Beszédes személyeskedéstől sem mentes vitáját, koncepcióik sarokpontjait tanulmányunk második részében részletesen is bemutatjuk.⁷⁰

---

⁷⁰ A tanulmány 2. része a Soproni Szemle 2009/2. számában jelenik meg. (A szerk.)

1870-ben egy útleírásokat tartalmazó kötet jelent meg Angliában *Illustrated Travels: a Record of Discovery, Geography and Adventure* címmel. Szerkesztője a Royal Geographical Society segédtitkára, H. W. Bates volt. Ebben a kötetben található egy Magyarországgal foglalkozó írás is,¹ aminek szerzője bizonyos R. H. Busk. A szerző nem más, mint egy magyarországi útja idején mindössze 30 év körüli fiatal hölgy, akinek teljes neve Rachel Harriette Busk (1831–1907).² Magyarországi útleírása az 1860-as évek állapotait tükrözi, és röviden foglalkozik a Fertővel is: „A természet, melynek különféle adományai kivételes bőséggel lelhetőek fel Magyarországon, tavak tekintetében szűkmarkúnak bizonyult. A Tátrában fekszik a Felkai-tó, s bár akad még néhány apróbb tavacska a Kárpátokban, nem egy közülük mintegy 6000 láb magasságban, az ország nyugati részében mindössze kettő van – a Fertő-tó és a Balaton – s ezek közül is az egyik ma már megszűnt létezni, kiszáradt. Noha még jelölik a térképeken és említik az útikönyvek is, de immár három éve, hogy a Fertő-tónak, mely valaha a benne élő vízileányról³ szóló regékről és kitűnő halairól volt híres, utolsó nyomai is eltűntek a föld színéről és az egykori meder, a nedvességtől termékeny szittyós part Magyarország leggazdagabb legelőjévé lett. Amikor egy későbbi magyarországi utamon tervemnek megfelelően tettem egy gyalogos kirándulást az annyira magasztalt Fertő-tóhoz, ez fájdalmas csalódás volt számomra, amit csak vállalkozásom egyedülállósága ellensúlyozott valamelyest. Úgy ítélt meg, hogy mintegy félóra alatt sétáltam keresztül a tó egykori medrén. Érdekes volt, ahogy egy kellemes négy mérföldes sétányira Soprontól, a Roisdorf⁴ nevű elmaradott falu mögötti legnagyobb magaslatról rátekintve, világosan kivehető volt a falvak sora mentén az egykori partvonal.”⁵

Ez a kiszáradás csak időlegesnek bizonyult, de ezt az Angliából érkezett hölgy nem tudhatta, aminthogy azt sem, hogy a Fertő nádas-mocsaras parttal szegélyezett alacsony vize mindig ingadozó szintű volt, így a korábbi századokban is. Ruszton például feljegyezték, hogy 1736-ban egy ottani legény fogadásból – aminek tétje egy akó jó bor volt – gyalog gázolt át a Fertőn,⁶ 1737-ben pedig Moson vármegyéből kocsikkal közlekedtek Sopron irányába a medren át.⁷ Arra is volt példa tartósabb kiszáradáskor, hogy

¹ The lakes of western Hungary and the dwellers on their banks by R. H. Busk: *Illustrated Travels: a Record of Discovery, Geography, and Adventure*. Edited by H. W. Bates, London–Paris–New York, 1870. Volume 2. 138–141. Magyarul megjelent: Katona Csaba: Rachel Harriette Busk – Egy angol hölgy útleírása Magyarországról. *Fons* 7 (2000), 2. sz., 289–303.

² A szerző életrajzi adatainak lelőhelye: *The dictionary of national biography. Supplement. January 1901–December 1911. Volume 1. Abbey–Eyre*. Edited by Sidney Lee. Oxford, 1912., 276.

³ Vö.: Ipolyi Arnold: *Magyar mithológia*. Pest, 1854., 112.

⁴ A szerző által e néven említett települést nem sikerült egyértelműen azonosítanom. Roisdorf nevű helység nem található Sopron közelében sem az utazó által leírt, sem pedig Reus(s)dorf formában. Talán Fertőrákos német nevének — Kroisbach — torzult formájáról van szó, vagy Fertőboz nevének elferdült, németesített változatával van dolgunk: Boz — Bozdorf — Roisdorf.

⁵ Katona Cs.: Rachel Harriette Busk, i. m. 292–293.

⁶ Zádor Alfréd: A Fertő-táj múltja és jövője. *SSz.* 29 (1975), 321.; Rodiczky Jenő: Moson megye. *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. CD-ROM. Arcanum Kiadó, Budapest, 2001.

⁷ Zádor A. i. m. 322.

az egykori medret megművelték, ahogy Busk is említette, de a tó végül makacsul visszanyerte helyét.⁸ Ma Közép-Európa harmadik, Magyarország második legnagyobb tava a Fertő, amelynek 1921 óta csak mintegy negyede tartozik Magyarországhoz Fertőhomok, Fertőszéplak, Hegykő, Sarród, Fertőd, Hidegség, Nagycenk, Balf, Fertőrákos és Fertőboz településekkel.⁹

Karl Baedeker Koblenzben 1853-ban megjelent útikalauza (*Handbuch der Reisende in Oesterreich*) ezt írta a Fertőről: „A várostól¹⁰ mintegy 2 1/2 órányira van a Fertő tó (Neusiedler-See), amely délkelet felé mocsárban (Hanság) végződik és ez nagyobb, mint maga a tó. Nyáron, midőn a tó vize visszahúzódik, a parton lúgos só kristályozódik. A tó nyugati dombjain fekszik Ruszt, Soprontól északra 4 órányira, ahol a magyar borok egyik legkitűnőbbje terem.”¹¹

Bella Lajos így írt róla: „A Fertő határozottan alföldi tó jellegű, feneke igen egyenletes és vize igen csekély. Átlagos mélysége 1–2 méter közt váltakozik. Legnagyobb mélysége az 1883. és 84. években volt, amikor eddig a legmagasabb vízállását érte el, a Ruszt és Nezsider közötti szakaszban 4 méter, a Ruszt és Rákosmenti szakaszban 3 méter, attól délre pedig csak 2 méter. Ma már annyira leapadt, hogy bárhol keresztül lábolhatunk rajta.”¹²

Thirring Gusztáv 1886-ban pedig ekképp dicsérte a tavat „Lelkesedéssel, elragadtatással szól hazánk minden fia a »Magyar tengerről«, a Balatonról. Költőink dicsőítő versekben énekelték meg, festőink megörökítették szebb pontjait, tudósaink kutatásaiknak célpontjául választották, egylet alakítottak, hogy szépségeit a nagyközönséggel megismertessék, hozzáférhetővé tegyék. De emellett egészen megfeledeztünk arról, hogy van még egy másik, habár kisebb, de nem kevésbé szép és érdekes tavunk, amely szerényen meghúzódik hazánk nyugati határán, oly vidéken, mely a nagy forgalomtól távol esik, melynek szépségeit inkább a parti lakosság ismeri és tudja kellően méltányolni.”¹³

A tó és az ember: a megváltozott természetszemlélet a 19. században

Térjünk vissza Rachel Harriette Buskhoz, pontosabban ahhoz a szemlélethez, amelyet leírása tükröz: egyértelműen kitapintható a tó mint természeti és esztétikai érték felfedezése. Az alábbiakban ennek megfelelően az ember és a természet találkozását kívánjuk röviden felvázolni a 19. század vonatkozásában: azt, ahogy az ember felfedezte a Fertőt és „hasznosítani” kívánta a tavat. Az idézőjel indokolt, hiszen, mint látni fogjuk, a szó csak elnagyoltan fedti a továbbiakban tárgyalandókat. Előre jelzem, hogy a témához tapadó két fontos és alapvető kérdésről itt és most nem kívánok szólni, hiszen azok értékelése szétfeszítené a rendelkezésre álló kereteket.¹⁴ E témák egyike az álló- és folyóvizek mindenkori legősibb hasznosítása, a halászat, pákászat, nádvágás és hasonló tevékenységek, azaz az élmezőnyrel és más emberi igények ellátásával kapcsolatos ter-

⁸ Zádor A. i. m. 322.

⁹ Nagy László: A Fertő-táj értékeinek hatása az emberi szervezetre (Gyógyfürdők, gyógy- és ásványvizek.) SSz. 41 (1987), 20.

¹⁰ Ti. Soprontól (K. Cs.).

¹¹ Idézi: Fabricius Endre: Sopron és környékének útikalauza 110 évvel ezelőttről. SSz. 17 (1963), 356.

¹² Bella Lajos: Sopron megye. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. CD-ROM. Arcanum Kiadó, Budapest, 2001.

¹³ Nagy L. i. m. 20.

¹⁴ Összefoglalóan erre nézve: Kücsán József: Az ember és a Fertő-tó kapcsolata. Honismeret 25 (1997) 3. sz., 51–57.

mészeti források kiaknázása. A másik pedig a természetet megzabolázni és a maga ké-
pére idomítani akaró ember újabb keletű törekvése: a Fertő szabályozására, sőt kiszá-
rítására, lecsapolására irányuló tervek és kísérletek.¹⁵ Ezek helyett magam az alábbi
három szempontot mint talán legfontosabbakat szem előtt tartva szeretném röviden
felvázolni a tó és az ember kapcsolatát az 1800-as években: 1. A tó mint természetél-
mény és kirándulóhely. 2. Hajózás és vitorlázás. 3. A tó mint fürdőhely.¹⁶

Előljáróban néhány szót kell ejteni arról, hogy a 18–19. század fordulóján miképp vál-
tozott meg az embernek a természethez fűződő viszonya.¹⁷ Voltaképpen már a korszakban
oly divatossá váló fürdőre járás kezdetei is a mentalitásban, a gyökeresen megváltozott
természetszemléletben csíráznak. A felvilágosodás éveiben az ember „felfedezte” a termé-
szetet, és nem „csupán” a szó magasztos, ha úgy tetszik rousseau-i értelmében; a termé-
szet szépsége önmagában mint esztétikum is vonzó lett. Erre korábban nem volt példa,
hiszen a reneszánsz olyannyira fogékony művészete is csupán háttérként jelenítette meg.
Petneki Áron egy kevésbé szembeszökő, ám igen fontos adalékra is felhívta a figyelmet a
fürdőlátogatás gyorsan hódító divatjával kapcsolatban: „A gyógyfürdők fellendülő for-
galmának volt még egy, talán kissé különös, de eddig nem sokat vizsgált tényezője is. A
francia felvilágosodás eszméinek mind szélesebb körű elterjedése óta immár nem minden
társadalmi rétegben volt »sikk« búcsújáró helyekre zárandokolni. Ezt a felvilágosult XIX.
században a gyógyfürdőre menés helyettesítette. [...] Ahogy hajdanán a nagy búcsújáró he-
lyeken történt csodálatos gyógyulásokat följegyezték vagy szájról szájra adták, most a
gyógyfürdőt, a természet csodáját reklámozták.”¹⁸

A természetbe elvágyódás természetesen nem a kultúrával, civilizációval, társasági
beidegződésekkel való drasztikus szakítást jelentette. Az ember sajátos természete
nem tűri meg azt a maga érintetlen állapotában; ha a közelébe kerül, legalább részben
óhatatlanul átfőmálja. A természetrajongás felszínre töréséhez kellett az a stabil hát-
tér is, ami nem csak azt tette lehetővé mind az anyagi függetlenség, mind pedig a tu-
datos pihenésre fordítható idő révén, hogy a városból a természetesebb környezetbe
utazók kiszakadjanak megszokott közegükből, hanem azt is, hogy a rajongott és eny-
hülést nyújtó természet közeléből az emberek bármikor visszatérhettek kényelmesen
felszerelt otthonaikba, sőt a komfortot bizonyos fokig kimozdulva is élvezhették. A
természet és a polgári milió elegye biztosította egyebek mellett azt, hogy a fürdőn
időzők, miután megcsodálták a közeli hegyek szépségét, nyugodtan elfogyaszthatták
kávéjukat a megszokott társasággal és kényelemben. A német költőfejedelem, Johann
Wolfgang Goethe azért is lett hűtlen addigi kedvenc fürdőjéhez, Karlsbadhoz, mert:
„Karlsbadot, mint geológiai vadászterületet néhány éve már kimerítette, mindent
megkoptatott és leírt. Így figyelme a fürdőhelyként épp akkoriban felvirágozó

¹⁵ Erre nézve: Szekendi Ferenc: A Hanság és a Fertő lecsapolási kísérleteinek története. Doktori értekezés. Magyaróvár, 1938. (Specimina diss. phil. regiae hung. Univ. Elisab. Quinqueecclesiensis, 126.)

¹⁶ A környékbeli fürdőkéről: David Wachtel: Ungarns Kurorte und Mineralquellen. Oedenburg, 1859.; a Fertőről: Uő: Der Neusidler See. Geschäfts- und Auskunfts-Kalender. Oedenburg, 1859.

¹⁷ Erre nézve: Kósa László: Fürdőkultúra és természet szemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. századig. In: Európa híres kertje. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes – Kósa László. Bp., 1993., 201–210.

¹⁸ Petneki Áron: A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. In: A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve 1982. Bp., 1982., 151.

Marienbad felé fordult, s többször kirándult az Eger¹⁹ melletti Kammerbergre. [...] Sokat barangol a környéken kis kalapácsával, megkopogtatja a köveket, és hoz belőlük haza is."²⁰ Meggyőző érvelés, de bizonyos, hogy Goethe Marienbadot részesítette előnyben, kulcsszerepe van a „felvirágzó” jelzőnek is. Az idősödő költő legalább annyira élvezte a lüktető társasági élet szellemet élénkítő hatását, mint természettudományos vizsgálódásaival elegyített magányos sétáit és a számára az újdonság felfedezéseit kínáló környező, rejtélyes táj szépségeit. Nem véletlenül érintette meg őt ismét a szerelem a nála fél évszázadnál is fiatalabb Ulrike von Levetzow láttán, és született meg ily módon hozzá írt verse, a Marienbadi elégia (*Marienbader Elegie*). Goethe maga szinte tételesen számba véve sorolta fel az élvezetes időtöltés elemeit: „Pompás szállás, barátságos házigazdák, jó társaság, csinos leányok, muzikális műkedvelők, kellemes esti szórakozás, remek étkezés, új, jelentős ismeretségek s újra megtalált régiék, könnyű atmoszféra, kétezer párizsi lábnyi magasság a tenger felett, klastromi lakomák stb. mind hozzájárult, hogy a három hétig tartó szép időt teljesen kihasználhattam, élvezhettem.”²¹

A Fertő mint természetélmény és esztétikum

Ezt az élményt nyújtotta már a 19. század elején a Fertő annak, aki ellátogatott partjaira. Természetesen nem a tóparti falvak paraszti lakosságára gondolunk, hiszen az ő „mentális térképükön” aligha szerepelhetett kirándulóhelyként a víz és környéke mint vonzó látnivaló, hanem a város lakó műveltebb rétegekre, azokra, akiben kialakult és ott munkált a fent vázolt igény. Az ő Fertő-parti időzésük szép mementója a Fertőbozon máig megcsodálható kis templomszerű épület, az ún. Gloriett (1. kép). A 19. század hajnalán, 1800 októberében látogatott el Sopronba József nádor és felesége; ott tartózkodása során a nádor több ízben felkereste Boz vidékét²² a környéken birtokos gróf Széchenyi Ferenc társaságában, aki József nádor látogatásának emlékére építtette a Gloriettet a Boz fölötti magaslaton pár évvel később.²³ Hogy Széchenyi Ferenc mennyire vonzódott a Fertő szépségeihez, azt jelzi, hogy 1807-ben Zsófia nevű leányának Zichy Ferdinánddal kötött esküvője alkalmából ún. „tengeri csatát” is rendeztek a Fertő vizén.²⁴ A helyszínt az határozta meg, hogy az akkor magas vízállású Fertő gyönyörű panorámát biztosított.²⁵ A klasszicista stílusjegyeket hordozó Gloriett jellemző módon a környékbeliektől a Palatintempel nevet kapta, illetve magyarul – ennek tükörfordításában – Nádortemplomként is emlegették. A „templom” stílusában tetten érhető még az ókor iránti rajongás antikizáló hagyományt teremtő eszméje, csakúgy, mint a fürdőknél, amelyek, főleg a kútházak esetében, szintén az antik elemeket előtérbe helyező formáik révén visszanyúltak a görög és római mitológia gyökereihez.

¹⁹ Eger itt természetesen nem Heves megye székhelye, hanem német nevén a Csehországi Cheb városa. (K. Cs.)

²⁰ Richard Friedenthal: Goethe élete és kora. Bp., 1978., 726–728.

²¹ Johann Wolfgang Goethe levele Karl Friedrich Zelterhez. Marienbad, 1822. augusztus 8. Közli: Így élt Goethe. Vallomások, művek, dokumentumok. Szerk.: Walkó György. Bp., 1964., 464.

²² Storno Miksa: A fertőbozi „Gloriett”. SSz. 7 (1943), 280.

²³ Storno M. i. m. 280. A Fertő vidékének építészetre nézve: Kárpáti László: A Fertő-tó környéke mint kultúrtáj. Műemlékvédelem 42 (1988), 1. sz., 8–12.

²⁴ Szita Szabolcs: A Fertő kiszáradásának építészeti emléke 1872–73-ból. SSz. 22 (1968), 70.

²⁵ Storno M. i. m. 280.

1. kép. A fertőbozi Gloriett. Id. Storno Ferenc, 1850 körül. Soproni Múzeum, Storno Gyűjtemény.

A Gloriett hamar népszerű kirándulóhellyé lett Sopron polgárai körében – e ponton pedig érdemes visszagondolni a Petneki Árontól fentebb idézett sorokra. Hiszen egy alapvetően kommemoratív céllal emelt épület röviddel megépítése után máris kettős funkciót tölt be, kimondva-kimondatlanul a kirándulók afféle kötelező célpontja, lát-nivalója lesz, némi cinikus humorral akár azt is mondhatnánk: zarándokhelye. Hogy ez mennyire jellemző volt, azt egy irodalmi példával szeretném érzékeltetni, méghozzá egy olyannal, amelyben már az is tetten érhető, hogy a 19. század második felében miként kopott meg az ezekhez kötődő vonzalom. Theodor Fontane, a 19. század nagy porosz-német írója egyik regényében egy berlini társaság Quedlinburgba érkezik, és itt elhangzik, hogy mik azok a dolgok, amiket látni kell a városban. Ezek egyike a Brühl nevű híres park, ahol megtekinthető a helyi születésű Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) költő emlékének szentelt kis kápolna is. A társaság egyik hölgytagja

pedig nem lesz túl lelkes a hírtől miszerint felkereskednek ennek megtekintésére: „Tehát a Brühlhöz – sóhajtott Cécile, akinek semmi érzéke nem volt kis templomfélékhez és öntöttvas emlékművekhez. – A Brühlhöz. Messze van az a várostól?”²⁶

A 19. század derekán a bozi „Palatintempel” népszerűsége azonban töretlen volt. A naplóíró soproni leány, Slachta Etelka 1839-ben papírra vetett sorai között több ízben is fellelhető, hogy mennyire népszerű hely volt a Gloriett: „... aztán felmentünk a kis egyházhoz, ott soká ültünk.”²⁷ Máskor pedig: „Délután tante Nánival Bozra kocsiztunk. Mi, leányok [...] felmentünk a nádortemplomhoz.”²⁸

A Vasárnapi Újság 1862-ben így írt a Gloriettről: „E helység mögött nem magas, fővenytorlatú dombhát emelkedik, melynek tetején kerek, kápolnaforma épület van. Ezt Széchényi gróf József nádor tiszteletére rakatta. Innen igazán fölséges kilátás esik a Fertőre. A tó mint valami tenger egész hosszában és szélességében terül el szemünk előtt, északi partját, melyek Boztól mintegy 5 mérföldnyire vannak, tisztán ki nem vehetjük, de túl rajtuk látjuk nyugat felé a Lajta-hegységet, odább keletre a pozsonyi hegyeket kéklenni.”²⁹ (2. kép).

De természetesen nem csak Boz, hanem a Fertő többi része is vonzotta a természetbe vágyókat. Kiss József a Tudományos Gyűjteményben is kiemeli a tó szépségét a Sopron vármegyéről írt ismertetésében: „Itt s ott látni a Fertő tavát is, mely a különben is a szép kilátást kellemmel díszesíti.”³⁰

A költő Vajda Péter egy zivataros éjszakát idéz meg a tónál romantikus hevülettel. Az idézetből kiviláglik, mennyi érzelmesség szötte át a sorok írójának a természethez való viszonyát: „Homály lebegett a vizek fölött, midőn kilátásom nyílt a Fertőre, hamar átszelém a szőlős vidéket s a parton valék, a habok lassú morájára hallgatva. Sötét vala az ég, de rajta millió csillagok, sötétek a vizek, de bennük az ég ragyog. Én magam itt az éj és az az égé... Megszoktam az iszonyt. Rajta, csatázz természet! Szellemem öröm melege áthévit engem is... Nem érzem a bajt, dacolok a vésszel, távoznak a borús felhők, csillag pillant elő keleten rózsamosolyával, jön a hajnal. Gyorsan haza most a vasárnapra ébredt város felé. Templomba kell menni...”³¹

Visszatérve Slachta Etelkához, idézzük itt egy fraknói kirándulásáról szóló naplóbejegyzésének azt a részét, ahol a kacér leány elsorolja, hogy két udvarlója (Rudi és Stanzi) mellett mi kellett még ahhoz, hogy igazán jól érezze magát. Mintha – természetesen női hangra „hangszerelve” – Goethe marienbadi elégedettsége köszönne vissza: „A frissítő eprek, balról hű Rudim, lábaimnál a lelkes magyar Stanzi s előttem ezen kifejezhetetlen bájú környék, hazánk szép Fertője nagy messze s mélyen alatunk a regényes Fraknó vára. S az egész csoportozat fent s a vidék oly festőleges!”³²

²⁶ Fontane, Theodor: Cécile. H. n. [Bp.], 1969., 43.

²⁷ „... kacérkodni fogok veled.” Slachta Etelka soproni úrileány naplója 1838–1840. I. kötet. Közreadja és az előszót írta: Katona Csaba. Győr, 2004., 57.

²⁸ „... kacérkodni fogok veled.”, i. m. I. köt., 61.

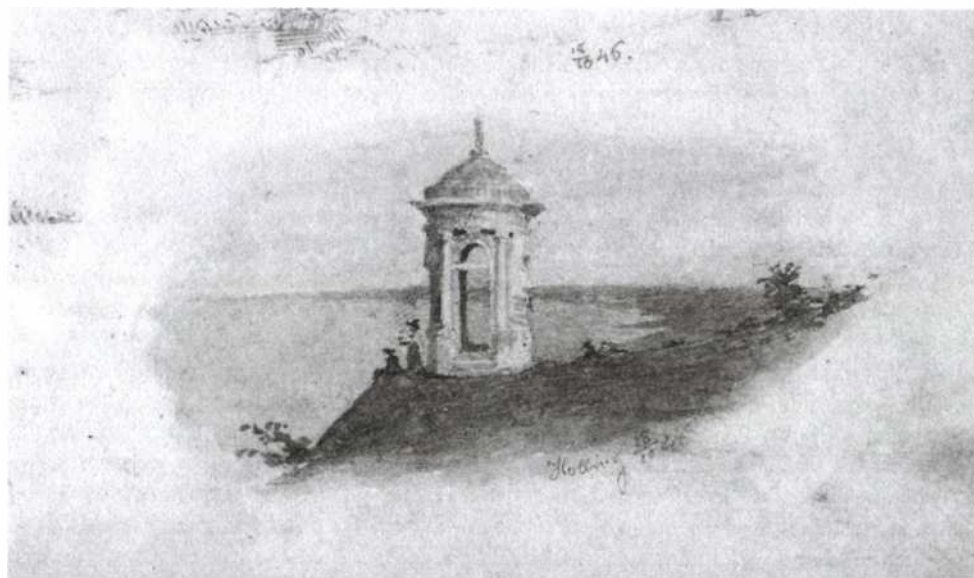
²⁹ Két fürdő a Fertő partján. Balf és Boz. Vasárnapi Újság, 9 (1862), 22. sz., 256.

³⁰ Idézi: Erdei László: A soproni táj legkorábbi jelentkezései az irodalomban. SSz. 12 (1958), 70.

³¹ Idézi: Erdei L. i. m. 73.

³² „... kacérkodni fogok veled.” Slachta Etelka soproni úrileány naplója, II. kötet. 1840. március–december. A naplót közreadja, a bevezetőt és a lábjegyzeteket írta: Katona Csaba. Győr, 2005., 72.

2. kép. A fertőbozi Gloriett. Id. Storno Ferenc vázlatkönyve, 1846. Soproni Múzeum, Storno Gyűjtemény

Az uralkodóház tagjai, mint láthattuk már József nádor esetében, ugyancsak felfigyeltek a Fertő szépségére. Így 1843-ban a Széchényiek nagycenki kastélyába látogatott el három Habsburg-főherceg: Ferenc József, Miksa és Károly Lajos, akik a Dunántúlt járták be és Eszterházáról reggel érkeztek Cenkre, ahonnan azonban úgy utaztak tovább Sopronba, hogy előbb megtekintették a Fertőt.³³

1847-ben a Kismartonban – sikertelenül – alkalmazást kereső Somlyai István erdőmérnök jegyezte fel az alábbiakat útvjáról: „Lajtától a Fertő felé utaztunk, a pillanat, mellyel Fertőt láttam, meresztő volt, mert legelőször láttam ily nagy kiterjedésű víztermeget, az egész nagy hatással volt reám, hullámoktól kékült az egész Fertő felülete.”³⁴

A Fertő-élményt bemutató példákat természetesen a végtelenségig lehetne sorolni, zárjuk azonban ezek sorát egy olyan, ugyancsak Slachta Etelka tollából származó bejegyzéssel, aminek tagadhatatlanul megvan a maga bája: „A Fertőhöz parthie volt projectirozva ma délutánra, de a rossz idő miatt elmaradván, máskorra halasztatott.”³⁵

Csónak, komp, vitorlás: a Fertő vizén

A 19. század gyakorlatias embere természetesen nem érte be azzal, hogy csak távolról szemlélje a Fertő vizét, birtokba is akarta venni azt. A tó – már amikor épp nem volt kiszáradva – kínálta magát a közlekedésre, aminek alapvetően ugyancsak kétféle célja lehetett: az egyik az, hogy gyorsan eljusson az utazó egyik helyről a másikra, illetve ily

³³ Csatkai Endre: Széchényi-műemlékek Nagycenken. SSz. 3 (1939), 321.

³⁴ Kovács József: Somlyai István feljegyzései Kismartonról 1847-ből. SSz. 12 (1958), 359.

³⁵ „... kacérkodni fogok”, i. m. II. köt., 93.

módon szállíthassa csomagját, áruját (ez tehát a praktícizmust szolgálta), a másik pedig ismét csak az élményszerzés: részben esztétikai, részben pedig sportélmény. Attól függően, hogy a szeszélyes vízállás éppen milyen volt, mindkettőre lehet példákat hozni.

Tudjuk például, hogy az 1800-as évek legelején Esterházy Miklós építtetett két hajót, amelyekkel fát akart szállíttatni Eszterháza és Oka (Oggau) között, de ez a vállalkozása igen rövid életűnek bizonyult, természetesen a vízszint ingadozása okán.³⁶ A századelőn mások is tettek arra nézve kísérletet, hogy a Fertő a kereskedelmi hajózás színtere legyen, hiszen a Magyar Kurírt is beszámolt vitorlás hajók készítéséről. „a környéken levő lakosok egymás között való kereskedésinek és közösüléseinek könnyebbítése végett.”³⁷

A víz szeszélyessége azonban rendre gátat szabott e törekvéseknek. Talán nem meglepő azonban, hogy aki elsőként fogta „munkára” a Fertőt azzal a céllal, hogy vitorlásával szánthassa hajóit, az a Cenken (is) birtokos gróf Széchenyi István volt. Ő egyik angliai útjáról egy vitorlást is hozott magával, amelynek a Himfy nevet adta³⁸ és ezt a hajót az 1840-es években a Fertő vizére rakatta. Titkárát, Tasner Antalt bízta meg azzal, hogy bizonyos Mertens angol kapitánnyal beszélje meg levélben a teendőket a hajó felújításával kapcsolatban.³⁹ Még legénységet is képeztetett ki hozzá, amire Béla fia így emlékezett vissza 1876-ban írja: „Felejtethetlen édes atyámnak Boz faluban hat evező legénye volt, kiket az ő angol hajómestere betanított”.⁴⁰

Ez azonban egy magánhajó volt, amely nem szolgált kereskedelmi célokat, állandó hajójárat tehát továbbra sem működött. Végül 1855. augusztus 1-jétől indult meg egy vitorlás kompjárat a „Fertői Vitorlás Hajókázás Igazgatósága”⁴¹ kezelésében a Sopron és Moson vármegyék közötti utazás megkönnyítése céljából Fertőrákos és Illmic (Illmitz) között.⁴² Ez a 23918/8782.4 számú, 1855. január 13-án megjelent császári és királyi kompjárat rendelet megvalósítását célozta, amely Sopron és Moson vármegye között „egy vitorlás hajó által teljesítendő hajózási rendszert állapított meg”.⁴³ A víz azonban ez évben olyan gyorsan apadt, hogy egy hónapot sem ért meg a vállalkozás.⁴⁴ Egy évvel később, 1856-ban „a Fertő tava, mint ottani vidéken eszközlött mértani földmérésekből észre lehet venni, évről évre veszt kiterjedéséből. A félszázad előtt még partjain álló helységek most egy negyedórányira, sőt távolabb is fekszenek s a tó lepadása által nyert térséget, melyen a nád igen jól díszlik, marhalegelőül használják.”⁴⁵ 1862-ből arra nézve van adatunk, hogy csónakon igyekezett egy társaság Pátfaluról (Podersdorf) Okára. Ők ugyan viharba kerültek a vízen, de nyilván nem véletlen, hogy csónakba kényszerültek, és nem hajóztak.⁴⁶

³⁶ Zádor A. i. m. 324.

³⁷ Szita Sz. i. m. 70.

³⁸ Tóth Kálmán: Vitorlázás. Bp., 1978., 184.

³⁹ Garád Róbert: A Fertő vitorláséletének múltjából. SSz. 35 (1981), 251.

⁴⁰ Idézi: Garád R. i. m. 251.

⁴¹ Szita Sz. i. m. 71.

⁴² Tomek Ödön: Történelmi helyek és műemlékek Sopron vármegyében. Sopron, 1902., 39.

⁴³ Garád R. i. m. 252.

⁴⁴ Tomek Ö. i. m. 39.

⁴⁵ Szita Sz. i. m. 71.

⁴⁶ Szita Sz. i. m. 71.

A mintegy évtizeddel későbbi, Rachel Harriette Busk által is leírt kiszáradás évekig tartósnak bizonyult. 1865 és 1871-ig között nem volt víz a mederben.⁴⁷ Széchenyi Béla *Kőkori lelet a Fertő tava medrében* című művében így írt a jelenségről, kalapot emelve a természet nagyszerűsége előtt: „Midőn a Fertő 1865. év elejétől kezdve kisebb-nagyobb tócsák kivételével egészen kiszáradt, mely utóbbiak 1868-ig szintén kiapadtak, érdekes volt látni, hogy a tómederben lassanként minő vegetáció jön létre. Tanulságos volt látni, hogy ily rövid idő alatt a természet mint végzé be a tökelyesítés munkáját.”⁴⁸

Az egykori medret ekkor vastag sóréteg fedte, amely távolról friss hónap tetszett,⁴⁹ ami azonban nem tartotta vissza az embereket attól, hogy a tó egykori helyén keresztülvágva rövidítsék le útjukat. 1865-ben gyalog 4 és fél óra volt az út Védény (Weiden am See) és Oka közt,⁵⁰ és ebben az évben – mások mellett – nem kisebb személyiség lábalt át a tó kiszáradt medrén, mint Flandorffer Ignác.⁵¹ 1867-ben Boz környékén is mindössze kétlábnyi volt a víz: „Ez évben oly annyira sekély lett a víz, [...] hogy a marhákat a tón keresztül hajtották, sőt gyakran kocsikkal is jártak rajta keresztül”.⁵² 1869-től már rendszeresen közlekedtek a medren át.⁵³ A Rákos nevű falu virágosmajori kápolnája e kiszáradás emlékét őrzi: „A. B. szűz Mária tiszteletére, s annak emlékezetére, hogy a rákosi hívek a kiszáradt Fertő medrén át 1869. okt. 3-dikán tartották Boldogasszonyba az első búcsújáratot.”⁵⁴

A tó azonban pár év múlva ismét megtelt és elárasztotta az Esterházyak által létesített ún. Új-Mexico telepet, ellepve annak épületeit,⁵⁵ egyúttal újraélesztve a Fertő által elnyelt egykori falvak legendáját.⁵⁶ Az 1880-as évekre nőtt ismét 2–3 méteresre a vízszint, így a tó újra alkalmas lett vitorlázásra,⁵⁷ aminek biztos jele, hogy 1884-ben már bizonyosan létezett az ún. Fertői Csónakázó Társaság, amely testület ez évben regattát is tartott a tavon július 13-án, majd ezt követően az elnökség tagjai a „hajótelepet mozgósították és városunk szépjeivel a nyílt Fertőre eveztek és vitorláztak”.⁵⁸ Az egyesület társadalmi szerepvállalását érzékelteti, hogy 1886. február 6-áról ún. Regattabárlóról van tudomásunk, amelyen a jeles soproni primás, Munczy Lajos és bandája zenélt.⁵⁹ A korábbiak ismeretében viszont talán nem okoz meglepetést, hogy a 20. század hajnalára már nem létezett a Fertői Csónakázó Társaság: a volt elnök, Szilvásy Márton beszámolója szerint az alacsony víz miatt partra kellett vontatni a vitorlásokat, ahol négy éven át heverték a szárazon, várva azt, hogy a Fertő vize megemelkedjen, ám végül a partra vetett hajók elkorhadtak.⁶⁰

⁴⁷ Rodiczky J. i. m.

⁴⁸ Szita Sz. i. m. 72.

⁴⁹ Szita Sz. i. m. 71.

⁵⁰ Szita Sz. i. m. 71.

⁵¹ Hárs József: A soproni idegenforgalom kezdetei. I. rész. SSz. 20 (1966), 309.

⁵² Garád R. i. m. 252.

⁵³ Rodiczky J. i. m.

⁵⁴ Szita Sz. i. m. 72.

⁵⁵ Rodiczky J. i. m.

⁵⁶ Ezek cáfolatát adja: Nagy Imre: A Fertő régi áradásai. Századok 3 (1869), 10. sz., 690–709.

⁵⁷ Garád R. i. m. 252.

⁵⁸ Garád R. i. m. 253.

⁵⁹ Garád R. i. m. 254.

⁶⁰ Garád R. i. m. 254.

A fertőbozi fürdő

A Fertő vizének talán legmodernebb hasznosítási formája a szabadvízi fürdő létesítése volt. Bár tudjuk, hogy Ruszton is működött fürdő 1840-től,⁶¹ forrásaink általában két, a Fertőhöz kötődő fürdőt említenek: a bozit és a balfit. Ezek közül az elsőt kell témánk szempontjából jelentősebbnek tartanunk, hiszen Balf esetében a meghatározó a kútból fakadó gyógyforrás volt és nem a Fertő vize, Bozon azonban éppen fordítva állt a dolog. Az 1839-ben tető alá hozott ottani fürdő⁶² a fertői vitorlázást is meghonosító „legnagyobb magyar”. Széchenyi István gróf egyik kevésbé ismert kezdeményezése volt. Ahogy Tilkovszky Lóránt fogalmazott: „Egy megélhetési nehézségekkel küzdő tóparti kis zsellérfalu fürdőhellyé fejlesztésére tett kísérletről van szó, amely sikertelensége ellenére is fontos művelődéstörténeti momentuma az »új Magyarország« arculatának, a polgárosult viszonyoknak kialakításáért folyt küzdelemben.”⁶³

A fürdő alapításának lehetőségét az teremtette meg, hogy Széchenyi nagycenki birtoktestének egy része a Fertő tó mellett terült el. Széchenyi maga is előszeretettel fürdőzött a tóban: „Minap láttam igen-igen aljas nagy karimájú szalmakalapot Sopronban, küldene vagy hozna ki számomra egyet, az idekapcsolt mérték szerint – fürödni a Fertőben.”⁶⁴ – írta egy ízben jószágkormányzójának, Lunkányi Jánosnak 1838 júliusában.

Széchenyi maga többször időzött a neves fürdőhelyen, Balatonfüreden, és vélhetően ott fogant meg az ötlet, hogy a Fertő vizének partján fürdőt létesítsen. Füred vonzerejét ugyanis – számos más fürdővel ellentétben – nem „csupán” az ott fakadó gyógyforrások, hanem a Balaton vize is növelte. Az ottani fürdő vezetése fából épült fürdőházakat állíttatott fel a tóban, hogy aki a szabad fürdést választja, kihasználhassa a Balaton nyújtotta lehetőségeket is.⁶⁵ Nem véletlen, hogy amikor 1838 őszén a bozi fürdő létesítésének gondolata konkrétabb formákat kezdett öltetni, Lunkányi Adler József balatonfüredi orvostól kérte el az ottani tavi fürdő faépületeinek műszaki adatait.⁶⁶

December végén már részletesebb előkészületek iránt érdeklődött Széchenyi: „S hát a fertő fürdőről mikor kapok rajzot és költség felvetést?”⁶⁷ Még ebben a hónapban sikerült bérlőt is találni a fürdőre: „Örülök, hogy a cenki vagyis inkább »fertői fürdőre« találkozott ember. Már most csak remélem, leszen valami belőle. Most nincs egyéb hátra, mint eszközölni a dolgot minél célirányosabban, és olcsóbban.”⁶⁸

⁶¹ Zádor A. i. m. 324.

⁶² Tilkovszky Lóránt: Széchenyi István fertőbozi fürdője. SSz. 14 (1960), 181–185.; Tilkovszky Lóránt: A fertőbozi fürdő. História 7. (1985), 2. sz., 14–16.; Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története. SSz. 55 (2001), 249–261.

⁶³ Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 181.

⁶⁴ Magyar Országos Levéltár (= MOL) P 624 Széchenyi család levéltára. Lunkányi-hagyaték (= Lunkányi) 1. cs. 567. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Zinkendorf [Nagycenki], 1838. július 14.

⁶⁵ Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988., 161.

⁶⁶ Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 181.

⁶⁷ MOL Lunkányi. 1. cs. 595. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1838. december 21.

⁶⁸ MOL Lunkányi. 1. cs. 596. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1838. december 24.

1839. február 5-én kelt az egyetlen Széchenyi-levél, valamivel részletesebben foglalkozik a fürdővel. Ebben a gróf először aggodalmának adott hangot, hogy a tóban felállított fürdőépületeket az erősebb szelek felboríthatják, ezért javasolta, hogy célszerű lenne szükség esetén partra szállítani az egész faalkotmányt. A továbbiakban néhány megjegyzést fűzött a tervrajzhoz, így például: „A conversatiószobának [...] vége ugye nyitva leszen, minden ajtó nélkül? S ha így – semmi ellenvetés.”⁶⁹

1839 júliusának elején Szalay József, Széchenyi nagycenki tisztartója arról értesítette a gróft, hogy a bérlő évi 40 ezüstforintot fizet bérleti díjként:⁷⁰ ez azt is jelentette, hogy a fürdőbe befektetett pénz csak sok év múlva térült volna meg. Ugyanakkor a rövidesen jelentkező érdeklődés jelezte, hogy nem elvetélt ötlet a fürdőalapítás: Lunkányi kimutatás szerint a bozi parasztok által a fürdővendégek részére felajánlott kiadó szobákból július 4-ig lefoglaltak 27-et.⁷¹ Kik voltak a soproni fürdőzők? Az alábbi családnevekkel találkozunk Lunkányi feljegyzésében: Tsur, Szeleczy, Frishcman, Wághy, Seibold, Cavallar, báró Buday, Braun, Richter, Wagner, Pinterits, Angeli, Stocker, Rach, Sibolth, Bastian, Kneps.⁷²

Slachta Etelka naplóiban is nyoma van annak, hogy ő és társasága is szívesen időzött Bozon, így például 1839 nyarán: „A fürdőhöz, Júlia-völgybe,⁷³ később Budaynénál tejet ittunk.”⁷⁴ Egy évvel később pedig udvarlója, a hannoveri származású ulánustiszt, Riefkohl Rudolf mesélte el neki, hogy Boznál fürdött a Fertőben: „Áttekinték Balfra s önnek képét varázsolá előmbe fantáziám.”⁷⁵

Miként nézett ki maga a fürdő? „A bozi fürdői alapítványhoz a fürdőház, úgy a parti kunyhók és zászlókkal bekerített sík víz tartozik.”⁷⁶ A központi létesítmény a Fertő vizében álló fürdőház volt, amiről az alábbi leírás maradt ránk: „... a Fertő tavában mint egy 60 ölnyi távolságra egy csinos fürdő ház deszkából, hova mintegy egy öl szelességű hídon lehet menni.”⁷⁷

A fürdőháztól nyugatra és keletre száz-száz öl távolságra tilos volt a vízbe menni: a területet a tóban levert karókra tűzött zászlók határolták. Nyugat felé a zászlóktól újabb száz öl távolságra húzódott az a partszakasz, ahol egy krajcár ellenében lehetett a partról a vízbe gázolva fürödni, ennek másik határát szintén zászlók jelölték. Itt a part mentén nádkunyhók és gyékények szolgálták a vendégek kényelmét, illetve tették lehetővé a ruhaváltást. A zászlókon túl, Balf felé jelölték ki azt a partszakaszt, ahol a vendégek állatait (lovak, kutyák) lehetett fürdetni, illetve a kocsikat lemosni.

Kelet felé, Boz falu végénél, a zászlókon túl ingyenes volt a fürdés. Ugyancsak a Fertőben leszűrt karókra tűzött zászlók mutatták azt is, hogy a tó vizében meddig biz-

⁶⁹ MOL Lunkányi. I. cs. 626. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1839. február 5.

⁷⁰ Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 181.

⁷¹ Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 182.

⁷² Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (= SL) Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai (= Kgy. ir.) 1839: 3158.

⁷³ A Júlia-völgy (Julienthal) a bozi Gloriett mögött nyúlt el.

⁷⁴ „... kacérkodni fogok veled”, i. m. I. köt. 57.

⁷⁵ „... kacérkodni fogok veled”, i. m. II. köt. 65.

⁷⁶ SL Kgy. ir. 1839: 3158.

⁷⁷ SL Kgy. ir. 1839: 3158.

tonságos a fürdés, jelezve, hogy a megjelölt helyek egyikén sem haladja meg a négy öl mélységet a tó vize.⁷⁸

A fürdő működését a látogatottság dacára kezdetektől ellenszenv kísérte Sopron vármegye részéről. Már 1839. július 1-jén szóvá tette Bognár Lajos tiszti alügyész a vármegye közgyűlésén,⁷⁹ hogy a bozi parasztság korábban bárhol szabadon fürödhetett, de az uradalom kitiltotta őket a fürdőház közeléből, nehogy „botránkoztató meztelenségük” a fürdővendégeket zavarja, míg a haszonbérlo a szabad vízben való fürdésükért egy krajcár ezüstpénzt követel.⁸⁰ A vármegye bizottságot hívott életre, hogy vizsgálja meg, „a Fertő tavában hol és minő helyeken tiltatott el a szabad fürdés? Vannak-e azon helyeken a fürdők kényelmekre és bátorságokra tett intézetek? Engedtetik-e a szabad fürdésre elegendő és alkalmas hely?”⁸¹

Július 4-én megjelent a fürdőn Lunkányi, valamint Darás Sándor uradalmi ügyész kíséretében a vármegye két megbízottja, Kulcsár István főszolgabíró és Bognár Lajos. Megállapították, hogy a fürdésre elegendő hely van, továbbá azt is, hogy a bozi jobbágyok nemhogy károsulnának, hanem anyagi haszonra tesznek szert a fürdővendégek számára kiadott épületeik bevételeivel: „Hogy ezen intézetből [...] a jobbágyoknak tetemes hasznuk legyen, tapasztaltuk.”⁸² Végül javasolták, hogy a vármegye ne tiltsa el az uradalmat a fürdőházon túli területen fürdőzőktől elkért egy krajcár szedésétől, hanem tegye azt kötelezővé akkor is, ha a kunyhókat és gyékényeket nem használják.⁸³

A bizottság állásfoglalása kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a vármegye megváltoztassa álláspontját. Július 31-én a közgyűlésen az a határozat született, hogy a fürdőháztól keleti és nyugat irányába egyaránt száz-száz öl elég a fürdő számára, ezeken túl mindenhol szabad legyen a fürdés. Ez tehát csökkentette a fürdő egyébként is csekély bevételeit. 1839. augusztus 6–7-én ráadásul a Fertő fölött zivatar dühöngött, de a fürdőépület ezt átvészelte, és továbbra is szép számmal fogadott vendégeket.⁸⁴ A következő nyáron azonban már nem volt hangos a fürdőzőktől a bozi tópart: a novemberi vármegyei közgyűlésen az alábbiakat iktatták a jegyzőkönyvbe: „Bozi helységben a cenki uraság által felállított fertői fürdő érdemében Kulcsár István főbíró úr szóval jelentette: hogy a fürdőintézet az uradalom által megszűntnek nyilatkozatván, a kijelölés szüksége is megszűnt.”⁸⁵

Bár a vármegye kétségkívül szerepet játszott a fürdő csődjében, nem feledkezhetünk meg egy jelentősebb súllyal latba eső tényezőről: a fürdő veszteséges voltáról. Lunkányi 1839. évi főpénztári kivonatából kiderül, hogy a fürdőre összesen 1705 forintot és 18 krajcárt adott ki az év folyamán a cenki uradalom, döntően a fürdőház

⁷⁸ SL Kgy. ir. 1839: 3158.

⁷⁹ SL Kgy. ir. 1839: 2298

⁸⁰ Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 182.

⁸¹ SL Kgy. ir. 1839: 3158.

⁸² SL Kgy. ir. 1839: 3158.

⁸³ SL Kgy. ir. 1839: 3158.

⁸⁴ Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 184.

⁸⁵ SL Kgy. ir. 1839: 4502.

felépítésére, valamint a fürdővendégek által bérelt jobbágyházak felpadlózására.⁸⁶ Lunkányi 1839. július 4-én ezt írta: „Hogy a Fertőben és kivált Bozon egy célirányos fürdőnek fölláttatása mely tömérdek nehézségekkel van összekapcsolva, azt az alulírt nem akarja hosszasan előadni, és csak azt kívánta megjegyezni, hogy midőn a fürredi fürdők, melyek a Balatonra épültek, az északi szelek ellen a közel lévő hegyek sora által földve és takarva vannak, a bozi fürdőházra Nezsídtől 4 mérföldre a sík vízzen minden akadály nélkül rohanik az északi viharok dühe, abban örökké sok károkat fog tenni, és sok költségekre okot nyújtani.”⁸⁷

A fürdőház építésének pontos költségeit 5680 forintban állapította meg a jószágkormányzó, ennek éves kamata 340 forintra és 48 krajcárba rúgott. Ezzel szemben a bevétel rovatba csupán 666 forint és 40 krajcár volt várható. E számok tükrében Lunkányi józan tárgyilagossággal állapította meg: „Azonban noha ezen fürdői alapítvány mind a köz egészségre igen hasznos, mind pedig a jobbágyokra nézve is igen pénznyerő, mégis, mivel nem hogy nem kamatol, hanem még esztendőnként nevezetes pótolást kíván is, tartós nem lehet, hacsak még valamely bővebb jövedelmi források meg nem nyílnak.”⁸⁸

A bozi fürdő később – ugyancsak rövid időre – immár az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc után ismét újjáéledt. Ehhez már nem volt köze a Döblingben élő megroppant Széchenyinek (feleségének és birtokai kezelőjének azonban igen), és nem is magánkezdeményezés volt, hanem szigorúan üzleti alapokra épülő vállalkozás. A fürdő újbóli használatba vételét 1852-től számíthatjuk. 1854-ben alakult meg részvénytársaságként az ún. Bozi Fürdő Intézeti Egyesület (Hollinger Bade-Anstalt Verein).⁸⁹ Az *Oedenburger Intelligenz- und Anzeiger-Blatt* 1855 szeptemberében írta meg, hogy a Boz melletti halászkunyhók mellett gyűltek össze azok a vendégek, akik kénytelenek voltak a szabadban vetközni, ha élvezni akarták a Fertő nyújtotta örömeiket:⁹⁰ a társulás ezt tapasztalva vágott bele a fürdő kiépítésébe. Azt, hogy többen láttak az ötletben komoly üzletet, bizonyítja az eljáróság veretes névsora is. Az igazgató Simon Nepomuk János, soproni megyefőnök volt (Sopron vármegye 1848. évi első alispánja⁹¹), a másodigazgató Flandorffer Ignác, a harmadik igazgató pedig Hajnik János, Lunkányi utódja a jószágkormányzásban Széchenyi birtokain. A mintegy 700 részvényes között volt többek között Batthyány Fülöp herceg, de Széchenyi István gróf felesége vagy éppen Schey Fülöp is.⁹²

A társaság Fertőbozon új fürdőt épített, amelynek megnyitása 1855. július 8-án volt. Nem véletlenül ekkor: ugyanis újra tartósabban magas volt a vízállás.⁹³ A célközönség ezúttal is főleg Sopron polgársága volt, akiknek kényelmét az utazás biz-

⁸⁶ Tillkovszky L.: Széchenyi, i. m. 181.

⁸⁷ SL 1839: 3518.

⁸⁸ SL 1839: 3518.

⁸⁹ Garád R. i. m. 251.

⁹⁰ Hárs J. i. m. 309.

⁹¹ Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 111. (1998), 1. sz. 69.

⁹² Tillkovszky L.: Széchenyi, i. m. 185.

⁹³ Szita Sz. i. m. 71.

tosítása is szolgálta „a fürdő kényelmes használata céljából Sopron és Boz között napenként háromszor forduló bérkocsinak (omnibus) felállítására és a fürdődíjnak lehető legjutányosabb szabályozására által könnyítessék, azon kívül pedig a fürdővendégek igényeinek egy odarendelt közismeretségű jó vendéglő és annak pontos szolgálata által a lehetőségig elég tétessék.”⁹⁴

A látogatottságra nem lehetett panasz eleinte, hiszen 1852-ben 150-en, 1853-ban 120-an, 1854-ben 213-an, 1855-ben 323-an, 1856-ban 356-an időztek Bozon fürdővendéggént, ami gyors fellendülést mutat. 1857-ben már bécsi és pesti vendégek is felkeresték Bozt.⁹⁵ 1858-ban Széchenyi Ödön gróf így írt apjának: „Az eső ellenére a tó egyre kisebb lesz, Bozon a fürdőházat 43 öllel beljebb kellett vinni a vízbe. A cölöpök, amelyek még megmaradtak a valaha Általad épített fürdőházból, tegnap óta először vannak szárazon. Az alacsony vízállásra való tekintet nélkül sok fürdővendége van az idén Boznak. [...] Növekszik Bozon az élet eleganciája, Somogyi grófnő minden kedden szalonjába gyűjti Sopronból az előkelő társaságot és szórakoztatja őket muzsikával és bőséges tánccal. Holnap jönnek Sopronból a Pallaviciniek és Széchenyi Kálmán; és Lózsáról az egész Zichy familia.”⁹⁶

Nem tévedtek hát nagyot a részvénytársaság alapítói, mikor üzletet szimatoltak a bozi fürdő felélesztésében. Ám hosszú távon mégsem jött be számításuk, 1862-ben már bántóan alacsony volt a vendégek száma: „Közvetlenül előttünk a mocsár közepett csinos fürdőépület van, jobbra pedig a dombláncolat oldalában szép új épület áll a fürdővendégek számára, melyet azonban ezek nem igen használnak.”⁹⁷ A Fertő vízének további visszahúzódása hozta el a végétét: hamarosan a bozi fürdőélet ismét visszaesett, majd megszűnt létezni.⁹⁸

A balfi fürdő

Boz mellett, mint már esett róla szó, a több évszázados múltra visszatekintő Balfot emlegették gyakorta fertői fürdőként.⁹⁹ 1862-ben például a *Vasárnapi Újság* tette ezt, amikor cikket közölt *Két fürdő a Fertő partján* címmel: „Ezen tó vizének sajátságai, különösen sós vize már régen felébresztették az orvosok figyelmét s napjainkban mindig nagyobb mértékben használtatik gyógycélokra a partjain épült fürdőintézetekben, melyek kettejét itt rajzban mutatjuk be olvasóinknak.”¹⁰⁰ Balf azonban, ahogy már említettük, nem tóparti fürdőhely volt, hanem gyógyvize tette igazán ismertté. Azonban ez némiképp hátrányára is válhatott, mert a szabad vízi fürdőzés népszerűségét jelzi az alábbi adat: Balfon 1858-ban 245 állandó és 140 átmeneti vendég bukkant fel, míg a frissen újjáalapított Boz 1856-ban már 356 állandó

⁹⁴ Zádor A. i. m. 323.

⁹⁵ Hárs J. i. m. 309.

⁹⁶ Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 185.

⁹⁷ Két fürdő, i. m. 256.

⁹⁸ Széchenyi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történetéből. Szekesfehérvár, 1933. 160.

⁹⁹ Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914). SSz. 52 (1998), 228–246.

¹⁰⁰ Két fürdő, i. m. 256.

vendéget fogadott.¹⁰¹ David Wachtel orvos 1859-ben megjelent német nyelvű könyvében írt Balfról: megemlíti, hogy a nem éppen megfelelően felszerelt fürdőben út vezet a tóhoz, vagyis a balfi vendégek is szívesen időztek a Fertő partján. Sopron közelsége ellenére a fürdőt a város lakói a megközelítési nehézségek miatt is kevésbé látogatták, mint Bozt. Ráadásul a fürdő rossz állapota is szerepet játszott ebben, mert naponta csak kétszer közlekedett egy társaskocsi Sopron és Balf között.¹⁰²

Az állapotok még a 20. század elején sem voltak túl kedvezőek. 1915 augusztusában bizonyos Max (Miksa) Kupelwieser így írt fürdői levelében egy hölgyismerősének: „Balf fürdő bizonyos tekintetben nagyon kezdetleges. [...] A külvilágtól elzárva van egy, a fürdőtelephez tartozó intézmény, epileptikus személyek számára. Kíváncsi vagyok, mit hoz itt számunkra az idő. Egyáltalában nem leszünk itt elkényeztetve.” A levélrészlet a balfi viszonyokat is megvilágítja, számunkra azonban nem ez az érdekes, hanem az, hogy az „epileptikus személyek” számára szolgáló épület eredendően a Fertő partján volt fürdőház, ahonnan 1900 körül vitték át Balfra, ahol előbb kávéház volt, majd utóbb alakították át a levélben említett célra.¹⁰³

Összegzés

A fentiekben arra tettünk kísérletet, hogy legalább nagy vonalakban megvilágítsuk, hogy a 19. században az ember miképp viszonyult a Fertőhöz, milyen „csatornákon” érvényesült ez a viszony, mik voltak azok az érintkezési pontok, ahol az embernek a vízhez való kötődése tárgyiasult. A Fertő hasznosításának legintenzívebb korszaka azonban a 20. század: e téma azonban már önálló tanulmány(oka)t követel meg.

¹⁰¹ Güntner P. i. m. 236.

¹⁰² A Fertő-táj hidroszférája és vízgazdálkodása. Szerk.: Aujezsky László–Schilling Ferenc–Somogyi Sándor Bp., 1975., passim.

¹⁰³ Moess Jenő: Balfi fürdőlevelek 1915-ből. SSz. 23 (1969), 263.

Ismeretes, hogy az 1848-as tavaszi országgyűlés határozatot hozott a közteherviselés bevezetéséről, vagyis a nemesek addig élvezett adómentességének megszüntetéséről és az úrbéri viszonyok felszámolásáról, azaz a jobbágyfelszabadításról. E határozatok eredményeképpen gyökeresen megváltoztak az addigi ingatlantulajdonlási viszonyok. Többek között ezért is válhatott szükségessé, hogy az 1850-es években egy az egész országra kiterjedő ingatlan-felmérést hajtsanak végre. Ennek eredményeképpen megszülettek a magyarországi települések részletes és mai mértékkel is nagyon pontos, naprakész kataszteri térképei, valamint az ingatlanok adatait rögzítő kataszteri iratok. A Sopron városára illetve a történeti Sopron vármegyére vonatkozó térképszelvények S 78, míg a kataszteri iratok S 79 jelzetszámon állnak a kutatók rendelkezésére a Magyar Országos Levéltárban, Budapesten. (Más megyék anyagát esetenként a helyi levéltárak őrzik.)

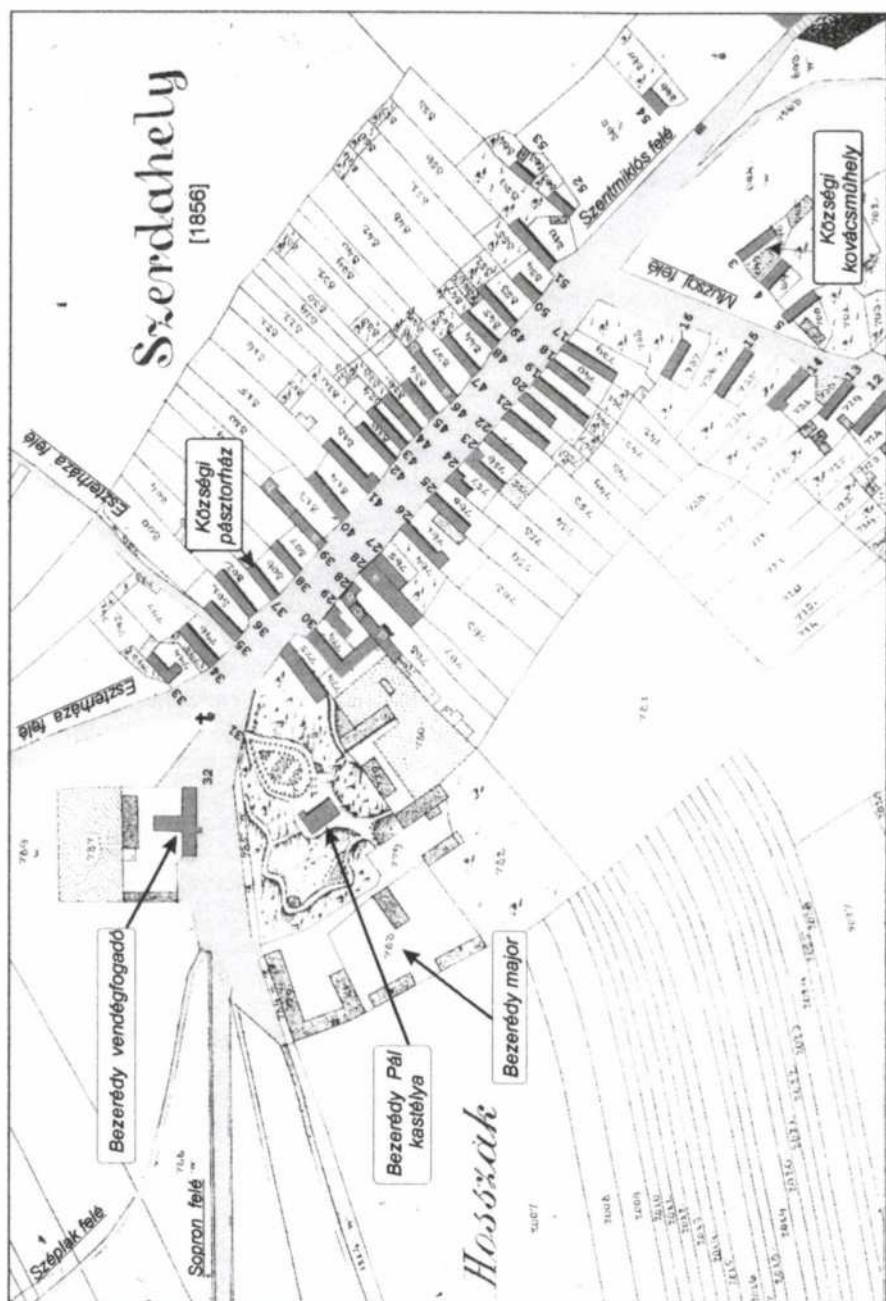
A történeti Sopron vármegyéből összesen 126 helység térképszelvényei és iratai kutathatók, Acsalaggal kezdődően egészen Zsebeházáig. A térképek az 1851 és 1857 közötti években készültek. Egyes települések esetében néha több – felvételi időben elkülönülő – térképet is találhatunk. Előfordulhat, hogy egyes települések neve a levéltári katalógusban nem található, ugyanakkor azonban készült róluk térképszelvény és kataszteri adatfelvétel. Ezt tapasztaltam pl. Petőháza esetében, amely Fertőendréd térképszelvényén szerepel.

A települések belterületi részét ábrázoló térképszelvényekre felvették, illetőleg bejelölték a helységen áthaladó közutakat, hidakat, a helyi utakat, a lakó- és gazdasági épületeket, valamint a közösségi épületeket (templom, vendégfogadó, postaállomás, stb.), továbbá az emlékoszlopokat, kőkereszteket, a közösségi gémeskutakat. A kataszteri felmérést végző osztrák földmérők gondos térképszerkesztésének köszönhetően a nagyobb udvarházak vagy kúriák díszes kertjének, udvarának korabeli kialakítása, elrendezése is jól követhető.

Mind a belterületi, mind pedig a külterületi térképszelvényeken valamennyi parcella helyrajzi számmal szerepel; az ott folytatott mezőgazdasági művelési ágot betűrövidítéssel vagy piktogramokkal jelezték.

A kataszteri iratok az alábbi adatcsoportokat tartalmazzák:

– az ún. „*Parzellen-Protocoll*” növekvő helyrajzi számsorrendben adja meg minden egyes parcella adatát, nevezetesen a tulajdonosának nevét, helybeli vagy vidéki lakóhelyét és házszámát, a parcella területét holdban és négyszögölben (ahol 1 hold = 1600 négyszögöl), az ott folytatott művelési ágot (szántó, rét, kert, gyümölcsös, szőlő, erdő, kavics- vagy homokbánya, belterületi udvar) továbbá a dűlő nevét, amelyben a parcella található.

2. kép. Szerdahely (ma Fertőszentmiklós része) 1856-os belterületi kataszteri szelvényének szerkesztett változata (eredeti szelvény: MOL S 78, szerkesztette a szerző)

– felsorolják házszámozási sorrendben a háztulajdonosok nevét, és azoknak a földtulajdonlási hierarchiában elfoglalt helyét és esetenként foglalkozását, a volt földesurat vagy birtokost „*Grundbesitzer*”-nek, a volt jobbágyot „*Landmann*”-nak, a volt házas zsellért pedig „*Häusler*”-nek jelölve. Egyes települések esetében a német nyelvű háztulajdonosi lista mellett létezik magyar nyelvű is, melynek nagy értéke, hogy azon általában a volt jobbágyok esetén az „egy telkes” vagy „fél telkes”, vagy „negyed telkes”, stb. megjelölést adták meg, ami alapján következtetni lehet, hogy mekkora földterületen gazdálkodott a nevezett személy. A háztulajdonosok listáját az illetékes adóhivatal állította össze.

– a parcellák területének összesített adatait egy külön e célra felfektetett, ún. számítási adatlista tartalmazza („*Berechnungs-Protocoll*”).

– esetenként határleírás („*Gränzbeschreibung*”) is található a kataszteri iratok között. Ez az irat a – szomszédos települések önkormányzati képviselőinek (bíró, esküdt), jegyző-notariusának és esetenként egy uradalmi tisztségviselőnek aláírásával jóváhagyott – közös határjelzések helyét írja le.

– a kataszteri iratokhoz tartozik a településhez tartozó földterületek összesített kimutatása is (*Ausweis über Benutzung des Bodens für ...*). Ebben felsorolják a település teljes földterületének nagyságát, továbbá megadják, hogy abból a szántó-, legelő-, kert-, szőlő-, rét- és erdőterület, a nem művelt földterületek (utak, közterek, folyók, építési- és udvar területek) mekkora felületet képeznek.

Tapasztalatom szerint ezek térképek és adatok az egyes települések helyismereti adatainak gyűjtésében, vagy azok kiegészítésében, egyértelmű azonosításában igen jól hasznosíthatók. A külterületi térképek alapján például információkat kaphatunk a mára már talán elfeledett nevű, vagy e térképek nélkül topográfiailag ma már pontosan nem azonosítható dűlőkről. Elsősorban a háztulajdonosok felsorolásánál, de másutt is, érdemes figyelemmel kísérni az esetenként az iratanyagokban található megjegyzéseket, házszámozásokat, miután ezek fontos információkat is tartalmazhatnak. (Például ily módon sikerült egyértelműen azonosítanom a szentmiklósi iskola, vámórház, mézáróház, postaállomás, orvoslakás és a szerdahelyi községi kovácsműhely helyét és házszámát. Ugyancsak ennek a kataszteri felmérésnek alapján sikerült a szentmiklósi szőlőhegyek birtokosainak listáját és birtokterületük nagyságát összeállítani.) A helység beépülésének változásait kutató történészek szintén jól hasznosíthatják ezeket a térképeket.

A térképszelvények és a hozzátartozó iratanyagok adatai alapján – számítógépes eljárással – többek között szerkeszthető olyan aktualizált térkép, amelyen például a házszámozás is megjeleníthető. Ugyanakkor ehhez a térképhez csatolható a háztulajdonosok házszám szerinti felsorolása és így a mai leszármazottak elődeik belterületi ingatlanának, házának helyét, nagyságát, településen belüli elhelyezkedését megismerhetik vagy pontosíthatják.

Egy lehetséges kivitelezési példaként mellékeltem bemutatom a ma már Fertőszentmiklóshoz tartozó Szerdahely község 1856. évi belterületi térképrészletét. A település egyes – általam meghatározónak ítélt – épületeinek kiemelését, valamint a házszámokat számítógépes eljárással vittem fel a szelvényre.

„Egész arabs kávéház! 4 tábla is. Sokan fiatalok, késő délutánig. Senki sem tagadhatja, hogy érdekes szórakozás a sakk. De nem nyárára való időtöltés. Főleg pedig nem való a város közepében elterülő sétahelyre. Mit szól hozzá az idegen, aki a vasútról jön. Azért hát csak hátrább – a sakkasztalakkal!”¹

Ez a kis írás tisztelgés az elődök tevékenysége előtt, akik munkájukkal hozzájárultak ahhoz, hogy elmondhassuk: Sopronban pezsgő sakkélet volt, jelenleg is az jellemzi a várost, és remélhetőleg a jövőben is az lesz.

A Soproni Sakk-kör megalakulásának története

Mielőtt a sakk-kör történetével foglalkoznánk, röviden néhány szót szeretnék szólni a Sopron városi sport kezdeteiről, ahogy benyomásként az a helyi újságokból kitűnt. Az első sporttal kapcsolatos közlések a *Soproni Újság* „Hírek” rovatában jelentek meg. Ezek az itt állomásozó katonaság miatt az elsősorban a lósporttal foglalkoztak. Később – ebben a sorrendben – a kerékpársport, tornasport, korcsolya, tenisz és labdarúgás jelent meg a lapok hasábjain. A „Sport” rovat csak a századfordulón különült el. Ennek kialakulását követően a sporthírek a „Hírek”, vagy a „Sport” rovatban láttak napvilágot, de a labdarúgó események csak a „Sport” rovatban jelentek meg.² Ismert, hogy Sopronban 1904-ben Sopronban egy Általános Sportegyesületet szerettek volna létrehozni, ami miatt az akkor működő összes sportegyesület összehívták. A tervből nem lett semmi. Az akkor nyilvántartott és működő klubok az alábbiak voltak: korcsolyázó, torna, két kerékpáros egyesület, vívó, turista és labdarúgó klub.³ A *Soproni Napló* 1914. július 15-i mellékletében ismét foglalkozott Sopron sportjával, megállapítva: nagyobb összefogás és támogatás szükséges a sport megfelelő műveléséhez. Ez a probléma visszatérő téma a soproni napilapokban. A korábbi kezdeményezés után 1923-ban szintén központi egyesületet kívántak létrehozni „Soproni Sportkedvelők Köre” néven, de ez sem sikerült.⁴ Ez a szervezett sportélet jelentette a sakk-kör egyfajta keretét.

Magyarországon a 19. század második felében kezdett egyre inkább elterjedni a sakkjáték. A sakkozás kezdetben a városokban a kávéházakban, kaszinókban, míg a falvakban az olvasóköri és házi összejövetelek keretei között honosodott meg, terjedt el.⁵

* Szabó Levente 1975–1982 között a Soproni Sakk-kör elnöki tisztét töltötte be.

¹ Sopron, 1902. július. 17. Sakkozók a promenádon.

² A felhasznált sajtó: *Soproni Újság*, politikai napilap, 1895–1897.

³ *Soproni Napló*, 1904. március 3.

⁴ Sopronvármegye, 1923. február 11.

⁵ Magyar saktörténet. Szerk.: Barcza Gedeon. I–IV. kötet, Budapest, 1975–1996. (a továbbiakban: Magyar saktörténet, és kötetszám) I. 160–163. Külön hivatkozás nélkül az alábbi munkák kerültek felhasználásra: A győri sakk-kongresszus, Nemzetközi mesterverseny és főtorna, 1924. Szerk.: Chalupetzky Ferenc, [Győr], 1925.; Magyar Sakkújság, A Magyar Sakkszövetség hivatalos közleménye, Szerk.: Chalupetzky Ferenc, Győr, 1911–1914.; Magyar Sakkvilág, A Magyar Sakkszövetség hivatalos lapja, 1911–1950.

Az 1860-as években különböző helyi központok alakultak, melyek nem csak a sakkjáték kedvelőit vonzották, hanem jelentős propagandát fejtettek ki a játék terjesztése érdekében is.⁶ Ilyen sakk-központok a 20. század első éveiben, jelesen 1906 és 1914 között, Győrben, Budapesten, Kecskeméten, Debrecenben, Székesfehérváron, Szegeden, Komáromban alakultak ki.⁷ Sopron e téren jelentősen elmaradt, a városi sakk-körök jelentős része korábban alakult meg. Így Székesfehérvárott 1899-ben, Győrben 1902-ben, Gyulán 1911-ben, Békéscsabán 1912-ben, Kőrmenden 1921-ben, Zalaegerszegen 1922-ben, Mosonmagyaróvárott 1923-ban alakultak sakk-körök.⁸ Véleményem szerint az időbeni késés oka Sopron akkori, erőteljesen konzervatív jellege volt.

A Soproni Kaszinóban minden bizonnyal ismerték a sakkjátékot mint szórakozást, ezt bizonyítja az is, hogy az első sakk-kör versenyhelyisége a kaszinóban volt. A Magyar Sakkszövetség 1911. január 15-én alakult meg, alakuló ülésen soproni sakkozó nem vett részt.⁹ A *Soproni Napló* pedig már az 1908. évben cikket jelentetett meg e sportról „A sakkról” címmel: „Köztudomású, hogy a sakk a játékok legnemesebbike. Városunkban, de vidéken is sokan hódolnak e nemes játéknak, azért azt tartjuk, hogy csak kedves szolgálatot teszünk a közönség tekintélyes részének, ha lapunk vasárnapi számában állandó helyet nyitunk a sakk számára.”¹⁰ Ezt a sakkrovatot Bella Lajos ál-lami főreáliskolai tanár vezette, de sajnos a rovat csak öt alkalommal jelent meg, utána megszűnt.¹¹

Nyugodtan kijelenthető: Sopronban ebben az időben szervezett sakkéletről még nem beszélhetünk. E sport a városban, mint akkoriban minden újdonság, elsősorban a diákság körében terjedt el. A sakkozás egyik központja abban az időben (1911) a Laehne-féle nevelőintézet volt, amely 1918-ig működött. Az intézmény évről évre megrendezte bajnokságát és rendszeres sakkélet folyt falai között.¹² Bár a soproni újságok ezen versenyek eredményeit nem közölték, a *Magyar Sakkújság*ban két év versenyeredménye megtalálható. Az 1913–1914. évről a fenti újságban Sopronból nincs több sakkhír, nincs több fellelhető adat. A jelzett versenyek végeredménye a következő:

Az 1911 évben¹³

1. Fitz Jenő	15 pont.
2. Tihamér Gida	13 pont.
3. Zatézoló Ivo	11 pont.
4. Körfy József	10 pont.

Az 1912 évben¹⁴

1. Fitz Jenő	20 ½ pont.
2. Kovács Zoltán	18 ½ pont.
3. Intze József	18 pont.
4. Premron Vladimír	16 ½ pont.

A *Magyar Sakkújság* olvasói rovatában először 1912. február 10-én jelent meg soproni sakkozóval kapcsolatos üzenet Cz. E., Laehne Gimnázium részére. Bizton állít-

⁶ Magyar sakk történet I. 160–163.

⁷ Magyar sakk történet III. 93–98.

⁸ Magyar sakk történet III. 28–30., illetve a Magyar Sakkvilág számai.

⁹ Magyar sakk történet III. 109.

¹⁰ Soproni Napló, 1908. szeptember 27.

¹¹ Soproni Napló, 1908. október 4.

¹² Magyar sakk történet III. 133.

¹³ Magyar Sakkújság, 1911. május 10. 31.

¹⁴ Magyar Sakkújság, 1912. február 10. 59.

ható: Sopronban a sakkjáték az ország többi városához képest igen későn nyert polgárjogot, a sakkélet kialakulása és fellendülése hosszú, fáradságos munka eredménye volt. Hosszú idő telt el a századfordulón irt újságírói idézettől a Laehne-féle gimnáziumi versenyekig.

A következő évtizedet már más tendencia jellemezte. Dr. Winkler Elemér főreáliskolai tanár előkészítő munkája alapján a városban az 1920-as évek elején már pezsgő sakkélet folyt. Winkler Elemér Székesfehérváron Exner Győző tanítványa volt, itt kapott kedvet és támogatást a sakkjátékhoz.¹⁵ Midőn a Magyar Sakkszövetség másodszer és véglegesen 1921. november 6-án Budapesten megalakult,¹⁶ ez a vidéki városoknak is igen nagy lökést adott. Mindenütt fellendült a sakk iránti érdeklődés, Sopronban is előtérbe került a városi sakk-kör megalakításának szükségessége.

A soproni újságok a sakkal igen mostohán bántak, városon belüli hírek, eredmények ritkán jelentek meg bennük, és az országos híreket is csak késve adták le, valójában e tudósítások rapszodikusak voltak. A *Sopronvármegye* 1924 júliusában adott először hírt a városi sakk-kör megalakulásáról és kísérte a megalakulásig figyelemmel a sakkozók tevékenységét. „Sakk-kör alakul Sopronban” című írásában: „A sakkolimpiáson nagyszerű eredményeket érő magyar sakkbajnokok az emberek széles rétegének figyelmét a sakk felé, a kedvelt, nagy szellemi tartalommal rendelkező játék felé fordították. Sopronban néhány kitűnő, országos viszonylatban is jó játékos van. Amint most értesültünk, mozgalom indult meg, hogy egy életre való sakk-kör megalakításával összegyűjtsék a soproni sakkozókat.”¹⁷

Augusztus elején Winkler Elemér felhívást adott ki az újságban: Chalupetzky Ferenc Sopronba jövelele miatt az érdeklődők jelentkezését kérte a „Chalupetzky Ferenc sakkmeister Sopronba jön” című cikkben: „Chalupetzky Ferenc sakkmeister úr a verseny előtt általános tájékoztatást fog adni mindarról, ami egy sakk-egylet megalakításához feltétlen szükséges, alapszabályokat hoz magával és azt hiszem, az Ő nagy sakkmúltján alapuló tanácsai az alakulóban lévő, de eddig még soha meg nem született „Soproni Sakkegyletnek” nagyon hasznosak és értékesek lesznek.”¹⁸ Augusztus végén az alábbi tagsággal szervezőbizottság alakul a sakkmeister fogadására: Dr. Winkler Elemér tanár, Tombor Gyula nyugalmazott főjegyző, Csath István idegenforgalmi tisztviselő, Schulz Ferenc erdőmérnök-hallgató.¹⁹ 1924. szeptember 14-én a soproni sakkozók meghívására a Győri Sakk-kör főtíkára, Chalupetzky Ferenc előadást és szimultánt tartott a városban (+23-1=4) eredménnyel: Schneider Ernő nyert, míg Csath István, Fuchs Rezső, Jurovics Hugó és Molnár József döntetlent értek el.²⁰ A szimultánon a sakkmeister ellenfelei – akik feltehetően az akkori soproni sakkozók legjobbainak sorából kerültek ki – a következők voltak: Fuchs Rezső, Preisz Roland, Preisz Guidó, Molnár József, Molnár Zoltán, Gabnai Lajos, Fograscher János, Egresits János, Schneider Alfréd, Schneider Ernő, Kovács Kálmán, Kreuzer Jenő, Schranz Mihály, Marusák István, Nikolics Milivoj, Csath István, Winkler Elemér, Schmied Gyula,

¹⁵ Havasi Kornél. A soproni jubiláris sakkverseny. Budapest, 1934, (továbbiakban: Havasi 1934.) 3.

¹⁶ Magyar sakk történet IV. 9.

¹⁷ Sopronvármegye, 1924. július 20.

¹⁸ Sopronvármegye, 1924. augusztus 10.

¹⁹ Sopronvármegye, 1924. augusztus 27.

²⁰ Magyar Sakkvilág, 1924. 11. szám, 256.

Jurovics Hugó, Tóth Jenő, Rupprecht Kálmán, Szűsz Károly, Barta Miksa, Barta Ferenc, Scwabbauer Ottó, Schwabbauer Alfréd, Gesellmann István, Tombor Gyula.²¹

A szimultán során és az azt követő előadáson Chalupetzky Ferenc egy soproni sakk-kör megalakulásának szükségessége mellett agitált. E napon elvben kimondták a Soproni Sakk-kör megalakulását, és megalakították a sakk-kört előkészítő bizottságot, amelynek elnöke Nikolics Milivoj lett, tagjai pedig dr. Winkler Elemér, Jurovics Hugó, Csath István voltak.²²

A tényleges alakuló közgyűlésre 1924. szeptember 28-án került sor.²³ Az első vezetőség tagjai a következő személyek voltak:²⁴

Elnök:	Dr. Király Jenő kormányfőtanácsos, kórházi igazgató főorvos
Alelnök:	Nikolics Milivoj gyógyszerész
Főtktár:	Dr. Winkler Elemér tanár
Titkár:	Csath István tisztviselő
Pénztáros:	Kovács Kálmán könyvelő
Ügyész:	Dr. Márkus Ferenc ügyvéd

A Soproni Sakk-kör megalakulásakor a kör taglétszámára vonatkozóan nincs pontos adat. Egyes források szerint 50–60 taggal alakult meg,²⁵ más források az alakuló taglétszámot 80 főben adják meg.²⁶ A sakk-kör taglétszáma ugrásszerűen emelkedett; két év alatt 200 fős létszámgyarapodást regisztráltak.²⁷ A Soproni Sakk-kör megalakulásakor a Soproni Kaszinó cári szobájában működött, amely 1924. november 2-án nyílt meg.²⁸

A Soproni Sakk-kör megalakulása után rögtön anyagi gondokkal küzdött, többször kérte a város polgárait, hogy segítsenek. „A kör azzal a kéréssel fordul a város polgáraihoz, hogy belépésükkel, közreműködésükkel, járuljanak hozzá a Soproni Sakk-kör felvirágzásához.”²⁹ A Soproni Sakk-kör megalakulása után 1924. december 28-án újra megjelent a *Soproni Naplóban* a sakkrovat, de az csak kétszer jelent meg, majd megszűnt.

1924. október 16-án Maróczy Géza is meglátogatta a frissen megalakult Soproni Sakk-kört, ahol szimultánt is adott (+36=2 eredménnyel). A nagymester ellen Marusák István mérnök és Bartha Ferenc diák ért el döntetlent. A szimultán lefolyását részletesen ismertette és a résztvevők teljes névsorát is közölte a *Sopronvármegye*.³⁰

A Sakk-kör megalakulása után az év végén megrendezték az első soproni sakkturnát is, melynek 1925-ben lett vége. A verseny létrehozásának méltatását és

²¹ Sopronvármegye, 1924. szeptember 16.

²² Uo.

²³ Magyar Sakkvilág, 1924. 11. szám, 280.

²⁴ Sopronvármegye, 1924. szeptember 30.

²⁵ Magyar Sakkvilág, 1924. 11. szám, 280.

²⁶ Sopronvármegye, 1924. szeptember 30.

²⁷ Magyar Sakkvilág, 1924. 11. szám, 280.

²⁸ Soproni Hírlap, 1924. november 1.

²⁹ Soproni Hírlap, 1924. november 9.

³⁰ Sopronvármegye, 1924. október 17.

résztevőinek névsorát a *Sopronvármegye* részletesen közlte. A cikkből egy részletet idézek, annak bizonyítására, hogy voltak, akik felismerték a sakkjáték értékeit. „Az első soproni sakkversenyre sokkal nagyobb számban jelentkeztek, mint azt vártuk és így városunk jelenleg egy nagyszabású sakkturna színhelye. A kör vezetőségét tehát elismerés és dicséret illeti, mert a sakk-kör létrehozásánál és a verseny fáradtságát és időt nem kímélő megrendezésénél felismerte azt, hogy a legintelligensebb játéknak, a sakknak intenzívebb kultiválása társadalmi szükségletet képez. B.”³¹

A Soproni Sakk-kör megalakulása nagy lendületet adott a város sakkéletének. Sopron a térségében fekvő városokkal is felvette a kapcsolatot és megkezdődtek a városok közötti versenyek, ahol a vidéki egyesületek összemérték erejüket. Így komoly versenyek alakultak ki Szombathely, Körmend, Nagykanizsa és Győr egyesületeivel. A soproni sakkozók erejét bizonyítja, hogy Győrt kivéve az összes többi sakk-kör ellen nyertek, ami késői megalakulásukat tekintve komoly sikernek számított.³² Néhány városok közötti verseny és azok eredménye:³³

1924. december 14.	Győr – Sopron	7 : 2
	Győr – Sopron	6 ½ : 1 ½
1925. július 05.	Győr – Sopron	12 : 10
1925. január 13.	Szombathely – Sopron	15 : 9
1925. március 24.	Sopron – Szombathely	16 : 10
1925. július 05.	Győr – Sopron	12 : 10
1926. március 03.	Győr – Sopron	12 : 8
1926. május 08.	Győr – Sopron	13 ½ : 8 ½
1926. június 08.	Sopron – Győr	6 : 11
1926. szeptember	Sopron – Körmend	7 ½ : 3 ½
1928. február	Sopron – Szombathely	5 : 8
1928. április 15.	Sopron – Szombathely	5 : 5
1932. június	Győr – Sopron	13 ½ : 2 ½
1932. augusztus 15	Győr – Sopron	8 : 3

1932. november 6-án a Soproni Sakk-kör az osztrák bajnokcsapattal, a bécsi Schachverein Hietzing sakkegyesülettel játszott és 11 ½ : 4 ½ arányban kikapott. A soproni csapatból Grossmann, Hacker, Bleyer, Dobránszky nyert, míg döntetlent játszott Grünfeld, akinek az ellenfele Grünfeld német nagymester volt. A verseny érdekességét jelentette, hogy az osztrák csapatban játszott a hírneves bécsi sakkozónő, Frau Reichner.³⁴

A Körmendi Sakk-kör jubileumi sakkversenye a Dunántúl bajnoki küzdelme volt 1926-ban, melynek végeredménye a következő volt. Ez volt Grünfeld Ernő első komoly sikere.³⁵

³¹ Sopronvármegye, 1924. november 14.

³² Havasi 1934., 4.

³³ Felhasznált sajtóforrások: a Magyar Sakkvilág, a Sopronvármegye, a Soproni Napló számai.

³⁴ Sopronvármegye, 1932. november 8.

³⁵ Magyar sakk történet IV. 96.

1.–2. Chlaupetzky Ferenc (Győr) és Grünfeld Ernő (Sopron)

3. Marusák István (Sopron)

A Soproni Sakk-kör házi bajnokai a következők voltak a fellelhető adatok alapján:³⁶

Csath István	1925, 1928, 1929, 1930
Vitéz Vasváry Húgó	1926, 1935, 1943
Breuer Ernő	1941, 1942
Grünfeld Ernő	1927, 1933
Schwabbauer Erik	1936, 1940

Mind a városban, mind a város középiskoláiban pezsgő sakkélet indult meg. Ez a kezdeti lendület Sopronban is létrehozott egy elit versenyzőgárdát, így Csath István, vitéz Vasváry Húgó, Marusák István és Kaprinay személyében kitűnő amatőr játékosok fejlődtek ki. Az ekkor kezdődött ifjúsági versenyek során tűnt fel Grünfeld Ernő, aki később az első soproni mester lett. Sajnos Sopronnak mestererejű játékos azóta sem volt.³⁷

Sopronban az 1924. évtől kezdődtek meg a középiskolai bajnokságok a Széchenyi Reálgimnáziumban. Az 1925. évben a soproni középiskolás csapat 4 : 3 arányban győzött a győri középiskolás csapat ellen.³⁸ Dr. Winkler Elemér tanár halálát követően, az ő emlékére, 1929-től kezdődően több mint tíz éven át középiskolai csapatversenyt rendeztek öt középiskola között. Az iskolai versenyek meghatározó intézményei a következők voltak: a Széchenyi Reálgimnázium, az Evangélikus Líceum, az Evangélikus Tanítóképző, az Állami Felsőkereskedelmi és a Bencés Gimnázium.³⁹

A sakkozás terén bekövetkező nagy fellendülés a kezdeti jó eredmények után visszaesett, a lendület megtört, a problémák sokasodtak. A sakk-kör létszáma is csökkenni kezdett. Komoly veszteség érte a sakk-kört, amikor létrehozásának „szülőatyja”, Winkler Elemér tanár 1928 decemberében tragikus körülmények között, vérmérgezésben elhunyt, Dr. Király Jenő pedig hivatali elfoglaltságára hivatkozva lemondott a sakk-kör vezetéséről.⁴⁰ A sakk-kör fellendülése akkor kezdődött újra, amikor Kövessy Antal főiskolai, majd később egyetemi tanár vette át a vezetést. 1933. január 1-én a sakk-kör új állandó helyiséget kapott az Iparosok Székházában,⁴¹ amely a sakkélet és a létszám új fellendüléséhez vezetett. Ebben az időben az elnökség a következő tagokból állt:⁴²

Elnök:	Kövessy Antal
Alelnök:	Molnár Zoltán
Főtitkár:	Dr. Batta József

Grünfeld Ernő 1932-ben szerezte meg a mesteri címet.⁴³ Még ebben az évben megnyerte a Magyar Munkás Sakk-kör februári versenyét.⁴⁴ A *Sopronvármegye* című lap

³⁶ Magyar sakk történet IV. 96–99.

³⁷ Havasi 1934., 4.

³⁸ Magyar sakk történet IV., 68.

³⁹ Magyar sakk történet IV., 68.

⁴⁰ Havasi 1934., 4-5., Magyar sakk történet IV., 68.

⁴¹ Magyar Sakkvilág, 1933. 4. szám, 111.

⁴² Havasi 1934., 4-5.

⁴³ Magyar sakk történet IV., 13.

⁴⁴ Magyar Sakkvilág, 1932. 3. szám, 72.

1932-ben sakkrovatot indított, de az sajnos csak kétszer jelent meg.⁴⁵ E sakkrovatot Grünfeld Ernő mint okl. sakkmeister jegyezte. Grünfeld Ernő később Gereben Ernő néven ismert nemzetközi mester lett.⁴⁶

1933 évben Dunántúlon négy csapat megalakította a Magyar Sakkszövetség dunántúli kerületét. Sopron levélben jelezte, hogy csatlakozik a dunántúli kerülethez, azonban ez később nem történt meg.⁴⁷

A sakk-kör megalakulásának 10. évfordulóját ünnepélyes külsőségek között jubiláris sakkverseny rendezésével ünnepelte a tagság. A verseny szervezését már két évvel korábban elkezdték. A versenyről részletes tornakönyv készült. Ezen a versenyen indult és lett hatodik az ifjú Szabó László, a későbbi nemzetközi nagymester. A verseny – amely a Lőver szállóban zajlott le 1934. szeptember 3–14. között – Spielmann nyerte meg, Szabó László a 6. helyen végzett.⁴⁸

A sakk-kör megalakulásának kerek évfordulóját még egyszer, az 1944. évben ünnepelte meg. Ekkor július 3–11. között kisebb meghívásos verseny megrendezésére került sor, melyen a dunántúli sakk-körök éljätékosai vettek részt. E versenynek nem volt országos, vagy nemzetközi visszhangja, mint az 1934-ben rendezett versenynek.⁴⁹ A verseny végeredménye a következő volt:

1. Szijjártó Szabó Benjámin (Győr)
2. Hornyák János (Tatabánya)
3. Balázs András (Sopron)

1943-ben a Soproni Sakk-kör új vezetőséget kapott, ekkor köszönték meg Kövesi Antal több mint húsz éves vezetői munkáját. Az új vezetőség az alábbi volt:⁵⁰

Elnök: dr. Czápos Ferenc
Alelnök: Molnár Zoltán
Főtitkár: Dr. Sütő János

A háború befejezése után nehezen szerveződött újjá Sopronban a sakkélet, és az akkori problémák miatt a városi sakk-kör megalakulásának évfordulóit nem tartották meg, később pedig feledésbe merült a megalakulás időpontja és története. Az a Soproni Sakk-kör, mely több mint nyolcvan éve alakult, a jelenlegi soproni sakkélet elődje. A megalakulás és az utána következő fellendülés a város sakkéletében biztosította, hogy Sopron sakkélete a háború befejezése után is folytathatta elődei megkezdett munkáját és már az 1950-es évek elejére sikerült megfelelő sakkéletet kialakítani a városban. Sajnálatos azonban, hogy a megalakulás nevezetesebb időpontjait napjainkig sem ünneplik meg hagyományos mesterversennyel, amelynek az alapító emlékére akár a „Dr. Winkler Elemér emlékverseny” nevet is lehetne adni.

⁴⁵ Sopronvármegye, 1932. augusztus 28, szeptember 18.

⁴⁶ Magyar sakk történet IV. 96.

⁴⁷ Magyar Sakkvilág, 1933. 10. szám, 282.

⁴⁸ Havasi 1934., 5-7.

⁴⁹ Magyar Sakkvilág, 1944. 9. szám, 131.

⁵⁰ Magyar sakk történet IV. 99.

A „vasfüggöny” kifejezés Winston Churchill volt brit miniszterelnöktől származik. Az Egyesült Államokbeli Fultonban, a Westminster Főiskolán elmondott beszédében jelentette ki, hogy vasfüggöny húzódik keresztül Európán. A vasfüggöny kiépítését a Szovjetunió vezette szocialista tömb kormányai az alábbiakkal igyekeztek megindokolni:

- a hidegháborúval,
- egy esetleges imperialista behatolás védelmével,
- a külső- és belső ügynöki mozgás megakadályozásával,
- a nyugatra szökés lehetetlenné tételével. (Tulajdonképpen ez volt az elsődleges cél.)

A magyarországi vasfüggöny rövid története

A határőrizet 1947-től – a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségben – a Határőr Parancsnokság irányította. Ez 1950-től az Államvédelmi Hatóság kötelékébe tartozott. A magyar–osztrák határon 1949-től – az illegális határátlépések megakadályozására – elaknásított drótkerítést hoztak létre. A nemzetközi politikai enyhülés következtében 1955-ben megkezdték az aknamezítését. Az aknazár 1956 őszére gyakorlatilag megszűnt. A forradalom leverése után, 1957 márciusában a kormány határozatban rendelte el az aknák újratelepítését. Az elavult, nemzetközileg is kifogásolt aknamezők helyett, 1965-től szovjet S-100-as mintájú elektronikus jelzőrendszert (EJR) telepítettek, amit 1968-ban korszerűsítettek. A rendszer azonban az 1980-as évek végére már elavult, és az esetek kétharmadában vadállatok, vagy rossz időjárás miatt riasztotta a határőröket. A felújításra – paradox módon – rozsdamentes drótot nyugati importból szereztek be. A határőrség már 1987-ben javasolta az EJR megszüntetését, amit az MSZMP politikai bizottsága 1989. február 28-i ülésen fogadott el. A bontás május 2-án kezdődött meg és 1989. június 27-én fejeződött be, amikor a magyar és osztrák külügyminiszter a Fertőrákoshoz közeli határon – a sajtó képviselői előtt – vágta át az utolsó szakaszon meghagyott drótkerítést.

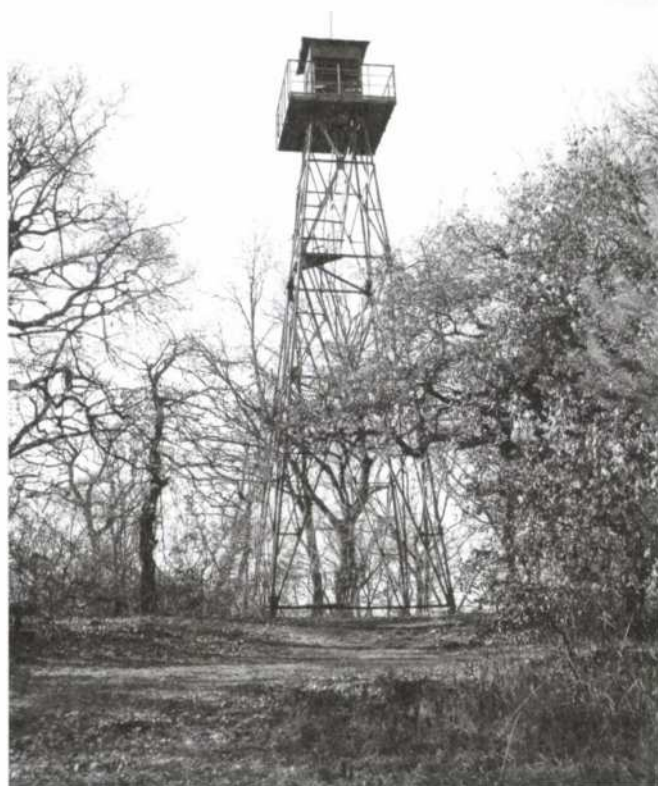
A vasfüggöny kiépítése a déli és a nyugati (Sopron környéki) határszakaszon

1948-ban először a 16 m magas őrtornyokat készítették el (1. kép). A magasfigyelőkre télen felmenni életveszélyes volt, ezért a járőrök a fémből készült létrafokokat ronggyal tekerték be. 1949 kora tavaszán megkezdték a drótkadályok építését. Az osztrák határon 356, a jugoszláv határon 630 km hosszan egy- és kétsoros drótkadályt építettek. A határ akadályjellegének fokozására 1949-től a nyugati, 1950 nyaratól a déli szakaszon aknamezőket telepítettek. 1950 végére a két határszakaszon kiépítettek

---

* A szerzők köszönetet mondanak Papp András nyugalmazott őrnagynak a szakmai segítségéért. A felvételeket Reischl Ferenc készítette.

megközelítőleg 1000 km drótkadályt, melyből 871 km-t elaknásítottak, és megépítettek 291 magasfigyelőt. A védelmi munkákra fordított költség közel 7 milliárd forint volt. A megromlott jugoszláviai viszony miatt délen sűrűbben telepítettek aknákat, és érintő repeszaknákat is alkalmaztak.

1. kép. Magasfigyelő őrtorony

Amikor 1949-ben Sopron körül is elkezdődött a műszaki zár kiépítése a határon, az sokszerűen érintette a lakosságot, hisz korábban szabadon lehetett átjutni osztrák területre, még az erdei utakon is. 1950 végére – miután Sopront az osztrák határ zsákszerűen vette körül – sok magasfigyelőt építettek, beleértve a Fertő körüli megfigyelőket is. Sopront és környékét hermetikusan elzárták Ausztriától. Rokonokat, ismerősöket szakítottak el egymástól, és megszűnt a szabad turizmus is. A soproniak kedvenc kiránduló hegyei: Rax, Schneeberg, Hohe Wand, és a szomszédos burgenlandi falvak hosszú évtizedekig elérhetetlenné váltak, Bécsről nem is beszélve.

Azokat a családi, baráti kapcsolatokat, mint amilyen például Brennbergánya, Fertőrákos, Harka, Ágfalva és a közeli burgenlandi falvak között mindig is megvolt (hisz 1921-ig hazánkhoz tartoztak), a rendszer szétzúzta.

Az emberi találekonyság azonban talált néha kommunikációs megoldást. Amikor a brennbergányai Ilona aknánál a nyomsvót tisztítottak a brennbergi asszonyok, nyugdíjasok, az osztrák határon felsorakoztak a rokonok, ismerősök. Miután beszélgetni nem volt szabad, énekléssel álcázva mondták el, amit akartak. A brennbergi lakosok többsége német anyanyelvű volt, s így kölcsönösen megértették az énekelve elmondott híreket.

G075163

ENGEDELY
a határsávban való ideiglenes tartózkodásra

Név: SCHNEIDER ISTVÁN

Személyi ig. sorozata: OK-I. száma: 847841

Belépés célja: munkavégzés

Ervényes: 1990. december 31 -ig

a határsávi kerület működési területé, Und, Zsira-----

területén ROKONOK - többszöri belépésre.

*Jogosított: ROKONOK - többszöri belépésre.

Sopron 1989. jan. hó 16 nap.

engedélyező aláírás

* A hatóságok közzé kell tenni.

1989. 01. 16.

C010108

ENGEDELY
a határsávban való ideiglenes tartózkodásra

Név: Reischl Ferenc

Személyi ig. sorozata: OK-I száma: 710268

Belépés célja: Üdülés

Ervényes: 1977. jul. 7 -ig

a határsávi Fertő tó

területén ROKONOK - többszöri belépésre.

Sopron 1976. jul. hó 7 nap.

engedélyező aláírás

*Jogosított: ROKONOK - többszöri belépésre.

1976. 07. 07.

2. kép. Határsáv-igazolványok

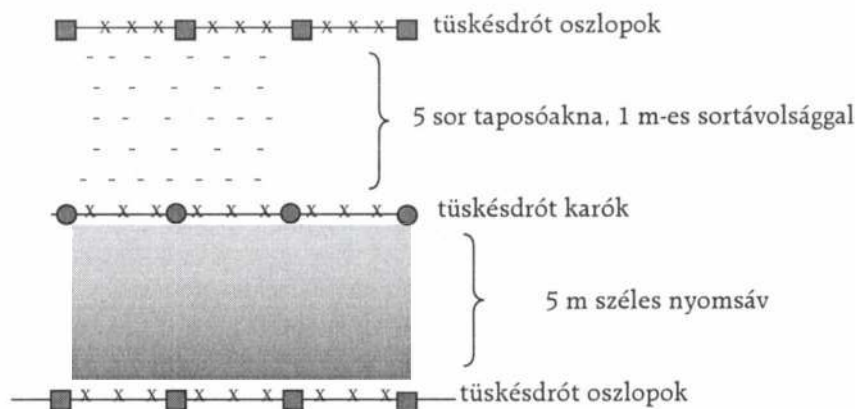
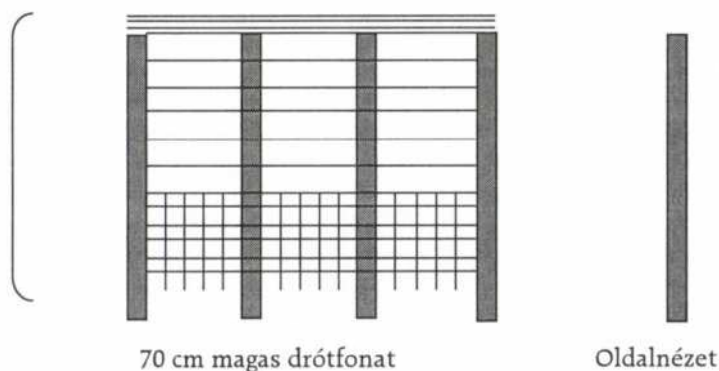
Abban az időben bűnnek számított minden nyugati kapcsolat. Sokan letagadták, vagy elhallgatták a nyugati rokonokat. Sopron és a környék falvai, települései határsávnak minősültek, és csak BM engedéllyel lehetett beutazni. Még a soproniaknak is határsáv-igazolvány kellett ahhoz, hogy kijussanak a Fertőre, vagy határ közeli falvakba, mint amilyen Brennberg is volt (2. kép). A kilépő kapuknál le kellett adni a személyi igazolványt, és amennyiben sötétedés előtt nem jött érte a tulajdonos, riadóztatták az őrsöt. Már a vonaton, buszon is igazoltatták a határőrök és civil nyomozók az utasokat. Akiknek nem volt engedélyük a beutazásra vagy nem tudták igazolni, hogy a térségben laktak, azokat leszállították a vonatról, járművekről és elvitték őket a soproni határőr-laktanyába kihallgatásra.

A brennbergi erdős, dombos határon már 1949/50-ben kiépült az elaknásított tükésdrót-kerítés. Az erdei utakat járhatatlanná tették úgy, hogy keresztben mély árkok ástak és 50 cm magasságban buktató drótot feszítettek ki, és nyomjelzőket is telepít-

tettek. A határőrség megbízásából a Soproni Hegyvidék Erdőgazdaság dolgozói kezdtek el a munkát az EJR nyomvonalának kiépítéséhez – hegyen-völgyön át – azzal, hogy a megjelölt fákat kivágták a műszaki zár szélességében. A nyomvonalnak teljesen fa- és bokormentesnek kellett lennie (3. kép). Abban az időben a fakivágás még kézi erővel történt, ami nehezítette a munkát, ezért a határőrség is erős munkagépekkel vett részt a munkában. A tuskókat bulldózerrel nyomták ki a földből, vagy kirobbantották. A nyomsáv karbantartásához a helyi lakosságot is igénybe vették. Ezek java-részt nyugdíjasok és háziasszonyok voltak, akik havonta tíz műszakot dolgozhattak. Napi 8 órai munkáért 50 Ft-ot kerestek, ami a lakosságnak jó kereseti lehetőség volt.

Kb. 7 sor tüskésdrót.

180 cm magas oszlopok, 3 m-es sortávolsággal.

3. kép. Az 1949/50 évi műszaki határzár felépítése (nem méretarányos)

A bányászfalut 1950-ben meg akarták szüntetni. A többségében német nyelvű lakosságot Sopronba kívánták áttelepíteni, amit lakáshiány miatt nem tudtak végrehajtani. A német nemzetiségűeket 1946-ban telepítették ki Nyugat-Németországba. A házakat bulldózerrel akarták letarolni. Csak a határőrség maradt volna ott. 1986-ban a

határország Új-Hermesben egy teljesen új épületet kapott. A görbehalmi műszaki záron kívül Brennbegnél is kiépítették az EJR-t. Az egész település úgy nézett ki, mint egy munkatábor. A munkások munkahelye, tavasztól ősziig, a Hermes őrtől a Bányászkeresztén és a Búdös-forráson keresztül az Istenszékiéig tartott. Feladatuk a nyomsáv kapálása, fűnyírás és a bokrok eltávolítása volt. Az Új-Hermes felé vezető út nagyon közel volt Ausztriához, ezért itt kutyákkal is őrizték a határt. A görbehalmi tó felett a régi vasút nyomvonalat követte a műszaki zár, ahol Ágfalva irányában a dombok közti bevágás annyira keskeny volt, hogy oda reflektorokat is felszereltek. (Amikor a bánya még működött, a szén vasúton szállították az ágfalvi állomásra.)

Ellenőrzést már a műszaki zár előtt is végeztek. Míg az egyik határőr az igazolványokat vizsgálta, a másik fegyverrel biztosította katonatársát. Az oszlopsoron kiépített telefonvonalakról elágazással a fatörzsekre felszerelt konnektorok segítségével gyorsan kapcsolatba tudtak lépni az őrssel.

Aknák

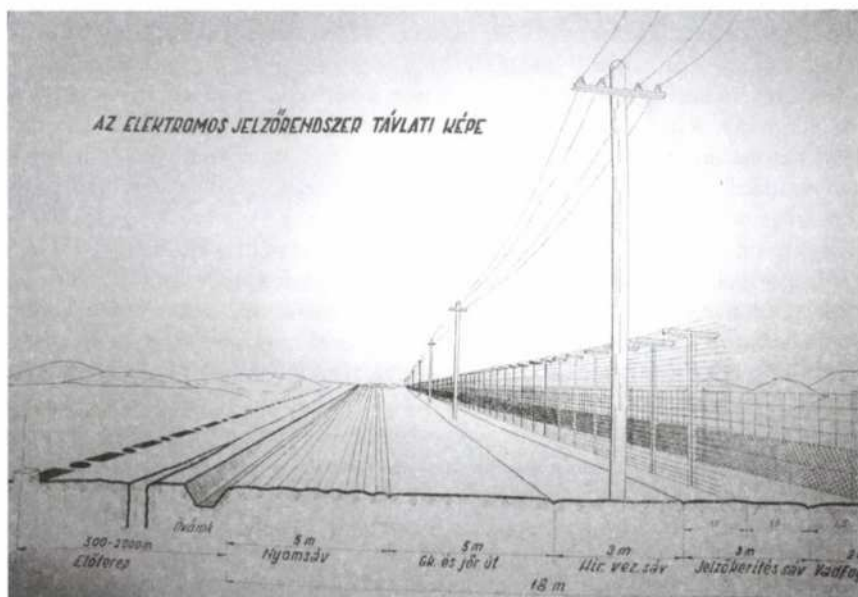
A fából készített taposóaknák a brennbergi dombos területen sok gondot okoztak, mert a víz néhányat kimosott és átvitt osztrák területre. 1965-ben például a Pinka patak áradása vitt át aknákat Ausztriába, ahol azok felrobbantak. Két ízben csonkulást és egy gyermek halálát okozták, amiből nemzetközi bonyodalom származott. A taposó aknákon kívül botló aknákat is telepítettek, ami kb. 50–70 cm magasan robbant fel és okozott maradandó sérüléseket. Az aknamezőkről készült ugyan térkép, de az elmosott vagy földmozgás miatt összeecsúszott aknákat nehezen találták meg az aknamentesítéskor. A felrobbant aknákat is pótolni kellett. Mindezek a veszélyes feladatok okozták a legtöbb sérülést. Az aknákat sakktáblaszerűen rakták le 5 m szélességben, 365 km hosszan. Az aknasorok közt 1 m volt a távolság. Először fadobozban, később műanyagdobozban helyezték el az aknákat, amit 40 kg-os nyomásra állítottak be, hogy kíméljék az esetleg odatévedt gyermekeket, kisebb súlyú állatokat. Az elaknásított határzár áldozatainak számát még most is homály fedi.

A nemzetközi politikai enyhülés és az 1955-ös osztrák államszerződés megkötésének hatására 1955 októberében, a magyar kormány döntése alapján, megkezdték a határzárak eltávolítását. Az aknák hatástalanítása aknataposó harcokcsival nem vált be, azért a munka csak 1956 májusában folytatódott. A nyugati- és déli határszakaszon az aknamentesítési munkák 1956 októberében fejeződtek be. Az 1000 km-es határszakaszon 700 000 taposóaknát hatástalanítottak és szedtek fel.

A második „Vasfüggöny” a nyugati határon, a forradalom leverése után

Az 1953-mal kezdődő politikai enyhülés az 1956-os forradalom leverésével véget ért. Most már az osztrák határszakaszt tartották veszélyesnek. A feltételezett fegyveres konfliktus iránya délről nyugatra – Ausztria felé – tolódott. (Ez éppen olyan érthetetlen, mint az osztrákok félelme, hogy Magyarország felől éri őket szovjet támadás. Az 1955-ös államszerződés megkötése a négy nagyhatalom által biztosíték volt, hogy tiszteletben tartják az osztrák semlegességet, amire az osztrákok is nagyon ügyeltek az 1956-os magyar események során.)

4. kép. Az elektromos jelzőrendszer (EJR) távlati képe

5. kép. Vasfüggöny az Alpok lábánál

A Munkás-Paraszt Kormány 1957. március 2-i határozatával elrendelte a nyugati országhatár újbóli – műszaki – lezárását. Még szigorúbb ellenőrzésre, hatékonyabb határzár kiépítésére került sor. Kezdetben szovjet járőrökkel is kiegészült a meggyengült magyar állomány. A határőrök egy része ugyanis hazament, leszerelt és 126 szolgálatban levő katona disszidált. Rechnitz (Rohonc) közelében november 23-án két szovjet katona menekülőket üldözve osztrák területre tévedt, ahol az egyiket az osztrák határőrök agyonlőtték.

Győr-Sopron és Vas megyében feltöltötték a rendőri állományt. A leszerelt határőrök pótlására a honvédségtől 1339 főt vezényeltek át a határra, és folyamatosan érkeztek az újoncok is. A második „vasfüggöny” határsávval, őrtornyokkal, fegyveres és kutyás határőrsők láncolatával és aknákkal zárta el Magyarországot a nyugattól. Lovas határőrök is teljesítettek a határon szolgálatot és terepjáró gépjárművekkel is járőröztek. A Fertőn légcsavaros csónakot használtak. Az újraaknásítást a műszaki alakulatok 1957 áprilisától június 30-ig végrehajtották. Megépítettek 356 km kétsoros tuskésdrót-kerítést, 243 km négysoros, 107 km ötsoros gyalogság elleni aknamezőt is telepítettek, benne 800 000 taposóaknával. A karbantartás állandóan folytatódott, mert pótolni kellett a drótakadályt és a felrobbant aknákat. Magasabbra építették a drótkrítést és megerősítették érintő aknákkal. Buktató drótokat is alkalmaztak. Az osztrák határszakasz műszaki zárának korszerűsítését 1963-ra fejezték be. Megépítettek 282 km új típusú műszaki drótakadályt, és 1 124 900 aknát telepítettek. A négy évre tervezett költség 37 millió forintot tett ki. A karbantartásra továbbra is szükség volt. (Időjárás, vadak mozgása, határsértők miatt.) Már 1957-ben felvetődött egy még korszerűbb határőrizet megteremtése, de várható magas költségei miatt erre csak 1964-ben tértek vissza. A határőrség parancsnoka a kevésbé hatékony műszaki zár helyett a Szovjetunióban alkalmazott SZ-100-as elektromos jelzőrendszer bevezetését szorgalmazta. (Nehezen érthető, hogy a szocialista táboron belül is kiépült a műszaki határzár.) Az SZ-100-as elektromos jelzőrendszer (EJR) a nyugati határszakasz legfontosabb irányainak lezárására 10 örs területén épült fel és 1965. december 15-én kapcsolták be a határőrizetbe. Az EJR rendszert már 1957-ben alkalmazták Csehszlovákiában. Magyarországon pénzhiány miatt 8 éven át maradt a régi rendszer, emberéletek kioltását és súlyos sérüléseket okozva.

Az EJR megépítése 20 millió forintba került. A munkában közel 3000 fő vett részt. Az EJR további kiépítése miatt el kellett távolítani az aknákat és a korábbi drótakadályokat. Egy 8–12 m széles nyomsvárat kellett létrehozni. A műszaki alakulatok 1965-ben 318 km-en végeztek aknamentesítést és 300 000 aknát távolítottak el. Kiépítettek 248 km elektromos jelzőrendszert, amit 1968-ban korszerűsítettek a Belügyminisztérium Határőrség Parancsnokság terve alapján. Ennek az elektromos határzárnak szélessége már 18 m volt. A 185 cm magas oszlopok 3 m távolságban voltak egymástól, 24 db sima- és tuskésdrót sorral (4. és 5. kép). A műszaki zárba 24 voltos jelzőrendszert is beépítettek. Egy km szakasz megépítése 600 000 forintba került. A jelzőrendszer nyomvonalának létrehozása nagy mezőgazdasági földterület kisajátításával járt, aminek a költsége megközelítette a 25 millió forintot. A rendszer kiépítését végső soron az SZKP és főtítkára, Leonid Brezsnyev döntötte el.

A jelzőrendszer 35 oldalas műszaki leírása többek között ezt tartalmazta: „Az Sz-100-as elektromos jelzőrendszer rendeltetése, hogy segítséget nyújtson a határőrizeti feladatok végrehajtásához, a határsértési kísérletekről időben és térben jelzéseket adjon, és ellenőrzés után megmutassa a határsértő mozgási irányát. A jelzőrendszer a határvonaltól számítva 500–2000 m vagy ettől nagyobb távolságban épül, s így lehetőséget nyújt – időben történő felfedés esetén – a határsértő elfogására szükséges intézkedések foganatosítására, illetve megtételére.” (6. kép).

6. kép. A Vasfüggöny nyomvonala Sopron körül

Ez a műszaki leírás és műszaki rajz pontos, részletes utasítást adott a hidak, vasúti útkeresztezések kialakítására, töltések bevágások készítésére, vízátereszek csöveinek vasrácsos (jelzőrendszeres) lezárására, amire azért volt szükség, hogy ott se lehessen átjutni osztrák területre. Az állománynak évente átlagosan 1500–4000 esetben kellett a jelzésekbe (eseményekbe) beavatkozni, aminek 2/3 része vadmozgás miatt fordult elő. További gondot jelentett az is, hogy az EJR egyes szakaszainak 500–2000

m-en belül kellett volna lenni az őrstől, ami néhány helyen nem volt megoldható, ezért járőrházakat építettek.

Az 1970–80-as években Magyarország nyugati határőrizeti szíve volt az EJR. A jelzőrendszer egyre fokozódó zavarai miatt a drótcseréhez szükséges rozsdamentes drót nyugati importból származott, ami megterhelte a magyar devizagazdálkodást. Az 1980-as években bekövetkezett nemzetközi enyhülés és a hazai politikai helyzetben bekövetkezett változás miatt egyre többször vetődött fel az elektromos jelzőrendszer feleslegessége. A bontás hivatalos megkezdését 1989. május 2-án jelentette be az országos parancsnok-helyettes. (A próbabontás, 1989. április 18-án, a magyar–csehszlovák határon történt meg.) Ezt követte a magyar–osztrák határ műszaki zárának lebontása. Amikor a bontásra vonatkozó kormányhatározat 1989. május 18-án megszületett, már 150 km-es szakaszon megtörtént a felszámolás. 1989 augusztusára a vasfüggöny végleg leomlott.

CSÍKSZENTMIHÁLYI PÉTER

Villa sor 22. A 2008-ban Winkler
Oszkár-díjjal kitüntetett épület*

Sopronban, a Villa sor 22 számú löver felújítása befejezést nyert, újra eredeti szépségében látható. Az esemény érdemes arra, hogy nemcsak megemlítsük, hanem méltassuk, értékeljük azt a tevékenységet, melynek eredményeként városunkban új építészeti érték született. Olyan érték, mely nemcsak építészeti örökségünk megőrzését bizonyítja, hanem egyben a civil társadalom erejét és eredményességét is közvetíti számunkra.

A Soproni Városszépítő Egyesület hagyományai szerint évenként elismerésben részesít egy, az adott évben befejezett, kiemelten példamutató, a város szellemiségéhez, természeti és épített környezetéhez illeszkedő épületet. Az egyesület építészeti bizottsága javaslatára az idei év elismerése a Villa sor 22 szám alatti löver épületet illeti (1. kép). A Soproni Városszépítő Egyesület a tulajdonosok hozzájárulásával Winkler Oszkár-emléktáblát helyezett el a házon, amellyel a város közössége számára is nyilvánossá teszi az elismerést (2. kép).

Mielőtt az épületet méltatnám, szükségesnek tartom, hogy az értékelés szempontjából két lényeges kérdésre hívjam fel a figyelmet. Először is: egy történeti épületet, esetünkben e soproni lövert, egy építész vagy építőmester alkotásaként tart nyilván az utókor. A ma látható épület építészeti minősége is elsősorban az eredeti építész alkotói minőségének függvénye. E régi-új épület esetében azonban felmerül a kérdés, hogy mit is értékeljünk? Az újra eredeti pompájában láthatóvá vált löver építészeti megjelenését, az egykori eredeti alkotást, vagy azt az építészeti tettet, mely a hajdani funkcióit régen elvesztett lövert új tartalommal töltötte meg anélkül, hogy az eredeti alkotás bármit is veszített volna egykori megjelenéséből? Remélem, olvasóim is egyetértenek abban, hogy ez utóbbi értékelésünk tárgya.

Másodszor: el kell gondolkodnunk azon, hogyan húzható párhuzam az elismerő emléktábla névadó építésének, Winkler Oszkárnak a szellemisége és a soproni löver

* A jelen írás az emléktábla elhelyezésekor, 2008. szeptember 27-én elhangzott avatóbeszéd szerkesztett változata. (A szerk.)

megújulása között? Mennyire lesz érthető, hogy e tábla nem az eredeti alkotást méltatja, hanem annak a buzgalomnak szól az elismerés, amellyel a mai tulajdonos és az építész, a további szakértők és kivitelezők közreműködésével, a megújulást véghezvitte? Úgy gondolom, a helyreállítás építészeti minősége példászerűen követi Winkler Oszkár szellemi örökségét, mely szerint az építésznek fel kell vállalnia a saját korának létformáiból levezethető építészeti megoldásokat. Tudjuk, hogy Winkler Oszkár alkotásai a modern soproni építészeti első példái voltak.

1. kép. A Villa sor 22. felújított épülete. Fotó: Juhász Márton

És most térjünk vissza a Villa sor 22. számú épülethez és idézzünk fel Kubinszky Mihály professzor gondolatait: „A Villa sor építése építészeti és urbanisztikai tekintetben egyaránt az Alsólőver koncepciózus, nagyszabású bővítését jelentette. A Városligeti utat követő szakaszon, [...] az egykori agyagbánya pereme mögött, épült fel a mai napig szemgyönyörködtető villák sora. Összesen tizennégy épült, ezen kívül a sorukba illesztett Városligeti vendéglő. A város felőli lejtőre akkor még csak egyetlen ház épült. Mind a városra tekintettek és a nyaraló igényeit meghaladva az állandó lakás lehetőségét is biztosították. Az újonnan parcellázott löverek a régiekhez képest viszonylag szerény méretűek voltak: 21–24 méter szélesek, mélységük 92–102 méter. Az összes épületet – egy kivételével – 1893-ban kezdték építeni, az egész sor két év után készen állt. Ez a szabadon álló családi házas löver-építkezések történetében egyedülálló teljesítmény és esemény a polgárság fénykorára utal és a városfejlesztés-

nek szép példája maradt. [...] Nemzedékünk feladata ennek a páratlanul szép eredménynek lehető eredeti formában való megőrzése.¹

Sajnos, a Villa sor 22. számú ház múltjáról, alkotójáról ismereteink hiányosak. A levéltári kutatások ellentmondó eredményt mutatnak. Kubinszky Mihály professzor „A régi soproni löver” című könyvében a ház építtetőjeként Erhard Sydoniát nevezi meg.² Winkler Gábor professzor szakértői véleményében³ az eredeti tervek szerzőjeként Johann Schillert mint építőmestert (Baumaister) nevezi meg, azzal a megjegyzéssel, hogy az épület nem pontosan a tervek szerint épült fel. Józsa Dávid építész, a jelenlegi felújítás tervezője, levéltári kutatásai eredményeképpen megállapítja, hogy a ház eredeti tervei a Soproni Levéltárban nem kerültek elő, mivel azokat 1913-ban kivették a mappából, s azóta hollétük ismeretlen. Megjegyzi viszont, hogy a szomszédos házak helyszínrajzain feltüntetett adatokból feltehető, hogy az épület tulajdonosa és építője Boór Károly volt.⁴ A tulajdonosokra is vár tehát a feladat, hogy az immár a figyelem középpontjába került épület múltját egyértelműen tisztázzák.

Tény, hogy az épület a Villa soron nevezetessé vált 14 löver egyike, azokkal egy időben, 1893-ban épült, s hogy e villák szellemi azonosságot és határozott formai rokonságot is mutatnak. A villák ismert tervezői: Schármár János, Schiller János, Bernard Vencel és Boór Károly építőmesterek voltak.

A második világháborút követően a soproni Löver üdülő funkciója kiüresedett. Az épületek és a híres löveri kertek gazda és gondozó híján rohamos pusztulásnak indultak. Az épületek karbantartását az igények szűkülése, és az anyagi források hiánya máig is nehezíti. Évtizedek múltak el, míg a löverek sajátos építészeti arculata újra a figyelem középpontjába kerülhetett. Köszönhető ez azoknak a kutatásoknak is, amelyek elsősorban Kubinszky Mihály és Winkler Gábor építész professzorok nevéhez fűződnek. Az egyetemi kutatási programokon keresztül mára számos épület szakszerű felmérése, dokumentálása, publikációja készült el, majd pedig az egész, építészeti és táji egységet képviselő Villa sor helyi védelmet kapott. Szabadjon itt a civil szervezetek tevékenységére, elsősorban a Soproni Városszépítő Egyesület évtizedes munkálkodásának eredményeire emlékeztetni. S végül, de nem utolsó sorban üdvözlünk kell a Löverekben megjelenő, a régi építészeti értékeket felismerő, azokkal együtt élni képes új lakókat, akik nem kevés anyagi áldozatot vállalnak e nemes cél elérése érdekében.

Nézzük, mit is jelent az együttélés a múlt építészeti örökségével? Az építészeti karakter egy meghatározott korban és környezetben az ott élők életmódját tükrözi, fizikai és eszmei értelemben egyaránt. Amennyiben valamelyik összetevő megváltozik, szükségszerűen változik az építészeti karakter is. Védett tájegységeink építési szabályzatai az eredeti jellegzetességek átmentését igyekeznek biztosítani, s ebből számos ellentmondás, kényszerhelyzet és ellenállás születik. Vajon található-e maradéktalan megoldás? Közelítünk-e ehhez akkor, ha nem az építészeti vetületre, hanem az ott élők életmódjára koncentrálunk elsősorban? Hogyan segíthet a város, a szabályozás abban, hogy a száz évvel ezelőtti Löver építészeti karakterét kialakító soproniak és a

¹ Kubinszky Mihály: A régi soproni Löver. Egy löverlakó építész feljegyzései. Tatabánya, 2005., 131–132.

² Uo. 133.

³ Építési engedélyezési dokumentációhoz csatolt szakvélemény.

⁴ Uo. Tervezői műleírás.

ma itt élők életvitelét, szellemiségét közelítse egymáshoz? Arra kell törekedni, hogy az épített környezetben, tájban ne keletkezzen egyensúlyzavar, ne válják sem rommá, sem holt múzeummá, sem kényszerű ódon lakhellyé, hanem a továbbélést, az identitást és a jelen kihívásait is felvállaló, azokkal élni tudó soproniak egyik kiemelten értékes, példamutatóan hű és korszerű lakhelye lehessen.

2. kép. Az épületen elhelyezett emléktábla. Fotó: Juhász Márton

Valószínű, hogy ez nem a város, és nem a szabályozások feladata. Az emléktábla elhelyezésének ünnepe jó példája annak, hogy Sopronban megvan ez a szellemiség, megvan az a tulajdonosi identitás, megvannak az anyagi erők és azok a szakemberek, építészek, kutatók, kivitelezők és szakmákhoz értő mesterek, akik biztosíthatják, hogy az építészeti örökség műszakilag megújuljon, egészséges belső tartalommal egészüljön ki, amely méltó és használható keretet nyújt egy mai, modern életet élő család számára. Hogyan jellemezhetnénk néhány közelítő fogalommal ezt a mintegy 100 évet áthidaló szellemi azonosságot, a mely a Lővert újra életre keltheti? Mindenekelőtt a következő fogalmakat tartom igen fontosnak: Identitás, helyismeret, tenni akarás, szerénység, igényesség, racionalitás, bensőségesség, a természet és a szépség szeretete...

Végül engedjek meg, hogy név szerint is megemlítssem a résztvevőket, akik munkájából, szakértelméből, áldozatvállalásából a mű létrejöhett: az építető tulajdonosok: Lakatos Judit és Domonkos Szilárd; az építész tervezők: Józsa Dávid és Papp Zoltán; szakértői vélemény: Winkler Gábor; szerkezettervező: Sebestyén Tamás; gépészeti terv: Kadnár Béla; elektromos terv: Schlosser Kurt. Ki kell emelnünk a kivitelező partnerek együttműködési készségét az eredeti szerkezetek és technológiák megőrzésében, felkutatásában és alkalmazásában. Mindannyiuknak gratulálunk!

Sopron rendelkezik a közepes és nagy méretű (néhány száz – néhány ezer fős) nemzetközi tudományos kongresszusok megrendezéséhez szükséges feltételekkel. A meglévő termek alkalmasak, a tudományos rendezvények igényeihez igazodó rendszerbe állítását jelentő belvárosi konferencianegyed („*Sopron Downtown Convention District*”) meghirdetése esetén a magyar kutatási intézmények szívesen hoznának Sopronba 1–2–3 ezer fős nemzetközi kongresszusokat.

Sopronban a konferenciaturizmusnak már vannak hagyományai, de komoly nemzetközi konferenciaturizmus Sopronban csak akkor bontakozhat ki, ha a fejlesztések pontosan igazodnak a nemzetközi tudományos konferenciák elvárásaihoz. A dolgozat a Soproni Városi Kereskedelmi és Iparkamara 2008 júniusában megrendezett gazdaságfejlesztési konferenciájára készült. Az ott elhangzott szakvélemények szerint Sopron turisztikai mutatói hosszú évek óta véstesen romlanak. A soproni konferenciaturizmus valódi lehetőségeinek újratárgyalása ezért ma sokkal sürgetőbb, mint valaha is volt.

A tudományos konferenciák lényege

A konferencia szó az „egybegyűjtést”, „összehordást”, illetve átvitt értelemben „összehasonlítást”, „elemzést” jelentő latin „*confero*” szóból ered. A tudományos konferenciákon („*academic conference*”) a kutatók – sajátos szabályok szerint – ismertetik és megvitatják eredményeiket. A néhány tíz fős műhelykonferenciák mellett („*workshop*”-ok), ahol egyetlen szűk terület kérdéseit tárgyalják meg, az elmúlt évtizedekben a néhány száz fős szakterületi, sőt a több ezer fős átfogó rendezvények („*general assembly*”-k) rendszere is kialakult. Az Amerikai Geofizikai Unió (AGU) 2007. decemberi tudományos seregszemléjén például a résztvevők száma meghaladta a tizenötezeret. Az Európai Földtudományi Unió (EGU) legutóbbi éves konferenciáján, Bécsben a regisztrált résztvevők száma nyolcezer volt.

A kutatók (különösen az alapkutatókkal foglalkozók), ha tehetik, nagyon szívesen beterveznek éves programjukba egy-két nemzetközi tudományos konferenciát, mert az ilyen fórumokon mindig találkozhatnak szakmabeliekkel és a rokonterületek művelőivel. Lemérhetik otthoni előrehaladásukat, és új inspirációkat is kapnak.

A nagy konferenciák – sportanalógiával élve – első közelítésben atlétikai világversenyhez hasonlíthatnak, ahol például a rúdugróknak és a súlylökőknek nem sok közük van egymáshoz. (A plenáris összejövetelnek itt is, ott is jobbra csak protokolláris jelentősége van.) A lényeg az, hogy a tudományos rendezvényeken az egyidejű szekciókban tartott szóbeli előadások és az ún. poszter-előadások pontosan, menetrendszerűen peregjenek, és az egyik szekcióból percek alatt át lehessen érkezni bármelyik másikba.

Konferencia-szervezési szempontok

A konferencia-szervezők elhatározásának illeszkednie kell a kialakult rendszerbe: egy 1–2, esetleg 4 évente megrendezett rendezvény-sorozatba. Ad hoc szervezési ötletek-

nek – kivételes esetektől eltekintve – nincs helye. (A sportban sem érdemes alternatív Európa- vagy világbajnokságot kezdeményezni: a hivatalos bajnokságok rendezési jogát kell elnyerni.)

A konferencia-helyszínek kiválasztási szempontjai két csoportra oszthatók. Az anyagi-kényelmi jellegű szempontok a következők: a város könnyű elérhetősége, jó szálláslehetőségek (elegendő számú, széles skálájú: az egyetemi kollégiumi férőhelyektől a luxusszállodai szintig terjedő kínálat), kellemes éghajlat, turisztalátványosságok és tudományos érdekességek. Összességében a résztvevők számára az a legfontosabb szempont, hogy (a regisztrációs díjat, az utazási, szállás-, ellátási költségeket és egyéb programokat figyelembe véve) mennyire éri meg eljönni.

A szakmai szempontok közül kívánalom, hogy elfogadhatók legyenek a konferencia-jellemzők (azaz, hogy van-e elegendő számú és nagyságú – legalább mintegy 80–100 fős – előadóterem, vannak-e poszter-termek, milyen az internet-elérhetőség, stb.), a helyi szervezőbizottságnak legyen szakmai kompetenciája, és végül az is jó, ha a rendező országban vannak konferencia-támogatók. A konferenciák egymásutániságában természetesen figyelembe veszik a földrajzi kiegyensúlyozottságot, és időnként egyéb más szempontok is előtérbe kerülhetnek.

A közepes és nagy tudományos világkonferenciák a rendező ország számára jelentős anyagi haszonnal járnak. Ami a közvetlen bevételt illeti: a közvetlen konferenciaköltségeken (terembérek, konferenciaanyag, és hasonló) túlmenően (amit a részvételi díjak és az esetleges támogatások fedeznek), a rendező városban egy egyhetes rendezvény alatt minden résztvevő legalább 500 eurót költ (elsősorban a szállodákban és a vendéglátóhelyeken). Egy 1000 fős konferencia esetén ez az összeg mintegy félmillió euróra rúg. A nagyrendezvények közvetett haszna a város és környékének, a régióknak, az országnak a megismertetése, megszerettetése. (A rendező ország tudományos közösségének szakmai haszna sem elhanyagolható, bár ez a nagyközönség számára kevésbé érzékelhető.) A tudományos világkonferenciák résztvevőinek turisztikai szempontból közös jellemzője, hogy bár nem tartoznak a legköltekezőbb turisták közé (meglehetősen racionálisan, nagyjából a nyugat-európai átlagpolgár szintjén bánnak a rendelkezésükre álló összeggel), odahaza – a véleményformáló értelmiségként – igenis hatással vannak Magyarországot imáznak alakulására.

Konferenciaközpontok a világban

A kisebb, néhány száz fős rendezvények mellett jelentős számban rendeznek a világban 1–3–5 ezer fős, sőt 8–10 ezer fős nagy konferenciákat is. A legkisebb műhelykonferenciák infrastrukturális követelményei szerényebbek: akár egyetlen szállodában is elférnek. A nagyobbak megrendezéséhez azonban nagy létesítmények: konferenciaközpontok épültek. Sok ország felismerte a tudományos konferenciaturizmus jelentőségét. Magyarország sajnos nem tartozik ebbe a körbe: a Budapesti Kongresszusi Központ – mint ahogy Sopronban a Liszt Ferenc Konferencia- és Kulturális Központ – önmagában nem tudja kielégíteni a nagyobb tudományos konferenciák elvárásait, mert nincs elegendő számú és megfelelő méretű előadóterme. (Budapesten jobbra legfeljebb az egyetemi városnegyedekben lehetséges efféle rendezvényekben gondolkodni.)

Gazdagabb nyugat-európai városok 2–3 ezer főt befogadni képes, mindenféle konferenciák lebonyolítására alkalmas konferenciaközpontot is építettek, ilyen például Toulouse-ban a *Pierre Baudis Konferenciaközpont* (franciául: *Centre des Congrès*, angolul: *Convention Center*, a honlapja megtekinthető az alábbi címen: <http://www.centre-congres-toulouse.fr/english/english.html>). Hazánkban egyedül Debrecen tett említésre méltó lépéseket ezen a téren (<http://portal.debrecen.hu/turizmus/konferenciaturizmus>).

A soproni konferencianegyed ötlete

A közepes méretű világkonferenciák elnyerhetősége Sopron számára bizonyított tény: az MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézet geofizikusai 2005-ben elnyerték szakterületük négyévenként sorra kerülő világkongresszusának (az *IAGA 11th Scientific Assembly*) 2009-es rendezési jogát. 2009 augusztusában hatvan országából mintegy ezer fő érkezik városunkba. Egy hét alatt mintegy 600 szóbeli előadásra, és ugyanennyi poszter-előadásra kell felkészülni. Pályázatunkban eleve figyelembe vettük a Liszt Ferenc Konferencia- és Kulturális Központ körüli lehetséges előadótermeket (a Színházon és a Fesztőtermen kívül a pedagógus szakszervezeti művelődési házat, a NYME KTK Erzsébet utcai új termeit, a Pannonia Med-Hotelt, a Líceum és a Széchenyi dísztermeit, és legalább egy tucat más teremben is jártunk). Nem mellékes, hogy nagy területű kiállítótermekből (ún. „poszter-termekből”) is van elegendő a belvárosban: középiskolai tornatermek, KTK Aula, és hasonlók. Amikor 2006 szeptemberében az IAGA svéd főtítkára itt, a helyszínen aziránt érdeklődött tőlünk, hogy Sopronban milyen gyakran szerveznek efféle kongresszusokat, be kellett vallanunk, hogy világkonferencia szinten ez lesz az első. Ekkor született meg bennünk az ötlet, hogy felajánljuk a Városnak: vegye fel kínálatába, és hirdesse a kidolgozott rendszert, Soproni Belvárosi Konferencianegyed („*Sopron Downtown Convention District*”) néven. Ezt az ötletet az éppen akkor megválasztott Fodor Tamás polgármester is örömmel fogadta.

Sopron anélkül képes közepes méretű (1–2 ezer fős) tudományos konferenciák megrendezésére, hogy ehhez bármit is építenie kellene. Egy kis felújítás (sötétítő függöny, meszelés, néhány új mellékhelyiség kialakítása) mellett a technikai berendezések beszerzése, megfelelő informatikai hálózat kialakítása esetén már elmondhatnánk, hogy Sopron rendelkezik egy belvárosi konferencianegyeddal, amit méreteiben ésszerű határokig, minőségében pedig folyamatosan lehetne fejleszteni. 1–2 éven belül akár egy toulouse-i méretű „egy fedél alatti” konferenciaközpont minden lényegi funkcióját elvégezni képes konferencianegyed („*Sopron Downtown Convention District*”) alakulhatna ki Sopron történelmi belvárosában.

Az alapötlet értelmében a termek az év nagy részében szokásos rendeltetésüknek megfelelően üzemelnének, csak a konferencia idejére állnának össze rendszerré. Évente egy vagy két nagyrendezvény soproni megszervezése tartható reálisnak.

Érvek Sopron mellett

Sopron adottsága e szempontból Magyarországon a legkiválóbb: elérhető közelben van a világ egyik legjobb nemzetközi repülőtere, vendégfogadó kapacitása jelentős és

változatos (ma már elegendő számú olcsó kollégiumi szálláshellyel is rendelkezik), Sopron környékének természeti és kulturális értékei egyediek. (A mintegy 4–5 ezer fős szálláskapacitás természetesen ésszerű felső határt jelent az elvállalható konferenciák vonatkozásában.) A kutatók a nagyvárosokról mindig szívesen lemondanak egy megfelelő konferencia-infrastruktúrával rendelkező, emberi léptékű (Sopronnyi méretű) városért. Akik a világban sokfelé jártak tudományos konferencián, azok mind megerősíthetik, hogy Sopron lehetőségei e vonatkozásban ideálisak.

Teendők

Ha az elhatározás megszületett, azonnal hozzá kellene kezdeni az országos ismertetéshez, hiszen a komoly konferenciák helyszínét a megrendezés előtt már 3–4–5 évvel eldöntik (a 2009-es IAGA-konferenciáét például 2005-ben eldöntötték). Ahhoz, hogy 2009 után Sopron – mondjuk – 2012-ben újra rendezvényhelyszín lehessen, a város jövőbeni alkalmasságát már az idén tudomására kell hozni a potenciális szervezőknek: a hazai egyetemeknek, kutatócsoportoknak, a Magyar Tudományos Akadémiának (esetleg kérve az MTA vezetésének támogatását és védnökségét) és a legnagyobb konferenciaszervező cégeknek.

Egy részletes programismertetésben már összefoglaltuk az általunk javasolt műszaki teendőket. Az első lépésben véleményem szerint néhány terem rendbehozásával és egy informatikai hálózat kialakításával szükséges kezdeni. Nagyon fontos, hogy ami készül, az tapasztalt kutatók megkérdezésével készüljön, mert a kutatók tudják leginkább az ide érkező külföldiek szemével megítélni a fejlesztéseket. Egyetlen példa: a nemzetközi nagyrendezvényeken a munkanyelv olyannyira az angol, hogy drága tolmácsberendezésre nincs szükség, mert az angol nyelv ismerete a világban már elvárt követelmény lett. (Inkább a helyiek angol nyelvismeretének növelését kellene szorgalmazni.) 2007-ben – Simon István alpolgármester úr támogatásával – tanulmányutat szerveztünk soproni hivatalnokok számára a bécsi Austria Convention Centerbe, ahol a soproni delegáció egy épp ott folyó tudományos kongresszuson ismerkedhetett e műfaj részleteivel. Ott meg lehetett bizonyosodni afelől, hogy a turizmus eme nagy szeletéből akkor tud Sopron valamennyire részesedni, ha alkalmazkodik a tudományos konferenciák kifinomult elvárásaihoz.

Érdeemes ugyanakkor azt is szem előtt tartani, hogy minden konferencia egyedi, továbbá, hogy a konferencia vendéglátó oldalát – a mindenkori résztvevők kívánságának megfelelően – mindig az illetékes szervezőbizottság, és nem a konferencianegyed gazdája alakítja ki. Erről a részről tehát a konferencianegyed-projektnek – véleményem szerint – nem kell szólnia. Elég, ha a technikai berendezések (Internet, vetítők, klíma) észrevétlenül, azaz megbízhatóan működnek. Vannak, akik a luxust, vannak, akik a szerényebb körülményeket szeretik, és a helyi vállalkozók segítségével könnyen megoldható a résztvevők igény szerinti ellátása. A város persze tehet figyelmes gesztusokat, gondolva arra, hogy az ide érkezők a világ minden részébe elviszik jó (netán rossz) hírünket. Nagyon kifizetődő például a konferenciák idején kulturális és gasztronómiai rendezvényeket szervezni.

Ezt a városfejlesztési projektet is teljes politikai egyetértésben érdemes végigvinni. Egy 2007. januári, az MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézetben tartott megbeszé-

lésen különböző kötődésű soproni parlamenti képviselők egymás mellett ülve nyilvánították ki, hogy a konferencianegyed ügye megér egy „kis-kórháznyi” összefogást.

Sopron közgyűlése 2007. április 26-án elfogadta a konferencianegyed (épületek nagyfelújításával kiegészített) ötletét, de azóta nem értesültünk új fejleményről. Talán érdemes visszatérni az eredeti ötlethez, amely egyszerűen a rendelkezésre álló előadótermek időnkénti (szükség szerinti) rendszerbe állítását, a rendszerbe állíthatóság hirdetését jelentette.

Összefoglalás

Sopronban sokan tettek már a konferenciaturizmus meghonosításáért (2002–2006 között Walter Dezső polgármester is), és sokszor kialakult egy olyan látszat, hogy mindez már meg is megvalósult. A siker azonban – 2008 őszén – még igen nagy jóindulattal sem nevezhető átütőnek. Ez a dolgozat szemléletváltozást sürget: a tudományos konferenciák kifinomult elvárásaihoz való igazodás fontosságát és az eredeti ötlethez való visszatérést hangsúlyozza. Annak érdekében, hogy a 2009-es IAGA-konferencia ne csak egyszeri tudományos világrendezvény legyen a városban, a rendelkezésre álló előadótermek listáját és rendszerbe állíthatóságukat mielőbb meg kellene hirdetni.

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA | Kismesterségek vonzásában. A 80 éves Domonkos Ottó köszöntése¹

Ottó bácsit Sopronba kerülésem óta jól ismerem. Ő volt az, aki nyugdíjas múzeumigazgatóként, aktív kutatóként Környei Attilával együtt fontosnak tartotta, hogy minél előbb személyesen is megismerjem a „szomszédvár”, a múzeum valamennyi munkatársát és kutatási területüket. Gyakorlatilag azóta is napi kapcsolatban vagyunk. Először az MTA Kézművesipartörténeti Munkabizottságának szervezési feladataiba vont bele, az elmúlt években pedig a soproni várostörténeti monográfia sorozat előkészítése, szerkesztése kapcsán találkozunk heti rendszerességgel. A Soproni Szemle szerkesztése ugyancsak mindkettőnk szívügye. Az elmúlt 16 év sokféle változást hozott, köztük súlyos egészségügyi problémákat is. Ezeket nagy akaraterevével és fegyelmezettséggel mindig sikerült felülkerekednie. Ahogy a beszélgetésünk során mondta: „Amikor belekerültem egy-egy betegségbe, mindig tudtam, hogy valahogyan ki fogok majd menni belőle.” Nem változott azonban a szakma iránti elkötelezettsége, kitartó szorgalma, aktív közéleti jelenléte, amelynek célja mindig a jobbító szándék, a szűkebb és tágabb közösség érdekeinek védelme.

Kezdjük a családdal és a gyermekkorral. Olvastam valahol és beszélünk is róla, hogy felmenői több generáción keresztül tanítók, kántortanítók voltak.

Ez így van. A család történetére vonatkozó iratokat Franciaországba került, sajnos már meghalt idősebb bátyám családjának a kérésére szedtem össze. Ott talán még nagyobb divat a genealógia, mint nálunk. Könnyű dolgom volt, ugyanis apámnak mint tanítónak a zsidótörvények miatt több generációra visszamenően össze kellett gyűjtenie a származási papírokat. Mindkét ágon az 1830-as évekig tudtam visszamenni az időben. A család tagjai 4-5 generáción keresztül tanítók voltak, még nagyapám apósa, és a felmenői is. Dőrön tanított, Perepatics Jánosnak hívták. Apai nagyapám Soboron volt kántortanító (1. kép), de akadt a családban győri gimnáziumi tanár is.

Mikor született az édesapja?

1899-ben. Korán elárvult, nagyapjához került, aki Debrecenbe adta, a tanítók árvaházába. A piaristákhoz járaták, majd később visszakerült a Dunántúlra, Pápára. Ott végezte el a tanítóképzőt. Rövid katonáskodás után 1919-ben kapta meg a diplomáját és a kinevezését Nagyvázsonyba. Itt ismerkedett meg édesanyámmal, akit 1921-ben vett feleségül. Nagyobbik bátyám 1923-ban született. Anyai nagyapám két gyerekes özvegyként a közeli Márkóról hozott magának feleséget, aki még hat gyermeket szült neki. 15–16 holdon gazdálkodott, ebből kellett a nagy családot eltartania. Egy ideig bíró is

¹ Az interjú a 2008. április 28-án és 30-án folytatott beszélgetések alapján készült.

volt a faluban. Második felesége a kis Veronika születésébe halt bele. Őt szegényt a család táplálta, nevelgette, amíg a torokgyík el nem vitte két éves korában.

Anyám a kor falusi szokásainak megfelelően hat elemit végzett. Tanító férje mellett és később barátok segítségével olvasott, érdeklődő asszonnyá vált. Hatvanban már ő kérdezte ki gimnazista fiai leckéit apám helyett. A családi szájhagyomány szerint fiatal lányként majdnem Amerikába került. Legjobb barátja ugyanis, aki kivándorolt, pénz és útlevelet is küldött neki, de az apámmal való ismeretség közbeszólt, itthon maradt.

1. kép. Domonkos József nagyapám és családja. Sobor, 1905.

Ha jól tudom, Ottó bácsi már nem Nagyvázsonyban, hanem az Alföldön, Orgoványon született.

Igen. Apámat 1925 körül helyezték át. Ennek az egyik oka Trianon volt, el kellett helyezni a sok menekülő értelmiségit. A másik az a szokás, hogy a fiatalokat szétszórták a távol eső, kisebb helyekre, aztán ahogy felnőttek a gyerekek, továbbléphettek egy-egy városba, vagy annak a közelébe, ahol volt gimnázium, képző. Ez a tendencia a mi életünkben is érvényesült. A gimnáziumot már Hatvanban kezdtük, a Klebelsberg által építtetett jó tervezésű, modern épületben. Életem első 9 évét mindenesetre az Alföld közepén éltem le, aminek az emléke máig erősen bennem él. Szoktam emlegetni

a családnak az ottani élményeket, meg is mutattam nekik a falut a 60-as években, Gyulára menet. Mintha üvegharang alatt lennénk, az ég körben leért a látóhatár széléig. Lehetett élvezni a távoli zivatart, anélkül, hogy bennünket vert volna, a finom homokot, éjszakánként a csillagos eget. A varázsuk máig megmaradt. A homokban nagyon szerettünk mezítláb futkosni. Egy nagy veszélye volt, a királydinnye négyágú, csillag alakú tüskéje. Aki egy lábon kezdett ugrálni, arról tudtuk, hogy belelépett. Szép emlék a cserkészkedés is. Egyik nyáron szabadságra ment a plébánosunk. Egy fiatal káplánt küldtek helyette Hatvanból, aki farkaskölyök csapatot szervezett belőlünk. Kedvcsinálónak elsőként az indiánüvöltést tanultuk meg. Mesélt a cserkészletről, sokat énekeltünk, játszottunk. Itt, Orgoványban találkoztam a lelencyerekkel sorsával is. A szomszédban lakó özvegyasszony vett magához nyaranként két kislányt havi öt pengőért. Ez, meg a vitéz férje után járó kis kegydíj volt a létalapja.

Milyen volt egy falusi tanító családjának az élete akkoriban?

Szépen éltünk, de nem bővelkedtünk az anyagi javakban. A tanítói fizetésből nem volt könnyű a megélhetés. A ruhát-cipőt egymástól örököltük. Apám mezőgazdasági tanfolyamokra járt Jászberénybe, ahol selyemhernyó-tenyésztésre, gyümölcsstermesztésre tanították. Az ott szerzett ismereteket az ismétlő iskolában adta tovább. Emellett az iskolához egy holdas mintakert tartozott a gyakorlati ismeretek elsajátítására. Ennek a művelését is az apám irányította. Itt próbálták ki például, hogyan lehet a kukoricát feltöltés nélkül művelni. Akkoriban sok vita folyt erről. A faluban bőven volt eperfa, így a selyemhernyó-tenyésztésbe is belevágtunk. Kikeltettük a petéket, tőlünk kerültek tovább a falusiakhoz. Származott belőle egy kis jövedelem.

Néhány év után Orgoványban apám lett az iskola igazgatója, így beköltöztünk a tanterem melletti szolgálati lakásba. Az épület Petőfi korában állítólag kocsmá volt, azt bővítették ki, alakították át iskolává. A színhagyomány szerint az előszobánk volt a söntés, ahol a költő egy verset is írt. Köztudott, hogy a tanítók dolga volt akkoriban a „közművelődési” feladatok ellátása. Apám már Nagyvázszyban bekapcsolódott ebbe a munkába. Színdarabokat rendeztek, Orgoványból a téli vetített képes előadásokra emlékszem. Villany hiányában a szükséges fényt dinamóval állítottuk elő. Az első évben Gárdonyi Göre Gáborát vetítette édesapám. Sokan voltunk, nem csak gyerekek. Dőlt a nevetéstől mindenki, én is nagyon élveztem. A szöveget anyukám olvasta fel egy kis paraván mögött, a petróleumlámpa fényénél. A következő évben a Toldi került sorra. A képek 6 × 6-os üveglemezeken voltak, azokat kellett cserélni.

Hogyan és mikor kerültek el Hatvanba?

1937-ben, protekcióval. A 4. elemit már itt végeztem, utána pedig a gimnáziumot 1938-tól 1946-ig. A Vakok Intézete igazgatójának volt a faluban pár hold barackosa, meg egy nyári háza. A felesége művészettörténetet tanított a pedagógiai főiskolán. Rendszeresen lejártak, ismeretséget kínáltak a családnak. Ahol tudtak, segítettek. Mária néni látta, hogy eszes édesanyám. Irányította az olvasásban, könyveket kölcsönzött, Móriczot, Gárdonyit, Mikszáthot adott a kezébe. Példát mutattak az életmódban, lakberendezésben is. A hatásukra rendelték meg a szüleim az Új Idők Lexikonát, a 100 kötetes Jókai sorozatot, amit anyám végigolvasott. Mikor kétszer is műteni kellett, ők

helyezték el a Bethesda kórházban Budapesten, mivel reformátusok voltak. Ők jártak közben, hogy Hatvanba kerüljünk, mire a gyerekek elérik a gimnazista kort. Itt persze beosztott lett apám, nem volt szolgálati lakás. A már említett kispap a lakásszerzésben segített. 60 pengőért béreltünk egy házrész a káplán barátjunktól. Az új hely új élményeket kínált. Mellettünk volt a piac, ahol hatalmas kirakodó vásárokat rendeztek. Itt láttam kézzel való foghúzást, fogó nélkül.

Hogyan teltek a gimnazista évek? Kik voltak a kedves tanárai?

Gyorsan teltek az évek. A gimnáziumban kiváló tanári kar működött, amely magáénak érezte a népi írók mozgalmát. Ebben a szellemben folyt a regős-cserkész munka Horváth Lehel latin–olasz szakos tanárunk vezetésével. A benne való részvétel a későbbi pályaválasztásomat is befolyásolta. Az iskola vezetése fontosnak tartotta az oktatás magas színvonalának fenntartását. Ezt bizonyítja, hogy az 52 elsősből 38-an szereztünk érettségit és 22-en egyetemi diplomát. A történelmet Farkas László, a földrajzot Igácsi Béla kiváló módszereinek köszönhetően kedvenc tárgyként szerettem meg. A térképek, a vaktérképek rajzolását és használatát a publikációkban ma is szorgalmazom, javaslok a fiataloknak. Munkám során a térképeket magam is állandóan, máig alkalmazom. Az utolsó évekre már rányomta bélyegét a háború. Leventekiképzésre, légőgyeletbe jártunk. 1941-ben súlyosan megbetegedtem. Skarlátot kaptam, heteket töltöttem a járványkórházban.

Hogyan élték át a háborús időket? Édesapját gondolom nem hívták már be.

A II. világháborúban csak rövid ideig szolgált katonaként. Mi, a gyerekei azonban nem úsztuk meg, így, vagy úgy, mind a hármunkat elvittek. 1944 októberében bombázták a várost, ezért levágtuk a két disznót és a szüleim elhatározták, hogy az oroszok elől Nagyvázsonyba megyünk a rokonokhoz. Két fuvart terveztek, minket el is vitt apám, de a front gyors mozgása miatt már nem tudott visszamenni anyámért, aki így egyedül maradt Hatvanban. Az oroszok elfoglalták a házat, a bútorok felét eltűzelték, az élelmiszerkészletet felélték, ő pedig a szomszédban lakó idős házaspárhoz költözött. A nagyobbik bátyám Veszprémben, egy hadiüzemben dolgozott. Kivitték őket Németországba, ahol amerikai fogságba került. A kisebbik bátyámat egy csendőr rokonunk vitte magával Siófokra, hogy elkerülje a behívást, 1945 februárjában mégis bevonultatták Tapolcára. Karpaszományosként esett orosz fogságba a zalai olajmezőkön. Egészségügyi alakulatnál szolgált, és amikor látszott, hogy elkerülhetetlen a fogság, egy orvos tanácsára magához vett némi gyógyszert. Bajára került, onnan vitték a transzportokat Foksaniba. Az összeállításuk előtt mindig bevett egy kis hashajtót, így nem vitték el, hátramaradt a gyengélkedőn. Végül június körül elengedték. A hiányos táplálkozás miatt farkasvaksággal tért haza.

Engem 16 éves leventeként, nyilas kísérettel vittek el 1945 februárjában Nagyvázsonyból. Két hétig tartott az út vonattal Németországba. Német parancsnokság alatt, német repülőes egyenruhában dolgoztattak bennünket. Fegyvert szerencsére nem kapunk. Münchentől délre géppuskaállásokat, bunkereket, meg kifutót építettünk gyeptéglákból. Egy tornacsarnokban aludtunk, 800-an szorongtunk az emeletes ágyakon, ketten alul, ketten felül. Később erdőt irtottunk fent a hegyekben, egyik reggel arra

ébredtünk, hogy 60 cm-es hóban állnak a sátrak. Végül májusban eresztettek szélnek bennünket, ahogy közeledett a front. A falubeliek, ismerősök összetartottak. Szabályos alakzatban vonultunk az Inn partjáiig, komppal akartunk átkelni a túlsó partra és elindulni hazafelé. Ott fogtak el bennünket az amerikaiak, miután a komp a második fordulóra már nem ért vissza. A „vicces” a dologban az volt, hogy amikor a túlsó partról löni kezdtek bennünket, a legközelebbi fedezékbe ugorva kiderült, német és amerikai katonákkal osztoztunk rajta.

Az elfogást követően nem volt könnyű megmagyarázni, hogy a német egyenruha ellenére magyarok vagyunk. Szerencsére előkerült néhány kanadai magyar, akik segítettek helyzetünk elmagyarázásában, kaptunk tőlük egy kis csokoládét, élelmiszert. A táborban elsősorban a karpaszományos őrmesteri rangban lévő tanítók gondoskodtak rólunk, a tisztek nem foglalkoztak velünk. Szerencsénkre rövidesen falusi gazdákhöz helyeztek ki bennünket dolgozni, ahol egy asztalnál ettünk a családdal, nem éhezünk. Egy idő után elindultak a transzportok Magyarországra. Szeptember 20-án kerültünk sorra, két napig tartott az út.

2. kép. Domonkos Ottó érettségi előtti fényképe

Mi várta otthon?

Ami a legfontosabb, a család már együtt volt. A ház persze kifosztva, élelem semmi, de mindannyian éltünk. Alig ismertek rám otthon, 20 cm-t nőtem a távol töltött idő alatt. Az iskolában fél év lemaradásom volt, de megengedték, hogy decemberben magánvizsgát tegyek a 7. osztályos tananyagból. Közben jártam a nyolcadikba. Így a bátyámmal együtt érettségiztem a tanév végén (2. kép). Ez sem ment könnyen. Az érettségi díja nyolc kiló kukorica volt, fele a tanárok, fele az elnök járandósága. Édesapám bement az igazgatóhoz, aki a kollégára való tekintettel lemondott a tanároknak járó

résről. A fennmaradó kétszer 4 kilót kölcsönbe sikerült megszereznünk. Az érettségi tehát megvolt – egymás mellett ültünk az írásbelin –, de az egyetemről akkor szó sem lehetett. Alkalmi munkákat vállaltunk, főként fafűrészélést, krampácsolni jártunk a vasúthoz, ahol még számfejtetem is. Egy szezon a hatvani cukorgyárban húztam le.

Végül 1947-ben sikerült bekerülnöm a szocdem kollégiumba Budapesten. A volt Kilián laktanya épületében helyeztek el bennünket. Az ellátás nagyon puritán volt, negyvenen aludtunk egy szobában. UNRA csomagokon élünk, a szalmazsákokat is nekünk kellett beszerezniük. Egyszer Csepelre mentünk romeltakarításra. Ez két dolog miatt is emlékezetes maradt számomra. A munka fejében babgulyást kaptunk, és néhány vaságyat, amiből nekem is jutott.

Tanító-gyerekként első elképzelésem a történelem–földrajz szak volt. Felmerült az orvosi pálya gondolata is, de ott a tandíjon felül laboratóriumi és műszerhasználati díjat is kellett volna fizetni, ami számomra reménytelen dolog volt. A bölcsészkaron az első félévben a jó rendű érettségire fél tandíjas voltam, később a tanulmányi eredményeim alapján már nem fizettem. Végül néprajz–muzeológia szakon diplomáztam. A bátyám joga ment.

Hogyan választotta végül is a néprajzos–muzeológus pályát?

Ebben szerepe volt a véletlennek, a gyermekkorig visszamenő élményeknek, az egyetemi gyakorlatoknak is. Ebbe az irányba terelgetett atyai jó barátom, Némethy Endre, a Néprajzi Múzeum adattárának akkori vezetője. Vele még Hatvanban ismerkedtem meg, amikor az apósánál napszámosként dolgoztunk. 40–50 kaptár méhet vittünk teherautóval Kókára és vissza. Közben megismerkedtünk a csipések mellett a méhészet alapjaival is. Nagy hasznát vettem, amikor egyik első vizsgámon ebből a témából kollokváltam. Az ismeretségből Némethy Endrével életre szóló barátság lett, nagyon sokat köszönhetek neki. A másik szál a gyermekkori élmények. Az orgoványi farkascsapatról már esett szó. A gimnáziumban is jelentkeztem a cserkészcsapatba, ahol az ügyességi és egyéb gyakorlatok mellett jelentős szerepet kapott az éneklés. Egy év szorgalmas tanulás jutalmaként bentlakó regős táborba küldtek bennünket Eger mellé, ahol Rajeczky Benjámint, akkor még pásztói piarista volt az énektanárunk. Kedves dalaimat még ott tanultam. Béni bácsival később, egyetemistaként is találkoztam. Hatvanban, a Teleki uradalomban gyűjtött egy kanász asszonytól, és Némethy Endrének köszönhetően én is elkísérhettem. Az akkor már ritkaságszámba menő viaszhengeres fonográffal jött és rezzzenéstelen arccal jegyezte fel a leginkább vasorrú bábához hasonlító Mari néni trágár nótáit.

A pásztói emlékszobában én is jártam néhány évvel ezelőtt. Megmaradt bennem a hangulata. Egy ember személyiségéről mindig árulkodik a környezet, a tárgyak, amikkel körülveszi magát. Ott arra gondoltam, nagyon művelt, kiegyensúlyozott ember otthonát látom.

Víg kedélyű ember volt, erős baritonnal. Panaszkodni soha nem hallottam, pedig lett volna rá oka. Amikor a rendeket feloszlatták, sokáig nem volt állása. Egyetemistaként a Néprajzi Múzeum zenetárában szoktunk találkozni, ahol alkalmi megbízással Kodály

és Bartók viaszhengeres felvételeit jegyezte le. Így kereste a kenyerét. Később a Zeneudományi Intézethez került, idővel az igazgatója lett.

Visszatérve a néprajz iránti elkötelezettségre, a regős múlt, a tábor hangulata mélyen megmaradt bennem. A háború előtt két-három évig kijártunk falura előadásokat tartani, balladákat adtunk elő a már említett Horváth Lehel vezetésével. Előfordult, hogy a bicikli vázán vitt ki a 10 kilométerre lévő faluba és közben még a repertoárt is átismételtette velem. Zsúfolásig megteltek az iskolák termei, a hangulat az orgoványi vetítésekére emlékeztetett.

Nyolcadik gimnáziumban tanultunk egy kis néprajzot is. A kismesterségek egy részével pedig már gyerekként személyes ismeretségbe kerültem. Volt a rokonságban szabó, lakatos, a közelben kovácsműhely, ahova rendszeresen átjártunk. A méhészetet már említettem. A gyakorlóév során a múzeumi műhelyek, raktárak világával ismerkedtem meg. A lényeg, hogy a néprajz az évek során főszakká lépett elő. Ortutay Gyulához, Tálasi Istvánhoz jártam, utóbbihoz írtam a szakdolgozatomat is.

Úgy tudom, egyetemista korában súlyosan megbetegedett, hosszú időt töltött szanatóriumban.

Az első évet még rendesen befejeztem. Ősszel derült ki, hogy térdizületi tbc-m van. Kilenc hónapot töltöttem Mátraházán gipszben. Utána is sokáig mankóztam, két évig járógépet használtam, műtöttek. A betegség a sok gond és baj mellett arra jó volt, hogy megismertem néhány embert, akik emberséggel segítettek, mellém álltak ebben a nehéz helyzetben. Ilyen volt Ortutay Gyula is. Miniszterként is tanított, balladákat adott elő. Az Egyetem téri nagy előadóból kellett átérni az órájára a Puskin utcába. Járógéppel, félkezes bottal persze lassabban ment, mint a többieknek. A második késés után megszólított óra után, kérdezte, honnan jövök. Mondtam, nagyon sajnálom, Professzor úr, de nem tudok az Egyetem térről hamarabb ideérni. Ettől kezdve 10–15 perccel később kezdte az előadásait...

Nem kellett évet halasztania?

Szerencsére nem. A másodéves beiratkozáson még ott voltam, az aláírásokat a barátom gyűjtötte be helyettem. A második félév óráit is ügyesen felvetette az indexembe. Amikor visszajöttem, jelentkeztem a tanulmányi osztályon, ahol megengedték, hogy letegyem a 2. év végi alapvizsgákat. Az első félév vizsgáit elengedték. Közben jártam a harmadéves órákra, tehát hasonló volt a helyzet, mint amikor az érettségire kellett felkészülnöm. Negyedéven műtöttek. A gyakorló ötödévet a Néprajzi Múzeumban töltöttem le. 1952-ben végeztem, ahogy már említettem, néprajz–muzeológia szakon.

A lába a sok megpróbáltatás után nagyon szépen rendbejött.

1950-ben műtöttek, majdnem 60 éve. Igaz, minden évtizedben volt vele valami. 1962-től jöttek az érgyulladások, tíz év múlva kaptam az első mélyvénás trombóvizist. A betegségem tulajdonképpen beleszólt a további szakmai fejlődésembe is. A barátom, Némethy Bandi tanácsolta, jobb lenne, ha a kismesterségekkel foglalkoznék, mivel az állapotom miatt nem fogok tudni rendszeresen terepre kijárni. Így kezdtem még 1950 telén, járógéppel Szentendrén mézeskalácsosságot gyűjteni. 1951/1952 telén írtam a

szakdolgozatomat Tálasinál. Különleges ember volt, atyai jó barátomnak tarthattam később is. Szakdolgozati témának a magyar méhészeti irodalom néprajzi vonatkozásának a feldolgozását adta, pontosan azért, mert tudta, nem nagyon fogok terepre járni. Összességében nehéz időszak volt számomra az egyetemen töltött öt év. Minden időmet a tanulás és a betegség töltötte ki.

Hogyan került Sopronba?

A barátom akkor már a minisztériumi főosztályon dolgozott a néprajzi terület referenseként. Körülnézett, hol helyezkedhetnék el, ahol jelentős kisipari gyűjtemény van. Sopronban adott volt a jó anyag, a szubalpin levegő és Csatkai Endre személye, akiről azt mondta, igen jó, rendes ember (3. kép). Elővettem az Új Idők lexikonát, amit, mint később kiderült, Zádor Anna szerkesztett. Megnéztem, benne van-e. Amikor Bandi bácsi kérdezte, kitől hallottam róla, mondta, olvastam a szócikket a lexikonban. 1952. július 15-ével neveztek ki Sopronba, ahol addig még soha nem jártam. Augusztus 1-jén álltam munkába.

3. kép. „Komaságba” kerültem Csatkai Endrével és Stánitz Józseffel. Sopron, 1960. április 30.

Hányan dolgoznak akkor a múzeumban? Milyen feladatok várták Sopronban?

Nováki Gyula régésszel, akit még az egyetemről ismertem, hárman voltunk. Ő 1951-ben került ide és 1965-ben ment tovább a Mezőgazdasági Múzeumba. Bandi bácsi akkoriban teljes erővel a műemléki topográfián dolgozott. Erre kapta meg a kandidátusi címet. Garas Klára opponensként nem éppen kesztyűs kézzel bánt velem, de a munka jelentőségét ő sem vonhatta kétségbe. Próbáltuk mentesíteni a napi rutinfeladatokat

alól. Felajánlottuk, hogy havi váltásban átvállaljuk tőle a gazdasági adminisztrációt. Jellemző az akkori állapotokra, hogy a múzeumnak nem volt fényképezőgépe, írógépe is csak egy öreg Kappel, amin Bandi bácsi dolgozott. Később, a sakkbarátság révén sikerült magnót szerezni, meg egy nagy Continentalt, amin kartont is lehetett gépelni.

Nováki Gyula sokat ázott, az államosítással az illetékességi körünk az egész egykori Sopron megyére kiterjedt. Az emeleti néprajzi szobákat részben raktárakká kellett alakítanunk, a régészeti anyag a padláson zsúfolódott. A szomszédos épületbe restaurátorműhely került. Az 50-es évek közepén sikerült megszerezni a Lábasházat. Ablaka, ajtaja sem volt. A falakat a tégláig leverték, a homlokzatot egy méterrel megemeltette Füredi Oszkár 1959-ben, hogy eltakarja a mögötte álló házak tűzfalait. A kisipari gyűjtemény került ide, 1956 áprilisában nyitottuk meg „A soproni vasipar története” című állandó kiállítással. A városban folyó műemléki rekonstrukciós program kapcsán nyílt lehetőség a Fabricius-ház megszerzésére, a felújítás során már figyelembe vették, hogy a múzeum régészeti gyűjteménye fog idekerülni. Az iparos embelekkel én mindig könnyen megértettem magamat, ennek a sorozatos felújítások, átalakítások során jó hasznát vettük. Lassan a létszám is gyarapodott. A fotóműhelyt 1958-ban alakítottuk ki, Dóri bácsit² restaurátorként foglalkoztattuk. Sokat repróztunk a levéltárban, külföldön én magam is, elsősorban Pozsonyban és a Felvidéken.

Bandi bácsi nagy hangsúlyt fektetett az iskolákkal való jó kapcsolattartásra. Tanulmányi versenyeket rendezett, több alkalommal tartott továbbképzést a tanároknak. Sok közülük az egyes tanórákhoz kapcsolódva, célirányosan hozta a gyerekeket, kérve, hogy előtte hétvégén a családdal is jöjjenek el. Ezt a metódust később, Környei Attilával is folytattuk, akiben volt tanári véna. Bekértük a tanmeneteket, aminek alapján ajánló irodalmat állított össze. 10 tablót készítettünk a várostörténet korszakairól, amiket albumba fotóztunk, és ezekből küldtünk az iskoláknak. A határzár megszűnésével a turisták is megjelentek. Az éves látogatószám 1960 körül elérte a 20.000 főt.

Hogyan állt fel az akkori múzeumi szervezet? Gondolom, a levéltárhoz hasonlóan minisztériumi irányítás alá tartoztak.

Így van. Az 1950-es államosítást követően a minisztérium múzeumi főosztálya alá tartoztunk szakmai és gazdasági szempontból egyaránt. Velük Némethy Endre és a sakkbarátság révén mindig jó volt a kapcsolat, amit kértem, előbb-utóbb megkaptam. 1962-ben kerültünk tanácsi irányítás alá, ami sok tekintetben megnehezítette a dolgunkat. A szakmai irányítás továbbra is a minisztérium felügyelete alá tartozott, ahogy ma is. Gazdasági szempontból azonban a megyei szervezetbe osztottak bennünket, megszüntették az önálló számlaszámot. Az éves költségvetésben rovatonként elkülönítettek ugyan bennünket, a mindennapok során azonban akadtak nehézségek. Győr a tűzhöz közelebb lévén egy kicsivel mindig többet akart magának kicsikarni. Akkoriban készült az új állandó kiállítás, 800 m²-t kellett felújítani, központi fűtést szerelni. Utóbbihoz a minisztériumtól sikerült céltámogatást szerezni.

---

² Adorján Attilát

Az új kiállítást már igazgatóként rendezte Ottó bácsi, ha jól tudom.

Igen. Csataki Bandi bácsi nyugdíjba készült, Nováki Gyulának nem voltak vezetői ambíciói, így én lettem a Bandi bácsi és a minisztérium által is támogatott utódjelölt. Ez persze nem ment olyan könnyen. Győrben éppen a „visszabeszéléseim”, a gazdasági csatározások miatt nem kedveltek. Végül ideiglenesen, egy évre bíztak meg 1963-ban azzal, hogy akkor válik véglegessé a kinevezés, ha addig nem nyilatkozik ellenkező értelműen a főhatóság. A teljesen kész szolgálati lakásba sem engedtek hosszú hónapokig beköltözni, a beteg gyerekekkel egy vizes albérletben kellett laknunk.

Visszatérve az új kiállításra, 1964-ben bontottuk le a régit. A barokk-rokokó tapétákat fehér fal váltotta fel, a vitrineket újra cseréltük. A forgatókönyvbe már az egyetemről frissen kikerült Környei Attila is bedolgozott. Gimnazistaként a líceumba járt, ő is egyike volt Bandi bácsi „csiszoltjainak”. Kicsit tartottam attól, hogy elődömnök rosszul esik a régi kiállítás lebontása, ezért őt kértük fel az új forgatókönyvének lektorálására.

Sajnos, személyesen nem ismertem, de a munkái, a róla hallottak, illetve a levelei alapján, amiket a Soproni Szemle újraindulásának 50. évfordulója kapcsán írott cikkekhez néztem át, a kiváló tudós rendkívül nyitott, színes egyéniség volt, igazi politikusstör, hatalmas munkabírással, széles érdeklődési körrel.

Ez így van. Darufalván született, az apja orvos volt, aki a GYSEV-nél is dolgozott. Az ő nevéhez fűződik a „zöldkereszt”, a csecsemőgondozás soproni bázisának kialakítása. Bandi bácsi művészettörténészként végzett az egyetemen. Azt biztosan tudja, hogy 1926-tól 1938-ig ő volt a Wolf Gyűjtemény gondozója, gyarapítója Kismartonban, amiből végül is kinőtt a Burgenlandi Tartományi Múzeum és a Könyvtár. Az Anschluss előtti este jött át a határon. Utána szabadúszóként dolgozott. Rengeteg újságcikket írt, útikönyvet, bibliográfiát készített. Amikor be kellett költöznie a gettóba, többen szövetkeztek a megmentésére: Tárczy-Hornoch Antal, Vendel Miklós, Házi Jenő, aki később a házassági tanúja is lett. A katolikus temetőbe rendelték ki utat söpörni, így legálisan lehetett viszonylag védett helyen. A munkaszolgálatot végül nem tudta elkerülni, ottani „élményeit” a Soproni Szemle közölte.

Később, múzeumigazgatóként bejárt a Líceumba, iskolatörténeti kiállítást rendezett, múzeumbaráti kört tartott, ahova egyetemisták, többnyire volt licisták is jártak. Ebből a körből kerültek ki a „csiszoltak”. Közéjük tartozott Csapody István, Verő József, Ádám Antal, Wallner Ákos. Hetente egy délután zenehallgatásra várta őket az otthonában. A mikrobarázdás lemezek meghallgatása előtt rövid ismertetőt tartott a hallgatózó műről, a zeneszerzőről. Ambicionálta, hogy hangversenyekre járjak, amelyekre előző nap, vagy hétfőig felkészített: beszélt az előadott művekről, zongorán részleteket játszott belőlük.

Diavetítéssel, városi sétával összekötött művészettörténeti kurzusokat tartott. Rendkívül szívesen csinálta ezeket a dolgokat. Kirándulásokat szervezett, még a háború előtt, például Olaszországba. Egy ilyen kiránduláson ismerte meg későbbi feleségét, Sattinger Erzsébetet, Bözsi nénit, aki a GYSEV-nél dolgozott adminisztrátorként. A háború után házasodtak össze, gyermekük már nem született.

Hogyan élte át Ottó bácsi az 1956-os soproni történeket?

Az egyetemre szocdem kollégistaként kerültem, 1948–50 között népi kollégista voltam. Fiatal értelmiségiként azonban nekem is szembesülnöm kellett a visszasságokkal, a gyűjtőutak során (4. kép) megtapasztaltam a falu problémáit, az „aktatás” emberekkel szembeni ellenérzéseket. Sopronban tovább rontotta a helyzetet a város 1945 óta tartó folyamatos megaláztatása, a tanácsrendszer bevezetését követően a megyeszékhelyi rang elvesztése, a teljes alárendeltség Győrrel szemben. Erről beszéltem 2006. október 24-én, a Nemzeti Tanács emléktáblájának leleplezése alkalmával mondott beszédemben. A levéltárban gyakornoki idejét töltő Kecskeméti Károllyal együtt³ – akinek az édesapját Bandi bácsi jól ismerte – sokat füstöltünk. Azt is érezni lehetett, hogyan változnak, mozdulnak a dolgok, itt, Sopronban. Fellángolt a Győr–Sopron vita, újraindult a Szemle, Peéry megírta iránymutató cikkét a Csillagba, viták folytak a METESZ-ben, a TIT Klubban, beindult a 100 éves munkaközösség. Részletesen írtam erről „A Soproni Szemle ötven éve” című cikksorozat első részében.⁴ A forradalom kitörése mégis váratlanul ért bennünket. Takáts Endrével, a levéltár vezetőjével, a Nemzeti Tanács vezetőjével jó barátságban voltam, a forradalom idején azonban alig láttam, nagyon elfoglalt volt. Azt is tudom, hogy egészen januárig félig-meddig hivatalban maradt. 1957 elején aztán megérkeztek Győrből a rendcsinálók, az exponált embereket begyűjtötték. Bandi bácsi többeknek üzent március 15. előtt, hogy tűnjenek el otthonról. Ő maga engem kért meg, nem tölthetné-e nálam az éjszakát.

4. kép. Kötelés műhely filmzése K. Kovács Lászlóval. Keszthely, 1953.

³ Kecskeméti Károly történész–levéltáros fél éves gyakornoki idejét töltötte Sopronban 1955–56-ban. A forradalmat követően elhagyta az országot, Franciaországba került. Hosszú ideig a legrangosabb levéltáros szervezet, a Nemzetközi Levéltári Tanács (ICA) vezető tiszviselője, majd 1992–1999 között főtitkára.

⁴ Domonkos Ottó: A Soproni Szemle ötven éve I. A folyóirat újraindítása 1955-ben, SSz. 59. (2005.) 3-26

Ottó bácsi igazgatósága alatt jelentősen megnőtt a kiállítóhelyek és a kiállítások száma, munkatársaival együtt tudatosan törekedett a megélnkülő turizmus lehetőségeinek kihasználására.

Nagy hangsúlyt fektettünk az életmód-kutatásra és alapkoncepció volt, hogy a város különböző társadalmi rétegeinek az életét lehetőleg a helyszínen kell bemutatni. Így nyitottuk meg 1968-ban az ország első Patikamúzeumát és a brennbergi Bányász Múzeumot, amit Környei Attila hozott tető alá. Lakás-kiürítési gondok voltak, ezeket végül sikerült megoldani. A berendezéshez özvegyasszonyokat keresett fel, végül az örökösöktől sikerült egy komplett lakásberendezést megvenni. A következő nagy át-törés 1973–77 között volt, amikor sokéves előkészületek után sikerült megnyitni a Tűztornyot, a Pékmúzeumot, a Fabricius-ház lakáskiállításait, az új régészeti kiállítást, az Új utcai Ó-zsinagógát és a megújult Lábasházat, amely az országos érembiennálék helyszíne is lett. A polgári lakások berendezése már Askercz Éva nevéhez fűződik. Akkoriban két-három évig ezek berendezésére fordítottuk a műtárgyvásárlási hitelkeretet. Ennek a munkának mintegy az előkészületeként bíztam meg Tirnitz Józsefet a levéltárban a hagyatéki leltárak felkutatásával és átírásával. A Pékmúzeum épületét 60.000 forintért vette meg a város, a teljes körű felújítás az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) segítségével történt. Igazgatója, Mendele Ferenc támogatta a helyszínen való megtartást. A fertőszéplaki házakat is a műemlékesek állították helyre, a múzeum „csak” a vitrineket és a kiállítást adta. A felelős Kücsán József volt. A hollókői minta követése volt a koncepció. Az átadásra 1982-ben került sor. A szakmai siker óriási volt.

A felújításoknál nagy nyereség volt Dávid Ferenc, aki 1960 körül került Sopronba Tóth Sándorral együtt. Óriási szerencséje a városnak és a múzeumnak, hogy ők itt voltak. Feri jó barátságban volt Sedlmayr Jánossal, aki az OMF tervosztályát vezette, és Entz Gézával. Az ő közös munkálkodásuknak köszönhetően újultak meg a belváros házai. A belvárosi rekonstrukciós helyreállításokért kapta meg Sopron 1975-ben az Európai Műemléki Aranyérmét. A Storno-házat a vásárlás és a teljes felújítás után 1987-ben nyitottuk meg. Végül 800 m²-en 1989 szeptemberében adtuk át a Deák téri anyaházban az új néprajzi kiállítást Kézművesség–népművészet címmel, amit teljes egészében házilagos kivitelezésben oldottunk meg (5. kép). Olyan sűrű volt éveken át a munka, hogy szinte nem is volt időnk a siker kiélvezésére, a szakmai örömrre, a pi-henésre.

Ottó bácsi életművének egyik fele tehát a múzeum fejlesztéséhez kapcsolódik. Az igazgatósága alatti években a nehézségek ellenére soha nem látott fejlődés, terjeszke-dés történt az intézmény életében. A látogatószám folyamatosan emelkedett. A 125 éves Soproni Múzeum című kiadványban olvastam Környei Attila tollából, hogy 1968-ban csaknem 58.937, míg 1987-ben 475.898 fő látogatta a múzeum kiállításait. Ezek a számok, különösen az utóbbi akkor is szinte hihetetlen számomra, ha tudom, hogy „benne van” a Várostorony, a Storno-ház újbóli megnyitása, és ekkor indultak el a leg-többben Sopronon keresztül, itt megszállva Ausztria és Bécs megismerésére. Ugyan-ilyen fontosnak gondolom azonban Ottó bácsi tudományszervezői és kutatói mun-

kásságát. Szinte hihetetlen, hogy a hivatali teendőik, az általam is jól ismert „problémamegoldói” feladatkör mellett ezekre maradt ideje.

5. kép. Kézművesség – Népművészet kiállításunk tőzsgárdája a megnyitó után.

Jobbról balra: Kücsán József, Gabrieli Gabriella, Nemes András, Domonkos Ottó és felesége, Kiss János, Környei Attiláné, Környei Attila, Tóth Imre, Hidasi Zsolt, Adorján Attila felvétele, 1989. szept. 22.

Valóban, időm jelentős részét töltöttem tudományszervezéssel, amit nagyon fontosnak tartok. A céhkataszter, a limitáció(árszabás)-kataszter, a kézműves bibliográfia, ezek alapdolgozok. Az előbbit Nagybakay Péterrel és Éri Istvánnal csináltuk. Éri volt a főnök, rám jutott a hajcsár hálátlan szerepe. A limitációknál Kiss Mária segített sokat. A munka kapcsán felmértük a múzeumokban, levéltárakban lévő gyűjteményeket, forrásokat. Rengeteg emberrel kerültem kapcsolatba. Sokat dolgoztam a VEAB Kézművesipar-történelmi bizottságában. Jól sikerült, sok szakembert mozgósító konferenciáink voltak, az elhangzott előadásokat megjelentettük. A fent említetteknek is köszönhető, hogy kutatóhelyé minősítették bennünket nyolc muzeológussal, ami nagy megbecsülés volt. Az országban összesen nyolc múzeum kapta meg ezt a minősítést. A soproni munkákkal párhuzamosan néprajzi gyűjtéseim során több vidéki múzeum anyagát is gyarapítottam kézműves műhelyek vásárlásával.⁵ Segítettem a pápai Kékkfestő Múzeum létrehozását 1962-ben, 1963–67 között másodállásban dolgoztam ott a Textilkutató Intézet megbízásából. Faller Jenő váratlan halála után 1967–1977 között vezettem a Központi Bányászati Múzeumot, ugyancsak másodállásban. A pápaiakkal azóta is folyamatos a tanácsadói kapcsolat. Az ő kiadásukban jelent meg az 1981-ben kiadott „A magyarországi kékkfestés” című kötetem angol változata 2007-ben.

⁵ Szentendre, 1953: mézeskalács-gertyaöntő, Szarvas, 1954: pokrócszövő-tarisznyaszövő, Békéscsaba, 1955: kékkfestő, Tata, 1954: esztergályos, Keszthely, 1954: kötelek, Pécs, 1965: kékkfestő, Győr, 1956: lakatos, ötvös, Esztergom, 1955: kékkfestő, stb.

Ami a kutatásokat illeti, volt idő, amikor ezek háttérbe szorultak. A saját céduláimat évtizedekre is félreraktam. Amikor jött a betegség, akkor döbbsentem rá, mennyi mindennel adós vagyok még.

Mikor szerezte meg a kandidátusi fokozatot?

1981-ben. A kisdoktorimat (1961) a nyugat-magyarországi kékfestésből írtam, a kandidátusi, ennek a témának a kiterjesztése, az országos monográfia. Sokat kutattam Pozsonyban, a Felvidéken és a Bécsi Városi Levéltárban. Az anyacéhe sok céhnek Bécsben volt, később Pozsonyban, Kassán, vagy Lőcsén.

Hogyan sikerült akkoriban külföldre kijutni?

Ausztriába kétszer is hivatalosan, minisztériumi kiküldetésben. Csehországba a Textilkutató Intézet révén kerültem ki. Az akkori NDK-ban Chemnitzben, Drezdában, Erfurtban, Lipcsében és Berlinben dolgozhattam. Nagy segítségemre volt Chemnitzben Helmut Bräuer levéltárigazgató a kitűnő kapcsolataival.

Hol tanult meg ilyen jól németül?

A gimnáziumban kezdtem, még a gótbetűs írással, a háború alatt is ragadt rám. Aztán az ember fokozatosan beletanult. Részt vettem külföldi konferenciákon Csehországban, Münchenben, Bécsben. Folyamatos munkakapcsolat alakult ki az ottani kollégákkal, 1973-tól a burgenlandi múzeummal is. 1976-ban vittük ki az első, mézeskalácsos kiállítást karácsony előtt, aminek nagyon jó visszhangja volt. Közös katalógust jelentettünk meg. Aztán következett a győriekkel közösen rendezett kézműves kiállítás Kismartonban (1987), majd a schlainingi (szalónaki) várban az 1900 körüli népelet bemutatása. Ezeknek köszönhetően kaptuk meg a 80-as évek közepén a burgenlandi nagy érdemérmét Dávid Lajossal, aki a megyei igazgató volt Győrben. A közös munka kapcsán jó barátságba kerültem Wolfgang Gürtlerrel, akivel máig rendszeres kapcsolatban vagyunk. Engem az Osztrák Néprajzi Társaság választott levelező tagnak 1987-ben, őt a magyar.

A nagydoktori védésére már én is emlékszem, 1991 körül volt. A disszertáció anyaga a Magyar Néprajz III. kötetében került publikálásra.

Igen, tíz szerzőtárrsal készült el a több, mint 800 oldalas kötet.⁶ Nagy eredmény volt, hogy a Magyar Néprajz sorozaton belül a kézművesség önálló kötetet kapott. Ebbe annál inkább belementek a szerkesztők, mert más kötetek elmaradtak, lassabban álltak össze, ez meg ment. Előbb is jelent meg, mint a II. kötet. Három éves megfeszített munkát jelentett az elkészítése, hetente jártam Pestre a megbeszélésekre. A szerkesztés során vetődött fel, hogy – mivel jelentős új eredményeket hoz, ami az elfogadás feltétele – csináljam meg az általam elkészített részt nagydoktorinak. Balassa Iván volt az, aki rendszeresen „piszkált”, adjam be. Akkoriban készült a Deák téri kézműves kiállítás is, tehát minden téren nyakig ültem ebben a témában. A disszertációt már 1989-ben leadtam, de elkeverték, úgy kellett megkerestetni. Az Akadémia akkor alakult át, emiatt elég nagy volt a kavarodás. A címe „A kézművesség szerepe a falu

⁶ Magyar Néprajz III. Kézművesség. Főszerk.: Domonkos Ottó, Bp., 1991 820.

anyagi kultúrájának alakításában”.⁷ 30 mesterségre vonatkozó anyagot gyűjtöttem össze benne. Azt gondolom, előnyére vált a sok térkép a vándorutakról, a külföldi kapcsolatokról. Magukért beszélnek. A térképeket – ahogy már említettem – gyerekkorom óta szerettem, az egyetlenem földrajzsként indultam, így kézenfekvő volt, hogy felhasználom őket.

6. kép. A Sopron Város Díszpolgára oklevél átvétele. Sopron, 2003. december 13. Jobbról balra: Walter Dezső polgármester, Hruby József alpolgármester és Domonkos Ottó a Városháza dísztermében.

A disszertációt követően 4–5 kötetnyi anyagom maradt, amiket addig még nem dolgoztak fel monografikus igényvel. Mindenképpen meg szerettem volna csinálni őket, ezért is mentem nyugdíjba a korhatár betöltését követően, bár a kandidátusi miatt legalább öt évig maradhattam volna. Ráadásul 1991-ben kiderült, leukémiám van, nem lehetett tudni, mennyi időm marad a terveim megvalósítására. Attila felajánlotta, nyugdíjas tanácsadóként otthon dolgozhatok. A jelentéseket a munka haladásáról leadtam és feszített tempóban dolgoztam, különösen az első években, amikor még nem lehetett tudni a betegségem kimenetelét. Időközben felvettem egy ritmust, fejlődtek a számítógép adta lehetőségek, kétevente az asztalra tudtam tenni egy-egy kötetet. Én magam sajnós megmaradtam az írógépnél, de a kollégák, különösen Szigethi Béla, Dominek Gyöngyi sokat segítettek. A munka pedig a gyógyulásban segített.⁸

⁷ 290 p. + 54 térkép

⁸ Magyarország kézműves-ipartörténetének válogatott bibliográfiája Bp., 1992. 462. (5600 címszó), Kézművesség–népművészet kiállítási katalógus Sopron, 1994. A Soproni Szemle különszáma 96 p., A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630–1838. Bp., 1997. 356., A magyarországi céhes takácsok mintakönyvei Sopron, 1998. 534., Mészeti irodalmunk néprajza Sopron, 2000., 96., A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV.–XIX. században Bp., 2002., 320. + 46 térkép, Indigo design in Hungary Pápa, 2007., 400., A teljes bibliográfiát lásd: Méri Edina: Domonkos Ottó tudományos munkássága 1952–2008. MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottsága: Kutatási életművek 4. Budapest–Veszprém 2008.

Ottó bácsi a város egyetlen bölcsész akadémiai doktora, sokáig dolgozott a Veszprémi Akadémiai Bizottság kézművesipar-történeti szekciójban. 70 évesen kollégái kötetben köszöntötték, a város díszpolgára. Mindent elért, amit ebben a szakmában elérhetett. Milyen terveken dolgozik most?

A nagy feladatokat, amiket magam elé tűztem, elvégeztem. Sok szakmai kitüntetésben részesültem. Sopron városa Lackner-emlékéremmel, Pro Urbe Sopron díjjal és díszpolgársággal tisztelt meg (6. kép). A meglévő gyűjtéseim, jegyzeteim alapján apróságokat írogatok, többek között a Soproni Szemlébe. Emellett disszertációkat bírálok, a Soproni Tudós Társaság Társadalomtudományi Szekcióját vezetem. A hajtóerőt, ami még működik bennem, erre, és a Sopron monográfia ügyének előremozdítására szeretném fordítani.

Ehhez szeretnék sok erőt és jó egészséget kívánni. Köszönöm szépen a beszélgetést!

SZÁLA ERZSÉBET

Sümeghy József

(1920. június 2.–2007. március 5.)

Sümeghy József evangélikus lelkész Rábcakapin, a Rábaközben látta meg a napvilágot, ám – édesapja révén – a kemenesaljai táj is az otthonát jelentette. Szülei Sümeghy József és Molnár Ilona voltak. Tanulmányait a rajkai evangélikus elemi iskolában kezdte (1923–1929), majd a Tokod-altárói Társulati népiskolában folytatta (1929–31).¹ 1931-től 1933-ig a budapesti fasori evangélikus gimnázium tanulója volt, majd a soproni evangélikus líceumban folytatta tanulmányait a III. osztálytól. Osztályfőnökei, Dr. Róth János, majd az V.–VIII. osztályban Dr. Bácskai János voltak.² Súlyos diákkori betegsége ellenére jól tanult, legfeljebb a mennyiségtan okozott számára gondot, eredményezett gyengébb osztályzatot.

Erősségei közé tartozott a vallástan és a történelem. Az 1936/37-es tanévben a hallgatók történelmi pályázatán első díjat nyert „II. Rákóczi Ferenc külpolitikája” című dolgozatával. Az Ifjúsági Magyar Társaság ez évi szavalóversenyén is első helyezést ért el. Már diákkorában szenvedélyesen művelte a gyorsírást: országos versenyeken nyert okleveleket és könyvet. Az 1937/38-as tanévben a Gyorsírókör titkára is volt. 1939. júniusában jó rendű érettségit tett a Kapi Béla püspök elnökletével vezetett vizsgabizottság előtt.³

¹ Lelkészi törzslap. Sümeghy József hagyatéka a család tulajdonában.

² Fő-Névkönyv 1933–34 év. Berzsényi Dániel Gimnázium (Líceum) könyvtára (a továbbiakban: BDGL). A Dunántúli ág. hitv. ev. Egyházkerület Soproni Líceumának értesítője az 1933/34. évről. Sopron, 1934.

³ Uo. 1935/36, 1936/37, 1937/38, 1939/39. évekről. Sopron, 1936, 1937, 1938, 1939.

Líceumi osztálytársa, Rauwarter (Csulak) Ervin így emlékezik barátjára: „Tüskének, Tüsinék hívtuk Sümeghy Józsefet, ma már nem tudom miért. Kezdetben Jóska-t a történelem érdekelte [...] majd ötödikben görögös lett. Ez egyértelműen a papi pályára utalt. Játékos kedvű, rendkívül szerényen viselkedő, mindenkire kedves, barátságos fiú volt, s komolysága ellenére nyoma sem volt benne a magába süllyedt, inkább csak magának élő fiatalembernek. Mozgékony volt, szeretett sportolni, egyszerűen minden porcikájával a földön élt. [...] Jóska a Magyar Társaságban is nagyon aktív volt, a vezetőségnek tagja, és ez azért alakulhatott így, mert aktívan dolgozott, minden alkalommal gondos dolgozattal vett részt az év végi versenyeken. Pontosan emlékszem, milyen alaposan foglalkozott az erdélyi magyar irodalommal, és éppen ebben a kérdésben, főleg a nyolcadik osztályban, nagyszerűen megértettük egymást.”⁴

A sokoldalú érdeklődésű és erős hittel bíró, evangélikus családból származó Sümeghy József tanulmányait a Soproni Evangélikus Hittudományi Karon folytatta 1939 és 1943 között, s szigorlati bizonyítványát kitüntetéssel szerezte meg 1943. június 10-én. Visszaemlékezésében kiemelte, hogy felejthetetlen emlékei közé tartoznak az ifjúsági kör mozgalmaiban való részvétel esztendei. Ifjúsági kör elnökeként találkozhatott Németh Lászlóval, Karácsony Sándorral, Móricz Zsigmonddal és Reményik Sándorral is, aki 1943 tavaszán szállt meg a teológián.⁵

Háborús időkben kezdte meg lelkészi pályáját. 1943. július 25-én szentelte pappá Kapi Béla püspök az enyingi gyülekezetben. Siófokon lakva 1943. július 18. és november 30. között megismerhette a Balaton-parti missziói szolgálat minden nehézségét.⁶ 1943. december 1-jétől már a Soproni Líceumi Diákotthon nevelőlelkésze. Ezt a szolgálatát 1944. május 31-én be kellett fejeznie, mert az intézményt a háborús események miatt bezárták. 1944 júniusától októberéig a Tolna megyei Sárszentlőrincen szolgált. Az új tanév megkezdésekor azonban ismét Sopronba irányította Kapi püspök

⁴ Csulak Ervin: Curriculum meum. Várhely, 2001. 1. sz. 80.

⁵ Emléktáblát avattak az egykori evangélikus teológia épületén. <http://cyberpress.sopron.hu/article.php?id=7763>

⁶ Bizonyágtétel – egy papi élet vége felé. Kézirat. Sümeghy József hagyatéka a család tulajdonában (a továbbiakban: Bizonyágtétel).

úr, ám, mire – a közeledő front miatt – a városba vergődhetett, a tanévet bezárták. Ekkor a soproni 526. sz. hadikórházban teljesített szolgálatot 1944. december 31-ig. „Szomorú idők fájó emlékei maradtak bennem” – emlékezett vissza erre az időszakra.⁷

1945 első napjaiban a vadosfai gyülekezet kisleludai filiájába került segédlelkész-ként, s egyidejűleg a földbirtokos Ajkay István egyházmegyei felügyelő családjában ellátta a nevelő lelkész feladatát is. A háborús összeomlást és az új történelmi korszak kezdetét Kisleludon élte át. Több evangelizációs szolgálatban is részt vett ebben a négy évben, 1949. május 18-ig.⁸ 1949-ben hitoktató lelkészként Győrbe került, ahol 1949. május 18. és november 17. között szolgált. Örömmel folytatta a már ismert ifjúsági munkát. 1949 ádventjén Thúröczy Zoltán püspök ismét Sopronba helyezte Sümeghy Józsefet, ahol vallástanári lelkészi állást kapott. (1949. november 18. – 1950. november 30.) Soproni hitoktatói szolgálata mellett a Teológus Otthon igazgatói teendőit is rá bízták Budaker Oszkár otthonigazgató távozása után. Mint írta: „Isten ajándékként megismerhettem közelebről is a lelkésznevelés gondjait és a még ma is szolgáló lelkésznevezéket.”⁹

1950. december 1-jétől a győri diakonissza anyaház igazgató lelkészének hívták meg. „Győrben, a diakonissza anyaházi munka mellett konferenciák tartása, valamint a börcsi filia gondozása volt a feladatom. Elkezdtem építeni a börcsi gyülekezet Sándy Gyula tervezte templomát.” – emlékezik élete alkonyán.¹⁰ A diakonissza anyaházat 1951. november 30-án megszüntették. Ezután ismét Kisleludra került, ahol helyettes lelkészként dolgozhatott 1951. december 1-től 1953. június 14-ig. Ekkor Vadosfa hívta meg rendes lelkészének, s az 1953. évi június 14-i közgyűlés közfelkiáltással, egyhangúlag megválasztotta és június 28-án beiktatták új hivatalába.¹¹

Németh Gyöngyivel kötött házasságát 1955-ben Thúröczy Zoltán püspök áldotta meg a vadosfai templomban. Házasságukból három gyermek született: József, Péter és Gyöngyi.¹²

Az ősi artikuláris helyen, a vadosfai gyülekezetben 44 évig szolgált. E hosszú szolgálat nagyon sok feladatot, s ugyanakkor sok-sok örömet és szeretetet hozott számára. A vadosfai gyülekezethez hat filiális egyházközség tartozott. Voltak esztendőik, amikor 480–510 szolgálati utat végzett. Munkáját segédlelkészek is segítették: Szentirmai Miklós három évig, Nagy István egy fél évig, Puskás János négy évig és Szűcs Kálmán 12 évig szolgált Sümeghy József lelkész mellett. Szolgálatának 44 éve alatt évente átlagosan 150–170 gyermek hitoktatását is ellátta az iskolákban. Közreműködésével négy új templom is felépült működésének területén: Potyond (1966), Magyarkeresztúr (1968), Mihályi (1987) és Kislelud (1997) templomai.¹³ Szolgálatának erőssége az istentiszteleti szolgálatok, az igehirdetések, a családlátoga-

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Törzslap. Sümeghy József hagyatéka a család tulajdonában.

¹⁰ Bizonyoságtétel.

¹¹ Jegyzőkönyv a vadosfai evangélikus gyülekezetnek 1953. évi június hó 14-én megtartott lelkészmeghívó közgyűléséről. Sümeghy József hagyatéka a család tulajdonában.

¹² Lelkészek személyi lapja. Vadosfa, 1967. július 7. Sümeghy József hagyatéka a család tulajdonában.

¹³ Bizonyoságtétel.

tások, a hitoktatás és a lelkipásztori levelezések voltak. Alapelve volt, hogy a szolgálatból hit támadjon!

Hosszú szolgálata alól 1997. július 14-én kapta meg a felmentését Szebik Imre püspök úrtól. 1998. július 1-től viszont – már nyugdíjasként – helyettes lelkészi feladatokkal bízták meg a soproni evangélikus gyülekezetben. E megbízatása alól Zügn Tamás lelkész beiktatásakor kapta meg a felmentését, ám alig fél esztendő múlva, 1999. március 19-én ismét helyettes lelkészi teendőikkel bízta meg az egyházkerület püspöke, majd kiegészítő lelkészi szolgálatot vállalt. Megbízást kapott a kollégiumi esti alkalmakon való szolgálatra is a 2001/2002. tanévben.¹⁴

Nagyon szerette a fiatalokat, a líceum diákjait. Tisztelték és becsülték őt a hallgatói, a tanítványai, akik közül sokakat, de még szüleiket is, ő keresztelt, ő konfirmált. Sümeghy József, az egykori öregdiák és líceumi tanár „íróasztalán fogalmazódott meg az első kezdeményezés az újra Evangélikus Líceum megszervezése mellett”.¹⁵ A Soproni Nemes Magyar Társaság diák-elnöke kedves levélben hívta őt a Társaság alapításának 210. évfordulóján rendezett ünnepségre.¹⁶ Megtisztelték azzal is, hogy a líceumi tanévzáró ünnepségeken őt kérték fel a Berzsenyi Díj átadására az arra érdemes diákoknak. Hittan tárgyból – vizsgáztató tanárként – rendszeresen közreműködött a líceum osztályainak érettségi vizsgáján. Több félelven át vállalta az egyetem pedagógiai karán tanuló evangélikus hallgatók hittanórájának, biblia körének megtartását is.¹⁷ Sümeghy József óráit, a vele való beszélgetéseket igazán szerették a diákok. Ha tette, örömmel részt vett az egyetemi ünnepi programokon is. Nem fukarkodott az elismeréssel, mert mindig és mindenkiben talált okot a dicsőre. Mindig volt ideje, hogy megálljon és – akár csak röviden is – beszélgesen szolgatársaival, tanártársaival, diákjaival. Rendszeresen hívták és várták az öregdiák találkozókra is.

Rendkívüli munkabírása volt, melyhez hitéből merített erőt. 81 éves korában, a 2001-es esztendőben például 21 istentiszteletet, 3 bibliaórát, 4 ügyeletet, egy esküvőt, négy keresztelőt, négy temetést és 42 gyülekezeti tag (betegek, hívők) látogatását véggezte el.¹⁸ Az ünnepek, nemzeti és egyházi ünnepek egyaránt fontosak voltak a számára. A hagyományok ápolása, nemzeti nagyjaink emlékének idézése gondolkodásának szerves része volt. Az egyháztörténeti hagyomány, amelyet majd egy fél évtizeden át a vadosfai gyülekezet tudatában ébren tartott, a kuruc tábori lelkész, Áts Mihály (1704–1705), Fábri Gergely püspök (1737–1753) és mások munkálkodásának története, mind példaként szolgáltak számára. „Építő lelkésze volt gyülekezetének a szó szoros és átvitt értelmében is. Lelkeket építő lelkész volt. ... Istentől kapott képes révén név szerint ismerte a több mint ezer fős vadosfai gyülekezet majd minden egyes tagját. Életüket igyekezett mindig nyomon követni, és ha szükség volt rá, minden esetben örömmel és szívesen segítette a gyülekezet tagjait.”¹⁹

Sümeghy József 2007. március 5-én, nyolcvanhét éves korában hunyt el. Egy hitben erős, tevékeny élet gondolatait őrzik a *Kisalföld* c. napilapban rendszeresen

¹⁴ Uo.

¹⁵ Tólli Balázs: Sümeghy József. In: BDEG Líceum és Kollégium évkönyve a 2006/2007. tanévről. Sopron, 2007.

¹⁶ Bizonyoságtétel.

¹⁷ A szerző személyes tapasztalata az oktatási együttműködés során.

¹⁸ Sümeghy József 2001. évi naptárának bejegyzései alapján. S. J. hagyatéka a család tulajdonában.

¹⁹ Rác Dénes: Sümeghy József. Evangélikus Naptár 2008., 210–211.

megjelentetett „Heti tűnődései”, vagy a Panoráma, majd a Corvinus Rádióban elhangzott „Örömhír” adásai. Évtizedeken át olvashattuk írásait az *Evangélikus Élet*, az *Evangélikus Naptár*, a *Nyugati Kapu* és más periodikák hasábjain.

Sümeghy József mindig és mindenkor, mindenkire türelemmel és szeretettel szólt, hitelesen élt és hittelt tanított. Gyakran mondta: „ki mint vet, úgy arat.” Sümeghy József aratása bőséges, hiszen tovább él a fiatalok és a szolgatársak lelkében, emlékezetében.

HEGEDŰS ELEMÉR

A katonai Mária Terézia Rend
lovagja, vitéz vihari báró Willerding
Rezső gyalogsági tábornok

A sopronbánfalvi hősi temetőben, az Emlékműtől pár lépésre nyugszik Sopronban nyolcvan éve elhunyt vitéz vihari báró Willerding Rezső gyalogsági tábornok. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének egyik nagyon tehetséges tábornoka volt, aki az I. világháború során megkapta a legmagasabb kitüntetést, a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét.

A Willerding család Poroszországból, Hildesheimből származik, onnan jöttek Magyarországra. Willerding Ágost (Buda, 1808. – Bécs, 1884.) császári-királyi főorvos, Gyula nevű testvérével együtt 1860. november 7-én kapta meg az osztrák nemesiséget, ezzel egyidejűleg használhatták a „vihari” nemesi előnevet is. Ezt követően 1877. január 24-én Willerding Ágostot lovagi címmel (Ritter von) tüntette ki az uralgó, jutalmazva addigi tevékenységét a hadseregben. Felesége a szintén katonai családból származó báró Saamen Erzsébet (Ossiach, Ausztria, 1821. – Bécs 1914.), esküvőjüket 1860. március 6-án tartották. Ebből a házasságból született Budapesten 1866. január 1-jén Willerding Rezső.

Willerding Ágost főorvos beosztásából adódóan többször költözött új helyőrségbe, így Budapestről Pozsonyba helyezték át. Itt kezdte el iskoláit fia, Rezső. Az elemi után a pozsonyi református gimnáziumban öt osztályt végzett el. Kiválóan tanult az egyházi iskolában. Katonai pályára készült, azért jelentkezett 1880 őszén a császári és királyi katonai főreáliskolába Morva-Fehértemplomban (Mährisch-Weisskirchen). Díjmentes, állami költséges helyen tanult és „igen jó” eredménnyel végzett. Így akadálytalanul lett a császári és királyi Katonai Műszaki Akadémia növendéke Bécsben.

Willerding Rezső tábornok
(Az unoka, Willerding Rudolf családi albumából)

Az iskola befejezése után 1886. augusztus 18-án hadnagyi rendfokozatban avatták fel tisztnek. A Losoncon állomásozó császári és királyi 29. tábori vadász-zászlóaljhoz került, itt századbeosztott tisztként teljesített szolgálatot. Három év elteltével, 1889 őszén visszatért Bécsbe, ahol eredményes felvételi vizsga után a Hadiiskolán kezdett tanulni. Ezt az iskolát szintén „igen jó” minősítéssel végezte el 1891-ben, megszerezve a „zöld attilát”, melyet a vezérkarhoz beosztott tisztek viselhetnek a szolgálat teljesítése során. Az iskolán eltöltött idő alatt 1890. május 1-jén főhadnagynak nevezte ki az uralkodó.

Első vezérkari beosztását a császári és királyi 17. gyalogdandár állományába kapta, innen vezényelték Erdélybe, ahol a katonai terepfelvétele végző törzsben működött. Miután 1894. november 1-jén előlépett II. osztályú vezérkari századosná, beosztották Bécsbe a Vezérkari Irodához (Direktions Bureau) szolgálatra.

Willerding Rezső 1896. június 2-án, szintén Bécsben nősült, feleségül vette Maraus Zsófiát (Linz 1868. febr. 29. – Sopron 1952. márc. 29.), aki ugyancsak katonai családból származott. Apja a hadseregben szolgált, bátyja Maraus József, ezredesi rangfokozatot ért el. A katonai hagyományok szerint a vezérkari tisztek századosi rendfokozatban alapítottak családot, és Bécsben, a Helyőrségi templomban tartották az esküvőjüket.

A vezérkari tisztek részére előírták a törzstiszti vizsga előtti csapatgyakorlatot. Ezt Losoncon teljesítette a császári és királyi 29. vadász-zászlóalj állományában. A törzstiszti vizsgát sikeresen letette. A vizsga után a császári és királyi 5. gyaloghadosztályhoz került 1900. november 1-jén, mint vezérkari főnök. Itt lépett elő 1901. május 1-jén vezérkari őrnagyi rendfokozatba.

A szolgálat ezután újra Bécsbe szólította. Mivel egy jó vezérkari tisztől elvárták, hogy át tudja adni ismereteit, és pedagógusként is megállja a helyét, kinevezték tanárnak a

Hadi iskolába. 1901. november 1-jétől tereptant és katonai földrajzot oktatott a vezérkari tisztjelölteknek. A Ferenc József osztrák császár és magyar király által aláírt parancs alapján 1905. november 1-jén ismét előléptették alezredesi rendfokozatba. A vezérkari testület tisztjei részére kötelező csapatszolgálatot állapított meg a Hadsereg vezetése, ezért 1907. november 1-jén bevonult a császári és királyi 48. gyalogezredhez, melynek törzse és két zászlóalja akkor Sopronban állomásozott. Az ezred parancsnoka Martiny Hugó ezredes (Krainburg, 1860. febr. 13. – Graz, 1940. nov. 30.) volt, akivel a katonasors ezután több alkalommal is összehozza Willerding Rezsőt. Sopronban a császári és királyi 48. gyalogezrednél két évet töltött el mint zászlóaljparancsnok, majd ezredparancsnok-helyettes. Rövid ideig ideiglenesen vezényelte is az ezredet, miután Martiny ezredes a császári és királyi 62. dandár parancsnoka lett. 1909. május 1-jén ezredessé léptette elő Ferenc József, és egyúttal kinevezte a 62. „III. Lajos bajor király” gyalogezred parancsnokának Kolozsvárra. Így újra költözött a család, de a végleges letelepedés ideje még nem jött el. Az eddig töretlenül és szépen ívelő katonai pálya tovább emelkedett, magasabb beosztás és ahhoz magasabb rendfokozat következett.

A következő állomás 1913. május 1-jétől újra Sopron, a császári és királyi 28. gyalogdandár parancsnoki beosztása. A gyalogdandár addigi parancsnokát, Rebracha Károly tábornokot hadosztályparancsnoknak nevezték ki. Helyére került Willerding ezredes, aki egyben átvette Sopron helyőrség-parancsnoki tisztségét is. Az első hónap a vármegye és a város vezetőivel történő találkozásokkal, egyeztetésekkel telt. A hivatalos helyeken már ismerősként fogadták. Családja Sopronba költözött, s rövidesen beilleszkedett a város életébe. A Fenyves sor 8. szám alatt lakott, felesége ott teremtett otthon a családnak.

Katonai tevékenységei körébe tartozott a beosztott ezredek ellenőrzése, a gyakorlatok kidolgozása. Ezek mellett a katonák felkészítése is sok munkát adott a parancsnoknak és beosztottainak. A Sopronba 1913. október 1-én áthelyezett Vasúti és távírda- zászlóalj működésének megteremtése, laktanya biztosítása, a helyőrség alakulatainak összevonása számtalan feladatot adott neki. 1914. május 1-jén léptették elő tábornokká. Az előléptetések, kinevezések során több esetben leírták személyi anyagában (lásd: Hadtörténelmi Levéltár VII. Fondőcsoport. Gyűjtemények. Personalia. 77. Willerding Rudolf altábornagy személyi iratai. 1892–1918.), hogy alapos elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkezik. Vezetői tulajdonságai, képzettsége alapján képes nagyobb katonai szervezetek irányítására, kiképzésére, összefogására. Az alárendeltek ismeri, megjelenése, fellépése megfelel a katonai követelményeknek. Minden esetben megállapították, hogy a soron következő rendfokozatra vagy magasabb beosztásra alkalmas.

Az I. világháború harcaiba dandárjával az orosz hadszíntéren kapcsolódott be. A dandár állományába: a császári és királyi 48. „Rohr” gyalogezredet (parancsnoka: kartenfelsi és hegyaljai Pacor József ezredes), a császári és királyi 76. „Salis-Soglió” gyalogezredet (parancsnoka: Boeriu János ezredes), a 19. tábori vadász-zászlóalj (parancsnoka: Ernst Mathes őrnagy), valamint a császári és királyi 5. „Radeczky” huszárezred ezredesi osztályát osztották be. A császári és királyi 48. gyalogezredhez főleg Zala, Vas és Sopron megyei, a császári és királyi 76. gyalogezredhez Sopron, Moson és Vas megyei katonákat hívtak be. A tartalékos tisztek között mindkét ezrednél több soproni illetőségű tanár, tanító, ügyvéd, tisztviselő teljesített szolgálatot. A dandár a császári és királyi 14. pozso-

nyi hadosztályhoz (parancsnoka: malastowi Martiny Hugó altábornagy) és az V. pozsonyi hadtesthez (parancsnoka: brlogi Puhalló Pál altábornagy) tartozott.

A katonasors hamar összehozta volt ezredesével, aki újra előljárója, harctéri parancsnoka lett. A dandár 1914 augusztusa és szeptembere között Polichna, Kranow, Bychawa, Pawlow környékén harcolt és győzelmeket aratott az orosz csapatok felett. Előljárói felismerték, hogy Willerding tábornok alapos harcászati, taktikai ismeretekkel rendelkezik. Jó helyzetfelismerő képességével azonnal reagálni tud a változásokra és kihasználja az ellenfél legkisebb hibáit is. Emellett a rábízott katonákra is vigyázni tudott, céljai elérésére a súlyos veszélyhelyzeteket kerülve vezette győzelemre alárendeltjeit. Ezen képességei később komoly tapasztalatszerzés mellett tovább erősödtek. Természetesen volt olyan helyzet is, amikor nagy erőfeszítést okozott, hogy megfeleljen az előljárói által támasztott követelményeknek. A győzelmek után a parancsnokok magas kitüntetésekben részesültek. Willerding tábornok megkapta a Lipót Rend lovagkeresztjét.

Sopron város vezetői, egyesületei, valamint magánszemélyek is üdvözlő leveleket küldtek az orosz fronton harcoló parancsnokoknak – közte Willerding tábornoknak is – a győzelmekről beszámoló hírek hallatán. A Kaszinó Egylet vezetésének válaszulva 1914 decemberében Willerding tábornok megköszönte az üdvözlő levelet, és elsősorban katonáit dicsérte, helytállásukat méltatta: „A soproni katonák a többi ezredbajtársakkal együtt voltak a hősök, akik kívánták a győzelmet, akik túl tudtak lenni a némelykor majdnem emberfeletti megerőltetéseken...” Leírta, tudja, hogy ezután további nehéz idők fognak következni, de katonáival együtt megtesznek mindent a győzelem érdekében.

Megjegyzendő, hogy ugyanezen harcokban tanúsított tevékenysége alapján a császári és királyi 76. gyalogezred parancsnoka, Boeriu János ezredes – majd tábornok – is megkapta a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. A császári és királyi 48. gyalogezred parancsnoka, Pacor József ezredes – később altábornagy – pedig a Tiszti Arany Vitézségi Érem kitüntetésben részesült.

A császári és királyi 28. dandárparancsnoki beosztásból Willerding tábornok 1914. december 18-án a császári és királyi 14. gyaloghadosztály parancsnoka lett, helyettesítve malastowi Martiny Hugó altábornagyot, aki kórházi kezelésre utazott. Martiny altábornagy visszatérése után 1915. március 14-én kinevezték ugyancsak az orosz fronton a császári és királyi 32. gyaloghadosztály parancsnokává. Átvéve a hadosztályt Ludwig Goiginger altábornagytól, a 2. Hadsereg IV. hadtestéhez került új környezetbe, új emberek közé. A hadosztályban katonás magatartása, a beosztottak felé kialakított követelmény-támasztása, de ugyanakkor humánus emberi jelleme miatt hamar megkedvelték.

Az uralkodó 1916. november 14-én nevezte ki altábornagyi rendfokozatba. Ez az év a császári és királyi 32. gyaloghadosztálynak nehéz esztendeje volt, folyamatos harcokban telt el a támadó orosz csapatok ellen. A Deutsche Südarmee állományába kerültek, német vezetéssel harcoltak. A hadosztályhoz a császári és királyi 63. gyalogdandár (parancsnoka: Obauer Rudolf tábornok), a császári és királyi 64. gyalogdandár (parancsnoka: Gralleri Konrád tábornok), valamint a 32. tüzérdandár (parancsnoka: Kreyey Ágoston tábornok) tartozott.

1916 márciusától a front állandó mozgásban volt. A hónap elején Lopienkánál, majd a hó közepétől Japlonki mellett hosszú ideig védték állásaikat, miután Polányig kellett

visszavonulni. Április hónapban támadó hadműveleteket hajtottak végre a Kárpátokban. Június, július hónap állásharcokkal, kisebb támadó és védekező hadműveletekkel telt, Lemberg, Niklaszow, Polinice, Ceperov nevű városok mellett. Az év második felében főleg a saját állások védelmével foglalatostkodtak, hosszabb ideig tartózkodtak Kamionknál, majd Choljownál. A Cebron-Worobijowka-i ütközet során megerősítésül rövid ideig a magyar királyi 76. gyalogdandár (parancsnoka: borynai Karleusa Fülöp tábornok) is a hadosztály alárendeltségébe tartozott. E dandár egyik ezrede volt a soproni születésű Lähne Miksa ezredes vezette 24. „brassói” honvédegylezet.

Az 1916. év ütközeteiért Willerding altábornagy a II. osztályú katonai Érdemkereszt kitüntetését kapta, hadi ékítménnyel, később kiegészítve kardokkal. Az első győzelmek után a parancsnokok kérhették felvételüket a katonai Mária Terézia Rendbe is. A kérelem alapján, a haditett vizsgálata során a Rend Káptalana azt a döntést hozta, hogy Willerding tábornok érdemes arra, hogy megkapja a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. A kitüntetés többedmagával 1917. augusztus 21-én vette át. A Rend szabályzata szerint kérte és megkapta a magyar bárói címet is, melynek bejegyzése a Liber Regius LXXIII. kötet 400. oldalán megtörtént.

A katonai Mária Terézia Rend átvétele után Sopronból üdvözölték, sikereihez és kitüntetéséhez gratuláltak. Willerding tábornok viszonzásul köszönő levelet küldött Töpler Kálmán polgármesternek, melyet a Soproni Napló 1917. szeptember 25-i száma közölt: „Ófelsége a Mária Terézia Rend lovagkeresztjével kitüntetni kegyeskedett, történt ez pedig ama kiváló csapatok hőstette révén, akiket 1914. augusztusában és szeptemberében vezényelni szerencsém volt. Köztük a 11. és 19. vadászok mellett tündököljenek a soproni háziezred, a híres 76-osok, meg a béke idején Sopronban állomásozó remek 48. ezred. Legfelségesebb Urunkhoz, esküjükhöz híven lángoló hazaszeretettel ama nehéz és dicső napokban valódi hősöknek bizonyultak be. Kitüntetésem az Ő érdemük, hálatelt szívvel emlékezem meg róluk, és miután tudom, mennyire szívébe fogadta volt Őket Nagyságod és a város is, kötelességemnek tartom eme érzelmeket Önnel, mint Sopron város érdemtelen atyjával közölni. Fogadja mélyen tisztelt Polgármester Úr őszinte nagyrabecsülésem kifejezését, amivel is maradtam igaz híve: Willerding Rezső altábornagy”

A hadosztályparancsnoki beosztása mellett 1917. február 12. és március 24. között a laibachi vezérkari tanfolyam parancsnoki tisztét is ellátta. A Főparancsnokság 1917. év végén újra megalakította a császári és királyi 6. Hadsereget az olasz fronton. A Hadsereg parancsnokává József Ágost főherceg vezérezredest nevezték ki, aki vezérkari főnöknek Willerding Rezső altábornagyot kérte maga mellé. A beosztást 1918 januárjában vette át. A császári és királyi 32. hadosztály parancsnoki tisztségét pedig Karl Bellmond Edler von Aderhost altábornagynak adta át. A 32. hadosztály is az olasz frontra került, a XXVI. Hadtest állományába, és nem a 6. Hadsereghez.

A császári és királyi 6. Hadsereg állományába: a XV. Hadtest (parancsnoka: Rudolf Edler von Steinstätten Stöger-Steiner altábornagy; majd áprilistól Karl Scotti altábornagy), a II. Hadtest (parancsnoka: Julius Kaiser altábornagy; majd áprilistól Rudolf Kraus altábornagy), valamint a XXIV. Hadtest (parancsnoka: Freiherr Karl Lukas altábornagy, majd márciustól Ludwig Goiginger altábornagy) tartozott. A parancsnokok

valamennyien sokat próbált és tapasztalt katonák voltak. Új beosztásában Willerding altábornagy elöljárójukká lett, akit elfogadtak és tiszteltek.

A parancsnoki váltások után 1918. március-áprilisban kezdték tervezni a nyári nagy offenzívát, melyben a császári és királyi 6. Hadsereg részére először korlátozott célú, alapvetően védelmi feladatok jutottak. Később a Montello hegyének bekerítése, majd elfoglalása lett a cél. A 6. Hadseregből a XXIV. Hadtest hajtotta végre a terv alapján a feladatot. A támadó hadművelet azonban az egész olasz fronton megghiúsult. A monarchia hadserege a katonák kitartása ellenére sem volt már alkalmas a nagyarányú támadásra. A XXIV. Hadtest által elért eredményt – Montello részbeni elfoglalása – I. Károly osztrák császár (IV. Károly magyar király) főparancsnok utasítására feladták, visszavonultak a kiinduló állásba. A nagy veszteségek után már a védelmet szervezték. A kiértékelés után József Ágost vezérezredes, majd tábornagy vette át a tirolói front parancsnoki tisztét. Vezérkari főnöke 1918 júliusától újra Willerding altábornagy lett. A háborúból hátralévő idő folytonos olasz támadásokkal, védekezésekkel telt el. Lehetőség csak arra volt, hogy minél ütőképesebb alakulatokat hozzanak vissza az országba. A Főparancsnokság hibái miatt sok tiszt és katona került olasz fogságba. Az 1918. novemberi összeomlás után Willerding Rezső altábornagyot december 1-jén nyugállományba helyezték. Visszavonult családjához, melynek tagjai Sopronban tartózkodtak a háború ideje alatt.

A Horthy Miklós által szervezett Nemzeti Hadseregbe 1919 őszén jelentkezett, ahol tapasztalataira, tudására nagy szükség volt. Kinevezték gyalogsági felügyelőnek, majd 1921. január 10-én csapatfelügyelőnek. Ez utóbbi elnevezés két esetben is módosult. Először hadsereg-főfelügyelőre, majd Honvédelmi Minisztérium VII. csoportfőnökére, tulajdonképpen a Nemzeti Hadsereg első főparancsnoka volt.

Sopronban báró Willerding Rezső altábornagy előtt tett esküt 1920. április 11-én az újjászervezett magyar királyi 5. gyalogezred, ezt követően tartották a díszfelvonulást és a csapatszemplét.

Az akkor már államfő Horthy Miklós 1921. február 21-én nevezte ki gyalogsági tábornokká (1921. február 1-jétől visszamenőleges ranggal). A Vitézi Rendbe az 1921. augusztus 20-i avatás során elsőként került be.

IV. Károly „királypucsa” idején – 1921 októberében – nem akart szembefordulni a volt uralkodóval, kérte a felmentését, hatáskörét nem gyakorolta. Horthy Miklós megbízta Nagy Pál gyalogsági tábornokot a VII. csoportfőnöki teendőik ellátásával, aki később utódja lett. Willerdinget hivatalosan csak 1922 januárjában mentették fel.

1922. február 1-jén került nyugállományba, ettől az időtől újra Sopronban élt. A városban töltött nyugdíjas éveinek időszakában beilleszkedett a város társadalmába, elvállalta az evangélikus egyháznál a tanácsstagi – presbiteri – tisztet, valamint a Sopron vármegyei-városi leventék díszelnökségét. Kezdeményezője volt, hogy az I. világháború hősi halottainak emléktáblákat állítsanak. Részt vett katonai megemlékezések szervezésében, az árvák, rokkantak segítésében.

Részt vett a polichnai csata 10 éves évfordulójára rendezett megemlékezés szervezésében. A bánfalvi hősi temetőben lezajlott koszorúzáson is szerepet vállalt. A katonai szervezetek nyugdíjas részlegeiben nem vállalt feladatot, de 1927 augusztusában József Ágost főherceg tábornagy soproni látogatása során tisztelgett egykori parancs-

nokánál, vele együtt helyezett el koszorút a császári és királyi 9. Nadasdy huszárok emlékművénel. Egy közös városi séta során idézték fel a múltat, ahol velük volt Szepessy (Bugsch) Aladár altábornagy is.

Nyugdíjas éveiben – elmondások szerint – a ház körül kertészkedett, fát ültetett, rózsát metszett, szerette a növényeket. Fiai szintén katonai pályán helyezkedtek el. Rezső fia (Bécs, 1899. ápr. 16. – 1978. okt. 17.) a fiumei tengerésziszti iskolán végzett, majd a dunai folyami flottilla tisztjeként teljesített szolgálatot. Vilmos fia (Olmütz, 1902. márc. 21. – Torontó, 1967. márc. 23.) a Ludovika Akadémia után huszártisztként a magyar királyi 3. huszárezred állományába került Sopronba. Lánya, Erzsébet (Bécs, 1897. jún. 24. – Sopron, 1969. ápr. 10.) Sopronban 1925. okt. 21-én feleségül ment Zöhls Ernő gépészmérnökhöz.

Willering Rezső 1928. augusztus 26-án halt meg. Temetése augusztus 29-én katonai tiszteletadás mellett történt.

Ösv. báró vitéz Willering Rezsőné szül. Maraus Zsófia, úgy a saját, valamint gyermekei: Zöhls Ernőné szül. Willering Erzsébet báróné, báró vitéz Willering Rezső, m. kir. flyanómér főhajónagy, báró Willering Vilmos, m. kir. huszárfőhadnagy, veje: Zöhls Ernő gépészmérnök, unokái: Zöhls Etelka és Zsófia, testvérei: nemes Willering Johanna, sógoránje: Dr. Mauczka Alfrédné szül. Maraus Fritzi, Maraus Józsefné szül. Majevaszky Franziska, sógora: Maraus József ezredes, dr. Mauczka Alfréd, valamint a többi rokonok nevében mély fájdalommal tudatja, hogy szeretteit léjje, ill. atyjuk, öccse, apósa, sógora, nagyatjuk

báró vitéz Willering Rezső

nyugállományú m. kir. gyalogsági tábornok, *személyes katonai irattár*

a katonai Mária Terézia-rend lovagja, a rendkívüli dícsős elismerő magyar érdemérem tulajdonosa, a hadidíszítványos és kardos Lipót-rend kiségekereztese, a hadidíszítványos és kardos II. oszt. katonai érdemkereszt tulajdonosa, a hadidíszítványos és kardos II. oszt. Vaskoronarend és a hadidíszítványos és kardos Lipót-rend lovagja, a III. oszt. katonai érdemkereszt, a bronz katonai érdemérem a katonai érdemkereszt szalagján a kardokkal, a bronz katonai érdemérem piros szalagon tulajdonosa stb., a porosz királyi kardos II. oszt. vörös Sas-rend, az I. és II. oszt. porosz királyi Vaskerezt tulajdonosa stb.

a soproni evangélikus egyház tanácstagja

1928. évi augusztus hó 26.-án, életének 62. évében rövid nehéz szenvedés után elhunyt.
A megboldogult földi maradványai 1928. évi augusztus hó 29.-én, szerdán déltűn 5 órakor a bánfalvi hős temetőben az ág. hitv. evang. egyház szertartása szerint fognak nyugalomra helyeztetni.

Sopron, Fenyves sor 8., 1928. évi augusztus havában.

Nyugodjék békében!

Martos K. emlékeztető-változata, Sopron

Székely és Társa, Sopron

A család által kiadott gyászjelentés

A temetésen Horthy Miklós Kormányzó, a katonai Mária Terézia Rend Kancellárja, a Kormányzó Katonai Irodája, a Hadügyminisztérium, valamint József Ágost főherceg is koszorút küldött. A résztvevő katonai alakulatokat – a huszárezred egy századát és az 5. gyalogezred egy zászlóalját – vitéz Kováts Aladár tábornok, a 3. vegyes dandár parancsnoka vezényelte. Jánky Kocsárd lovassági tábornok, a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztje képviselte a Hadügyminisztériumot, a katonai Mária Terézia Rend magyarországi lovagjait. A temetésen részt vett a Győrben letelepedett barát, Klempa

Kálmán tábornok, a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztese, a soproni nyugállományú tábornoki, ezredesi kar, tényleges tiszték, soproni polgárok, volt katonái, Sopron vármegye főispánja, Simon Elemér és alispánja, Géway-Wolf Lajos. A levették külön díszszázadot alakítottak ki az elnöküktől való búcsúzásra.

A temetési szertartást Ziermann Lajos evangélikus lelkész, kormány-főtanácsos celebrálta. A sírnál Szepessy (Bugsch) Aladár altábornagy mondott búcsúbeszédet. Idézte Krasznik, Polichna, a Kárpátok, Volhinia, Doberdó csatamezőit, a győztes hadvezér szerepét, aki a háborús, nehéz időkben irányított és kötelességgel szolgálta hazáját.

Az eltelt hosszú évtizedek alatt a sír megrongálódott. Unokái, a Kanadában élő Péter, István, Rudolf és a Budapesten lakó Katalin és Judit 2007-ben rendezték, felújították.

A sírra táblát helyeztek el, melynek szövege:

„Nagyapánk hazánk honszeretetének
szolgálatában tett példamutató
érdemeinek tiszteletére
a sírt rendbe hozatták unokái
Péter, István, Rudi, Kati és Jutka
Anno 2007”

Willerding Rezső gyalogsági tábornok élete, munkássága városunk hadtörténeti hagyományainak kicsi, de fontos része. Sopron város lakóin a sor, hogy emlékét megőrizzék.

Willerding Rezső gyalogsági tábornok kitüntetései:

Katonai Mária Terézia Rend lovagkereszt

Lipót Rend középkereszt hadi ékítménnyel, kardokkal

II. osztályú Vaskorona Rend hadi ékítménnyel, kardokkal

II. osztályú katonai Érdemkereszt hadi ékítménnyel, kardokkal

Lipót Rend lovagkereszt hadi ékítménnyel, kardokkal

III. osztályú katonai Érdemkereszt

Bronz katonai érdemérem a katonai érdemkereszt szalagján kardokkal

Bronz katonai érdemérem piros szalagon

Katonai Jubileumi kereszt

Katonai Jubileumi bronzérem

Porosz királyi Vörös Sasrend II. osztálya kardokkal

I. osztályú német (porosz) Vaskereszt

II. osztályú német (porosz) Vaskereszt

SOPRONI KÖNYVESPOLC

GRYNAEUS ANDRÁS

Gömöri János (szerk.) Az erdő és a
fa régészete és néprajza
Sopron, 2007.

2005 májusában rendhagyó konferencia színhelye volt Sopron. Régészek és régészekkel együttműködő szakemberek arra tettek kísérletet, hogy az erdőről és fáról szerzett ismereteiket összegezzék. 2007 végén jelent meg a konferencia anyagát közreadó vasos kötet Gömöri János szerkesztésében.

Ha a Kedves Olvasó egy szokványos konferencia-kötetetre számít, akkor csalódnia kell. Ugyanis a megjelent mű ennél több is, és kevesebb is. Több, mert a szerzők zöme túllépett a konferenciai előadás anyagának, „szerkesztett változat” képében történő publikálásán, és tartalmasabbat, magasabbat kívánt adni. Egyes esetekben akár egyetemi tankönyv-fejezet formájában is. Ennek oka érthető: egyik oldalról a korlátozott publikációs lehetőségek, melyek éppen az összefoglaló művek készítését akadályozták, másik oldalról meg az ezek iránti komoly igények rendszeres megfogalmazása.

Ismét a hazai publikációs gyakorlat sajátosságainak eredménye egyes szerzők önis-méltelése: a török-kori Tisza-hidakról már olvashattuk a tanulmányt a *Műemlékvédelem* hasábjain, a barcsi bődönhajó annak idején jelentős szenzációnak számított, így publi-kációs lehetőséget is kapott a feltáró régész a *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei*-ben. Sajnos ezek az írások nem tesznek hozzá semmi újat a korábbiakhoz, csak ismétlik azokat. Ismerve viszont az átlagolvasó tájékozódási szokásait és szakirodalom-ismeretét, indokoltnak is tekinthetjük ezt a lépést... Illetve egyetérthetünk Magyar Kálmán sorai-val: „megkísérlem ráirányítani... a szakemberek figyelmét”. Ami a barcsi hajómarad-vány esetében a nyitott kapuk döngetésének klasszikus esetét jelenti, mert időközben kéttucatnyi hasonló bődönhajót tártak fel a szakemberek a kötet egy másik szerzőjének (Tóth János Attila) irányításával – a '70-es évekénél jobb és modernebb körülmények és tudományos háttér-lehetőségek mellett.

A tanulmányok téma szempontjából is igen vegyesek. Jó pár egy-egy korszak „erdőgazdálkodását”, azaz az adott kor emberének és környezetének kapcsolatát pró-bálja rekonstruálni. Így T. Dobosi Viola a felső-paleolitikumét, Jerem Erzsébet a vas-korét, Sz. Jónás Ilona pedig a középkorét. Mások leszűkítették témájukat egy helyre és korszakra, így Medzihradszky Zsófia és T. Bíró Katalin közös tanulmánya a Balaton térségének holocén kori állapotát írja le.

Több szerző az általa kutatott terület általános ismertetésére vállalkozott (főleg ezen részek sikeredtek egyetemi jegyzet-szerűre...). Így Morgós András részletekbe menően és más kutatókkal polemizálva ismerteti a dendrokronológiai kutatás lényegét és magyarországi helyzetét. Tóth János Attila a régészeti korok hajóépítési szoká-sait, Fehér Sándor a Soproni Múzeum leletei ürügyén a fafajmeghatározás mikéntjét tárja elénk. Rudner Edina ugyanezt teszi a faszénmaradványokkal, Morgós András másik tanulmánya pedig a fakonzerválás problematikájával. De ide sorolható Varga

Tamás értékes tanulmánya is, mely révén a Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Karán őrzött Erdészeti, Faipari és Földmérés-történeti Gyűjteménnyel ismerkedhet meg az olvasó.

Természetesen van néhány olyan tanulmány is a kötetben, amely egy-egy lezárult kutatás friss eredményét mutatja be, ahogy ezt általában teszi egy szokványos konferenciakötet. Így Kern Zoltán a Déli-Bakony és a Balaton-felvidék területén végzett évgyűrűvizsgálatokról számol be. Dávid Szilvia (a Kern Zoltán segítségével végzett) kelet-bakonyi és gercsei hasonló kutatásait és ezek tanulságait ismerteti. E tanulmány külön érdeme, hogy a szerző PhD dolgozatának eredményeit tárja a szakma elé. Gömöri János tanulmánya a soproni faleletekről szintén hiánypótló. Sokan tudtak eddig e leletekről, de érdemi publikációjuk, összefoglalójuk mindeddig váratott magára.

Több tanulmány az újkor időszakából merítette témáját, így szerzői a néprajztudomány eszköztárát alkalmazták kutatásaik során. Témáik szerteágazóak és a kötetben publikáló régészekről (vagy régészekkel együttműködő szakemberekről) eltérően általában erősen leszűkítettek, konkretizáltabbak: Petercsák Tivadar az Északi-középhegység erdei foglalkozásait vette számba, míg Varga Éva Teréz a bakonyi faeszközkészítők anyagválasztását elemezte. Csiszár Attila a Sopron megyei Nagyerdő ládakészítő központját mutatja be, Ozsváth Gábor pedig a 19–21. századi Háromszékre kalauzolja el az olvasót. Szulovszky János nem térben szűkítette le kutatásának témáját, a faipari mesterségeket, hanem időben, és egyetlen esztendő, az 1892-es év forrásait használta. Az időpontválasztásnak természetesen megvan az oka, de ez maradjon a tanulmány titka!

A kötet és magvas tanulmányai felhívják a figyelmet arra, hogy a fától lehet látni az erdőt, és sok kutató dolgozik csendben egy-egy részterületen. Ők, illetve közülük majd kéttucatnyian most szóhoz juthattak. Köszönet érte, és csak remélni lehet, hogy alkalom adtán a többiekre is sor kerül majd...

A kiadó intézmény, a Berzsényi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnázium, Kollégium és Szakképző Iskola, amely 2007. őszén ünnepelte fennállásának 450. (!) tanévét, a szép jubileumhoz kapcsolódóan jelentette meg volt növendékének, Gombocz Endrének (1882–1945), az Akadémiai Kiadó által 1936-ban kiadott munkáját. A reprint kiadás tartalmazza a líceum nyugdíjas szaktanácsadó tanárának, Andrásy Péternek: „Emlékezés Gombocz Endrére” című tanulmányát is (KITAIBELIA, VI. évf. 1. szám – Debrecen, 2001.) A tanulmányból az olvasó megtudhatja, hogy Gombocz Endre 1928-tól haláláig volt főszerkesztője a Természettudományi Közlönynek (ma Élővilág) és szerkesztőbizottsági tagja a folyóirat indulásakor, 1937-ben.

Mi a magyarázata a több mint hetven évvel ezelőtt írt tudománytörténeti könyv megjelentetésének? Elsősorban az, hogy ehhez hasonló, a hazai botanika történetének egészét átfogó munka napjainkig nem született. Olvasási kedvet ébresztőként idézzük fel Jávorka Sándor Kossuth-díjas botanikus (1883–1961) véleményét: „Az évtizedeken át gondosan összegyűjtött adatokat a szerző ebben a munkájában olyan szerencsés kultúrtörténeti forrásmunkává forrasztotta össze [...] olyan eleven, lendületes stílusban tárja az eseményeket, a szereplők jellemrajzát olvasói elé, hogy munkáját szinte a ma divatos regényszerű életrajzok módjára élvezheti még a laikus olvasó is. Kétségen felül áll, hogy Gombocz Endre munkájával a világirodalomban is párját ritkító kultúrtörténeti könyvet nyertünk.”

Érthető tehát, hogy a botanikával kapcsolatba kerülők évtizedeken át meghatározó forrásként használták, keresték. Többnyire sikertelenül, hiszen a kis példányszámban készült könyvből kevés élte túl a második világháborút, ezért csak a legnagyobb könyvtárakban volt megtalálható. Jellemző, hogy az antikváriumokban ritkán előforduló példányokért 20–30 000 forintot is fizettek.

A magyar botanika története 636 oldalon, hét nagy fejezetből áll: I. A magyar flóra; II. Növényismeret a XVI. századig; III. A Linné előtti idők; IV. Linné és kora; V. A természetes rendszerezés kora; VI. Flórakutatás növényföldrajzi gondolatok és az új fajfogalom jegyében; VII. A florisztika és történeti növényföldrajz kora. A kötetet pontos névmutató zárja.

A reprint a soproni Hillebrand Nyomda Kft. gondos munkájával készült, esztétikus kötésben.

Dominkovits Péter fontos új könyve, Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyoneleltárak, osztályok 1591–1632) / Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschaft- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632) címmel Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára kiadásában, Sopron Megyei Jogú Város Monográfiája Munkabizottsága és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg. A szerző és a kiadásban közreműködő munkatársak a kétnyelvű forráskiadvány közzétételével kiváló és alapos szakkönyvet adtak a kutatók és a helytörténet soproni barátai kezébe.

Az *alapos* és a *fontos* jelzőt gyakran és könnyen ítélik oda egyes recenziókban szinte udvariasságból, stílusfordulatként különböző helytörténeti könyvek szerzőinek. Jogos és indokolt viszont az elismerés ezekkel a jelzőkkel együtt Dominkovits Péter könyve kapcsán. Tudjuk, hogy a Lackner-szakirodalom jelentős mennyiségű volt eddig is. Ez a forráskiadvány azonban olyan különösen alapos és szükséges mű, melynek a bevezetése és a szövegkiadása újabb távlatokat nyit a modern soproni helytörténet számára.

A szerző Lackner Kristóf polgármester javairól magyar és német előszóval és bevezetéssel megírt munkája az „Egy kis historiográfia” című fejezettel kezdődik, amelyben a szerző az eddigi Lackner-irodalom csaknem hiánytalan értékelését adja. A továbbiakban az okmányok korrekt és gondos közlésével pontosan felméri és összegzi a Lackner család két nemzedékének vagyoni gyarapodását. Kiemeli, hogy „Lackner ingó- és ingatlan vagyonáról a meglévő hiányosságok ellenére is – az eddig hangsúlyozott legérzékenyebb pont: a könyvtárat már nem inventálták – plasztikus kép rajzolódik ki a halála után felvett vagyoneleltárakból.” (Bevezetés, 17. o.) Valóban: ha Lackner könyvtáráról nem is, annál többet tudunk meg a közölt dokumentumokból a család polgári életformájáról. Az inventáriumokból a szövegkiadásnak köszönhetően alapos betekintést nyerhetünk a Lackner-ház életébe. Egyebek mellett Lackner első felesége, Gürtner Orsolya végrendeletének néhány beszédes tételére utalhatunk (70–85. o.). A *Leibs Klaider* (ruházat) rovatban található 10. tétel különösen érdekes: „*Ein schwarz genewäsener mantl pro 34 Rthl.*” Ez a meglehetősen magas összegre értékelt ruhadarab talán genovai(?) eredetű vagy divatút jelenthet. A 16. tételnél két drága női kalap megjelölését olvashatjuk: „*In einer Gstadel ein gestickhter frauen huet. Item ein biberhärener huet.*” Az említett kalapok egyike tehát hímzett, a másik pedig hódprémes volt. Ezekben az években főleg főúri asszonyok hordtak kalapot, ahogy ezt Péter

Katalin Esterházy Miklós első feleségéről írja. De Gürtner Orsolya ruhatárából ez a kaplapféleség sem hiányzott! Meglehetősen gazdag volt a Lackner család ezüstedény (*Silbergeschmeid*) készlete. Volt ezek sorában egy gömbökön álló aranyozott ezüst serleg: „D. *Ein silber vergulder Hochbecher mit knorn*” amit eredetileg *Hofbecher*-nek jegyezték le az összeíró. 'E' betűjellel jelenik meg a jegyzékben egy aranyozott ezüst asztali serleg fedéllel. tetején alma formájú dísszel: „*Ein silber verguldetes tischbecherl mit einem teckhl vnd hohen cronat apffl*” Az I betűvel jelölt tétel pedig leginkább a manierista asztali edényekre emlékeztet: „*Ein musceatnus mit silber eingefast vnd verguldt. Wigt zusambt 25 ½ lot.*” Az ezüst keretes aranyozott kagyló (*musceatnus / Muschel*) felel meg leginkább a kuriózumok felé hajló asztali dísz tárgyaknak (75. o.). A pontosan adatolt tételek nyomán hitelesen kirajzolódik Lackner polgármester környezete, és az abban élő személyekhez fűződő kapcsolatrendszer. „*Der Martl zehen der Stockingerin zehen der Eislerin zehen*” tallért hagy az 1629-ben megfogalmazott ún. első végrendelet. *Martl*-ból csak az 1631-es végrendeletben válik „*mein liebe haußfraw Marta*” (v. ö. a bemutatott forráskiadvány 6. és 8. tételét).

Megkérdezzük azt is persze, hogy nem készült-e egy külön könyvtárjegyzék, ami nem maradt ránk? A Lackner-művek „faggatásával” azok forrás-használatát ellenőrizve kaphatunk újabb ismereteket a könyvek használatáról – arról, hogy valóban milyen műveket forgathatott Lackner Kristóf egy-egy könyve megfogalmazásakor. Erre korábban magam is tettem kísérletet. Egy fiatal kutató, Juhász János tanulmánya is adhat továbbvezető gondolatokat. Ezt a dolgozatot, amelyben a *Coronae Hungariae emblematica descriptio* forrásait kívánta feltárni, egy miskolci egyetemi gyűjteménynek a Reneszánsz év témakörében megjelenő kötete számára írta meg Juhász. A bibliai hivatkozások természetesen visszakereshetők. De meglehetősen pontosan megtalálta a kutató a Lacknertől említett Cicero, Ovidius, Plautus, Plinius, Vergilius és más klasszikus auctoroktól vett idézetek filológiai forrásait is. Az említett bibliai helyek az egyes emblémák kapcsán így összeállíthatók, sőt még a neolatin emblemikus összefüggések is követhetők. Faut Márk gazdag könyvgyűjteményéből kölcsönözte Lackner Pierio Valeriano gyűjteményét, a többször idézett Valerius Maximus könyvét is, a *Hieroglyphica* valamelyik kiadását. (Erre a *Lackner Kristóf és kora* második kiadásában újra utaltam magam is.)

A kötetben közölt forrásokból az is jól követhető, hogy Lackner Kristóf valóban jelentős vagyont hagyományozott nemes célokra. Az összeg kamataival több területen is évszázadokon át lehetővé tette Sopron városa lakóinak jelentékeny támogatását. Elősegítette a 17. században a török fogságba került soproniak és más városok fiainak kiváltását a rabságból. Emellett támogatta szegény és tisztességes polgárlányok házasságkötését. Ösztöndíjakkal segítette és szabályozta a szegény, tehetséges soproni fiatalok külföldi egyetemi tanulmányait „*Ein thail zu erbauung des burger spitall, vnd darin erhaltenen armen leitten, der ander bej dem erbfeindt gefangenen Ödenburgern, so verhanden. In widerigen zu aussteuerung armer wayßen. so burgers töchter, vnd sich ehrlich verhalten. Der dritte auch armen burgers kindern so den studiis auf uniuersiteten wurden nuzbarlich vnd fleißig obligen*”.¹ Lackner Kristóf végrendeletének

¹ Lackner Kristóf ún. második végrendelete, az ismertetett mű 61–62. oldalán.

tanulmányi célokra hagyott összege tőkeerős, igazi támasz volt, mert a tanulmányokat támogató hagyatéki rész még 1901 végén is 13 167 korona összeget képviselt.²

Maga Lackner Kristóf grazi és olaszországi tanulmányait még csak főnemesi ifjak, Wolfgang Saurau fiai és Wagen úr gyermeke magántanáraként végezhetette, úgy, hogy a preceptor szerepét is vállalta. Saját példája alakíthatta ki benne azt az igényt, hogy segítse a végrendeletében leírt javaiból az egyetem végzésére törekvő fiatalok tanulmányait. Így tanult a következő nemzedék is. Artner Vilmos az 1620-as évek elején még csak a családja vagyonából tanulhatott a boroszlói gimnáziumban, majd a tübingeni egyetemen. A tübingeni jogi tanulmányairól új forrásközlés jelent meg, amely Artner négy Tübingenben megjelent vitairatáról tudósít.³ Ezek közül eddig két munkát nem ismertünk. Artner ezekkel a vitairataival készült fel későbbi soproni városvezetői szerepére. Természetesen ő még nem kaphatott ösztöndíjat a Lackner-végrendelet egyetemi tanulmányokat támogató alapjából. Artner viszont elősegítette Lackner Kristóf Tübingenben kiadott könyveinek megjelenését. Emellett közvetítette Lackner leveleit professzorához, Besoldushoz.

Lackner végrendelete 1631 után lépett életbe. Két Lackner-ösztöndíjast is megemlíthetünk, akiken már segített az alapítvány tanulmányaik végzésekor. Ezek egyike Georg Gradt (Házi 5640) volt, majd Johann Andreas Preining (Házi 1629).⁴ Tanulmányaik után hazatérve mindketten előkelő városi tisztségeket töltöttek be. Gradt, aki már 1633-ban kapott támogatást, amikor Erfurtban tanult, 1654-től 1657-ig, majd 1662-től 1663-ig városbíró, 1664–1667 között pedig polgármester volt Sopronban. Az idősebb Johann Andreas Preining soproni jegyző vásárolt egy Carion világkrónikát 1619-ben. A könyvben a magyar vonatkozásokat marginális jegyzeteivel kísérte.⁵ Fia, az ifjabb Preining (Házi 1630), aki két éven át 400 forint stipendiumot kapott strassburgi tanulmányaihoz, 1653-ban és 1661-ben belső tanácsos lett. Egy további soproni fiatal: Georg Preisegger ugyancsak Tübingenben tanult soproni támogatással (Házi 1651). Szonettet is írt Zrínyi Miklós emlékére a Wittnyédy-féle *Honor postumus* emlékfüzetbe. Az ösztöndíjasok névsorát teljessé kellene tenni!

A forráskiadvány szövegei közzétételével Dominkovits Péter számos fontos tényre hívta fel a figyelmet. Joggal állapítja meg bevezető tanulmányában: „... azt sem szabad elfeledni, hogy a nagyon jó képességekkel rendelkező Lackner-kortárs városi politikai elit társadalomtörténeti kutatása még a jövő feladata, így Lackner politikai környezete, beágyazottsága csak egy ilyen elemzés után érthető” (17. o.). Ezt a jogos igényt a szerző egy további gondolattal, feladat-megjelöléssel egészíti ki. „Hasonlóképpen tanulságos lenne (a város oktatás-, társadalom és hiteléletéhez is fontos adaléku szolgálna) a fennmaradt gazdag számadási anyag alapján, legalább a 17. századra, a Lackner alapítványokat igénybevevők, leginkább az alapítvány révén iskolázásukhoz támogatást nyertek adattárának elkészítése.” (20–21. o.). Ezért indokoltan javasolja egy szisztematikus adatbázis létrehozását a Városi Levéltár és a Soproni Evangélikus

² A soproni ág. hitv. evangélikus egyházközség kezelésére bízott alapítványok... Sopron, 1902., a Lackner Kristóf-féle ösztöndíj-alapítvány a 88. tétel (63. o.).

³ Hoffmann Gizella: Artner Vilmos (1602–1657) testimoniuma. In: Acta Universitatis Szegediensis XXIX (2006).

⁴ A „Házi” rövidítés és a számok Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok I–II. Budapest, 1982. c. művére, és ezen belül az egyes polgárok irányítószámaira utalnak.

⁵ Ez a példány a recenszens Soproniensia gyűjteményében található.

Levéltár anyagának összevetésével. Gondolatát azzal egészítem ki, hogy a budapesti Evangélikus Országos Levéltár anyagát is bele kellene vonni ebbe a vizsgálatba. Számos fontos forrás került oda abból az anyagból, melyet Literáti Nemes Sámuel rabolt el 1841-ben Sopronból. Ehhez a kutatáshoz jó nyomtatott mutatók is állnak a kutatók rendelkezésére. Ilyen az 1910-es évekből Gobi Imre elenchusa, majd az ezt folytató Börcsök Enikő-féle kiegészítő kötet. Egy szisztematikus adatbázis tehát a későbbi komparatív kutatást támaszthatja alá.

Dominkovits javaslatával egyetértve fontos lenne követni, hogy hol kértek és kaptak helyet az egykori Lackner-ösztöndíjasok a város különböző testületeiben. A Lackner-kortársakat, majd a nemzedékeken át a helyükre lépő városi elitet valóban érdemes lenne egy szisztematikus adattár segítségével felmérni – így fontos összefüggések sora világosodna meg. Ez jelenleg még csak javasolt terv, melyet azonban meg kellene valósítani! Szükséges lenne tehát, hogy rendelkezésünkre álljon a soproni polgármesterek, városbírók szisztematikus névjegyzéke!⁶ Mintaszerű példát találunk egy ilyen összehasonlító adattárra 1605-re vonatkozóan Dominkovits Péter másik, a közelmúltban (Budapest, 2006.) megjelent kötetében, amely az „*Egy nemzetek lévén...*” *A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején* címet viseli. Itt elsősorban az „Adattár az 1605. év vármegyei, városi tisztviselői karok kutatásához” fejezetre utalok. A könyv függelékében együtt vizsgálhatjuk mindazokat a személyiségeket, akik az 1604/5-ös hadi küzdelmek során vezetői feladatokat láttak el Nyugat-Magyarországon. Igaza van Dominkovitsnak abban is, hogy „e dokumentumok egy városon belüli, illetve más, nagyságrendileg, jogállásban és funkcionálisan eltérő városok (pl. csupán a régióban Bécs, Bécsújhely, Ruszt, Győr, Szombathely) elitcsoportjával történő komparatív társadalomtörténeti vizsgálatot is segítenek” (Előszó, 5. o.).

Könyve *Kitekintés* fejezetében megemlíti a szerző Lackner Kristóf kéziratban fennmaradt leveleskönyvét, melynek kiadásán dolgozom. A nagy értékű kézirat kiadásra előkészítése *János István* irodalomtörténész segítségével a befejezéshez közeledik. Ennek néhány kisebb részletét már korábban többen: Németh Sámuel, Grüll Tibor és mások már közzétették, a teljes szöveg kiadása azonban újabb összefüggések tisztázásában segíthet. Örömmel vettem kézbe a minap Lackner Kristóf önéletírásának sajtó alá rendezését Tóth Gergely értő szövegkiadásában.⁷ A kiadott Lackner munkák sora a közelmúltban még egy újabb szövegkiadással gazdagodott. P. Szabó Béla két nyelven közzétette Lackner grazi vizsgadolgozata, a *De usucapionibus...* szövegét a Molnár Imre jogászprofesszort köszöntő kötetben: *Lackner Kristóf első nyomtatott jogi munkája* címmel.⁸

Dominkovits Péter kutatói munkássága a Lackner-források gyűjteményével egy igényes és sokrétű kézikönyvvel gazdagodott. A szinte az egész Nyugat-Dunántúl történetének számos kérdését feldolgozó szerző⁹ új sikerét köszönhetjük e könyvben. Szemléletének jellemző alapvonása, hogy mindenkor összefüggéseket keresve

⁶ V.ö. Goda Károly A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján. SSz. 58 (2004), 308–328.

⁷ Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza / Vitae Christophori Lackner I. U. D. Hominis, brevis consignatio. A szöveget gondozta és fordította Tóth Gergely. Sopron, 2008. (Sopron Város Történeti Forrásai, C/ sorozat V. kötet.

⁸ Ennek szövege az Interneten is elérhető: www.law.klte.hu/jati/oneletrajzok/pdf/ címen.

⁹ A szerző eddigi munkásságának összegző bibliográfiája többek között a Ki kicsoda Győr-Moson-Sopron megye helyismereti kutatásában? c. kiadványban is nyomon követhető (Győr, 2006.).

kutat. Erről tanúskodik az „*Egy nemzetek létéén*” című, fentebb hivatkozott Bocskai-könyve is. Új Lackner könyve számos feladatot ad mindnyájunk számára. Szemlélete arra figyelmeztet, hogy keresnünk kell az összefüggéseket, hogy ezek alapján jobban láthassuk a századok szellemét és kapcsolatrendszerét. Ezért is köszöntjük elismeréssel a valóban gondolatindító, új, értékes munkát!

KUBINSZKY MIHÁLY

Tóth Sándor: Soproni vasutas képeskönyv 1937–1987. Válogatás Finta Béla fotóiból. Közlekedés Sopron vármegyében II. Sopron, 2008.

A soproni helytörténetírás ismert és köztiszteletben álló személyisége, Tóth Sándor, dokumentatív erejű kötettel gazdagította városunk 20. századi kultúrtörténetének irodalmát. A kötet a „Közlekedés Sopron vármegyében” c. sorozat második darabjaként, a Szép Sopronunk Kiadó Kft. gondozásában jelent meg.

Mi idősebbek még jól emlékszünk Finta Bélára, aki a város minden fotós rendezvényén, professzionista színvonalra növekedett amatőr fényképészként a legkülönfélébb témájú képeivel volt jelen. Leggyakoribb témái a város építészeti és művészeti alkotásai, lakóinak életéből meglátott és rögzített pillanatfelvételek, jeles eseményekre emlékeztető motívumok voltak. A hatalmas életműből mindössze egy részt, mégis igen fontosat jelentettek azok a felvételek, melyek Finta Béla vasutas hivatásához kötődtek. Évről-évre, eseményről-történésre kamerával a kezében nyomon kísérte a Győr-Sopon-Ebenfurti Vasút életét. Embereket, alkalmazottakat és utasokat egyaránt, megmozdulásukat, életüket, a vasút vonalait, építésüket, vonataikat, járműveiket, háborús rongálásukat és újjáépítésüket egyaránt. Precíz regisztrációjával a képek felvételi dátuma ismert maradt, Tóth Sándor elmélyült történeti ismereteivel összeolvastva a fényképek tárgya pontosan azonosítható és magyarázható.

Finta Béla 1910. január 10-én született Sopronban. A Halász utcai polgári iskola elvégzését követően – a gazdasági világválság miatt nehéz időkben – került a GySEV-hez. Ezért több vizsga sikeres letétele mellett is 1938-ig tartott, amíg szüntelen jól végzett munkáját követően véglegesítették. Az 1940-es években Sopron állomáson felvigyázóként teljesített szolgálatot, majd 1947-től az igazgatóság forgalmi osztályára került. 1951-ben kinevezett főintézőként rövid ideig Kapuváron volt állomásfőnök. De még abban az évben visszakerült a soproni igazgatóságra, ahol különböző beosztásokban dolgozott. 1971 januárjában, 61 éves korában, nyugdíjba vonult. Életének hátralevő több mint két évtizedében a korábbiaknál is inkább maradt ideje a fényképezésre, s a most megjelent kötet tanúsága szerint élt is ezzel a lehetőséggel. A kétszer is megözvegyült Finta Béla 1994. december 16-án hunyt el Sopronban.

A kötet szerzője, Tóth Sándor – a Finta Béla vasutas-fotóiból válogatott képek bemutatója – közlekedési mérnökként évekig hivatásszerűen foglalkozott a GySEV tör-

ténetével, több könyv és hézagpótló tanulmány szerzője. Szerencsésnek mondható, hogy Finta Béla hagyatékából a vasúthoz kötődő felvételek negatívjait Tóth Sándor megvásárolta. (A várostörténeti képeket ugyanakkor a Soproni Városszépítő Egyesület vette meg.) Ez az anyag tárul most a Bognár Béla és Göncz József szerkesztésében és kiadásában Sopron történetéről eddig megjelent képes-kötetek sorában tizedikként az olvasó kezébe. Műfajában eltér az eddiektől, mert dokumentatív ereje mellett – a képek válogatásában ezzel ügyesen összesímítva – művészi képek is mutatkoznak. Csak egyetlen motívumra utalnék ezzel kapcsolatban: a kötet első oldalain a hatalmas hengergőzzel és kéményből kiáradó füsttel induló mozdonyok nyolc egymást követő képére. Ezután a vonatok, motorkocsik (melyek bevezetésében a GySEV köztudottan éllavas volt hazánkban), a legújabb villamos-mozdonyok érkezéséig, az épületek, jelzők, távirások, műhelymunkák és épület-alakítások, Széchenyi ünnepek, május elsejei felvonulások és vonalbeszüntetések szomorú ünnepeinek képei sorakoznak. Végül ismét egy művészi ihletettséű kép – a virágzó fa tövében induló motorvonati – zárja a szinte hiánytalan áttekintést a GYSEV 1935 és 1990 közötti időszakáról.

A munka értékét növeli, hogy ebből a korból hiányoznak a hazai vasútvonalaknak illetve vasúti gócpontoknak ilyen jellegű feldolgozásai. A kötetben feltárt évtizedek időhatárai ugyanis szinte egybeesnek a vasút területén akkor előírt fényképezési tilalommal – ami Finta Bélát beosztásai révén nem érintette.

A méltató előszót dr. Józán Tibor nyugalmazott GySEV vasútigazgató írta.

A fotós Finta Béla anyagát megvásárló, feldolgozó, kommentáló és az olvasó elé táró Tóth Sándort a most megjelent könyvért minden soproni részéről köszönet illeti.

SZAKÁLY SÁNDOR

Botlik József: Nyugat-Magyarország
sorsa 1918–1921.
Vasszilvágy, 2008.

Botlik József elkötelezett kutató. Természetesen ez a rövid vélemény számos történelmszre vonatkoztatható és ebben ez értelemben Botlik József nem egyedül érdemelne ki ezt a jelzőt. Ha azonban azt mellé teszem, hogy a határon túlra került magyarság, illetve az elcsatolt területek történetének elkötelezett kutatója, akkor már kevesebb kollegáról lenne ez elmondható.

Egykoron újságíróként, majd később kutatóként, egyetemi oktatóként is legfontosabb feladatának tekintette, hogy ezen területek történetével foglalkozzon. Különösen igaz ez Kárpátalja, illetve a Délvidék esetében. Most viszont egy olyan, a trianoni békediktátum által elcsatolt terület – Nyugat-Magyarország, az osztrákok számára immáron évtizedek óta Burgenland – 1918 és 1921 közötti történetéről készítette el a kötetét, amelynek a vizsgálatára, bemutatására a magyar történelmi kutatás kevesebb időt és energiát fordított. Természetesen felelőtlenség lenne azt állítani, hogy ezzel a kérdéssel nem foglalkoztak ez idáig. Ha valaki csak a Vasi Szemle, illetve a Soproni Szemle

különböző évfolyamainak a számaint veszi a kezébe és nézi át azokat, nem kevés olyan írással találkozok, amelyek elkészülte jelentősen segíthette Botlik József munkáját.

Botlik úgy vélt(het)e – magam legalábbis így gondolom –, hogy szükséges teljes és széleskörű áttekintést adni mindarról, ami 1918 és 1921 között Nyugat-Magyarország esetében történt és megkeresni, bemutatni azokat az okokat, amelyek a terület elcsatolásához vezettek. Ahogy mondani szoktuk volt: „még Ausztriának is jutott a feldarabolt Magyarországból”. S hogy miért? Botlik szerint a dolog egyértelmű: Ausztriát így kompenzálták a délszláv államnak (Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, majd Jugoszláv Királyság), illetve az Olaszországnak juttatott területekért a győztes antanthatalmak.

Ismeretes, hogy az Ausztriához csatolt területek esetében merül(t) fel a legkritikában a „revíziós igény”. A legtöbben úgy vélték – és vélik ma is –, hogy az ún. etnikai elv ottani alkalmazása végül is elfogadható. Botlik ezzel szemben úgy ítéli meg, hogy nem az etnikai elvet alkalmazták az Ausztriának juttatott területek esetében a győztesek: ott nem „osztrákok”, hanem „németek” éltek jelentős számban, és a többségük, illetve ugyanezen területek horvát nemzetiségű lakói inkább magyar állampolgárok maradtak volna.

Miként zajlottak a diplomáciai küzdelmek, milyen fegyveres összetűzésekre került sor, hogy jött létre az ún. Lajta bánság? Milyen volt a hivatalos Magyarország politikája e kérdésben? Mindez megjelenik Botlik József könyvének lapjain az 1918 őszétől 1921 őszéig terjedő időszakot tekintve. Mint ismeretes, az ún. Nyugat-Magyarországi felkelés odáig vezetett, hogy a trianoni békediktátum előírásai már az aláírást követő két esztendőn belül csorbát szenvedtek. Ausztria és Magyarország az antant hatalmainak jóváhagyásával és közreműködésével a terület egy része esetében népszavazásban egyezett meg, amely hivatott volt eldönteni a terület hovatartozását. A magyar politika 1918-ban és még azt követően is hitt és remélt az ún. Wilson-i pontokban, amelyek a népek és nemzetek önrendelkezésének a jogáról is szóltak. Az Amerika Egyesült Államok elnökének a béke érdekében megfogalmazott javaslatai azonban nem váltak gyakorlattá. A biztos antant győzelem közeledtével a majdani győztesek már nem számoltak vele, miközben az elkerülhetetlen vereség fele haladók még mindig reméltek.

Magyarország legyőzött, már a trianoni békediktátum aláírását követően képes volt a nyugat-magyarországi területek esetében kiharcolni a népszavazás lehetőségét, köszönhetően azon személyeknek, akik a hivatalos Magyarország számára előbbutóbb kényelmetlenné váltak, de az ő tevékenységük nélkül a népszavazásra nem kerülhetett volna sor. A nyugat-magyarországi felkelés, a harcok, a Lajta bánság létrejötte gyakorlatilag az 1918 és 1922 közötti időszak Európája legyőzött országaiban, illetve a velük szomszédos új államokban folyó történésekkel vethetőek egybe. A német–lengyel, lengyel–litván harcok, az ottani történések hasonlatosak az adott időszakban. A szétesett fegyveres erők helyett vagy mellett önkéntesek, egykori katonák, egyetemi hallgatók próbálták megváltoztatni a megváltoztathatatlanak tűnőt, a győztesek békéjét.

A kis eredmények, az elesettek áldozatvállalása tiszteletet érdemel. E tisztelet hangja érződik Botlik József munkájában is, aki nem nevezi az 1945 után meghonosodott gyakorlatnak megfelelően „rablóknak, banditáknak, gyilkosoknak” az egykori felkelőket, hanem úgy véli, honvédők és a hazát védők voltak. Munkája nem

Prónay Pál Ostenburg-Moravek Gyula, Héjjas Iván és mások tevékenységének kritika nélküli magasztalása, hanem azok életútja egy fontos állomásának a bemutatása.

A szerző kötetében a források és a feldolgozások használatának teljességére törekedett, már ami a magyar, illetve magyarországi adatokat és irodalmat illeti. Nyilván árnyaltabb lehetne a kép, ha az osztrák, valamint az olasz, francia és angol források használatára is lehetősége nyílt volna. Ez azonban nem adatott meg neki, így azokat hasznosította, amelyek elérhetőek voltak.

Úgy vélem, Botlik közelmúltban megjelent könyve megkerülhetetlen mindazok számára, akik Nyugat-Magyarország történetével foglalkoznak, illetve a trianoni békediktátum kérdését vizsgálják. Következtetései, megállapításai alapvetően elfogadhatóak még akkor is, ha akadnak a munkában – mint valamennyiünkében – kisebb-nagyobb elírások, tévedések, következetlenségek.

Úgy látom, hogy a lektorálás és az értő szerkesztés nem vált volna a kötet hátrányára, mert abban az esetben gyaníthatóan nemes Nagy Pál gyalogsági tábornokból nem lett volna báró, vagy a Nándor laktanyából Nádor laktanya. Nem vonatott volna kétségbe Kánya Kálmán követi rangja – Kánya ugyanis rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri ranggal bírt, s e rangban lévő diplomataként volt a külügyminiszter állandó helyettese. A beosztás és a rang két külön dolog. Nem vonatott volna kétségbe Inselt István (1869–1946) ezredes – később tábornok – névírása, aki a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét is kiérdemelte első világháborús teljesítményével, vagy ismertek lehetettek volna a később altábornagyi rendfokozatot elért Köller György (1873–1932) legfontosabb személyi adatai. Botlik József ugyanis hangsúlyt fektetett arra is, hogy a kötetben megjelenő személyekre vonatkozóan további információkkal is szolgáljon. Ez többségében sikerrel is járt, de ha még némi időt fordít a kutatásra, teljesebb lehetett volna ez is.

Végezetül néhány kiegészítés, illetve kétkedés. Prónay Pált nem a nyilasok tartóztatták le, hanem a szovjet hatóságok Budapesten a Szentkirályi utca 25/c szám alatt 1945. március 20-án, és ítélték el 1946. június 10-én 20 évi kényszermunkatáborban letöltendő „javító munkára”. Ostenburg-Moravek Gyula az ún. második királypuccs után átmeneti viszonyba került évekig és csak azt követően nyugállományba. Mivel az uralkodó ezredessé nevezte ki, sajátos módon és a volt magyar királyi honvédség tagjai közül egyedülként a következő rendfokozatot viselte: nyugállományú őrnagy, címzetes ezredes. Az államfő ugyanis nem akarta negligálni az uralkodó döntését, de a saját jogkörét sem szándékozott csorbítani. (Később azután Ostenburg elveszítette rendfokozatát, és mint „honvéd nyugdíjas” hunyt el.) Megemlítenéd, hogy sem az Ostenburg alakulatában szolgálók, sem más alakulatoknál a nevükben „csendőr” szót használók nem tartoztak a magyar királyi csendőrség állományába.

Botlik azt írja, hogy az angol katonai misszió tagja, Cunningham ezredes azonos a második világháború Bernard Law Montgomery-jével. Erre sehol semmiféle adatot nem találtam a Montgomeryre vonatkozó irodalomban, igaz a szerző sem adta meg a forrását, pedig jó lenne tudni, hogy valóban így volt-e?!

A kiadáshoz még annyit: egy ilyen munkát nem szabad(na) névmutató nélkül közreadni, bár az egykor megszokott igényesség ma már az olvasó részéről többnyire csak álom. Örülünk annak, hogy jegyzetek, forrás- és irodalomjegyzék készül(hete)t.

Magyarország második világháború utáni külpolitikájának, illetve diplomáciai kapcsolatainak története máig feldolgozatlan és a források feltárását, illetve közreadását illetően is lényegében még csupán egy folyamat kezdetéről beszélhetünk. A Gecsényi Lajos által szerkesztett, jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal ellátott dokumentumkötet kézbe vevő olvasó ily módon hiánypótló munkával találkozik.¹

A szerző a kötetbe a második világháború befejezésétől az 1956-os forradalomig terjedő időszak legfontosabb dokumentumait gyűjtötte össze. Feladata nem volt könnyű, hiszen az 1956 utáni évektől eltérően ennek az időszaknak a tanulmányozásához lényegesen kevesebb és töredékesebb külügyi iratanyag áll a kutatók rendelkezésére. Éppen ezért dicséretes a kötet összeállítójának az a törekvése, hogy a magyar és osztrák külügyi dokumentumok mellett a Magyar Dolgozók Pártja irataival, illetve esetenként belügyi, illetve határőrségi dokumentumokkal igyekezett a kötet forrásbázisát kiszélesíteni.

A kötet az Iratok a magyar–osztrák kapcsolatok történetéhez címet viseli, a közölt dokumentumokból azonban a kétoldalú viszony legfontosabb történéseinél sokkal többet tudhatunk meg. Az iratok tartalma, hangvétele nem csupán a két ország kapcsolatának felfelé ívelő, illetve hanyatló szakaszairól ad plasztikus képet, de azokban közvetett módon tükröződik a hidegháborús évek fokozatosan megmerevedő, majd némileg enyhülő légköre is.

A második világháború végén a két ország viszonyát nem terhelték vitás kérdések, Ausztriának (a szomszédos államok közül egyedül) nem voltak Magyarországgal kapcsolatban területi követelései. Az ún. soproni kérdés körül 1945 végén – 1946 tavaszán felszított kampányt ugyan magyar részről szóvá tették, de ez érdemben nem befolyásolta a kapcsolat alakulását.

A közvetlen szomszédságból adódó sokoldalú kapcsolat, valamint a háború utolsó szakaszában Ausztriában rekedt nagyszámú magyar menekült elhelyezésével és hazaszállításával kapcsolatos kérdések rendezése a két ország közötti viszony mielőbbi rendezését igényelte volna. A teljes súlyú diplomáciai képviselő megteremtése emellett a gazdasági kapcsolatok mielőbbi normalizálását is elősegíthette volna. A magyar külügyminisztérium 1945 nyarától törekedett is arra, hogy megteremtse magyarországi képviselőjét, már csak azért is, mert – amint a szerző hangsúlyozza is – Magyarország számára Ausztria alkotta azt a keskeny hidat, amelyen át nyugat felé közlekedhetett. Az iratokból kitűnően ezzel osztrák részről is teljes mértékben tisztában voltak. A magyar diplomácia hiába tette meg a szükséges lépéseket a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál a kapcsolat felvételére vonatkozó engedély beszerzéséhez, Szviridov altábornagy halogató magatartása következtében a szükséges hozzájárulás megadására két évet kellett várni, és a szomszédos államok közül Magyarország volt az egyetlen, amellyel Ausztriának nem volt normális

¹ E kötet szerkesztésénél a Szerző korábbi forráskiadásához: Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964. Válogatta, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta: Gecsényi Lajos. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2000. (Szerk.)

kapcsolata. Eközben Bécsben – Bartók László találó szavaival élve – a „likvidáló főkonzulátus” a szövetséges hatalmak hallgatólagos beleegyezése mellett működött.

Mint az a közölt dokumentumokból kitűnik és bevezető tanulmányában Gecsényi Lajos is leírja, a rendezetlen helyzet ellenére folyamatos személyes érintkezés alakult ki a különböző rangú politikusok, közigazgatási vezetők között, és ha vontatottan is, de megindultak a tárgyalások a különböző jogsegély-egyezményekről, a kishatár-forgalom rendezéséről, a közös határállomások használatáról. A magyar és osztrák helyi hatóságok már 1945. szeptember első napjaiban megbeszéléseket folytattak a határforgalom ideiglenes szabályozásáról és lényegében a régi rendszer fenntartása mellett foglaltak állást. Az 1947. márciusi fizetési, majd 1948. júniusi árucserre megállapodás a kereskedelmi kapcsolatok terén jelentett tényleges előrelépést. A kapcsolatok e felfelé ívelő szakaszában azonban már megjelentek olyan problémák is, amelyek a kétoldalú viszony későbbi rendezésében is komoly akadályokat jelentenek majd. Osztrák részről az itteni, eredetileg osztrák vagyonnak a potsdami határozatok alapján a Szovjetunió számára történő átadását kifogásolták, míg magyar oldalról a háború alatt Ausztriába hurcolt magyar tulajdon restitúciójának problémája terhelte a kapcsolatokat.

A régi kapcsolatrendszerre történő visszatérés mindkét ország részéről támogatott folyamatában az első komolyabb nehézségek 1947 őszén már tapasztalhatók voltak, noha a kétoldalú viszonyban tényleges fordulat csak 1948 őszén történik. Annak mindenesetre már árulkodó jelnek kellett lennie, hogy az elfogadott egyezmény-tervezetek aláírását magyar részről elhalasztották és újabb megállapodások előkészítése még csak szóba sem került. A határvonalak (nemcsak átvitt értelemben) azonban akkor merevedtek meg igazán, amikor a magyar hatóságok több szakaszban korlátozó intézkedéseket vezettek be a határ két oldalán élők közlekedését illetően, felmondták a határforgalmi megállapodást, lezárták a határátkelőket, majd hozzákezdtek az aknazár, közkeletű elnevezéssel a „vasfüggöny” kiépítéséhez.

Ettől kezdve mindennaposak voltak a fegyverhasználattal járó határc incidensek – a kötetben erre vonatkozóan is olvashatunk dokumentumokat, így egy 1947 novemberében Szentgotthárdnál történt fegyverhasználatról készített osztrák jelentést, amelynek során a magyar határőrök agyonlőtték két huszonéves budapesti diákot. Gecsényi Lajos szerint ezek az esetek a kétoldalú kapcsolatokban a mélypontot jelentették, ugyanakkor bizonyos – elsősorban gazdasági vonatkozású – kérdésekben a felek fenntartották a párbeszédet. Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter 1947. november végén még átiratban sürgette Molnár Erik külügyminiszternél a Budapest–Bécs közötti közút új szakaszának kiépítését – kiváltva ezzel a Csehszlovákiához elcsatolt területen át vezető utat – és az ügyben osztrák–magyar államközi megbeszéléseket javasolt, az út azonban a megjelölt határidőre nem készült el.

A dokumentumokból arra is következtethetünk, hogy az Ausztriával követendő politika tekintetében a magyarországi szervek között sem volt teljes az egyetértés. Az Államvédelmi Hatóság bizonyos intézkedéseivel szemben a Külügyminisztérium, illetve a Pénzügy- és Közlekedési Minisztérium képviselői külkereskedelmi, pénzügyi, illetve vasútforgalmi érdekekre hivatkozva esetenként eredményesen léptek fel. A magyar–osztrák határállomások fenntartásának kérdéseiről folytatott tárgyalások lezárásaként létrejött megállapodás – annak ellenére, hogy azt a magyar minisztertanács 1948. július 16-án jóváhagyta és az osztrák kormány is elfogadta – aláírására és parlamenti becikkelyezésére nem került sor, mert az ÁVH újabb észrevételeket tett a szó-

veghez, és mint a kötetben 61. sorszám alatt közölt dokumentumból is kitűnik a kérdésről még 1951 augusztusában is tárcaközi megbeszéléseket tartottak.

A képhez hozzátartozik, hogy a két ország közötti viszony javulását nem segítette elő az a magyar gyakorlat sem, amely – a szovjet megszálló hatóságok képviselőinek hathatós közreműködésével – az osztrák hatóságok kikerülésével lehetővé tette magyar személyek beutazását Ausztriába. Gecsényi Lajos bevezetőjében utal az ÁVH-nak az Ausztriában élő magyar politikai emigránsok ellen irányuló akciói által kiváltott botrányokra, de a normalizálás esélyeit rontotta az is, hogy a magyar politikai rendőrség magyar területre áttévedt vagy ide utazott osztrák állampolgárokat rendszeresen letartóztatott, illetve internált.

Ausztria és Magyarország viszonyában a Sztálin halálát követő szovjet enyhülési politika hozott kedvező fordulatot. Noha a Nagy Imre névvel fémjelzett „új szakasz” politikája elsősorban a belpolitikában és a gazdaságban jelentett igazi változást, a Külügyminisztérium már 1953. augusztus 18-án utasította a bécsi követséget a diplomáciai tevékenység és kapcsolatépítés hatékonyságának fokozására, amelyet 1954. április végén újabb utasítás követett. A bécsi külképviselethez intézett, a kötetben közölt külügyminisztériumi leiratok hangsúlyozták a két ország kapcsolatai javulásának fontosságát, s a magyar párt- és kormányvezetők nyilatkozataiban is kiemelten esett szó a viszony rendezésének szükségességéről. A kötet szerkesztője által az enyhülés „verbális szintű korszakának” nevezett periódusban a magyar–osztrák határ mentén ténylegesen enyhült a feszültség és csökkent a határincidensek száma, a magyar hatóságok sok osztrák állampolgár kiutazását engedélyezték, átadták a Magyarországon internált osztrák személyeket. 1954 folyamán a gazdasági kapcsolatok erősödtek, ami kifejezésre jutott a bővülő áruforgalmat előirányzó kereskedelmi egyezményben is. E kedvező jelenségek mellett azonban a korábban függőben maradt – elsősorban az osztrák fél számára fontos – kérdések rendezésében, mint a kettős állampolgárságú személyek áttelepülésének engedélyezése; a vitás vagyongoji kérdések megoldásában azonban előrehaladás nem volt tapasztalható.

A két ország viszonyában az osztrák államszerződés megkötése idézett elő a tettekben is megnyilvánuló áttörést. 1955 nyarától Magyarországon – a szovjet vezetés szándékaival összhangban – egy „nyugatra nyitási” folyamat zajlott le, amely a kétoldalú kapcsolatokban is érzékelhető változásokat hozott. 1955 decemberében a Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium és a Határőrség képviselőiből tárcaközi bizottság alakult, amely áttekintette a soproni, kőszegi és szentgotthárdi határátkelőhelyeknek a nemzetközi forgalom számára történő megnyitásával kapcsolatos feladatokat. Az Ausztria felől megindult idegenforgalom megnövekedése miatt az átkelő utak megnyitására tettek javaslatot. A bizottság attól sem zárkózott el, hogy az osztrák–magyar határkörzetben lévő lakosság rokoni látogatásai megkönnyítése érdekében az említett három átkelőhelyen KEOKH Útlevel-kirendeltséget állítsanak fel.

Mindazonáltal a kötetben közölt dokumentumok szemléletesen mutatják a magyar kormány kétarcú politikáját is. Erre mi sem jellemzőbb, hogy miközben 1955. július 6-án Rákosi Mátyás egy jó léghőben lezajlott beszélgetésen – amely az első alkalom volt, amikor egy nyugati diplomata a magyar párt első emberével találkozhatott – megvitatta a két ország kapcsolatát terhelő összes problémát és ígéretet tett arra, hogy magyar részről mindent megtesznek a kapcsolatok javítása és elmélyítése érdekében, másnap a Politikai Bizottság határozatot hozott a magyar–osztrák határszakasz katonai megerősítésére és új határőrsők létrehozására. Utóbbi tekintetben változásra csak az SZKP XX. kongresszusa

után került sor, amikor Piros László belügyminiszter javaslatára elvi döntés született az osztrák határon lévő akadályrendszer felszámolásáról, a drótsövény és a taposóaknak eltávolításáról, amelyet a Politikai Bizottság május 7-i döntésével megerősített.

Arra vonatkozóan nem kerültek elő dokumentumok, hogy e kétségtől nagy horderejű döntések meghozatalát megelőzte-e a szovjet vezetéssel történő konzultáció. Gecsényi Lajos helyesen feltételezi, hogy ilyen horderejű határozat meghozatalára a szovjetek beleegyezése nélkül aligha kerülhetett volna sor. A szerző külön érdeme, hogy a kötet bevezetőjében a két ország viszonyrendszerének bemutatásakor a szűkös források ellenére törekszik a magyar hatóságok és a szovjet megszálló hatóságok közötti folyamatos „összejátszás” bemutatására is.

A kötetben publikált dokumentumok alapján az SZKP XX. kongresszusától a forradalomig tartó időszakot egyértelműen a kapcsolatok felfelé ívelő szakaszának tekinthetjük, még ha a magyar politika ebben az időszakban sem volt mentes az ellentmondásoktól – elég ha a nyugati határzár ismételt megerősítéséről hozott, a kötetben is közölt 1956. május 24-i PB-döntésre utalunk. A Külügyminisztérium által előterjesztett javaslatok azonban a folyamatos előrehaladás szellemét tükrözték, s ebbe az irányba mutatott a frissen megválasztott első titkár, Gerő Ernő beszéde is az augusztusi követi értekezleten, amikor „rendkívüli fontosságúnak” nevezte az Ausztriához fűződő viszonyt.

Gecsényi Lajosnak köszönhetően nem csupán a magyar normalizálási törekvéseket ismerhetjük meg ezekből a dokumentumokból, de osztrák levéltári kutatásai alapján azt is tudjuk, hogyan reagált erre az osztrák politikai vezetés és a közvélemény. Míg a kormányzat és a politikai pártok óvatos várakozással szemlélték a változásokat, az osztrák lakosság az aknák eltávolítását egyfelől megnyugvással fogadta, másfelől azonban – főleg a burgenlandi lakosok körében – olyan rémhírek is szárnyra kaptak, hogy Magyarország felől támadás érheti az országot.

Gecsényi Lajos bevezetője végén arra a megállapításra jut, hogy – a magyar politikai vezetés magatartásának kétarcúsága és az osztrák vezető körök kiváráó politikája ellenére – az 1956 tavaszától a viszony rendezésének irányába tett magyar javaslatok azzal az eséllyel kecsegtettek, hogy vissza lehet térni az 1948 őszen megszakadt normalizálási folyamathoz. Az 1956-os forradalom leverése ezt a lehetőséget egy évtizeddel visszavetette.

Gecsényi Lajos a kötetben 119 iratot ad közre, ezek időbeli megoszlása azonban meglehetősen egyenetlen. A közölt iratok majdnem fele (51) Sztálin halála után keletkezett, míg több mint egynegyedüket a háború befejezését követő két évben vetették papírra. A kétoldalú viszony alakulása tekintetében ez a tény már önmagában is jelzésértékű.

A szerkesztő a dokumentumokat a forrásközlés klasszikus szabályai szerint kronologikus rendben, sorszámmal és szerkesztett címmel ellátva adja közre. A legendában az irat jelzete, készítési módjának és irattani típusának meghatározása mellett az irat további sorsával, illetve az üggyel kapcsolatos fontos kiegészítő információkat is megtalálhatjuk. A szerkesztői bevezetőben a kötet összeállítója jelzi, hogy a dokumentumokban előforduló fontosabb személyek életrajzi adatait külön személyi adattárban adja meg, ez azonban sajnálatos módon kimaradt a könyvből, amelyhez azonban névmutató és rövidítésjegyzék csatlakozik. A külső megjelenési formájában is igényes könyv a győri Palatia Nyomda munkáját dicséri, a borítót Molnár Icsu István tervezte.

A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye

A Soproni Városszépítő Egyesület az adózók 1 %-os felajánlásából ez évben 117.025 Ft-ot kapott, amelyért az Egyesület elnöksége ezúton is köszönetét fejezi ki. Az összeget részben a Károlymagaslati kilátó kiállítási anyagát bemutató füzetre, részben pedig a Winkler Oszkár-díj emléktáblájára használtuk fel. Kérjük, hogy a továbbiakban is támogassák adójuk 1%-ának felajánlásával Egyesületünket!

Sopron, 2008. november hó

Dr. Józan Tibor elnök

MUNKATÁRSAINK

- Andrássy Péter** középiskolai tanár, tudományos tanácsadó, 9401 Sopron, Pf. 191.
Baráth Magdolna osztályvezető, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1067 Budapest, Eötvös u. 7.
Becher Nándor nyugdíjas, 9408 Brennbérgbánya, Kuruc kereszt telep 6.
Csikszentmihályi Péter DLA egyetemi tanár, tanszékvezető, Nyugat-Magyarországi Egyetem Alkalmazott Művészeti Intézet, 9400 Sopron, Deák tér 32.
Grynaeus András régész, Magyar Dendrokronológiai Laboratórium, 1021 Budapest, Széher út 76/a.
Hegedűs Elemér ny. honvéd alezredes, 9400 Sopron, Csengery u. 85.
Horváth Gergely Krisztián egyetemi adjunktus, ELTE Szociológiai Intézet Történeti Szociológia Tanszék, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/a.
Horváth László ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.
Katona Csaba osztályvezető, főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár, 1250 Budapest, Pf. 3.
Kelemen István muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8.
Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.
Reischl Ferenc ny. revizor, 9400 Sopron, Lőver krt. 114.
Szabó Levente okl. gépészmérnök, 2484 Agárd, Arany u. 37.
Szakály Sándor egyetemi tanár, Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar, Társadalomtudományi Tanszék, 1123 Budapest, Alkotás u. 44.
Szála Erzsébet intézetigazgató, főiskolai tanár, 9400 Sopron, Lenkey u. 3.
Szarka László geofizikus, főosztályvezető, MTA GGKI; egyetemi tanár, Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar, Földtudományi Intézet 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.
Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

NATURLANDSCHAFT UND WIRTSCHAFT

ISTVÁN KELEMEN: Angaben zur Rechtslage der Leibeigenen in den Ortschaften der Herrschaft Sárvár-Felsővidék im 17. Jahrhundert	359
GERGELY KRISZTIÁN HORVÁTH: Ständische Autonomie und Physiokratismus. Versuch zur Entwässerung der Wasen (Hanság) in den 1820er und 1830er Jahren (1. Teil)	378
CSABA KATONA: Mensch und Umwelt im 19. Jahrhundert: der Neusiedler-See	391

KLEINERE MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ HORVÁTH: Die Katasteraufnahmen aus den 1850er Jahren als Quellen zur Ortsgeschichte	406
LEVENTE SZABÓ: Geschichte des Ödenburger Schach-Kreises	409
FERENC REISCHL – NÁNDOR BECHER: Der eiserne Vorhang am Fuß der Alpen	416
PÉTER CSÍKSZENTMIHÁLYI: Das mit dem Oszkár Winkler-Preis ausgezeichnete Gebäude des Jahres 2008: Villa sor 22.	424
LÁSZLÓ SZARKA: Ödenburg und der wissenschaftliche Konferenztourismus	428

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: In der Anziehungskraft der Kleingewerben. Im Gespräch mit Otto Domonkos an seinem 80. Geburtstag	433
ERZSÉBET SZÁLA: József Sümeghy (1920–2007)	448
ELEMÉR HEGEDŰS: Ein Ritter des militärischen Maria-Theresien-Ordens: General Freiherr Rezső Willerding von Vihar	452

BÜCHERSCHAU

ANDRÁS GRYNÆUS: János Gömöri (Red.): Archäologie und Volkskunde von Wald und Holz ..	460
PÉTER ANDRÁSSY: Endre Gombocz: Geschichte der ungarischen Botanik. Budapest, 1936. Neudruck: Sopron, 2008.	462
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Péter Dominkovits: Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632) Sopron, 2007.	463
MIHÁLY KUBINSZKY: Sándor Tóth: Ödenburger Eisenbahn Bilderbuch 1937–1987. Eine Sammlung aus den Photos von Béla Finta. Verkehr im Komitat Ödenburg II. Sopron, 2008.	467
SÁNDOR SZAKÁLY: József Botlik: Das Schicksal von Westungarn, 1918–1921. Vasszilvágy, 2008.	468
MAGDOLNA BARÁTH: Lajos Geceşenyi (Hrsg.): Dokumente zu den Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn, 1945–1956. Budapest, 2007.	471
Mitteilung des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines	475

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, szövegfájlban lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájl-okat is, valamint (több fájl esetén) a fájl-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellekeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézirtattári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIFF fájl-okat kérünk, legalább 300 dpi felbontásban.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz. [=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -től -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 3000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Az egykori Sopron és Moson vármegye határán keletnyugati irányban elnyúló Hanság (német nevén Wasen, ill. schwimmender Rasen), az ország legnagyobb kiterjedésű mocsarának lecsapolása egészen az 1960-as évekig elhúzódott, csaknem 180 évig tartott. Jelen tanulmányban e hosszú folyamatnak csak egy rövid, ám hatásaiban jelentős szakaszát vizsgáljuk.

A 18. század közepétől mindinkább súlyosbodó árvizek konkrét kihívást jelentettek a korszakban uralkodó fiziokratá elgondolások számára, rákényszerítve az érintett vármegyéket és uradalmakat valamiféle *modus vivendi* kialakítására a természettel – de egymással is. A lecsapolás egyes lépéseit ezért nem egyszerűen a természetbe történő radikális beavatkozásnak tekintjük, hanem olyan eseménysorozatnak, amelynek révén a rendi társadalomnak a földről, a jobbágyokról (adózókról) és a rendi autonómiáról vallott felfogása a korabeli hatalmi mezőbe ágyazottan tanulmányozható. Az 1820–30-as évek vízrendezéseinek köszönhetően először sikerült nagyobb területek kiszáritása, hozzásegítve a szűkebb régió parasztságát, hogy gazdálkodását, ezen belül is főként a szénatermelést kiszámíthatóbbá és így jövedelmezőbbé tegye (megjegyezve ugyanakkor, hogy ezzel szinte egyidőben a lecsapolás negatív hatásai is jelentkeztek).

Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus.
Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években